REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः

ŚABDĀRTHACINTĀMAṆIH

तृतीय खण्ड

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथः

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

The publication has been brought out with financial assistance from
Government of India, Ministry of Human Resources Development

If any defect is found in this book, please return the copy by V.P.P.
to the publisher for exchange free of cost of postage.

Published by
PRINTWELL
S-12, Shopping Complex,
Tilak Nagar, Jaipur - 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT. LTD.
H.O. S-12, Shopping Complex, Tilak Nagar, Jaipur - 302 004.
B.O. 295-B, Bharti Nagar, P.N. Pudur, Coimbatore - 641 041.
Price : Rs. 723-00 per set of 4 Vols.

ISBN 81-7044-369-5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI
First Published - 1860
Reprint - 1992

Printed at :
Efficient Offset Printers
215, Shahzada Bagh Indl. Complex,
Phase-II, Phone : 533736, 533762
Delhi - 110035

श ब्दा र्थ चि न्ता म णि : को श :

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचित :

(*—+*+—*)

राज्यन्नांखिलदिव्यसिद्धिसहितंखड्गप्रतापोज्ज्वलंलक्ष्मीवैभवमस्तुतेचिरतरं

पौरन्दरीयम्परम् धर्मः श्रीयशसैधतां मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा

श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेश्रीशम्भुतुष्ट्यासदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर

संयुतादरिगणान्मानंसमुत्सारयन् तत्पत्नीहृदिशोकशोकमनिशं

संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतेसुहृज्जनगणेमानंसमावेश

यन्भूयात् सज्जनसिंहभूपतिलकोविख्यातनामावनौ ॥ २ ॥

यावन्तेनिकटंनयान्तिमनुजास्तंयाचकार्थिनो मन्यन्ते

हृदयेनदीनसभयानत्यन्तोत्सुकान्स्वान्भृशम् ॥

प्राप्तास्तेत्वरमेव दातृपदवींसम्यक्चरन्तोकरं

श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपतेर्दान

दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

•—•**+*•—•

तृतीयोभाग : पवर्गीय :

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमश्रीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल

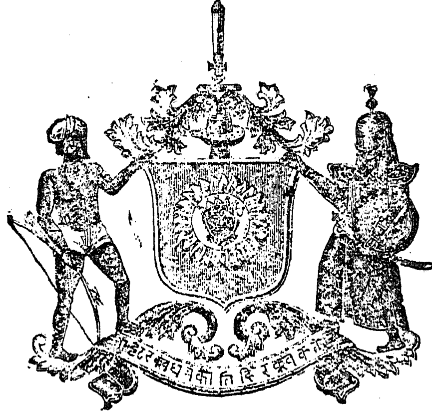
दिवाकर मेदपाटदेशे श्री१०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि

राजिराजप्रेरणयाएकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९ ४० वैक्रमे

ब्दे राजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्धि

त : श्रीमेद पाटेश्वरकोशधनव्ययान्मुद्रित :

श्रीमदेकलिंगोविजयते

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे : क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायत्त । पाककलहाद्येव प्रधानंतत्रनान्यत्

पक्तपीडः पुं० पखौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकृत्ये । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्यः त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्वे । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्यः ॥

पक्तिः स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । वा० क्तिः ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं० अग्नौ ॥ त्रि० पाचके । पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । ण्वुल्तृचावितितृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नात्रः ॥ तेजसि ॥

पक्त्रिमः त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वितःक्त्रिः । पाकेन निर्वृत्तम् त्रेर्मम्नित्यम् ॥

पक्वः त्रि० परिणते । पका० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्तः । पचोव इति निष्ठातस्यवः ।

निष्ठाम्प्राप्ते । सुदृढइ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभिः पक्वे० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वं करोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्तरि ॥

पक्वरसः पुं मद्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकायाम् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निर्मज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भ जननी बल्या पुष्टिकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्व स्व तत्

वारि च ॥ पक्कजले ॥

पक्काधानम् न० पक्काशये ॥

पक्कान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्कान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्कान्नं पक्व मुत्सृष्ट मुच्यते । इतितिथितत्वम्॥

पक्काशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्काशय स्त्वधोनाभेरूर्द्धमामाशयः स्मृतः ॥ पक्कस्य आशयः ।

पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते०परिगृह्यतेदेवकार्यार्थेपितृकार्यार्थेवायःकालविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ्॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवायत्रतिसः ॥ रूढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धंब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । दधिपण्योर्दकौचेतिसः धातोः कान्तादेशः॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रवले ॥ सहायवले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुत्ति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिशिरः पक्ष : समाश्रीयतामित्यु-: पदेशः ॥ शरपक्षे । बाजे॥ भित्तौ॥ एकतरकोटौ॥सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा०धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥

पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडक्किकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥

पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे

पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥

पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥

पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥

पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य॥ त्रि० । पक्षजाते ॥

पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टा सिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तच्च । पर्वतेवन्ह्यनुमितौअनुमित्सा विरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चया भावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति। सपक्षस्तत्रवृत्तित्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषापरिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ पक्षस्यमूलम् । पक्षात्तिः ॥

पक्षद्वारम् । न० पक्षके ॥ पक्षेपार्श्वद्वारम् ॥

पक्षधरः । पुं० सुश्वांगी ॥ इन्दौ ॥ यज्ञपत्युपाध्यायकृतार्चे । चिन्तामणेरलोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधारणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपर्वतादिवृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्याय्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षेपातः ॥ पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामित्युक्तः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥ पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक्० इ० गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । न० पक्षे । गह्वति ॥ पचति । डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् । पक्षसीतुस्मृतौपक्षावितिश्रुभाङ्कः ॥ त्यनीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेदे पक्षसी इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु

पक्षपरिग्रहइत्यस्मादसुन् । पक्षशुद्धिः संवत्सराद्धे इत्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारावली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धांगइतिख्याते भावप्रकाशोक्तवातजन्येरोगविशेषे ॥ पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पञ्चदश्योः ॥ अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्यअन्तः ॥

पक्षालुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥ अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ खग्याम् । विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥ आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥ आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां साराचिः पक्षिणी । यथा। द्वेअह्नी एकराचिस्य पक्षिणीत्यभिधीयते । इति । राचिरित्युपलक्षणम् । तेन पूर्वोत्तरराचियुतंदिनमपिपक्षिणी । पूर्वापरदिनेराची वा पक्षाविवस्तो यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥ पच्छी । इतिपंछी० इतिचभा० ॥ पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनावितीनिः ॥ धान्याङ्कुरचरायेचतेषांमांसंलघूत्तमम् । आनूपंबलकृन्मांसंस्निग्धं

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पक्ष्यविशेषं वि
प्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य
द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वा॥णे ॥

पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुणटीव्र

पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवालि।
पक्षिजलपानस्थाने ॥

पक्षिराज : । पुं० सम्पातौ ॥ पक्षिणां
राजा । टच् ॥ शलभरूपेशिवे ॥

पक्षिल : । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥

पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् ।
नीडे ॥

पक्षिसिंह : । पुं तार्क्ष्ये । गरुडे ॥
पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥

पक्षिस्वामी । पुं ० गरुडे ॥

पक्षीन्द्र : । पुं० जटायौ ॥ तार्क्ष्ये ॥

पक्ष्णु : । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥
पचे:स्नुरितिवोपदेव : ॥

पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्ज-
ल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥
अणीयसि । गरुति ॥ पक्ष्यतेऽनेनवा ॥
पक्ष० । कर्मकरणादौमनिन् ॥

पङ्क : । पुं० न० पापे ॥ कर्द्दमे ॥ पङ्को
दाहास्रपित्तार्त्तिशोषघ्न:शीतल:सर: ॥
पञ्च्यतेदु:खमनेन । पचिव्यक्तीकरणे
इलस्येतिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्
च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ् ॥

पङ्ककर्वट : पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के ।
दलदल० इ० भा० ॥

पङ्ककीर: । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगड: । पुं०
पङ्कगडक: । पुं० } पाकाल० इ० गौ० भा०

पङ्कगति: । स्त्री० मत्स्ये ॥
ब्रह्म्याम् ॥

पङ्कग्राह : । पुं० मकरे ॥ इ० हारा
वली ॥

पङ्कजम् । न०
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति
राजनिर्घण्ट :

पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजा
करे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्क
रादिभ्योदेशेइतिइनि : ॥

पङ्कधूम : । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव
धूमो ऽस्मिन् ॥

पङ्कप्रभा स्त्री० कर्दमयुक्तनरकवि० ॥

पङ्कमण्डूक: पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥

पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकु-
सुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप
मपाहर । नागनृपतिवरभाषितसु-
द्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिहि ॥
यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्द
तिसम्प्रतिहृदयभिदामपिविन्दति ।
मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधव
तवविरहेणविषीदतीति ॥

पङ्कवास: । पुं० कर्कटे ॥ इ० स० नि ॥

पङ्कशुक्ति: । स्त्री० सितालिकायाम् ।
दुर्नामायाम् ॥

पङ्कशूरण: । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥

पङ्कार: पु० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुब्जके ॥ इतिमे ० ॥
पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति। पिच्छादित्वात् इलच्॥
पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥
पङ्कजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनौ ० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥
पङ्केरुहम् । न० पद्मे ॥ पङ्केरोहति। रुह०. । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥
पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्य दोषा यथा । नसंवसेच्चपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्ति भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसहभोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपे चाप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेन्नृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्ज्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोष निवारणोपायो यथा । एक पङ्क्त्यु पविष्टायेनस्पृशंति परस्परम्। भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्म्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरवीथ्याम्॥ पञ्चनम् । पचि व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा। पञ्चते। पचिविस्तारे। क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम्॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे। यथा। भृगौगितिपङ्क्तिः ॥ यथा। कृष्णासनाथा तर्णकपङ्क्तिः। यामुनकच्छे चारुचचार ॥ क्षितौ ॥ सङ्ख्येये॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य। पङ्क्तिविंशतित्रिंशद्दिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः। चोः कुरितिकुत्वम्। पदशब्दोत्रपादपर्यायः। रूढिशब्दोयम्। तथाचावनावयवार्थे ऽभिनिवेष्टव्यम्। पङ्क्तिशब्दोऽनेकार्थः। अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति। अस्तिचदशसङ्ख्यायाम्। कृतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घयदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिहिछन्दोविशेषे यथा। यस्यपञ्चाक्षराः पादाः। तथाचछन्दोविशेषएवार्थइतिबोध्यं॥
पङ्क्तिग्रीवः। पुं० रावणे ॥
पङ्क्तिचरः। पुं० कुररपक्षिणि। कुब्जइ०भा० ॥
पङ्क्तिदूषकः। पुं० अपाङ्क्तेये। मन्वादिस्मृत्युक्त श्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥
पङ्क्तिपावनः। पुं० श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

हारीत :। पवनः पावनस्तेतायस्य पञ्चाग्नयोगृहे। सायम्प्रातःप्रदीव्य न्तेसविप्रः पङ्क्तिपावनः॥ इति अग्न्याः सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेयाः पङ्क्ति पावनाः॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्राह्मणेषु॥

पङ्क्तिरथ : पुं० दशरथनृपे॥

पङ्क्तिबीज : पुं० वर्वूरवृक्षे॥

पङ्गुः। पुं० शनैश्चरे॥ परिव्राजि॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच। योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवसः॥ त्रि० श्रोणे। जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे। जङ्घाहीने॥ पनतिपन० वा० गुः॥

पङ्गुकाय :। पुं० शनैश्चरगृहे॥

पङ्गुल :। पुं० सितकाचाभघोटके॥ इतिहेमचन्द्रः॥

पङ्गुल्यहारिणी। स्त्री० शिम्बडीवृक्षे॥

पङ्गूः। स्त्री० विकलजङ्घायाम्॥ पङ्गोश्चेत्यूङ्॥

पच :। त्रि० पाककर्त्तरि॥ पचति। डुपचष्। पचाद्यच्॥

पचकः। पुं० पचे॥ स्वा० कः॥

पचन्। त्रि० पचमाने॥ पचति। लटः शचितिपचेः शतृ॥

पचतः। पुं० चन्द्रे॥ सूर्ये॥ वह्नौ॥ पचति। डुपचष्०। भृमृदृशियजि-पर्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योतच्॥

पचत्पुटः। पुं० सूर्यमणिवृक्षे॥

पचनः। पुं० अग्नौ॥ न० पाके॥ त्रि० पाककर्त्तरि॥

पचनी। स्त्री० वनबीजपूरके॥

पचन्ती। स्त्री० पाककर्त्र्याम्॥

पचमानः। पुं० वह्नौ॥ त्रि० पाककर्त्तरि॥ पचति। पचते। डुपचष्०। लटः शतृशानचावितिशानजादेशः। आनेमुक्॥

पचम्पचा। स्त्री० दार्व्याम्। दारुहरिद्रायाम्॥ पचति। पचेः पचाद्यच्। पृ०॥ ...

पचा। स्त्री० पाके॥ पचनम्। पचेः षित्वादङ्॥ टाप्॥

पचिः। पुं० अग्नौ॥ पचति। डुपचष्०। सर्व० इन्॥

पचेलिम :। पुं० सूर्ये॥ वह्नौ॥ पचति। पचएलिमच्। त्रि० पक्तव्ये॥ यथापचेलिमाः शालयः पक्तव्याइत्यर्थः पच्यते। पचेः कर्मणि केलिमरउपसङ्ख्यानं॥

पचेलुकः। पुं० पाचके। सूदे॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

पच्छः। अ० पादम्पादमित्यर्थे॥

पच्यमानः। त्रि० वर्त्तमानपचनकर्मताश्रये। वर्त्तमानपाकविशिष्टतण्डुलादौ॥

पज्जः। पुं० शूद्रे पदोजातः जनौ०। डः॥

पञ्झटिका। स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे॥

यथा । प्रतिपदयमकितषोडशमात्रा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा । पञ्झटिकायाएषविवेक : क्वापिनमध्यगुरुर्गणएक: ॥ यथा । तरलवतंसाश्लिष्टस्कन्धश्चलतर पञ्झटिका कटिबन्ध: । मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्द: कालियशिरसिनर्त्तमुकुंद : ॥

पञ्चकम् । न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु ॥ यत्रएहनिमित्तत्वणकाष्ठहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षति : । संग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपंचके ॥ त्रि० पंचसङ्ख्यापरिमाणविशिष्टे ॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य । तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्याया । संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषुइतिपञ्चसंख्यापरिमितिमंघार्थेकन्प्रत्यय : ॥ पञ्चभि : क्रीतं ॥ संख्याया अतिशदन्तायाइतिकन् ॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा ॥

पञ्चकपाल : । पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे ॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्येइतिलुक् ॥ न० ॥ पंचानांकपालानांसमाहारे ॥

पञ्चकर्म । न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे । यथा । वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम् । पञ्चकर्मेदमन्यच्च कारउत्क्षेपणादिकम् ॥ इति श० चं० ॥

पंचकषाया : । पुं० महाज्ञानीयपंच प्रकारकषायद्रव्ये ॥ यथा । जम्बूशाल्मलिवाट्यालं बकुलंबदरंतथा । कषाया : पंचविज्ञेया देव्या :प्रीतिकरा: शुभा: ॥ पंचचतेकषायाश्च ॥

पञ्चकारुकी । स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु ॥

पञ्चकृत्य : पुं० पञ्चापीडे ॥ न० ॥ सृष्ट्यादिषु ॥ यथा । यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम् । कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुम :शिवमिति ॥

पञ्चकोलम् । न० पञ्चौषधे । पाचनविशेषे ॥ यथा । पञ्चकोलंकणामूलकृष्णाचव्याग्निनागरै : । पञ्चकोलं रसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम् ॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत् गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥

पञ्चकोषा: । पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु ॥ कोषाइवात्माच्छादकत्वात्कोषा : । पञ्चचतेकोषाश्च॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरव: पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते । देह :सोन्नमयोनात्माप्राक्चोर्ध्वंतदभावत : ॥ १ ॥ पूर्णोदेहेबलंयच्छन्नक्षाणांय: प्रवर्तक : । वायु:प्राणमयोनास्य वात्माचैतन्यवर्जनात् ॥ २ ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय: । कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नासावात्मामनीमयः ॥ ३ ॥ ली नासुप्तौवपुर्बोधे व्याप्नुयादानखाग्रगा चिच्छायोपेतधीर्नानात्मा विज्ञान मयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखा वृत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ॥ पुण्यभो गेभोगशान्तौनिद्रारूपेणलीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दम योप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशाः । पुं० अविद्यास्मिता राग द्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पंचक्षारगणः । पुं० क्षारपंचके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभिः प्रोक्तः पंचक्षाराभिधोगणः । काचसैन्धव सामुद्र विट्सौवर्चलकैः समैः ॥ स्यात्पंचलवणंतच्च कृष्णोपेतंषडा ह्वयम् ॥

पंचगणयोगः । पुं० विदारिगन्धा बृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिकाः ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोदध्यादिपञ्चसु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतगोमूत्र गोमये रिति ॥ तन्मानं यथा । पल मात्रंदुग्धभागं गोमूत्रंतावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलक त्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्च गव्यानां समानोभागइष्यतइति गौतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोश कृद्द्विगुणंमूत्रं पयःस्यात्तच्चतुर्गु णम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्च गव्ये तथादधीति ॥

पञ्चगुप्तः । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिका पदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमाल सम् । सुराङ्गनास्तवल्लवी कराग्रपञ्च चामरस्फुरत्समीरवीजितंसदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीरः । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजनः । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भू तैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिव ध्योश्चेतिनवृद्धिः ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संज्ञादपुरे दैत्य विशेषे ॥ गन्धर्वाः पितरोदेवा असु राश्चांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभ- वन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीनः । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्च जनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो वर्णाः पञ्चजनाः । दिक्संख्ये संज्ञायामिति० समासः । पञ्चजने भ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यान मितिखः । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधा रयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्तु बहु व्रीहेश्च छएव । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञान : । पुं ० बुद्धे ॥

पंचत् । पुं ० पञ्चके । वर्गे ॥ पंच परिमाणमस्य । पञ्चदशतीवर्गेवेति निपातनादतिप्रत्यय : ॥

पंचतत्वम् । न ० आकाशादि पंच भूतेषु ॥ मद्यादिपंचसु ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न० तामसाहंकारोत् पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्श रूपरसगन्धेषु ॥ तदाश्रय द्रव्येषुच ॥

पञ्चतपा : । त्रि ० अग्निचतुष्टयसूर्यै तत्पञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतय : । त्रि ० पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री ० मरणे । पांचभौति कस्यशरीरस्यपंचधाभावे । देहारम्भ काणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वां शसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे ॥ पञ्चभावे ॥ पञ्चानांभाव : । तल् ॥

पञ्चतिक्तम् । न० तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्ब : पटोल : चुद्राचगुडूचीवास कस्तथा । विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणो यंपञ्चतिक्तक : ॥

पञ्चत्वम् । न० पञ्चभावे ॥ पञ्चतायाम् । मरणे ॥ पञ्चधासम्भृत : कायोयदिपञ्चत्वमागत : । कर्मभि : स्वशरीरोत्थैस्तत्रकापरिदेवना ॥

पञ्चदश : । त्रि० पंचदशानांपूरणे । पन्द्रवां इ० भाषा० प्र० ॥ तस्यपूरणे डट् ॥

पंचदश । त्रि० पंचाधिकदशसंख्याया म् ॥ सङ्ख्येये ॥ पंचदशच ॥

पञ्चदशी । स्त्री ० अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानांपूरणी ॥ डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ० पंचप्रकारे ।। सङ्ख्याया विधार्थेधा ॥

पञ्च । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथापंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनख : । पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनद: । पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्जाप०इ०भा०वाहीके । तीर्थविशेषे ॥ न० । पंचानांनदीनांसमाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न० निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ ॥यथाह । पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पमूलवल्कफलच्छदैरिति ॥

पंचनी । स्त्री० शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचपक्षी । पुं० पारिभाषिकपक्षिपञ्चकद्वाराचिकालबोधकेशिवोक्तप्रश्नग्रन्थे ॥

पंचपर्व्वा । स्त्री० अविद्यायाम् ॥ यथा । तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञित : । अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मन : ॥ पंचपर्वाण्यस्या : । अनोवहुब्रीहेरितिनङीप् । पंचपर्व्वाणी०पंचपर्वाण : ॥ डाप्पक्षतु । पंचपर्व्व ० पंचपर्वा : ० - इत्यादिबोध्यम् ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्था नांबीजपूरकबिल्वयो : । गंधकर्मणि सर्वत्रपत्राणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिकेकर्मणिघटोपरिदेयेपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपत्रेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंबटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तत्ववेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहार : ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणां समाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वेष्वेवहिकर्मसु ॥ द्र० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंसरसोरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासाद : । पुं० देवगृहविशेषे ॥

पंचबन्ध: । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे॥

पञ्चभद्र:। पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वविशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पित : ॥ पाचनविं० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनित : कषाय : समीरपित्तज्वरजज्जराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्र : ॥ त्रि० । विप्लुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहार : ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्चअम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धराद्याभूता : पंचस्युर्गुणोना:क्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटल: ॥ गुरु : स्निग्धस्तीच्णरूक्षौ लघुरेतेगुणा : स्मृता : । पंचभूतेषुतिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्गुणंद्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचम: । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमय: शरदृतु: प्रात:कालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायु : समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । बिचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वर : पंचम : । अपिच । प्राणोऽपान:समानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचम : स्वर: । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलो रौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरत : । प्रभातेसुरतोनिन्द्य: ऋषभ: पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं ह्युच्चा पंचत्वंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यविशेषोयंकथित:पूर्वसूरिभि: । प्रगेप्रगीतो जनयेद्व्यसनस्यविपर्ययम् ॥ इति ॥

न॰ मैथुने ॥ त्रि॰ । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । तस्यपूरणेडट् ॥ नान्नादितिमट् ॥
पंचमवेदः । पुं॰ भारते ॥
पंचमहायज्ञाः । पुं॰ गृहस्थकर्त्तव्येषुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणंबलिः । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्डनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासांनिष्कृत्यर्थंमहात्मभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमोदैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ बध्यतेहन्तोस्वर्थः आर्षत्वात् । यद्वाबध्यतेहिंसाजनितदुरितनसम्बध्यतेइत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥
पञ्चमारः । पुं॰ बलदेवस्यपुत्रे ॥
पञ्चमास्यः । पुं॰ कोकिले ॥ पञ्चमोरागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ ०
पञ्चमी । त्रि॰ पञ्चमासादिकेत्वग्रादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूरणादितीनिः ॥
पञ्चमी । स्त्री॰ द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि॰ । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । तदुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफलम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरश्च । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसूतिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि॰ भ्याम्॰ भ्यस्॰ ङ॰ विभक्तौ ॥ पञ्चानांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप् ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । वसन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यान यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमाश्रिता गायनसम्प्रदाये । खर्वाङ्गिनीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेदवेत्तीतिसङ्गीतदर्पणः ॥
पंचमुखः । पुं॰ शिवे ॥ पञ्चमुखानियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्चते । पचि॰ । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाश्च॰ पञ्चमुखानीवयस्य ॥
पंचमुखी । स्त्री॰ सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवायाम् इति शब्दाम्बुधिः ॥
पञ्चमीव्रतम् । न॰ माघशुक्लपञ्चमीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीयशुक्लपञ्चम्यांभविष्यपुराणोक्तस्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥
पञ्चमुद्रा । स्त्री॰ सन्न्यासिनांचिदण्डकमण्डलुभिक्षापात्र जलपवित्रकपीनेषु ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥
पञ्चमूत्रम् । न॰ गोजाविमहिषीगर्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थ मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनामाप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तच्चिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । स्योनाक : पञ्चभिश्चैतै : पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत् तिक्तंकषायंकफवातनुत् । मधुरंकासश्वासघ्नमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुबल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतत्तु । कुश : काशः शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंवस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्षक : । पुं० पत्रपीडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्द्धमेववा । सुवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंदद्यंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः ॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा । रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम् ॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशास्त्र ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवविडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम् । न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकवङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम् । न० स्वर्ण रजत ताम्र

वङ्गनागेषु ॥

पञ्चवक्त्रः । पुं॰ शिवे ॥ पञ्चवक्त्राणियस्य सः । तानियथा । विभाव्यमुखपद्मंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यं वामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णवर्णमघोरंच समंभीमविमर्द्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचाद्यंद्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिंहे ॥

पञ्चवटः । पुं॰ उरस्कटे । जोटिङ्गे । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥

पञ्चवटी । स्त्री॰ दण्डकारण्यान्तर्भूते स्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रुतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तपःकरणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटोधात्रीअशोकाः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत् पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि बिल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकं वह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । बिल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे वेदसंख्यंप्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपञ्चविंशति सम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकांपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमा गतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्ड धृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥

पञ्चवर्गः । पुं॰ कापटिकोदास्थित गृहपतिवैदेहिकताऽपसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कापटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंवृत्त्यर्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजा ब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

ब्रूयात् । वङ्गत्यत्तिकमठे स्थाप येत्० प्रचुर सस्योत्पत्तिकं भूम्यन्त रंच तदङ्गस्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्ये षामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्म कारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षकः क्षीणवृत्तिः प्रज्ञा शौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजकः क्षीणवृत्तिर्वैदेहि कव्यञ्जनः । तंपूर्ववदुक्त्वाधनमाना भ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकाम स्तापसव्यञ्जनः । सोपिक्वचिदाश्रमेव सन् बहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्य गणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्ता पस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं बदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहा रंकल्पयेत् । शिष्याश्चास्यातीताना गतज्ञानादिकं ख्यापयेयुः तेनबहु लोकवेष्टनमासाद्य सर्वेषां विश्वस नीयत्वात् सर्वेकार्यं मकार्यंच पृच्छ न्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथय न्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञः प्रतिराजस्य आत्मीयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्गः ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थप्लक्षवेतस वल्कलैः । सर्वैरेकत्र संयुक्तैः पंचव ल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदु म्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतनाः । क्षीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंहिमं ग्राहिव्रण शोथ विसर्पजिदितिराजनिर्घण्टः ॥

पंचबाणः पुं० कामदेवे । स्मरे ॥ पंच बाणाः द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्र वणं शोषणं बाणं तापनं मोहनाऽभि धम् । उन्मादनंचकामस्यबाणाः पं चप्रकीर्तिताः ॥ अपिच अरविन्दम शोकंच चूतंचनव मल्लिका । नीलो त्पलंचपञ्चैते पंचबाणस्यसायकाः ॥ पंचानां बाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचबाण विशिष्टे ॥

पंचवायवः । पुं० प्राणापानव्यानोदा न समानाख्येषु ॥ पंचचते वाय वश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थि तिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्ययभेदाः । पुं० अविद्यास्मि ता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ् ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्राऽन्धता मिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्यय प्रभा वानामप्यस्मिता दीनां विपर्यय स्व भावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविप र्ययेण वधार्यंते वस्तु अस्मिता दय

स्तत्स्वभार्या : सन्तस्तद्भि निविश्यं ते । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्य : ॥ *

पंचशर : ।पुं० कामे।मकरध्वजे ॥ पंचशराअस्य । तेच उन्मादनस्तापनश्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्था:शरा : अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका ।स्त्री० विवाहोपयोगिविधविशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धति : ॥

पञ्चशाख:। पुं० शये । पाणौ ।हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य।। न० पञ्च शाखानां समाहारे ॥ त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सनत्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृतीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्दन : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपिलश्वोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्चशिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् ।

ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनीयसामिति ॥

पंचशूरण: । पुं पंचप्रकारशूरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशूरणै: । कृतोभवतियोगोयं पञ्चशूरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शूरण: श्वेतशूरणश्चेति शूरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचसु ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुमञ्चैवपंचमम् ।।

पंचषा : ।त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ बहुवचनान्तोयम् ॥

पंचसिद्धौषधय : । पुं० पंचप्रकारौषधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधाकन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्पनेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञका:॥

पञ्चसुगन्धकम् । न० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंचकेन । समांशभागेनचयोजितेनमनोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री० पंचप्रकारप्राणिवधस्थाने ॥ यथा । पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोदकुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं० रूपविज्ञानादिस्कन्धानांसमुदाये ॥

पंचस्रोत : । पुं० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥
पंचस्वरोदय : । पुं ० ज्योति : शास्त्र विशेषे ।।
पंचाग्नि : । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्या:पंचाग्नयोयस्यतथोक्तेगृहे ।। पवन ः पावनश्चैतायस्यपंचाग्नयो गृहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्रः पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥
पंचाङ्ग : । पुं ० पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा। बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात्पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ।। यथा । सहाया : साधनोपायाविभागोदेशकालयो : । विनिपातप्रतीकार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिन : । एकत्रमिलितश्चैतत्पंचाङ्ग मितिसंज्ञितम् ॥अधिकरणे॥यथा॥ विषयो विषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधना र्थंस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तत्त्ववेदिन इति ॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच। पंचांगस्यफलंश्रुत्वागङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदु : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयचपंचिकेति॥
पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं० कमठे। कच्छपे॥
पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं ० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे ॥ यथा। जानुभ्यांचसपाणिभ्या मुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥
पंचाङ्गुल : । पुं ० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥
पंचाङ्गुली। स्त्री० तक्राह्वाक्षुपे ॥ इ० राजनि० ॥
पंचातपा। स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्त्याशाम्भवी शाम्भवो जप : । यन्त्रिये दारुभि : शुष्कै श्चतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्त्र पचम : । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यविम्बं वीक्षती बहुलांशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक:। त्रि० पाञ्चभौतिके ॥

पञ्चानन:। पुं० शिवे। पञ्चआनना न्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चंविस्तृत माननं यस्यस: ॥ यद्वा। मुखं पादाश्च पञ्चआननानीव यस्यस: ॥ अल्पुग्रे ॥

पंचाप्सर:। न० दण्डकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा। स्त्री० पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा। एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत्। अन्यातु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती। अन्यातु विल्वपत्रस्था शिव सन्तोषकारिणी। अन्यातु योग सिद्ध्यर्थे निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो: प्रियतोषणी। एता: पञ्चा मरा ज्ञेया: योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खण्डे ३६ पटल: ॥

पञ्चामृतम्। न० दुग्धादि पञ्चसु। यथा। दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु। पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार: ॥

पञ्चामृतयोग:। पुं० गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा। गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुण्डिकातथा। शतावरीति पञ्चानां योग: पञ्चामृताभिध इ०

राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय:। पुं० शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय: पूर्वमुख: पश्चिम: पश्चिमा मुख:। दक्षिणोद्दक्षिणस्तद्वदुत्तरश्चोत्तर: पर:। निरुत्तरंतथाचोर्द्ध्वं सिद्धान्तागमरूपिणम्। ऊर्द्ध्वाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस: फलम् ॥ पूर्वाम्नाय: शब्दरूपो दक्षिण: कर्णरूपक:। पश्चिम: प्रश्नरूप: स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्ध्वाम्नायस्तत्त्वबोध: केवलानुभवात्मक: इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी। त्रि० पंचानामाम्रसहितानांवृक्षविशेषाणांसमारोपके ॥ यथा। अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती:। द्वे द्वे तथादाडिममातुलुङ्गे पंचाम्रवापी नरकंनयातीति वाराहपु० ॥

पंचाम्लम्। न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा। अम्लवेतसवृक्षाम्ल वृहज्जम्बीरनिम्बुकै:। चतुरम्लंहि पंचाम्लं बीजपूरयुतै र्भवेत् ॥

पंचारी। स्त्री ० शारिशृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चि:। पुं० बुधग्रहे ॥ इ० त्रि० ॥

पंचाल:। पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा। कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा। शर्माणिसर्वाणि। देयानि

रुद्राणि ॥ पुंभूम्नि । पंचाला : । नीव्रद्विशेषे । कान्यकुब्जाहिच्छचाभि धदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि विडीत्यादिना कालन् ॥ पंचाला : चत्त्रिया : तेषांनिवासो जनपद : पंचाला : । निवासेऽ णोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति वचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्य श्वान्मुद्गल सृञ्जय वृहदिषु यवीनर काम्पिल्लसंज्ञा : पंचानामेतेषां विष याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽभिहिता इति पंचाला : । इ० वि० पु० ४ अंशे १९ अध्याय : ॥ कुरुचेचात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर भागत : ।इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश योजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम्॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृत पुत्रिकायाम्॥ गीतिविशेषे ॥ पञ्च भिर्वर्णैरल्यते। ऋलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्था दितीत्त्वम् ॥ संज्ञायामितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारि शृङ्खलायाम् ॥

पंचावटम् । न० उरस्कटे । वालोपवीते ॥

पंचावयव : । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रति ज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पं चावयवा : । यथा । पर्वतोवन्हिमा निति प्रतिज्ञा ० धूमवत्वादिति हेतु: योयोधूमवान् ससोग्निमान् यथाम हानसम् इत्युदाहरणम् तथाचाय मित्युपनय : तस्मात्तथेति निगमन म् ॥

पञ्चावस्थ : । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्था : । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंच दशाद्यौवनंचततः परम् । वार्द्धकंचततःप्रोक्तं पंचाव स्था : प्रकीर्त्तिता : ॥ त्रि ० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशत : परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविं शति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभाव : शत्प्रत्यय : ॥ सङ्ख्ये ये ॥

पंचास्य : । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यस: ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य ॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंच भिरक्षै : पंचभि : कपर्दै : पंचभि शलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्ताना : पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्यै वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न ० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्त्तृ प्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्च भागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्ध भाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति। तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुन:। स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्यभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धैर्हिभूताना मितराष्टमभागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसं स्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवै शुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायूपस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्त : ॥

पञ्चेषु :। पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहु: पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माण: । पुं ० भूम्नि आहार पाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽप्याग्नेय वायव्या : पञ्चोष्माण: सनाभसो: । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥ पार्थिवा : पार्थिवानेव शेषा : शेषांश्चदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जर: । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले ॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्त:। न० । कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे । पक्ष्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजराखेट :। पु ० पोलो ० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जल : । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जि : । स्त्री० सूचनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्र : ॥ अग्रसन्धान्याम् ॥ पञ्चाङ्गे । पत्रा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थेपत्रे । वही० खाता इ० भा० ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्य : । पृ० । इकारस्याकार : । स्वार्थेक : ॥ पिञ्जयतिवा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्रविशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । य : शूद्रदैवज्ञमुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रेण शृणोति पञ्जींशत्रु : क्षयंयाति शशीव कृष्णे ॥ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्चीकर : । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पट : । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पुं० सुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र० इ०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खनोघचेतिघ : घित्वादन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । क्वचित् चत्वात् विषयेऽप्युत्सर्गोभिनिविशते इतिघञ् विषये पुंसीतिघोवा ॥

पटक : । पुं० सेनानिवेशे । शिविरे ॥

पटकार : । पुं० तन्तुवाये ॥ चित्रकरे ॥ चाते रा ० इ० भा० ॥ पटंशोभनवस्त्रंचित्रपटंवा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० वस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णवस्त्रे ॥ पटते । पट० बा० चत् । भूतपूर्वंपटत् । भूतपूर्वेचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्यव्यक्तं शब्दंचरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्य : क्विब्वा । आचारक्विपिशब्दाच्चरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्ध : । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धेवि० पटस्यबन्ध : ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठ : । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डप : । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० वस्त्रालये । दूष्ये ॥ शाम्याम् । पटवासे ॥

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ०भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । छानिइ०भा० तिलके ॥ दृग्रोगे । दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ० भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंबाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते० इति० ॥ अत्रतेजः शब्देनरक्तम् जल शब्देनरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु वाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाभ्यन्तरेनतुवाह्ये० इ० विजयरचितः ॥ स्त्री०न० । व्रजे । बृन्दे । सञ्चये ॥ पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटलुदकंवा । पटगतौक्यर्थः । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीध्रे । परोली इति० परावली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषःप्रांतम् ॥

पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥

पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यते येनवा । वास० । चु । घः ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टाते । वुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यते येन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयतिवा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धेवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्योपीतिड ः ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट० । पिना० आकः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटिः । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भावः । पृथ्० इमनिच् ॥

पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटुः । अतिशायनेतम-
बिष्ठनाविति० इष्ठन् ॥
पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यव-
निकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥
पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयो-
रतिशयेनपटुः । द्विवचनविभज्यो
पपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगित
श्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे
त्रिलिङ्गः ॥
पटीरः । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति
पटगतौ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य-
ईरन् ॥
पटुः । पुं० पटोले । कारवेल्ललता
याम् ॥ कारवेल्ले ॥ चोरके ॥ पटोल
पत्रे ॥ न० । छत्रायाम् ॥ लवणे ॥
पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥
मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥
तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥
धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । ण्य-
न्तः । फलिपाटीत्युः पटादेशश्च ॥
पटुकः । पुं० पटोले ॥
पटुतमः । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनपटुः । अतिशायनेतमप् ॥
पटुलवणम् । न० लवणाकरे ॥
पटुपत्रिका । स्त्री० क्षुद्रचञ्चुचुपे ॥
पटुपर्णिका । स्त्री० क्षीरिणीवृक्षे ॥
पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैमा
ह्वायाम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्याः ॥

पाककर्णेतिङीष् ॥
पटोटजम् । न० छत्राके ॥
पटोलः । पुं० औषधिविशेषे । कर्क
च्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल
इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं
वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्णं
हन्तिकासाश्च ज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥
पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखा
त् । नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफ
लंपुनः । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्ति
क्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलप
त्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलं
तस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥
पटति । पट० । अन्तर्भावितण्यर्थो
वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न०
वस्त्रान्तरे ॥
पटोलकः । पुं० शुक्तौ ॥
पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसि
द्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं
पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च
ज्वरकासक्रिमिप्रणुत् ॥
पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्यामपचेंडा
० इ० प्र० दीर्घफले । पटति । पट०
। ओलजन्तात् ० स्वा ० कन्० ।
टाविल्वश्च ॥
पटोली । स्त्री० ज्योत्स्न्याम् । चचेंडा०
पंडोल० इ० भा० प्र० दीर्घफले ॥
जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीष् ॥
पट्टः । पुं० पेषणपाषाणे । शिल० इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी इ॰ भा॰ ॥ चतुष्पथे । चौवाटा॰इ॰ भा॰ राजादिशासनवि॰ पट्टा॰ इ॰ भा॰ ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा॰ इतिच भा॰ ॥ फलके । ढाल॰ इ तिभाषा॰ ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं॰ पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न॰ वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री॰ महाराज्ञ्याम् । पटरा णी॰ इ॰ भाषा॰ ॥

पट्टनम् । न॰ पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ बा॰ तनन् ॥ .

पट्टनी । स्त्री॰ पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न॰ पतङ्गे । बकम्॰ इ॰भा

पट्टरञ्जनकम् । न॰ पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न॰ नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरशोनि र्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकला र्थसम्पन्न : ॥ पट्ट : शुभदोराज्ञां म ध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तन रेन्द्र महिष्या : षड्युवराजस्य नि र्दिष्ट : ॥ चतुरङ्गुल विस्तार : पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्ट : पञ्चैते कीर्तिता : पट्टा : ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पा- र्श्वविस्तीर्णा : । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिता : श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अचे व शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विना शंकरोति मध्ये व्रण : समुत्पन्न : । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकर : पार्श्वयो : स्फुटित : ॥ अशुभेलक्ष णे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभ निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञः शान्तिमा दिशेद्राज्ञ : । शस्तनिमित्त : पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न॰ नाडीचे । नालिता शाक॰ इ॰ गौ॰ भा॰ । नालीकाशा क ॥ इ॰ दे॰ भा॰ ॥

पट्टारोहा । स्त्री॰ पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आ रोहोयस्याः सा ॥

पट्टाही । स्त्री॰ पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री॰ अल्पविस्तारेपट्टवस्त्र विशेषे ॥ पट्टी॰ इ॰ प्र॰ वस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं॰ क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं॰ क्रमुके । लाक्षाप्र सादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं॰ रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि॰ । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्ती ति । अतइनि : ॥

पट्टिल : । पुं॰ पूतिकरञ्जे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे । अस्त्रविशेषे ॥
पट्टिस : । पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत : ॥
पट्टी । स्त्री० ललाट भूषायाम् ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ तलसारके । अश्ववचोवन्धनरज्जौ ॥ व्रणावृतौ ॥ क्विजन्तात्पट्टिशब्दात्ङीष् ॥
पट्टोलिका । स्त्री० व्यवस्थापत्रे॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित् ॥
पटु : । पुं० रथे ॥ भूलोके ॥ पश्यते पटगतौ । सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु : ॥
पठकः । पुं० पठनकर्त्तरि ॥ पठति । पठ० । अच् । स्वा ० कः ॥
पठनम् । न० वाचने ॥ यथा । भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेवनाशनमिति ॥
पठमञ्जरी । स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम् । अस्यालक्षणंयथा । वियोगिनीकान्तवितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषातिमुग्धा । आश्वासमानाप्रिययाचसख्याविधूसराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदरः ॥
पठसमञ्जरी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥ इतिहलायुध : ॥
पठि : । स्त्री० पठने ॥ इ० शब्द० ॥
पठितः । त्रि० वाचिते । अधीते । कृतपाठे । यथा । मयान पठिताचण्डी त्वयानापिचिकित्सितम् । अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा इतेचितेतिष्ठा

स्यार्णव : ॥
पठितव्यः । त्रि० पठनीये । पाठ्ये ॥
पड्वीशशङ्कु : । पुं० अश्वस्य पादवन्धनकीलै॥ पद्‌नशीलाः पादाः। तेषांसं हतिःपड्वी। तस्याईशो नियामकपड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस : । सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम् ॥
पणः । पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके ॥ मूल्ये ॥ कार्षापणे ॥ क्रय्यशाकादिकायाम् ।विक्रय्यशाकादिमुष्टौ ॥ व्यवहारे ॥ भृतौ ॥ धने ॥ द्यूतादुत्सृष्टे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ पणनम् पण्यते ऽनेनवापण० । नित्यंपणः परिमाण इत्यप्पुंसीति घोवा।हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः। शौण्डिके ॥ पणितद्यूतवेतने ॥ ग्लहे । होडइतिभाषा ॥ पण्यते: उत्सृज्यते । इ०सः ॥ द्यूते ॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन् । अर्शआद्यच् ॥
पणग्रन्थि : । पुं० हट्टे ॥
पणनम् । न० विक्रये ॥
पणफरम् । न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु ॥
पणबन्ध :। पुं० संधौ ॥ फलसिद्धौ ॥
पणव : । पुं० वाद्यविशेषे ॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र० ॥ करताल इ० ख्याते ॥ मुखवाद्यवि० । नेपालेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे तूर्ये ॥ करणालइ० भाषा० प्र०

इवाद्ये ॥ पणंवाति० गच्छति । आ त इ० क: ॥ पणायति अन्तस्त्न्लोक: पणवइति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि० ॥

पणस : । पुं० पनसे । पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच । अत्यविचमीत्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० हे०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यवहारे ॥

पणायित: । त्रि० ईड़िते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके॥पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं० चौरे ॥

पणित : । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आयाभाव : ॥

पणितव्य : । त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तोतव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते। पण०। तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं० क्लीवे । नपुंसके ॥ पंड्यते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण० । अमन्ताड्ड : ॥ त्रि० । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परिव्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शतवर्षांच योदृष्ट्वा निर्विकार : सपण्डक इति०॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्यतेऽनया । पडि० । गुरोश्चेत्य: । टाप् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णयात्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं० विदुषि । दोषज्ञे । सद्बुद्धिमति । कवौ । धीरे । निषिवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डित लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका : । सर्वे व्यनिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्युक्तम् ॥ सम्यग्दर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञानवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदिष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्य ता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि० । गत्यर्थेतिक्त: । इट् ॥ नात:. परतरंलोकेकश्चिदाश्चर्यमद्भुतम्। पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित: परिगीयते ॥ सिल्हके ॥

पण्डितम्मन्य : । त्रि० आत्मानंपण्डितंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभि मानिनि ॥

पण्यम् । त्रि० विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण० अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्विति साधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री० विपणौ ॥ पण्यानां वीथी । स्वार्थेकन् । वाणीआवीहीइतिवजार०इतिचभाषा ॥ आपण: पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत: ॥

पण्यवीथी । स्त्री० विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री० हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री०ज्योतिष्मत्याम् । मालकोंगणी० इ० भा० ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥

पण्याजीव: । पुं० क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न० हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री० तृणविशेषे । कङ्गुनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाह्रस्वापण्यान्धात्रिविधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्ट: ॥

पतम् । न० पत्रे ॥

पतग: । पुं० पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणगच्छति । गम्लृ० । ड: ।

पतगोत्तम: । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम: ॥

पतङ्ग: । पुं० शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्य्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वग्राकारसरोरुहल: पतङ्गइतिलभ्यम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न० । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । बक्कम्० इ० भा० ग्र० । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री० पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते: स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री० धनुर्ज्यायाम् ॥ इ० शब्द ० ॥

पतञ्जलि: । पुं० गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ० इतिशब्दरत्नावली ॥

पतन् । पुं० खगे ॥ त्रि० । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । लट: शत्रादेश: ॥

पतत्पति: । पुं० अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति: ॥

पतत्रम् । न० पक्षिपक्षे । पंख० इ० भा० ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक: ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्बाहुलकादचन् ॥ पतति । पतॢ०। अमिनचीत्यचन् वा ॥
पतत्रिः। पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पतॢ० । पतेरत्रिन् ॥
पतत्री । पुं० विहंगे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनिः ॥
पतद्ग्रहः । पुं० कटकौले । प्रतिग्राहे । प्रोष्ठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तंगृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षे ऽ च् ॥ पततो ग्रह इति वा ॥
पतनम् । न० पाते । पडना० इ० भा० ॥ यथा । अशने : पतने नवेदना पतनज्ञान मतीवदुःसह मिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नरः पतन मृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥
पतयालुः । त्रि० पातुके। पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । अदन्तः। स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥
पतसः । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पतॢ० । अत्यविचमीत्यादिना ऽ सच् ॥
पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥ पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पतॢ० । बलाकादयश्चेति साधुः ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥
पताकिकः । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्री० ठन् ॥
पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकाख्यास्तिव्री० इनिः। रिष्टारिष्ट वोधके ज्योतिर्विदां चक्र विशेषे ॥
पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
पतिः । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विधः ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सर्वैपतिः स्यादकुतोभयः स्वयम् समन्ततः पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपर मिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीलें ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥
पतिम्वरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायांभृतवृजीत्यादिना खचिपूर्व पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री० पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक् ॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोपः कुत्वम् ॥

पतितः । त्रि० महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मंयः समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तितः ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा० इ० भा० ॥ पत्लृ० । क्तः । द्वितीयाश्रितातीतपतित इतिनिपातादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारणपोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री० पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्याः ॥

पतिबान्धवः । पुं० पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातुः स्वसुः सुता । पत्युः पितुः सोदराश्च विज्ञेयाः पतिबान्धवाः ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री० सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्याः । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततश्छन्दि भ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री० सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्याः । पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृते म्रियेत या पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच । सुप्ते प श्चाच्छयाना पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते साज्ञेया पतिव्रतेति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभिः पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्याःसा ॥

पतेरः । पुं० खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ० । पतिकठिकुठील्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ वकम्० इ० भा० प्र० वृक्षवि० ॥ पतङ्गे । रक्तकाष्ठे । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गंरञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यातं पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशीतं पित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दवज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न० नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पतलृ० । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥ मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं० स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । पत्त

नख्यवणिक् ॥

पत्तलम् । न० अघनदुग्धे ॥ इति प्राकृतशब्दाम्बुधि: ॥

पत्ति: । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद्० । बाहुलकात्ति: । क्तिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मासिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथाल्यश्वापत्ति: पंचपदातिकेत्युक्ते: ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनरा: पंचपदातय: । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञै: पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिता: ॥ पतति० पद्यतेवा पतत्व० । क्तिन् ॥ पद्यते पद्०स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिक: । पुं० पत्तिगतौ ॥ हस्त्यश्वरथपदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैक: पति: कार्य: सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहति: । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहति: ॥

पत्तूर: । पुं० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपस:फलम् ॥ पत्युर्यज्ञेसंयोगो ययादम्पत्यो: सहाधिकारात् पत्युर्नोयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीप्च ॥

सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्वहेन्नर: । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाज: । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याट: । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० चि० शे० ॥

पत्त्र: । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पक्षिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पतते र्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ क्रुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दासनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पतल्व० । सर्वधातुभ्य: ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । षाण्मासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्ति: सञ्जायते यत: । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यत: पुरा ॥ धातुमय पत्राकृति द्रव्ये । पत्तर ० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्ताबोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जनमीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पत्रम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ
ङ्गप्रकार : । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य
उर्द्धं तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे
लिखेद्वर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान्
॥ अथ पत्रस्यरचनक्रम : । राजले
खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नत: ।
पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयु
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख
कोरहसिस्थित : । यथायोग्यानु
सारेणपत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ दिन
द्वयंत्रयंवापि बिचार्यपण्डितेनवै । ख
भ्रान्ते दूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्त
के ॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्राव
येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि
खेद्राजलेखक: ॥ अथ लेखनप्रका
र : । अङ्कुशं प्रथमं दद्यान् मङ्ग
लार्थं विचक्षण : । मध्ये विंदु समा
युक्त मत्र : सप्ताङ्क संयुतम् ॥
तदध : स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं
सुशोभनम् । तत : श्री शब्दरूपाणि
पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृ
तेनैव कुशलं विलिखेत्सुधी: । तत:
शुभाशुभांवार्तां संस्कृतै : प्राकृतै
स्तथा ॥ तत : प्रमाणसंदेशं ततोवा
र्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं
तत : किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे
षणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् ।
सर्वेषामेव पत्रे षु लिखनं चैवमीरि
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्तु य : । स्वदेशे कीर्तिमा
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं
शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र
कम् । सराज मन्त्रिभि:सार्द्धं यश :
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भम
ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स
राज मन्त्रिभि : सार्द्धं दुर्यशोमहद्दा
प्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रम: ।
राजपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां
मतम् । गुरुपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा
नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै
व स्वामिनश्चतथैवच । साद्दरेणैवय
लेन तथामूर्द्ध निधारयेत् ॥ भार्यापु
त्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी : ।
प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरि
तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधार
णलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि
यमोनाचदर्शित : ॥
अथपत्रपठनप्रकार : । पत्रं धृत्वान
मस्कृत्य पूर्वाग्रंस्थापयेत्सुधी : । द
क्षिणाग्रे षसद्दसि नृपाग्रेराजलेख :
॥ पत्रं वितत्यसद्दसि द्विवारंमनसा
पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यमत्रोभो
राजलेखक : ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं
शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि
दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत : ॥
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेद्द्विज:
। अशुभंनैवसद्दसि शुभंपत्रंनृपाज्ञ
या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम :॥ नृपते : सन्निधौस्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्ध्वं षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलं चन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम्॥
मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द
नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेनच
न्दनैःपितृपुत्रयोः । सन्यासिनांचन्द
नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणि
तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥
एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्ध्वंतुमतिमान् कुर्यात्
चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥अथ राजपत्रस्यको
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य
अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥एकांगुलप्र
माणेन राजपत्रस्यचैवहि ॥ अथ राज
पत्रादिः पदन्यासः । महाराजाधिरा
जश्च दानशौंडंतथैवच । तथासच्चरि
तंगेज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः ।
राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमंविदुः ॥
अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि
खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ
पण्डितस्य । सद्यावद्वन्दितपदं शा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच
पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणंसन
मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारंप्रा
णप्रियादिकंपदम् । विन्यस्यविलिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वीं तथासच्चरितादिकम् ।भार्या
पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य। प्रभुवर्यंनमस्कारं
तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यवि
लिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्ववा
ञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम्।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपद
क्रमम् ॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति। श
स्त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा
॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा
रतः । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञः
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द
विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नःपञ्च द्वे भृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकंपुत्रभा
र्ययो : ॥ अथराज्ञ : प्रशस्ति : । स्व
स्तिगीर्वाण चयचूड़ारत्नराजिरोचि

पत्रम्

चुम्बितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच
न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव
रविषमसमरसञ्चरत्प्रबलतरतुरगखु
रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्तिष्ठद्भूयिष्ठ
धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र
चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि
विलासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा
र्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतवि
द्रावितदारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिवि
श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला
बलिकवलितवलिद्धीचिसञ्चितोय
शोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्री
युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥
स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता
रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि
तसङ्ग्रामाङ्गनरिङ्गमाणनैकवारण
वाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रच
ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू
तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता
खिलजगन्मंडलविविधद्रविणार्पणस
न्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदात
कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालिपलेपितगी
तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला
सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड
श्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापात
पनोतापितारातितसमध्यासितनि
कुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री
मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा
जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत्स
मस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु को
षगोष्ठधिष्ठधीवल गजवाजिगृहपरि
वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु
अस्मद्विश्वासैकनिकेतनेषुश्रीश्रीमन्त्रि
प्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं
वर्णभूतोऽत्रत्यं भव्यमावेदयन् तत्र
त्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुवर्णं
पृच्छतिस्म ॥ ॥
अथगुरुप्रशस्तिः॥ स्वस्तिश्रीनाराय
णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु
पायमानमानसेषु। विविधविद्या
विद्योतिताखिलगुणगणालङ्कृत
वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचार
सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्य
मानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि
न्देषुकोटिशः प्रणामाः॥
अथभार्यायाःस्वामिप्रशस्तिः। स्वस्ति
श्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदा
दिभक्तजनेषु। कर्णयोरधिष्टानेषु।
नेत्रयोरधिदैवतेषु। कामस्यपरि
णामेषु। चतुवर्गप्रदायकेषु। म
मापररूपेषु। श्रीमत् स्वामिचरणा
रविंदेषु। गोविंदइवेंदिरायाः
शङ्करइव गिरिजायाः महेन्द्र इव
पुलोमजायाः प्रतिदिनं वर्द्धमाना
समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम्॥
* ॥ अथभर्त्तुर्भार्याप्रशस्तिः।
स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनीनिकायामिव चन्द्रस्यचन्द्रिकायामिव कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथिकस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीतलामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवेदयन्ती पत्नीशुभाशीराशीन् निवेदयतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं प्रतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमदभिनववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागानुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु। निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्तास्मदादि भालस्थलविशालभाग्य संभावुकेषु। श्रीयुतपितृचरण सरोरुहेषु। अकिञ्चत्करकिङ्करस्यमम बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्नाः साष्टाङ्गप्रणतयः सहस्रमजस्रं विज्ञाप्यञ्च ॥ * ॥ अथपितुः पुत्रं प्रति प्रशस्तिः। स्वस्तिश्री विश्वेश्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादितातिविततानवद्यविद्याविलासपीयूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधुरीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशावतंससकलविश्वासनिधाननिजकुलपवित्रीकृतात्मप्रायेषु। श्रीयुत शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषुशुभाशिषां राशयः सन्तुविज्ञाप्यञ्च ॥ * ॥ अथ सन्न्यासियतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरणनिपुणतापराङ्मुखेषु। विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभावेषु। वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्तवद्धदेवप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीलेषु। सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणारविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालनपवित्रीकृतधरित्रीतलेषु। सकलभूदेवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारविन्देषु। ममावनीसंलग्नंसाष्टाङ्गप्रणामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणायेतिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ भृत्यप्रशस्तिः। स्वस्तिभगवच्चरणपरायणसकलद्रवणाधिरत्नकगोमहिष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेवकवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥ ॥ * ॥ अथारिप्रशस्तिः। स्वस्ति समराङ्गनभ्रष्टप्रतिभटायशः परिपूरितसकलसामन्तराजधानीविजृम्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानुरत्नकसततपरित्रस्तशरणागतामुकं प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्जपूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृतान्तः करणदिग्विलासिनीविसरधम्मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनुबन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृतसुरपुरभूमिरुहेषु। स्वस्तिश्रीमत्परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुरचित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावनजनितामितयशः पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्र बलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थग र्वाकूपारपारिषु ॥ इतिवररुचिकृता पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्र पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वम पिज्ञेयम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । ते जपात् इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु । निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचि पीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० । शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिञ्जो लायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोद कैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्ण कृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः ॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णा नामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबे त् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाह साध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्तः । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिकण्टे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्रङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्कार: । पुं० रायभाटी० इ० गौ ० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटौ ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥ शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्ति ते तिहारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरुः । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० बर्बरादिषु ॥ बर्बरा तु लसी बिल्वं पत्रत्र यमुदाहृतम् ॥

पत्रदारकः । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुमः । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशुः । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णा दिच्छेदिकायाम् । व्रश्चने । छेनी इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशुः ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जाय म् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपालः । पुं० आयतायांक्षुरिकाया म् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची० इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ल लाटाभरणे ।ललाटिकायाम् ॥ पाशा नांसमूहःपाश्या ।पत्रमिवपाश्या॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० इ० गौ० भा० प्र० । मूर्द्धखोले ॥ इ० वि० जलवायाम् । खर्परे ।वारिवा याम् । शिरसिपलाशपत्राणां वंध ने ॥ वंधः पलाश पत्राणां शीर्षेपत्र पिशाचिकेति तिहारावली ॥

पत्रपुष्पः । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पकः । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥
पत्रबंधः । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्दः पत्रबंध इति त्रयम् । पत्रभंङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥
पत्रबाल : । पुं०तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ॥
पत्रभंगः । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पत्रावल्याम् । पत्रलेखायाम् ॥
पत्रभङ्गिः । पुं०)
पावभंङ्गि ॥
पत्रभङ्गी । स्त्री०) ॥
पत्रयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पत्रयौवनम् ॥ इतिजटाधर : ॥
पत्ररथ : । पुं० अण्डजे । पक्षिणि ॥ पत्रंरथइवयस्य ॥
पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्र : ॥
पत्रलेखा । स्त्री० पत्रभंगे । स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥
पत्रवल्ली । स्त्री० पत्रभंगे ॥ पलाशोलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥
पत्रवाहः । पुं० वाणे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥
पत्रशाक : । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥
पत्रशिरा । स्त्री० पत्रना डिकायाम् । माव्यां ॥
पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥
पत्रश्रेष्ठः । पुं० विल्वे । इ० रा० नि० ।
पत्रसूचिः । पुं० कण्टके ॥ इ० त्रि०
पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥
पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धंसपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ प्रत्राख्यंतालकं विद्याद्गुणाढ्यंतद्रसायनं ॥
पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे । वक्कम् ० पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रे पुअङ्ग तिवा । अगिगतौ । अच् ॥
पत्राङ्गुलिः । स्त्री० भङ्गि० । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि : अङ्गुलिव्यापारः ॥
पत्राञ्जनम् । न०मस्यां ॥
पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥
पत्रान्यम् । न० पत्तङ्गे ॥
पत्राम्ला । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूक्रा०

इ॰भा॰ ॥

पत्रालुः । पुं॰ इक्षुदर्भायाम् ॥ कासालौ ॥

पत्रावलिः । स्त्री॰ गैरिके । पत्रश्रेण्याम् ॥

पत्रावली । स्त्री॰ पत्रलेखायाम् ॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्तनवाश्वत्थपत्रेषु ॥ यथा । अमायां निशिसङ्घेतु पत्रेचाश्वत्थसंज्ञके । क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम् ॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्ध वस्तुनोरेकतराव धारणार्थकब्राह्मण वालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे ॥

पत्राहारः । त्रि॰तपोविशेषाल्लब्ध संज्ञेतापसविशेषे । दीर्घपत्राशने ॥

पत्रिका । स्त्री॰ लघुपत्रे । चिट्ठी इ॰ भा॰ ॥ पत्न्याम् । लिपौ ॥

पत्रिकाख्यः । पुं॰ कर्पूरविशेषे ॥ त्रि॰ पत्रिकानामके ॥

पत्रिणी । स्त्री॰ पल्लवे ॥

पत्री ।पुं॰श्येने ॥ पत्ररथे। खगे ॥ काण्डे वाणे ॥ द्रुमे ॥ रथिके ॥ अद्रौ ॥ रथि ॥ तालद्रुमे ॥ श्वेतकिणिह्याम् ॥ गङ्गापत्र्याम् ॥ पात्र्याम्॥ पत्राणि संन्त्यस्यचतद्वनिठनाबितीनिः॥ अतिशयितम् ॰ प्रशस्तंबापत्रमस्येति वा ॥ त्रि॰ । पत्रयुक्ते ॥

पत्री।स्त्री॰ पत्रे ॥ लिपौ ॥ यथा। जन्मपत्री ॥

पत्रोपस्करः । पुं॰ कासमर्द्दे ॥

पत्रोर्णः । पुं॰ शोणके । श्योनाकवृक्षे । अरलू॰इ॰भा॰ ॥ न॰ । धौतकौषेयवाससि। मुकटा॰इ॰भा॰ ॥ पत्रेऊर्णाऽस्य । पत्रेषुक्षताऊर्णावट्टलकुचादिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्त्वात् । पत्रोर्णाऽस्त्यत्र । अर्शआद्यच् ॥

पत्सलः । पुं॰ पथि ॥ पतति । पत्लृ॰ पतेरश्चलइ॰सरः ॥

पथः । पुं॰ मार्गे ॥ पथति । पथेगतौ । प॰अच् । बाटः पथश्चमार्गश्चेतिसुभूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ । पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च ॥

पथकः । पुं॰पथिकुशले ॥ तत्रकुशलःपथइतिवुन् ॥

पथरथः । पुं । अध्वरथे ॥

पथिकः । त्रि॰ अध्वनीने । अध्वगे ॥ पन्थानंगच्छति । पथःष्कन् ॥

पथिकसन्ततिः स्त्री॰)
पथिकसंहतिः स्त्री॰) हरौ । पथिकसमूहे ॥

पथिका । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायाम् ॥

पथिकी । स्त्री ॰ अध्वगायाम् ॥ पन्थानं गच्छति । पथःष्कन् । षित्त्वान् ङीष् ॥

पथिद्रुमः । पुं॰ श्वेतखदिरे ॥

पंथाः ।पुं ॰ अयने । वर्त्मनि । मार्गे । अध्वनि ॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिताः। प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तौचविभाषितः॥ पथंते ऽनेन। पथि०। पथिमथ्यिभ्यामिनिः॥ पतन्त्यनेनवा। पतेःस्थश्चेतिइनिः। थान्तादेशश्च॥ पन्थादेयोब्राह्मणाय स्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे। वृद्धायभार युक्तायरोगिणेदुर्बलायच॥ यथाहमनुः। चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः। स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच॥ तेषान्तु समवेतानांमान्यौ स्नातक पार्थिवौ। राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभागिति॥ गमनगुणाः। पन्थामेदः कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशनः। यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीडाकरंभवेत्॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम्॥ उपाये॥ यथा। एषपन्था अमृतत्त्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञानमिति॥

पथिप्रज्ञः॥ पुं० मार्गाभिज्ञे॥ पन्थानम् प्रजानाति। प्रेदाज्ञइतिकः॥

पथिलः। त्रि० पथिके॥ पथन्तिऽनेन। पथि०। मि० इलच्॥

पथिवाहकः। पुं० निष्ठुरे॥ शाकुनिके॥

पथ्यः। पुं० हरीतकीवृक्षे॥ न०। सैन्धवे॥ त्रि०। हिते। चिकित्सादौहितकारके॥ यथा। अधीतेनाभ्रसाध्ज्ञानंपयःपानंनवाःस्त्रियः। एतद्दीमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम्॥ मानवाः इतिसम्बोधनम्॥ विनापिभेजषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिवर्तते। नतुपथ्यविहीनस्य भेषजानांशतैरपि॥ न०। शुभावहवचने॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः। धर्मपथ्यर्थेन्न्यादिनायत्॥ भूयोपिपथ्यं वक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः॥

पथ्यशाकः। पुं० तण्डुलीयशाके॥

पथ्या। स्त्री० हरीतक्याम्। अभयायाम्॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया। जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः॥ अलावुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता। पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांसलास्मृता॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीस्वर्णवर्णिनी। त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी। प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत्। चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तंप्रयोजयेत्॥ वंध्याकर्कोटक्याम्॥ मृगेर्वारौ॥ चिर्भिटायाम्॥ पथोनपेता। धर्मपथ्यर्थ न्यायादनपेते०इ०यत्। टाप्॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्दः प्रभेदे। यथा॥ सजसाय लौचसहगेनपथ्यामता॥ यथा। स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

जलदास्तडित्तुलितकांतकार्तस्वराः। जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकराः सवितुः क्वचित् कपिशयन्तिचामीकराः ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा । प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयोः प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जय जयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त । कुरुकरुणामितिभणितिः पथ्याभवरोगदुःस्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलुः । पुं० भावप्रकाशोक्तौषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम् । न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे॥

पथ्यावक्त्रम् । न० विषमवृत्तविशेषे॥ यथा । युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा । रासकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे । आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्र मधुस्रुति रिति ॥

पत्०द् । पुं० चरणे । पादे ॥ पद्यते । पदगतौ । क्विप् ॥ स्वामीतुदान्तं नमन्यते । पदन्निन्यादेशविधानात् ज्ञापकात् । अन्येतुपदादेशएवाय मित्याहुः । प्रभृतियग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनप्रसाध्यनंतभूतेपिततप्रवृत्तेः सम्भवात् । अतएवचोक्तः श्वां ककुदोषणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पदः । पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ । व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ । पादे ॥ पादचिन्हे ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंविधान्तेसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्ज्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ताः ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे । व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्वे । आनन्दरूपे । ब्रह्मणि । स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनैः सर्वैर्मुनिभिःप्राप्यतेवा । पदस्थैर्ये ० पदगतौवा । पचाद्यच् । भावकर्मकरणेषुवाघञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । खनोघचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ।

पदकः । पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा । क्रमा० वुन् । चि० । पदन्नातरि ॥ देवपदचिह्नादियुक्तेस्वनाम्नाप्रसिद्धेकण्ठभूषणे ॥

पदगः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति । गमल्ड० । अन्येभ्योऽडः । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पादस्यपदइत्यदन्तघादेशः ॥

पदजातम् । न० पदसमूहे । परा पश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

वरणकारा : ॥

पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदेरनीयर् ॥

पदन्यास : । पुं० गोक्षुरे ॥ पदविन्यासे ॥

पदभञ्जनम् । न० निरुक्तौ । गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥

पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥

पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि०व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥

पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामवि : ॥

पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङीष् ॥

पदमाला । स्त्री०मोहनशीलायाम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥

पदष्ठीवम् । न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥

पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥

पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

पदाजिः । पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजी तिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥

पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पत्तौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पदादेशः । चतुर्मात्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥

पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वा० कन् ॥

पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषुलाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥

पदारः । पुं० पादधूलौ ॥पादालिन्दे ॥

पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृति : पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयतान्ह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थंमत्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते । द्रव्यंपदार्थंमत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम् । तत्रजातिवादिनआहुः । जातिरेवशब्देनप्रतिपाद्यते । व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतांजातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां तदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादय : शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर भिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगम : ॥ व्यक्तिवादिन स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातेस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट : ॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ : ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्था सप्त कीर्तिता : ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धा : ॥ गौतमोक्ताः षोड़श पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसाधिगम : ॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं सदृष्टान्त : ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्क : ॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णय : ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ यथोपपन्नच्छलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासा : ॥ १३ ॥ वचनविघातोर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्माभ्यांप्रत्यवस्थानंजाति : ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवाश्रय : । संवरोनिर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषु त्रिषु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविध : आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविधः । ईश्वरोजी

वस्त्वेतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्वि
विधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधि
त्वेन भेदव्यवहारहेतू । शुद्धौत्व
भेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि वि
विधः । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात्
एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते
पदस्यअर्थः पदार्थः । सद्विविधः
शाक्तिको लाक्षणिकश्चेति ॥ धर्मा
र्थकाममोक्षेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः
पदार्थानांद्वावेवनि धनञ्जतौ । प्रथम
स्तुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ ।
अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्म
तौ प्रियौ । धर्मौधर्मेति वाग्वादो
दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्ताप
वचन मेतद्दृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥
पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्था
भिनयोनामर्त्त्र्योवागङ्गसत्त्वजः । वृ
तिभरतः । सत्त्वमन्तःकरणम् ॥
पदासनम् । न० पादपीठे ॥
पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां
चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । द्
केचरतावितिपदादेशः ॥
पद्गः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छ
ति । गमृल्॰ । अन्येभ्यो० डः ।
पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥
पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि ।
। पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्र
न्थार्थवोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते
। हन्० । क्तिन् । हिमकाषिहतिषु

चेतिपद्भावः ॥
पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ बह्वादिभ्यश्चेति
ङीष् ॥
पद्मिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥
पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ
॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्र
वर्ति विशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥
बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा
हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मा
सनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य ब
न्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलि
ने । अरविन्दे । कमले । तामरसे ।
राजीवे ॥ वसन्तेशीतभीताश्च को
किलस्यवनेरुतम् । अन्तर्जलगताः
पद्माः श्रोतुकामारवोत्थितादृति ॥
पद्मके । इभाननबिन्दुवृन्दे । व्यूह
विशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे
१००००००००० पद्मकाख्यौषधौ
॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके
॥ चित्रकाव्यभेदे ॥ पद्मालक्ष्मीर
स्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते ।
पद० । अर्त्तिस्तुखितिमन् ॥
पद्मकम् । न० बिन्दुजालके । हस्त्या
ननादिस्थबिन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे ।
पद्माकइतिपाजाइतिचभाषा ॥
ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे
चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पेवृ
क्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलं
वातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

श्लेष्मास्रपित्तहृत्। गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत्॥ पद्ममिव। इवेप्रतिकृताविति कन्॥

पद्मकन्दः। पुं० शालूके। पद्ममूले॥

पद्मकर्कटी। स्त्री० पद्मबीजे॥

पद्मकर्णिका। स्त्री० पद्मकर्णिकायाम्॥ पद्मस्य कर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा। मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत्॥

पद्मकाष्ठम्। न० पद्मके। पीतके केदारजे। पाटलापुष्पसन्निभे॥

पद्मकी। पुं० छत्रपत्रके। भूर्जवृक्षे॥

पद्मकेशरः। पुं०। न० किञ्जल्के॥

पद्मखण्डम्। न० पद्मसमूहे॥ तस्य समूह इत्यधिकारे कमलादिभ्यः खण्डः॥

पद्मगन्धि। न० पद्मके। पद्माकइति। पाजा० इतिचभा०॥ पद्मस्य गन्ध इवगन्धोस्य। उपमानाच्चेतीत्त्वम्॥

पद्मगर्भः। पुं० ब्रह्मणि॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य॥ हरौ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्ये उपास्यत्वात्॥

पद्मचारिणी। स्त्री० उत्तरापथभवस्य नामख्यातवृक्षविशेषे। अव्ययायाम्। अतिचरायाम्। चारव्याम्॥ स्थलपद्मिन्याम्॥ पद्मचरितुंशीलमस्याः। सुपीतिणिनिः॥

पद्मजः। पुं० चतुरानने। मधुविशेषे॥ पद्मजातः। जनीडः॥

पद्मतन्तुः। पुं० मृणाले॥

पद्मदर्शनः। पुं० श्रीवासे। धूपविशेषे॥

पद्मनाभः। पुं० मधुरिपौ। विष्णौ॥ पद्मं नाभौयस्य। अच्प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागादच्। पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा॥ यद्वा। पद्मस्यहृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात् पद्मनाभः। पृ० साधुः॥ भाविजिनविशेषे॥

पद्मनाभिः। पुं० पद्मनाभे। विष्णौ॥ पद्मंनाभौयस्य। अजितियोगविभागस्यासार्वत्रिकत्वान्नाच्॥

पद्मनालम्। न० मृणाले॥ इतिहेमचन्द्रः॥

पद्मपत्रम्। न० पुष्करमूले॥ पद्मस्येवपत्रमस्य॥ अब्जदले॥

पद्मपर्णम्। न० पद्मपत्रे॥

पद्मपाणिः। पुं० ब्रह्मणि॥ सूर्ये॥ बुद्धे॥ त्रि०। कमलहस्ते॥ पद्मंपाणौयस्ये॥

पद्मपुराणम्। न० पाद्मे॥ तत्संख्या श्लोकायथा। पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं पद्माख्यंविपुलंमतमिति॥

पद्मपुष्पः। पुं० कर्णिकारे। पिङ्गाङ्गपक्षिणि॥

पद्मप्रभः। पुं० वृत्तार्हद्विशेषे। त्रि०। पद्मसमानप्रभायुक्ते॥ *

पद्मप्रिया। स्त्री० लक्ष्म्याम्॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम्। मनसादेव्याम्॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥
पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥
पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये ॥ पद्मानांबन्धुः ॥
भ्रमरे ॥ पद्मानांबन्धवोऽस्य ॥
पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥
पद्ममुखः । त्रि० पद्मसमानमुखयुक्ते ॥
पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्याख्यविशिष्टायां ॥
पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥
पद्मरजः । न० त्रसरेणौ । परमाणुषट्के ॥
पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसमासः ॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शबलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः । अन्तः प्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः

। दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेतिमणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्यीयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंबिभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित् ॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य । कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य ॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि । यश्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम् ॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ । परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धंतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आभूषणप्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्युक्तानाशोतिर्वाराह्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥
पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम् ॥
पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ वुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥
पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

स्याम्। श्रियाम्॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम्॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः पद्मवर्णकम्। न० पुष्करमूले॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति॥

पद्मवासा। स्त्री० लक्ष्म्याम्॥ पद्मे वासोस्याः॥

पद्मवीजम्। न० गालोड्ये। पद्माक्षे। कमलवीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा॥ पद्मस्यवीजम्॥ पद्मवीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम्॥ कफवातकरंवल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत्॥

पद्मवीजाभम्। न० मखान्ने। मखाना इ० भा० प्र०पा नीयफले॥

पद्मव्यूहः। पुं० पद्माकृतौव्यूहविशेषे॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्टजिगीषुः पद्मव्यूहः। तेनराजापुराग्निर्गच्छन्सर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात्॥

पद्महस्ता। स्त्री० श्रियि। लक्ष्म्याम्॥ पद्मंहस्तेयस्याः॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा। स्त्री० फञ्जिकायाम्। भार्ग्याम्। पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः॥ श्रियि। रमायाम्॥ चारव्याम्। पद्मचारव्याम्॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित्। मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा॥ पन्नग्याम्। मनसायाम्। जरत्कारुमुनेः पत्न्याम्॥ वर्त्ताईमातरि। कलिङ्गदेवेनविवाहितायामुत्कलदेशराजकन्यायाम्॥ कुसुम्भ पुष्पे॥ पद्ममस्त्यस्याः। अर्शआद्यच्॥ यद्वा। पद्यते। पद०। अर्त्तिस्तुसुहितिमन्। टाप्॥

पद्माकरः। पुं० तडागे। कासारे। सपद्मागाधजलाशये॥ योग्यतयानिष्पद्मेपमहाजलाशये॥ पद्मानामाकरःउत्पत्तिस्थानम्॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः॥

पद्माक्षम्। न० पद्मवीजे॥ त्रि०। पद्मलोचने॥

पद्माख्या। स्त्री० पद्माह्वायाम्॥

पद्माटः। पुं० चक्रमर्द्दे। उरणाक्षे। पवाड० इ० भा०॥ पद्ममिवपद्मांबाद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ। कर्मण्यण्॥

पद्मालया। स्त्री० लक्ष्म्याम्। कमलायाम्॥ पद्ममालयोऽस्याः॥

पद्मावतिका। स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे॥ यथा। यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मितपदकरपदकर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविवुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविहिता। इहदशवसुभुवनैर्भवति विरामः सकलाभिमतफलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमनः संविहितमदा॥ यथा। विधुरेवविधुरयतिमर्मनिकृन्तति जनयतिशर्म्म नमर्मसदः। चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

लयतिमदनोद्दयमद:। प्रियसखि ममनयनंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधरणीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति तत्कालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥
पद्मावती। स्त्री० जरत्कारुमुने: पत्न्याम्। मनसादेव्याम्। नदीप्रभेदे। पद्मा० इ० गौ० भा० ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका वृत्ते ॥ जयदेवकवे: पत्न्याम् ॥
पद्मावतीप्रिय:। पुं० जरत्कारुमुनौ ॥
पद्मासनम्। न० योगिनामासनविशेषे ॥ यथा। वामोरूपरिदक्षिणं नियमत: संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यां धृतम्। अङ्गुष्ठंहृदयेनिधायचिबुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच। ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पादतलेशुभे। अङ्गुष्ठौचनिवध्नीयाद्धस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्तत:॥ पद्मासनमिति प्रोक्तं योगिनां हृदयङ्गममितिदेवीगीता ॥
पद्मासन:। पुं० ब्रह्मणि। कमलासने ॥
पद्मासना। स्त्री० लक्ष्म्याम्। पद्मासनंयस्या:॥
पद्माह्वयम्। न० पद्मके। पद्माक० इ० भा० ॥
पद्माह्वा। स्त्री० पद्मचारिण्योषधौ ॥
पद्मी। पुं० हस्तिनि ॥ पद्मंविंदुजालकमस्त्यस्य। इनि:॥ हरौ ॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥
पद्मिनी। स्त्री० पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम्। विसिन्याम्॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलै: समुदितापुन:। पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्यादिश्चसास्मृता ॥ पद्मिनीमधुरा तिक्ता कषाया शिशिरा परा। पित्तकृमिशोषवान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्तलक्षणगुणा:। अन्यत्रापि गुणायथा। पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणा चसा। पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र। पु० इनि:॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा। भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशीकृशाङ्गी। मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनीपद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥
पद्मिनीकण्टक:। पुं० पद्मकांटा इति गौडेषुख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥
पद्मिनीकान्त:। पुं० रवौ ॥
पद्मिनीखण्डम्। न० पद्मिनीनां

समूहे ॥ काम०खण्ड : ॥
पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥
पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥
पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते
रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥
पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥
पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति
विशेषे ॥
पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सुज्ये
ष्ठे ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥
पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न०
श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा
। गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्वि
विधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं
बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंच
तुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा ।
वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृ
ताभवेदिति ॥ शाब्दे ॥
पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥
पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् ।
पद्यत्यतदर्थेइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे
पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्य
मितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्य
न्तिपद्या : शर्करा : । विध्यत्यधनु
षेतियत् ॥ स्तुताविति विश्व : ॥
पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्य
ते ऽस्मिन् । पद० । स्फायितञ्ची
तिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥
पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते ।
पद० । अन्नामद्विपदीत्यादिनावनिप् ॥
पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति
ङीब्रौ ॥
पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्ट
किफले । कटहलइतिफनस० इ
तिचभाषा ॥ अस्यपर्यायाद्ययोयथा
पनस : कण्टकिफल : फणाशोति
वृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्नि
ग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंवृंह
णंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । वल्यं
शुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥
आमंतदेविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु ।
दाहकृन्मधुरंवल्यं कफमेदोविवर्धन
म् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि
मधुराणिच । गुरूणिवद्धवर्चांसिसृ
ष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो
वृष्योवातपित्तकफापह : । विशे
षात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्नि
भि : । अलंपनसपाकाय फलंकदल
सम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥
कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीत
लम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्र
बलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं
हृद्यंबलप्रदम् । छर्दिघ्नंनचचक्षुष्यं
तृष्णघ्नवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम
पक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्त
पित्तहरंस्वादु तत्फलास्थापितद्

सम् ॥ इतिराजवल्लभ: ॥ कण्टकी ॥ वानरविशेषे । पनाय्यतेस्तूयते । पन० भत्त्यवृिचमितमीत्त्यादिना भसच् ॥

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसी विशेषे ॥ वानरीविभेदे । नटीवि शेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्ण मध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित : । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यते स्म । पण । पनच । क्त : । आ याद्यआर्द्धधातुकेवा ॥

पनित: । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त : । आयाभाव : ॥

पन्थक : । त्रि० पथिजाते ॥ पथ: पन्थ चेतिवुन् ॥

पन्न : । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पने : कृहजूसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्य तेस्म । पद० । क्त : । गत्यर्थेति कर्त्तरिवाक्त : ॥

पन्नग : । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गमल्ड० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिड: ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रह : ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर : । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्य:केशर : ॥

पन्नगाशन : । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगान्अश्नातिअश० । ल्यु : ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणी क्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नद्धी । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनद्धा पनद्धी० इतिचभाषा ॥

पपी : । पुं० सोमे । चन्द्रे । सूर्ये ॥ पातिलोकम्पिबतिवा । पा० । या पो : किद्द्वेचेतिई : ॥

पपु: । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भ्रश्चेतिचकारा दन्यतोपिकुर्द्वित्वंच ॥

पमरा । स्त्री० सम्भुकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्त्तिन्यां पुष्करि ण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पा यावक : परमधार्मिक : । शनै : श्चालयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ वक: किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष् कुलीकृत: । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदे शस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्देयस्या : ।

पय:खल्ल: । पुं० चतुष्पदवहनीयेजला हरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

स्वालङ्कृतिभा० ॥
पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥
पयः प्रसादि । न० कतके । कङ्क्आनिर्मली० डु० भा० ॥
पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥
पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पयसांचयः ॥
पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते०पयतेवा । पयगतौपीङ्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥
पयस्पः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपानकर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥
पयस्पाशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥याप्येपाशप् । पाशकल्पककाम्येष्विति विसर्गस्यसः ॥
पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोविकारः । गोपयसोर्यत् ॥
पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्यवल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनी क्षुपे ॥ आमिक्षायामितिहेमचन्द्रः ॥
पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्यस्यमतुप् ॥
पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् । अन्येभ्योपीतिबलः ॥
पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥ भारतवर्षस्यविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ विभावर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरविदार्याम् ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयोस्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥
पयोगडः । पुं० द्विपे ॥ घनोपले ॥
पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ डु०हा० ॥
पयोजन्मा । पुं० घने । मेघे ॥ पयसोजन्मयस्मात् ॥
पयोदः । पुं० मेघे ॥ पयोददाति ॥ डुदाञ्० । कः ॥
पयोदवाःसम् । न० अभ्रःकणे
पयोधरः । पुं० वृक्षविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाविभर्त्ति वक्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति लक्ष्मीप्राय : पयोधरसमुन्नतिरचहेतुरिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । पयसोधर : ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ कर्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधि : ॥
पयोधा : । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचेति धाञोऽसि : ॥ मेघे ॥
पयोधि : पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचेतिकि : ॥
पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि : । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । अधिकरणेकि : ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ० क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पयसोलतेव ॥

पयोव्रतः । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णुव्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी सलिलंरुच्यंपवित्रंपापनाशनम् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्वितिराजनिर्घण्टः ॥

परः । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्रह्मण्यायुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्यासमासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता । सएवस्यात्परः कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत्पराख्यंतदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच । चौणिकल्पशतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः ॥ ब्रह्मणः कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदम् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्यायः ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसीस्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायामंपरंतपः । सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यंविशिष्यत इतिमनुः ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन् । व्यतिरिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तरस्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम् । पूर्यतेऽनेनवा । पॄ० । प० । ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

परःशतः । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये । शताधिके ॥ शतात्परः । पञ्चमीतियोगविभागात्समासः । राजदंतादिः । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ परः शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

परःसहस्रः । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परं । पञ्चमीति योगविभागात् । स० राजदंतादिः । पारस् ० सुट ॥

परकीयः । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छः ॥

परकीया । स्त्री० नायिका भेदे ॥

परकृतिः। पुं० पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न० परभूमौ ॥ यथा । वृथापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं० पर्व्वावधौ । अङ्गुलिपर्व्वणि ॥ इ० हा० ॥

परच्छिद्रम् । न० परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ० ग० पु० ॥

परजातः । पुं०कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । परैधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि० शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं० तैलयन्त्रे ॥ छुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं० वरुणे ॥ इ०तिहेमचन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं० वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न०परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्तौ ॥ यथा । बुद्ध्यादिस्वकार्य्यमहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्य्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्य्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि० । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ० परस्तादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ० परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि० धार्म्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्त्वम् । न० परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्त्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमिति ॥

परदारः । पुं० परभार्य्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधीनरकेयान्ति पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न० अन्यजनपीडायाम्॥

परदेवता । स्त्री० परमात्मनि । पर ब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि० विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं० स्वमात्यविहिते ॥ पर-

स्वपरेषांवाधर्मः ।
परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥
परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकामक्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके ।
अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंशौर्येणबलवताविवेकेनतपसाचभानुरिवतापयतीतिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ख्यन्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्तापेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः । मुम् ॥
परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥
परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परञ्चतत्पदञ्च ॥
परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकिर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्ननिर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिताक्षरा ॥
परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० परान्ने । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद ० । कर्मण्यण् ॥
परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौपुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥
परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते । परेणपोषिते ॥
परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥
परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टे महोत्सवोयस्याः ॥
परपुष्टा । स्त्री० पण्याङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥
परपूर्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥
परप्रतिनप्ता । स्त्री०　　(इतिहेम
परप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥ (चन्द्रः ॥
परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥
परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुसम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

॥ परभागोभवेद्दर्णद्वयसंसर्गजारुचि:

परभुक्ता । स्त्री॰ अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्ताञ्चकान्ताञ्च योभुङ्क्ते सनराधम : । सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८ ऽ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्य : ॥

परभृत् । पुं॰ काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्॰ । क्विप् ॥

परभृत: । पुं॰ कोकिले पिके ॥ परेणाकाकेनभृत: ॥ त्रि॰ ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ॰ नियोगे ॥ क्षेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥

परम : । पुं॰ प्रणवे ॥ त्रि॰ । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्य : ॥

परमगति : । स्त्री॰ मुक्तौ ॥ त्रि॰ मोक्षहेतौ ॥ यांविप्रा:सर्वत : शान्ता विशुद्धाज्ञाननिश्चया : । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहु : परमांगतिमितिमोक्षधर्म : ॥

परमन्तप : । न॰ इन्द्रियजये ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चह्यैकाग्र्यंपरमंतप: । प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोपिविधिवत्कृता: । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमंतप : ॥ आलोचने ॥

परमपद : । पुं॰ न॰ श्रेष्ठस्थाने ॥ परदेवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि : प्राप्यते इति पद:परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न॰ परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ॰ अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । शां॰ इ॰ भा॰ ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षि : । पुं॰ भेलादृयृषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंस : । पुं॰ आत्मा नात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजड़भरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुखजानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजाताना मयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंस उच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्या मुक्ता : सर्वेशिवोपमा : ॥ हंसोन कुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरे न्निषेधविधिवर्जित : ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं नि : संकल्पोनिरुद्यम: । सदात्मभावसंतुष्ट : शोकमोह विवर्जित : । निर्निकेतस्तितिक्षु : स्यान्नि : शंकोनिरुपद्रव : ॥ नार्पणंभक्ष्यपेयानांनतस्यध्यानधारणा: । मु

क्तोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षहेतौ ॥ यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञानन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमेणौ । यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्यतेरज : । तस्यय : षष्ठकोभाग: परमाणु : सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्तिकादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमाणव : खरस्नेहोष्णेरणस्वभावा : । तथाहि कठिनस्वभावा:पृथिवीपरमाणव: । स्नेहस्वभावा:अपांपरमाणव: । उष्णस्वभावास्तेजस : परमाणव: । ईरणस्वभावावायुपरमाणव : इति ॥ परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्यादिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवयव : परमाणु : । सचनित्योनिरवयवस्तत : सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा । नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्यादणुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्यमामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिकरणम् । यथा । पारिमांडल्यभिन्नानांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिपरमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम् । पार्थिवपरमाणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम् । यथा । जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्रहेतुकम् । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमाणुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेण्वादिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुत: सृजतिपरमेश्वर : । यथा । अयोजनंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनं द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्यप्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वादस्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्जलि : ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशानन्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोगनाशादिक्रमेणद्व्यणुकनाशानात्तिष्ठन्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूयमानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणव : । इति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वाभावादतीन्द्रियत्त्वम् । यथा ॥ महत्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा । सकाल : परमाणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतोविशेषभुग्यस्तुकाल : सपरमोमहान् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणुस्त्रय : स्मृत : । जालार्करश्म्यवगत : खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री भागवते ३स्कन्धे ११ अध्याय : ॥ अस्यार्थ : । सत : प्रपञ्चस्यपरमाणुतांपरमाण्ववस्थांयोभुङ्क्तेसकाल : परमाणु : तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयोभुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थ : । ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्यपर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्योयावतापर

माणुदेशमतिक्रामतितावान्काल :
परमाणु : । यावताचद्वादशराश्या
त्मकंसर्वंभुवनकोषमतिक्रामति ।
सपरममहान्संवत्सरात्मक: तस्यैवा
वृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धा
न्तत्वमिति। तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैव
कालादिविभागंवक्ष्यति ॥ इदानीं
द्व्यणुकादिलक्षणपूर्वकंमध्यमकाला
वस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणु : त्रा
त्रयोणवस्त्रसरेणु: सतुप्रत्यक्षइत्या
हजालार्केति । गवाक्षप्रविष्टार्कर
श्मिष्ववगत : कोसौयोतिलघुत्वेन
खमेवानुपतन्नगात्गत: । नगामि
तिपाठेखमेवानुपतन्नवगत: नतुगां
पृथ्वीम् । इति श्रीधरस्वामिन : ॥

परमाववङ्कक : । पुं० विष्णौ ॥

परमात्मा । पुं० चिदात्मनि । स्वप्रका
शज्ञानस्वभावात्मनि । कार्यकारण
विलक्षणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥
देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेन
कल्पितानांपरम: प्रकृष्टउपद्रष्टृत्वा
दिविशेषणविशिष्टआत्मा ॥ अन्नम
यप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्द
मयेभ्य : पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्म
भ्य : परम : प्रकृष्टोऽकल्पितोब्रह्म
पुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्त: आत्माच सर्वभूता
नांप्रत्यक्चेतन : । उत्तम : पुरुषस्त्व
न्य : परमात्मेत्युदाहृत : । परामा
मायाशक्ति र्वायस्यस : । अतति
सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासा
वात्माचेतिवा ॥ परमात्मातत्पदा
र्थ : सर्वोपाधिविवर्जित : ॥ अथो
क्तं श्रीदेवीभागवते । याशक्ति : पर
मात्मासौयोसौसापरमात्मता । अ-
न्तरंनैतयो : कोपिसूक्ष्मं वेदचनार
देति ॥ अंतरंभेद : सूक्ष्ममपिनवे
द ॥ अस्यध्यानं यथा । हृत्पद्ममध्ये
पुरुषंपुराणं सत्यात्मकंसर्वजगत् स्व
रूपम् । ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं
चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैत : । पुं० विष्णौ ॥ मतविशेषे
॥ यथा । निर्गुणंवामभागेचसव्यभा
गेऽद्भुतानिजा । मध्येनाथ : स्वयं
ज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति ॥

परमानन्द : । पुं० अविनाशिनिरति
शयत्वाभ्यामुत्कृष्टेसुखविशेषे ॥ पर
मश्चासावानन्दश्च ॥ अतिशयाह्लादे
॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहि
रण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्षपर
मावधित्वात् ॥

परमान्नम् । न० क्षीरिकायाम् ॥ पायसे
। खीर इ० भा० ॥ परमञ्च तदन्नञ्च
॥ यद्वा । परमाणामुत्तमानांदेवादी
नामन्नम् ॥

परमायस्त : । त्रि० अतिश्रान्ते ॥ पर
मश्चासौ आयस्तश्च ॥

परमायु : । पुं० विंशत्यधिके वर्षशते
। जीवितकाले ॥ यथा । शतंवर्षा

त्रिविंशत्यानिशाभिः पञ्चभिः स ह। परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह। अब्दाद्वात्रिंशदश्वानांमुनां द्वादशवत्सराः। पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दा नांवृषस्यमहिषस्यच। मृगशूकरव स्तादिपशूनांषड्दशान्विताः॥ इ० शब्दमाला॥

परमायुष:। पुं० असनद्रुमे॥

परमारः। पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० चत्रियजातिविशेषे०॥

परमार्थः। पुं० सत्ये। एकरूपेणावस्थि तेर्थे॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहे स्वर्गवासिनः। एकः स्वभावतः सा चात्परमार्थः सदैवतु॥ सशिवः सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः। अपरः कल्पितः साचात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साचात् सत्यार्थचिद्घनं। उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गानिवंवदन्तिहि॥ इत्युक्तं ब्रह्म गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना॥ २॥ अध्याये॥ चतुष्वर्थेषूत्कृष्टे मोचे। यथार्थे॥ प्रपञ्चोयदिविद्येत निवर्त्तेतनसंशयः। मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थतः॥ परमश्चासावर्थश्च॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोचो र्थः परमार्थः॥

परमार्थवित्। त्रि०। तत्त्वदर्शिनि॥ अश्व मेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातल क्षाणि। परमार्थविन्नपुण्यैर्नचपापै र्लिप्यतेविमलः॥

परमार्हतः। पुं० जैनराजर्षिविशेषे॥

परमाशक्तिः। पुं०साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम्॥ यदाहगीता सु। अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम्। जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति॥

परमृत्युः। पुं०काके। वायसे॥ परे भ्योमृत्युरस्य॥

परमेशः। पुं० परशिवे॥ परमात्मनि॥ परमश्चासावीशश्च। परमाइन्द्रादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादयःतेषामीशः।

परमेश्वरः। पुं०महेश्वरे। शिवे॥ पर मात्मनि। सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्त्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये। सर्व दोषानस्कंदिते। परश्चासावीश्वर श्च। परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्य गर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च।

परमेश्वरी। स्त्री। दुर्गायाम्। परदेव तायाम्। पराम्बायाम्॥ परमा चासावीश्वरीच। यद्वा। परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री॥

परमेष्ठी। पुं० धातरि। पितामहे। अब्ज योनौ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा०। परमेस्थःकिदि तीनिः। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्। स्था स्थिन्स्थूणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा। आदौसर्वत्रदेवेशमिमन्त्रदःपर

मोगुरुः । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिच्छन्नीलतन्त्रे २ पटलः ॥ मन्त्रदातागुरुःप्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरुः । परापरगुरुस्त्वं हिपरमेष्ठिगुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभ : पद्मचक्रसमन्वित: । चिन्ताकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथायुतम् । विम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरश्चातिपुष्कलमितिब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वित : ॥ सवर्तुलस्तथापीत : पृष्ठेचशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रह : ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वित: । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । वामनह्राटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठिन : शक्तौ ॥

परमेष्वास : । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्पर : । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादाविति हेमचन्द्र : ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पृ० । अच् । श्वपचजारहरेतिवत् । तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक् । पृ० ॥

परम्पराकम् । न० इज्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक० । भावेघञ् । अस्वतेर्घञ् वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपर : श्रेष्ठ : आकोऽस्मात् ॥

परम्परीण : । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवरपरम्परेत्यादिनाख : । प्रकृते : परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टि: ॥

परीणम् । न० पर्वणि ॥ पर्णवृन्तरसे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ धृतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

परुः : पुं ० केशराजे । भृङ्गसोदरे ॥

परलोक : । पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगम : । पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न ० परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि ० पराधीने ॥ पर : स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्वम् ॥

परवश : । त्रि० अस्वतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥
परवश्य : । चि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥
परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥
परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्साशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परंश्रेष्ठंफलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताच्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परस्तत्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥
परव्रत : । पुं ० धृतराष्ट्रे ॥
परशम् । न० रत्नविशेषे ॥
परशव्यम् । चि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥
परशु : । पुं० स्वधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शॄ हिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशॄभ्योडिच्चेतिकु : ॥
परशुधर : । पुं ० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ चि० परशुधारिणि ॥
परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोनृपान् । चि : सप्तकृत्त्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंत्रेतायुगादाव तीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांलक्षणान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाह्वयस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहज : परशुस्तस्य तंजहातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या स्वरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

नृणाम्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश : । सता तात्कृतकृत्योभूत्वेदविद्याविशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥
परशुरामक : । पुं० भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ स्वार्थेक : ॥
परश्वध : । पुं० कुठारे । फरसा० इ० भा० । परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिड: । परश्वंधयति । धेट् ० । आतोनुपेतिक : ॥
परश्वान् । पुं० दन्दशूकविशेषे ॥
परश्व: । अ० श्व: परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परसों इ० भा० ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥
परसंज्ञक : । पुं० आत्मनि ॥
परस्तात् । अ० परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपर्चेअस्ताति: ॥
परस्परम् । अ० अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वेवाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥
परस्परपराहतम् । न० सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धेवाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । हन्ते: कर्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥
परस्मैपदम् । न० तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्० तस् झि । सिप् थस् थ० । मिप् वस् मस् एतेषु० शतृक्वसु० इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्मैचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥
परस्वध: । पुं० परश्वधे । कुठारे ॥ परस्वंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्० । आतोनुपेतिक : ॥
परा । अ० विमोक्षे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ० मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभि मुखेभृशे । अधीनमोचणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट : । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित : । अधीने पराधीन : । मोचणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥
परा । स्त्री० वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥
पराक : । पुं० खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाह्रमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासेनपराकः सर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रासयेदिति ग० पु० ॥ पराकेपञ्चधेनवः । पराकस्यप्राजापत्यपञ्चकतुल्यत्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ पराकारि । कृञ : क्तः

पराक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ पराञ्चिपुष्पाण्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि । बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥ पराक्रमणम् । पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरक्षगुणायकल्पते नदानमर्थोपचितेषुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताजनाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचाहुर्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचेतन्यादन्यद्वस्त्वभिमन्यते । कैवल्यात्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुखम् ॥ ब्राह्मणोऽहमिति भ्रान्त्याब्रह्मस्थितिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्मत्येवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपीतिडः । स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननिवर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ पराचासौगतिश्च ॥

परागुदर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराक्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैधिते ॥ परैराचितः । चि ञ० । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अञ्०। ऋत्विगादिनाक्विन् ततः स्वार्थे विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति ख : ॥

पराजय : । पुं० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ जिअभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादेकंपराजयमित्यङ्गीकार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परेराजीयतेस्मवा । जिअभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म । जि० । क्त : । यद्वा । परेणामाज : क्षेपणंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराञ्ज : । पुं० परञ्जार्थे ॥

पराडीनम् । न० पक्षिणः परावृत्यगमने ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपरः श्रेष्ठः । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥ उत्सार्यानात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम् ॥ परश्चासावात्माच । परमात्मा ॥

परादन : । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनवृत्ते : साफल्यंनपराधीनवृत्तिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता : । इति गरुड़पुराणे ११३ अध्याय : ॥

परानन्द : । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिस्त्वागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययाश्च यस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद : । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यं तृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल : । पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्य दृष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च निच्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्ने नोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेपे ॥ परागताआपोऽस्मिन् । चवर्णान्तादे तिपक्षे अपईट्‌भाव : ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्व त्यां ॥

परापरज्ञ : । त्रि० विद्याविद्याविभाग ज्ञे ॥

पराप्रकृतिः । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्ना यांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतां महाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ चेत्र ज्ञलक्षणायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभव : । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमजंदेवंजगत : प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मण स्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकार : ॥ विनाशे ॥ परा जये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्सं ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवेन्द्र पसैन्यैश्चसमस्तै : खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जनाः सर्वेभयभीताःप राभवे ॥

पराभिध्यान : । त्रि० परागदर्शिनि ॥

पराभुक्ति : । स्त्री० पातालादिकला न्ताधुवर्त्ति विचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नत त्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूत : । त्रि० जिते । प्राप्ताभि भवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥ *

परामर्श: । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्षणे । तर्के । ऊहे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिवि शिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्या प्यस्यपक्षधर्मत्वधी : परामर्शउच्य ते । अस्यार्थ : । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनु मितिजनकम् । तच्चव्याप्य : पक्ष इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इति ज्ञानंवा । इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापार : । यथा । व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधी र्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनु मितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्या पार : । तथाहि । येनपुरुषेणमहा नसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चा त्सएवपुरुषः क्वचित्पर्वतादौअवि च्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्ति स्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवह्नि व्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसि द्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्ट : । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परा मृश्यते । मृश० । क्त : ॥

परांम्बा । स्त्री० पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपि ण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्राभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजाःकृष्णपरायणाइति । न०आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमय नंस्थानमस्य । ब्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टंपुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंश्चेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्तः । त्रि० पराधीने ॥

परारिअ० पूर्वतरवर्षे गतहतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्यःपरुत्परार्यैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभावः आरिचसंवत्सरे ॥

परारिः । त्रि० परशत्रौ ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परारुः । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

परारुकः । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्रस्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतित्पत्यर्थंपञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन् ॥ यथा । पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादितात्लिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० ब्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यंतदर्द्धञ्चपरार्द्ध मभिधीयते ॥ इ० बि-पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यब्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरब्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गण्यते द्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्यः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्द्धे भव : ॥ अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । ब्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपरावरम्० सर्वात्मकंब्रह्मेत्यर्थः ॥

परावर्त्तः । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायौ : षष्ठे स्कन्धे ॥ ईदृक्च : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृक् तथा । धामश्चप्रतिहृच्चस्वे ख्यातस्मृर्षे : परावह : ॥ सप्तवायून्तर्गत सप्तमवायौ ॥ सतुपरिवहवायोरूर्द्ध्वं स्थित : ॥

पराविद्धः । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० । परैःशत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुनेययाब्रह्मावगम्यते । यत्तदद्रष्ट्यमग्राह्य मगोचचरणं ध्रुवम् । अचक्षुः श्रोत्रंतदपाणिपादंनित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्तः । अपावृत्ते ॥

परावृत्तिः । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

पराशक्तिः । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ पराख्यायाम् ॥ यथाहजनमेजयं प्रति व्यासः । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्येचराजानः पराशक्तेरुपासकाः । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशरः । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुनेः पुत्रे ॥

पराश्रयः । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ परआश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसुः । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ असतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

परासुः । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्त्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनिः ॥

परास्तः । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्तः ॥

पराहतः त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्तः ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपश्चबृहदारण्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्तः । तथाच सृष्टिसमयेयः प्रथमोभावो व्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्नः पराहन्तारूपः सोहङ्कारः स देवसोमर्येदमग्रआसी दित्यत्रोक्तात्, सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठः ॥

पराह्णः । पुं० अपराह्णे ॥ अपरश्च तदहश्चेतिविग्रहः ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्जने ॥ व्याधौ ॥ शेषे ॥ इत्थंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदाः सुश्रस्थूल

खडकथाकथा । आख्यायिकापरिक
थेति । त्रिकाण्डशेष : ॥

परिकम्प : । पुं० भये ॥ कम्पे ॥ परि
त : कम्प : ॥

परिकर : । पुं० सङ्घे । गणे ॥ पर्यङ्
के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढ
गात्रिकाबन्धे ॥ यथा । सकृदुच्चरि
तंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्ध :
परिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥
युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥
विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥
अलङ्कारवि० ॥ यथा ॥ विशेषणैर्य
त्साकूतैरुक्ति : परिकरस्तुस: ॥ य
र्थाद्विशेष्यस्य । उदाहरणम् ।
यथा । महौजसो मान धना ध
नार्चिताधनुर्भृत: संयतिलब्धकी -
र्त्तय: । नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तय:
प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभि: समीहि
तुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभि-
धानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीका-
र: कृत: तथाप्येकनिष्ठात्वेनवङ्क-
नांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्य
मित्यलङ्कारमध्येगणित: ॥ परिकी
यते । कृविक्षेपे । ॠदोरप् ॥ परि
क्रियतेऽनेन । पुंसीतिघ: ॥

परिकर्तिका । स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पी-
डायाम् ॥

परिकर्त्ता । पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्ठावि
वाहस्ययाजकेहृत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिकर्म्मा । पुं० सेवके । परिचारके ॥
इतिरत् ॥ न० । अङ्गसंस्कारे । कु-
ङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्म
णि ॥ परिमलवर्जनार्थाक्रियापरि-
कर्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थ: ॥

परिकर्म्मी । त्रि० सेवके ॥ इ०टि० ॥

परिकल्पित: । त्रि० कृते ॥

परिकल्प्य: । त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये ॥

परिकाङ्क्षित: । त्रि० तपस्विनि ॥ इ-
तिशब्द० ॥

परिकीर्ण: । त्रि० व्याप्ते ॥ परित: की-
र्ण: ॥

परिकूटम् । न० पुरद्वारकूटके । नगर
द्वारकूटके । हस्तिनखे । इत्यनो०
ह०इ० भा० ॥

परिक्रम: । पुं० विहारे । क्रीडार्थंप-
द्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे । परिक्र-
म्मा०इ०भा०परिक्रमणम् । क्रमु० ।
घञ् ॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धि: ॥

परिक्रमसह: । पुं० छागले ॥

परिक्रयणम् । न० नियतकालंभृत्या
स्वीकरणे ॥ परित:क्रयणम् ॥ क्रय-
णस्यसमीपंवा ॥

परिक्रिया । स्त्री० परिसर्पे परिजना-
दिनावेष्टने ॥ परिकरणम् । कृञ:
शच् । रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥

परिक्रान्त: । त्रि० परिश्रान्ते ॥

परिक्षित् । पुं० नृपान्तरे ॥ अभिमन्यु
पुत्रे ॥ अश्वमेधे ॥ परितोदुरितंक्षी

ग्रतेयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि० जलादिनाऽवच्छिन्ने । परिखादिनावेष्ठिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री० खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्ठने । खाई० इ० भा० ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराणाञ्चगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्केतपूर्वकञ्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते० परितःखाता-वा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं० गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि० विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि० सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगत : । त्रि० प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री० नार्य्याम् ॥

परिग्रह : । पुं० परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिः कर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्रऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहत्वेपिपरोपनीतवाह्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा ग्रहवृद्रिश्च्यप्विभाषाग्रहइत्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्ते॥

परिघः । पुं० योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीक्षमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी० इ० प्र० अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ अर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसिचतथाकाचघटेगोपुरसद्मनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहननम् ० परिहण्यतेऽनेनवा । हन० । परौघइत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं० अस्त्रे ॥ हनने॥ परितोघात : ॥

परिघातन : । पुं० परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातइत्यनेन । ल्युट् ॥ । न० सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोष : । पुं० निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः। पुं० संस्तवे। विशेषेणज्ञाने ॥ परचाङ्०भा० ॥ परिसमन्ताच्चयनम् । चिञ् ० । एरच् ॥ अभ्यासे ॥

परिचरः । पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथर क्षके ॥ परिधिस्थे । सेनायांराष्ट्रोद ण्डनायके ॥ प्रयाणेसामन्तस्थापक र्षेद्रत्यन्ये ॥ रथगजादेस्तत्पादादि रक्षकेइ०केचित् ॥ सेवके ॥ परित श्चरति । पचाद्यच् ॥

परिचरणम् । न० गुर्वादिशुश्रूषा याम् ॥

परिचर्य्या। स्त्री० सेवायाम्। उपासने । शुश्रूषायाम्॥ परिचरणम् । चर० । परिचर्या परिसर्येतिशेयक्चनिपा त्यते ॥

परिचायकः । पुं० लक्षणे ॥

परिचाय्यः । पुं० यज्ञाग्नौ । समूह्ये । उपचाय्ये ॥ परिचीयते । चिञ्० । अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः । अग्नि- रिहनज्वलनः । किन्त्वग्निधारणार्थ मिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम् । त- स्मिन्नभिधेये ॥

परिचारः । पुं० परिचरणे ॥ परिचरे- र्घञ् ॥

परिचारकः । त्रि० भृत्ये । दासेरे । दासे । सेवके ॥ परिचरति । चर० । ण्वुल् ॥

परिचारिणी । स्त्री० परिचरणशीला- याम् । परिचरणचित्तायाम् ॥ परि चरतीचरेर्णिनिः ॥ ङीप् ।

परिचार्य्यः । त्रि० सेव्ये ॥

परिचितः । त्रि० परिचयविशिष्टे । ज्ञाते । समृद्धे

परिचेयः । त्रि० परिचयनीये । परि चेतव्ये ॥

परिच्छदः । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ वसनाभरणादौ । गृहोपकरणे ॥ युद्धोपकरणे ॥ आच्छादने ॥ परि च्छाद्यतेऽनेन । छद० । पुंसीतिघः । च्छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः ॥

परिच्छन्दः । पुं० परिच्छदे ॥

परिच्छन्नः । त्रि० परिच्छदविशिष्टे ॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते । संवृते ॥

परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे । इयत्ता याम् ॥

परिच्छिद्य । अ० निश्चित्य ॥ *

परिच्छिन्नः । त्रि० परिच्छेदविशिष्टे । अवधिप्राप्ते ॥ परिमिते । एकदेश वर्त्तिनि ॥ परिच्छिन्नत्वंत्रिविधम् । देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात् । तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्व रूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्वं । कालान्त रनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कालतःप रिच्छिन्नत्वम् । वस्त्वन्तरनिष्ठभेद प्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्व मिति ॥

परिच्छेदः । पुं० ग्रन्थसन्धौ । ग्रन्थस्य विच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गः परिच्छे

दोघाताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकाश्चग्रन्थसन्धयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्वंपरिमितत्त्वंवापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चंपरिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषुप्रणतेषुसत्सुहठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिर्भङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥ परिजायते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निति सूत्रेण सिद्धिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनाकनिन्प्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते०वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्दौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदत्तोक्तिश्च-श्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोयणादेशइत्याह ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षिणि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्रह्मैवनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेमृत्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव प्राकृतरूपस्यसत्त्वस्यापरित्यागःप्रपञ्चेषु उदञ्चनादाविवमृत्तिकात्त्वस्येत्यर्थः ॥ परिणामवादश्चसांख्यपातञ्जलपाशुपतानांनये ॥ यथा। गुणसाम्यंप्रधानंस्याद्गुणाःसत्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंदृश्यते हिस्फुटं जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोहङ्कारोऽसौषोडशात्मना । जायतेपञ्चतन्मात्राण्यत्राण्येकादशापियत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानिजायन्ते तत्रसङ्ख्यया । चतुर्विंशतिरेतानितत्रात्मा पञ्चविंशतिः सदेवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावतिरोभावौजन्मनाशावुदीरिताविति ॥

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपितो वायुःसन्निहतोयदा कफपित्ते समावृत्यशूलकारीभवेद्बली ॥ तस्यौषधंयया । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफलाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंरुद्र परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणामोस्यास्तीति । म० इनि : ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादिनि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिलक्षणंपरिणामंयोवक्तिस : ॥

परिणाय: । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने ॥ परितोवामदक्षिणतोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् परिणायेनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थ :

परिणायक : । पुं० परिणेतरि ॥ नयतेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणाह : । पुं० विस्तारे । पनहा० चौडाईसार इत्यादिभा० । विशालतायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वम् ॥

परिणिनंसु: । त्रि० परिणन्तुंतिर्यक्प्रहर्त्तुमिच्छौ ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्यय : । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्रतिषेध : ॥

परिणूत : । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयतेस्म । णू स्तुतौ । क्त : ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञ्स्तृच् ॥

परितप्त : । त्रि० परिद्यूने ॥

परितर्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसायाम् ॥

परितर्प्पणम् । न० परितृप्तिक्रियायाम् ॥

परित:। अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चे तिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्या मिष्यते ॥ सर्वञ्च ॥

परिताप:। पुं० दुःखे ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परित स्ताप: ॥

परितुष्ट:। त्रि० परितोषयुक्ते। सन्तु- ष्टे ॥

परितोष:। पुं० अतितृप्तौ। सन्तोषे। सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा। त्वामु दरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरि तोषम्। हतहृदयंह्यधिकाधिकवा ञ्छाशतदुर्भरंनपुन: ॥

परित्याग:। पुं० सर्वतोभावेनवर्ज ने। परित्यजने। क्षेपणे ॥ मलो त्सारणे ॥ परितस्त्याग: ॥

परित्राणम्। न० मारणोद्यतस्यनिवार णे। हस्तधारणे। हस्तवारणे। पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्०। ल्युट् ॥ र क्षणे ॥

परिदर:। पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा। दन्तमांसानिशीर्यन्तेयस्मिन् ष्ठीवतिचाप्यसृक्। पित्तासृक्कफ जोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम्। न० नैमेये। परीवर्त्ते। विनिमये ॥ परिक्रीत्यदानम् ॥ न्य स्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी। पुं० अनूढज्येष्ठतत्कनिष्ठा यकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत:। ज्येष्ठेऽनिर्विष्टेकनीयान्निर्विशन् परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ: प रिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाताप रिकर्त्तायाजकस्तेसर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक:। त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपित:। त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित: ॥

परिदृष्ट:। त्रि० समन्तात्साक्षात् कृते ॥

परिदेवनम्। न० अनुशोचनोक्तौ। विलापे ॥ दिवुपरिदेवने। चु०। ल्युट् ॥

परिदेवना। स्त्री० शोकनिमित्तविला पे। शोकोक्तौ ॥ यथा। अव्यक्ता दीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत। अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबल वीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच। अलभ्यं लभतेमर्त्य स्तत्रकापरिदेवना ॥ ए कसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामि नाम्। यद्येकस्त्वरितोयातिकात त्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरि देवने। चु०। ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून:। त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु० क्त: ॥

परिद्रष्टा। त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यक र्त्तरि। साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति। दृशिर:। वा० तृन् ॥

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् ० क्रत्यल्युटोवहुलम् ॥

परिधाय : । पुं० जलस्थाने ॥ परिच्छदे ॥ नितम्बे ॥

परिधावी । पुं० वत्सरविशेषे ॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्ष्रशैर्वहुविधै: प्रिये । मारुते:फलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने ॥

परिधि: । पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीतेऽनेनवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि: ॥ चक्रप्रान्ते ॥ भूगोलादेर्वेष्टने ॥

परिधिस्थ : । पुं० परिचरे । परित : स्थिते सेनारक्षके ॥ परिधौसेनान्ते तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिक : ॥

परिधेय : । त्रि० परिधानीये । परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंशक्य : । धाञ्० । अचोयत् ईद्यति । गुण : ॥

परिनिष्ठित : । त्रि० चतुरे ॥ निश्चिते ॥

परिपक्क : । त्रि० परिणते ॥ परित: पक्क : ॥

परिपक्कमानस : । त्रि० श्रवणमननादिभि : स्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पूंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेव्यवहारार्थंप्रयुज्यते । पण० । पुंसीतिघ : ॥ राजपुत्रादेर्वन्धके ॥

परिपन्थक : । पुं० शत्रौ ॥ इ० हे० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परिदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ चु० । णिनि : ॥ परिवर्जनीय : पन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादेन ॥ विघ्नकृति । पथिकदस्यौ ॥

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिपस्पशाभाष्यम् ॥

परिपाक : । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ परिपक्कतायाम् ॥ यथा । इत्यङ्गतंकेवलवह्निपक्कमांसेनमत्स्य : परिपाकमेतीतिभावप्रकाश : ॥ नैपुण्ये ॥ य० । वीक्ष्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति०नैषधेपञ्चम : सर्ग : ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटि : । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिभागे । भागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थण्यन्त: । अचइ : ॥ इणजादिभ्यइतीखवा ॥ इतिकर्त्तव्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृति । अनु-

क्रमे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥
परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥
परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकदू०गौ०भा० ॥
परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥
परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयते र्णिनि: ॥
परिपूर्ण: । त्रि० पूरिते ॥ परित: पूर्ण: ॥
परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परित: पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्त: । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभाव: । तस्यभावइतितल् ॥
परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभाव: । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । आयदेसुस्तकाकारंश्रेवालकुलसम्भवे ॥
परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परित: पेलवम्मृदु ॥
परिप्रश्न: । पुं० कोऽहंकथमिदंजातंको वैकर्त्तास्यविद्यते । उपादानंकिमस्त्य स्यकथंवद्धोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परित: प्रश्न: ॥
परिप्लव: । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥
परिप्लुत: । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परित: प्लुत: ॥
परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ या स्यधर्मेवेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकर: ॥
परिफुल्ल: । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परित: फुल्ल: ॥
परिवर्ह: । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्ह्यतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अच्०घञ्वा ॥
परिभव: । पुं० अनादरे ॥ यथा । सन्तव्याद्विजजातय: परिभवेप्येतद्वच: मालनात्पीत: कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्जगो वारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंच सतिय: कस्तत्रकुम्भोद्भव: ॥ परौ भुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥
परिभावः। पुं० अनादरे। परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ्। वृद्धिः॥
परिभावुकः। त्रि० तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥
परिभाषणम्। न० सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोहिद्विविधः। गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च। आद्यो-यथा। महाकुलस्यभवतः किमुचितमिदमिति। द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति। तत्रयोर्द्वितीयःसपरिभाषणशब्दार्थः ॥ भाषव्यक्तायांवाचि। ल्युट्॥ नियमे ॥ आलापे ॥
परिभाषा। स्त्री० परिष्कृतेभाषणे। पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि। प्रज्ञप्तौ। शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र० शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥
परिभूः। पुं० ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्।परिसर्व्वतोभवति। भू०। क्विप् ॥
परिभूतः। त्रि० परिभवान्विते। अनादृते। अवमते। अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म। भू०। क्तः ॥
परिभूयमानः त्रि० अनादरानुभवकर्त्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ताः। तेवृद्धकालेपरिभूयमानाः सन्दह्यमानाः शिशिरेयथाब्जाइति ॥
परिभोगः। पुं० उपभोगे ॥ परिभोजनम्। भुज०। घञ् ॥
परिभ्रमः। पुं० सर्वतोभ्रमणे ॥
परिभ्रमणम्। न० पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥
परिभ्रामणम्। न० हस्तादिषुगृहीत्वापरिचालने ॥
परिमण्डलः। त्रि० वर्तुले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न०। परमाणौ ॥
परिमण्डलितः। त्रि० विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥
परिमलः। पुं० विमर्दने। कुङ्कुमादिमर्द्दने ॥ विमर्द्दोत्थगन्धे। अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्द्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे। सुरतोपमर्द्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे। द्र० शब्०॥ परिमलनम्। मलधारणे। घञ्। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥
परिमाणम्। न० आढककुडवादौपरिच्छेदके। सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थः। परि: सर्वतोभावे। यथोक्तम्। परिमाणन्तुसर्वत। इति ॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे। पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि ॥ तच्चतुर्विधम्। अणुमहत्दीर्घमूक्ष्मंचेतिभेदात्। यथोक्तंभाषापरिच्छेदे। परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम्। अणुदीर्घमहद्धृस्वमितितद्भेदईरित:॥ अनित्यतदनित्यं स्यान्नित्येनित्यमुदाहृतम्। सङ्ख्यात: परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते ॥ अनित्यंद्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम्। परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते॥ प्रचय: शिथिलाख्योय: संयोगस्तेनजन्यते। परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इति ॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यते येनतद् ॥

परिमार्ज्जनम्। न० परिशोधने॥ खाद्यविशेषे। मधुमस्तके ॥ यथा। मधुतैलघृतैर्मध्ये वेष्टिता:समिताश्च या:। मधुमस्तकमुद्दिष्टंतस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका ॥

परिमित:। त्रि० परिमाणविशिष्टे। परिच्छिन्ने। एतावति। इतनाइ० भाषा० युक्ते ॥ परितोमित:॥

परिमिलित:। त्रि० व्याप्ते। समन्तात्सङ्गते ॥

परिमृष्ट:। त्रि० व्याप्ते ॥

परिमेय:। त्रि० परिमातुंयोग्ये ॥ माङ्०। अचोयत्। ईद्यति। गुण: ॥ परिमिते ॥

परिमोच्च:। पुं० मलत्यागे ॥ परितोमोचणे ॥

परिमोषी। त्रि० परिमोषणशीले। चौरे ॥

परिरब्ध:। त्रि० गृहीते ॥ आलिङ्गिते ॥

परिरम्भ:। पुं० आलिङ्गने। परिष्वङ्गे। बाहुभ्यांनिष्पीडने ॥ परिरम्भणम्। रभ०। घञ्। रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

परिरम्भित: ।त्रि० आलिङ्गिते। रचिते ॥

परिवत्सर:। पुं० वत्सरे॥ वत्सरविशेषे ॥ यथा। शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेय: शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेण संपरिइदाचनुउदापूर्वकवत्सरसंज्ञका: वत्सराभवन्ति। यथोक्तम्। शकाब्दात्पञ्चभि: शेषात्समाद्यादिषुवत्सरा:। सम्परीदानुपूर्वाश्च तथोदापूर्वकामता:॥ परिपूर्वेतथादानेयवानांचद्विजोत्तमा:। इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम् ॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादय:। वस०। सपूर्वाच्चिदितिसर:। सस्यार्द्धधातुकइति सस्त: ॥

परिवर्जनम् । न० मारणे॥ परित्यागे॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहिरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृतः स्वपित्रोस्तस्योपपत्नीपरिवर्ज्जनंकिम्॥ वृजीवर्ज्जने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम्॥ कुभार्य्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरतः परिवर्ज्जयेत्॥ ब्राह्मणंबालिशंचत्तमयोद्धारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतःपरिवर्ज्जयेत्॥

परिवर्त्तः । पुं० नैमेये । विनिमये॥ कूर्मराजे॥ प्रवर्त्तने॥ पलायिते । युगान्ते॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ्॥ ग्रन्थविच्छेदे॥ अपवर्त्तने॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्ते । विनिमये । परेतना इ०भा०॥ इतस्ततोभ्रमणे॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेमेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे॥

परिवर्त्तितः । त्रि० निवर्त्तिते॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे॥ संसारः परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम्॥

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टुतिप्रभेदे॥

परिवर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये॥ परिच्छदे॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यते वा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच् घञ्वा॥

परिवर्हणम् । न० आराधने॥

परिवसथः । पुं० ग्रामे॥ परितो वसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरिथ्यथः॥

परिवहः । पुं० परावहवायोरुपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ॥

परिवादः । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम्॥ यथा॥ सततसुलभदैन्ये निःसुखेजीवलोकेयदिमम परिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षंतिरोवाजगतिहिबहुदुःखेदुर्लभः प्रीतियोगइति । वीणावादनवस्तुनि॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ्॥

परिवादकः । त्रि० परिवादकर्त्तरि॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि॥ परिवादविशिष्टे॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायां वीणायाम् । सतरसिया० इ० भा०॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुप्यजातौणिनिः॥ परिवादविशिष्टायाम्॥

परिवापः । पुं० पर्युप्तौ । वपने॥ जलस्थाने॥ परिच्छदे । परिवारे॥ परिवपनम्अनेनअत्रवा । डुवप्० । भावेघञ्हलश्चेतिवा॥

परिवापनम् । न० मुण्डने॥ हेतुमण्णिजन्ताद्वपेर्ल्युट्॥

परिवापितः । त्रि० मुंडिते॥ परि

वाप्यते स्म । मुण्डनार्थो वपिर्ध्वन्तः । क्तः ॥

परिवार : । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेऽनेन परिवारणं वा । घञ् ।

परिवाह : । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभि : । वह० । हलश्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञ्योतिपक्षे दीर्घाभाव : यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्ण : । पुं० परिवित्तौ ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विषन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्ठः परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजकः तेएतेसर्वेपतिता इत्युद्वाहतत्त्वम् ॥

परिवित्ति : । योग्ये दारपरिग्रहीतस्य ज्येष्ठे । परिवेत्तुरनूढेज्येष्ठे भ्रातरि परिव्रज्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्ति : परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमाः इ० मनुः ॥

परिवीत : । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिबृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिबृंहित : । त्रि० परिपूर्णे ॥ बृंहेःक्तः

परिवृक्ण: । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिबृढ : । त्रि० अधिपे । प्रभौ ॥

परिवर्हतिवृंहतिवा । वहवृहिवृद्धौ क्तर्त्रिक्तप्रत्यय : ॥ प्रभौपरिवृढइतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृत : । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते । व्यवहारान्नृ : पश्येत्सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावे वृतः ॥

परिवृत्त : । त्रि० सर्वत : प्रसृते ॥

परिवृत्तिः । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोर्थानां स्यात्समासमै : । परिवृत्तिरलङ्कारइति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमतंलास्यंदत्त्वाश्रयतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वध्वन्यानामहहदृशमादाय सहसादद्त्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धे समेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्यदारुणनिनादवत : प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विद्वत्तौ ॥ परिवित्ताविति०हट : ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्ता सविज्ञेय: परिवित्तिस्तुपूर्वज : ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रंवालभते । विद्लृलाभे टन्टचौशंसिचदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ अग्न्याधाने सर्वतोभावेनज्ञाने ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥ *

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ० हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिबिषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोस्तुल्यातभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराहमिहिरः सम्मूर्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोहस्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेषांसञ्ज्ञान्तराण्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभाभशवलहरिशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाम्बुकृताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्यं । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवशेनफलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्निग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्निभोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंबहुवर्णोन्नृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतस्वदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्याचयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोन्नृपंहन्तिशस्त्रेण ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णंलग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहैर्मासेनविग्रहोवाग्रहैर्दुभनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिच वातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौमः कुमारवलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहिता मात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिज्ञ

चिश्चन्द्रजेमुवृष्टिश्च । शुक्रेयायिच-
चियराज्ञीपीडाप्रियश्चान्नम् ॥ चु-
द्दनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभ
यंकेती । परिविष्टेगर्भभयंराष्ट्रेव्या
धिनृपभयश्च ॥ * ॥ घ्वादिषुग्रहे
षुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धानिवि
जानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्ग्रह
यो: । दिवसकृत: शशिनोवाचु-
द्वृष्टिभयंचिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतु
र्षुनरेन्द्र: सामात्यपुरोहितोवशंमृ
त्यो: । प्रलयमिवविद्धिजगत: प
ञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथता
राग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफल
माह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवस-
मुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नचत्राणाम
थवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥
तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । वि
प्रचचियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदा-
दिषुक्रमश: । श्रेणीपुरकोषाणांप-
ञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराज-
स्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषक
र: । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यचोभस्त्र-
योदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरि
वेशोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्तु
पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥
* ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमा
ह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थिता-
यायिनाञ्चवाह्यस्था । परिवेषमध्य-
रेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् ॥ रक्त:
श्यामोरूचोभवतिचयेषांपराजयस्ते
षाम् । स्निग्ध: श्वेतोद्युतिमान्ये
षांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अ-
पिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामे-
तुपीडा॰दिनकरपरिवेषोवह्नियुद्ध
द्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : चेम-
मायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्व
नाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्येपरिवेषोरा-
त्रौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिंस्तेद्वहो
राचेतदानश्यतिपार्थिव: ॥ एतेन-
विधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते ।
सर्वभूतविनाश: स्यात्तस्मिन्नुत्पा
तदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । वि
षॢव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक: । चि॰ अन्नादिपरिवेषण
कर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनच
र्चित: सुवसन: स्रग्वीप्रसन्नानन:
स्पष्टात्मासुभग: प्रसन्नहृदय: श्री
कान्तपूजारत: । स्वामिस्नेहपर:
स्वपाकनिपुण: प्रौढोवदान्य: शु-
चिर्विप्रोवापरिवेषकस्तुकुलजस्त्वान्यो
पिवाभूपते: ॥ स्त्री॰ । परिवेषि
का ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनान
वधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयना
भिरामा । विम्बाधराशिरसिवद्धसु
गन्धपुष्पामन्दस्मिताचितिभृतांपरि
वेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न॰ भोजनार्थमन्नादे :
पात्रेसमर्पणे । परोसना॰इ॰भा॰ ॥

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापितंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ तत्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् । सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्यकम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जानस्ययथाक्रमम् । प्रतीहाद्याद्रवाः सर्वेपानीयंपानकंपयः ॥ चोष्यंसन्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् । सर्वाणिचुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंदधि ॥ पुरतः स्थापयेद्भोक्तुर्द्वयोः पङ्क्त्योस्तुमध्यतः । एवंविज्ञायमतिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततोऽर्हभवतिश्राद्धः सम्यक्सम्परिवेषितुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेमनुः । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं॰पूर्णंपिठरानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणानांसमीपेपरिवेषणार्थमत्वरयास्थापयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्थाल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरिताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्यामपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्॰ इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तु श्राद्धेपरिवेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽन्नाभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । एकेनपाणिनादत्तंशूद्रादत्तंनभक्षयेदित्यादिपुराणेयेनएकपाणिदत्तशूद्रादत्तभक्षणनिषेधेनतन्मात्रपरिवेषणस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्तदत्तास्तुयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच । दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेचकिल्बिषम् ॥ तस्मादन्तरितंदेयंपर्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्ठवचनेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृभक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनुः । गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं मधु । विन्यसेद्यततः सम्यक्भूमावेवसमाहितः ॥ आमिषंपानपात्रञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभोज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकैः सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणान्उपकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादिपात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत् ॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टितः । त्रि॰ परिक्षिप्ते । परिस्कृते । परिते ॥ परितोवेष्टितः ॥

परिवेष्टा । त्रि॰ परिवेषणस्यकर्त्तरि ॥ परिवारे ॥

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधेतिण : ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ इ०-हे० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पारासरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोह : समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गे सुखदु : खाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदु: खाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्य उच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजे : ष : पदान्तदूतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि: । स्त्री० श्रावण्यांमोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये । यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपि नृपति : परिशङ्कनीय : । अङ्के-स्थितापियुवति : परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् । न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परित : शिष्ट : ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयत्काट्घृतेदर्व्यामुहुरालोड्यभर्ज्जितम् । माचयादधिसिंधूत्थवामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतेभृष्टंसिक्तंस्रेकाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परित : शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये । परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ।

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परित : शोध : ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परित:श्रम: ॥

परिश्रय : । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

परिश्रान्त : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्ति युक्ते ॥ परित : श्रान्त : ॥

परिश्रुत : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रवण विशिष्टे ॥

परिश्लेष : । पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसम वाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वंयथा । एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्याय पारगै : । वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिष त्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्य स्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सू द्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिष त्वम् ॥

परिषद : । पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ इ० हि० ॥

परिषद्वल : । पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुति परिषदोवलच् ॥

परिषेक : । पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द : । पुं० परिस्कन्दे । परा चिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेश्चेतिवाषत्त्वम् ॥

परिष्कार : । पुं० विभूषणे । अलङ् कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवी तिषत्वम् ॥ संस्कारे । शुद्धौ ॥

परिष्कृत : । त्रि० अलङ्कृते । भूषि ते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त : । सम्प रिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य: सि वसितसयसिवुसहस्सुटस्तुस्वञ्जामि तिषत्वम् ॥

परिष्वक्त : । त्रि० आलिङ्गिते । यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्यो न्यंगाढलिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग : । पुं० आलिङ्गने । परि रम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरि ष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इति ष : ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्ये तिगीयते । साचोभयप्राप्तावितर निवृत्तिंबोधयति । यथा । पञ्चपञ्च नखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसेतरप ञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावा विद्ध्यर्थोहिभवेद्यत : । अनात्म दर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महेइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेय थाहु: । एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेक त्रैकधायदा । एकत्रनियम : सापि परिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ् कारविशेषे ॥ यथा । इयंचित्रोषव तीयथाह्मात्त्वं : । श्रुतार्थस्यपरि त्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्रा प्तस्यवाधादित्थंवंपरिसङ्ख्याविदू षणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तंयत्प्रकल्पयते। तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणान्तरावगतमपिवस्तुशब्देनप्रतिपादितम्प्रयोजनान्तराभावात्सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यति साभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथनंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथाचपरिदृष्टंतथोभयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानतावाच्यत्वञ्चेतिचत्वारोभेदाः। क्रमेणोदाहरणम् । किमासेव्यंपुंसांसविधमनवद्यंद्युसरितः किमेकान्तेध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृतः। किमाराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरुणायदासक्त्याचेतोनिरवधिविमुक्तौप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्रयशोनरत्नं किंकार्यमार्यचरितंसुकृतंनदोषः। किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणानर्नैवजानातिकस्त्वदपरः सदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरचरणाधरदलेषुरागस्ते। काठिन्यंकुचयुगलेतरलत्वंनयनयोर्वसति ॥भक्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवतिकामास्त्रे। चिन्तायशसिनवपुषिप्रायः परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम् । न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधिः। पुं० उभयोश्चयुगयत्प्राप्तावितरव्यावृत्तिपरेविधौ॥ यथा। पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति । इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम् । तस्यरागतःप्राप्तत्वात् । नापिनियमपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगयत्प्राप्तेः पक्षेऽप्राप्त्यभावात्। अतइदम पञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभवतिपरिसङ्ख्याविधिः। साचद्विविधा। श्रौतीलाक्षणिकीच । तत्र अत्रह्येवावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्ख्या। एवकारेणपवमानातिरिक्तस्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात्।पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइतितुलाक्षणिकीइतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात्। अतएवैषाचिदोषग्रस्ता। दोषत्रयञ्च। श्रुतहानिः अश्रुतकल्पनाप्राप्तबाधश्चेति। तदुक्तम्। श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात्। प्राप्तस्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्तेःकल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्यबाधनादिति । अस्मिंस्त्रदोषत्वंशब्दनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदिक् ॥

परिसमाप्तिः। स्त्री० निश्चये ॥

परिसरः। पुं० पर्यन्तभूमौ। नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परितःसरन्त्यत्र। सृगतौ। पुंसीतिघः॥ मृत्यौ। विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम्। न० सर्वतोगमने ॥ सृगतौ। ल्युट् ॥

परिसरा। स्त्री० नाड्यां ॥

परिसर्प्पः । पुं॰ परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न॰ प्रसरणे ॥ परिसर्प्पे ॥

परिसर्य्या । स्त्री॰ परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ॰ । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयक्गुणौच निपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री॰ इयत्तायाम् ॥ परित :सीमा ॥

परिस्कन्दः । पुं॰ पराचिते । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्॰ । प॰ अच् । परेश्चेतिपक्षेषत्वाभावः ॥

परिस्तरणम् । न॰ आच्छादने ॥

परिस्तोमः । पुं॰ गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्॰ । अर्त्तिस्तुस्विति मन् ॥ यद्वा । परिगतः स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्ताइति परेःस्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नषः ॥

परिस्यन्दः । पुं॰ कुसुमप्रकरादिः पत्रावल्यादिस्वरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पन्दि॰ । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न॰ सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमानः । त्रि॰ सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुटः । त्रि॰ प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरितः । त्रि॰ प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री॰ वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परितः स्रवति । स्रु॰ । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुतः । त्रि॰ स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परितः स्रूयतेस्म । स्रुप्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिस्रुता । स्त्री॰ वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परितःस्रवति । स्रु॰ । क्विप्॰ तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परितः स्रूयतेस्मलोकैः । स्रु॰ । गत्यर्थेतिक्तः ॥

परिहापितः । त्रि॰ त्याजिते ॥

परिहारः । पुं॰ अनादरे ॥ परिक्रियतेऽनेनात्रवा । हृञ् । घञ्॰ । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभावः ॥

परिहार्य्यः । पुं॰ वलये ॥ त्रि॰ । त्याज्ये ॥

परिहासः । पुं॰ नर्मवाक्ये । परीहासेठद्वा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षकः । त्रि॰ निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न॰ परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्या दैर्भावतत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापा वुप धाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परि तईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चेत्य: । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिम न्यु सुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि रानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्त्ती- राजावभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियत प्रभु : । पूर्वदृष्ट- मनुध्यायन् परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं० परीक्षिति । अभिमन्यु पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे षुजातोयस्मादर:सुत: । तस्मात्परी क्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सम्प्रा तापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्घेतुभिर्विमृ श्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृ- ते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादा नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु मिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिह्वा सौ॥ आप्नो- ते : सन्नंतादुप्रत्यय : । आप्ज्ञप्- धामीदितीकार : । अचलोपोभ्या- सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पु० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परीभुवोवज्ञानइति०- भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञी तिदीर्घ : ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपा- लनपूरणयो : । कॄगॄपृकटिपटिशौ टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ प- ट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिर- म्भे ॥

परीवर्त्त : । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावे घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं० अपवादे । निन्दा- याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि- द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे- क : ॥ यथा । परीवादस्तथ्योभवतु वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव: तुलोत्तीर्ण स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे- स्ताद्दक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतव- त : ॥

परीवापः । पुं० पर्युप्ती ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनाऽत्रवा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्येभिः । वह० । हलश्चेतिघञ् उपसर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इ-षेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपच्येक्तिन् । परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परी-सारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसि० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पृ० । बाहुलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्नुवत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्नः । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भवः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुश्चार : । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि ० कर्बुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परोक्षदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्ति ॥ यच्चान्यत्क्रोधसन्तापत्रासजननंवचः । परुषंतत्रविज्ञेयंयच्चान्यच्चतथाविधम् ॥ चक्षुष्मन्नितिलुब्धांचचण्डालंब्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंक्षेपत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षमुदाहरणमपवाद्इत्याहुः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्तिपूर्यतिअलंबुद्धिकरोति । पृ० । पृन-हिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजः प्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्याऽसमृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीय्येया ॥

परुः । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पॄपालनपूरणयोः । अर्त्तिपॄवपीत्युस् ॥

परूषम् । न० फलवृक्षभेदे । अल्पाऽस्थिनि । नीलचर्मणि । परुसाइति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परूषकम् । न० परूषे ॥ परूषकंकषायाम्लमामंपित्तकरंलघु । तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम् ॥ हृद्यंहृट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः ॥

परेद्य । अ० परतोर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

परेतः । पुं० भूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परंलोकमितः ॥ परादूरमितोवा ॥

परेतरः । त्रि० आत्मीये । अवश्यके ॥ परादितरः ॥ स्वामिकार्यार्थमितरे षांभेदके ॥ परान्विपक्षानितरयतिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्करोतीतिण्यन्तात्कर्मण्यण् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥परेतेषुमृतेषुराजते । राजृ० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । जान्तः ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्यः परुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनिनिपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० परापे ॥ परागताआपोयत्र । इयन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्य-

त्रअवर्णान्तादित्युक्तेः पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० वहुसूत्याम् । वष्कयण्याङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरैरिष्यतेवा । वा०तुः । स्वा० कः ॥

परैधितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधितः समृद्धितः ॥

परोक्षः । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परोक्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अत्राहुः । परोभावः परस्याक्षेपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्वंवादेः परादृक्ष्णः सिद्धंवाप्याद्निपातनात् ॥ अस्मात्परोक्षलिडितिनिर्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ इन्द्रिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः । अक्ष्णः परमितिविग्रहेशरदादिषु-प्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । परोक्षेलिडिति निपातनात्परस्यौकारादेशः ॥ पारस्करादित्वात्सुडित्यप्याहुः ॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपरःशशब्दंमन्यते ॥

परोपकारः । पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचिनापुराणीतः श्लोकश्रूयतेभुवि । सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मेषुसम्मतः ॥ परोपकारः कर्त्तव्यः प्राणैः काष्टगतैरपि । परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

यडे १२ अध्यायः ॥

परोवरीणः। त्रि॰ योहिपरांश्चअव-रांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर-म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिख:। अ वरस्यादेरुत्वंनिपात्यते। गुण:॥

परोवरीयान्। त्रि॰ उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठाद पिश्रेष्ठे ॥ पुं॰। परम्परंवरीयस्तु गुणवतिप्राणे ॥

परोष्णी। स्त्री॰ तैलपायिकायाम्। मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकाया म्। चटिकाविशेषे ॥ परंशत्रु उष्णं यस्याः। गौ॰ङी ॥

पर्कटि:। स्त्री॰ प्लचवृचे ॥

पर्कटी। पुं॰ प्लचवृचे। जटिनि ॥ कमण्डलुतरौ ॥ पाकरि॰ इतिभा षा॥

पर्कटी। स्त्री॰ प्लचवृचे। पाकरि॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ पूगादेर्नूतनेफले ॥ पृच्यते पृची॰। वा॰ कट:। गौ॰ ङीष् ॥

पर्ज्जनी। स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम्॥ पि पर्त्ति। पॄ॰ विच्। पर्चासौजनी च॥ परम्पालकं स्वास्थ्यंजनयति वा।जनी॰॥ ण्यन्तः। कर्मण्यण्॥

पर्ज्जन्यः। पुं॰ मेघशब्दे ॥ धूमदम्बु दे॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति। पर्षतिवा। पॄ॰। पृषुसेचनेवा। पर्जन्य इ॰ साधुः ॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे॥ पर्जन्योनाम वृ ष्ट्युपकरणाभिमानिनीदेवताविशे ष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ मेघसा मान्ये ॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः ॥ सूर्ये ॥ स्वगोभिर्भौतुमारेभेपर्ज्जन्यःका लआगते ॥

पर्ज्जन्यहर्षः। पुं इन्द्रे ॥

पर्ज्जन्या। स्त्री॰ दारुहरिद्रायाम् ॥

पर्णः। पुं॰ वातपोथे। पलाशे। किंशुके। ढाक॰ इ॰ भा॰ ॥ ॥ पिपर्त्ति। पॄ॰। धापॄवस्यज्यति भ्योनः ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णह रितभावे। अच् ॥ न॰। पत्रे ॥ ताम्बूले ॥ यथा। अनिधायमुखे पर्णं पूगंखादयतेनरः। मतिभ्रंशो दरिद्रःस्यादन्तेनस्मरतेहरिम् ॥

पर्णकृच्छ्रः। पुं॰ पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा। पर्णोदुम्बरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः। प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्रउदा हृतः॥ इतिगरुड़पुराणम् ॥

पर्णखण्ड:। पुं॰ वनस्पतौ ॥ ताम्बू लेकांशे ॥

पर्णचोरकः। पुं॰ चोरकनामगन्ध द्रव्ये ॥

पर्णध्वत्। त्रि॰ पर्णध्वंसकर्त्तरि ॥

पर्णनरः। पुं॰पित्रादिशवास्थ्यलाभेदा हार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र रचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन राकारेपुत्तलके ॥

पर्णभेदिनी। स्त्री॰ प्रियङ्गौ

पर्णभोजनः। पुं॰ छागले ॥ पर्णानि

भोजनंयस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचाल: । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥

पर्णमृग: । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौकोवृक्षमार्जार वृक्षमर्कटिकादय: । एतेपर्णमृगा: प्रोक्ता: सुश्रुताद्यैर्महर्षिभि: ॥ स्मृता: पर्णमृगावृष्याश्चक्षुष्या: शोषिणेहिता: । श्वासार्शकासशमना: सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश: ॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादि: ॥

पर्णसि: । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय: पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशन: । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णास: । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णैरसति । असदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्द: । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द० । प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्प: । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ पिपर्त्ति । पृ० । खष्पशिल्पशष्पेत्यादिनापप्रत्ययान्त: साधु: ॥

पर्प्पट: । पुं० पितपातड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृत: पर्पटकश्चस: । कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनामक: ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघु: इतिभावप्रकाश: ॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसीरचिताहिङ्गुहरिद्रालवणैर्युता: ॥ सर्जिकाजीरकाभ्यान्ततनूकृत्यचवेल्लिता: ॥ पर्पटास्तेसदङ्गारभृष्टा: परमरोचका: । दीपना: पाचनारुक्षागुरव: किञ्चिदीरिता: ॥ मौद्गास्तद्गुणा: प्रोक्ताविशेषाल्लघवोहिता: । चणकस्यगुणैर्युक्ता: पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाश: ॥

पर्प्पटक: । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुम: । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्ण्याकृल्लघु : । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीक : । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पृ० । श्रूपृवृञ्जांईकक् चाभ्यासस्येतिईकन् ० धातोर्हि त्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपृ पालन पूरणयोरस्य निपातनमिद माश्रित्यस्तोतृणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीण: । पुं० पर्णास्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्ण चूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिक: । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्चेतिई कन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्हित्वम्० उकारस्याकार:सलोप: रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु त्रिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम्॥

पर्य्यङ्क: । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्ग: इ०भाषा इप्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोऽङ्क्यते । अकिलत्त्वणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंब्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाय्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्व: । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोग: । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इतिहज युध: ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रह:निग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थ: । यत्रत्त्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्त्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्त्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थैनैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोष : ॥

पर्यन्त: । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्त : ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभू : । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तभू : ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्यय : । पुं॰ व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्य्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । नं॰ अश्वसज्जायाम् । जीन॰इ॰भाषा॰पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न॰ चरमे ॥ षोन्तकर्मणि ॥ पर्य्यवपूर्वः । ल्युट् ॥

पर्य्यवसित : । त्रि॰ पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री॰ विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । ष्ठा॰ । आतश्चेत्यङ्॰ ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि॰ शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । ष्ठा॰ । तृच् ॥ पर्य्यवरोद्धरि ॥

पर्य्यवस्थानम् । न॰ विरोधे ॥ ष्ठा॰ । ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रु : । त्रि॰ परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्त : । त्रि॰ पतिते । स्रस्ते । टैपडा॰इतिभा॰ ॥ हते ॥ परितोऽस्त : ॥ परिवृत्ते । सर्वत : प्रसृते ॥ क्षिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री॰ खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न॰ एकपङ्क्तिस्थानन्यानवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्य्याचान्तमुच्यते ॥

पर्य्याणम् । न॰ पल्ययने । घोडेकापलान॰इ॰भा॰ ॥ बङ्कायभागे॰ इ॰त्रि॰शे॰ ॥

पर्य्याधाता । पुं॰ आहिताग्नौकनिष्ठे ॥ यथा । सोदर्य्येतिष्ठतिज्येष्ठेऽन्याधानंकरोतिहि । तयो : पर्य्याहितोज्येष्ठ : पर्य्याधाताकनिष्ठक: ॥

पर्य्याप्तम् । न॰ यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि॰ । तृप्ते ॥ शक्ते ॥ कार्य्यकारणदक्षे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्वः । भावे॰क्त : ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्ताविति मेदिनिकर : ॥

पर्य्याप्ति : । स्त्री॰ प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्य्यापनम् । पर्य्याप्ति स्त्रीणार्थः । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामक : । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्य्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिक : स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधिति : । समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोपिताद्दशसम्बन्ध: । इतिसामान्याभावेजगदीश : । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्य्यश्च ॥

पर्य्याय : । पुं॰ प्रकारे ॥ अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी॰इ॰भा ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाचका : शब्दा : पर्य्याया : इतिविजय

रचित:॥ सम्पर्कविशेषे॥ येनसम्यत्सम्पर्क: सम्बन्धस्तेनसहतत्पर्याय:। यथा। समानं कुलभाव श्चदानादानन्तथैवच। तयोर्वंशसमानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकुलदीपिका॥ अलङ्कारवि०। यथा। एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय:। एकं वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियतेवासपर्याय:। क्रमेणोदाहरणम्। श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्य भाग: पद्भ्यांमुक्तास्तरलगतय: संश्रितालोचनाभ्याम्। धत्ते वक्ष: कुचसचिवतामद्वितीयञ्चवक्रम्तद्गात्राणांगुणविनिमय: कल्पितोयौवनेन॥ यथावा। नन्वाश्रयस्थितिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा॥ प्रागर्णवस्यहृदयेवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि वाचिपुन:खलानाम्॥ यथावा। बिम्बोष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्यत। अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षिदृश्यते॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएकतयाध्यवसितत्वादेकत्वमविरुद्धम्॥ तत्ताणसिरिसहोअररअणाहरणम्मि हिअअमेकरसम्। बिम्बाहरेपिआणं निवेसिअंकुसुमवाणेन॥ *॥ तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदयमेकरसम्। बिम्बाधरेप्रियाणांनिवेशितंकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम्॥

श्रीसहोदररत्नंकौस्तुभ: आभरणं यस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतानन्तत्तेषांपातालवासिनामसुराणामितिचंडीदासहृदयम्। कुसुमवाणेनप्रियाणांकान्तानांबिम्बसदृशेऽधरे विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयोजकनिर्द्देशाद्द: ॥ अन्यस्ततोन्यथा। अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवतिक्रियतेवासोन्य:। क्रमेणोदाहरणम्। मधुहिमरुचिरंवच: खलानामसृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति। अथकथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालहलंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिमन्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव: साधेनुर्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघटा:। सक्षुद्रोमुशल:ध्वनि: कलमिदंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं दिवसैर्द्विजोयमियतींभूमिंसमारोपित:॥ अत्रैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वान्नपरिवृत्ति:॥ *॥ अपिचलक्षणान्तरम्। क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारेवर्ततेयदि। एकस्मिन्नथवानेकंपर्यायालङ्कृतिर्मतेति॥ पर्ययणम्। इण०। परावनुपात्ययइणइतिघञ्। व्यत्ययेपि॥ यथा। प्राप्त: पर्यायकालोवइतिब्रह्माभ्यभाषतइति॥ पर्यायशयनम्। न० उपशायै। विशायै। प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणशयनम्॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेन वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात्पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेक्ष्य चिररूढापिनिवासप्रीतिर्निरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरेः ॥ अत्रैरावणशक्रौमदमानमुक्तौजाता वितिव्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंययातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्ले चलति दृष्टे गौः शुक्लश्चलतीति विकल्पोय देवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुय थादृष्टं तथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टं भेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासित । त्रि० पर्य्यावृत्ते ॥

पर्य्याहारः । पुं० वीवधे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । कांवड इतिवङ्गगौड़ इतिचभा० ॥ परित आह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहितः । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठज्येष्ठे अग्न्याधानंकरोतिहि । तयोः पर्य्याहितोज्येष्ठः पर्याधाताकनिष्ठकः ॥

पर्य्युदस्तनम् । न० उद्धारे । क्षणे ॥ परितउदस्यते । अस्तु० । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्तः । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदासः । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेननञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धं नकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणेरात्रेः पर्युदासः ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडाः ॥

पर्य्युपयुक्तः । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । चागमकालेनैवास्यायुःकृत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्य-विद्यार्थिनः । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थः ॥

पर्युषितम् । त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । वासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूढणाइतिढूढइतिचभा॥ अन्यांपर्य्येषणांचर ॥ तर्कादिनायथावोधितधर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत० हि० । इषश्चाभीक्ष्ण्ये क्रया० । आभ्यांपरेर्वेतिपरेर्युच् । टाप् ॥

पर्व्वकम् । न०जानुपर्वणि । घौंटूइति

जानु इतिच भा० ॥

पर्व्वकारी । पुं० धनादिलोभेनऋपर्वसु अमावास्याक्रियावर्तके ॥

पर्व्वगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्व्वत : । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यच । तपपर्व्वमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्व्वति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्व्विपच्यमितमिन मिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्रेष्ठपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वत : ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान् मेरुर्माल्यवान्गन्धमादन : ॥ महेन्द्रोमलय : सह्य : शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासो मन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेषु तथैवोत्तरमानस : । एतेविंशति विख्याता : पर्वतास्तेषु पांवरा : ॥ पारूपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावटा इ० गौ० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाक : । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्व्वतज: । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्व्वतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति ड : ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्व्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराज : । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा ॥ राजेतिटच् ॥

पर्व्वतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम् । दुर्गायाम् । यथा । शक्रध्वजात्पञ्चयुते दशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीञ्चयावत् प्रपूजयेत्पर्व्वतराजपुत्रीमिति ॥

पर्व्वतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्व्वताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्व्वतारि: । पुं० इन्द्रे ॥ पर्व्वतानामरि : ॥

पर्व्वतालय: । पुं० वानरे ॥ पर्व्वतआलयोयस्य ॥

पर्व्वताशय: । पुं० मेघे ॥

पर्व्वताश्रय: । पुं० शरभे ॥ त्रि० । पर्व्वतवासिनि ॥

पर्व्वश्रयदेश: । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्व्वताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्णाश्चकुपथाअपथा:खशा: ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहका: । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिराताश्चामरै : सह ॥ इ० तिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीय: । पुं० अक्षोटे ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्य इतिपक्षेछ : ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्व्वताच्चेतिछ : ॥

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । मखे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटमथोद्यमश्चभीष्मोगुरुरविजमद्रवसौप्तिकञ्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइति महाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्द्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा । पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति०पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्तिपृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥ क्षणे ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनिः । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाड़िमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याअमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति वृद्धाः ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥

पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुंशृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वण्शुनौपृचेति०शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसु० इतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेःश्वण्शुनौपृच स्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरिच्युङ् ॥

पर्श्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिडः । परश्वंदधाति डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह० याज्ञवल्क्यः । चत्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोवाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाचक्षियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सद्रिप्रतेरितिषत्वम् । वा०परेरन्तलोप : ॥ यद्वा । शृहभसोऽदिरिति त्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वल : । त्रि० परिषद्वले । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षद्वलस्य । रजः कृष्यासुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पल : । पुं० पलाले । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । बिल्वे ॥ तत्तु शास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेअष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंचेति यंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ इतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यात्तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ तेनच । माङ्कान्ते पत्तस्यान्ते पर्याकाशेदेशेखापगी : कान्तंवक्रंवृत्तपूर्णं चन्द्रंमत्त्वाराकौचेत् । क्षुत्क्षामः प्राटंक्षे तत्र्ये तोराहुः क्रूरप्रायात् तस्माद्धृवान्तेहर्म्यस्यान्तेशय्ये कान्तेकर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलमृषष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितश्चषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकलिका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतथार्यैस्तिथ्यैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालङ्क्यशाके ॥ इ०रा०नि० ॥

पलगण्ड : । पुं० लेपके । राज० इ०भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कट : । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्कर : । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कष : । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके । रास्नायाम् । किंशुके । गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् । लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके । महाश्राव

ण्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ साचमेषसङ्क्रमणाद्दर्वाक्सपादाष्टदिनेमध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाक्षाया । यथोक्तंग्रहलाघवे । मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धजाभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल : । पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥ न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णञ्चपिष्टक : । पललंमधुरंरुच्यंपित्तघ्नबलपुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्ट : ॥ सैन्धवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ०भा ॥ यथा । पललन्तुसमाख्यातंसैन्धवन्तिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यं वातघ्नंकफपित्तकृत् ॥ वृंहणंगुरुबल्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पलति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल : ॥

पललज्वर : । पुं० पित्ते ॥ इतिहारावली० ॥

पललप्रिय : । पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशय : । पुं० गण्डरोगे ॥

पलव : । पुं० प्लवे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ०गौ० भाषा० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्नि : । पुं० पित्ते ॥

पलाङ्ग : । पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डु : । पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धोमुखदूषक : । फरणोन्य : पलाण्डुस्तुलतार्कोद्रुद्रुमश्चस: ॥ इ०धन्वन्तरि : ॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चपलाण्डुश्चलतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डोर्दशजातय : ॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधै : ॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल : ॥ हरतेकेवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश : ॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्आण्डुप्रत्यय : ॥

पलाद : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

पलादन : । पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप: । पुं० गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भागना० इ० भा० ॥

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हि० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । सस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अल० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद: । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलाली तद्वति ॥ मत्त्वर्थे० पामादित्वात्न: । शाकीपलालीदद्रूणांह्रस्वत्त्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शट्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके, ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरोष्णोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तट्ट्राहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्ता० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शासने ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शट्याम् । किंशुकवृक्षे॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाख : । पुं० नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाड़ीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशानि सन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपल्याम् ॥ शट्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्त्यस्या : । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्यस्य कात्तिभाषायामपिअनयोस्तइत्यस्य स्थानेक्नइत्येषआदेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहननम्० परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप

षादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाके शानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलनंवा । फलनिष्पत्तौ । त्रिफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्त: । लोष्टपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपो वा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृत: शरीरोष्माशिरोगत: । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधव: । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धञ्चूतमज्जत: । धात्रीफलद्वयंपथ्यं द्वितयैकंविभीतकम् ॥ पिष्ट्वालोहमयेभाण्डेस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितंनेहसंशय: ॥ दशाङ्गपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमादौसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभि:पचेद्य: । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशा:काशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भङ्गराजोऽयसोरज: । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाश: ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप् तकारस्यनकारादेशश्च न ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयो: समाहार: ॥

पल्य: । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्क: । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोऽङ्कते । अकिलक्षणे । घञ् । परेश्चघाङ्कयोरितिवालत्त्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ० हि० च० ॥ वल्गादन्तालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्ल: । पुं० स्थूलकुसूलके । पालुइतिमरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव: । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपत्रादिसङ्घाते शाखाया: पल्लवोमत: इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ षिङ्गे ॥

पल्लवक: । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु: । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर: । पुं० तोकमे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधार: । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक: । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवा : सञ्जाता अस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लि : । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाह : । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृण : सुपत्रस्ताम्रवर्णक : । अहठ : शाकपत्रादि : पशूनामवलप्रद : ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुट्यमत्र्ये । विशम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली०इतिच०भा० ॥ अस्याःपतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपततियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामुस्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्या : शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यामग्निभयंसुरद्विषिकलिर्लाभ : समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितंदिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्येष्ठीरुतेचुतेप्येवमूचु : केचिद्बुधकोविदा इति० ॥

दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्येष्ठीरुतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । डबोखरा० इ० भा० ॥ अल्पंसर : पल्वलंस्यादयञ्चचन्द्रवर्गेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्तच्चस्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुचपालेल्वलपल्वलधिषण्यशिल्या : इतिवलच् ; यद्वा । पिवन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सा नसीत्त्यादिनैववलच्लुगागमोह्रस्वश्च ।

पल्वलावास : । पुं० कूर्मे ॥

पव : । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पून्०। स्टेरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवन : । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ एवनश्वपावयितॄणांविगवतांवा मध्ये भगवतोविभूति : । सप्तवाच्च पवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्द्ध : स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्य : परोपिसुवह : परिपूर्वकोस्माद्वाह्य : परावहइमेपवना : प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणि : ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवातिसूर्पादिनाध्यान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

णीकरणे ॥ 'ख्यातिनचत्रे ॥ लब्धा द्विचिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके । कुम्भकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । अवाद्गतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुडोक्तशुभाशुभसूचकेश्वासवायुजयोपायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ।। वायुरोगे ॥

पवनात्मज : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तूर्णाह्वे । देवधान्ये । जुसूहरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाश : । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोशनं यस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुडे ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषवृक्षे ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ्॥ पूङ्यजो:शानन् ।आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेबहिष्पवमानशस्त्रोत्पातचोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । अथय : पवमानस्तु निर्मथ्योग्नि : सउच्यते । सचवैगार्हपत्योग्नि : प्रथमोब्रह्मणःस्मृत : इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवनात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारुक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । हीरकस्यपवित्रत्वोक्ते : पुनातेरचइ : ॥

पवित : । त्रि० पवित्रिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्त : पूङश्चेतीड्विकल्प : । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकरके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थञ्चसाग्रनिगर्भकुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रद्वये ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रं यत्रकुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीत्र :॥ यथा । पवतेपुनातिवा । पूङ्० । पूञ्०वा । अग्निचोदित्र्यइत्रौचौ ॥

पवित्रक: । पुं० अश्वत्थे । उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्रजाले ॥ पवित्रमुपवीतम्तद्वदिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्रा द्विपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । सम्मन्थितुपवित्रकमितिस्मृति: ॥ जानूरूनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्रकम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इ० रा० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुलस्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदानकोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवैर्मुदा । कर्तव्य : कृष्णदेवस्यपवित्रारोपणोत्सव : ॥ श्रीकृष्णदेवस्येत्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्याष्टमी श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्याद्देव्या : प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गामन्त्रेणमन्त्रेणदुर्गाबीजेनभैरव । वैष्णवीतंत्रमन्त्रेण पवित्रारोहणं चरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणारभ्यदेव्या : कुर्यात्पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवित्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थाण्वादिषु ॥ स्थाणुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहावला: वस्त्रापदाविमुक्ताख्यरुद्रकोट्य: खमण्डले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्राष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रित : । त्रि० पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

पशव्य : । त्रि० पशूपभोग्यबालतृणादिसमृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेयत् ॥

पशु । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ सम्यगर्थे ॥ पशुमन्यमाना : ॥

पशु : । पुं० मृगादौ ।सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यलक्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् ० इ० भा० रत्नकणाद: । ग्राम्यारण्यप्रभेदेनचतुर्दशविधा:पशवोभवन्ति । यथा हपैठीनसि : । गौरविरजोऽश्वोश्वतरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्या: पशव: । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरुपृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्या:पशवइति दुर्गोत्सवतत्त्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाह्यज्ञपार्श्वं उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाह्य:पशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभिधीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे । थि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभि: । सम्मितानिदुराचा-रोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गा-दिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणा द्यष्टपाशबद्धप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जा जुगुप्साचेतिपञ्च मी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा: प्रकीर्तिता: ॥ पाशबद्ध: पशु:प्रोक्त: पाशमुक्त : सदाशिव: इति ॥ ज्ञा नशून्ये जने ॥ यथा । आहारनिद्रा भयमैथुनं निसमानमेतत् पशुभिर्न राणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशे षोज्ञानेनहीना : पशुभि: समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥प्राणिमा त्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साध कानांभावत्रयाणांप्रथमेभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धं तथासन् ध्यावन्दनंपितृतर्पणम् । देवताद र्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोरा ज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्योमहासिद्धिं लभे, द्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रं पुष्पं फलं तोयंस्वयमेवाहरेत्पशु: । नशूद्रदर्श नंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आ दौभावंपशो:कृत्वापश्चात्कुर्यादवश्य कम् । वीरभावं महाभावं सर्वभा वोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्द

र्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयाम ले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेवता प्राय:शुद्धान्त:करण: सदा । द्वन्द्वा तीतोवीतराग : सर्वभूतसम : क्ष-मी ॥ तस्यकालो यथा । आदौद शमदंडेनपशुभाव मथापिवा । इ-ति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकाव धिइतिवामकेश्वरे ५१ पटल: । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भाव निन्दा माहरुद्रजामले । पशुभाव रतायेचकेवलं पशुरूपिण: । रात्रौ यन्त्रञ्चमंत्रञ्च नस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोबलिदानेच तन्त्रेचसंशय: सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरबुद्धिश्चअविश्वा सोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलाबु द्धिर्भेदकोदैवते पुन: । निरामिषेण देवेशिदेवताया : प्रपूजनम् ॥ अ-ज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़ नम् । सर्वेषाञ्चैवनिन्दान्तुय:कुर्या च्चमहेश्वरि ॥ सएवशुभावेनच्चाधम: परिकीर्तित: ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटल: ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविना देविरमणं परिवर्ज्ज येत् ॥ मांसादिकं महेशानिलब्धजीत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्देवविहितं कु-र्यान्नियमतत्पर : ॥ इतिनित्यात न्त्रे प्रथमपटल : ॥ (**) ॥ संसा

र्यणौ ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारूपं तदस्त्यात्मनि सर्वदा । सर्वतश्च यतोमुक्तौश्रूयते सर्वतोमुखम् ॥ सद्प्यभासमानत्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते । वश्योनावृतवीर्यस्यसोतएवविमोचणात् ॥ अस्यार्थ: । ज्ञानक्रियात्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु शरीरसमवेतमिति चार्वाकनिराकरणेशास्त्रेप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवास्तिनतुमुक्ताविषमुक्तौतुसं विच्चभावो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधायामोक्षरूपायामुक्तेर्निराकृतत्वात् । यतोमुक्तौमुक्तात्मनांसर्वतोमुखस्यचैतन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानीमेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्पत्ते: सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्वात् । अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेकाभ्यांसंसारावस्थायांसर्वतोमुखत्वं चैतन्यस्यकुतइत्याशङ्कानिरासायाह । सदपीतिसत्यमनुपलंभःसंसारावस्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथासिद्ध: । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुपलम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसतिव्यञ्जकेयश्चायमनुपलम्भःसव्यञ्जकाभावकृत:अतस्तनाऽसत्वंसाधयति । तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मान्नप्रथते तत : केनापिप्रतिबद्धमित्यवसीयते । अस्माच्चदैतोरनावृतनिजसाम

र्थ्यस्यपुरामुक्तेःसआत्मावश्य: इति ॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर् । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजिपशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्चेत्यु : पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्यावेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभूता : । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठानम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टि : । तत्र ग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्या इतिभेद : ॥

पशुक्रिया । स्त्री॰ मैथुने ॥

पशुजाति : । स्त्री॰ पशुशब्दवाच्ये ॥ सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचजन्तव : । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्याच प्रोक्ताहिपशुजातय : ॥

पशुपति : । पुं॰ चन्द्रमौलौ । शिवे ॥ पशोर्वृषस्यपति : ॥ पालयामिपशूनयस्मात् सृजामिचयदृच्छया । तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपति : स्मृत : ॥ पशूनांजीवानांसुरनरतिरश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्थावरान्ताश्चपशव : परिकीर्तिता : । तेषांपतिर्महादेव:स्मृत: पशुपति: श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ

पशुपल्वलम् । न॰ कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपाल : । पुं॰ हत्यर्थंतयाछागमेषादिपोषके ॥

पशुपाश : । पुं॰ पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृणालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोमृणा

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रि ता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक: । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ य था । स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्त: पदद्वयम् । ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीवन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । उद्गजे । हांकना० इ० भा० ॥ प- शूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटुकीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥अ धिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्याग तोरमणीयंवा । पश्चादितिसूत्रेणाच परस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययो: स्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रती सारे । अनुशोचने । पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापे । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरश्चासावर्द्धश्च । अपरस्यार्द्धे पश्च भावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चा द्भव : । अग्रादिपश्चाड्डिमचच् ॥ प च्छम० इ० प्रसिद्धे देशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणस मास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दि- ग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुत स्तीक्ष्ण : कफमेहविशोषण : । स- द्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरी रिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोग्निवपुर्वर्णबलारोग्यविवर्धन: । कषाय : शोषण : स्वर्यो रोचनो विशदोलघु: ॥ अपांलघुत्ववैशद्यशैत्य वैमल्यकारक: । सर्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोपणस्त्व च्योदाहशोषतृषापह इ० रा० व० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

य : पश्यतीहहरेदर्थंसचौर : पश्यतो हर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरे ष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयग तनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारा त्प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्य माख्य : । इत्यलङ्कारकौस्तुभ : ॥

पश्वाचार : । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसंङ्कल्प पूर्वकम् । सएववैदिकाचार : पश्वा चार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमन कालिकस्ठारोपितकाष्ठवाहे ॥ पष्ठ मंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चे तिण्वि : । पृषोदरादि : ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीष् पृषोदरादित्त्वाद्रलोप : ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे॥ अपस्त्यायति । ष्टैस्त्यैशब्दसङ्घात यो: । आतश्चोपसर्गेइतिक: । पृ० ॥

पस्पश : । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपो द्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री०. महाभाष्यस्यादिमा ह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो : । यङ्न्तादचियङ्लोपचिचेतिलुक् । अ जायतइतिटाप् । दीर्घोकितवृत्य भ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापू र्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु : ॥

पल्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिवि शेषे ॥ पारदामुक्तकेशाश्चपल्लवा: श्म श्रुधारिण इतिहरिवंश : ॥

पल्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिप्रश्न्या म् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु : । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसं चितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशे षे ॥ न० ह्रस्वमन्थरे ॥ स्त्री० । नदी भेदे ॥ पंशति । पंशिनाशने । अर्जि दृशिकम्यमियशिबाधामिस्थादिना० साधु : ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वला याम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि : ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा०॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकाया म् ॥ यथा । शासनंधर्मकीबःस्यान् मकुति : शूद्रशासनम् । पट्टोलिका कूमकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेषः ॥

पांशुचत्वरः । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दनः । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामरः । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्द्धापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पाक्यलवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्यायः । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥

पांशुरः । पुं० दंशके । डांस० इ० भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुलः । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणं यज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारं गुरु कटु स्निग्धं श्लेष्मलं वातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेतिरः । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसनः । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसुः । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधुः ॥

पांसुलः । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्यास्य । सि० लच् ॥

पाकः । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचयः पाकः इतिस्मृतिः ॥ भर्जनं तलनं स्वेदः पचनं क्वथितं तथा । तान्दूरं पुटपाकश्च पाकः सप्तविधो मतः ॥ नित्यं नूतनभाण्डेन कर्त्तव्यः पाक एव च । अथवा पञ्चपर्यन्तं ततस्त्याज्यं मनीषिभिः ॥ दैत्यविशेषे इन्द्रभ्रातरि ॥ पचनम् । डुपचष० । घञ् ॥ पच्यते, परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । पारक्षणे पानेवा । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातितः ॥ इणभीकापाशल्यतीतिकन्वा ॥

पाककृष्णः । पुं० पानीयामलके ॥

(कु)ष्माण्डफलपाके ॥

पाककृष्णफल : । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणामशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजम् अनित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतम् अनित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थ: । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ,आपाकनिक्षिप्ते घटेपरमाणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्ति: । तत्रचपरमाणव:समवायिकारणम् । तेज :संयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपांतरोत्पत्तिरिति। पिठरपाकवादिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थ: ॥ अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्र: ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० व्यञ्जनविशेषे। मत्स्यले ॥

पाकयज्ञ : । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिंपाकयज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुच्चितस्य । प्रत्येकफलमुक्तंहारीतेनयद्देवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योददातिपितृलोकंतेनजयति०यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंस्वर्ग्यंचातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अत्रभ्रात्रादीनामविभक्तानामपिसंसृष्टानांमुख्येनैकेनैवपाकयज्ञा : कर्त्तव्या: । यदाहु : । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृषोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरुहोमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिक : । पुं० पाकयज्ञकर्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाकका

रिषि ॥

पाकली । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्याः कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसदनंसौम्येत्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यपः ॥

पाकशासनः । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यदैत्यभ्रातुः शासनः । शासयति । शासु० । णिजन्तः नं० ल्यु० ॥

पाकशासनिः । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥

पाकशुक्ला । स्त्री० कठिन्याम् ॥

पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥

पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥

पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥

पाकाभिमुखः । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥

पाकारिः । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥

पाकिमम् । त्रि० पक्त्रिमे ॥ पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भावः । इमनिच् ॥

पाकुकः । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्घुकन्नकनुमौ चेतिसाधुः ॥

पाक्यम् । न० बिड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् । पाकेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

पाक्षिकः । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणानिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥

पाखण्डः । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्मः पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशाः पाखण्डिनोमताः ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनुः । पाखण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योतास्तमसाभान्तिनोग्रहाः । यथापापेनपाखण्डा नहिवेदाः कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥

पागलः । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था । पागलायाञ्जहीनायचान्धायव धिरायच । जडायचैवमूर्खायक्लीवतु ल्यायपापिने ॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सो पिय : स्वकन्यांददातिचेतिब्रह्मवैव र्त्तेप्रकृतिखण्डे १४ अध्याय : ॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तर मपिदृश्यते ॥

पाङ्क्तः । पुं० प्रगाथविशेषे ॥ पङ्क्ति रादिरस्य । सोस्यादिरितिच्छन्दस: प्रगाथेष्वित्यण् ॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० क्तौभोजनार्हे ॥

पाचक : । पुं० अग्नौ ॥ सूपकारे । वि क्लित्यनुकूलव्यापारवति ॥ न० । पित्तविशेषे ॥ यथा । पाचकंपचते भुक्तंशेषाग्निबलिवर्द्धनम् । रसमूत्र पुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र : ॥ पचति । डुपचष्० । ण्वुल् ॥

पाचन : । पुं० अनले । अग्नौ ॥ अम्ल वसे ॥ रत्नैरण्डे ॥ न० । दोषपाच ककाथौषधे । दशमूल्यादौ ॥ यत्प चत्याममाहारं पचेदामंरसश्चयत् । यदपक्वान्पचेद्दोषाँस्तद्धिपाचनमुच्य ते ॥ अम्ले ॥ प्रायश्चित्ते ॥ त्रि० पाचयितरि ॥

पाचनक : । पुं० टंकणे ॥

पाचनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

पाचल : । पुं० अग्नौ ॥ पाचके ॥ एध नद्रव्ये ॥ वाते । वायौ ॥ न० पाच ने ॥ इ० है० ॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्थेषु ॥ इ० है०॥

पाचित : त्रि० कृतपाके । सञ्जातपाके । पकाया० इ० भा० ॥

पाची । स्त्री० लताविशेषे । मरकतप त्र्याम् । हरितपत्रिकायाम् ॥

पाज : । न० बले ॥ पाति । पारत्त्वणे पातेर्बलेजुट्चेत्यसुन् । पाजसी०पा जांसी० इत्यादि ॥

पाञ्चकपाल: । त्रि० पञ्चकपालयागस म्बन्धिनि ॥ पञ्चकपालस्यायम् । अण् ॥

पाञ्चकलायिकम् । न० परिमाणविशे- षे ॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिस० । तदस्यपरिमाणमि तिठञ् ॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे ॥ पञ्चजनेदैत्ये विशेषेभव : । पञ्चजना दुपसंख्यानमितिञ्य : । पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्त्वात् ॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी ॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे ॥ अग्नौ ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे ॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि ॥

पाञ्चभौतिका । त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते ॥

पाञ्चालिका । स्त्री० पाञ्चालिकायाम् ॥

पाञ्चलोहितकम् । न० परिमाणविशे-

षि । पञ्चलोहिन्योगुञ्जाः परिमाणस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाणमितिठञ् । भस्याढेइतिपुंवद्भावाल्लोहिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः ॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतन्त्रजंकांस्यजंतथा । फुत्कृतश्चेतिमुनिभिः कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाशुपथिकः । पाशुपते ॥ इ० चि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानांराज्ञि । क्षत्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्ययः ॥ पंचालाः पुं०बहुत्वे ॥ त्रि० । पंचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशेभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } म्लेच्छेषुफर
पांचालपुरम् । न० } कावाद इति ख्यातेपत्तने॥

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्तः क्विप् ॥

पाटकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्कौ ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चरः । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । पाडनाइ०भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । ण्यन्तादृषादित्वात्कलः ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्पमृपाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञः पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात् नेह्लुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नंफलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटलाति । ला० । कः ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्त्वाभावा

न्नङ्गीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलिः । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चाऽसौटलिश्च ॥

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञःपुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्यलोकेबृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणापञ्चतन्त्रहितोपदेशादयोग्रंथारचिताः ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविकः । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटितः । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० बलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसद्गयितस्येति ॥

पाटीरः । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऔ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्कः परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलैः पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाट्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाट्यशाकन्तुमधुरंदुर्जरंगुरुपाकिच ॥

पाठः । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुषः ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नतः । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिकाः ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधीः । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् । स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अब्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरेषनिरूपितः ॥ पठनम्० पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठकः । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अध्येतरि ॥

पाठक्रमः । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजन यन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविध : । मन्त्र पाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्नेया ऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्या नांपाठक्रमाद्यःक्रम आश्रीयतेसमन्त्र पाठ : । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवेदमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्रा : पुन : प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्यः क्रम : सब्राह्मणपाठक्रमःयद्यपिब्राह्मणवा । क्यान्यर्थेविधायकृतार्थानितथापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रियन्तेइतिलौगाक्षिभास्कर : ॥ पाठक्रमादर्थक्रमोबलीयान् ॥

पाठभू : । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठ स्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठस्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्यविधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठः । तदर्थंशालादेवालयादि : ॥ तथाहि मनु : । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितै : । वेद : कृत्स्नोऽधिगन्तव्य : सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चअध्यापमाणस्त्वाचान्द्रायणादिनोक्तै: सेवेतेमांस्तुनियमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभि : विधिदेशितै : स्वगृह्यविहितै : । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मक : सोपि निखिलोपिअध्येतव्य : । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ् निर्देश : ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय : ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहित : शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्यापि स्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभाव : । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य : ॥ १६८ ॥ (※) ॥ तस्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्य वाश्रुते : । पठनंकारयेद्राजन्यदीच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत्। सभवेत्सर्वलोकानांपूज्यः पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम् ॥
पाठशालिनी। स्त्री० पाठमञ्जर्याम् ॥
पाठा। लताविशेषे। अम्बष्ठायाम्। वनतिक्तिकायाम्। तिक्तपुष्पायाम् ॥ अस्यागुणायथा। पाठोष्णाकटुकातीक्ष्णावातश्लेष्महरीलघुः। हन्तिशूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुजः ॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान्। इ० भावप्रकाशः॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा। वातामयबलासघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा ॥ इ० रा० नि० ॥ अस्याःशाकप्रकारस्तु। पाठाशाकंगतरविदिनेगव्यतक्रेणसिद्धंप्रातःकालेजरणसहितेतप्ततैलेविपाच्यम्। चूर्णलिप्तंलवणसहितंमारिचंतत्रनव्यंसर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्यःप्रभूतम् ॥ पठ्यते। पठ०। कर्मणिघञ्। अजादित्वात्टाप् ॥
पाठिका। स्त्री० पाठायाम्। पटाङ्क० इ० प० भा० ॥
पाठित:। त्रि० अध्यापिते ॥ यथा। माताशत्रुः पितावैरीबालोयेननपाठितः। नशोभतेसभामध्येहंसमध्येबकोयथेति ॥
पाठी। पुं० चित्रकवृक्षे ॥ यथा त्रि० । पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति। अतइनिठनावितीनिः ॥
पाठीकुठः। पुं० चित्रकवृक्षे ॥
पाठीन:। पुं० बोयाली० इ० गौ० भा० प्रसिद्धेमत्स्ये। सहस्रदंष्ट्रे। बोदाले ॥ गुणायथा। पाठीनःश्लेष्मलोवल्योनिद्रालुःपिशिताशनः। दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच ॥ ‡*‡ ॥ पाठीनःखण्डितःशस्त्रैर्वेसवारसमन्वितः। कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजितः ॥ पाठीनःकफकृद्वल्योनिद्रालुर्वातनाशनः। मांसाशीवातरक्तस्यकारकोरेतसस्तथा ॥ पाठिंपृष्ठंनमयति। णमुप्रह्वत्वे। णिच्। अन्येभ्योडः। अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ पाठके ॥ गुग्गुलुद्रुमे ॥
पाठ्य:। त्रि० अध्यापनीये। पाठनीये ॥
पाण:। पुं० पाणौ ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥
पाणविक:। त्रि० पणवस्यवादके ॥
पाणि:। पुं० पञ्चशाखे॥ शये। करे। हस्ते ॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन। पण०। अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण्आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥ कुलिकवृक्षे ॥ स्त्री०। पण्यवीथ्याम्। हट्टे
पाणिकम्। न० पणेनक्रीते ॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक् ॥
पाणिगृहीती। स्त्री० पत्न्याम्। वि-

धानेनोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकत-
यापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणि
गृहीतीभार्यायामितिङीष् ।कुतूह
लादिनापाणिगृहीतोयस्यादास्या-
देः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥
पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे।मृदङ्गादि
वादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति
विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यने
नपाणावुपपदेहन्तेष्टक्टिलोपोघत्व-
ञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तो
लकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० ।
घञर्थेकविधानमितिपणेःकः पणो
ऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम्
। अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणि-
नश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्कि
नि । व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणि
नोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याक
रणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवि-
त्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख
उपविश्यमहताप्रयत्नेनसूत्राणिप्रण
यतिस्मतत्राशक्यं वर्णेनाप्यनर्थकेन-
भवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणि
निनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा । वृद्धा-
च्छः ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः ॥
पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लु
गित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनी
या०ब्राह्मणीत्यत्रनङीप् ॥

पाणिन्धमः । त्रि० अन्धकारादावृता
ध्वनि ॥ तत्रहिप्राणायोध्मायन्तेऽस्मि
न्निति विग्रहेउग्रम्पश्ये रम्मदपाणि-
न्धमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धयः । त्रि० पाणिद्वारापानक-
र्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः
पीडनम्ग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीस
समस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० ।
पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः । पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिं
मृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहला-
युधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवादः । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥
पाणिंवादयति । वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः । त्रि० पाणिवादे ॥
इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । मलविसर्गे । पाणौसृजेर्ण्य द्रितिण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥

पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षौचपाणीतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधरः ॥

पाण्डरः । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥

पाण्डवः । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभीलः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयनः ॥

पाण्डवेयः । पुं० अभिमन्युसुते । पारीक्षितनृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणोः ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रवणे ॥ पण्डेतिबुद्धेर्नामैतत्साजातायस्यमानतः । सपण्डितस्तस्यकर्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेतिष्यञ् ॥

पांडुः । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सिते वर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदाख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोज्ञेयश्चित्रपत्रः कालधूनिः । द्वितीयो धवलःप्रोक्तः सकपोतस्फुटधूनिः ॥ चित्रपत्रः कफहरो वातघ्नोग्रहणीप्रणुत् । धवलः पांडुदृष्टिरक्तापित्तहरोहिमः ॥ रसेपाकेचमधुरः सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡**‡ ॥ पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्तः पाण्डुवर्णः प्रकीर्तितः । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागीप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्धःकेतकीधूलिसन्निभः ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं गवांमूत्रेभावितंचायसोरजः । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नरः ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं मण्डूरचूर्णंसगुडमश्नतः । पाण्डुरोगःक्षयंयातिपक्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठं हरिद्रे त्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तंशृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चेतिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डु : । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । माषा
णी हू॰गौ॰भा॰ ।। खरुसंयोगोप-
धान्ने तिनङीष् ॥

पाण्डुकः । पुं॰ शालिविशेषे । पाण्डुरो
गे ।। पांडुनृपे । पांडुवर्णे ॥

पांडुकण्टक : । पुं॰ अपामार्गे । पांडू
निकण्टकान्यस्य ॥

पांडुकम्बल : । पुं॰ श्वेतप्रावारे । श्वे
तकम्बले ।। राजास्तरणवर्णकम्बले ॥
पांडुवर्णकम्बल : । पांडुश्चासौकम्ब
लश्चे तिवा । ग्रावभेदे ॥

पांडुकम्बली । पुं॰ पांडुवर्णकम्बलावृ
तेरथे ।। पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ:
। पांडुकम्बलादिनिरितीनि: ॥ त्रि॰
। पांडुकम्बलयुक्ते ॥ मत्वर्थीयइनि: ॥

पांडुतरु : । पुं॰ धववृक्षे ।।

पांडुनाग : । पुं॰ पुन्नागवृक्षे ।। श्वेत
गजनागयो : ।।

पांडुपत्री । स्त्री॰ कौन्त्याख्यौषधौ । रे
णुकायाम् ॥

पांडुपत्रम् । न॰ परिपक्वपत्रे ॥

पांडुपुत्र : । पुं॰ पांडवे ॥

पाण्डुपृष्ठ : । त्रि॰ अलक्षणे । पांडुव
र्णपृष्ठयुक्ते ।।

पांडुफल : । पुं॰ पटोले ।।

पांडुफला । स्त्री॰ चिर्भिटायाम् ।।

पांडुभूम : । त्रि॰ पांडुवर्णभूमियुक्तदे
शे ।। पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदक
पांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ॥

पांडुमृत् । स्त्री॰ पांडुभूमौ ॥ खट्या-
म् ॥

पाण्डुर : । पुं॰ श्वेतपीतमिश्रितवर्णे
।। ईषत्कुते । श्वित्ररोगे ।। कामला
रोगे । त्रि॰ तद्वति ॥ न॰ मरुवके
॥ पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा
। नगपांशुपांडुभ्यश्चे तिर : ॥

पांडुरद्रुम : । पुं॰ कुटजे ॥

पांडुरपृष्ठ : । त्रि॰ लक्षणहीने ॥ हू॰
हे॰ ॥ पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ॥

पांडुरफली । स्त्री॰ क्षुद्रक्षुपविशेषे ।
धूसरायाम् ॥

पांडुरा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । पांडुरव
र्णायां ॥

पांडुराग : । पुं॰ मदनकवृक्षे ।। त्रि॰
। पांडुवर्णयुक्ते ।।

पांडुरेक्षु : । पुं॰ श्वेतेक्षौ ॥

पांडुलेख : । पुं॰ प्रथमलिखिते । म-
सौदा॰ हू॰ भा॰ पांडुलिपौ ॥ य
था । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमं
लिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चा
त्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वे-
व्यास : ॥

पांडुलोमा । त्रि॰ पाण्डुवर्णलोमभि
र्युक्ते ॥

पांडुलोमशा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

पांडुलोमा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । मा
षाणी॰ हू॰ गौ॰ भा॰ ॥

पांडुशर्करा । स्त्री॰ रोगविशेषे । यथा

। पिष्टंवैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाकः । पुं० चण्डालेनवैदेह्यां जनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूकः । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्यः । पुं० पाण्डोराज्ञि । देशविशेषे ॥ यथा । कम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशो-महेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोपः ॥

पाण्यः । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यासः । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिराखमस्य । पाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥

पातः । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्ऌ० । घञ् ॥ नश्वरीभावे । त्रि० जाते ॥

पातकम् । न०. नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कंकामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्तेः ॥ पातयतिअधोगमयतीतियतस्तत् ॥ तच्च नवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

पातङ्गिः । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये ॥ (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकांडनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भेप्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रपञ्चंनिरदिशद्भगवान्पतञ्जलिः ॥ १ ॥ द्वितीये । तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चवहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाःसिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा ङ्ख्योक्तान्यंवाचापि। षड्विंशस्तुपरमेश्वरोऽधिकः॥ इतिसर्वदर्शनसंग्रहः॥

पातदुग्धा। स्त्री॰ वन्ध्यकर्कटगव्याम्॥

पातनम्। न॰ अधोनयने॥

पातनिका। स्त्री॰ पीठिकायाम्॥

पातालम्। न॰ अधोभुवने। रसातले। नागलोके॥ तानिचसप्त। यथा। अतल वितल सुतल रसातल तलातल महातल पातालान्यधोधोविद्यमानानिसामान्यतः पातालशब्द-वाच्यानिभवन्ति॥ विवरे॥ वड़वानले॥ लग्नाच्चतुर्थभवने॥ पतन्त्यत्रपापात्। पत्लृ॰। पतिचण्डिभ्यामालञ्॥ पातम् अलतिपातमालातिवा॥पुं॰। औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे॥ यथा। ऊर्द्ध्वमापस्तलेवह्निर्मध्येतुरससंग्रहः। पातालयन्त्रमेतद्धिशोधयेत्सूतकादिकम्॥

पातालगरुड़ी। स्त्री॰ लताविशेषे। वत्सादन्याम्। सोमवल्ल्याम्। तिक्ताङ्गायाम्। गारुड़्याम्। छिउ-ड़ा॰ इ॰ भा॰॥ छिलिहिण्डे॥ छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरुड़ाह्वयः। छिलिहिण्डः परंवृष्यः कफघ्नः पवनापहः॥

पातालनिलयः। पुं॰ दैत्ये॥ सर्पे॥ त्रि॰ पातालवासिनि। पातालंनिलयोयस्य॥

पातालयन्त्रम्। न॰ औषधपाकार्थयन्त्रविशेषे। पाताले॥

पातालौकाः। पुं॰ दैत्ये॥ त्रि॰ पातालवासिनि। पातालेओकआश्रितोयस्यसः॥

पातिः। पुं॰ प्रभौ। भर्त्तरि। स्वामिनि। पाति। पा॰। पातेरतिः॥

पातिकः। पुं॰ शिशुमारे॥

पातितः। त्रि॰ भंशिते॥

पातिली। स्त्री॰ वागुरायाम्॥ नार्याम्॥ मृत्पात्रविशेषे। पातिल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰। पतीली॰ इ॰ दे॰ भा॰ प्र॰॥ इ॰ मे॰॥

पातुकः। पुं॰ प्रपाते॥ जलहस्तिनि॥ त्रि॰ पतयालौ। पतनशीले॥ पतति। पत्लृ॰। लषपतपदस्थाभू-वृषहनकमगमशॄभ्यउकञ्॥

पाता। पुं॰ कठेरके। गन्धपत्रे। वावुइ॰ इति॰ भा॰॥ रक्षितरि॥ पा-नशीले इतिकश्चित्॥

पात्रः। पुं॰ न॰ भाजने॥ याग्येस्रुवादौ॥ स्रुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमित्यभिधीयते॥ राजमन्त्रिणि॥ कूलयोर्मध्ये। तीरद्वयान्तरे। पारावारमध्यभागे॥ पर्णे॥ यज्ञभाण्डे॥ नाट्यानुकर्त्तरि॥ आढकपरिमाणे॥ इतिवैद्यकपरिभाषा॥ दानपात्रे। विद्यातपोयुक्ते। रक्षके॥ नविद्य

याकेवलयातपसावापिपात्रता । यत्रवृत्तीइमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्त्तितम् ॥ रत्नकोष्टिस : । यतोविद्यातपोभ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्रतिग्रहणीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायुक्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदान्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्लानोगोहितोगोशरण्योदातायज्वात्राह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥ पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रंजनार्द्दन : ॥ पिवतिअनेनात्रवा । पान्त्यस्माद्वा । पाति । पाययतेवापीयतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा सर्वधातुभ्यष्ट्रन्नितिष्ट्रन् । दाद्भ्यश्छन्दसीतित्रनृवा ॥

पात्रट : । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि० कृशे ॥

पात्रटीर : । पुं० मुक्तव्यापारमन्त्रिणि । अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्यरजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके । हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥ कङ्के ॥

पात्रसंस्कार : । पुं० पुरोटौ । पत्रभङ्गारे । रायभाटी० इ० गौ० भा० । भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न० पात्रपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : । पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री० चर्व्वभक्तौ ॥ पिस्त्वान्ङीष् ॥

पात्रिय : । त्रि० पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घंश्च ॥

पात्री । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पिवन्त्यऽनया । पा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥

पात्रीर : । पुं० न० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमित : । त्रि० भोजनसमयएवसङ्गतेनतुकार्य्ये ॥ सपात्रेसमितोन्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पात्रेसमितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समासश्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथानिधायहृदयेपापंय : परंशंसतिस्वयम् । सपात्रेसमितोऽयस्यादितिशब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न० भूपभूषणे ॥

पात्र्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति । पात्राद्घंश्चेतियत् ॥

पात्वम् । न० पापित्वातरि ॥ सर्वेषामेवपात्राणांपरंपात्रं महेश्वर : । पतन्तं त्रायतेयस्माद्तीव्रनरकार्णवात् ॥

पात्वता । स्त्री० पात्वत्वे ॥

पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥ पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन : थुट् ॥ भक्त । भात० इ० भा० ॥ अन्ने चेऽसुनथुट्च ॥

पाथिः। पुं० अर्की। समुद्रे ॥ जले ॥ चक्षुषि ॥ पिबति। पा०। पिब तेरथुगितीसिन् ॥

पाथेयः। त्रि० पथिव्ययोपयोगिनि। शम्बले ॥ पथिसाधुः। पथ्यतिथि वसति स्वपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम्। न० कमले ॥ पाथसिजा-तम्। जनी०। सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः। पुं० मेघे ॥ पाथोददाति। डुदाञ्। आतोनुपेतिकः ॥

पाथोधरः। पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधिः। पुं० समुद्रे ॥ पाथांसि धीयन्तेऽस्मिन्। कर्मण्यधिकरणेचे तिधाञः किः ॥

पाथोनिधिः। पुं० समुद्रे। अकूपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधी यन्तेऽत्रवा। पाथोधिवद्धाञःकिः ॥

पात्—द्। पुं० चरणे। पादे ॥

पादः। पुं० बुध्ने। मूले। तुरीयांशे। रूपकादिस्वतुर्यभागे ॥ शैलप्रत्यन्तप र्वतेमहाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चर णे। अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणंयथा। अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौ-श्लिष्टाङ्गुलीरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी। उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल् फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्ये ति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा। सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशि रासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचर णौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ। मार्गायो-त्कटकौकषायसदृशौवंशस्यचिच्छे ददौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्द्युतितलौ पीतावगम्यारताविति ॥ विरूक्षाव स्निग्धौ। पांडुरनखौ० पांडुराशु क्लाभानखाययोः। वक्रावस्पष्टौदी र्घौवा। उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गा यथधूनेरतौभवतः। कषायसदृशौ कृष्णलोहितौ ॥ मयूखे। उस्ने। किरणे ॥ ऋक्पादे ॥ श्लोकस्यतुर्यां शे ॥ पद्यतेऽसौ। पदगतौ। पदरु जविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽने नवा। हलश्चेतिकरणेघञ् ॥

पादकटकः। पुं० नूपुरे ॥ हंसके। शब्दरहितेपादभूषणे ॥ पादस्यक टकः ॥

पादकृच्छ्रः। पुं० व्रतविशेषे। यथा। एक भक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच। उप वासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृत ॥ इतिगारु१०२ अध्यायः ॥

पादगंडिरः पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्ली पदे। गौद० इ० गौड भा० ॥

पादग्रहणम्। न० अभिवादने। नामो च्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्का रे ॥ पादयोर्ग्रहणंस्पर्शः ॥ व्यत्यस्त पाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः। सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच द क्षिणः ॥

पादचतुरः। पुं० छागे ॥ सैकते ॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । कारके ॥ परदोषैकप्रवक्तृपुरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वरः । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पादचारी । पुं० पादाती ॥ त्रि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादजः । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यांजातः । जनी० डः ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रुः । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेतः । पुं० चरणपीठे ॥ पादयोर्निकेतः आश्रयः ॥

पादपः । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादैः पिवति । पा० सुपीतियोगविभागात्कः पादपीठे ॥

पादपखण्डः । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पादपानांसमूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः

पादपरुहा । स्त्री० बन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाशः । पुं० दामाञ्चने । अश्वपादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ० भा० ॥ खड्वायाम् । खड्वा इ० भा० ॥

पादपीठः । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० च० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाग्रसचूडामणिमरीचिभिः । नीराजयन्तिभूपालाःपादपीठान्तभूतलमि तिश्रीकृष्णमिश्रः ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥ पादपेउत्पलमुत्पलाकारंपुष्पमस्य ॥

पादवलयः । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोष्ठिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जुः । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहणः । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविकः । पुं० पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादशः । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैलः । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथः । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादसमुत्थितः । पुरुषंहन्तिनारीन्तु मुखजोगुह्यजोद्वयम् इति माधवः ॥

पादस्फोटः । पुं० विपादिकायाम् । बिवाइ० इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादसंस्फोटः ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभषितम् । भव तिसुगुम्फितषोडशकलकांवाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवन हृतकुसुमपराग: परभृतनिभृतरचित वनभाग: । चिरतरसञ्चितमाम दुरन्त: काञ्चनमुद सुपनयति वस न्त: ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्गदमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पादाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दै प० । दयते । देङ् पालनेवा । आतश्चेतिक: ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदातीनांसमूह: । भिक्षादित्त्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अत० । पचाद्यच् ॥

पादाति: । पुं० पत्तौ । पादातिकि ॥

पादातिक: । पुं० पादातौ ॥ पादातिरेव । विनयादित्त्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलकात्ठकोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्रभेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनया-स्तथायुयुधिरेनृपा: । आपदिव्यापृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघकाव्य१९ सर्गे ६० श्लोक: ॥ नृपाराजान: । आपदिव्यसनेऽपि । व्यापृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवसन्त: न तुस्वापदत्वर्थे तिभाव: । पृतनया सेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्यापिपृतनाशब्दस्यचान्वयस्त्रिचे सोढव्य: । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्रजह्नु: । यथा दिव्याजनतासमस्तविद्यर्त्ति सिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमाप । समानुषयुद्धं चक्रुरित्यर्थ: ॥

पादारक: । पुं० पोलिंदे । नौकावयवविशेषे ॥

पादार्घ्यम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द: । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त: । पुं० अरघट्टके । रहंट्० इ० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्यामवति । अवरक्षणादौ । वा० ठक: ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियुक्त० ठतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिजलजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मनक्राश्वगोधानकरशङ्कव: । घण्टिक: शिशुमारश्च त्यादय:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानां गुणै: समा: ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्च तुर्थांशाश्चपादिन: ॥ त्रि० । पादविशिष्टे ॥

पादुकः । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादि निर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेकः ॥

पादुकाकारः । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादूः । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद्० । कितकासिपद्यर्त्तेरित्यूः ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरेः । पादोदकञ्चनिर्माल्यं मस्तकेयस्यसोच्युतः ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रं विशेषतः पादजलंपिबेच्च । योश्नातिनित्यंप्रयतोमुरारेः प्राप्नोतिसुप्रेमयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्यायः ॥ अपिचतत्रैव । हत्यां हन्तियदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यं बहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थितिर्हरिजनेतत्सङ्गतिः सङ्गांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्तिकेवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्करादिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालेनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं पादोदकंभगवतःप्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्यदिप्राणैर्विमुच्यते । इत्त्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्वतम् । न० पद्वतिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्मः । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादार्थवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । अष्टाङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्चतुरङ्गुलम् । श्रोष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुतंचतुरङ्गुलमानतः । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्यांचेति यत् ॥

पानः । पुं० निःश्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादेः संस्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिबंत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा । आममामंजल-

स्विन्नं मर्द्दितं दृढपाणिना । सिता-
शीताम्बु संयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥
प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेननिर्मि
तम् । सद्योरुचिकरं वल्यं शीघ्रमिन्द्रि
यतर्पणम् ॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतं पान
कं वातनाशनम् । कफपित्तकरं कि-
ञ्चित्प्रत्यहं यदि सेवितम् ॥ पक्वाम्र
स्य तु । सुपक्वमाम्रस्य फलं सुमुष्टिना
सम्मर्दितं शर्करया समन्वितम् । एला
लवङ्गार्द्रकवासवासितं वर्णान्वितं
कस्य न रोचकं भवेत् ॥ पानकं चाम्र-
सम्भूतं स्वाद्वम्लं गुरुपित्तजित् । सुहृ
द्यं श्लेष्मकृद्बल्यं वर्ण्यं वृष्यं रुचिप्रद-
म् ॥ -(**:**)- ॥ अम्लिकाफ
लपानकं यथा । अम्लिकायाः फलं
पक्वं मर्द्दितं वारिणा दृढम् । शर्करा
मरिचोन्मिश्रं लवङ्गेन्दु सुवासितम् ॥
अम्लिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाश
नम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं
वह्निबोधनम् ॥ निम्बूफलपानकं
यथा । भागैकं निम्बुजं तोयं षड्भा-
गं शर्करोदकम् । लवङ्गमरिचोन्मिश्रं
पानकं पानकोत्तमम् ॥ निम्बूफल-
भवं पानमत्यम्लं वातनाशनम् । व-
ह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचक
म् ॥ (००.) ॥ धान्याकपानकं यथा
। शिलायां साधु सम्पिष्टं धान्याकं व-
स्त्रगालितम् । शर्करोदकसंयुक्तं कर्पू
रादिसुसंस्कृतम् ॥ नवीने मृन्मये पा-

त्रे स्थितं पित्तहरम्परम् ॥ ०॥ जम्ब्वाः
पानकं यथा । जम्बूफलं स्थूलतरं सु
पक्वं सम्मर्द्दितम् शर्करया[illegible]लम् ।
। सुवासितं वेल्लजभृङ्गपत्रैरोदं विवत्ते
विरुचौ जनानाम् ॥ जम्बूफलभवं-
रुच्यं पानकं कफनाशनम् । कषायं-
वातकृत्स्तोकं स्वाद्वम्लं ग्राहकं परम् ॥
वीजपूरपानकम् । मातुलुङ्गरसे यो-
ज्यं त्रिगुणं शार्करं जलम् । कर्पूरमरि
चोन्मिश्रं पानकं स्यादिदं वरम् । मातु
लुङ्गभवं पानं शूलानाहविनाशनम् ।
श्वासे कासेऽरुचौ वातविड्बन्धेषु च पूजि
तम् ॥ हेमकिरणन्तु । शर्करा नालिके
लश्च वीजपूररसप्लुतम् । पटपूतं भ-
वेद्धेमकिरणं नाम पानकम् ॥ पानकं
हेमकिरणं रुच्यं हृष्यं बलप्रदम् । सु
स्निग्धं वातहृच्छुभ्रं किञ्चित्कफकरं
गुरु ॥ करमर्द्दपानकं यथा । लवङ्गार्द्र
कसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणा युतम् । क
रमर्द्दकरैर्मर्द्दं सप्तभागसितान्वितम्
॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमम्लतरं स्मृ
तम् । रक्तपित्तकरश्लेष्माकण्ठ्यं
कारमर्द्दितम् ॥ नारङ्गपानकं यथा ।
सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजि
तं शर्करयातिशुभ्रया । सहार्द्रकं चे-
न्दुकणेन वासितम् पानेच्छया केन
न संस्तुतं जनाम् ॥ नारङ्गफलसम्भू
तं पानकं वातनाशनम् । मधुरं विश-
दं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम् । ०।

चारस्यतु । चारस्यफलजं सशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणाद्दढम् । एल - माद्रकयुतिनसुवासंभवत्तसिक्थमिलितंव्रतहासम् ॥ चारस्यफलजंपानं-गुरूष्यं रुचिप्रदम् । कफपित्तहरंश्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषजीरचुक्रादिद्राक्षादाडिमजंतथा । एकैकंसम्भवंभिन्नंपानकंक्रियतेबुधै : ॥ एवमाम्रस्यपुष्पस्य फलस्याम्रस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरसंस्यात् पानकंवरम् । एवंह्विपानकंकार्यं-सुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्या : पानकेषुच ।।

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिबन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेक: ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे- । नयनाग्निवाणसङ्ख्याकर्षैस्तुपरमेश्वरि । हेतुपात्रं प्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुलसाधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षंलौकिकतोलकमित्यर्थ : ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाष: स्यात्तदष्टौ-कर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवा पात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कांसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । क्षीरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ॥

पानात्यय : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरद्दिवसन्ते चपानीयमिति । अस्यार्थ: । पानीयंजलंशरद्दिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्त्वात्त्रिदोषघ्नत्त्वात्विशेषत : पित्तोपशान्तित्त्वात् । वसन्ते चपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीय-मल्पं देयमितिभाव : । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य गुणायथा । पानीयंश्रमनाशनंक्लमहरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राछर्दिविनाशनंबलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यं गुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यं हितं शीतलंलघ्वच्छं रसकारणंनिगदितं-पीयूषवज्जीवनम् ॥ तच्च द्वास्तु । पानीयंमुनिभि:प्रोक्तंदिव्यंभौममिति द्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजं कारकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधै : ॥ आङ्गलं

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ अनात्तं वंप्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनां-परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताडागञ्चतथा-वाप्यंकौपंचौडञ्चपाल्वलम् ॥ वि-किरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्ति तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणैः ॥ भुक्त्वादौसलि लंपीतंकार्श्यमन्दाग्निदोषकृत् । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्ते स्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणा: पानीयंपावनंमहत् ।पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीय प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने ।मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥पानी यस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल-कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया लु० इ० भा० ॥

पानीयाम्रा । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्य गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प-न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्विषे । वृजिने । एनसि । दु-रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित कर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं-निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशशोकामय-प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा-निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक-रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्त्यास माधिना ॥ प्रायश्चित्त्याथवादण्डैर्न-पूतायेकृतांहस : । नरकान्ननिव-र्त्तन्ते इहामुत्रनिगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय-था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

मथापिच। चीर्णिपापानिकायेनस र्वत: परिवर्ज्जयेत्॥ असत्प्रलापं पारुष्यंपैशुन्यमनृतंतथा। चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजल्पे तनचिन्तयेत्॥ अनभिध्यापरस्वेषुसर्वसत्त्वेषुसौहृ-दम्। कर्मणांफलमस्तीतिचिविधंम नसाचरेत्॥ अपिच। अदत्तानामु पादानंहिंसाचैवाविधानत:। परदा रोपसेवाचकायिकंत्रिविधंस्मृतम्॥ पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्व-श:। असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्या-च्चतुर्विधम्॥ परद्रव्येष्वपिध्यानंम नसानिष्ठचिंतनम्। वितथाभिनि-वेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम्। त्रि०। अधर्मिणि। शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि॥ यथा। कथापिखलुपापानामल-मश्रेयसेभवेदिति॥ क्रूरे। परद्रो हादिकरे॥॥ पात्यस्मादात्मानम्। धारक्षणे। पानीविषिभ्य: प:॥ पापमस्यास्तिवा। अर्शआद्यच्॥ पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच। तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्ति-साधव:॥ धर्मनित्य: प्रशान्तात्मा कार्ययोगवह: सदा। नाधर्मेकुरु तेबुद्धिंनचपापेप्रवर्त्तते॥ धर्मनि त्योधर्मेनितरांरत:। कार्ययोगव-ह: कार्योपायतत्पर:॥

पापकम्। न० दुरदृष्टे। पाप्मनि। पापे॥

पापकच्छुकयोग:। पुं० याचायोगवि शेषे॥ यथा। दुर्बलोयदिमार्गेशोनि वसेत्पापमध्यग:। पापकच्छुकयो गोयंयातु: पत्नींनिहन्तिसै॥

पापकर्मा। त्रि० पापाचारे॥ नचिरं पापकर्माण: क्रूरालोकजुगुप्सिता:। ऐश्वर्यंप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूला-इवद्रुमा:॥ पापंकर्मयस्यस:॥

पापकृत्। त्रि० पापकारिणि॥ पापं-कृतवानितिविग्रहेसुकर्मपापमन्त्र-पुण्येषुकृञ इतिक्विप्॥

पापकृत्तम:। त्रि० अतिशयपापका-रिणि॥

पापगण:। पुं० पञ्चमाचस्याष्टमप्रभेदे॥

पापग्रह:। पुं० अर्क्कीनचन्द्रादौ॥ य-था। अर्क्कीनेन्दु: कुजोराहु: शनि स्तैर्युतइन्दुज:। रवि:पापाभवन्त्ये तेशुभाश्चान्येप्रकीर्त्तिता:॥ जन्म राश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था: पा-पाअपिशुभाभवन्ति। यथा। केतूप प्लवभौममन्दगतय: षष्ठत्रिसंस्था: शुभाश्चन्द्रार्काविपिलेचतौचदशमौ-चन्द्र: पुन: सप्तम:। जीव: स प्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्म ज: शुक्र: षड्दशसप्तवर्जमितरेस र्वेऽप्युपान्त्ये शुभाइति॥

पापघ्न:। पुं० तिले॥ त्रि० पापना-शके॥

पापचेलिका। स्त्री० अम्बष्ठायाम्।

पाठायाम् ॥

पापचेली । स्त्री॰ प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने । पचाद्दौचेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङन्तादचिपापक्तीतिपापचोवायुः । तमीरयतिवा । अण् ॥

पापपतिः । पुं॰ जारे । उपपतौ ॥

पापपुरुषः । पुं॰ पापमयाङ्गनरे ॥ सचोक्तःपाद्मे क्रियायोगसारे । कष्टादौपुरुषः श्रेष्ठः संसारंसचराचरम् । सर्वेषांदमनार्थायसृष्टवान्पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानंमदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकञ्चवगोहत्यादोषवाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवंभ्रूणहत्यागलंतथा ॥ परस्त्रीगतिवुक्कालंसुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागंकन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुपितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणंमहाकायंभयङ्करम् । कृष्णवर्णंपिङ्गनेत्रंस्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥

पापफलम् । न॰ रोगे ॥ कर्मविपाके ॥

पापमुक्तः । त्रि॰ निष्पापे ॥

पापयोनिः । पुं॰ अजे ॥ तिरश्चि ॥

पापरोगः । पुं॰ मसूरीरोगे ॥ अष्टौपापरोगाः । तेच । उन्मादः । त्वग्दोषः । राजयक्ष्मा । श्वासः । मधुमेहः । भगन्दरः । महोदरः । अश्मरी । इति ॥

पापरोगी । त्रि॰ कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौपापरोगिणोभवन्ति ॥

पापर्द्धिः । पुं॰ मृगयायाम् ॥ इ॰ है॰

पापलः । त्रि॰ पापग्राहके ॥

पापशमनः । त्रि॰ पापनाशके ॥

पापशमनी । स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥

पापात्मा । पुं॰ अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥

पापिष्ठा । स्त्री॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौकर्णद्वयललितंकृत्वाविप्रं गुरुसहितम् । तद्वृत्तं पिंगलभणितंपापिष्ठेतिश्रवणहितम् ॥ यथा । भामंभ्रामंभुवनतलंदर्शंदर्शंजगदखिलम् । भूयोभूयः परिगुणितम् विष्णोर्नामश्रवणहितम् ॥

पापी । त्रि॰ पापयुक्ते ॥

पाप्मा । पुं॰ पापे ॥ त्रि॰ । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोतिलोकान् । आप्ऌ॰ । नामन्सीमन्व्योमन्निति॰निपातितः ॥ पातिपिवतिवा । पा॰ । नामन्निति॰ मनिन्॰ धातोः पुगागमश्चनिपातनात् ॥

पामघ्नः । पुं॰ गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम् ॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिबतिदेहंवा ॥

पामनः । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

पामरः । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिकः ॥ यद्वा । पाधर्मः म्रियतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघः ॥

पामरोद्गारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम् ॥ कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालञ्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिदद्रुंपामानंवेगवत्तया ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरञ्चमरीचकम् । पामाविलेपितानश्येद्बहुलापिविषघ्नुज ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंचित्रकंकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रेद्वेकुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरञ्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेष्टगुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वित्राणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रं विवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १८४ अध्यायः ॥ पायत्यङ्गम् । पै० । मनिन् ॥ मनइतिनङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारिः । पुं० गन्धके ॥

पायसः । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिताःपायसोभवेत् ॥ पायसःकफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरुः ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंबल्यं धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इतिभा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिकः । पुं० पदातिके । पायकइतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायितः । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिबतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्तः । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागमः ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे ॥

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पुं० । कृवापाजीत्यु ण् । आतोयुक् ॥ यद्वापातिमलनिस्सारणेन । पारवाणि पिबतिवस्त्यौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्ये तिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्वन्यतीरे ॥ पुं० । न० प्रान्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्यार्द्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुसोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारण: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्याद्दतेधारणपारणम् ॥ नराचौपारणंकुर्याद्दते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्वाह्णेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अन्यो भयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्ध प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यै ववियोगस्त दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउप वासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्त व्यं यावन्नै कस्यसंचय : ॥ सांयोगि केव्रतेप्राप्ते यद्यन्ये कोवियुज्यते । त त्रै वपारणं कुर्यादेवं वेदविदोविदु : ॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य न्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रा तरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्स वान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्त रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने- विहितकालेविहितभोजने ॥

पारत: । पुं० । पारदे । पारा० इ० भा० ॥ पारंतनोति । तनु० । अन्येभ्यो० ड : ।

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत न्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारद: । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा रदस्तुमनाक्पाण्डु: सूतस्तुरहितो मलात् । पारदस्तुमनाक्पीत : स र्वेतुल्यगुणा: स्मृता : ॥ इतिशब्दा र्णव : ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा । शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेत : पतितंधर- णीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल मच्छम भूच्चतत् ॥ क्षेत्रभेदेन त्रि त्रेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं तथापीतंकृष्णं तत्तु भवेत्क्रमात् ॥ ब्राह्मण : क्षत्रियोवैश्य : शूद्रस्तुख लुजातित : । श्वेतंशस्तंरुजांनाशे रक्तं किलरसायने ॥ धातुवादेतुतत् पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारद: ष ड्रस : स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायन: । योगवाहीमहावृष्य: सदादृष्टिबल प्रद : ॥ सर्वामयहर: प्रोक्तोविशेषा त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्र ह्मावद्धोज्ञेयोजनार्दन : ॥ रञ्जित : क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वर: ॥ मूर्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय- खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृ- त: कोन्य: करुणाकर: सूतात् ॥ रसामृ ते । यस्ययोगस्ययोयोगस्तेनैवसद्वयो जित: । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर- वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलं विषंवह्निगिरित्वचापलंनैसर्गिकंदोष मुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौचपुना गयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनी श्वरै : ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदा होग्निनाकष्टतर: शरीरे । देहस्यजा ड्यङ्गिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्य हृतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेन गण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीय : । वह्निर्विषंमलञ्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसे ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमृतिंमूर्च्छांमृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथितादोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथाप्येतेचयोदोषाहरणीयाविशेषतः ॥ संस्कारहीनं खलुसूतराजंयः सेवतेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशंविदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्नराणाम् ॥ पल्लवशब्दवाच्येस्त्रेच्छजातिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पारंददाति । डुदाञ्० । आतोनुपेतिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितस्यगुणायथा । पारदः कृमिकुष्ठघ्नोजयदोदृष्टिदः सरः । मृत्युहृन्महावीर्योयोगवाहीजराहरः ॥ स्मृत्योजोरूपदोवृष्योवह्निकृद्धातुवर्द्धनः । षण्ढत्वनाशनः शूरःखेचरः सिद्धिदः परः ॥ पारदःसकलरोगहास्मृतः षड्रसोनिखिलयोगवाहकः । पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्गुणगणोविराजते ॥ अथास्यशोधनविधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यैर्यथाप्राप्तैस्तुषवर्ज्जैर्जरान्वितैः । मृद्भाण्डंपूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥ तन्मध्येभृङ्गराणमुण्डीविष्णुक्रान्तापुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसहदेवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णीच हंसपादीचचित्रकम् । समूलंकुट्टयित्वातुयथालाभंविनिःक्षिपेत् । पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लक

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वेषुरसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रान्तागिरिकर्णीच अपराजितेश्वेतनीलपुष्पभेदात् ॥ अस्याम्लमारनालंवातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे । धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंराजीरजनीत्रिफलार्द्रकम् । महाबलानागबलामेघनादः पुनर्नवा ॥ मेषशृङ्गीचित्रकञ्चनवसारंसमंसमम् । एतत्समस्तंव्यस्तंवापूर्वाम्लेनैवपेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्रमङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्येनिःक्षिपेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दोलायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितोरसः । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तदलाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम् नौसादर । अन्यच्च । मूलकानलसिन्धूत्थत्र्यूषणार्द्रकराजिकाः । रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंयुञ्ज्यात्पृथक्पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंमानमिदंबुधैः । पटावृतेषुचैतेषुसूतंप्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेकन्तुदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्तीव्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥ मूलकंमुरइ । अनलश्चित्रकम् । त्र्यूषणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ + ॥ अथ मर्दनम् । इष्टकाचूर्णचूर्णाभ्यामाद्री मर्द्योरसस्ततः । दध्नागुडेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकैः ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तस
र्षपै : कृतै : कषायै बृहती विमि-
श्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर
सोदिनत्रयं सर्वमलैविमुच्यते ॥ +
अथमूर्छनम् । त्र्यूषणं त्रिफलावन्
ध्याकन्दै : चुद्राद्वयान्वितै : । चित्र
कोर्णानिशाचारकन्यार्ककनकद्रवै-
॥ सूतंकृतेनयूषेणवारान्सप्ताभिमूर्च्छ
येत् । इत्यं सम्मूर्च्छित : सूतस्त्य-
जेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याक-
न्दंवांझखखसाकन्द । चुद्राद्वयम्०
छोटीकटै आ० वडीकटैया । ऊर्णा
ऊर्णामेषका । निशाहरिद्रा । चारो
यवक्षार : । कन्याकुमारी । अर्कोऽ
र्कपत्ररस : । कनकोधत्तूरपत्ररस :
अथोर्द्ध्वपातनम् । मयूरग्रीवताप्या-
भ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्या
धरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्ध्वपातनम् ॥ सूत
स्स्यादूर्द्ध्वपातेनसर्वदोषविवर्जित:
। मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यं सुवर्ण
माखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्र-
वयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यं यावत्पा
रद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे
डमरुयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रि
फलाशिग्रुशिखिभिर्लवणासुरिसंयु
तै: । नष्टपिष्टं रसंकृत्वालेपयेदूर्द्ध्वभा
जनम् ॥ ततोदीप्तैरध:पातमुपलैस्त
स्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुतत:
सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । त
दाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्म
सु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरणो
धनविधि : । गृहकन्याहरतिमलं
त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति ।
तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छ-
येत्सप्त ॥ ०(०++०)० ॥ अथ
सर्वदोषहर : संक्षिप्त : शोधनवि
धि : । कुमारिकाचित्रकरक्तस-
र्षपै: कृतै: कषायैर्बृहतीविमिश्रितै:
। फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिन
त्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवं कदर्थि-
त : सूत : षण्डोभवति निश्चितम् ।
वह्न्यौषधीकषायेणस्वेदित : सवह्नी
भवेत् ॥ सर्पाक्षीचिञ्चिकावन्ध्या भृ
ङ्गाब्दै : स्वेदितो वली । तत: सपा
वकद्रावै :खिन्न : स्यादितिदीप्तवा
न् । सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका
अम्ली । वन्ध्यावांझखखसा । भृङ्गो
भृङ्गराज : । अब्दोमुस्ता । पावक-
श्चित्रक : ॥ + ॥ अथरसस्यमारण-
विधि: । धूमसारं रसंतोरीं गन्धकं-
नवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भा
गंकृत्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांवि-
नि : क्षिप्यताञ्चमृद्वस्त्रमुद्रया । वि
लिप्यपरितोवह्नेर्मुद्रांदत्त्वाविशोष-
येत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कू
पींनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरै
र्भृत्वाचाकूपिकागलम् । निवेश्यचु

ल्ल्यांतदधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः। त स्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालये त्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैर्म्रियते रसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंचमृतंसूतंगृह्णीयात्तत्तुमाचया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्यः प्रकारः। अपामार्गस्यबीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्। तत्संपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपूः काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिचैरकः। एतच्चूर्णमधश्चोर्ध्वं दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यं यथाव्याधियथामात्रं यथाविधि- ॥ ✝ ॥ --(**)-- ॥ अथान्यः प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैं रसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वातत्संपुटेसूतंतत्रमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वा तद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्यः प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्टः कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाशः ॥

पारदखण्ड :। पुं० देशविशेषे। सतु० ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी। त्रि० पारङ्गते ॥ पारंद्रष्टुं शीलंयस्य। णिनिः ॥

पारदारिकः। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ यः परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयशः। सचनिन्द्यः पापयुक्तः शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतौपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्यम्। न० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारङ्गते ॥ पारमन्तंदृष्टवान् ॥ दृशेःक्वनिप् ॥

पारमार्थिकः। त्रि० परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागतः। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचारः पारम्पर्यक्रमागतः। तत्रतंनावमन्येतधर्मस्तत्रैवतादृशः इतिविवादभंगार्णवः ॥ परम्परायाआगतः ततआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेशः ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिकः। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रमुग्धाभृशनास्तिकाः ॥ परलोकेभवः। अध्या

त्मादेशश्चिष्यते। अनुशतिकादि: ॥

पारवत :। पुं० कपोते। पारावते ॥

पारशव:। पुं० निषादे ॥ यथा। यंब्रा ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत म्। सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशव: स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रा-सुते ॥ कारणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्द्धे-यामनीषिभि : ॥ परस्त्रीतनये ॥ अयसि। लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणाति। शृ०। आङ्परयो : खनिशृ-भ्यांडिच्चेत्यु :। परशुरेव। प्रज्ञाद्यण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा। परस्त्री-परशुच्चेति विदादिषुपाठात्प्रकृते: परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्य-स्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञ औलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥

पारश्वध :। पुं० परश्वधधारिणि ॥

पारश्वधिक :। पुं० कुठारधारिणि। पारश्वधे। परश्वधायुधे ॥ परश्वध: प्रहरणमस्य। परश्वधाट्ठञ्च ॥

पारसिक:। पुं० देशान्तरे। पारसीके ॥

पारसी। स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ तदारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते। ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीद्वये। विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभेप्राय वासरे ॥ लग्ने स्थिरेसचेन्द्रेचपारसी मारवींपठेत्। शूद्रइतिशेष : ॥ द्विजस्यतदध्ययनाभावात्। योऽनधी-त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम्। सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय इतिमनूक्ते:। औशनसादिप्रोक्तमर्थ शास्त्रमधीयानोयदिसान्वय : शूद्र-त्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभा-षाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छता माप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्द-त्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम्। म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्या त्। अपिच। ब्राह्मणेननापशब्दोव क्तव्य :। भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात्। म्लेच्छाभाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति-पस्पशाभाष्यम् ॥

पारसीक :। पुं० अश्वविशेषे। आवर्त्ते। परादने ॥ देशविशेषे। पारसिके ॥ त्रि०। तद्देशोद्भवे ॥ पार-सीकेदेशविशेषेभव :। कोपधाच्चे-त्यण् ॥

पारसीकयवानी। स्त्री० खुरासानीअजवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये। पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगुणै :। विशेषात्पाचनीरूच्याग्राहि-णीमादिनीगुरु : ॥

पारसीकवचा। स्त्री० खुरासानीवच० इ०प्र० वसुनि ॥ पारसीकवचाशुक्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा। हैमवत्युदितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषत : ॥

पारस्कर :। पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

रोति । ठुक्रञ्० । ठस्येकः । इतिठक् । पारस्करप्रभृतीनि च संज्ञाया-मितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेय : । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाड्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धिः ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापारः । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टेःप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजचौरागारिकाग्निजलादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेया तुष्टिः साद्वितीयापारापारमुच्यते । इ० साङ्ख्यविदः ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्तेसकलंप्राप्नुवन्त्यनेन । अय० । करणेतिल्युट्० युक्त्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङ्गे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिकः । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंद्विवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधानेऽध्ययनक्रियाया अनुत्पादात् । तथापिशिष्ये-एवपारायणतुरायणेतिठञ्प्रत्ययङ्गस्याकरः । तथाहि । यस्त्वैवाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयतः । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपतिउभौतौवपतः । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारारुकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावतः । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापहः । मङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञैः कथितोवीर्यवर्द्धनः ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्तेलग्ने वासुरपूजिते । योगः पारावतो यातुः शुक्रेवालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रबलोयदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिदः ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्श्चोरहङ्काराद्दाज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्ययः । द्वितीयेतिपञ्चमीतियोगविभागाद्वासमासः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रिः । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकांगणी० इ० भा० ॥ पारावतस्येव अङ्घ्रिरस्याः ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छः । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्टे । पारा

वतोन्योवर्ण्दे शीकामुकोघुलघुलार व : । पारावताङ्घ्रिपिच्छश्चद्वियोग लरवश्चसइति ॥

पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्रभेदे ॥ लवलीफले ॥

पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमावृणोति । वृञ् । कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तइति वा । अर्शआद्यच् ॥

पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि । पारावारङ्गच्छति० । इत्यादर्थेषु । अवारपारादिगद्धोताद्विपरीताच्चेति ख : ॥

पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्यम् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि० । पराशरसम्बन्धिनि ॥

पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशरस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥ पाराशर्य्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते । पाराशर्य्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयोरितिणिनि : ॥

पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । बादरायणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ० इत्यनन्तरापत्येपिगोत्रत्वोपाध्यारोपात्प्रत्यय : ॥

पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परि काङ्क्षितुंशीलमस्य । काङ्क्षिकाङ्क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥ यद्वा । पारमत्रास्ति । इनि : । पारिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति ॥ मस्करिणि इ० हेमचन्द्र : ॥

पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्- अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥

पारिघ : । पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्ताऽनलर्क्षत : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं- पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ कृत्तिकानक्षत्रात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघात:सप्तभानियाम्यायाम्ज्ञनुराधात : सप्तभानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्तभान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्यशेष : । तत्र०वायव्याग्नेयदिग्गुप्तनिबद्धारेखापारिघोदण्डस्तं सर्वथानलङ्घयेदित्यर्थ : ॥ तत्रयवनेश्वर : । प्राचीमुदग्गद्वारिभिरत्रयायात्प्राग्द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तत्रैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्यपरांप्रयायादिति ॥

पारिघातिक : । पुं० अधूर्थे ॥

पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्रतरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणोब्धेर्जात : ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पारिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारेजातोविष्णुपद्या : पारिजातेतिवि-

श्रुतइत्यागम : ॥

पारिजातक : । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेक : ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके॥

पारिणाय्यम् । न० परिणायलब्धधने ॥ यथा । मातु : पारिणाय्यं स्त्रियोविभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्यसङ्ग्रहेचैनांव्ययेचैवनियोजयेत् । शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांचपारिणाह्यस्यचेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ ऽध्याय : एनांपत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० बालपाश्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । बन्दीबेना० इ० भा० । सिंती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूतापरितथा । चतु:०स्वार्थेष्यञ्॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतंवा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः । पुं० चौरे । पन्थानंवर्ज्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्ति वा । परिपन्थश्चतिष्ठतीतिठक् ॥

पारिपात्र : । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । सुदारौ ॥ इतिहेमचं०

पारिपात्रक : । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विक : । पुं० अनुगे ॥ पार्श्ववर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वेवर्त्तते । परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ नट्या : पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लव : । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधेकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुत्रादि हतायराज्ञेकथामौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाश्चित्कथा । तस्यां रात्रौपारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्र : । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथमेद : कृमिप्रणुत् ॥ तत्पुष्पंपित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : ॥ पारिपारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रक : । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पाकलेपरिभावेसाधुः ॥ तत्रसाधुरितियत् स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाशयेषुभवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

भुवोभावे । जामिनी इ० भा० ॥ यथा । साच्चित्वं पारिभाव्यञ्चदानं-ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर :कुर्यु-र्नाविभक्ता:परस्परमितिदायभाग:

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्के-तेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्र-वृत्तिपरिमाणे॥ परमाणुगुणविशेषे॥

पारिमुखिक: । त्रि० सेवके ॥ अपपरी स्थव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परि-मुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्ज-यित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमु-च्यते । यद्वातुसर्वतोभावेपरिशब्द: प्रादिसमासस्ततदायतोयत: स्वामि नोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोर्थोबो-ध्य : । एवंपारिपार्श्विकेप्यूह्यम् ॥

पारियात्र: । पुं० पारिपात्रगिरौ । चि त्रकूटे ॥ परितोयात्रयाद्दश्यते । शेष इत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रक : । पुं० पारियात्रे ॥ स्वा र्थेकन्

पारिरत्त्क : । पुं० मस्करिणि । ताप से ॥

पारिवर्ह : । पुं० न० विवाहकालप्रदे येवरवध्वो: प्रीतिदेये ॥

पारिश : । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दरा-ले । कपीतने । पलाशपीपलइति-गजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० वृत्ते ॥ पारिशोदुर्जर : स्निग्ध : शु क्रकफप्रद : । फलेम्लमधुरोमू ले कषाय : स्वादुमज्जक : ॥

पारिषद : । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे ॥ परिषदिसभायांसाधु: परिषदो ण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागाण्ण: ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिष दिभव : । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिको पधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषददद्म् । पत्ताध्वर्युपरिषदश्चे-त्यञ् ॥

पारिषद्य : । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिष दिसाधु : । परिषदंसमवैतिवा । प रिषदोण्यइतिण्य : ॥

पारिहारिक: । त्रि० परिहारकर्त्तरि॥

पारिहार्य्य : । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । ष्यञ्ञ्चा-च्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ्। न० प रिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्क र्याम् । सनालजलपात्रे । झारी इ० भा० ॥ दन्तिन: पादरज्जौ ॥ परा गे ॥ पाल्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० पार्य्यतेवा । पृपूर्त्तौ । चु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीच्चित : । पुं० परीच्चितनृपे ॥ परी

क्षितितनये । जनमेजये ।। न० । परी
क्षितिकथिते श्रीभागवते ।।

पारीण: । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषि
क: ख: ॥ पारङ्गामी । अवारपारे
तिखोवा ॥

पारीन्द्र: । पुं० सिंहे ॥ अजगरसर्पे ॥

पारीरण:। पुं० कमठे ।। दण्डे।। पट-
शाटके ॥

पारु: । पुं० वन्हौ ॥ सूर्ये । पिबति ।
पा० । वा० । पिबतेररुः ॥

पारुष्य: । पुं० गीष्पतौ । बृहस्पतौ ॥
न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ।।
प्रत्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ।। दुर्वाक्ये
।। संक्रन्दनवने ॥ परुषोनिष्ठुरभाषी
। तस्यभाव: । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्
॥ अगुरुणि ॥

पारेरक: । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमा-
ला ।।

पार्घट: । पुं० पांशौ ।। इतिहाराव
ली ॥

पार्थ: । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्र
सादलब्धे युधिष्ठिरादौ ।। पृथायाअप
त्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ।।
राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ।। भावेष्यञ्॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ।।

पार्थिव: । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे
।। वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजाय

न्ते सर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रेलाट
देशेचपार्थिवेनात्रसंशय: ।। १६ ।।
शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ।। त्रि०
पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिवि
कारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या
ईश्वर: तत्रविदितोवा । सर्वभूमि
पृथिवीभ्यामणञावित्यनुवर्त्तमाने
तस्येश्वर: तत्रविदितइतिचेत्यञ्
॥ पृथिव्याञयमितिप्राग्दीव्यतीये-
ष्वर्थेषुपृथिव्याञाञाविति ञाञौ ।
तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अपिपार्थि
वीतिबोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तंसं
योगउत्पातोवा । सर्वभूमौत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥
यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसम
म् तथासर्वाणिभूतानिविभ्रत: पा
र्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनक
जायाम् ॥ अअन्तत्वादिदिङीप्॥

पार्पर: । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कौमारे
। यमे ।। राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥
नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ ग
दान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिक: । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥
पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा ।
अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वण मु
दाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत्
पार्वणमितिस्थिति:।।पार्वणपदेनगोष्ठी

आद्यान्यपिष्ट्यन्ते तेषांपार्वणविधिना विधानत् । यद्यपिपर्वणिभवमिति-व्युत्पत्तिस्तथापिदैवआद्वपूर्वकषट्पुरुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यं स्मृत्यनुरोधात् ॥ पर्वकर्मणि । पुं० मृगविशेषे ॥इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पार्वत : । पुं० महानिम्बे । वकायन इतिडेकइतिच भाषा ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नफलादौ ॥ पर्वतेभव : । विभाषामनुष्यइतिपक्षेण् ॥

पार्वती । स्त्री० अपर्णायाम् । दुर्गायाम् । मृडान्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥ गोपालकन्यकायाम् ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ धातक्याम् ॥ सैंहल्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ जीवन्याम् ॥ अतस्याम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ पर्वतस्य इयम् । तस्येदमित्यण् ॥ अपत्यार्थे तु अपवादित्वादिञ्स्यात् । इतोमनुष्ये तिनङीष् । मनुष्यजातिवाचित्वाभावात् ।क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेयम् ॥

पार्वतीनन्दन : । पुं० स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ पार्वत्यानन्दन : ॥

पार्वतीपति : । पुं० सदाशिवे ॥ पार्वत्या : पति : ॥

पार्वतीय : । पुं० अक्षोटे ॥ त्रि० गणविशेषे ॥ पर्वतीयस्यायम् । कान्तादण् । असहपक्षात्कैषिकाच्चैषिकोनेतिननिषेध : ॥ यथा ॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघु : ॥

पार्वतीयकुमार : । पुं० पार्वतीपुत्रे ॥

पार्वतेयम् । न० सौवीराञ्जने ॥ पुं० सुवर्चलायाम् । सूर्यावर्त्ते । हुलहुलइतिप्र०शाके ॥

पार्श्व : । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे ॥ न० । कक्षाऽधोभागे ॥ चक्रोपान्ते ॥ पर्शुगणे ॥ अन्तिके ॥ पर्शूनांसमूह : । पार्श्वेणस् । सितिचेतिपदत्वाङ्गत्वाभावाद्गुणोन ॥ यद्वा । स्पृश्यते । स्पृश० । स्पृशे : श्वणशुनौपृचेति-श्वण् णित्वाद्वृद्धि : ॥ कटेरुपरिचतुरङ्गुलिभागे ॥ यथा । मांसलैर्मृदुभि : पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभि : । नराभूम्यधिया स्त्रीयाविपरीतै : सुदु : खिताइति ॥

पार्श्वक : । त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषिणि । कौसृतिके ॥ कुसृत्याविभान्वेषीपार्श्वक : सन्धिजीवकइ०-हे० ॥ अनृजुरुपाय : पार्श्वम् । तेनार्थानन्विच्छति । पार्श्वेनान्विच्छतीतिकन्

पार्श्वग : । त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ ॥

पार्श्वगत : । त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत : । अ० पार्श्वयोरित्यर्थे ॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यानमिति-तसि : ॥

पार्श्वतीय : । त्रि० पार्श्वतोजाता-

ष्टौ ॥ मुखपार्श्वतमोर्लोपश्चेतिच्छः ॥
पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-
दश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-
वे ॥
पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्व-
स्यपार्श्वमेववाभागः ॥
पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशे-
षे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेव-
दारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसी-
सैन्धवञ्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पानेन-
स्ये तथाभ्यङ्गे तैलमेतत्प्रदापयेत् । हृ
च्छूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाश-
येत्इतिगारुडे १८९ अध्यायः ॥
पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥
त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥
पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा
धोभागस्थितेस्थ्नि ॥
पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ० है० ॥
पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्या-
म् ॥ जीवन्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहे
मचन्द्रः ॥
पार्षदः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि०
सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्य-
इतिपाठेपर्षदइतियोगविभागाण्णः ॥
पार्षद्यः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० स-
भ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यः०
इ० ण्यः ॥
पार्ष्णिः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-
गे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ०
भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-
सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री०
उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्ष
ति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने ।
घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः ॥ स्पृश-
त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥
पार्ष्णिग्राहः । पुं० पृष्ठतः शत्रौ ।
जिगीषोः पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशे-
षेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनि-
र्यातस्यः पृष्ठवर्त्तीनृपतिर्देशाक्रम-
णाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥
पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्म-
ण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥
पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥
पालः । पुं०गवादिपालके ॥ पुं० रा-
ज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० है० च० ॥
पालकः । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके ॥
न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनक-
र्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे ।
ण्वुल् ॥
पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करे-
णुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-
ण्डशेषः ॥
पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकृतिमह-
र्षिविशेषे ॥
पालघ्नः । पुं० जलजन्तुभेदे । छत्रा-
याम् ॥ पालंहन्ति । अमनुष्ये-
तिटक् ॥
पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्क इ०
प्र० शाके । बाज० इ०प्र०खगे ॥

पालङ्की । स्त्री० कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ पालङ्ङ्०भा०प्र०शा० ॥
पालङ्क्यम् । न० पालङ्० इ० प्र० शाके । मधुरायाम् । चुरपत्रिकायाम् ॥ अस्यगुणाः । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वं शीतलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणञ्चेति० राज० नि० ॥
पालङ्क्या । स्त्री० कुन्दुरौ । कुन्दुरुखोटीतिगौ०भा० ॥ पालङ्कशाकेपालङ्ग्यावास्तुकाकाराकुरिकाचीरितच्छदा ॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरुः । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा ॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णंहिङ्गुसैंधवसंयुतम् ॥ पालनम् । पाल० । सं० क्विप् । पाल्यङ्क्यते । अङ्कपदेलचणेच । अटन्त: । अचीयत् ॥
पालनम् । न० रक्षणे ॥ यथा । नभार्य्यांताडयेत्क्कापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टेपियदिसाध्वीपतिव्रतेतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल० । करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्य : प्रसूताया : गोदुग्धे ॥
पालनी । स्त्री० प्रतिष्ठापिकायाम् ॥
पालाश : । पुं० हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डादौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न० । तमालपत्रे । तेजपात० इ० भा ॥ त्रि० हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥
पालाशषण्ड : । पुं० मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥
पालाशी । स्त्री० मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दैः । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेद: शुक्रविवर्द्धिनीति ॥
पालि : । स्त्री० कर्णलताग्रे ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल० । ण्यन्त : । अचइः ॥ पाल्याम् ॥
पालिका । स्त्री० कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल० । ण्वुल् ॥
पालित : । त्रि० रक्षिते ॥
पालिन्द : । पुं० कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । बा० किन्दच् ॥
पालिन्दी । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
पाली । स्त्री० यूकायाम् ॥ स्त्रश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयो: ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

श्रेण्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥

पाल्य : । त्रि० रक्षणीये ॥

पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसर : पल्वलंस्याद्यचचन्द्रार्चगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्तच्चत्वं वारिपाल्वलम् ॥पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥

पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शीघ्रचित्रनरे ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावक : पवमानश्चशुचिरग्निस्त्रतिचय : । निर्मथ्य:पवमान:स्याद्वैद्युत:पावक:स्मृत : ॥ यश्चासौतपतेसूर्य : शुचिरग्निस्त्वसौस्मृत : ॥ इतिकौर्मे१२५ ध्याय : ॥ पुनाति । पूञ्० । ण्वुल् ॥ पत्तिविं० ॥

पावकारणि : । पुं० अग्निमन्थे ॥

पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥

पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्येऽग्नौ ॥ य : शीतापनोदनाद्यऽर्थंवहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योऽग्नि : ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिह्लके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि । पापक्षयकरे गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥

पावनध्वनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥

पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥

पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥

पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्व : सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वक : शोभनार्थे ॥ छत्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षण० अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जाभयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता: ॥ पाश्यतेवध्यतेयेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० घोवा ॥

पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयतिवा । पश० ॥ ण्वुल्० कुनूवा ॥

पाशजालम् । न० प्राह्वल्यादौ ॥ प्राहतौशवलेकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकीर्त्तिता : ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्यप्रतिवन्धकत्वात् पाशानांजालमिव जालम् ॥

पाशपाणि: । पुं० वरुणे । अप्पतौ ॥ पाश: पाणौयस्य ॥
पाशवपालनम् । न० घासे ॥
पाशित: । त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥
पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि: ॥
पाशीकृत: । त्रि० पाशबद्धे ॥
पाशुपत: । पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्त्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्देवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यर्थेश्वपत्यादित्त्वादण् ॥
पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकेवह्निपुराणोक्तेव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । नलिप्यतेपुन: सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥
पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे ॥
पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयंति । प ल० । कर्म्मण्यण् । तस्यकर्म्म भावोवा । ष्यञ् ॥
पाश्चत्य: । त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भ । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥
पाश्चात्याकारसम्भवम् । न० रोमके । रामलवणे । सांभर० इ० भा० ॥
पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह: । पाशादिभ्योय: ॥
पाषक: । पुं० पादाभरणविशेषे । पाषुली० गौड़० भा० ॥
पाषण्ड: । पुं० बौद्धक्षपणकादौ । वेदविरोधिनि । वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गं सङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणुदाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड: । पृषोदरादि: ॥
पाषण्डक: । पुं० पाषण्डे ॥
पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौञ्ज्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि: ॥ तस्मात्पाषण्डिभि: पापै रालापं स्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत: क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित: ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्यैस्तुसन्त्यक्ताचर्यीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि: पापैर्वेदवादविरोधिभि: ॥ पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग: सहास्यावापिपापिभि: । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्ज्जयेत् ॥

॥ एतेनग्नास्तवाख्यातादृष्ट्याश्राद्धो प्रघातका: । एषांसम्भाषणात्पुंसां दिनपुण्यं विनश्यतीत्यादिपाद्मोत्त रखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि । पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य : ष : । यद्वाप्यनेनवापषवा धेग्रन्थे च । हलश्चेतिघञ् । अण ति । अण्० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्के ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ल्युट् : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाजुडी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । वृक्षविषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभे दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोऽश्मघ्नो गिरिभिद्भिन्नयोजनी । अश्मभेदोहि मस्तिक : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाचिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥

पाषाणी । स्त्री० वटखरा० इ० प्र० क्षुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो पसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवा प्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्ब्वाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिका नांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पि कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को किलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क : । पुं० हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिङ्ग ति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

त्वादिः ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

पिङ्गचक्षुः । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजटः । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गलः । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशोः पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोथदुर्भिक्षंसमासात्कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्माक्षिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्यायाः यथा । कडारः कपिलः पिङ्गः पिशङ्गः कद्रुः । केचित्त्वद्वयंद्वयंपर्यायमाहुः अच नीलपीतः कपिलः । रोचनाभः पिशङ्गः । कनकपिङ्गलः कद्रुः ॥ पिशङ्गोरोचनापांडुः कद्रुः कनकपिङ्गलः ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभः स्यात्पिशङ्गः पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्रक्तः कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवद्भवद्वा वर्णविशेषः कपिलः इत्यपिव्याख्यातारमाहुः ॥ न० । पित्तले ॥ पिङ्गति । पिजिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदुःखं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंछिद्यकान्ताशांसुखंसुष्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाडीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाधःस्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाडीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥

पिङ्गलिका । स्त्री० बलाकायाम् ॥

पिङ्गसारः । पुं० हरिताले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गस्फटिकः । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० च० ॥

पिङ्गाक्षः । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहाविति षच् ॥

पिङ्गाशः । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शेषे । पाङ्गाश० इ० गौ० भा० ॥ न० आच्यवर्षे ॥

पिङ्गाशी । स्त्री० नालिकायाम् ॥ इ० है० चं० ॥ नीलिकायामिति मेदिनिकरः ॥

पिङ्गास्य : । पुं० पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि० पिङ्गलवर्णमुखविशिष्टे ॥

पिङ्गी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गोग्रज : । पुं० रवे : पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड : । पुं० उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्त्यन्नम् । चमु० । अमन्ताड : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्यो रुपसर्गयो : ॥ अपिचण्डतेऽनेन हेतुनावा । चण्डिकोपे । पुंसीति घोषा ॥

पिचण्डिल : । त्रि० तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्य : । पुं० कार्पासे ॥ इ०है० ॥

पिचिण्ड : । पुं० पिचण्डार्थे ॥ प०॥

पिचिण्डिका । स्त्री० पिण्डिकायाम् । जङ्घापश्चिमभागे । पिँडली० इति भाषा० ॥

पिचिण्डिल : । त्रि० तुन्दिले । बृहत्कुचौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य । तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु : । पुं० निर्बीजकार्पासे । तुले । कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥ भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने । मृ०कु : ॥

पिचुक : । पुं० मदनवृक्षे । मयना० इति० गौड़भा० ॥

पिचुतूल : । पुं० न० कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द : । पुं० निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति । मदिस्तुत्याद्टौ । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द : । पुं० निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति । मृदक्षोदे । णिच् । कर्मण्यण् ॥

पिचुल : । पुं० झावुकद्रुमे । झाउ० इतिभा० ॥ इज्जले । हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥

पिच्चटम् । न० सीसके ॥ रङ्गे । त्रपुणा । रांग० इ० भा० ॥ पुं० नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा । पिच्चच्छेदने । अच् । पिच्चंटीकते । अन्येभ्योपीतिड : ॥ पिच्चयति । शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ : । पुं लाङ्गूले । पुच्छे ॥ न० । बर्हशिखण्डे ॥ चूडायाम् । पिच्छतिपिच्छयतिवा । पिच्छकुट्टने । पचाद्यच ॥

पिच्छल : । त्रि० पङ्किले ॥

पिच्छलदला । स्त्री० बदरीवृक्षे ॥

पिच्छबाण : । पुं० श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा । स्त्री० पूगे ॥ छटायाम् ॥

कोषि ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवे ष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० हू० भा० ॥ पङ्कौघाश्वपदामये ॥ पिच्छि ले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलाला याम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ हू० श० चं० । पिच्छते । पिच्छवाधे । गुरो श्चहल : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छते वा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितु- मिच्छति । पतच्छ० । सन्नन्त: । प० अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अ स्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मा- न्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लाल सीके । विजिलन्तुभक्तमण्डयुक्तमि- तिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभर त:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपा दीतिभानुदीक्षित : । यथा । तरु ण सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिला निचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरि- ग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्ड युक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पि च्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छा दित्वादिलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्ष ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ ध- न्वनवृक्षे ॥

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिं- शपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुवि- शेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाक्षुपे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । काच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । साऽस्या- स्ति । पि० इलच् ॥

पिञ्चोदकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि- हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूर- विशेषे ॥ न० वले ॥ त्रि० ॥ व्याकु- ले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनु- षि । विहनने । तूलस्फोटनकार्म- के । पीजनहू० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्वविशेषे ॥ पीतरक्त- वर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पच्यादिरो- धगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतव- र्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसाया- म्०वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनि- ट्वचनान्नकुत्वम् । पिञ्जंवर्णविशे- षंराति क : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति०पिञ्जते- वा । पिजि० । वाहुलकादलच् ॥ पिञ्जंलातिवा । आतदूतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा० नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् ॥ पांइज० इ० गौ० भाषा ॥ इ० चि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्थूलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ० है० ॥

पिञ्जेटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितिभाण्डे । कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्तरिइगुपधेतिकः ॥ न० चाले ॥ इ० चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि० विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां० पिटका । चिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्कशः । पुं० पर्वताभिधेमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्रङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकादरोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिकः । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अथः सच्छिद्रपिठरीतिलच्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० है० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० बोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० श्राद्धविशेषद्रव्यनिर्मितबिल्वफलाकारेपिण्डदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच्० ॥ पिण्ड्यतेवा । कर्मणिघञ् ॥

पिण्डक:। पुं० सिह्लनामगन्धद्रव्ये॥ पिशाचे॥ पिंडाली॥ वोले॥ पिण्डमूले॥ स्वार्थेकन्॥

पिण्डकन्द: पुं०। पिण्डाली॥

पिण्डखर्जूर:। पुं०। राजजम्बाम्। पिण्डखर्जूर्याम्॥

पिण्डखर्जूरी। स्त्री० मधुस्रवायाम्। स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा०॥ पिण्डखर्जूरिकास्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत्॥ गुणार्थेपश्यखर्जूरीम्॥

पिण्डतालकम्। न० हरितालप्रभेदे। पिण्डाख्ये॥ निष्पत्रंपिण्डसदृशं-स्वल्पसत्त्वंतथागुरु। स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम्॥

पिण्डतैलक:। पुं० तुरुष्के। सिह्ले॥

पिण्डद:। पुं० पिण्डदानकर्त्तरि॥ यथा। लेपभाजश्चतुर्थाद्या: पित्राद्या: पिण्डभागिन:। पिंडद: सप्तमस्तेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषम्॥

पिण्डपद्म्। न० अङ्कविशेषे॥

पिण्डपाद:। पुं० गजे। हस्तिनि॥

पिण्डपुष्पम्। न० अशोकपुष्पे॥ जवापुष्पे॥ कुशेशये। पद्मपुष्पे॥ तगरपुष्पे॥

पिण्डपुष्पक:। पुं० वास्तूके॥

पिण्डफला। स्त्री० फलालाबाम्॥ कटुतुम्ब्याम्॥ पिण्डइवफलानियस्या:। समस्ते तिटाप्॥

पिण्डमुस्ता। स्त्री० नागरमुस्तके॥

पिण्डमूलम्। न० गजाण्डे। पिण्डके। मूलविशेषे॥ गर्जरे॥

पिंडल:। पुं० सेतौ॥ इ० हारा०॥

पिंडबीजक:। पुं० कर्णिकारवृक्षे॥

पिंडा। स्त्री० पिंडायसे॥ कस्तूरीप्रभेदे॥ वंशपत्र्याम्॥

पिंडात:। पुं० सिह्लके॥

पिंडान्वाहार्यकम्। न० अन्वाहार्ये। मासिकश्राद्धे॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति॥

पिण्डाभ्रम्। न० घनोपले॥

पिंडायसम्। न० तीक्ष्णायसि॥

पिंडार:। पुं० क्षपणे॥ गोपे॥ महिषीरक्षके॥ द्रुमे॥ क्षेपे॥ विकङ्कतवृक्षे न०। फलशाकविशेषे॥ पिंडारंशीतलंवल्यंपित्तघ्नंरुचिकारकम्। पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरं स्मृतम्॥

पिंडारकम्॥ न० भौमेतीर्थभेदे। द्वारवत्यामेतत्तीर्थम्। अत्रमहादेवस्तिष्ठति। पद्मचिह्नयुक्तामुद्रा:शूल-चिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यन्ते॥

पिंडालु:। पुं० कन्दगुडूच्याम्। ग्रन्थिले। रोमकन्दे। ताम्बूलपत्रे। सुथिनी० इ० भा०। चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे॥

पिंडालुकम्। न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे॥

पिंडाश : । पुं॰ भिक्षौ ॥

पिंडाह्वा । स्त्री॰ नाड़ीहिङ्गुनि ॥

पिंडिका । स्त्री॰ रथनाभौ । रथचक्र मध्ये सर्वश : काष्ठानियत्रसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली॰ इ॰ भा॰ ॥ श्वेताम्ली ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडान्ते अरायस्याम् । पिडि॰ । हलश्चेति घञ् । गौ॰ ङीष् । स्वार्थेकन् ॥

पिंडित : । पुं॰ तुरुष्के । सिह्लके । नागौरीगूंद॰ लोबान॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ गुणिते ॥ घने ॥

पिंडी । पुं॰ पिंडीतके । मदने ॥

पिंडिल : । पुं॰ सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि॰ स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि॰ । सलिकल्लीति॰ इलच् ॥

पिंडिला । स्त्री॰ गोडुम्बायाम् ॥

पिंडी । स्त्री॰ पिंडीतगरे ॥ अलावूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे । गौ॰ ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ॰ धरणि : ॥ पिंडे ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥

पिंडीतकः । पुं॰ मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडीतनोति । तनु॰ । अन्येभ्योपीतिड : । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥

पिंडीतगरक : । पुं॰ तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं॰ तगरे ।

पिंडीतक : । पुं॰ महापिंडीतरौ ॥

पिंडीपुष्प : । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥

पिंडीर : । पुं॰ दाडिमद्रुमे ॥ त्रि॰ नीरसे ॥

पिंडीशूर : । पुं॰ गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पिंडोलि : । स्त्री॰ भुक्तसमुज्झिते ॥

पिण्याक : । पुं॰ न॰ तिलकल्के । खल॰ इ॰ भा॰ ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलि:स्मृता । पिण्याकोग्लयनीरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण : ॥ हिंगुनि ॥ वाह्लीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पण्यते । प- ण॰ । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लृ सञ्चूर्णने । पिनाकादित्वादाक : षत्वणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥

पितरौ । पुं॰ सहोक्तामातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामात्रेत्येकशेष : ॥

पितामह: । पुं॰ विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तापवजनके । आर्यके ॥ लोकपितॄणांमरीच्यादीनामर्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहाइत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुचतुष्कले(८॥) ॥

पितामहसरः । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिपितरिति डामहच् षित्वान्ङीष् ॥

पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचवालोपिपितैव । यथाहमनुः । ब्राह्मस्यजन्मनः कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता । वालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरसः कविः । पुत्रकाइति होवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्देवानागतमन्यवः । देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैबालः पिताभवतिमन्त्रदः । अज्ञंहिवालमित्याहुः पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पा+तृच् । नप्तृनेष्ट्रित्वष्ट्रितिनिपातनात्साधुः ॥ पुं० भू० पितरः । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्यः पितरोजाताः पितृभ्योदेवमानवाः । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्याः ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

पितृगणः । पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्ययेमरीच्यादयः सुताः । तेषांमृषीणांसर्वेषांपुत्राः पितृगणाःस्मृताः ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ विनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलैः खगैः । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्खः ॥ नेष्टकादिचितेपितॄंस्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानकृष्णकाषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेवतर्पयत्यद्भिः पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तमः । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादयः ॥

पितृतिथिः । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वं पित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदं मृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपि ग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपतिः । पुं० यमे ॥ पितॄणांपतिः ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितुः पिता ॥

पितृप्रसूः । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रिय : । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रिय : ॥

पितृबान्धव : । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितु र्भ्रातु : स्वसु : सुता : । पितु : पितु : सोदराश्चविज्ञेया :पितृबान्धवा :

पितृभोगीण : । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोग : शरीरम् । तस्मै हित : । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तर पदात्ख : ॥

पितृभोजन : । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितु र्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशं सार्थेमतुप् ॥

पितृयज्ञ : । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाण : । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मतेनप्रतिप त्तव्येपथि । कृष्णागत्यपरपर्यायेद क्षिणमार्गे ॥

पितृराज : । पुं अर्यम्णि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोक : । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिण : पन्थाः पितृलोक : सउच्यते । मनुष्या नन्दत : सोयंगुणैस्तु स्याच्छताधिक : ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनस म्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्य : । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृ व्यमातुलेतिनिपातनात् । पितु र्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितु : स्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यां स्वसेतिषत्वम् ॥

पितृस्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभ : । त्रि० मनोजवे । पितृ समे ॥ पितेवसम्यङ्निभाति । भा० । आतश्चोपसर्गइ० क : ॥

पितृसू : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमु ष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकत : ॥ पीतंनिरामम् । नीलं सामम् ॥ आमाशयगतंसौरंतेज : पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यवर्षान्तनिदाघयोश्चे ति । चयकोपइति संबध्यते ॥ यत : । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्यैष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्र विचारज्ञै : पित्तोराजा प्रकीर्त्तित इतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

कोपकारणान्याहभावमिश्र: । क टूष्णोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामनद्यादिभि: । भुक्ते ऽजीर्यतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलै:कुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषामिषेणच । गव्येनदधितक्रेणनृणां पित्तं प्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकायामस्यप्रभेदा: पंचोक्ता: । यथा । पाचकंभ्राजकंचैवरञ्जकालोचके तथा । साधकंचैवपंचेतिपित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्याह । अग्न्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपित्तं निवसतिक्रमादितिभावप्रकाश: ॥ अपिदीयतेस्म । दो॰ देङ्॰ वा । क्त: । अवउपसर्गाभ्या: । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो: । संज्ञापूर्वकत्वात्दस्तीतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न॰ घृते ॥ पित्तं हन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि॰ पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वर: । पुं॰ पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषत: कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न॰ रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न॰ धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल॰ इ॰भा॰ ॥ त्रि॰ पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा । सि॰ लच् ॥

पित्तला । स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारि: । पुं॰ पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरि: ॥

पित्रीय: । त्रि॰ पित्रे हिते । तस्मै-हितमितिच्छ: ॥

पित्र्य: । न॰ पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य । वाय्वृतुपित्रितियत् । रीङ्ऋत: । यस्येतिच ॥ त्रि॰पितुरागते ॥ ततआगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतियत् ॥

पित्सन् । पुं॰ विहङ्गमे ॥ त्रि॰पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छु: । लट: शतृ । सनिमीमेतीस्, अभ्यासलोप: ॥

पित्सनम् । न॰ पथि ॥ इतिप्राकृतशब्दाम्बुधि: ॥

पित्सु: । त्रि॰ पिपतिषति ॥

पिधान: । पुं॰ न॰ तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागुरिरितिपक्षेअल्लोप: ॥

पिनद्ध: । त्रि॰ आमुक्ते । परिहितक-

वचादौभटे ॥ अपिनद्यतेस्म । णह-
बंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरि-
रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं० न० रुद्रचापे ॥ पांशु-
वर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शङ्करएवत्रिशूल :
इति०स्वामी । पातिशिवानुचरान् ।
पिनाकादयश्चेतिपातेराक : इत्त्वं-
नुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ॥
पिनाकादित्त्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं० शिवे ॥ पिनाकोधनु-
रस्यास्ति । इनि : ॥ याचायोगान्त
रे ॥ रवि : षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीये-
भूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविज्ञे-
योयात्तुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं० खगे ॥ त्रि०पिपतिषौ ।
पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं० विहगे ॥ त्रि० प-
तितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्र-
त्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री० तृषि ॥ लोभस्यभार्ये
यम् । पश्यचुत्पिपासे ॥ पातुमि-
च्छा । पापाने । धातोरितिसन् ।
अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : ।
पिबते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं० कीटविशेषे ॥ अ-
पिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् ।
वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-
कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री० पिपीलकस्त्रियि ।
चीँटी०इ०भा० ॥ टाप् । प्रत्यय-
स्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री० पिपीलिकायाम् ॥ व
ह्लादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं० खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री० खाद्यभेदे । गुडशर्क-
रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं० बोधिद्रुमे । चलदले ।
अश्वत्थवृक्षे । पीपल०इ०भा० ॥ पि
प्पलोदुर्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्र-
णास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्यो
योनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥

* अथपद्मपुराणोक्तानिवचनानि-
लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा
केनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्व-
विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ * ॥
अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरा
र्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोव
चनंयथा ॥ †*† ॥ एवंसमर्चितोऽ
श्वत्थ: सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञा
र्थेच्छेदितोश्वत्थ : सर्वारोग्यप्रदोभ-
वेत् ॥ *†* ॥ अश्वत्थ : पूजितोयै
नपूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थ-
श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ॥
अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-
योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चक्षयाच
यविनाशक : ॥ भृगवर्कवारेभौमेच-
मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंवार्थे कुलक्षयभयात्मभिरिति ॥
पिप्पलं जलमस्यास्तिमूले सिक्तत्वात् । अर्श आद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षि- विशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलि- ले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥
पिप्पलकम् । बत्तोजवृन्ते । चूचुके ॥ सीव नसूत्रे ॥
पिप्पलव्रतम् । न० वालिवैधव्ययोगना शकेव्रते ॥ बलवद्विधवायोगेबाल्ये सतिमृगीदृशाम् । पितारक्षसिकुर्वी ततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥
पिप्पलादः । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥
पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्प ल्याम् ॥ पिप्पल्येव । स्वार्थेकः । ह्रस्वः ॥
पिप्पली । स्त्री० कणायाम् । उपकु ल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदी पनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अ- नुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरी लघुः ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वास कासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मा- र्श : प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्रा कफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरु : । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रको पिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेद : कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरह रीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरे ऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णारुचिश्वासहृत्पाण्डुकृ

मिरोगनुत् ॥ द्विगुणःपिप्पलीचूर्णा द्गुडोऽत्रभिषजांमत : ॥ पिपर्त्ति । पृ० । वा० अलच् । पृ० । गौरा दित्वान्ङीष् ॥
पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥
पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके । पीपला मूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पली मूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्त करंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आ नाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापह मितिभावप्रकाशः ॥ पिप्पल्यामूल म् ॥
पिप्पिका । स्त्री० दन्तमूले ॥ इ० हे०
पिप्लुः । पुं० जटुले । लसन इतिभाषा ॥ अपिप्लवतेप्लुङ्गतौ ॥ मितद्र्वादि त्वाड्डुः । वष्टिभागुरिरल्लोप मवा प्योरुपसर्गयो : ॥
पियाल : । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धबीजयुक्तवृक्षे ॥ पीयते । पीयु : सौत्रोधातु : । पीयु कणिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्घ्रस्व श्च ॥
पिलुक : । पुं० पीलुवृक्षे ॥
पिल्ल: । पुं० क्लिन्नेचक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्नेचक्षुषीअ- स्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलौतिपिलादेशो लश्चप्रत्ययः ॥ चक्षुर्गत : क्लेदरोग : पिल्लशब्दवाच्य : । तद्योगाच्चक्षुस्त द्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातार : ॥

पिशङ्ग: । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशवर्णे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ पिं शति । पिश अवयवे । पिडादिभ्य : किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ पक्षेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाचिको ङीप् ॥

पिशाच : । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० । कर्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोप : । अशशब्दस्यशावादेश : । मध्यतालव्य: ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ताद्द्वितीयेह्निियस्यनोत्सृज्यतेवृष: । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तै:श्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचक : । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्य : कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुबेरे ॥ पिशाचा:सन्त्यस्य । पिशाचाद्येतीनि : कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रु: । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रु : ॥

पिशाचपति : । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानां पति : ॥

पिशाचवृक्ष : । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिं शति । पिश अवयवे । पिशि : किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्त : ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुन : । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिं शति । पिशि० । क्षुधिपिशिमिथिभ्य : किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तलक्षणष्टाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे ॥ त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । क्षुण्णे । पीसा इ० भा० ॥

पिष्टक : । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकार : । संज्ञायामिति कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदात्र्याम् । पिसनहारी इ० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिन: । विशप्रवेशे

ने । अस्मात्० विटपमिष्टपविशपो लपाद्व्यौणादिकः कपन्०विशते रादेः पः प्रत्ययस्यतुट्चस्ये तिष त्वम् ॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा । पिशगतौ० पिषॢसञ्चूर्णनेवा ॥ प्रक्रियापूर्ववत् ॥ सूचेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्व लदत्तरीत्योक्तः । नायंयुक्तः । यच ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठ्यादि पाठस्यदर्शनात् ॥

पिष्टपचनम् । न० ऋजीषे । पिष्टपाक पात्रे । तद्दे इ० भा० ॥ तैलाती इ० गौ० भा० ॥ पच्यतेऽत्र । डुप चष्० । करणेतिल्युट् । पिष्टस्यप चनम् ॥

पिष्टपाकभृत् । पुं० पिष्टकपाकपात्रे । पिष्टपचने ॥

पिष्टपूरः । पुं० घृतपूरे ॥ इ० है० ॥

पिष्टवर्त्तिः । पुं० मुद्गकसूरादिपिष्टे । चमसाम् ॥

पिष्टसौरभम् । न० चन्दने ॥ इ० हा० ॥

पिष्टातः । पुं० पटवासके । धूलिगुच्छ के । अबीर इतिबुक्का० इतिभा० ॥ वस्त्रादिवासनार्थं मेकीकृत्यगन्ध द्रव्यचूर्णे ॥ पिष्टमतति । अत० । कर्म्मण्यण् ॥

पिष्टकम् । न० तण्डुलोद्भवतवचीरे ॥

पिष्टिका । स्त्री० पिष्टद्विदले ॥ पिठी इ० भा० ॥ यथा । दालिः संस्था पितातोयेततोपकृतकारञ्जका ॥ शि- लायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिता बुधैरितिभावमिश्रः ॥

पिष्टोडी । स्त्री० श्वेतामलिकायाम् ॥

पिहितः । त्रि० आच्छादिते । संवीते । आवृते । छन्ने । ढका० इ० भा० । तिरोहिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः । भागुरिमतेनाल्लोपः ॥

पीठः । त्रि० चौकीतिपीढी०इत्यादि नाम्नाचप्रसिद्धे ॥ उपवेशनाधारे । आसनविशेषे । पेठन्त्यत्र । पिठहिं सासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् । बाहुलकाद्दीर्घः । पीयतेऽत्रवा । पी ङ्पाने । वा० ठक् ॥ धातुपाषाण काष्ठैश्चपीठस्त्रिविधउच्यते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्यः ॥ एकपञ्चाशद्भेदभिन्ने देवतास्थान विशेषे ॥ यथा ॥ कृतयुगेदक्षप्रजा पतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्य क्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृ त्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छि न्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएव देशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्नि तिपौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति ॥ * ॥ अथतेषांनिरूपणम् । ईश्व रउवाच । मातः परापरेदेविसर्व ज्ञानमयीश्वरि । कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥
शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल
याभिर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनत
त्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं
भैरवदेवता : । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन
विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ममान्यवपुषो
देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्म
रंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन :
। कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादि
गम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रं मे
देवीमहिषमर्दिनी। क्रोधीशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ २ ॥
सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभै
रव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा
तत्रदेवता ॥ ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदे
शश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया
भगवतीगुणातीतावरप्रदा॥४॥ ज्वा
लामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव:
। अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजाल
न्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदे
वीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्य
नाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥देवताज
यदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीम
म ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महा
मायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षह
स्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभै
रवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥
उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्य
ते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपात
श्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्ड-
कीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११॥
बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यातुदेव-
ता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धि
प्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्प
रश्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैर
व : सिद्धिद : साक्षाद्देवीमङ्गलच-
ण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभै
रवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती
भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलि-
युगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रि-
पुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता ।
भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद :
॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्राम
रीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठं-
कामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । य-
त्रास्तेत्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपि-
णी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमान
न्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवी-
तत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवी-
देवीतत्रचक्षत्रदेवता।प्रचण्डचण्डि
कातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ वग-
लाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी।ए-
तानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥
एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा :
॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरू-
पेगृहेगृहे ॥गौरीशिखरमारुह्यपुन
र्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

समासाद्ययावच् छिखरवासिनी।
शतयोजनविस्तीर्णंत्रिकोणंसर्वसिद्धि
दम्। देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मा
नवादय:। भूतधात्रीमहामायाभै
रव: चीरखण्डक:॥ युगाद्यायां-
महादेवदचाङ्गुष्ठपदोमम॥ १८॥
नकुलीश: कालिपीठेदचपादाङ्गु-
लीषुच। सर्वसिद्धिकरोदेवीका-
लिकातत्रदेवता॥ २०॥ अङ्गुली
षुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव:। ज
यन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्व
र:॥ २१॥ भुवनेशीसिद्धिरूपा-
किरीटस्थाकिरीटत:। देवताविम
लानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा॥ २२॥
वाराणस्यांविशालाचीदेवताकालभै
रव:। मणिकर्णीतिविख्याताकुण्ड
लञ्चममश्रुते:॥ २३॥ वान्याश्र-
मे चपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा। सर्वा
णीदेवतातत्र॥ २४॥ कुरुक्षेत्रेच-
गुल्फत:। स्थाणुर्नाम्नाचसाविची
देवता॥ २५॥ मणिवेदके। मणि
बंधेचमायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव:। २६
श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदे-
वता। भैरव: शम्बरानन्दोदेशेदेशे-
व्यवस्थित:॥ २७। काञ्चीदेशेच-
कङ्कालोभैरवोरुरुनामक:। देव-
तादेवगर्भाख्या॥ २८॥ नितम्ब:
कालमाधवे॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदे
वीकालीचसुसिद्धिदा। दृष्ट्वादृष्ट्वामहा

पीठ:

देवमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात्॥ कुजवारे
भूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक:। न
त्वाप्रदक्षिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नु
यात्॥ २९॥ शोणाख्याभद्रसेन-
स्तु। नर्म्मदाख्येनितम्बक:॥ ३०॥
रामगिरौस्तनान्यश्चशिवानीचण्ड-
भैरव:॥ ३१॥ वृन्दावनेकेशजा-
लेउमानाम्नीचदेवता। भूतेशोभैरव
स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक:॥ ३२॥
संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशु
चौ। अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्च
सागरे॥ ३३॥ करतोयातटेतल्पं
वामेवामनभैरव:॥ अपर्णादेवता-
तत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा॥ ३४॥ श्री-
पर्वतेदक्षतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा।
सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव:
॥ ३५॥ कपालिनीभीमरूपावाम-
गुल्फोविभासके॥ ३६॥ उदरञ्च
प्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी। वक्र
तुण्डोभैरव॥ ३७॥ ऊर्द्ध्वोष्ठोभैरव
पर्वते। अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्ण
स्तुभैरव:॥ ३८॥ चिबुकेभ्रामरी।
देवीविकृताख्योजलेस्थले॥ ३९॥
गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमा
तृका। दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डे
तुराकिनी॥ अनायीभैरवोवत्ससर्व-
शैलात्मकोपरि॥ ४०॥ रत्नावल्यांद
चस्कन्ध: कुमारीभैरव: शिव:॥
४१॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

श्रीमहेश्वर :॥ ४२ ॥ नालाहट्यां नलापातोयोगिशोभैरवस्तथा । तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णोमेश्रभीरुर्नामभैरव : । देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमन : पातवक्रनाथस्तुभैरव : । नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशरेश्वरी । चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता । विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायक : ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वर: । नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशय : ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वर: । इन्द्राक्षी देवतातत्रइन्द्रेणो पासितापुरा ॥ ४९ ॥ बिराटदेशमध्ये तुपादाङ्गुलिनिपातनम् । भैरवोऽमृताख्यश्चदेवी तत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधे दक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरव : । सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिता: पुत्रपीठनाथाधिदेवता : ॥ चैताधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम् । भैरवोक्तिय तेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अन्नात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्यं तकल्पकोटिजपादिभि : ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने । शठायवञ्चकायेदं दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्याततशान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये । साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूड़ामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णय : समाप्त : ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेषुद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलि: । पुं० नायकविशेषे । पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्द: । पुं० नायकविशेषे । नर्म्मसचिवे॥ तल्लक्षणं । कुपितस्त्रीप्रसादकइति । अस्योदाहरणं यथा । कोयंकोपविधि : प्रयच्छककृणा गर्भेवचोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी । आस्तांवास्पृहयालुलोचनमिदं व्यावर्तयन्ती मुहुर्यस्मै कुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाट्योक्ताविनायकप्रिये ॥

पीठसर्पक: । त्रि०
पीठविसर्पी । खञ्जे
पीठसर्पी । पांशुरे । पङ्गौ ॥

पीठस्थानम् । न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका । स्त्री० पातनिकायाम्॥ क्रमे ॥

पीठी । स्त्री० पीठे । आसने । चौकी

पीढा० पीढी० इत्यादिभाषा ॥

पीडनम् । न० अवमर्द्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ मरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्द्दने । टीपना फींचना भींचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविषमाशनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततिचणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥

पीडा । स्त्री० बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु० । भिदादयङ् । णिजभावेगुरोश्चेत्यः । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पीडितम् । न० स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि० । यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्द्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता० इतच् ॥

पीतः । पुं० गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न० पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि० पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिबतिवर्णान्तरम् । औणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषाधम् । पापाने । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ पीतागावइत्यचतु० पीतंपानम्० आसामस्ती तिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्यः । यद्वोत्तरपदलोपोवद्रष्टव्यः । पीतोदकाः पीताः । अत्रोदकस्यपीतत्त्वं गोषूपचर्यते ॥

पीतकम् । न० ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ स्रोनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि० पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कन् ॥ यद्वा । स्वार्थे यावादिभ्यः कन् ॥ पीतचन्दने ॥

पीतकदली । स्त्री० स्वर्णकदल्याम् ॥

पीतकद्रुमः । पुं० हरिद्रुवृक्षे ॥

पीतकन्दम् । न० गर्जरे ॥

पीतकरवीरकः । पुं० पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसवे । सुगन्धिकुसुमे ॥

पीतकाविरम् । न० कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।

पीतकाष्ठम् । न० पीतचन्दने ॥

पीतकीला । स्त्री० आवर्त्तकीलतायाम् ॥

पीतघोषा । स्त्री० पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥

पीतचन्दनम् । न० पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतचम्पकः । पुं० प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥

पीततण्डुलः । पुं० कङ्गुन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री० बृहतीप्रभेदे । चविकावृत्ते । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड : । पुं० कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु : । न० देवदारुणि ॥ पीतञ्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हैमवत्यौम् ॥ पीतंदुग्धमस्या : ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु : । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति । द्रुगतौ । मितद्रादिस्वाट्ड : ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृत्ते ॥

पीतन : । पुं० आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरिताले ॥ पीतंकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युड्वा ॥ यद्वा । पीयते । पीङ्पाने । वा० तनन् । गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतीवा । नयगतौ । डीञ्वा । अन्येभ्योपीतिड : ॥

पीतनक : । पुं० आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० वृश्चिघ्न्याम् ।

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्प : । पुं० चम्पकवृत्ते ॥ कर्णिकारे ॥ पिण्डीतकप्रभेदे ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानि पुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृत्ते ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवाव्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोषातक्याम् ॥ त्रपुषप्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल : । पुं० शाखोटवृत्ते ॥ कर्म्मरङ्गवृत्ते ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक : । पुं० शाखोटवृत्ते ॥

पीतवालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र : । पुं० किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराज : । पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि : । पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त : । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड : । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्ग : । पुं० वसौ । प्रवेले । शारदे । सोनामूंगा इ० भा० इ० है० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जरे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही० भा० ॥

पीतरक्त : । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीतरक्तम् । न० गोमेदमणौ ॥
पीतराग : । पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि० । पीतवर्णवति
पीतरोहिणी । स्त्री० काश्मर्याम् ॥
पीतल : । पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥
पीतलकम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥
पीतलोहम् । न० पित्तलभेदे ॥
पीतवासा : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥
पीतबीजा । स्त्री० मेथिकायाम् । पीतानिबीजानियस्या : ॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥
पीतवृक्ष : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥
पीतशाल : । पुं० असनवृक्षे ॥
पीतसार : । पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥
पीतसारक : । पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीत : सारोस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥
पीतसारि । न० स्रोतोञ्जने ॥
पीतसालक : । पुं० सर्जकवृक्षे । असने । बन्धूके । विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीत : सारोऽस्य । रलयोरेकत्वम् ॥
पीतस्फटिक : । पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीता । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म । पीङ्पाने० पापानेवा । कर्मणिक्त : । घुमास्थे तीत्वम् ॥
पीताङ्ग : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥
पीताब्धि : । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीत : अब्धिर्येनस : ॥
पीताभम् । न० कालीयके । हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि० । पीतकान्तौ ॥
पीताम्बर : । पुं० अच्युते । विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यस : ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥
पीताम्बरा । स्त्री० बगलादेव्याम् ॥
पीताश्मा । पुं० पुष्परागमणौ ॥
पीति : । पुं० घोटके । तुरगे ॥ इत्यमर : ॥ पिवति । पापाने । क्तिच् । घुमास्थेतीत्वम् ॥
पीति : । स्त्री० पाने । द्रवद्रव्यस्यगलाध : करणे ॥ इतिमेदिनीकर : । पानम् । पा० । स्त्रियांक्तिन् । घुमास्थेतीत्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥
पीतिका । स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतु : पुं० । सूर्ये ॥ वन्हौ ॥

पिबति । पा० । पः किच्चेति तुन् ॥

पीथः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिबति । पा० । पातृतुदीत्यादिनाथक् ॥

पीथिः । पुं० घोटके ॥

पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः पीभावः ॥

पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासास्रवे । प्रतिश्याये ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टंव्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तञ्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वरश्वासशोषपीनसहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सा यतिरा । षोअन्तकर्म्मणि० घैञ्चयेवा । आतोनुपेतिकः ॥

पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥

पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥

पीनोध्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥

पीपरिः । पुं० क्षत्रवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षितः ॥ पिबति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० इतिकुप्रत्ययः धातोरीत्वंयुगागमश्च ॥

पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलोकपःस्वालोचरगानांकषायदा इ० लोलिम्बराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नव्यसूतधेनोःसप्तदिवसावधिक्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीय्यते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् ।

पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥

पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥

पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । बाणे ॥ अजादिदेशेषु स्वनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ न० पीलुवृक्ष

स्यफले । पीलू० द्र० भा० ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुतन्नात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुकः । पुं० मधूकप्रभेदे ॥

पीलुकुणः । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप्प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्र ः । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्याः ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्योः सम्प्रसारणं चेतिक्वनिप् ॥

पीवरः । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । छित्वरच्छत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातितः ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्गवि । पीनोधन्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवराः स्तनाः पीवरौवास्तनौयस्याः स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायते । प्यैङ् । ध्याप्योः सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेङीब्रौ ॥

पुंध्वषः । पुं० गन्धमूषिके ॥

पुंश्चलः । पुं०व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपस्थतास्तिस्रोरेखाःस्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्त्वं स्याच्चतसृभिरायुः पञ्चनवत्यथ ॥ अरेखेणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ०गरुडपु०

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । अतिचञ्चलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोवेद भुवनेदुर्ज्ञेयंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां योहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ वहिष्कृतश्चयशसाधर्म्मेणास्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्म्म साध्यासाकोवातस्याः प्रियोऽप्रियः । दैवेकर्म्मणि पैत्रेचपुत्रेबन्धौनभर्त्तरि ॥ दारुणंपुंश्चलीचित्तं सदाशृङ्गारकर्म्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽमृतइत्याहिपुंश्चली ॥ रत्नप्रदंरत्यत्रिज्ञंविषइत्याहिपश्यति । सर्वेषां स्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृतिः कर्मभोगान्ते सर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चली नाविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकोटंहन्तुश्चया

दया । सानास्ति पुंश्चलीनाञ्चकान्त ञ्च न्तं पुरातनम् ॥ रतिर्न्नं नूतनंप्राप्य विषतुल्यं पुरातनम् । कान्तं दृष्ट्वा हिनस्त्येव सोपायेनावलीलया ॥ * ॥ पृथिव्यां यानि पापानि पुंश्चल्यां च्वेव भारते । तिष्ठन्ति ताभ्यो न परा : पापिष्ठा : सन्ति किंचन ॥ (*+*) ॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नं सर्व्वं घातकमिश्रितम् । देवे कर्म्म णि पैत्रे च देयं नच तथा जलम् ॥ अन्नं विष्ठा पयो मूत्रं पुंश्चलीनाञ्च निश्चितम् । दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो भुक्त्वा च नरकं व्रजेत् ॥ शतवर्षं कालसूत्रे पचत्येव सुदारुणे । घोरान्धकारे कृमयस्तं दशन्ति दिवानिशम् ॥ पुंश्चल्यन्नञ्च यो भुङ्क्ते देवाद्दिनराधम : । सप्तजन्मकृतं पुण्यं तस्य नश्यति निश्चितम् ॥ आयु : श्रीयशसां हानिरिहलोके परत्र च । तस्मादन्नाद्रनुखीयं पाकपात्रं कलत्रकम् ॥ (*+*+) ॥ पुंश्चलीदर्शने पुण्यं याचासिद्भिर्भवेद्ध्रुवम् । स्पर्शने चमहापापं तीर्थस्नानादि शुद्ध्यति ॥ स्नानं दानं व्रतञ्चैव जपश्च देवपूजनम् । निष्फलं पुंश्चलीनाञ्च भारते जीवनं तथा ॥ (*०+०*) ॥ उपस्थितसकामपुंश्चलीत्यागे दोषो यथा रहस्युपस्थितां कामात्पुंश्चलीं चेज्जितेन्द्रिय: परित्यजेद्धर्म्म भयादधर्मान्नरकं व्रजेत् ॥ (+०*०+) ॥ सर्वदेवतस्यास्पपक्षिस्त्याज्यत्वं गर्हितत्वं च यथा । उपस्थिता च या योषिदृत्याज्या रागिणामपि । श्रुतौ श्रुतमिति त्याज्यास्वदेवतपक्षिनाम् ॥ अतोसर्वा : परित्याज्या: पुंश्चली च विशेषत : । धनायु : प्राणयशसां नाशिनी दु :खदायिनी ॥ स्वकार्यतत्परा शश्वत्परकार्यविघातिनी । निष्ठुरा नरघातिभ्य : सर्पपद्वी जरूपिणी ॥ विद्युद्दीप्तिर्जलरेखा लोभान्मैत्री यथा भवेत् । परद्रोहा यथा सम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम् ॥ सर्वेभ्यो हिंस्रजन्तुभ्यो विपद्वी जासदैव सा । योविश्वसितु तां सम्मूढो विपत्तस्य पदे पदे ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ । २४ । ७२ अध्याय: ॥ पुंसो भर्त्तु : सकाशाच्चलति० पुरुषान्तरं गच्छति चलगतौ । अच् । गौरादि : ॥

पुंश्चिह्नम् । न० शिश्ने ॥

पुंसवनम् । न० दुग्धे । गर्भे ॥ संस्कारविशेषे ॥ द्वितीये वाथ तृतीये वा मासि पुंसवनं भवेत् । व्यक्ते गर्भे भवेत्कार्यं सीमन्तेन सहाथवा ॥ पुमान् सूयतेऽनेन । षुञ्० । ल्युट् ॥

पुंस्त्वम् । न० रेतसि । शुक्रे ॥ पुरुषत्वे ॥

पुंस्त्वविग्रह : । पुं० भूतृणे ॥

पुक्कस : । पुं० श्वपचे ॥ अधमे ॥ पुतकुत्सितम् पुण्यं वापुमांसं वा कस

ति । कसगतौ । अच् । मू० कोवा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातानिषादाच्छूद्रायांआख्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नीव्याम् ॥

पुङ्ख : । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥ यथा । पुङ्खानुपुङ्खविषयेचणतत्परोपिधीरोनमुञ्चति मुकुन्दपदारविन्दे । सङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीवेति ॥

पुङ्ग : । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं० वलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च ।गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधमात्रभेदे ।।उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ मह्योत्ते ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं०न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रमादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभाण्डेतिनिपातनाद्दायसाप : ॥

लीचटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छटी । स्त्री० । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृक्षे ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छ्रितवृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा वलादाननिकेतनेषु । अच्०पञ्वा । घृ० । यद्वा । उन्नत्यापुमांसंजयति । अन्ये० ड : ॥

पुञ्जकस्थली । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पुट : । पुं० आजपल्लवे ॥ न० । जातीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तमृदादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारानाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भाव स्तद्गुणत्वंगुणाधिकता । सलिलेतरणस्थापितत्सिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणपूरितेपुटमौषधम् । कोष्ठेदत्त्वा प्रयत्नेनगोविष्टोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्राद्धंकोष्ठिकोपरिनि : क्षिपेत् ॥ वह्निंविनि : क्षिपेत्तन्महापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा० गोइठा ॥ ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निम्ने तथायते । वनोपलसहस्रेणपूर्णमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकर गडानिअर्द्धान्युपरिनि : चिपेत् ॥ एतद्गजपुटंप्रोक्तंस्यातंसर्वपुटोत्तमम् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाण : सप्तपाद : तेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेने त्यर्थ: अतएवोक्तम् । साधारणेन राङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगजः । करण्डानि० आरण्यागोमया : । इ० गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++)— अरत्निमात्रकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते ॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकथितंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठे नमुष्टिना । इत्यमरः । निसृतकनिष्ठयामुष्ट्योपलचितोहस्तोऽरत्निरित्यर्थः ॥ षोड़शाङ्गुलकेखाते कस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदीयतेखातेत्त्वष्टसङ्ख्यैर्वनोपलैः । कपोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितैः ॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरचुण्णंशुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्यातंवरिष्ठंरससाधने ॥ दृहद्भाण्डस्थितैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोवरपुटंप्रोक्तंभिषग्भि : सूतभस्मकृत् ॥ ६ ॥ दृहद्भाण्डेतुषै : पूर्णे मध्ये मूषांविधारयेत् । चिप्त्वाग्निं मुद्रयेद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७ ॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न० । अश्वखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे । पुडा०

इति० दोना० इतिचभा० । मिथःसंश्लेषे ॥

पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥

पुटकन्द : । पुं० कोलकन्दे ॥

पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुटकानिसन्त्यत्रपुष्करादिभ्योदेशइतीनि : ॥

पुटग्रीव : । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकुम्भे ॥

पुटपाक : । पुं० पुटान्तरितौषधपचने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपक्वस्यकल्कस्यस्वरसोगृह्यतेयतः । अतस्तुपुटपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पुटपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता । लेपश्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्व्याङ्गुलिमात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिपत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्राह्य : कर्षमात्रं मधुचिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तुदेया : कोलमिताबुधै : ॥ ०० ॥ अपिच । द्वे बिल्वे स्निग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रवस्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥ तदेकत्रसमालोड्यपत्रै : सुपरिवेष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्वात्तद्रसंबुध : ॥ तर्पणोक्तेन विधिनायथावदवधारयेत् । दृष्टिमध्ये निषिच्य : स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥ स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रिधा । स्नित : स्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

स्यसतुलेखन : ॥ द्दष्टेर्वलार्थमितरः पित्तासृग्व्रणवातनुत् । द्वतरोरोपणः । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्वादौषधैः कृतः ॥ स्नेहनः पुटपाकः स्याद्धार्यौद्वे वाक्शतेतुसः । वाक्शतंच्छोटिकाशतम् । जाङ्गलानांयकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतैः ॥ कृष्णलोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धुजैः । समुद्रफेनकासीसस्रोतोजदधिमस्तुभिः ॥ लेखनोवाक्छतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गलमध्वाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखनात्त्रिगुणोधार्यः पुटपाकस्तुरोपणः । तिक्तकद्रव्याख्याद्द । निम्बामृतावृषपटोलनिदिग्धिकाभिः स्यात्पञ्चतिक्तकमितिप्रथितोगुणोवम् । स्राचरेत्तर्पणोक्तान्तुक्रियांव्यापत्तिदर्शने । व्यापत्तिदर्शने । मिथ्याकृतपुटपाकजनितव्याधिदर्शने । तेजांस्यनिलमाकाशमादर्शंभास्वराणिच । नेत्रे ततर्पितेनेत्रे यस्यवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्रः ॥

पुटपाकजम् । न० मांससात्म्यञ्जनान्तरे ॥ गुरुयन्त्रेणयत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेदः । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारेणजलानामधोयाने ॥ पुटंसंश्लिष्टंभिनत्ति । भिदिर० । कर्मण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैःपुटैर्भिद्यते इ० ॥

पुटभेदकः । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुटानिपात्राणिभिद्यन्तेऽत्र । भिदिर० । अधिकरणेल्युट् । युञ्चा ॥

पुटालुः । पुं० शूकरकन्दे । कोलकन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुडिया० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुटोदकः । पुं० नारिकेले ॥ इ० हा०

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्चचक्षुष्येक्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रसमानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे । सितच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिलाहौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनकवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकर्णे ॥ शालि

र्जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्ल चणम् । सश्वेतं रक्तपर्य्यन्तं पुण्डरी कदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्च पुण्डरीकंप्रचचते इति० । पुण्ड रीकवर्णयोगात्पुण्डरीक : । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डयति । मर्द्दिभूषा याम् । पुडिच । फर्फरीकादयश्चे त्यरीकम् ॥

पुण्डरीकाच : । पुं० विष्णौ । नारा यणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासु देवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्र : पवित्रोवासर्वा वस्थाङ्गतोपिवा । य:स्मरेत्पुण्डरीका चंसबाह्याभ्यन्तर: शुचिरितिस्मृते: ॥ पुण्डरीकमिवाचिणीयस्य । बहु व्रीहौसक्थ्यच्णो : स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअचियस्यवा ॥ पुण्ड रीकस्थानेअचियस्येतिवा ॥ अयम र्थस्तुहरिर्ल साहस्रमितिपुष्पदन्तस्तो त्रे व्यक्त : ॥ यद्वापुण्डरीकलोका त्मकमचति । अचूव्याप्तौ । कर्म ण्यण् ॥ तत्चायतिवा । त्रैड्ये । आतोनुपसर्गइतिक : । अन्ये षा मपीतिदीर्घ : । आङ्प्रश्ने णेवा । तवसुपौतिमूलविभुजेतिक : ॥ न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्य्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्ड यति । पुडिखण्डने । अच् । पुंड स्यार्य्य : प्रधानम् । शकन्ध्वादि:

पुण्ड्र: । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इत्तुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ क्रमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृचविशेषे ॥ इत्तुम्ने चे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्र: ॥ न० । ऊर्द्धपुण्ड्रादौ ॥ पुण्ड्यते । पुडिख ण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रक : । पुं० अतिमुक्ते । वासंत्या म् । माधवीलतायाम् । तिलकवृ चे । स्थिरपुष्पायाम् ॥ इत्तुप्रभेदे । पौण्डा इ० भा० ॥ पुण्डति०पु ण्ड्यतेवा । मुडिवम्धने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलि: । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्म्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापिकिन्तेनसमर्थेनचदेहि नाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्त: पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेत पुण्येषुयइच्छेन्महतींश्रियनिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभन कर्म्मणि ॥ वि० । शोभने । मनोर मे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुना ति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञो यसुडुद्धस्वश्चेतियत्णुट्ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुणकर्म्मणिशुभे । इगुपधेतिक : । पुणेसाधु : । तत्र

साधुरितियत् ॥ दयासमंनास्तिपुण्यंपापंहिंसासमंनहीतिदेवीभागवतम् ॥
पुण्यकम् । न० विधिविहितेउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥
पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥
पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्म्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः इति कृञः क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥
पुण्यगन्धः । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ॥
पण्यजनः । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ मङ्गलादिवद्विरुद्धलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्म्मिके ॥ पुण्याश्रयोजनः । मध्यमपदलोपीसमासः ॥
पुण्यजनेश्वरः । पुं० कुवेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजनाः यक्षाः तेषामीश्वरः ॥
पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥
पुण्यदर्शनः । पुं० चाषपक्षिणि ॥
पुण्यफलः । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥
पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभूः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्य भूः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥
पुण्यभूमिः । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्यभूमिः । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥
पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यः इतिवत्वम् ॥
पुण्यश्लोकः । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे
पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिरः । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्दनइतिपुराणम् ॥
पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥
पुण्यात्मा । त्रि० धर्मशीले ॥ पुण्यआत्माऽस्य ॥
पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यञ्चतदहश्च । राजाहः सखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशोन । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीवत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥
पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्मा

द्दीमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवा रत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि रोङ्कारं कुर्य्यात्चत्रियवैश्ययो : ॥ सोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमही पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रेस्व स्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि र्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे । पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षि कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् । भ्रामरंस्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रंस्तुकपिलंभ वेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतायते । तायृसन्तानपालनयो: । बाहुलका त्क : । यलोप : । कैषाइतिङ्गस्व : । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ पिपीलि- काप्रभेदे । दीमकइतिसौविक० इति चभाषा ॥ यथा । धर्मंशनै : सञ्चि नुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलो कसहायार्थंभास्वन्तं स्वशरीरिणमि ति ॥

पुत्र : । पुं० स्वजनात्पञ्चमभवने ॥ आ त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप त्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरु क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पि तरंत्रायतेसुत: । तस्मात्पुत्रइति प्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं- सारिणोयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्र स्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगंतुंपरन्तप । येन केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा । पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो मनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षड दायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रज श्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्प न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥ कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भव स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदाया दबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण सहत्रयोदशविधोऽपिभवति॥ ‡‡ ॥ जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभो जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि भि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतु र्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) । ऋणसम्बन्धिन : केचित्केचित्न्या सापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चे ति स्वकर्मवशवर्तिन: ॥ भेदैश्चैतुर्भिर्जाय न्ते पुत्रामित्राःस्त्रियस्तथा । भार्या पिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा: ॥ स्वेनस्वेनहिजायन्ते सम्बन्धेनम हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय स्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु त्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचाप हृतंन्यासंतस्यगेहेनसंशय : ॥ न्या सापहारणाद्दु:खंसदत्त्वादारुणंगत: । न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहार कस्यच । गुणवान्रूपवांश्चैवसर्वल

पुत्र :

त्रणसंयुत : । भक्तिञ्चदर्शयेत्तस्य
पुत्रोभूत्वादिनेदिने ॥ प्रियवाक्यञ्च
रोवापिवहुस्नेहंप्रदर्शयेत् । स्वीयं
द्रव्यंसमुद्राव्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु
लाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतदादा
यपुनर्व्रजेत् । यथातेनप्रदत्तंतथ्या-
सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम-
हत्कृत्वादारुणंप्राणनाशनम् । ता
दृशंतस्यदद्यात् सपुत्रोभूत्वामहागु
णै : ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्वा मरणं
यान्तितेतथा । दुःखंदत्त्वाप्रयान्त्ये
वंप्रकृत्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपु
त्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः । तदाहा
स्यंकरोत्येषकः सपुत्रोहिकस्यच
॥ अनेनापिकृतंन्यासंमदीयंपरिचा
रिणा । द्रव्यापहारोपिपितापूर्वमस्यै
वतस्यच ॥ पिशाचत्वंमयादत्तमस्यै
वहिदुरात्मनः । द्रव्यापहरणेनापि
ममप्राणागताः किल ॥ दुःखेनम
हताचैवयथार्हपीडितःपुरा । तदा
दुःखंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राव्यमुत्तमम्
॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्विश्वास्य
सौम्यवत् । गतोस्मिस्वगृहंचास्यक
स्याहंसुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापू
र्वमस्यैवनचकस्यचित् । पिशाचत्वं
मयादत्तमस्यैवचदुरात्मनः ॥ एव
मुक्त्वाप्रयात्येवतंप्रहस्यपुनः पुनः ।
प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वासुदारु
णम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्राः

पुत्र :

क्लिन्नभवन्तिवै । संसारेदुःखबहु
लाहश्यन्तेयत्रतत्रहि ॥ १ ॥ ऋणसं
बन्धिनः पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्र
तः । ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति
मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा
भ्रातावाथपिताप्रियः । मित्ररूपेण
वर्त्तेतअन्तर्दुष्टः सदैवसः ॥ गुणं
नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृतिः
। जल्पतेनिष्ठुरंवाक्यंसदैवस्वजने
षुच ॥ नित्यंमिष्टंसमश्नातिभोगा
न्भुञ्जीतनित्यशः । द्यूतकर्मरतो
नित्यंचौरकर्मणिनित्यशः ॥ गृहा
द्द्रव्यंवलाद्धर्त्तावार्यमाणः प्रकुप्य-
ति । पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने
दिने ॥ द्रावकस्तासकश्चैववहुनिष्ठु
रजल्पकः । वञ्चयित्वैवमुद्राव्य ह
त्वासुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादि-
भिर्बालो द्रव्यंगृह्णातिदारुणः ।
पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकधा
॥ एवंसंक्षीयतेद्रव्यंनैवमेनददात्य
पि । गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसं
शयः । पितरंमातरंचैव वदत्येवं
दिनेदिने ॥ सुदण्डैर्मुसलैश्चैवकशा
घातैस्सुदारुणैः । मृतेतुतस्मिन्पित
रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ निःस्ने
होनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशयः ।
श्राद्धकार्याणि दानानिनकरोतिक
दाचन । एवंविधाश्चयःपुत्राभवन्ति
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

मितवार्य्ये मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्त्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैव क्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहस्यैवपुन : पुन : ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुन : । सक्रोधोवर्त्ततेनित्यं नैवकर्म्मणिसर्व्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुन : पुन : । प्रयात्येवंसदुष्टात्मा पूर्व्ववैरानुभावत : ॥ ३ ॥ अथात : संप्रवक्ष्यामियस्मात्लभ्योभवेत्प्रिय: । जातमात्र: प्रियं कुर्यात्बाल्येनटनक्रीडनै: ॥ वय: प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञायस्नेहेनरुदतेपुन : ॥ श्राद्धकर्माणि सर्व्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्येवंसुदु : खार्त्तस्तेभ्योयात्रां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वित : स्नेहान्निर्यापयतिनिश्चित : । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशय: ॥ पुत्रोभूत्वामहाप्राज्ञअनेनविधिनाखिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवार्य्ये प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवार्य्येकथितंसर्व्वं पुत्राणांगतिरीदृ

शी । यथापुत्रास्तथाभार्य्या पितामाताथबान्धवा : ॥ भृत्याश्चान्येसमाख्याता : पशवस्तुरगास्तथा । गजामहिष्योदासश्चऋणसम्बन्धिन: स्वमी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । वशिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवार्य्येप्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तोयस्यात्मासत्यधर्म्मरत : सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदाम्वर : । सर्व्वकर्म्मसुसद्धीरोवेदाध्ययनतत्पर : । सर्व्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजक : । याजक : सर्व्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वद : ॥ विष्णुध्यानपरोनित्यं शान्तोदान्त : सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यं सर्व्वसुजनवत्सल : ॥ कुलस्यतारकोविद्वान् कुलस्यपरितोषक : । एवं गुणै : सुसंयुक्त : सुपुत्र : सुखदायक : ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्व्वतीर्थात्परंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्दत्तोवैष्णवश्चैवसर्व्वधर्म्मवहिष्कृत : । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्यमुच्यन्तिपूर्व्वजा : । पितापितृऋणामुक्त : स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्व्वपुरुषत्रातृत्वं यथा [। वैष्णवोयदिपुत्र:स्यात्सतारयति पूर्व्वजान् । पितॄनधस्तनान्वंशांस्तारयत्यतिपावन : ॥ + ॥ कुपुत्रजन

नेपितृणांनरकगमनंयथा । तथाय-
दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजाः
। सुघोरेनरकेदीनाः शपन्तिचमुहु
र्मुहुः ॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्म
ज्जतिमूढधीः । तथापिताकुपुत्रे
णतमसान्धे निमज्जति ॥ जातमा
त्रे कुलेजन्तोसंशेरतेपितामहाः ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्उर्द्ध्वं वावैणा
वोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्यायः
॥ सप्तविधाः पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजश्चैवक्षेत्रजः पालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीतः सप्तमः
सुतः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते ॥ इति
ब्रह्मवैवर्त्तप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
यः पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेश
तव्रतांफलदायकम् । कल्पेकल्पे
ऽध्यासतेयं तंपश्यागत्यमन्दिरम् ॥
शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमनोरम
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वेय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यक-
लांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्याः प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यदेवानशने :
व्रतैः । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् । यद्विप्रभोजनैःपु
ण्यंयदेवसुरसेवने : । सत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६
ऽध्यायः ॥ ०(+++)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थः
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिकः ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्धीनग-
र्भिणी ॥ सत्तमध्यमोत्तमाधमभेदा
त्त्रिविधः । यदुपात्तं यशः पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नहापयतेय
स्तुसनरोमध्यमःस्मृतः ॥ तद्वीर्या
भ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तितः ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् ॥ यः पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहुः पुरुषाधममितिमार्कण्ड
यपुराणम्) ॥ *+* ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यं दुःख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्तिः । संसारिणः
सुखंपूर्णंसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरितादुःखंमरणाभ्यधिकंवि-
दुः ॥ ०(*+*)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंनान्यच्चरत्नं वाततसर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रेणतद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसरः । सरःश
ताधिकोयज्ञः पुत्रोयज्ञशताद्वरः

॥ तपोदानोद्भवंपुण्यं जन्मान्तरसु-
खप्रदम् । सुखप्रदोपिसत्पुत्रः प्रा
णिभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिप
रोबन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ † ॥
एष्टव्याबहवः पुत्रायद्येकोपिगयां
व्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवा
वृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रा
यते । त्रैङ्पालने । सुपीतिकः ॥
यद्वा । पुनाति॰पूयतेवा । पूञ्प
वने । पुवोह्रस्वश्चेतिक्तः ॥ उत्तम
श्चिन्तितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः
। अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद कर्त्ताच्चरितं
पितुरितिमहाभारतम् ॥
पुत्रकः । पुं॰ पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥
शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुक-
म्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामि
तिकः ॥ पुत्रकृत्रिमे॰ इतियावादि
षुपाठात्कन् ॥
पुत्रकन्दा । स्त्री॰ लक्ष्मणाकन्दे ॥
पुत्रका । स्त्री॰ कन्यायाम् । पुत्र्येव
। स्वार्थेकन् । सूतकापुत्रिकेतिङी
नइवर्ण्णस्यपत्रेऽकारः ॥
पुत्रजीवः । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्रीपदा
पदे । जीयापोताइतिभाषा ॥ पुत्र-
जीवोगुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृ
त् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिमः स्वादुः
कटुः पटुः ॥
पुत्रञ्जीवकः । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥
पुत्रदा । स्त्री॰ लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्या
कर्कोटक्याम् ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥
पुत्रदात्री । स्त्री॰ श्वेतपुष्पिकायाम्
। व्रतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्ध
लतेयम् ॥
पुत्रपत्नी । स्त्री॰ पुत्रस्यभार्यायाम् ।
स्नुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः
। नित्यंसपत्न्यादिष्वितिनान्ता
देशेनान्तलक्षणोङीप् ॥
पुत्रपौत्रीणः । त्रि॰ पुत्रपौत्रानुभव
कर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति ।
परोवरेत्यादिनाखः ॥
पुत्रप्रदा । स्त्री॰ वृहतीप्रभेदे । चवि
कायाम् ॥
पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥
पुत्रवान् । पुं॰ विद्यमानपुत्रे ॥
पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥
पुत्रवती । स्त्री॰ विद्यमानपुत्रायाम्
॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रि
णीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राह
पुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोस्त्यस्याः ।
मतुप् ॥
पुत्रवलः । त्रि॰ पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्य
स्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच्
। असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घः ॥
पुत्रशृङ्गी । स्त्री॰ अजशृङ्ग्याम् ॥
पुत्रश्रेणी । स्त्री॰ प्रत्यक्श्रेण्याम् ।
मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिर
स्याः ॥
पुत्रसूः । स्त्री॰ पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापिते पितरि ॥ मुख्येन पुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन विधिना सुतां कुर्वीत पुत्रिकाम् । यदपत्यं भवेदस्यां तन्मम स्यात् स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वा द्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषाबन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायां कन्यायां पुत्रार्थिन एव प्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ छन्दविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्य जीवितं लोके यस्य पुत्री हि कुत्सिता । सर्वपापैस्तु दुःखाय पुत्री भवति देहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा पुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री० }
पुत्रेष्टिका । स्त्री० } पुत्रनिमित्तकयागविशेषे ॥ यथा । गृहीत्वा पञ्चवर्षीयं पुत्रेष्टिं प्रथमं चरेदिति स्मृतिः ॥

पुत्रेषणा । स्त्री० पुत्रार्थं दारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्य निमित्तं संयोग उत्पातो वा । पुत्राच्छ चेति यत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यते गलतीति पुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्ट इत्यर्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्थे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानि चत्वारि तृणगुल्मलतादिरूपं स्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नं जङ्गमञ्चेति षड्प्रकारोयं पुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पक्षान्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । बा० अरः अस्योकारश्च ॥

पुन: पुन: । अ० पौन:पुन्ये । वारंवारम् । मुहु: । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्य पर्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरिति पुन:शब्दस्य द्विर्वचनम् ॥

पुन:पुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गयापुण्यापुण्यं राजगृहं वनम् । च्यवनस्याश्रम: पुण्योनदी पुण्यापुन: पुनेति गयामाहात्म्यम् ॥

पुन:संस्कार: । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवनाइतिभाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्र पुनरागमनं कुर्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयो: पुनर्वचने ॥ यथाक्षगौतम: । शब्दार्थयो: पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्वचनं पुनरुक्तम् तस्य विभागार्थं शब्दार्थयोरिति । तेन शब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणाय अन्यत्रानुवादादिति । अनुवादान्यत्वं सतीत्यर्थ: । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानं हि पुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यानरूप: सप्रयोजनक एवेतिभाव: । तथाच समानार्थकपूर्वानुपूर्वीकशब्दप्रयोग: शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्वीकशब्दस्य निष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यं यथा घटो घट इति । द्वितीयं यथा घट: कलस इति । एतच्च प्रमादादिना सम्भव: ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्य तेन रूपेण पुनरभिधानं पुनरुक्तम् । इदमेव चार्थपुनरुक्तमिति गीयते । यथा वह्निरुष्ण इति पूर्वपदाभिप्रोक्तिरियम् । उष्णो वह्निरिति उत्तरपदाभिप्रोक्ति: । एवं वहिर्वह्निर्गेहे नास्तीति विध्याभिप्रोक्ति: । जीवन् गेहे नास्ति वहिरस्तीति निषेधाभिप्रोक्ति: । पुनरुक्तं विध्यन्तं दंभाष्यादिसम्मतम् । अन्ये तु शब्दपुनरुक्तं द्विविधम् । तत्रैव शब्दस्य पुनरभिधानं पर्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत् पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहु: ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तं जन्मास्य यथा मातुरग्रे धिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने । तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य श्रुतिचोदनात् ॥ इति मनु: ॥

पुनरुक्ति: । स्त्री० पुन:कथने । कथितस्यैव कथने ॥

पुनर्नवीनम् । न० सर्वाङ्गीनएवसामान्य

गमने ॥
पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः ॥
पुनर्नवा । स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे । शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा । यथा । पुनर्नवाश्वेतमूला हस्वीरोटीर्घपत्रकः । पुनर्नवापरारक्तावर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पुनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदीर्घपत्रिका । कटुःकषायारुच्यर्श : पांडुहृद्दीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रध्नोदरप्रणुत् । पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका । शोथघ्नीक्षुद्रवर्षाभूर्वर्षकेतुः कठिल्लकः ॥ पुनर्नवारुणा तिक्ताकटुपाकाहिमालघुः । वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्ष्णं नवानूयतेवा । कृदोरप् । शुभ्रादिः ॥
पुनर्नवाशाकम् । न० पौनर्नवे ॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंसुखे दितंमुष्टिभिरेवपीडितम् । सम्पाचितंमिष्टतमन्तुतैलेसंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम् ॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यन्तिक्तंरुच्यं कफापहम् । शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥
पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनर्भवति । भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् । शरीरान्तरे ॥ त्रि० । पुनर्नवाजाते ॥
पुनर्भवी । पुं० आत्मनि ॥ इ०इम चन्द्रः ॥
पुनर्भूः । स्त्री० दिधिष्वाम् । द्विरूढायाम् । अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरुह्यते । इत्यसावन्यस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता । भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूः संस्कृतापुनरिति स्मृतिः ॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा । कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता । पुनर्भूः प्रथमासोक्तापुनः संस्कारकर्मणा ॥ १ ॥ देशधर्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते । उत्पन्नसाहसान्यस्मै सा द्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्नसाहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते । सवर्णायसपिण्डायसातृतीयाप्रकीर्तितेतिमिताक्षरा ॥ ३ ॥ त्रि० । पुनर्वारजाते ॥
पुनर्वचनम् । न० पुनरुक्ते ॥
पुनर्वसुः । पुं० अजे । विष्णौ ॥ पुनः पुनः शरीरेषुवसतिक्षेत्रज्ञरूपेण । वस० । उः । पुनः शब्दः पौनः पुन्ये वर्त्तते० एकस्यपुनः शब्दस्य लोपोवा ॥ कात्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसू द्विवचनान्तः ॥ पुनर्वसोर्जाते ॥ अविष्ठाफाल्गुनीत्यणोलुक् ॥ तत्र जातस्यफलम् ॥ यथा । प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्नः सद्रत्नकामी वरभूष णाढ्यः। दातापतापीवसुधाधिपो सौपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूरितित्य- त्रैकवचनंप्रामादिकम् ॥

पुनानः। त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुना ति। पूञ्०शानच्। प्वादीनांह्रस्वः ॥

पुन्नागः। पुं०सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातवृहत् पुष्पवृक्षविशेषे। पुरुषे। तुङ्गे। केश रे। देववल्लभे। गुर्जरदेशेसँदेशरादृ तिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा। सर लाविरलायन्ते घनायन्ते कलिद्रुमाः। नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसार कानने ॥ पुमान्नागइव। उपमितस मासः। पुन्नागोन्नश्रेष्ठःप्राधान्यात् सइव ॥

पुन्नाटः। पुं० चक्रमर्दे ॥

पुन्नाडः। पुं० चक्रमर्दे ॥ पुमांसंनाड यति। नडभ्रंशे। चु०। कर्म्मण्यण्। मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरकः। पुं० नरकविशेषे ॥ पुन्ना मनरकंघोरंविनाशंप्राप्स्यसेवत ः ॥

पुपूषन्। त्रि० पवितुंसाधयितुंमिर्वुसी कर्तुमिच्छतिकर्षके ॥ पुनातेः सन्न न्तात्शतृ। शत्रादेशः। सनिग्रहगु होश्चेतिचकारादिट्‌ः प्रतिषेधः ॥

पुप्फुलः। पुं० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोगः ॥

पुप्फुसः। पुं० वीजकोषे। पद्मवीजा धारे। वराटके ॥ फोँपडा०फेंपड़ा चइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये। रक्तफेनजे ॥ यथा। हृदयाद्वामतो ऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थः। पुं० धर्मादिषुचतुर्षु। पुरुषा र्थे ॥ पुंसोत्पातुः पुरुषस्यार्थः प्रयो जनंयस्मिन् ॥

पुमान्। पुं० पञ्चजने। पुरुषे। मनुष्ये। नरे ॥ पाति। पा०। पातेर्डुम्सु न् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्निति पाठः। तत्रपुनाति। पूञ्पवने ॥ यस्यात्र स्यङ्गलोत्सेधोयः पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्ना माभगवान्हरिः। स्त्रीनाम्नीलक्ष्मी मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णु पुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांताव दर्द्धोभवेत्पुमान्। यन्नवाले ः परि वृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पूः। स्त्री० पुर्याम्। नगरे। पत्तने। हट्टादिविशिष्टे पुरे ॥ पिपर्त्ति। पॄ०। भ्राजभासेतिक्विप्। उदोष्ठ्यस्य उत्। रपरः। वौरितिदीर्घः ॥ पूर्यते। पुर० सं०क्विप् वा ॥

पुरः। पुं० गुग्गुलौ ॥ पीतभिण्टा म् ॥ न०। गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पु ष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्ताया म् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे। शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरमृद्वा रपालाधिष्ठाताद्यनेकपुरोपकरणस

न्यचित्दर्शनाच्छरीरमपिपुरम्। पुरञ्जसोपकरणं ...मनाऽसंहत स्वात्मार्थंदृष्ट्म ...दं पुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वार्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति। पृ०। मू०क:॥ यद्वा। पुरति। पुरअग्रगमने। इगुपधेतिक:॥ न०। स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने। नगरे। पत्तने। कटके। पट्टे। निगमे॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम्॥

पुर:सर:। त्रि० अग्रगे। अग्रेसरे॥ पुर: सरति। सृ०। पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्त्तेरिति ट:॥

पुरञ्जन:। पुं० जीवे। कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात्॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन: पुरम्। एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम्॥

पुरञ्जनी। स्त्री० बुद्धौ॥ यथा। नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ। आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत् कृतम्॥ राजन्मदीया: सर्वेतेमा ह्यहमपुरञ्जनीमितिभागवतम्॥

पुरञ्जय:। पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे। काकुत्स्थे॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि॥

पुरटम्। न० सुवर्णे॥

पुरण:। पुं० समुद्रे॥ पूर्यते। पृ०। क्रुपृवृजिमन्दिनिधाञ: क्यु:॥

पुरतटी। स्त्री० हट्टाग्राम्। हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली॥

पुरत:। अ० अग्रतोऽर्थे॥ प्रथमे॥ पुरति। पुर०। बाहुलकात्अतसुच्

पुरद्वारम्। न० गोपुरे॥ पुरस्यद्वारम्॥

पुरद्विट्। पुं० शिवे॥ पुरंद्वेष्टि। द्विष०॥ क्विप्॥

पुरन्दर:। पुं० इन्द्रे। पुरुहूते। शक्रे॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे। पू:सर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दॄधातो:खच्प्रत्ययेवा चंयमपुरन्दरौचेतिनिपातित:। चौरे॥ यथा। समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनादशधेनव:स्यु: पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे। न०। चविके॥

पुरन्दरा। स्त्री० गङ्गायाम्॥ इतिहारावली॥

पुरन्ध्रि:। स्त्री० पुरन्ध्र्याम्॥

पुरन्ध्री। स्त्री० सपुत्रसधवायाम्। कुटुम्बिन्याम्॥ पुरंगेहंधारयति। धृञ्०। स्वार्थण्यन्त:। संज्ञायांभृतॄव्रितिखच्हस्व:। गौ०ङीष्। पृ०॥ सीमाचे॥

पुरविजयी। पुं० पुरांविजेतरिशिवे॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छदः । पुं० तृणविशेषे । दर्भे । सोमपत्रे । उलु०त्रू० गौड़भा० ॥

पुरः । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्०पूर्वोवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्याः पूर्वावाअस्त्याद्यतोरमणीयंवा। पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चेत्यामितिअसिः पुरआदेशश्च ॥

पुरस्कारः । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुरः क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृतः । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्ते ॥ अग्रेकृते ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्तः । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरतःकृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोऽर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्वः पूर्वावा । दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेशः ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । बा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थः ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्पः । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितस्याभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पेतुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियमः ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्०संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिकाः शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वे नतथा०वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्रारब्धकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराणः । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुनानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिप्रथयबोपचयहारेणाभिनि र्वर्त्ततेसइदानींनवोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्वात्मापुराणोवृद्धिवर्ज्जितः॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्चलक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वन्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ (*‡**‡*)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेषुमत्स्याद्यष्टादशसु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैवब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभवमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेति०ट्यु-ट्युलौ। पूर्वकालेकेतिनिपातितस्तुडभावः॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेष्वितिनिपातितोवा॥ पुं० न० कार्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराणा० इ० भा०॥

पुराणगः। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुषः। पुं० विष्णौ॥ पुराणश्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुराभवा। टित्त्वान्ङीप्॥ वक्षादित्वात्पक्षेङीष्वा॥

पुरातनः। पुं० परमात्मनि॥ कालेनापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सततोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रत्ने॥ अनादिगुरुपरम्परागते॥ पुराभवः। सायञ्चिरमि तिट्युट्युलौ। अव्ययकान्यपिनिपातनानिभवन्तीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टित्त्वान्ङीप्॥

पुराधिपः। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्षः। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारिः। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तरः। पुं० खेटे॥ शाखानगरे॥

पुरावसुः। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वचरिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासादिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्॥ण्यन्तात्पचाद्यच्॥

पुराश्रुतिः। स्त्री० पुरातन्यांगाथायाम्॥ अन्तकालेहिभूतानिमुह्यन्तीतिपुराश्रुतिः॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० है०॥

पुरिः। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ पिपर्त्तिपूर्यतेवा। पॄ०। कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इः॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावासः पुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थविशेषे॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्चीअवन्तिका।पुरीद्वारावतीचैव

सप्तैतासोक्षदायिका: ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेसुतावानरा: परम् । लभन्तेनपुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्रचित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानदत्तेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपथस्थिति:। परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिबृहच्छङ्करदिग्विजय: ॥ पृ रति । पुर० । इगुपधेति क: । गौरादित्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाडाम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वावित्यनुनासिकलोप: । तुक् ॥ पुरितनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घ: ॥

पुरीमोह: । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ पिपर्त्ति शरीरम् । पृ० । कृतॄभ्यामीषन् । पृष्भ्यांकिच्चेति० ईषन्किच्च । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पक्षे ॥

पुरीषण: । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

पुरीषम: । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेष: ॥

पुरु: । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययाते: कनिष्ठात्मजे ॥ परागे । दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पूर्यतेवा । पृ० । पृभिदीतिकु: ॥

पुरु: । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सव: । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशक: । पुं० सर:काके । हंसे ॥

पुरुदंसा । पुं० इन्द्रे । बिडौजसि ॥

पुरुधा । अ० बहुप्रकारे ॥

पुरुरवा: । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्यय: । विद्यात् पुरुरव: शब्दं रुकारस्यापिदीर्घतामितिद्विरूपकोष: ॥

पुरुरूप: । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणिप्रचुराणिरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्यसम् । न० बहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्ति: । त्रि० बहुशक्तिमति ॥

पुरुष: । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टेकार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्ट शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सुरूढो दातिमान्य: सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहु: पुरुषंबुधा इति ॥ हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपूर्णपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपर्वांबाशयानि । पूर्णत्वात्पुरि पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मना जगदिति भाष्यम् ॥ नव
द्वारं पुरं पुण्यमेतैर्भावैः समन्वित-
म् । व्याप्य शेते महात्मा यस्तस्मात्पु
रुष उच्यते इति महाभारतम् ॥ पुरि
शेते यतस्तस्मात् पुरुषो जीव उच्यते ।
सर्वं पूरयतीत्येवं पुरुषो ब्रह्म भण्य-
ते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पु
रुष इति शुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्द्ध्ववाहुपु-
रुषे ॥ स च विंशत्यधिकशतमङ्गुलं भ
वति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ सा-
ङ्ख्यमतसिद्धे ॥ न प्रकृतिर्न विकृतिः
पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मश-
रीरमेव पुरुषः । तदपि हि पुरि स्थू
लशरीरे शेते सुखदुःखादयः प्रा-
कृता बुद्धिगुणाः तत्क्षयमेति चेतन-
सम्बन्धित्वेन भवन्तीत्युच्यते पुरुष
इति । पुरि लिङ्गे शेते इति पुरुषः ।
लिङ्गं तत्सम्बन्धीति चेतनोपि तत्स-
म्बन्धी भवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेन प्रा
णबुद्ध्यात्मना जगत् समस्तमिति पु
रुषः ॥ पुरि मनुष्यशरीरे ऽषति श्र
ष्माकारेण वसतीति वा पुरुषः ॥
पुरति पुरलोकं प्रति प्राणादिभ्योऽग्रे
गच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तं प्राणोनू-
त्क्रामतीति श्रुतेः ॥ पुरच अग्रगमने ।
पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तं मन
इत्याद्युः शरीरं पुरमुच्यते । अव्य-
क्तेपि पुरे शेते पुरुषस्तेन चोच्यते ० इ-
ति ॥ यद्वा पुरूणि फलानि मनोभि

लषितानि सनोति ददाति । षणु दा
ने । डः ॥ पुरूणि भुवनानि संहार-
समये स्यति अन्तः करोति वा । षो-
अन्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके
॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षिते मनु-
जे ॥ यथा । पार्थिवस्त्यागी गुणी रागी
भोगी परिजनैः सह शास्त्रवेत्ता रण-
योद्धा पुरुषः पञ्चलक्षण इति प्राची
नाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सस्त्री
र्यानमहं कुर्यात् सुसुखोत्कृष्टयौवनोज्झि-
तः । तन्मित्रं यत्र विश्वासः पुरुषः
स जितेन्द्रिय इति गारुडे १६५ अध्यायः

पुरुषकम् न० घोटकोर्द्ध्वस्थितौ ।
सौधे पांवखडेपांवड़० भा० ॥ यथा ।
पश्चिमाभ्यान्तु पादाभ्यां भुवि स्थित्वा-
ग्रपादयोः । ऊर्द्ध्वप्रेरणयाश्वानम-
श्वानां पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुष एव ।
कः ॥

पुरुषकारः । पुं० प्रयत्ने ॥ पुरुषस्य-
कृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ य-
था । मनुरुवाच । दैवे पुरुषकारे च
किं ज्यायस्तद्ब्रवीहि मे । अत्र मे संश-
यो देव छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्य-
उवाच । स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि-
देहान्तरार्जितम् । तस्मात् पौरुषमे
वेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकू
लं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते । मङ्ग-
लाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशीलि-
नाम् ॥ येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं

मनुजोत्तम ।पौरुषेणविनातेषांके-
षांचिद्दृश्यतेफलम् ॥ कर्म्मणाप्रा
प्यतेलोकेराजसस्यतथाफलम् ॥ कृ-
च्छ्रेणकर्म्मणाविहितामसस्यतथाफ
लम् ॥ पौरुषेणाप्यतेराजन्मार्गित
व्यंफलंनरैः । दैवमेवविजानन्ति-
नराःपौरुषवर्ज्जिताः ॥ तस्मा-
त्त्रिकालसंयुक्तंदैवंनसफलंभवेत् । पौ
रुषंदैवसम्पत्त्याकालेफलतिपार्थिव ॥
दैवंपुरुषकारश्चकालश्चमनुजोत्तम ।
त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितंस्यात्-
फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगा-
द्दृश्यन्तेफलसिद्धयः । तास्तुकाले
प्रदृश्यन्तेनैवाकालेकथञ्चन ॥ तस्मा
त्सदैवकर्त्तव्यंसधर्म्मंपौरुषंनृभिः ॥
एवंविधाप्नुवन्तीहपरलोकफलंध्रुव-
म् ॥ नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्नचदै
वपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन-
पौरुषेयत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान्
दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरु
षान्हिलक्ष्मीः । अन्विष्ययत्नाद्वृणु
तेनृपेन्द्रतस्मात्सदोत्थानवताहिभा
व्यम् ॥ इतिमात्स्ये दैवपुरुषका-
रकोनाम १८५ अध्यायः ॥ पुरुष
स्याकारः कर्म्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥
पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्
मात्रचइतिपुरुषात्प्रमाणेर्थेदघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनाथः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥
पुरुषान्नयति । णीञ्० । कर्म्मण्य-
ण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे ।
पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकु
ञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुङ्गवर्षभ
कुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः
पुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे ।
तच्चरूपवर्ययथापश्यवाराह्यां ६६ अ
ध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० गृहे ॥ पुरुषा
णांसारंविवेकधैर्यक्षमाद्यात्मप्रमुखं
हरतीतितथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जि
नराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः । पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामजि
ने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुष-
स्यायुः । अचतुरेतिनिपातनात्सा
धुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्यप्रयोजने ।
चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्चपुरु
षार्थाउदाहृताः ॥ अथमनुः ।
वशीकृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्त
था । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्
योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रवृत्त फलसाधकत्वे ॥ भावेत्त्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृति : क्षमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिदयादम क्षमोत्तमस्सर्वोपरम : क्रियाभ्य : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यध मंकामयमनोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा स्थ्नांमाला०सास्त्यस्य । व्रीह्या दित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम: । ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमा सनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमो वा । ननिर्द्धारणइति निषेधस्तुजा त्याद्यनपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्त तेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष इतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतो ऽहमक्षरादपिचोत्तम: । अतोऽस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हस्तार्हद्विशेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुर्विश्व रूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरुन्हन्तिग च्छति । हन० । अन्येभ्योपीतिड: ॥ यद्वा । पुरुन्जहाति० जिहीते वाआतइतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूत माह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरूणिहूतानि नामान्यस्य । युद्धे पुरुनाम्नाऽसुरेण हूतइतिवा । ह्वे अ : क्त : । सम् प्रसारणम् । हलइतिदीर्घ : ॥ पुरुहूयिष्टं यथास्यात्तथांयज्वभिर्हू यतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्करात्ते० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीर मणे । ऐले । बौधे । चन्द्रवंशीया दिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवाइति० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो पीतिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्र गे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर:सरे ॥ पुरोगच्छति । गम्लृ० । अच्० ख च्वा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रेसरे । प्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । सुप्य- जातौणिनिस्ताच्छील्ये इति णिनि: ॥

पुरोटिः। पुं० एवभाङ्कारे। रायभाटिइ०गो०भा० ॥ पुरोटिःपुरसंस्कारेइतिहारावली ॥

पुरोडाशः। पुं० हविर्भेदे। यवचूर्णनिर्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाश्दाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्य डत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि० पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री० महामेदायाम् ॥

पुरोधाः। पुं० पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्०। पुरसिचेति० धाञोऽसिः ॥

पुरोभागी। त्रि० दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुरः पूर्व्वं भजते। भज०। घिनुण् ॥ दोषैकदृक्पुरोभागीतुकथ्यते ॥ अग्राभिनि ॥

पुरोहितः। पुं० शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्मसु०धीयते आरोप्यते यः। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः ॥ त्रय्याञ्चदण्डनीत्याञ्च कुशलःस्यात् पुरोहितः। अथर्व्वविहितं कुर्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरं चयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः। आशीर्वाद वचोयुक्तएषराज पुरोहित इति ॥ वर्ज्जनीयस्तुयथा। काणंव्यङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। नक्षत्रंव्याधितंवापिनृपःकुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न० पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न० ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैताःकीर्त्तिताःप्राणवृत्तयः ॥ खंवायुर्व्वह्निरत्यम्बुभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रियमनोबुद्धि वासनाकर्मवायवः। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्यष्टमृषिसत्तमैः ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्म्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामञ्चकर्मचतमः पुनरष्टधापूः ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुलः। पुं० पुलके ॥ त्रि० विपुले ॥

पुलकः। पुं० कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षान्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरितालै ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्वे ॥ गल्वर्के० इतिहेमचन्द्रे पाठः ॥ असुराज्याम् इतिहेमचन्द्रः ॥ न० पर्वती

यमृत्तिकावि० । कद्रुष्टे ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलक : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलम्भि : । पुं० देशविशेषे ॥ शिलह ट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलम्भिर्देशोदेवेशि नरनारायण : पर : ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मण: कर्णाभ्यांजातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुव : पत्यौ ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजाते सप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम : । पुं० हरे:क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० प्लुताद्यनेकापरनामनि हयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्याम् । प्लुतांप्रवल्गिता माधुर्याधारा पुलनाभिधा । पुनरेनांनजोपान्तां पुलामित्याहदेशिक: ॥ तत्रलक्षणन्तत्रैव । व्रियतिसमविशेषानुत्क्षिपत्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोऽश्व : सा प्रधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहमतिज्ञा : प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रयाणं प्रविधायरागाहल्गांश्च शीघ्रत्वचरेतपुलाख्यामित्यादि : ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । असारधान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिवा । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगति : पुलायितम् । अय० । क्त :

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे, जलाद्चिरोत्थिततटे । चडा० टाप० इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्त्वे । पुलितलिभ्याश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरम्लेच्छजात्यन्तरे । शवरे ॥ पोलति । पुल० । कुणिपुल्यो : किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमुनेर्जाता । पञ्चम्यामजातावित्तिड : ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकौषधे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेपक्षिमृगादौ ॥ पुष्यतिस्म । पुष० । क्त : । औणादिकत्त्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० ॥ नागवि० ॥ सारसपक्षिणि । नृपवि० । नल

राजभालरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यथा- न्तरे ॥ मेघाधिपविशे० ॥ पुष्करो दुष्करजलः ॥ द्वीपविशे० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । सिताम्भोजे । तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपविशे० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा । गायत्र्यास्वपरं- स्थानंश्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्रब्रह्मण : स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुष : किद्दितिकरन्कि- त्वश्च ॥

पुष्करक : । पुं० चिताभूमेराच्छाद- नार्थं क्रियमाणेइष्टकानिर्मितेदेव- कुलाकारेगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्या- म् ।

पुष्करज: । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्कर द्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीप : । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वी पविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामस्मिन् पुष्करमण्डिता । तयासपुष्करद्वी प : ख्यापित : सुरसेवित : ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठवृक्षमूले । पौ ष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्कर मस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्ष : । पुं० विष्णौ । पुष्करे- णोपमितेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो : स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमश्नोतिव्या- प्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदा दशूव्याप्ताविितिधातो : कर्म्मण्यण् ॥ पुरुहूतादेव्या : स्थाने ॥

पुष्करावर्त्त : । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराख्य : । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वय : । पुं० सारसे ॥ न० पु- ष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० हस्तिन्याम् । हस्ति- न्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्या- म् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखा ते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोध- नुस्तच्चतुरुत्तर : । शतधन्वन्तरश्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगु ण : प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चय: ॥ तेन चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायांच तु : शतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वे नपु ष्करिणी । एतज्जलाशयाधारपरंन तु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भि : पु ष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोव शिष्ठ : ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पु- ष्करादिभ्योदेशे० इतीनि : ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनि : ॥

पुष्करेक्षणा : । पुं० प्रभासतीर्थाधिष्ठा
त्र्यादित्याम् ॥

पुष्कल : । पुं० भरतात्मजे । पुष्के
लावत्याम्धीशे ॥ न० । ग्रासचतुष्ट
यात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा । भिक्षा
माहुर्ग्रासमात्रमन्नं तस्माच्चतुर्गुणम्
। पुष्कलं हन्तकारस्तु तच्चतुर्गुणमुच्य
ते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितधा-
न्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवे-
त्कुञ्चिः कुञ्चयोष्टौ च पुष्कलम् । पु
ष्कलानि च चत्वारि ह्याटक : परि-
कीर्त्तित : ॥ त्रि० परिपूर्णे ॥ श्रे
ष्ठे ॥ पुष्यति । पुष० । पुष : कि
दित्यनुवृत्तौ० कल इति कलन् किन्
॥ स्त्रियां गौरादित्वात् पुष्कली ॥
सि० लज्वा-॥

पुष्कलक : । पुं० गन्धमृगे ॥ चप-
णे ॥ कीलके ॥

पुष्कस: । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुष्ट: । त्रि० पालिते । कृतपोषणे । पुषि
ते ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त: ।
दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टि : । स्त्री० पोषणे ॥ वृद्धौ । चव-
यवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मा-
तृकाविशेषे ॥ यथा । पुष्टिर्गणपते:
पत्नीपूजिता जगतीतले । ययाविना
परिक्षीणा : पुमांसो योषितोपि चे
ति भागवतम् ॥ पोषणम् । पुष०
। क्तिन् ॥ व्रतफले० । पुष्टिर्भजना
दीनां वृद्धिरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकर : । त्रि० पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका । स्त्री० जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त : । पुं० श्रीगणेशे । विना-
यके ॥

पुष्टिदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ
॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम् । न० सुमनस्सु । प्रसूने । कुसुमे
॥ स्नानं कृत्वा तु येकेचित् पुष्पं चिन्व-
न्ति वै द्विजा : । देवतास्तन्न गृह्णन्ति
भस्मीभवति दारुवदिति लघुहारी-
त : ॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धन
दविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे । फूला
फूली० इ० भा० प्र० ॥ अस्यौषधं
यथा । हरीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली
मरिचानि च । बिभीतकस्य मज्जा च
शङ्खनाभिर्मन : शिला ॥ सर्वमेतत्
समं कृत्वा छागीक्षीरेण पेषयेत् । ना
शयेत्तिमिरं कण्डूं पटलान्यर्बुदानि
च ॥ अधिकानि च मांसानि यश्च रात्रौ
न पश्यति । अपि द्विवार्षिकं पुष्पं
मासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोद
यानाम नृणां दृष्टिप्रसादनी ॥ इति च
क्रपाणिदत्त : ॥ पुष्पति पुष्यतेवा ।
पुष्प विकसने । पचाद्यच्० घञ्वा ॥

पुष्पकम् । न० रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदा
भरणभूतेर्धनदस्य विमाने ॥ पुष्पको
स्त्रीति शब्दार्णवात् पुल्लिङ्गोपि । ने
त्ररोगविशेषे । पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृदङ्गार शकल्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्वन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र तिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्याम्शि वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतेकासीसे । कांसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमाञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० केतकवृक्षे ॥ दमनवृक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदातरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्यदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्यजिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसान्त :॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिच : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिध यति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदितिखश् । अ रुद्विषदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० बसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० याचायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिविपिनकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धं विना याचोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्पतिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रसुरङ्गमुत्तं स्निग्धञ्चनिर्मल मतीवसुवृत्तशीतम् । यः पुष्पराग सकलंकलयेदमुष्यपुष्णातिकीर्त्ति मतिशौर्य्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापल चणमयथा । कष्णाबिन्दुङ्कितं रुचं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करा गारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरी चालचण यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकंमात्मीयम् । नखलु पुष्परागोजात्यतयापरीचकैरक्त:॥

पुष्परेणु: । पुं० परागे ॥

पुष्परोचन: । पुं नागकेशरे ॥

पुष्पलाव: । पुष्पलावी । पुं० } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं भ्रमरे ॥ पुष्पंलेढि । लिह० । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानिरुद्दि वचनात्सन्द्रसूर्य्ययो: ॥ चन्द्रा र्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचनं० पुष्पवन्तौ० प्रक्रीकंपुष्पवानितिन प्रयोक्तव्यमितिभाव:। पुष्पविकस ने । भावेघञ् । पुष्प: प्रकाशस्त द्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्या: । मतुप् ॥ त्रि० पुविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुल वारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाण: । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिवाणाअस्य ॥

पुष्पवाहन: । पुं० पुष्करराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्य: । पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमय: । पुं० वसन्ते । चैत्रवैशा खयो: ॥ पुष्पाणांसमय: ॥

पुष्पसायक: । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसार: । पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसा र: ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिता शीतारक्तपित्ताहरीलघु:॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृचे ॥

पुष्पस्वेद: । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहास: । कुसुमविकासे ॥ पुष्पा णांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविका श: पुष्पहास: ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्फला याम् । रज: शून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । वार्षपर्याम् । मालि

न्याम् । भागलपुर० दू० प्र० नगरे ॥

पुष्पाजीवः । पुं माला कारे ॥

पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥

पुष्पाञ्जलिः । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥

पुष्पाण्डकः । पुं० शालिजातिविशेषे ॥

पुष्पाम्बुजः । पुं० पुष्पद्रवे ।

पुष्पावचायी । पुं० मालाकारे ॥

पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पमकरन्दकृतआसवे ॥

पुष्पास्त्रः । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥

पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥

पुष्पितः । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥

पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पिताक्षः । त्रि० वृद्धदृष्टौ ॥

पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तेष्वर्द्धसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्चपुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टिः । स्मितरुचिरविलासपुष्पितायाव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषुः । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥

पुष्यः । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्यः सर्वार्थसाधकः ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्रः पितृमातृभक्तः स्वधर्मयुक्तोऽभिनयाभियुक्तः । भवेन्मनुष्यः खलुपुष्यजन्मासम्मानचामीकरवाहनाढ्यः ॥ पौषमासि ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भिः सह्योवतीर्णः । उक्तोवृहत्सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुं तमीडे ॥ पुष्यातिकार्याणि०पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्नितिवा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यप् निपातितः ॥

पुष्यधः । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥

पुष्यरथः । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणारथे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमराययत् ॥ पुष्यइवरथः । पुष्येयात्रोत्सवादौरथोवा ॥

पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपतिः प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपतेः कर्तव्यं दैवविपत्तौवेभ्याम् । नातः परंपवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधिः

कालिकापुराणेवाराह्याञ्चद्रष्टव्यः ॥

पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥

पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यंपुस्तपूजो क्तसिद्धये॥ लेप्यादिशिल्पकर्म्माणि॥ आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृद्वावादारुणावाथवस्त्रेणा प्यथचर्म्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपु स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्यते । पुस्त आदरार्थेणिच् । एरच् ॥

पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्येपुस्तकस्यशृणुदे- विसमासतः । मानेनापिफलंवि- न्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमा त्रंमुष्टिमात्रमावाहुद्वादशाङ्गुलं।दशा ङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा। आर म्भेचसमाप्तौच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चसुमनोह- रैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्रे चसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्र- ह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेले खकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्- णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । याव दक्षरसङ्ख्यानंतावन्नरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥

पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कर्त्तरि ॥

पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥

पुस्तशिम्बि: । स्त्री० पुस्तकशिम्बि- कायाम् ॥

पूग: । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ वृन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीना मर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ वृक्षदारु णि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमंरूक्षंकषायंकफ पित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्य वैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रंतद्गुर्वभिष्य न्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदो षत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरके द्वे जातीकोषञ्चवंशजम् । लवङ्ग- धान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोज्ज्व ला । धात्रीवरीद्रव्यञ्जलिस्वपूगस्या ष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुट्यचू- र्णंक्षीराढकान्वितम् । सम्पाच्यभ- क्षितंहन्यात्वासरादौयथोचितम् । ज्वरदाहश्वपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कु रान् ॥ छर्दिप्रमेहमूत्राणामाघातञ्च विनाशयेत् । वलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणा ञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेवा० पूयतेमुखमनेनवा-। पू ञ्० । छापूखडिभ्य:, किदिति गन् ॥

पूगकृत : । त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूग : पूग : सम्पद्यमान : कृत : इत्यर्थे श्रेण्यादय : कृतादिभिरितिसमासे ० श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथ : । त्रि० पूगानांपूरणे ॥ बहुपूगेतिडटितिथुगागमविधानादसंख्यात्वे पिडट ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । फरुवके ॥

पूगपीठम् । न० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुहलौ । विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न० उद्वेगे । चिक्कणाम् ॥

पूगयाजक : । पुं० बहुयाजके ॥

पूगरोट : । पुं हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री० क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न० उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजक : । त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीय : । त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभि : पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्यायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनाचंनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्या: सामान्यानुष्ठानंक्रम । आदावृष्यादिकन्यास: करशुद्धिस्तत : परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्ध : प्राणायामस्तत : परम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज० । चितिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्ह : । त्रि० मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजित : । त्रि० सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज० । क्त: ॥ देवे ॥ पूजितोय : सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने० तेन तृतीयातत्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्यचवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्य : । त्रि० पूजनीये ॥

पूजिल : । पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्य : । पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीक्ष्ये ॥ पूजार्हा य

था । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशेषत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भ्राताचभर्ताचपंचैतेगुर वस्मृताइतिकौर्मेउपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्हेकृत्यतृचश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहिदानस्यग्रहीतागुरुरुच्यते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदातापूज्यतेगुरु : ॥

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूत : । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुलीकृते । अपनीततुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामान्यपवित्रे० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वाचंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्त : ॥ पवतेस्मवा । पूङ्गत्यर्थेतिक्त : ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रतो : स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु: । पुं० इन्द्रे ॥ पूता:क्रतवो येन ॥

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोययासा ॥

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतञ्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धान्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ पूतनास्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात् ॥ सिन्धुदेशजाखल्पत्वक्वृहदस्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : ॥ गन्धमांस्याम् ॥ वालरोगविशेषे ॥ वालमातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । वकासुरभगिन्याम् ॥ अहोवकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्यसाध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि : । पुं० बालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ॥ पूतनायाअरि : ॥

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांसूदितवान्० सूदयतिवा । सूद-क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

पूतनाहा । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांहन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्धः सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासाआत्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न० रोहिषतृणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ् ० । तिन्तिडीकादयइति० इकन् ॥ न० विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लट्वाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टकितकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वा जायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसस्तैलंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जारयाम् ॥ पोदृ इ० प्र० लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूते : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे ॥ न० रङ्गे ॥ त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : । } त्रि० दुर्गन्धे
पूतिगन्धिक : । }

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुसुरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुसुरसदन्तीभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ।

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलीष्वस्या : पाक कर्णेतिङीष् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाश्याम् ॥

पूतिक : । पुं० गंधमार्जारे ॥ घोडा करञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० लट्टा स्थकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकीटे ॥

पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥

पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धैणे ॥ यस्यनाभौमृगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्ं०सं०क्विप् । पुवंपाति०पिवतिवा । पारक्षणे०पानेवा । आतइतिक : ॥

पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णिमाया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मलजे । पीप०राध०इ०भाषा ॥

पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूये ॥

पूयरक्त : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रं तंपूयरक्तं प्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं० निम्बपादपे

पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रं पूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं० जलसमूहे । अम्बसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापसव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ बाह्येनवायुनामुर्त्त:शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सतदभ्यासात्सुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोऽयात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ ब्रह्मैवास्मी तियावृत्ति: पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआप्याय

मे । खल्ल्॥ बीजपूरे॥ गुणकाङ्के ॥ पुं॰ प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेय दशपिण्डे । त्रि॰ पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं॰ सेतौ॥ विष्णुतैले॥ न॰ अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ वानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ हिङ्गुधान्यजलेमांसंसुखिन्नंसूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीराद्रैबीजपूरैलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्तेपरिभृष्टंधूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंरुच्यंहृद्यंपुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यंमन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि॰पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पृपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पूर्यतेऽनेन । पूरी॰ । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री॰ शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारम्भकासूत्रेषु ॥ पूरणकर्त्र्याम् ॥ पूरयति । पूरी॰ । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न॰ वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री॰ पूपविभेदे । पूरी॰ कचौरी॰इ॰भा॰॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणाद्रकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वा सापूरिकाकथिताबुधैः । रुच्यास्वादीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृदूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी। तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या रक्तपित्तहृत् ॥ बदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिक्यायांमेलितंपञ्चमांशकम् । बदरत्वग्भवंचूर्णंजलेना लोडापीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डपाकविलेहिता । पूरिकाबदरोत्थितास्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुराढ्वातघ्नी सरास्कर्दिविनाशिनी । एवंविप्रायखर्जूरशर्करानारिकेरकैः ॥ द्राक्षयावैसुपूर्यस्सुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि॰ कृतपूरणे । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी॰ । क्तः । वादान्तेति पक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं॰ पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चेतने ॥ यथा। यस्माद्विश्वमुदेति यत्रमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासाय स्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयम पुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तम पास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुशन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादिर्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्यतेवा । पूरी॰वा॰ कुशन् ॥

पूर्णः । त्रि॰ व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं॰ शक्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म पूरी॰ । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णकः । पुं० स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुत्सितः पूर्णः । संज्ञायांकन् ॥

पूर्णकुम्भः । पुं० भद्रकुम्भे । जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौकुम्भश्च ॥

पूर्णकोष्ठा । स्त्री० नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्रः । पुं० सम्पूर्णेन्दुभयाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ पूर्णश्चासौचन्द्रश्च ॥

पूर्णता । स्त्री० पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम् । न० वस्तुपूर्णपात्रे ॥ वर्द्धापके । पूर्णानके ॥ उत्सवकालेहर्षात्गृहीतवस्त्रालङ्कारादौ ॥ होमकर्मणिब्रह्मदक्षिणायाम् ॥ हर्षादुत्सवकालेयद्दलङ्काराम्बरादिकम् । आकृष्यगृह्यतेपूर्णपात्रंपूर्णानकञ्चतत् ॥

पूर्णमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमासः । पुं० पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णबीजः । पुं० बीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिकः । पुं० वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्त्वावर्द्धवैनाशिकाः सर्वक्षयवादिनस्तुपूर्णवैनाशिकास्तेनप्रसिद्धाः शास्त्रे ॥

पूर्णा । स्त्री० पञ्चमीदशमीपूर्णिमामावास्यासु ॥

पूर्णानकम् । न० वर्द्धापके ॥ आनके ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । हर्षात्उत्सवकालेवस्त्राद्याकर्षणे ॥

पूर्णावतारः । पुं० नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णतमे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णाहन्ता । स्त्री० पराहन्तायाम् ॥ यथाहुर्वार्तिककाराः । भुक्तंयथान्नं कुक्षिस्थंस्वात्मत्वेनैवपश्यति । पूर्णाहन्ताकवलितंविश्वंयोगीश्वरस्तथेति

पूर्णिका । स्त्री० नासाच्छिन्नीनामकपक्षिणि ॥

पूर्णिमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् । शुक्लपक्षान्तिमतिथौ ॥ साद्विविधा । यथा । राकाचानुमतीचैवद्विविधा पूर्णिमामता । पूर्वोदितकलाहीने पौर्णिमास्यानिशाकरे ॥ पूर्णिमानुमतीज्ञेयापश्चास्तमितभास्करे ॥ यस्मात्तामनुमन्यन्तेदेवतापितृभिःसह । तस्मादनुमतीनामपूर्णिमाप्रथमा स्मृता ॥ यदाचास्तमितेसूर्येपूर्णचन्द्रस्यचोद्गमः । युगपत्सोत्तरारागात्तदानुमतिपूर्णिमा ॥ राकान्तामनुमन्यन्तेदेवतापितृभिः सह । रञ्जनाच्चैवचन्द्रस्यराकेतिकवयोऽब्रुवन् ॥ तस्यांजातस्यफलंयथा । कन्दर्पतुल्योयुवतिप्रियश्चन्यायात्प्रवित्तः सततंसहर्षः । शूरोबलीशास्त्रविशारदश्चस्तपूर्णिमाजन्मनियस्यजन्मः ॥ पूरी० । भावेक्तः । पूर्णचन्द्रस्यपूरणम् । तेननिर्वृत्ता ॥

पूर्तम् । न० खातादिकर्मणि ॥ खातादिनादेवकुल्यादिप्रहः । तद्यथाम् । पुष्करिण्यः सभावापीदेवतायतनानिच । आरामश्चविशेषेण

पूर्त्तं कर्म्मविनिर्दिशेत् ॥ अपिच ।
वापीकूपतड़ागानि देवतायतनानि
च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्य
भिधीयते ॥ इति ॥ ग्रहोपरागेय-
द्दानंपूर्त्तं तदपिनाकदम् ॥ आरा
मादिक्रियाजेफले ॥ पालने ॥ त्रि०
पूरिते ॥ छन्ने ॥ पूरणम् । पूर्यतेस्म
वा । पॄ० । भावेकर्म्मणिवाक्तःनध्या
ख्ये तिनिष्ठानत्वंन ॥

पूर्त्तिः । स्त्री० पर्य्याप्ते । उपसम्पन्ने
॥ पूरणे ॥

पूर्व्वः । त्रि० पूर्व्वजे ॥ प्राचि ॥ आद्ये
॥ अग्रे ॥ श्रुतिभेदे ॥ न० कारणे
। पूर्व्वभाविनि ॥ पुअमूत्रि । अति
क्रान्ते ॥ पूर्व्वति । पूर्व्वपूरणे । अ-
च् । पू० ॥

पूर्व्वगङ्गा । स्त्री० रेवायाम् । नर्म्मदान
द्याम् ॥ पूर्व्वाचासौगङ्गाच ॥

पूर्व्वजः । पुं० ज्येष्ठभ्रातरि ॥ अनादौ ॥

पूर्व्वजाः । पुं० भूमिदिव्यपितृगणे ।
ष्मसपश्वेषु । कव्यवालादिषु ॥ पू
र्व्वस्मिन्कालेजातः सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पूर्व्वजा । स्त्री० ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ टा-
प् ॥

पूर्व्वजिनः । पुं० अतीतजिनवि० ।
मञ्जुघोषे । शार्दूलवाहने ॥

पूर्व्वदिक्पतिः । पुं० इन्द्रे ॥

पूर्व्वदिक् । स्त्री० प्राच्यांदिशि । पूर्व्व-
स्याम् ॥

पूर्व्वदेवः । पुं० असुरे । दैत्ये ॥ पूर्व्वश्चा
सौदेवश्च । पूर्व्वापरप्रथमेत्यादिना
समासः ॥ यद्वा । पूर्व्वदेवः । अ
न्यायाद्विदेवत्वाद्भ्रष्टः । सुप्सुपे
तिसमासः ॥

पूर्व्वदेशः । पुं० सूर्य्योदयोपलक्षितेदेशे
। वर्त्तनौ ॥

पूर्व्वपक्षः । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्व्वश्चासौ
पक्षश्च ॥ शास्त्रीयप्रश्ने । सिद्धान्त
विरुद्धकोटौ । चोद्ये । देश्ये ।
फक्किकायाम् ॥

पूर्व्वपक्षपादः । पुं० चतुष्पादव्यवहा
रान्तरर्गतेप्रथमेपादे । भाषायाम् ।
प्रतिज्ञायाम् । पक्षे ॥

पूर्व्वपर्व्वतः । पुं० उदयाचले ॥ पूर्व्वप
र्व्वतः ॥

पूर्व्वफल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्ष
त्रान्तर्गतैकादशेनक्षत्रे ॥ तत्रजात
स्यफलंयथा । शूरस्त्यागीसाहसी
भूमिभर्त्ताकोपाक्रान्तः स्नाय्वशिरा
लोतिदक्षः । धूर्त्तःक्रूरोत्यन्तवाता
धिकः प्राक्फल्गुन्यस्य जन्मकाले
चयस्य ॥

पूर्व्वफल्गुनीभवः । पुं० बृहस्पतौ ॥

पूर्व्वभद्रपदः । पुं० प्रोष्ठपदासु । पञ्च
विंशतिमेनक्षत्रे ॥

पूर्व्वभद्रपदा : }
पूर्व्वभाद्रपदाः } स्त्री० { अश्विन्यादिस
{ प्तविंशतिनक्ष

त्रान्तर्गतपञ्चविंशतितमेनक्षत्रे । प्रो

षपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जि-
तेन्द्रियः सर्व्वकलासुदक्षोजितारि
पक्षः खलुतस्यानित्यम् । भवेन्नरो
यानुसुतरामपूर्व्वापूर्व्वापदाभाद्रपदा
प्रसूतौ ॥ पूर्व्वाश्चताभाद्रपदाश्च ॥
एकवचनान्तोपि ॥
पूर्व्वयक्षः । पुं० जिनवि० । जलेन्द्रे ।
मणिभद्रे ॥
पूर्व्वरङ्गः । पुं० नाट्यशालायाम् ॥ ना
ट्योपक्रमे । प्राक्सङ्गीते । गुणनि
कायाम् । रङ्गप्रधानाद्योरङ्गविघ्न
शान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्रा
दानेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्यः
कर्म्मविशेषः पूर्व्वरङ्गः । तदुक्तंवस
न्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुनः पूर्व्वरङ्ग
विघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकु-
र्व्वन्तिपूर्व्वरङ्गः प्रकीर्त्तितः इति ॥
पूर्व्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते
। प्रविश्यतद्वदपरःकाव्यमास्थापयेन्न
टः ॥ प्रथमंपूर्व्वरङ्गश्चततः प्रस्ताव
नेतिच । आरम्भेसर्व्वनाट्यानामेत
त्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्व्वंरज्यतेऽ
स्मिन् । रञ्जेर्घञ् । कुत्त्वम् ॥
पूर्व्वरागः । पुं० नायिकानायिकयोर्द
शाविशेषे ॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापिमि
थः संरूढरागयोः । दशाविशेषो
योऽप्राप्तौपूर्व्वरागःसउच्यते ॥ इ० ॥
पूर्व्वरात्रः । पुं० रात्रेःपूर्व्वभागे ॥ रा
त्राह्नाहाः पुंसि ॥

पूर्व्वरूपम् । न० पूर्व्वलक्षणे ॥ वैद्यके
भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥
पूर्व्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा
। दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्०
तत्पूर्व्ववदुच्यते । पूर्व्वंप्रसिद्धम्दृष्ट
स्वलक्षणसामान्यमितियावत्०तद
स्यविषयत्त्वेनास्ति०अनुमानज्ञान
स्येतिपूर्व्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्व-
सामान्यविशेषः पर्व्वतेनुमीयते०
तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणं
वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीता
वीतभेदात्तद्द्विविधम् ॥
पूर्व्ववादी । त्रि० प्रागभियोक्तरि । प्र-
थमविवादिनि ॥
पूर्व्ववित् । त्रि० अतीतज्ञे ॥
पूर्व्वशैलः । पुं० उदयपर्व्वते ॥
पूर्व्वसरः । त्रि० अग्रगामिनि ॥
पूर्व्वा । स्त्री० पूर्व्वदिशि । प्राच्याम् ॥
तद्दिग्भववायुगुणाः । पूर्व्वस्तुमधु
रोवातः स्निग्धः कटुरसान्वितः
। गुरुर्विदाहशमनोवातदः पित्त-
नाशनः ॥ इति ॥
पूर्व्वाद्रिः । पुं० उदयाचले । दिनमूर्द्ध-
नि ॥
पूर्व्वाषाढा । स्त्री० अश्विन्यादिसप्तविं
शतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकन
क्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयो
भूयः स्तूयमानानुरक्तो भक्तोदेवेब
न्धुमान्योतिदक्षः । पूर्व्वाषाढाक-

न्मकालियदिग्वाटाषाढः स्यादैरि वर्गेनितान्तम् ॥ पूसावर्बाचाषाढाच ॥

पूर्वाह्णः । पुं॰ द्विधाविभक्तदिनस्य पूर्वभागे ॥ यथा । आवर्तनात्तु पूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततः परः । आवर्तनात्॰वासरस्यच्छायापरिवर्तनात्प्रागितिशेषः ॥ त्रिधाविभक्तदिनस्यप्रथमभागे ॥ सचत्रिंशद्दण्डदिनमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मकः कालः यथा । पूर्वाह्णोवैदेवानां मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्णः पितॄणामितिश्रुतिः ॥ अह्नः पूर्वम् । पूर्वापराधरैत्येकदेशिसमासः । राजाहः सखिभ्यष्टिजिष्टतिटच् । अह्नादेशोणत्वम् ॥

पूर्वाह्णेतनम् । त्रि॰ पौर्वाह्णिके ॥ पूर्वाह्णेभवः । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्॰इतिट्युट्युलौतुट्च । घकालतनेष्विंत्यलुक् ॥

पूर्वेद्युः । अ॰ प्रातःकाले । धर्मवासरे ॥ पूर्वस्मिन्नहनि ॥ रुद्य : परुदित्यादिनापूर्वशव्दादेद्युस्प्रत्ययो निपात्यते ॥

पूषः । पुं॰ ब्रह्मदारुणि । तूत॰इ॰भा॰ ॥ पूषवृद्धौ । इगुपधात्कः ॥

पूषकः । पुं॰ ब्रह्मदारुणि ॥ पूषएवकः ॥

पूषा । पुं॰ सूर्ये ॥ जगतः पोषणात् । पुष्णाति । पुषपुष्टौ । श्वन्नु-क्षन्पूषन्निति निपातितः ।

पूषभाषा । स्त्री॰ अमरावत्याम् । इन्द्रनगर्याम् । सुरपुर्याम् ॥

पूषसुहृत् । पुं॰ शिवे ॥

पूषा । स्त्री॰ पिङ्गलापृष्ठवर्त्तिन्यांनाड्याम् ॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठेनीलजीमूतसन्निभा । याम्यभागस्यनेत्रान्तायावत्पादतलंगता ॥

पृक्का । स्त्री॰ मरुन्मालायाम् । पिशुनायामोषधौ । असारक॰इ॰भा॰ । पिडिं॰इ॰गौ॰भा॰स्पृश्यते । स्पृशस्पर्शने । वा॰ कक् । पृ॰ ॥

पृक्तम् । न॰ धने ॥ त्रि॰ खचिते ॥ सम्पर्कयुक्ते ॥ पृच्यते । पृची॰ । क्तः ॥

पृक्तिः । स्त्री॰ सम्पर्के । स्पृष्टौ । स्पर्शे ॥ पर्चनम् । पृचीसम्पर्के । क्तिन् ॥

पृच्छा । स्त्री॰ अनुयोगे । प्रश्ने ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । गुरोश्चहलइत्यः । सम्प्रसारणम् ॥

पृच्छितनुः । पुं॰ प्रश्नलग्ने ॥

पृच्छ्यम् । त्रि॰ प्रष्टव्ये ॥

पृतना । स्त्री॰ सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे । तिसृषुवाहिनीषु ॥ अत्रेभाः ॥ २४३ । रथाः २४३ । अश्वाः ७२९ । पादातिकाः १२१५ । समस्तसङ्ख्ययाखचितुर्विंशतिभिः स्मृता । २४३० ॥ प्रियते । पृङ्व्या-

वाने । वा० तल: गुणाभावश्च ॥
पूतनाषाट् । पुं० इन्द्रे ॥ पृतनांसह ते । षष्ठमर्षणे । छन्दसिसहइतिण्विः सहेरितिष : ॥
पृथक् । च० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे वा । ऋते ॥ असङ्कीर्णे । नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० कक् ॥
पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारण कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावत्तपृ यक्त्वंस्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्व मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रती तिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्त्वं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा रणकारणंपृथक्त्वम् । तन्निस्यता- दिकंसंख्यावत् । यथानित्ये त्वेक- त्वं नित्यम् ० अनित्ये चनित्यम् ० आ श्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेआश्रयना- शान्नश्यति० तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादि वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः । वैयो पादेयविवेके ॥ भेदे । भावेत्व : ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥
पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । छर्द- रीजा० द्व० भा० । देव्याम् । म- धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्या : ॥
पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चि त्रपर्ण्याम् । पीटवनी० द्व० भा० । आकुल्या० द्व० भा० ॥ पृथक्अस मानंपर्णमस्या : । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके । व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्याभाव : । त ल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥
पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥
पृथग्जन : । पुं० मूर्खे ॥ नीचे । अधमे ॥ पृथक्कार्यीजन : असभ्य- त्वात्पृथग्जन: । शाकपार्थिवादि: ॥ सज्जनेभ्य : पृथग्भूतोजनोवा ॥ त्रि० पापिनि । भिन्नलोके ॥
पृथग्रूप : । त्रि० बहुविधे । पृथ ग्रूपमस्य ॥
पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ । पृथक्- नानाविधंवर्त्म संचरणमात्मास्वभा वोऽस्य ॥
पृथग्वाद : । पुं० वैतिनि । पृथक् नानावस्तु० वृत्ते वंवदनंयस्य ॥
पृथग्विध : । त्रि० नानारूपे । पृथक् धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण० पर स्परविलक्षणाविधायस्य ॥
पृथग्बीज : । पुं० भल्लातके ।
पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे । प्रथयति । प्रथ० । प्रथ: कित्सम्प्रसारणञ्च स्यजि : ॥
पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् । प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथे : षवन् सम्प्रसारणञ्चेत्यके । षित्वान्ङीष् ॥
पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वस रि । पाण्डो : पत्न्याम् ॥
पृथाजः । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

स्त्रीभार्यौ । पृथायाः पृथायांवा जातः स्त्री० । ढः ॥ अर्जुनपार्थे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे ॥ पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोरक्ष्याम् । क्ष्मायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रसहिताद्गन्धतन्मात्रादुत्पन्नायां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चसंभूतं घ्राणञ्चाध्यात्ममुच्यते । अधिभूतं तथा गन्धो वायुश्चाधिदैवतम् ॥ न्यायमतेन पृथिवीविभजते । गन्धवती पृथिवी । सा द्विधा । नित्याऽनित्या च । नित्या परमाणुरूपा । अनित्या कार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियं गन्धग्राहकं घ्राणं नासाग्रवर्त्ति । विषयो मृत्पाषाणादिः । इति ॥ प्रथते । प्रथ विस्तारे । प्रथेः षिवन् सम्प्रसारणञ्च । ङीष् ॥ प्राणप्रदानात् स पृथुर्यस्माद्भूमेरभूत् पिता । ततस्तु पृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धो घ्राणेन्द्रियं चापि काठिन्यं गौरवं तथा । वसुन्धरागुणा एते गदिता गुणवेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैला तावती पृथिवी स्मृता ॥

पृथिवीक्षित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यां क्षयति निवसति । क्षि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्त पृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्याःपतिः ॥ नाऋषिः कुरुते काव्यं नारुद्रो रुद्रमर्चति । नादेवांशो ददात्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ।

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगे सूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेननृपस्य दक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनाद्राजोपाधिं प्राप्ते ॥ पृथते । प्रथ ख्याते । प्रथिम्रदीति कुः सम्प्रसारणञ्च ॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिड्डा० इ० भा० ॥ यथा । शालयः सतुषा आर्द्रा भृष्टाः स्फुटितास्ततः । कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृताः पृथुकाअपि ॥ पृथुका गुरवो वातनाशनाः श्लेष्मलाअपि । सक्षीरा बृंहणा वृष्या बल्याभिन्नमलाश्च ते ॥ पृथु

रैव। संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने। पर्थयति०पथ्यं तेवा। पृथुप्रक्षेपे। चु०। अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्०प्रथे:सम्प्रसारणञ्च॥ यद्वा। पृथुकायति। कैशब्दे। आतइतिक: ॥ त्रि० शिशौ। अर्भके॥

पृथुका। स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम्॥ बालिकायाम्॥

पृथुकोल:। पुं० राजबदरे॥

पृथुच्छद:। पुं० हरिदर्भे॥ त्रि० बृहत्पत्रे॥

पृथुपत्र:। पुं० रक्तलशुने॥ हरिदर्भे॥

पृथुपलाशिका। स्त्री० शट्याम्॥

पृथुरोमा। पुं० मत्स्ये॥ पृथूनि महान्तिरोमाण्यस्य। रोमशब्देनपक्षोच्यतेतिस्वामी। बल्कलमितिसर्वधर:॥ त्रि० बृहल्लोमयुक्ते॥

पृथुल:। त्रि० विशाले॥ पृथुप्रथुत्वमस्यास्ति। सि०लच्॥ पृथुपृथुत्वंलातिवा। क:॥

पृथुला। स्त्री० हिङ्गुपत्र्याम्॥ टाप्

पृथुशिम्ब:। पुं० श्योनाकप्रभेदे॥

पृथुशेखर:। पुं० पर्वते॥ पृथुर्महान्शेखरोऽस्य॥

पृथुसेन:। पुं० राज्ञि॥ पृथ्वीसेनायस्य॥

पृथुस्कन्ध:। पुं० शूकरे॥

पृथूदकम्। न० तीर्थविशेषे:प

पृथूदर:। पुं० मेषे॥ त्रि० बृहत्कुक्षौ॥

पृथ्वी। स्त्री० भूमौ। अचलायाम्। धरायाम्॥ स॥ त्वहत्याम्कपत्र्याम् हिङ्गु॥त्र्याम्॥ कृष्णजीरके॥ बृहत्ताईन्मातरि॥ बृहदेलायाम्॥ पुनर्नवायाम्॥ प्रथते प्रथविस्तारे० प्रख्यानेवा। प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु:। वोतोगुणवचनादितिङीष्॥ वर्णवृत्तविशेषे। तल्लक्षणं यथा। जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति॥ अपिच। पयोधरपयुतास्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरुचिकङ्कणाललितभावबन्नूपुरा। सुवर्णरुचिरालसच्चवणरूपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताहरतिहन्तपृथ्वीमम॥ यथा। चताधरतटीघनस्वसितमङ्गरागव्ययोरशोरपिचशोचिमाभवतिकारणादन्यत:। इदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखेयदिदमञ्जनंरहसिचार्द्धचन्द्रं गले॥

पृथ्वीका। स्त्री०बृहदेलायाम्॥ कृष्णजीरके॥ कलाजाज्याम्॥ हिङ्गुपत्र्याम्॥ प्रथते। प्रथप्रख्याने। फर्फरीकादयश्चेतिसाधु:॥

पृथ्वीकुरबक:। पुं० श्वेतमन्दारे॥

पृथ्वीजम्। न० गडलवणे॥

पृदाकुः। पुं० वृश्चिके ॥ व्याघ्रे ॥ सर्पे ॥ चित्रके ॥ पर्दते । पर्द० । पर्देर्निर्ह्रस्व सारणमल्लोपश्च तिकाकुप्रत्ययः ॥
पृश्निः। स्त्री० रश्मौ ॥ त्रि० अल्पतनौ ॥ स्पृशति स्पृश्यते वा । स्पृश संस्पर्शे । घृणिपृश्नीति साधुः ॥ पृच्छति० पृच्छ्यते वा । पर्षति० पृष्यते वा । प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् । पृषु सेचने वा । पूर्ववत्साधुः ॥
पृश्निका। स्त्री० कुम्भिकायाम् ॥
पृश्निगर्भः। पुं० गदाग्रजे । श्रीकृष्णे ॥
पृश्निपर्णी। स्त्री० पृथक्पर्ण्याम् । अङ्घ्रिवल्लिकायाम् । चक्रौत्० इ० पिठवनि० इ० च० भा० । चाकुलिया० इ० गौ० भा० ॥ पृश्निपर्णी त्रिदोषघ्नी वृष्योष्णामधुरासरा । हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमीः ॥ पृश्निरल्पं पर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥
पृश्निभद्रः। पुं० श्रीकृष्णे ॥
पृश्निशृङ्गः। पुं० विष्णौ ॥ गणेशे ॥
पृश्नी। स्त्री० वारिपर्ण्याम् ॥
पृषत्। पुं० मृगे ॥ न० विन्दौ ॥ त्रि श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषु सेचने । वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महदिति अतिप्रत्ययो गुणाभावश्च निपात्यते । शतृवदस्य कार्यम् ॥
पृषतः। पुं० पृषाकमृगे । चित्रमृगे ॥ यथा । पृषतश्चन्द्रविन्दुः स्याद्धरिणात्किञ्चिदल्पकः ॥ पृषतस्तु भवेत्स्वादुर्ग्राहकः शीतलो लघुः । दीपनो रोचनः श्वासज्वरदोषक्षयास्रजित् ॥ इति ॥ विन्दौ ॥ त्रि० श्वेतविन्दुयुक्ते ॥ पर्षति । पृषु० । पृषिरञ्जिभ्यां कित् इत्यतच् ॥ यद्वा । पृषताः विन्दवः सन्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥
पृषताम्पतिः। पुं० वायौ ॥
पृषताश्वः। पुं० वायौ । अनिले ॥ पृषतो मृगविशेषोऽश्वो वाहनमस्य ॥
पृषती। स्त्री० मृग्याम् ॥
पृषत्कः। पुं० वाणे । शरे ॥ पर्षति पृषु० । लटः शतृ । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥ यद्वा । वर्त्तमाने पृषन्महदिति साधुः स्वार्थेकन् ॥
पृषदश्वः। पुं० गन्धवहे । पवने । वायौ ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वो वाहनमस्य ॥ पृषतामश्वकणानामश्ववद्वेति वा ॥
पृषदाज्यम्। न० सदध्याज्ये । दधिमिश्रितघृते ॥ पृषच्च तदाज्यञ्च ॥ यद्वा । पृषद्भिः सहितमाज्यम् ॥
पृषद्बलः। पुं० वायुश्वे ॥
पृषन्तिः। पुं० विन्दौ ॥ यथा । पयः पृषन्तिभिः स्पृष्टा वान्ति वाताः शनैः शनैरिति जाम्बवतीविजयकाव्यम् ॥
पृषभाषा। स्त्री० इन्द्रपुर्याम् ॥

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वट खराइ० भा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिन सवनेगीयमानस्तोत्राणांनामधेये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छ्:क्त:॥

पृष्टव्य : । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्व स्थाने । पीठ०इ०भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांसलंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सधमानांविपर्यस्तं निर्द्धनानांप्रकीर्त्तितमितिसमुद्र:॥ चरममात्रे ॥ पृष्यते : पृषु० । तिथपृष्ठगूथेति साधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० त्रि चाधिकरणे० पृष्ठै: स्तुवतइत्यादौ तथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थि : । पुं० गडौ । कूब० इ० भा० ॥

पृष्ठत : । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठे इति । आद्यादित्वात्तसि: ॥

पृष्ठदृष्टि : । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसाद : । त्रि० परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० त्रिकाण्डशेष : ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकीर्त्तने । त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंश : । पुं० रीढके । पृष्ठास्थि नि ॥ सतुगर्भेमासमात्रे सम्भवति ॥

पृष्ठवह : । पुं० पृष्ठ्याश्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्०ड् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाह : । पुं० }
पृष्ठवाहक : । पुं० } वृषे ॥

पृष्ठवाह्य : । पुं० भारवाहकवृषे । स्यौरिणि । पृष्ठ्ये ॥

पृष्ठशृङ्ग : । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी ०प शभीरो । सैरिभे ॥ षंढे । भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायन : । पुं० धान्यविशेषे । मतङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदय : । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषोवृष:कर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठोदया : षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्य : । पुं० स्यौरिणि । पृष्ठेनभारवहनशीलेघोटके । न० पृष्ठवृन्दे ॥ यज्ञविषयेऽद : स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांसमूह : । पृष्ठायन् ॥ प्रशस्तमतिशयितंपृष्ठमस्य । अन्येष्वपीतियद्वा

पृष्णि : । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका } स्त्री० } कत्तृणे । कुम्भ्याम् ॥
पृष्णी । }

पेचक : । पुं० उलूके । वायसाराती । कौशिके ॥ यूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्भूदाच्छादकमांसपिण्डवि

ग्रेषि ॥ पचति॰पच्यतेवा॰दुःक्खे न । लुपधम॰ ॥ पचिमच्योरिच्चो- पधायाइतिवुन् । अतइत्त्वम् । पु गन्ते तिगुणः पर्यङ्के ॰ मेघि॰ । यूके ॥
पेचकी । पुं॰ हस्तिनि ॥
पेचिलः । पुं॰ गजे । हस्तिनि ॥
पेचु । न॰ पेचुल्याम् ॥
पेचुकम् । न॰ नाडीचशाके । पेचुल्या म् ॥ त्रिकाण्डशेषेकेचुकमितिपाठः
पेचुली । स्त्री॰ पेचुनि । नाडीचशाके
पेटः । पुं॰ प्रहस्ते । पेटति । पिट॰ । प॰ अच् ॥
पेटकः । पुं॰ न॰ पिटके । पुस्तका दीनांमञ्जूषायाम् । पिटार॰ इ॰ भा॰ ॥ चि॰ कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयोः । एवुल् ॥
पेटाकः । पुं॰ पेडायाम् । पेटके ॥
पेटिका । स्त्री॰ वृक्षविशेषे॰ । कुवेरा च्याम् । कृष्णहन्तिकायाम् ॥
पेटी । चि॰ पेटके ॥
पेडा । स्त्री॰ पेटके । मञ्जूषायाम् । हहत्पेटाके ॥ पिण्डते । पिडिसं- घाते । प॰ अच् । अनित्यत्वान्नन् स् ॥
पेत्वम् । न॰ अमृते । घृते । पीयते । पा॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइति॰ इत्वन् ॥
पेपीयमानः । चि॰ अत्यासक्त्यापीय- माने ॥
पेयम् । न॰ पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ अष्टविधान्नान्तर्गतान्नवि॰। यथा।भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम् । निष्यंपञ्च्वभक्ष्यंस्याद- न्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ॰ वा॰ नि॰ ॥ चि॰ पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा॰ । यत् । ईद्यति । गुण ः ॥
पेया । स्त्री॰ आाणायाम् ॥ अच्छमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेया विधिर्यथा । चतुर्दशगुणेनीरेरक्त शाल्यादिभिः कृता । द्रवाधिका- स्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरैः ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधा यिनी ॥ स्वेदाग्निजननीक्लेयावात- वर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवसंयु क्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूल हरीरुच्याव्याधिबन्धविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा॰ । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥
पेयूषः । पुं॰ न॰ अमृते ॥ नव्यदु- ग्धे । सप्तदिवसावधिक्षीरे ॥ आस न्नराचप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीय ते॰पीयतेऽनेनवा । पीयइतिसौ त्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् । बहु लवचनात्पक्षेगुणः ॥ अग्निसंयो- गात्कठिनतांगतेनवप्रसूतायाःगोः क्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघनं-

पीयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥

पेरु : । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ् पाने । निपीभ्यां रु : ॥

पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजी । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गं हरितञ्च । तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमञ्चैवसंयोगाच्चयद्विषम् ॥ तत्सर्वंनाशयेच्छीघ्रंशूलंभूतादिदोषजम् । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंहयो: । स्थावरादिविषघ्नं स्याद्धरितञ्चापरं शृणु ॥ शीताङ्गंनाशयेच्छीघ्रंशूलंतिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पेलम् । न० ग्रण्डकोषे ॥

पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्रसावकाशत्वंप्रकार : ॥ पेलनम् । पिलक्षेपणे । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येष्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥

पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यं द्विविधंनृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपाचताण्डवंद्विविधंमतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यं तथाभिनयशून्यता । यत्रसापेवलिस्तस्या : संज्ञादेशीतिलोकत : ॥ छेदनंभेदनंयत्रबहुरूपासुखावली ॥ ताण्डवंबहुरूपन्तद्दारुणागलमुद्धतमिति ॥

पेशलम् । न० सौकुमार्य्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशंलाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलच्वा ॥ पेशोस्यास्ति । सिध्मादित्वालच्वा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्म्मणामकसावाचावपुषाचशोभनत्वात् । पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥

पेश : । न० रूपे ॥

पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरके० इ० गौ० भा० ॥

पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिंशिअवयवे । हपिशिरुहिवृतीत्यादिना० इन् ॥ मांसविदले ॥

पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांसाम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥

पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥

पेषणम् । न० चूर्णने । पिष्लृसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥

पेषणि : । स्त्री० ⎫ पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । ⎭ दृशदुपलात्मि-

कायाम् । पट्टे । ग्रहकच्छपे । सि
ल० द्व० भा० ॥
पैत्रल : । त्रि० पैशले ॥
पैषाक : । पुं० पैषस्थाम् ॥
पैङ्गुष : । पुं० कर्षे ॥
पैठर : । त्रि० उद्ध्ये । स्थालीपक्वमां
सादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा
इत्यण् ॥
पैठीनसि : । पुं० स्मृतिकारकेमुनि
विशेषे ॥
पैण्डिन्यम् । न० भैक्षजीविकायाम् ॥
पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामह
सम्बन्धिधनादौ । पितामहस्येदम्
। तस्येदमित्यण् । स्त्रियांपैतामही
पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ
। सुखिनस्योयतैयचसदेश : खलुपै
तृक : ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चे
तिचकाराट्ठञ् ॥ ङीपि०पैतृकीवि
द्या ॥
पैतृकभूमि : स्त्री० । पितृसम्बन्धिस्थाने ॥
पैतृष्वसेय : । त्रि० पितुर्भगिनीसन्त
तौ ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोपः
। अतएवज्ञापकाड्ढक् । स्त्रियांपैतृ
ष्वसेयी ॥
पैतृष्वस्रीय : । त्रि० पितुर्भागिनेये ।
पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् ।
पितृष्वसुश्छण् ॥
पैत्त : । त्रि० पैत्तिके ॥
पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । त्रि-

त्तसम्भवे । पित्तस्यशमनंकोपनंवा
वातपित्तश्लेष्मभ्य : शमनकोपनयो
रितिठञ् ॥
पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यंगुष्ठयो
र्मध्ये ॥ पितॄणामिदम् । तस्येद
मित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥
पैत्राहोरात्र : । पुं० पितृलोकस्यदि
वारात्रौ । दर्शमासे । कृष्णपक्ष :
पितॄणांदिनम्०शुक्लपक्षोरात्रि : ।
पितॄणामयम्०पैत्र : । पैत्रश्चासा
वहोरात्रश्च ॥
पैत्र्य : । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥
पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पि-
प्पलभस्मनि ॥ पिप्पलस्यावयवोवि
कारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥
पैल : । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधा
रकेव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम्
। पीलायावेत्यण् ॥
पैलेय : । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्य
म् । अणभावे० द्व्यच इति० ढक् ॥
पैशाच : । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्त
र्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच : कन्य-
कांछलात् । छलमाहमनु : । सुप्तां
मत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति ।
सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमो
धम : ॥ पिशाचस्यायम् । अण् ॥
पिशाचएववा । स्वार्थिक : प्रज्ञाद्य
ण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाच
सम्बन्धिनि ॥

पैशाचिक: । त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न० परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्य कर्मभावोवा । यु० । अण्० ॥

पैशुन्यम् । न० अविज्ञातदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्य दुर्जनस्य कर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धुभ्रातृमित्रसकाशेऽर्थोपघातार्थं दोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्ट: । त्रि० पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न० मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री० विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम् । वारुण्याम् ॥ पैष्टीकटूष्णतीक्ष्णास्वादोषध्नीडीसमापरा । वातहृत्कफकृच्छोषतृत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप्

पोगण्ड: । पुं० बालके ॥ बालआषोडषाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दित: इतिनारद: ॥ दशवर्षीयबालके । त्रि० विकलाङ्गे ॥ पवते०पुनाति वा । विच् । पोर्गण्डएकदेशोस्य ॥

पोट: । पुं० वेश्मभूमौ । वास्तौ ॥

पोटगल: । पुं०नले । नरकट०नरसल० इ० भा० ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । कांस० इ० भा० ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअदने०स्रवणेच । अच् ॥

पोटा । स्त्री० स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो: स्तनश्मश्रुादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थश्चुरादि: । पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली । स्त्री० पोट्टलिकायाम् । पोटली० इ० भा० ॥ यथा । शुद्ध्यर्थं त्रिफलाक्काथेगुडूच्या: क्काथएववा । दोलायन्त्रे पुर: पाच्य: पोट्टल्यावस्त्रबद्धया ॥

पोडु: । पुं० कपालास्थितले ॥

पोत: । पुं शिशौ ॥ वस्त्रे । समुद्रतरणार्थेनौकाविशेषे । समुद्रयाने । वार्वटे । जहाँजा० जहाज० इ० आधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभि: । रत्नपारीक्षकै: सार्द्धमानयिष्ये बहूनि च ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तं लवणार्णवम् । पोतारूढास्तत: सर्वे पोतवाहैरुपासिता: ॥ अपरेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननिस्त्वरा: । इ० वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्याय: ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि ॥ गृहस्थाने । पोता०इ० गौ० भा० ॥ वाससि ॥ दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति०पूयते

वा । पूञ् । इसिसृञिधिस्त्रितन् ॥ यद्वा । पवति । पूङ् । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सौनचिडी० इ० भा० ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे० अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ०भा० ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिकृत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतज : । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनोपलक्षितोवणिक् ॥

पोतवणिक्प्रिय : । पुं० बुद्धप्रभेदे ॥ पोतवणिज : प्रियायस्य : ॥

पोतरक्तक : । पुं० केलिपाके । पतवार० इ० भा० ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाह : । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । दाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्म्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्राण्डमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतैवहित्रैआधीयन्ते । धाञ: कर्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भक: आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतास : । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पक्षिणांस्त्र्यपत्ये ॥ पोतस्थक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ् । तृन्विधावृत्विक्षुचानुपसर्गस्येतितृन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधु : ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलस्याग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ् । हलसूकरयो: पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुध : । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनि : ॥

पोत्रिरथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । त्रिमुखायाम् । वज्रकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वींपर्पटिकांतत : । स्वेदयेत्तप्तकेतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधा : ॥ तांखादेत्सर्पिषाकायुक्तांतस्यामण्डकवद्गुणा : ॥

पोलिन्द : । नौकावयवविशेषे । पादा

रक्षी ॥

पोली । स्त्री० दिष्टकवि० । पूपाख्या म् । चर्पट्याम् ॥

पोष : । पुं० पोषणे ॥

पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥

पोषणम् । न० पुष्टौ । पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ भृतौ ॥

पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ त्रिषु ॥ त्रि० पोषके । पोषणक र्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनि हृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥

पोष्टा । पुं० पूतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्त रि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥

पोष्टृवर : । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥

पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणी ये । अवश्यसम्वर्धनीये पोष्यवर्गे ॥

पोष्यपुत्र : । पुं० । पुत्रप्रतिनिधौपाल नात्सुतत्वंप्राप्ते ॥

पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपाल नीयगणे ॥ यथा मातापितागुरु : पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्या गतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गाउ- दीमत ॥

अपिच । मातापितागुरुर्भ्राताप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतो तिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधन म् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्ग : ॥

पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥

पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौं स्नी ॥

पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्द पर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमा वधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवन न्तुतत : परमिति ॥ आचार्यप्रमुखा नांहिपौन : पौन्येनिर्मितौ । यतो गण्डावस्थातेनपौगण्ड : सस्मृतोबु धैरित्युक्तेस्तदवस्थावति । त्रि० ॥

पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पु- ण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलप- द्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यं मधुरंपाकेवर्ण्यंपित्तकफास्रनुत् ॥

पौण्ड्र : । पुं० चंदेली० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यसङ्ख्ये ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्डाति । पुडिखण्डने । स्फायीतिरक् । प्र- ज्ञाद्यण् ॥

पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ०प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोर- सपाकयो : । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

इवैचाद्दौत्तचिये पश्चाद्विहितक्रिया लोपादिनाशूद्रत्वमापन्नेदस्युपदवा च्ये जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायाम्वै-श्याज्जातिजातिवि० । पुंडो० इ० गौ० भा० ॥ पुण्ड्रएव । स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देशवि० । विहा र० इ० भा० ॥

पौण्ड्रक : । पुं० पुण्ड्रेचौ । सेव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिवि शेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णेमधुनि ॥ या कृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायो-महापिण्डिकावध्नानास्तरुकोटरा-न्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तास्तज् ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यंयन्मधुतद्वनेचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधु रूक्षोष्णंपित्तदाहास्रवातकृत् । वि दाहिमेहकृच्छ्रघ्नंग्रन्थ्यादिक्षतशो-षिषु ॥ पुत्तिकाभि: कृतम् । संज्ञा यामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता० इ० नाती इ० भा० ॥ पु-त्रस्य०पुत्र्याश्चापत्यम् । अनृष्यानन्त र्येविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भाव कर्मणो : ॥ उद्ग० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्र्या म् ॥ पुत्रस्यपुत्र्याश्चस्त्र्यपत्यम् । अञन्तत्वान्ङीप् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भ वे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पु-न : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरि त्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभ मात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकार्थ उपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्ग-तपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येर्थे ऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावा स्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भूत्वास-पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रौहिषतृणे । रा मकर्पूर० इ० ख्याते ॥ त्रि० नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइ त्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहवाह्योपवने ॥ नि-ष्कुटस्तुगृहारामोवाह्यारामस्तुपौर क : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पुरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातय : । पुरोस्तुपौरवोवंशोयत्र जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४ऽध्याय : ॥

पौरस्त्य : । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिक : । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिरुष्टिर्वालयो: वास्थितिर्वातत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्यायभावस्यगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । केनाप्युपायेनावश्यमिदंसम्पादयामि.त्येवंविधोत्साहरूपेनिर्वन्धे ॥ उच्छास्त्रंशास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रंपरस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरक : । अर्थेषुस्वर्गादिषुपरमोर्थोमोक्ष : ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादण्वा ॥ क्लीवाहिदैवमेवेवंप्रशंसन्ति-नपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्तिशूरा : सदोद्यमा : इत्यग्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदो:पाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौचपाणीचलत् ० ऊर्द्ध्वविस्तृतदो : पाणियेनस : तादृशोयेनस : तादृशोना० तस्ययन्मानंपरिमाणम् ॥ तेनवापुंसायन्मीयतेतत्र ॥ पुरुषप्रमाणमस्यपुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनर:० पौरुषीनदी० पौरुषंसर : ॥

पौरुषेय : । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यबधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषाद्वधविकारसमूहतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञाविति ठञ् ॥

पौरोगव: । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा०इ०भा० ॥ पुर : पूजितोगौभूमि : पुरोगवी । गोरतद्धितलुकीतिटच् । तस्याध्यक्षम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुर : प्रथमंयाच्यवस्तुषुगौर्नेत्रमस्य०पुरोगु: । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : । तत: प्रज्ञाद्यण् ॥

पौरोडाश : । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिक : । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्र :-

पुरोडाश : । सएवपौरोडाश : । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥
पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥
पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्म- भावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥
पौर्णमास: । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभव:। सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥
पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णोमासोयस्याम्। बहुव्रीहौकृते० स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीति- निर्द्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते०इति । पूर्णमासादण्- वक्तव्य : । इत्यण् । ङीप् ॥
पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥
पौर्वपदिक : । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि। पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥
पौर्वापर्यम् न०कार्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥
पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णे भव:। विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामिति पक्षेठञ् ॥
पौलस्त्य: । पुं० कुवेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्तेर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे पुलस्तय: ॥ राक्षसे ॥
पौलि: । पुं० आपक्वे । भर्जितेहरितयवादौ ॥ पोलति । पुलमहत्त्वे । ज्वलादित्वाण: । पौलेननिर्वृत्त : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥
पौलुषि: । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥
पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोम्नोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष्॥
पौष : । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने ॥ तत्रजातफलम् । निगूढमन्त्र : सुकषाङ्गयष्टि : परोपकारीपितृविहीन : । कष्टान्वितार्थ व्ययकृद्विधिज्ञ : पौष : प्रसूत : पुरुष : सुधीर : ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० महे ॥ युद्धे पुष्ययुक्तेन्हि ॥
पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्त पौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोप : । ङीप् ॥ पुष्येणयुक्तायांरात्रौ ॥
पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णंवातकफज्वरान् । हन्तिशोथ‚रुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥
पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥
पौष्टिकम् । न० पुष्ट्यु‚त्पादककर्मणि

॥ चौरसमयेगात्राच्छादनवस्त्रवि
शेषे। कावाङ्० ङ्० गौ० भा० ॥
पौष्ण : । पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवती
नक्षत्रे ॥
पौष्पम्। वि० पुष्पनिर्मिते ॥
पौष्पकम्। न० धातुप्रभेदे। रीति
पुष्पे ॥ पुष्पस्यप्रतिकृति : । इवे
प्रतिकृताविति कन्। ततः स्वार्थे०
अण् ॥
पौष्पी। स्त्री० पुष्पपुरे। पटना० ङ्०
भा० ॥
प्याट्। अ० हे। भोः। सम्बोधने ॥
प्यायते। प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्यय :
प्र। अ० प्रकर्षे ॥ गतादार्थे ॥ प्रथमादि
कर्मदीर्घेशभृशसम्भवदृप्तिषु। वियो
गशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजायदर्शने
॥ यथा आदिकर्मणिक्त:० प्रयात:
। दीर्घे० प्रबलामूषका : । ईशे०
प्रभुर्देशस्य। भृशार्थेप्रवदन्तिदाया
दा : । सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभ
वति। दृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम्। वि
योगे० प्रोषित : शुद्धौप्रसन्नमुदक
म्। शक्तौ० प्रशक्तोविप्राय। इ
च्छायाम्० प्रार्थयते कन्याम्।
शान्तौ० प्रशान्तोग्नि : । पूजाया
म्० प्राञ्जलि : स्थित : अग्ये० प्र
बालम्। दर्शने प्रलोकयति।
इत्यर्थ : ॥
प्रकट : । त्रि० व्यक्ते। नि : सन्दिग्ध

भातीतिव्यवहारगोचरे। स्पष्टे ॥
उद्भूते ॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात्
स्वार्थेकटच् प्रत्यय : ॥
प्रकटित : । वि० प्रकाशिते ।
प्रकटोदितम्। न० विस्पष्टवाक्ये ॥
प्रकण्व : । पुं० देशविशेषे ॥
प्रकथनम्। न० प्रकर्षेणप्रतिपादने ॥
यथागाथा : प्रकुरुते। प्रकथयती
त्यर्थ : । गन्धनावक्षेपणेतिप्रकथने
आत्मनेपदम् ॥
प्रकम्पन : । पुं० वायौ ॥ नरकविशे
षे ॥ न० कम्पातिशये ॥
प्रकर : । पुं० संहतौ। सङ्घे ॥
विकीर्णकुसुमादिषु। न० जोङ्ग
के ॥ प्रकीर्यते कृविक्षेपे। ऋदो
रप् ॥
प्रकरणम्। न० प्रस्तावे ॥ यथा।
भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलव
णे प्रतीतिगमनप्रकरणे तत्वश्चे
प्रतीतिर्भवतीति ॥ रूपकभेदे।
अभिनेयप्रकारे ॥ विश्रामे ॥ ग्रन्थ
सन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे ॥ तल्लक्षणं
यथा। शास्त्रैकदेशसम्बद्धंशास्त्र
कार्यान्तरेस्थितम्। आहु : प्रकर
णंनामग्रन्थभेदंविपश्चित : ॥ अत्र
मीमांसका : ॥ विनियोगविधे :
सहकारिभूतेषुषट्सुप्रमाणेषुचतु
र्थप्रमाणे ॥ उभयाकांक्षाप्रकरणम्।
यथा। प्रयाजादिषुसमिधोयजती

त्त्यादिवाक्येफलविशेषस्यानिर्देशात्
समिधायागेनभावयेदितिवोधानन्त-
रंकिमित्त्यस्त्युपकार्याकाङ्क्षा॰द-
र्शपूर्णमासवाक्येपिदर्शपूर्णमासा
भ्यांस्वर्गंभावयेदितिवोधानन्तरंकथ
मित्यस्त्युपकारकाकाङ्क्षा। इत्थं
चोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्श
पूर्णमासाङ्गत्त्वम्। तच्चप्रकरणं-
द्विविधम्॰महाप्रकरणमवान्तरप्रक
रणञ्चेति। तत्रमुख्यभावनासम्बन्धि
प्रकरणंमहाप्रकरणम्॰तेनचप्रयाजा-
दीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम्। एत-
च्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः स-
म्भवात्। नतुविकृतौ॰तत्रप्रकृति-
वद्विकृतिःकर्त्तव्येत्यतिदेशेनक
थम्भावाकाङ्क्षायाउपशयेनापूर्वाङ्गा
नामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगा-
सम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानांस्था-
नादेवविकृत्यर्थत्वमिति। अङ्गभा-
वनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरण
म्। तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजा-
द्यङ्गत्वम्। तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते॰
तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभा
वनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधाना
ङ्गत्वापत्तेः। एकाङ्गानुवादेनविधी
यमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहित-
त्वंसन्दंशः। यथा॰अभिक्रमणं॰
तद्धिसमानयतउपभृतस्तेजोवाद्वित्या
दिनाप्रयाजानुवादेन॰किञ्चिदङ्गं-

विधायविधीयते॰तदनन्तरमपिप्र-
याजानुवादेनप्रयाजत्वम्॰यस्यैवंवि
दुषः प्रयाजाइज्यन्ते॰प्रैभ्योलोके-
भ्योभ्रातृव्यान्नुदते॰अभिक्रामंजुहो
त्यभिजित्यै इतितदनन्तरमपिप्र
याजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवे-
देत्यादिनाकिञ्चिदङ्गंविधीयते। अ
तःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रम
णंतदङ्गंप्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोप-
कारंभावयेदितिज्ञाते॰कथमेभिरपू
र्वंकर्त्तव्यमिति॰कथम्भावाकाङ्क्षा
याःसत्वात्। साचसन्दंशपतितै
रभिःक्रमणादिभिःशाम्यति।
नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षा
भावः। भावनासाम्येनतत्रापितत्
सम्भवात्। यदिदंप्रकरणंतत्क्रिया
याएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयो
स्तुतद्द्वारा। तथाहि॰यजेतस्वर्गका
मइत्यत्रफलभवनायांकथम्भावाका
ङ्क्षायाःसन्निधपठितमश्रूयमाणफ
लकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्ष
येतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति॰ (*)
क्रियायाएवलोकेकथम्भावाकाङ्क्षा
यामन्वयदर्शनात्। नहिकुठारेणछि
न्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायाम-
नुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति॰किन्तु
हस्तेनोद्यम्यनिपात्येत्युद्यमननि
पातनेनएव॰हस्तस्तद्द्वारैवान्वेती
तिसार्वजनीनमेतत्। इदंचस्थाना

द्भ्यौबलवत् । अतएवाचेर्द्वौव्यति राजन्यमितिविदेवनादयोधर्माअभिधेचनीयसन्निधौपठितामपिस्थाना न्नतदङ्गम्०किन्तुप्रकरणाद्राजसूयाङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसमः । पुं० नैयायिकानांपदार्थावान्तरविशेषे ॥ तंलक्षयति । यस्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदिष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सहेतुः स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा०निर्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरणसमउच्यते । सक्तः तुल्याकाङ्क्षया माह । यस्मात्प्रकरण पक्षप्रतिपक्षावितिभाष्यम् । साध्यतदभाववन्ताविविततदर्थः । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्यंचनिर्णयंजनयितुमशक्तस्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात्०किन्तु धर्मिणःसाध्यवत्वंतदभाववत्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्त्तयतिसप्रकरणसम : । यद्वा प्रकृष्टंकरणंलिङ्गंपरामर्शो वा०कोहेतुरनयो : साधक: ० एतयो : क : परामर्श : प्रमेतिशायत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यस्मादित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लक्षणन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकालीनपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्शकालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शीवा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ठत्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अन्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयञ्चदशाविशेषेदोषइत्युक्त : सद्धेतोरपि विरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमिष्टमेवेत्यवधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री० नाट्याङ्गे ॥ चत्वरभूमौ ॥

प्रकर्षः । पुं० विशेषे । अधिके ॥ उत्कर्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षेणजनोनुरज्यतेजनानुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ प्रकर्षणम् । कृष० । घञ् ॥

प्रकाण्डः पुं० न० विटपे ॥ तरोर्मूलशाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखावधिदचे । स्कन्धे ॥ चि० प्रशस्ते ॥ प्रगत :काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रशस्तोगौ : गोप्रकाण्ड । प्रकाण्डस्य रूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैश्चेतिस समास : ॥ प्रकाण्डयति । कण्डिभेदने । चु० । एरच् । पृ० ॥ प्रकाम्यते । कमु०णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोरा॥

प्रकाण्डर : । पुं० द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ० अतिशये ॥

प्रकामम् । चि० निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु० । घञ् ॥

प्रकार : । पुं० भेदे ॥ सामान्यस्यभेदकेविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृञोघञ् ॥

प्रकाश : । पुं० द्योते । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उत्वणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविषयाकारे०दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते ॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० व्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशसेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यच्वा ॥ अतिप्रसिद्धे ॥

प्रकाशकः । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥

प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥

प्रकाशनः । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ०ल्युः ॥

प्रकाशमानः । त्रि० भासमाने ॥ दिक्षोपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मेतियथा ॥

प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥

प्रकाशितः । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥

प्रकाशी । त्रि० दीप्तिजनके ॥

प्रकीर्णः । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि०असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्णः पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयंमितिवेणीसंहारः ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभागडमनवेक्ष्यकारिणींसदैवभर्त्तुः प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रींपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्तः ॥

प्रकीर्णकः । पुं०अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम्०अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुधः कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नदृष्टंयच्चपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥

प्रकीर्त्तितः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तितः ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनरः कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥

प्रकीर्य्यः पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । काठकरञ्ज०इ०भा० । नाटाकरञ्ज०इ० गौ०भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रौठाकरञ्जे ॥ त्रि०विप्रकीर्ये ॥ प्रकीर्यते । कृ० । ऋह्लादित्वाद्यत् ॥

प्रकृतः त्रि०प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसरामः ॥ प्रकर्षणकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ् क्तः ॥

प्रकृतार्थ: त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये
प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच
। यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषरा-
ष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृत
य : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तु
कोदिवेशीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्र
नृपेण यथा । भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं
प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचम-
हायज्ञै : कर्मपूर्तंकरोतिचेति ॥ प्र
कृष्टंकरोतिराज्यमिति । क्तिच् ॥
स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी
सहजाचकृताचया । प्रकृति:सेति
विज्ञेयास्वभावंनजहातिया ॥ जा
तौ॥ लिङ्गे॥ लिङ्गम्०व्यक्तम् । स्त्री
पुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी । यथा०तृती
याप्रकृति: शण्ढ: ॥ पौरवर्गे । पौ
राणांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥
शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । साप
ञ्चविधायथा । गणेशजननीदुर्गाराधा
लक्ष्मीसरस्वती । साविचीचसृष्टिवि
धौप्रकृति:पञ्चमीस्मृतेति॥ निरुक्ति
स्तु । प्रकृष्टवाचक: प्रश्चकृतिश्चसृष्टि
वाचक : । सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृ
ति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्टे
सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे
वर्ततेप्रश्चकृतिश्चसृष्टिवाचक: सृष्टे
राद्याचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्ति
तेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥
प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्-
प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिप
दिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे
॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यचरा
यांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतिसंख्ये
॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥
योनौ । उपादानकारणे । मूलप्र-
कृतौ । सत्वरजस्तमसांसाम्याव
स्थायाम् ॥ यथा । सत्वं रजस्तमश्चै
वगुणचयमुदाहृतम् । साम्यावस्थि
तिरेतेषांप्रकृति:परिकीर्तिता ॥ के
चित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगु:
। एतदेवजगत्सृष्टिं करोतिविकरो
तिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : ।
प्रकरोतीतिप्रकृति: । साचविकृति:
प्रकृतिरेवेत्यर्थ: । कस्मात्०इत्यत
उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चे
ति०मूलप्रकृति: । विश्वस्यकार्यक
लापस्यसामूलंनत् त्वस्यामूलान्तर
म्०अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्था
यामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति
साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥
प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्वरजस्त
मोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी-
मिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीश-
क्ति: ॥ प्रागजन्मकृतधर्माधर्मज्ञाने
च्छादिसंस्कारैर्वर्तमानजन्मन्यभिव्य
क्ता०सर्वचबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंस-
हेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां
चिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतानांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणंविद्याजानी-यादित्यर्थ : ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । परासैवचस्वलक्षणा॰चाप राचेयस्वलक्षणा । यथा । भूमिरापो ऽनलोवायु : खंमनोबुद्धिरेवच । अ-हङ्कारइतीयंमेभिन्नाःप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् ॥ इति ॥ समग्राङ्गोप देशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेश : साप्रकृति : । यथादर्शपौर्णमासादि : । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृति : कर्तव्ये तिमीमांसका-नांव्यवस्था ।तत्रयस्मिन्यागे॰इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजी व्यतेसाप्रकृति : । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थ : ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्॰ । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रैकृतिज : । चि॰ स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जात : । जनी॰ । ड : ॥

प्रकृतित्वम् । न॰ तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतित्वंसाङ्ख्यनयेऽभिमत-म् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट वृक्षादयोविकारा : सन्ति॰ एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादय : ० तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्त रम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्त्व-मिन्द्रियग्राह्यत्त्वञ्चसममितिनतत्वा न्तरम् ॥

प्रकृतिदान्त : । चि॰ स्वभावतएवोप-शान्ते ॥ प्रकृत्यादान्त : ॥

प्रकृतिलय : । पुं॰ प्रधानलये । प्रकृ-तौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्वानभिज्ञस्य॰ वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलय : । प्रकृ-तिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूते न्द्रियाणिगृह्यन्ते ।तेष्वात्मबुध्योपा स्यमानेषुलय : । वैराग्यात्प्रकृति लय: ॥

प्रकृतिविकृति : । स्त्री॰ महदादिसप्त सु ॥ महदाद्या : प्रकृतिविकृतय : सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति-प्रकृतिविकृतय : सप्त । तथाहि । महत्तत्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृते : । एवमहङ्कारतत्वंतन्मा त्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृति श्चमहत : । एवंपञ्चतन्मात्राणित त्वानिभूताना माकाशदीनांप्रकृत योविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न॰ गगनादौ ॥ तत्व विभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वा-त् ॥ विरुद्धंरूपंविरूपम् । प्रकृते-र्विरूपम् ॥ चि॰ प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न॰ महदादिसप्तके ॥

तत्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकत्वात् ॥ समानंरूपंसरूपम् । प्रकृतेः समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थः । त्रि० आयतस्वप्रभोगजनककर्मचयेप्रकृतावस्थानेस्वस्वरूपेवास्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यादवस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अक्ष: पदवाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्याः ॥

प्रकृष्टः । त्रि० प्रधाने । अग्रे ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष० । कर्मणिक्तः ॥

प्रकेतः । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्टःकेतः ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठः । पुं० भूपकक्षान्तरे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकृष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषीतिस्थन् ॥ प्रविष्टः कोष्ठंकुसूलंवा । अत्यादयइतिसमासः ॥ भुजे ॥

प्रक्खरः । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० इ० भा० ॥ इ० म०मा० ॥

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रमकर्तरि । आरम्भकर्तरि ॥

प्रक्रमः । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रमु० । घञ् ॥ ग्रन्थपरिचर्यार्थिक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्तः । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्तः ॥

प्रक्रिया । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्० । कृञः शचेतिशः । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडितः । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्तरिक्तः ॥

प्रक्लिन्नः । त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वणः । पुं० प्रक्वाणे । वीणायाः क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणाया चेत्यप् ॥

प्रक्वाणः । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायाञ्चेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षरः । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर इ० भा० ॥ इ० हि० चं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालितः । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्तः । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्तः ॥

प्रक्षेपः । पुं० औषधादिषुक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभ : । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चलने ।

प्रक्ष्वेडन : । पुं० सर्वलोहमयेशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेदते । ञिक्ष्वेदा अव्यक्तेशब्दे । ल्यु : । पृ० ।

प्रक्ष्वेदन : । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतारे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अश्वुये ॥

प्रख्य : । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्यः प्रकार : प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्र : ॥ मन्मान : प्रख्यपय : सरस्वतेतितुल्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातयुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड । पुं० कूर्परोपरिकक्षपर्यन्तभागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रत्यासन्नोगण्ड : कपोलोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० बहि : प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानु : । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि० प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरलेजानुनीयस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्टव्याद्यवसरे अकौशलाप्रतिपत्त्याद्योगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधाष्ट्र्यें । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भगी : । स्त्री० उदारवचसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० ज्ञानोत्कर्षे ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ निःशङ्कत्वं प्रयोगेषुबुधै रुक्ताप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढ : । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाढ्यतेस्म । गाहू० । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं० चतुर्थषष्ठौपादौद्वार्हते प्रगाथेपुनरभ्यासित्वोत्तरयोरवस्यैद्वित्वं वमादिवचनाद्यद्द्वयोर्द्द्वचोक्तिस्त्रः क्रियन्ते सप्रगाथइत्युच्यते ॥

प्रकर्षेणगानंयच ॥ यद्वा । प्रगच्छति । ग्रन्थ० । अकर्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्रेफ नकारयोर्लोप: । उक्तार्थेरूढश्चायम् ॥

प्रगुण: । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टागुणा यस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्य: । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोहितवचनसम्बन्धीयते यस्यपूर्वाचार्यै: प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । अवग्रहि कर्षोचग्रहेरर्थ: । पदास्वैरिबाह्या पक्ष्येषुचेतिक्यप् । ग्रहिज्येतिसम्प्र सारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रात:काले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्यय: ॥

प्रगेतन: । त्रि० श्वस्तने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभव: । सायंचिरमितिट्युट्यु लौ ॥

प्रग्रह: । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुव र्णालुमहीरुहे ॥ रशनायाम् ॥ क- र्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावाद्यभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौचेतिघञभावापक्षे० ग्रहवृद्वि त्यप् ॥

प्रग्राह: । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्द्यादौ नांवबन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेवणिजां रश्मौचेतिघञ् ॥ यद्वा । प्रग्र हणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्सायामितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणच रतिभिक्षु: । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंगृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघण: । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे बहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रव शन्ति: पादै: प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण: प्रघाणश्चेति साधु: । द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठौ । आ- भ्यन्तरोबाह्यश्च । तत्रबाह्ये प्रकोष्ठे निपातनम् ॥

प्रघस: । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणअत्ति । अद० पचाद्यच् । घसलृभावे अच्युपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेदद्रत्युपितु० घञपोश्चेति घसलादेश: ॥

प्रघाण: । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्ग रे ॥ अलिन्दे । बहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशन्ति: पादै: प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघण: प्रघाणश्चेति साधु: । बाह्येप्रकोष्ठेनिपातनमि दम् ॥

प्रघात: । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्णः । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्टघूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायांसेनायां ॥ प्रस्थितंचक्रंसैन्यम् ॥

प्रचक्षाः । पुं० बृहस्पतौ ॥

प्रचण्डः । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुर्द्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्तिः । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डामूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्याः स्थानंछगलण्डः ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचयः । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्चपरिमाणजनकः । यथा । सङ्ख्यातः परिमाणाच्चप्रचयादपिजायते । प्रचयः शिथिलाख्योयः संयोगस्तेनजन्यते ॥ परिमाणंतूलकादीनाशस्त्वाश्रयनाशतः ॥ इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येनप्रसरणे ॥ प्रचयेनगमनम् ॥

प्रचरः । पुं० पथि ॥

प्रचररूपः । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाकः । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायितः । त्रि० निद्रादिनाघूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तुः क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नतात्कर्त्तरिक्तः ॥ प्रचलायाजातास्येतिवा । प्रचलायतेस्म । गत्यर्थेतिक्तोवा॥

प्रचलितः । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचारः । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्ते । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचितः । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयतेस्म । चिञ्० । क्तः ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधोधीरधीभिः स्मृतोदण्डकोनद्वयादुत्तरैः सप्तभिर्यैः ॥ यथा मुरहरयदुकुलाब्धोधिचन्द्रप्रभोदेवकीगर्भरत्नत्रिलोकैकनाथ० प्रचितकपटमुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैकेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोन्मेषनिःशेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रखतजनपरितापोग्रदावानलोच्छेदमेघप्रसीदप्रसीदप्रसीद ॥

प्रचीयमानः । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुरः । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । बहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेतिकः । चुरादीनांणिज्वैकल्पिकः ॥ प्रगतश्चुरायाइतिवा ।

प्रचुरपुरुषः पुं चौरे ॥ बहुनरे ।

प्रचेता:। पुं० वरुणे। अप्पतौ॥ मुनिविशेषे॥ प्राचीनबर्हिषस्तन येषु॥ प्राचीनबर्हिषः पुत्राःप्रतद्रु स्त्यांदशाभवन्। तुल्यनामव्रताःसर्वे धर्मस्नाताःप्रचेतसः॥ त्रि० प्रकृष्टहृदि॥ प्रकृष्टंचेतोऽस्य॥ प्रचेतयतिवा। चिती०। असुन्॥

प्रचेतसी। स्त्री० कट्फले॥

प्रचेता:। पुं० सारथौ॥

प्रचेलम्। न० पीतकाष्ठे॥

प्रचेलक:। पुं अश्वे॥

प्रचोदनी। स्त्री० कण्टकार्याम्॥ प्रचोदयति। चुदसञ्चोदने। ल्युट्॥

प्रचोदित:। त्रि० प्रेरिते॥

प्रच्छद:। पुं० आच्छादने॥

प्रच्छदपट:। पुं निचोले। येनतूलशय्यादिप्रच्छाद्यते तस्मिन्वस्त्रे इतिस्वामी॥ डोलिकाद्यावरणपटे० इत्येके॥ स्त्रीपरिधानपटे ०बुरका० इतिख्याते इत्यपरे॥ आस्तरणपटे॥ पिच्छौडा० पिच्छौडी नाम वाससि॥ प्रच्छदति० प्रच्छाद्यते अनेनवा। चुरादिरयन्तात्घः। छादेर्घेद्व्युपसर्गस्य इतिह्रस्वः। प्रच्छदस्यासौपटश्च॥

प्रच्छना। स्त्री० आमन्त्रणायाम्॥

प्रच्छन्नम्। न० अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगेहान्तर्द्वारि॥ प्रकर्षेणकुत्सम्। कुगतीतिसमासः त्रि० गूढे॥आच्छन्ने॥

प्रच्छन्नतस्कर:। पुं० कितवकुशीलवादौ यथा॥ कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषण्डस्थांश्चमानवान्। विकर्मस्थान्शौण्डिकांश्चक्षिप्रंनिर्वासयेत्पुरात्॥ एतेराष्ट्रेवर्त्तमानाराज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः। विकर्मक्रिययानित्यंबाधन्तेभद्रिकाःप्रजाइतिमानवेनवमोऽध्यायः॥

प्रच्छन्नहृदय:। त्रि०गूढाभिप्राये॥ प्रच्छन्नंहृदयंयस्य॥

प्रच्छर्दिका। स्त्री० वमिरोगे॥ प्रच्छर्दनम्। छर्द्दवमने। रोगाख्यायाम्। ण्वुल्॥

प्रच्छादनम्। न० उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे॥

प्रच्छादित:। त्रि० आच्छादिते॥

प्रजन:। पुं० पशूनांगर्भग्रहणकाले॥ उपसरे। प्रथमगर्भग्रहे॥ स्त्रीगव्यादिषुपुङ्गवादीनांप्रथमगर्भाधानार्थमैथुनाभियोगे॥ गर्भधारणे प्रजननम्। जनी०। घञ्। जनिवध्योरितिनवृद्धिः॥ यद्वाख्यन्तादेरच्। प्रशब्दोधात्वर्थेविपरीतयति। प्रादुर्भावस्यवैपरीत्यञ्चगर्भग्रहणम्। तत्रप्रथमंद्वितीयादिकंवेत्यन्यनाप्रइत्येके। हरदत्तस्वरसोप्येवम्। वृत्तौतुप्रथमगर्भग्रहणमितिव्याख्यातम्॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजननशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावइत्यस्मादलङ्कृञ्नि राकृञित्यादिना०इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु: सौत्रोवेगेगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्तेश्मशानानिभेजिरे । येप्रजांनेशिरेधीरास्तेऽमृतत्त्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणबीजयोन्योः सङ्गवाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामितिडः ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कंनचक्राङ्कंनपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कंचभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ रात्रावांकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अस्तभावितस्यार्थेचजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टेजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थेसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानन्ती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञ्याम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः । पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिराचात्रिःपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएवच । कर्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

र्वाक्क्रीतएवच ॥ एकविंशतिरुत्य न्नास्तेप्रजापतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोक्षधर्म्म : ॥ प्रजानां पति : ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षदीनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : क्लेदयत्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तत्रदक्षि णायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधु रास्तरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरो त्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषा यकटुकाश्चरसाबलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांबलमपची यते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणा त्मकेभूपतेर्धर्मे ॥ यथा । चाटचार चचौरेभ्योवधबन्धभयादिभि : । पी डामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्यो विशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्या : । तदस्यास्तीतिमतु प् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहि तम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजा नामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेन- मन : परितापधारिनमवानपिविर मतिमयनवारि । यद्वधिहरिणीह क्पथमगामितद्वधिबाधाशतमनु- भवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्गइति क : ॥ प्रज्ञप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादि प्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ य था । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्प णंयथा । देवीप्रज्ञावत:शास्त्रं तत्त्व- ज्ञानस्यसाधनमिति ॥ अतीतानु- स्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति:॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरेरुदाहृता । इतिविशेष : ॥ प्रज्ञयाम् ॥ अप

बोधानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतनायांजीवनधर्मे ॥ प्रजानाति । प्रज्ञायतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोपसर्गे इतिकः

प्रज्ञाकायः। पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञैवकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षुः। त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षुर्यस्य ॥

प्रज्ञातः। त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाणश्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचरः प्रज्ञातइत्युच्यते । प्रकर्षेणज्ञातः ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञायतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥ ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रियाविरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु० प्रज्ञानंतच्चब्रह्मप्रज्ञानंश्रुतिःयेनेक्षतेशृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच।स्वादस्वादूविजानातितत्प्रज्ञानमुदीरितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्याश्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मातः प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभवाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघनः। त्रि० प्रज्ञानैकरसेप्राज्ञे॥ स्वप्नजाग्रन्मनः स्पन्दनानिघनीभूतानीव । यथारात्रौनैशेन तमसाऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्वत् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु शब्दादिजनकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्रज्ञाअस्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावादः । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचितेशब्दे ॥ प्रज्ञानामवादः ॥ प्रज्ञावतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिलः । त्रि० पण्डिते । प्रज्ञास्त्यस्य पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञुः । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविरलेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः ॥

प्रज्वरः । पुं० मारकेवैष्णवज्वरे ॥

प्रज्वलः । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलितः । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते । दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्डयनायक्रमवर्भे ॥ प्रथमंडयनम् । डीङ् विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्तः । स्वादयओदितइतिओदित्वान्निष्ठानत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामिति-कर्णपर्व ॥ अधः पतनेवेगवत्तायाम् ॥

प्रणः । त्रि० प्रत्ने । पुरातने ॥ नश्च-पुराणप्रादितिनप्रत्ययः ॥

प्रणतः । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ॥ प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्तः । कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणतिः । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा-

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो-भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा-वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥

प्रणतोदरः । त्रि॰ प्रनतोदरे ॥

प्रणयः । त्रि॰ प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ॥ प्रेम्णि । स्नेहे ॥ याच्ञा-याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र-णयनम् ; णीञ्॰ एरच् ॥ त्रि॰ ॥

प्रणयनम् । न॰ प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥

प्रणयवान् । त्रि॰ प्रेमविशिष्टे ॥

प्रणयी । पुं॰ स्वामिनि ॥ त्रि॰स्नेहव-ति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अ-र्थिनि ॥

प्रणयिनी । स्त्री॰ भार्यायाम् ॥

प्रणवः । पुं॰ तारे । मन्त्रादौ । वेदा-दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावे-दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥ प्रणमन्तिह्ययं वेदास्तस्मात् प्रणव-उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणस्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य भावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोर-प् ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपर मेश्वरम् । णु॰ । पचाद्यच् । उपस-र्गादितिणत्वम् ॥

प्रणष्टः । त्रि॰ प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥

प्रणादः । पुं॰ तारशब्दे ॥ श्रवणाम-ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउच्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनितेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेषकृतशीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतेशब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दार्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ।

प्रणामः । पुं॰ प्रणतौ प्रणिपाते । भक्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वापकर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्गपञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यांपद्भ्यांचजानुभ्या मुरसाशिरसादृशा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टाङ्गईरितः ॥ बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणामः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एकहस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यं पुराकृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंविष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिस्तस्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥

प्रणाय्यः । त्रि॰ अभिलाषविवर्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ्॰ ।

प्रणाय्योसम्मतावितिसाधुः॥ प्रणाय्यः साध्वनिन्दितइतिचिकाण्डशेषः॥

प्रणालः। पुं० कृत्रिमजलनिःसरणमार्गे। पयनाला० पन्नाला० इ० भा०॥ नल्यते। णलबन्धने। कर्मणिघञ्। उपसर्गादितिणत्वम्॥

प्रणाली। स्त्री० आनुपूर्व्याम्॥ कृत्रिमाम्बुनिःसरणमार्गे। पयनाली- पनाली० इ० भा०॥ गौ० ङीष्॥

प्रणिदानम्। न० विनिमये॥ अत्यर्पणे॥

प्रणिधानम्। न० प्रयत्ने॥ प्रवेशने। अभियोगे। समाधौ। मनसोविषयान्तरवारणे। चित्तैकाग्र्ये॥

प्रणिधिः। पुं० अनुचरे। गूढपुरुषे। चरे। प्रार्थने। याचने॥ अवधाने॥ प्रणिधानम्०प्रणिधीयतेवा। डुधाञ्०। उपसर्गेघोःकिः; प्रकर्षेणनिधीयतेज्ञेयमचवा॥

प्रणिपातः। पुं० अनुनये। प्रणतौ। प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचैःपतने। दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने। प्रकृष्टोनिपातः॥

प्रणिहितः। त्रि० निश्चले। समाहिते॥ सम्प्राप्ते। न्यस्ते। स्थापिते। निहिते। प्रणिधीयतेस्म। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः अत्यन्ताप्ते॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते॥

प्रणीतः। पुं० संस्कृताग्नौ॥ प्रकर्षेनीतः॥ त्रि० क्षिप्ते॥ उपसम्पन्ने। पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ॥ विहिते। कृते॥ प्रवेशिते॥ प्रणीयतेस्म। णीञ्०। कर्मणिक्तः॥ उत्पन्ने॥

प्रणीतमनाः। त्रि० हृष्टचित्ते॥

प्रणीता। स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे। विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे॥ टाप्॥

प्रणुतः। त्रि० स्तुते॥ प्रणूयतेस्म। णुस्तुतौ। क्तः॥

प्रणुन्नः। त्रि० कम्पिते॥ प्रकर्षेणनुन्नः॥

प्रणेता। त्रि० कर्त्तरि॥ यथा। सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिवइति॥

प्रणेयः। त्रि० वशीभूते। वश्ये॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्यः। णीञ्०। अचोयत्॥

प्रणोद्यः। त्रि० प्रत्याख्येये॥

प्रततः। त्रि० अभिव्यक्ते॥ निरन्तरे॥

प्रततिः। स्त्री० विस्तृतौ॥ वल्ल्याम्॥ प्रतनोति। तनुविस्तारे। क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम्॥

प्रतती। स्त्री० लतायाम्॥ विस्तारे॥ कृतिकारादितिङीष्॥

प्रतनः। त्रि० पुरातने॥ नश्चपुराणेप्रादितिचशब्दात्तनप्प्रत्ययः॥

प्रतनुः। त्रि० उत्कृष्टे॥

प्रतमकः । पुं० तमकप्रभेदे ॥ पित्तानुबन्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतमकसंज्ञा । यथा ॥ ज्वरमूर्छापरीतस्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम् । उदावर्त्तराजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधतः ॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्यति । मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्रतमकन्तुतदिति ॥

प्रतर्कणम् । न० वितर्के । ऊहे ॥

प्रतर्दनः । पुं० भगवति ॥ प्रलयेभूतानिप्रकर्षेणतर्दतिहिनस्ति । तर्दहिंसायाम् । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥ ऋषिविशेषे । दिवोदासात्मजेकाशिराजे ॥ प्रकर्षेणतर्दयत्यभिभवतिस्वशत्रून्० इति ॥

प्रतलः । पुं० चपटे । तताङ्गुलिकरे । शापं० इ० भा० ॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति । तलप्रतिष्ठायाम् । अच् ॥ संहतले ॥ प्रततेप्रश्लिष्टेतलेश्च च ॥

प्रतान् । अ० विस्तारे ॥ प्रताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । क्विप् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः । मोनोधातोः ॥

प्रतानः । पुं० तन्तुसंयुक्तेषुचपुशालावृप्रभृतिषु ॥ शाखापत्रप्रचये ॥ विस्तारे ॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा । तनु० । घञ् ॥ कुटिलतन्तौ ॥ अपतानकाख्येवायुरोगविशेषे ॥

प्रतानिनी । स्त्री० प्रतानवल्याम् ॥

शाखापत्रप्रचयः प्रतानः कुटिलतन्तुर्वा ॥ सोऽस्त्यस्याः । इन्नन्तान्ङीप् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रतापः । पुं० तापे ॥ तेजसि । कोषदण्डजेतेजसि ॥ कोषोधनम्० दण्डोदमः तद्वे तुत्वात्सैन्यमपिदण्डः । ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति-यावत् ॥ प्रतापयति० अनेन । तप० । ण्यन्तः । पुंसीतिघः प्रतपनंवा । भावेघञ् । अर्कवृक्षे ॥ प्रतापौपौरुषातपावितियादवः ॥

प्रतापकः । पुं० रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

प्रतापनः । पुं० नरकविशेषे । कुंभीपाके ॥ न० पीडने ॥ प्रतापयति- । तपदाहे । ल्युः ॥

प्रतापवान् । त्रि० अवणमात्रेणशत्रुविदारकत्वेनप्रशस्तपौरुषे ॥

प्रतापसः । पुं० अलर्के । शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचक्षुस्तेजः स्यति । षो० । कः ॥ प्रकृतास्तापसायेनवा ॥

प्रतापान्वितः । त्रि० शौर्ययुक्ते ॥

प्रतापी । त्रि० शत्रुतापके ॥ प्रतापयितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनिः ॥ तेजस्विनी ॥ अतइनिठनावितीनिः ॥

प्रताम् । अ० ग्लानौ ॥

प्रतारकः । त्रि० वञ्चके ॥ प्रतारयति । तॄ० । ण्वुल् ॥

प्रतारणम् । न० वञ्चने ॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदो च्छसितवशोकात्तं जगदेकेनकर्मणा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतारणेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥

प्रतारणीय : । त्रि० वञ्चनीये ॥

प्रतारित : । त्रि० व्यंसिते । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥

प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूताख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ क्षेपे ॥ निश्चये ॥ प्राति० प्रथतेवा । बाहुलकाड्डति : ॥ व्यावृत्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥

प्रतिक : । त्रि० कार्षापणिके ॥ कार्षापणेनक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ ८१ प्रतिकी ॥ स्त्री ॥

प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गंप्रतिख्यातंवाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वमनादिपञ्चकर्मस्विति भिषज : ॥

प्रतिकार : । पुं० प्रतीकारे ॥ समे० । भटे० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघञ् ॥

प्रतिकूप : । पुं० परिखायाम् ॥

प्रतिकूल : । त्रि० अननुकूले । प्रसव्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरुद्धार्थे ॥ प्रतीपंकूलात् । प्रतिकूलशब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रतिकूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥

प्रतिकृति : । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्रतिनिधौ । तृणचर्म्मकाष्ठादिनिर्म्मितप्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्रतीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रतिनिधे : कृतिर्वा ॥

प्रतिकृष्ट : । त्रि० गुह्ये ॥ द्विराकृष्या कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यतेस्म ॥ कृष० । क्त : ॥

प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ : शच ॥

प्रतिक्षणम् । अ० पौन : पुन्ये ॥

प्रतिक्षय : । पुं० रक्षके ॥

प्रतिक्षिप्त : । त्रि० वारिते । प्रतिहते ॥ प्रेषिते ॥ आहूयप्रेषितोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधिक्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥

प्रतिक्षेप : । पुं० प्रत्याख्याने ॥

प्रतिगतम् । न० प्रतिलोम्नि ॥ पक्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥

प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥

प्रतिग्रह : । पुं० स्वीकरणे । स्वीकृतौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

छिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्य तेऽनेन । ग्रहवृद्रित्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दान द्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रिया कारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपा दाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्जितः । यथा । प्रतिग्रहार्जिताविप्रेक्षत्रि येशस्त्रनिर्जिताः । वैश्यैन्याया र्जितास्वार्थाः शूद्रेशुश्रूषयार्जि ताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभा वोयथा । अयाचितोपपन्नेतुनास्ति दोषः प्रतिग्रहे । अमृतंतंविदु र्देवास्तस्मात्तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमन के । प्रोष्ठे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रति- ग्रहणे ॥

प्रतिग्राहित: । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघ: । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥ प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्य- तइतिडेन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघात: । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिह ननम् । हन० । घञ्० । हनस्तो- चिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्प: । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवे क्षणे ॥ गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रति- जागरणम् । जागृ० । घञ् । जा- ग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव० इ० गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षु द्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गी कारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाध नमितिवृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारक ज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरी ॥ साध्यनिर्देशः प्रति ज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्र तिज्ञा ॥ साधनीयस्ववह्निमत्त्वादि नापर्वतादिः । ——(†*†)— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसा ध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोध कशब्दइत्यर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

ज्ञाप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारता विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेनप्रमेयवतः साध्यत्वेनासिद्धिः उदासीनवाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वे सति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयताकप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपिवदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञातः । त्रि० अङ्गीकृते ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्तः ॥ प्रतिज्ञात स्त्वरामेणतदावालिवधंप्रतीतिरामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकारे । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्वकजानातेर्ल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधेधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षयाधर्मस्यधर्मान्तरस्यविशिष्टः कल्पोविकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया

प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थः । प्रतिषेधइत्यनेनझटितिसंवरणेविलंबेनापिस्वयंदूषणंविभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतंभवति । इदञ्चपक्षसाध्यविशेषण भेदात्प्रत्येकंद्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्ते धूनौ वाधेनपरेणप्रत्युक्ते वर्णात्मकः शब्दः पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम् ० प्रकृतोपयोगात् । नचेयंप्रतिज्ञाहानिः पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवंपर्वतोवह्निमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते ०कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यच० एवंतादृशवह्नौसाध्येयः सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमानित्युदाहरणे न्यूनत्वेनप्रत्युक्ते ० सतादृशवह्निमानित्यच० एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोधः । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदेकथाकालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोधः । यद्यपिकाञ्चनमयः पर्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्वतोव

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हेत्वाभासान्तरसाङ्कर्यम् । तथापिउपधेयसङ्करेऽप्युपाधिरसाङ्कर्यान्नदोष : । नचासङ्कीर्णस्थलाभाव : ॥ पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान्सनिरग्निरित्युदाहरणे०निरग्निश्चायमित्युपनयेचतत्सत्वात् ॥एवंनिगमनेपिबोध्यम् ॥ ४७ ॥ -

प्रतिज्ञासन्न्यास : । पुं० निग्रहस्थानविशेषे । पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञातार्थस्यापनयनप्रतिज्ञासन्यास: ॥ ४८ ॥ पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधेकृतेसतितत्परोजिहीर्षयाप्रतिज्ञातार्थस्यअपनयनमपलापइत्यर्थ : ॥ यथा । शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादित्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेणपरेणप्रत्युक्ते कएवमाहशब्दोनित्यइति ॥ ४८ ॥

प्रतिज्ञाहानि : । स्त्री० निग्रहस्थानवि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्वदृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानि: ॥ ४५ ॥ प्रतिकूलोदृष्टान्तो यत्रसप्रतिदृष्टान्त: परपक्ष : स्व : स्वीय : दृष्टान्तोयत्र सस्वदृष्टान्त : स्वपक्ष : । तथाचस्वपक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहानि : स्वयंविशिष्याभिहितपरित्याग इतिफलितार्थ : ।-सिद्धान्तस्तुस्वयंविशिष्यनाभिधीयतइति नापसिद्धान्तसाङ्कर्यम् । सेयंपक्षहेतुदृष्टान्त सा ध्यतइन्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति । यथाशब्दोऽनित्य : कृतकत्वादित्युक्ते ०प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयोयमित्युक्तरिते० अस्तुतर्हिघटएवपक्षइति । एवंतत्रैवऐन्द्रियकत्वादितिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति । एवं पर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलकवदित्युक्ते०दृष्टान्त : साधनविकलइति प्रत्युक्ते ०अस्तुतर्हिमहानसवदिति । एवमत्रैवसिद्धसाधनेचप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिइन्धनवानिति । अन्यहानिस्तुविशेषणहान्यादि : । यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्तेअसमर्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिधूमादितिहेतुरित्यादि ॥ ४५ ॥

प्रतिज्ञेय : । त्रि० प्रतिज्ञातुंयोग्ये ॥ पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्त : । पुं० सिद्धान्तविशेषे ॥ समानतन्त्रासिद्ध : ॥ २९ ॥ समाशब्दएकार्थ : तेनैकतन्त्रसिद्धइत्यर्थ : । स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसितोर्थ : । तथावादिप्रतिवाद्यो कतरमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतितन्त्रसिद्धान्त: इतिफलितार्थ : । यथा मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ २९ ॥

प्रतिताल: । पुं० तालविशेषे ॥ यथा । कान्तार : समरोत्तरवैकुण्ठोवाब्धितस्तथा । कथिता : शङ्करेणैवचत्वा

१ : प्रतितालका : ॥

प्रतिताली । स्त्री० तालकोद्घाटनयन्त्रे । तालो० ङ० भा० ॥

प्रतिदानम् । न० विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु० । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्नित्यधिकरणेकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतबुध्यापरावृत्त्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वामूलेनय :पण्यं दुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्न्यविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्ते द्वन्द्वे स्वतान्यत्वे त्वन्नाहन्ते परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धिर्नात्रसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधि : । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ।। यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्ये सति०पुत्रं वाविनयोपेतंभगिनींभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुड़पुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनिधिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिस : । काम्ये षूपक्रमादूर्ध्वं मन्येप्रतिनिधिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिककर्मण्येवप्रतिनिधि: कार्य: ॥ विश्वैश्चदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि: । आपत्सु मरणाद्भीतैर्विधि:प्रतिनिधि: कृतइति मनु: । मुख्यस्यविधे सोमादेर्वैश्वानरादि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवेकार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ: ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते०सदृशीक्रियते । डु- धाञ्० । उपसर्गेघो : कि: ॥

प्रतिनिनद : । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं० व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्द्देश : । पुं० प्रतिपाद्यतयाविधे ॥

यतयावाकीर्तने ॥
प्रतिपक्षः । पुं० अरौ शत्रौ ॥ विपरीतसाधकत्त्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥
प्रतिपत्तव्यः । त्रि० अवगन्तव्ये ॥
प्रतिपत्तिः । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्यवचने ॥ साध्यस्यसत्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा । पद० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥
प्रतिपत्तिपटहः । पुं० लम्बापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्तेः पटहः ॥
प्रतिपत्तूर्यम् । न० द्रगडवाद्ये ॥
प्रतिपत्त्यभिसन्धिः । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्तेः अभिसन्धिः ॥
प्रतिपत्रफला । स्त्री० क्षुद्रकारवेल्याम् ।
प्रतिपत्रसिरा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रतिपथिकः । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । ठन् ॥
प्रतिपत्० द् । स्त्री० तिथिवि० । पक्षतौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला । ह्रासरूपा चेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । सत्किकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्तिर्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्डबिम्बः । प्रतिपदिशशिपूर्णेलब्धजन्मा प्रतापीभवतिविमलवेशश्चारुकेशः प्रजेशः ॥ मतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ द्रगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया । पद्गतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । करणेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्मात् ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीभोध्याषष्ठ्याहर्मानसंयुता । सूर्यराहुघटीभ्यश्चे दधिकादृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥
प्रतिपद्यमानः । पुं० भजमाने ॥
प्रतिपन्नः । त्रि० अवगते । ज्ञाते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्तः ॥
प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥
प्रतिपादकः । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥
प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद० । ण्यन्तः । भावे ल्युट् ॥
प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥
प्रतिपादितः । त्रि० बोधिते ॥
प्रतिपादुकः । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥
प्रतिपाद्यः । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥
प्रतिपालकः । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारक्षणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥

प्रतिपालितः । त्रि० रक्षिते ॥

प्रतिपाल्यः । त्रि० प्रतिपालनीये ॥

प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥

प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यस्तूतायमानामिति ॥

प्रतिप्रयातः । त्रि० प्रतिनिवृत्यगते । मिलकेलौटे० इ० भा० ॥

प्रतिप्रसवः । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने ॥

प्रतिप्रसूतः । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रेणप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥

प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥

प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥

प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥

प्रतिफलम् । न०प्रतिबिम्बे ॥

प्रतिफुल्लः ।
प्रतिफुल्लकः । } पुं० प्रफुल्ले ॥

प्रतिबद्धः । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्तः ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥

प्रतिबध्यः । त्रि० प्रतियत्ननीये । प्रतिबंधार्हे ॥

प्रतिबन्धः । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते ॥ प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ॥

प्रतिबन्धकः । त्रि० प्रतिरोधके । बाधके ॥

प्रतिबन्धिः । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धेऽनुत्तरत्वम् ॥

प्रतिबलः । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥

प्रतिबोधः । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥

प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥

प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमासः प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥

प्रतिभयाकारः । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयमाकारोयस्य ॥

प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पद्मगर्भे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

प्रतिभागः । पुं० राज्ञाप्रतिदिनग्राह्यफलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥

प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेषः कवित्त्वबीजंप्रतिभानमिति वामन

सूत्रम् ॥
प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥
प्रतिभान्वितः । त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रतिभयाअन्वितः ॥
प्रतिभामुखः । त्रि० प्रगल्भे ॥
प्रतिभार्गवः । पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गतः समुदयेद्विचरेद्यत्रगोलके । यद्द्वारभेषुविचरेत्त्रिविधः प्रतिभार्गवः ॥ एकग्रामेचतुःशाले दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । पतिनानीयमानायाः पुरः शुक्रोनदुष्यतीति नववध्वागमनेदीपिका ॥
प्रतिभासः । पुं० प्रतीतौ ॥
प्रतिभाहानिः । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥
प्रतिभूः । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामन्इ० पारसीयभाषा ॥ सत्रिविधः एकोदर्शनप्रतिभूः । द्वितीयोदानप्रतिभूः । अपरः प्रत्ययप्रतिभूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुवः संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्णेतरि ॥
प्रतिमः । त्रि० उत्तरपदस्थोयंस्सदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥
प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥
प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमितिस्मृतम् । वाहित्थाधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्त्वम् ॥
प्रतिमार्गकः । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्रङ्के ॥
प्रतिमुक्तः । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्तः ॥
प्रतिमुखः । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥
प्रतियत्नः । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारादौवा । यजयाचेतिनङ् ॥
प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिबिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयोः

। चु० । ण्यासश्रन्थीयुच् ॥ मुत्खया तनायाम् ॥

प्रतियोगः । पुं० विरोधे ॥ प्रति युज्यते । भञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविरागः ॥ सतुप्र तिरूचे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिमं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्य शक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सम्माचप्रतियोगिकम् । विद्यमान वस्तुमात्रनिरूपित मित्यर्थः ॥

प्रतिरथः । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरवः । पुं० प्रतिलब्धे ॥

प्रतिरुद्धः । त्रि प्रत्याहृते ॥

प्रतिरूपः । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिसदृशंरूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० कः ॥

प्रतिरोधः । त्रि० प्रतिकूलाचरण शीले ॥

प्रतिरोधः । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सतप्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधकः । पुं० चौरे । प्रतिबंध के ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीतिणि निः ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खातपुना रोपणे ॥

प्रतिलम्भः । पुं० लाभे । लम्भने ॥

प्रतिलोमः । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अचप्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमजः । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ॥

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रति वाक्ये ॥

प्रतिवचः । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवर्द्धी । स्त्री० स्वसीकृतदोषसा म्ये ॥

प्रतिवसथः । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिव चनम् ॥ ष्यत् ॥

प्रतिवाणि । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवातः । पुं० वायुवि० ॥ यौगुरु देशाच्छिष्यदेशमागच्छतिवायुः स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवादः । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रति वदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवा दोऽस्यास्ति । इनिः ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । अहात्वे दंधियः पक्षः कल्पितः पूर्ववादिना । स्यात् तत्पक्षसंबन्धप्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिबृहस्पतिः ॥

प्रतिवापः । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासरः । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि॰ आसन्नगृहस्थिते । प्रतिवेशवासिनि । परोसी॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतिवसति । वस॰ । ग्रह्यादित्वाणिनिः ॥

प्रतिविधानम् । न॰ प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधिः । पुं॰ प्रतीकारे ॥

प्रतिविम्बम् । न॰ प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषुबिम्बाकारैचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमासः ॥

प्रतिविषा । स्त्री॰ अतिविषायाम् । अतीस॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रतीपं विषं यस्याः ॥

प्रतिविष्णुकः । पुं॰ मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प॰ इ॰ प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहितः । त्रि॰ सज्जिते ॥

प्रतिवेशः । पुं॰ प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि॰ प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्दः । पुं॰ प्रतिध्वाने । मुख्यसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न॰ प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न॰ आहूयभृत्यादीनां कार्ये प्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात्॰शासुअनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्टः । त्रि॰ प्रहिते । प्रेषिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न॰ निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्रः । पुं॰ प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री॰ पीनसे ॥ प्रतिश्यायते नश्यश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गइत्यङ्॰ । टाप् ॥

प्रतिश्यायः । पुं॰ पीनसे । नासाख्यवरोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिणः ॥

प्रतिश्रयः । पुं॰ सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्॰ । एरच्॰ घोवा ॥

प्रतिश्रवः । पुं॰ अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोतेः ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न॰ आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री॰ प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं लक्षीकृत्यश्रूयते॰ इ॰ प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुतः । त्रि॰ स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु॰ । क्तः ॥

प्रतिषिद्धः । त्रि॰ निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि॰ निषेधके । माशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेधः । पुं॰ निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदासः सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राही प्रतिषेधोनिवर्तकः । इतिच ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधकर्त्तुर्योग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्ताहरे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यच्त्रि०प्रतिष्कशश्चकशेरितिसुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भु-रोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकहस्तार्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्रतिष्ठाचपुण्यस्यपत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्ठासापूजिता पुण्यदासदा । ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++) चितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताह्यनाधारायेचसार्यंगृहागता : । तेषांगृहस्थ: सर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनहेतु: ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र ० यथाशक्तिस्नपनादिपूर्वकं प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्रविन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्यायातम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादियथाशक्तिकृत्वातन्मूलमन्त्रकम् ॥ विन्यसेद्धृदयाम्भोजेप्रतिमासुक्रताभवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्चतिष्ठते : । वक्त्वर्थत्वान्निपातानांसंस्कारादौप्रते: स्थिति : ॥ अर्थस्तदयमेतस्यगीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्यातु क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सम्मूर्त्तीभावनामन्त्रै : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यत्रेतिकल्पितरूपरहितसकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गेइत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न०नगरवि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसोराजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणस्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

त्तः । प्रतिसरतीतीरत्वम् । उपसर्गात् सुनोतीतिषत्वम् ॥ प्रति ष्ठागते । गौरवान्विते ॥ इतच् ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादति रिच्यते ॥

प्रतिष्ठितप्रज्ञः । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥ यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरते चायंकूर्मोऽङ्गानीवसर्वशः । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥

प्रतिसंसृज्यमानः । त्रि० अविभागमापद्यमाने ॥

प्रतिसंक्रमः । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चरः । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविधः प्रतिसञ्चरः । नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमतः ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चरः । आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्यः प्राकृतोद्विपरार्द्धिकः ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने ॥ प्रतिसन्धीयते । डुधाञ् । ल्युट् ॥

प्रतिसरः । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये । स्रजि ॥ कङ्कणे ॥ व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रातःकाले ॥ पुं० न० मण्डने ॥ चारके ॥ करसूत्रे । अंगणा० पु० भा० ॥ त्रि० नियोज्ये ॥ प्रतिसरति स० पचाद्यच् ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकायाम् ॥

प्रतिसर्गः । पुं० पुराणलक्षणविभेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मणः सृष्ट्यनन्तरंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसाः । येयंसर्गपृथक्चक्रुः प्रतिसर्गः सस्मृतः ॥ प्रतिसर्जनम् प्रतिसृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसान्धानिकः । पुं० मागधे । स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्या घर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णाल्कावलेहकैः शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्० इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रतिसीयतेवा । षिञ्बन्धने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्यः । पुं० कृकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यकः । पुं० कृकलासे ॥ उपसूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयेर्के ॥ अस्यसाक्षर्यं यथा । प्रतिसूर्यकः प्रशस्तो

दिवसकृत्तुवर्णसप्रभ : स्निग्ध : ॥ वैदूर्यनिभ : स्वच्छ : शुक्लश्चेमसौ भिक्ष : ॥ पीतोव्याधिंजनयति श्य- शोकरूपश्चशस्त्रकोपाय । प्रतिसूर्यो वामालादस्य भयातङ्कनृपहर्त्ता ॥ दिवसकृत : प्रतिसूर्योजलदकृदुद- गृदक्षिणेस्थितोऽनिलकृत् । उभय स्थ : सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्य धोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्ट : । त्रि॰ प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा । स्त्री॰ महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा । स्त्री॰ स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी । त्रि॰ स्पर्द्धाविशेषे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहत : । त्रि॰ द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म । क्त : ॥

प्रतिहति : । पुं॰ विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता । त्रि॰ विनाशके ॥ प्रतिहन्ति । हन॰ । बहुलमन्यत्रापीति तृन् ॥

प्रतिहरणम् । न॰ द्वुतस्तसोमयने ॥

प्रतिहर्ता । पुं॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति । हृञ्॰ । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि॰ वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्वमापदाम् ॥

प्रतिहार : । पुं॰ द्वारि । द्वारे ॥ द्वास्थे । द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनावा । हृञ्॰ । घञ्॰ । उपसर्गस्येतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥ प्रतिहरणम् । भावेघञ् । प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ साम भक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नश्चतुर्थभक्तौ ॥

प्रतिहारक : । पुं॰ मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास : । पुं॰ करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकंप्रतिहास्ये ॥

प्रतीक : । पुं॰ अङ्गे । अवयवे ॥ त्रि॰ प्रतिकूले । प्रतीपे । विलोमे । प्रतिगताईर्लक्ष्मीर्येयेनवा । नद्यृतश्चेति कप् ॥ प्रत्येति॰ प्रतीयतेवा । इण्- गतौ । अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकार : । पुं॰ कृतापकारस्यप्रत्यपकारे । वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणायव्यापारे ॥ प्रतिकरणम् । कृञ्॰ । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश : । पुं॰ उपमायायाम् । उत्तरपदस्थित्याःस्वसदृशवचने ॥ प्रतिकाशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । इक : काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ : ॥

प्रतीक्षणम् । न॰ प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष॰ । ल्युट् ॥

प्रतीक्षा । स्त्री॰ प्रतीक्षणे । निश्चितप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम् । ईक्ष

दर्शनाङ्गनयोः। गुरोश्चेत्यः। टाप्॥

प्रतीच्यः। त्रि० पूज्ये॥ प्रतिप्राप्ये॥ प्रतीचणीये॥ प्रतीच्यते। ईच०। ऋहलोर्ण्यत्॥

प्रतिघातः। पुं० प्रतिघाते॥

प्रतीची। स्त्री० पश्चिमदिशि॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्तेअञ्चतिसूर्यम्। अञ्चु, गतिपूजनयोः। ऋत्विगादिनाक्विन्। उगितश्चेतिङीप्॥

प्रतीचीनः। त्रि० प्राग्भवे॥ प्रत्यक्॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामितिखः॥

प्रतीच्छकः। त्रि० ग्राहके॥

प्रतीच्छितः। त्रि० दृष्टे॥ गृहीते॥

प्रतीच्यः। त्रि० प्रतीचिभवे॥ द्युप्रागितिशैषिकोयत्॥

प्रतीतः। त्रि० सादरे॥ ज्ञाते॥ हृष्टे॥ प्रख्याते॥ प्राज्ञे॥ प्रस्थिते॥ प्रत्येकमगात्०प्रतीयतेस्मेतिवा। इण्०। गत्यर्थत्वात्० कर्तरि० कर्मणिवाक्तः॥

प्रतीतिः। स्त्री० प्रत्यये॥ ज्ञाने॥ सिद्धौ। भाने॥

प्रतीपः। पुं० चन्द्रवंशीयचक्रराजपुत्रे। शान्तनुराजपितरि॥ त्रि० प्रतिकूले। पराङ्मुखे॥ न० वामे॥ अलङ्कारविशेषे॥ यथा। प्रतीपमुपमानस्योपमेयत्वकल्पनम्। त्वल्लोचनसमंपद्मं त्वद्वक्त्रसदृशोविधुः॥ प्रसिद्धोपमानोपमेय प्रातिलोम्यात् प्रतीपम्॥ यथावा। यत्त्वन्नेत्रसमानकान्तिसलिलेमग्नन्तदिन्दीवरंमेघैरन्तरितः प्रियेतवमुखच्छायानुकारीशशी। येपित्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसागतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपिमेदैवेननक्षम्यते॥ अन्योपमेयलाभेनवर्ण्यस्यानादरस्तत्। अलङ्गर्वेणतेवक्त्रकान्त्याचन्द्रोपिताहृशः॥ अत्युत्कृष्टगुणतयावर्ण्यमानस्य०अन्यत्रस्वसादृश्यमसहमानस्यउपमेयंकिञ्चित्प्रदर्श्य तावतावर्ण्यस्य तिरस्कारोद्वितीयं प्रतीपं। पूर्वस्मादपिविच्छित्तिविशेषशालि। यथा। गर्वमसंवाह्यमिमंलोचनयुगलेनकिंवहसिभद्रे॥ सन्तीदृशानिदिशिदिशिसरस्सुननु नीलनलिनानि॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादरः। कःक्रौर्यदर्पस्ते मृत्योस्त्वत्तुल्याः सन्तिहिस्त्रियः॥ अत्युत्कृष्टगुणतयाक्वचिदप्युपमानभाव मसहमानस्य वर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयंपरिकल्प्यतावतातस्यापितिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरीत्येनतृतीयंप्रतीपम्॥ यथावा। अहमेवगुरुः सुदारुणानामितिहालाहलमास्मतातदृप्यः। ननुसन्तिभवादृशानिभूयोभुवनेस्मिन्नुवचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचश्चतत् ॥ सुधाऽपवादो मुग्धाचित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्येवर्ण्यीयमित्यनिष्पत्तिवच नंपूर्वेभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थंप्रतीपं । उदाहरणेमुधापवादस्योक्त्याउपमि त्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाचिवचनीयमिदंभु वि । शशांकस्तववक्त्रस्यपामरैरुपमी यते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्य मपिमन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः किंपद्मेनकिमिन्दुना । उपमेय स्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्र तीपम् । यथावा । तदोजसस्तद्य शसः स्थितावितौवृथेतिचित्तेकुरुते यदायदा । तनोतिभानोः परिवेश कैतवात्तदाविधिः कुण्डल नांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयो पमाप्रतीपानामुपमाविशेषत्वेनत दन्तर्भावंमन्यन्ते । अन्येतुपञ्चमंप्रती पप्रकारमुपमानाक्षेपरूपत्वात्आ क्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाआ पोस्मिन् । ऋक्पूरितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतस्तत्रैवग- ते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रती पंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्ष णात् । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमान विशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरय- ति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचा द्यच् । प्रान्त्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभा वार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिद्रुतस्यद्रव्यान्तरेणावचूर्णन- इतिस्वामी ॥ पानीयौषधविशेषे ॥

प्रतीवेशः । पुं० प्रतिवेशे ॥ उपसर्ग स्यघञ्मनुष्येबहुलमितिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥ प्रतीहारोजनवारणमस्त्यस्य । अ- र्शआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियद र्शनः । अप्रमादीसदादक्षः प्रती हारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चि त्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीय ते ॥ इति ॥ बुद्धौ ॥ सन्धिविशेषे मयास्योपकृतंपूर्वंमयञ्चोपकरिष्य ति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रती हारः सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिह्रियतेनेनाचवा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वारार्थ

कप्रतीहारशब्दादस्त्यर्थेइनि : ॥

प्रतीहारी । स्त्री॰ द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ॰ ङीष्

प्रतीहास : । पुं॰ करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥

प्रतुद : । पुं॰ हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपक्षोवृहच्छुक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अत्रमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोवद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लवत : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥

प्रतोद : । पुं॰ प्राजने । लोहप्रोतायां वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥

प्रतोरणम् । न॰ वहिर्द्वारे ॥

प्रतोली । स्त्री॰ ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु॰ । अच् । गौ॰ ङीष् ॥

प्रत्त : । त्रि॰ दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गात्तइतितादेश : ॥

प्रत्न : । त्रि॰ पुरातने ॥ नश्चपुराणे प्रादितिवेनसमुच्चितस्त्नप्प्रत्यय: ॥

प्रत्यक्चेतन : । पुं॰ त्वम्पदलक्ष्ये ॥

प्रत्यक्त्वम् । न॰ सर्वान्तरत्वे ॥

प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीष् ॥

प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री॰ अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीष्॥

प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री॰ दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥

प्रत्यक्षम् । अ॰ प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वे नसमास : । अक्ष्णोरभिमुख्यमित्यर्थे॰लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णइतिटच् ॥

प्रत्यक्षम् । त्रि॰ प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यक्षनपेक्षत्वात् । इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया॰ इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं॰सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्थो
यम्० ब्राह्मणोयं०श्यामोयमिति ।
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः
षड्विधः । संयोग: संयुक्तसमवायः
संयुक्तसमवेतसमवाय: समवेत
समवाय: विशेषणविशेष्यभावश्चे
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने०
संयोगसन्निकर्ष: (॥ + १ + ॥)
घटरूपप्रत्यक्षे०संयुक्तसमवाय: च-
क्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात्२रूप
त्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
वायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्त
त्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥३॥ श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे०समवाय: सन्नि
कर्ष: कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्र
त्वात्०शब्दस्याकाशगुणत्वात्०गुण
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द
त्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवाय:
सन्निकर्ष: श्रोत्रसमवेतेशब्दे०शब्द
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभाव: सन्निकर्ष:
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र०चक्षुस्सं-
युक्तेभूतले०घटाभावस्यविशेषणत्वा
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं
ज्ञानंप्रत्यक्षम्। तत्करणमिन्द्रियम्
। तस्मात्०इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प
न्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष

म् । अत्यादयइतिसमास: ॥ अनु
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राण-
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा
क्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्य
क्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकन्तुअती
न्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् ।
षड्विधप्रत्यक्षे०आश्रयस्यमहत्वंका
रणम् । इन्द्रियंकरणम् । विषयेणस
ह०इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापार: ।
यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष-
ड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो
गन्धत्वादिरपिस्मृत: ॥ तथारसो
रसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुते: ।
उद्भूतरूपंनयनस्य गोचरोद्रव्याणितद्व
न्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयो
गपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्त
म् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिं समवा-
यञ्चताद्दृशम् । गृह्णातिचक्षु: स-
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयो: ॥ उद्भू
तस्पर्शवद्द्रव्यं गोचर: सोपिचत्व
च: । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यं रूपमत्रा
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं
सुखंदु: ख मिच्छाद्वेषोमति: कृ
ति: ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तद
तीन्द्रियमिष्यते । महत्वंषड्विधेहे
तुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रि
यसम्बन्धोव्यापार: सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥

प्रत्यक्त्वम् । न० अविलम्बितप्रतीति कत्वे ॥

प्रत्यक्दर्शनः । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्दर्शनम् । यस्यसः ॥

प्रत्यक्दर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥

प्रत्यक्देवः । पुं० ब्राह्मणे ॥

प्रत्यक्वादी । पुं० बौद्धे ॥

प्रत्यक्ची । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥

प्रत्यगात्मा । पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिइतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥

प्रत्यगाशापतिः । पुं० वरुणे ॥

प्रत्यग्धृतः । त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥

प्रत्यग्रः । अभिनवे । नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥

प्रत्यग्रथः । पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥

प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरादिकम् । इति ॥

प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥

प्रत्यक् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिशः प्रतीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमी पञ्चमीत्यादिनाऽस्तातिः । अञ्चेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशेकालेच ॥

प्रत्यक् । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कीदृक्ततप्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम् । यत्तनप्रसरेत्येतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषाक्षरोक्ते ॥ जड़ानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा । क्विन् ॥

प्रत्यञ्चितः । त्रि० पूजिते ॥

प्रत्यनन्तरः । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥

प्रत्यनीकः । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्त्तुंतिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थः । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूपः साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकामः ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः । कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिक्ततीरा हरिन्दुमधुनापि बाधते ॥ इन्दोरत्र तदीयत. सम्बन्धिमुखसम्बन्धात् ॥

प्रत्यन्तः । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वतः । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्ते० महाद्रेः समीपे० यः क्षुद्रः पर्वतः ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० सुखमहमस्वाप्समित्याद्यभिज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञायते । प्रत्यभिपूर्वाज्जानातेरातश्चोपसर्ग इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजेज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेप्रमाणेनतत्वोल्लेख्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । यात्माहियोहंबाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानींस्थाविरेनप्तॄननुभवामीति । योहं सुप्तःस्वप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचवाल्याद्यवस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्जानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोगः । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवादः । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयित्रे आशीर्वादः प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ अचोत्तंपलञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदुः । कामन्तेषुतुविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहंवदेत् । स्त्रीवन्नमाभूमेत्यर्थ्यं यंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभिवादेहिगुरुणाप्लुतः कार्यः । प्लुतं कर्तुंनजानातिसस्त्रीवद्वक्तव्यः अयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तोहमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगेणेतिकैयटः ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्ययः । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ० गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोहदापण्डितोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते० जनकत्वेनगच्छति० इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्दः कारणवचनइत्याहुः ॥ प्रतीयतेस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च ॥ रन्ध्रे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तं प्रकृतेः परतोविहितेषुसन्नादिकवन्तेषु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्ययः प्रयोक्तव्यः । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवला प्रकृतिःप्रयोक्तव्यानापिकेवलः प्रत्ययः इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम् ० प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीतिवा । इण्गतौ । एरच् पुंसीतिघोवा० पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे । अच० । अच् ॥ प्रत्ययाः सहकारिणइतित्रि काण्डशेषः ॥

प्रत्ययकारिणी । स्त्री० मुद्रायाम् । छाप० मोरछाप० इ० भा० ॥ अभिज्ञाने ॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी ॥

प्रत्ययितः त्रि० । आप्ते । विश्वस्ते ॥ प्रत्ययोविश्वासः सञ्जातोऽस्य । तदस्यसञ्जातमितीतच् ॥

प्रत्ययी । त्रि० विश्वासिनि ॥ प्रत्ययोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

प्रत्यरिः । पुं० पञ्चमतारायाम् ॥

प्रत्यर्थी । त्रि० शत्रौ ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशीलः । अर्थयाच्ञायाम् । सुपीतिणिनिः ॥ प्रतिवादिनि ॥ अर्थिप्रतिपक्षे ॥ यथा । प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यं यथावेदितमर्थिना । समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ अर्थ्यतेइत्यर्थः साध्यः सोऽस्यास्तीत्यर्थी० तत्प्रतिपक्षः प्रत्यर्थी ॥

प्रत्यर्पणम् । न० निर्यातने । न्यासार्पणे ॥

प्रत्यर्पितः । त्रि० प्रतिदत्ते ॥ प्रत्यवकर्शनम् न० कृशत्वकरे ॥ निवर्त्तके ॥

प्रत्यवरः । त्रि० निकृष्टे ॥

प्रत्यवसानम् । न० भक्षणे ॥ भोजने ॥

प्रत्यवसितम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्रत्यवसीयतेस्म । षोन्तकर्मणि । क्तः ॥

प्रत्यवस्कन्दः । पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम् । न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे ॥ यथा । प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्० प्रतिदत्तं प्रतिग्रहलब्धमितिवा । यथाहनारदः । अर्थिनालेखितोयोर्थः प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणं ब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति ॥ बृहस्पतिरपि । अर्थिनाभिहितोयोर्थः प्रत्यर्थीयदितंतथा । प्रपद्यकारणं ब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति ॥

प्रत्यवस्थाता । पुं० शत्रौ ॥

प्रत्यवस्थानम् । न० दूषणाभिधाने ॥

प्रत्यवहारः । पुं० प्रलये ॥ प्रत्यवह्रियन्तेप्राणिनोस्मिन् । हृञ्० । अवहाराधारेतिघञ् ॥

प्रत्यवायः । पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपापे ॥ प्रत्यवाय्यते । प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ् ॥

प्रत्यवेक्ष्यः । त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्तव्यमित्यनुसन्धानेनविचारणीये ॥

प्रत्यश्मा । पुं० गैरिके । गिरिमृदि ॥

प्रत्यस्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥

प्रत्यहम् । अ० प्रतिदिने ॥ अहः अहः प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच् । टिलोपः ॥

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने० चक्षिङादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोगन्धा : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मणा : ॥ अन्यत्रकुलटाषण्ढपतितेभ्योद्विषस्तथेतिगरुड पुराणेऽध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ॥ सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकेआवना० इ० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादित्सु : । त्रि० आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । माआगच्छेत्याद्युक्तौ । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावाबद्धिरादैजित्यत्रवृद्धिशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादैचांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययए३प्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्धस्यस्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरू

पानुकारएवेन्द्रियाणामितिपातञ्जला:। विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रियाणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति। ततश्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकंनिर्वहतीत्यर्थ:॥ सर्वाणीन्द्रियाणिस्वस्वविषयेभ्य: प्रत्याहरतीतितथा॥ विषयेभ्यात्मतांहृष्टामनसश्चित्तमञ्जनम्। प्रत्याहार: सविज्ञेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभि:॥ प्रत्याहरणम्। हृञ्०। घञ्॥ अक्षरसमाम्नाये। अल्पेनवहूनांग्रहणे। व्याकरणप्रसिद्धेष्वञ्झलादिषु॥ प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र। करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्तेकृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेरधिकरणेघञ्॥ प्रतिकार्यमाक्रियन्ते वा॥

प्रत्याहारयोग:। पुं० श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वतीतिविहिते॥

प्रत्युक्त:। त्रि० दत्तोत्तरे। प्रतिवाक्ये॥

प्रत्युक्ति:। स्त्री० प्रत्युत्तरे॥

प्रत्युत्क्रम:। पुं० प्रयोगार्थे। कर्मारम्भे प्रथमप्रयोगे॥ प्रत्युत्क्रमणम्। घञ्॥

प्रत्युत्क्रान्ति:। स्त्री० प्रत्युत्क्रमे॥

प्रत्युत्तरम्। न० प्रतिवचने। उत्तरे॥ उत्तरंप्रति०उत्तरे॥ यथा। ममेयं भूमि:क्रमागतत्वात्०इतिवाद्युक्ते० ममेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इतिप्रत्युत्तरं॥

प्रत्युत्थानम्। न० अभ्युत्थाने। गात्रोत्थानपूर्वकसन्माने। प्रत्युत्थीयतेऽत्र। स्था०। ल्युट्॥

प्रत्युत्पन्न:। त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे॥ प्रत्युत्पद्यतेस्म। पद०। क्त:॥

प्रत्युत्पन्नमति:। त्रि० प्रगल्भे। प्रतिभायुक्ते॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते। कुशाग्रीयमतौ॥ कार्याविसरएवप्रत्युत्पन्नामतिर्यस्य:॥

प्रत्युद्गत:। त्रि० प्रत्युद्गिते॥ प्रत्युद्गम्यतेस्म। गम्लृ०। क्त:॥

प्रत्युद्गम:। पुं० आगच्छतोगुर्वादे: सम्मुखगमने। अभ्युत्थाने॥ प्रत्युद्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयतेसाधुमिथ:सुमध्यमे। प्राज्ञै: परस्मै पुरुषायचेतसागुहाशयायैवदेहमानिने॥

प्रत्युद्गमनम्। न० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्गमनीयम्। न० धौतांशुकद्वये॥ त्रि० उपस्थेये। समुपस्थानयोग्ये पूजनीये॥

प्रत्युद्घात:। पुं० प्रत्युद्गमे॥

प्रत्युद्यत:। त्रि० निवेदिते॥

प्रत्युपकार:। पुं० उपकारंप्रतिउपकारे। प्रतिक्रिये॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम्॥

प्रत्युपवेशनम्। न० निरोधने॥

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्युष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्ध कारम् । उषदाहे । उष : किदि त्यसि: अन्योपसर्गनिवृत्तयेप्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति॰रुजतिकामुका न् । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिक: ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूष ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । अह॰ । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्तदेनसि ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे॰जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति विभक्तै ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रिया याम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदा द्यङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त:

इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ ॥ प्रथते प्रथ० । पदिप्रथिभ्यांमिदितितिः ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ॥

प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिष्ठहति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि॰ रऋतोहलादेरितिरिफादेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्॰ । क : ॥ प्रेदाज्ञ इतिकर्मण्युपपदेविधानान्नक : त स्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्तेनदेव तामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकांदे व्यांरवौसप्त चौणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रद क्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षि णम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तं स्वयं नम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शय न्पार्श्वं मनसापिचदक्षिण: ॥ सकृ त्त्रिर्वावेष्टयेतादेव्याप्रीति : प्रजा- यते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवौ घतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समा साद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ सम-

सापिचयोद्याईव्यं भक्त्याप्रदक्षिणम् । प्रदक्षिणाद्यमगृहेनरकाधिनपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वाय वींगत्वादिशंतस्याश्वशाम्भवीम् । ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिकोणवत् ॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्ठतश्चसमीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअर्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणैवसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षिणं हस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्शयेदक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥ त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्रदक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणस्यएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णोर्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षिणम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययीभाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे ॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्भेदे । असृग्दरे ॥ तत्तु फलितयोन्या रक्तादिधातुक्षरणं ॥ अस्यनिदानं यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाताच्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्सर्वंसाङ्गमर्द्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिवृद्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा । दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगाश्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा । तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु : प्रकारंप्रवदन्तिवृद्धाइति ॥ प्रदीर्यते० प्रदरणमनेनवा । इविदारणे । ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये । त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्माच दर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट्

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥ डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥ यथा । मांसंवहुघृतैभृष्टंसिक्त्वाचोष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृततक्राढ्यंप्रदिग्धं सन्निजातकम् ॥ त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य : प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्द्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने । कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ० भा० ॥ दीपवृक्षाश्चकर्त्तव्यास्तैजसाद्यैश्चभैरव । वृक्षेचदीपोदातव्योनतु भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्य्यपादघातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क : घञ्वा । अज्वा । प्रोन्योपसर्गनिवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा। वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमान्दहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वै:कथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णोऽग्निरादिज : ॥ इ० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणादीपयति । णिजन्ताद्दीपेर्ल्यु : ॥

प्रदीप्त : । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आस्थाने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुप्यजातौणिनि : प्र

देशोऽस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह : । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रोघनस्तथोष्णा : स्यात्प्रदेह : श्लेष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त: प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्युक्ते ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारब्धोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने॥यथा।यत्रदेवोमहादेवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे। नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे। तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणातद्देवोप्रीति. कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता ॥

प्रद्युम्न : । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि०। यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । बलदेव : स्वयंशेष : कृष्णस्सप्रकृते : पर : ॥प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रष्टोद्योत-

न : ॥ न० द्युतौ ॥

प्रद्राणक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नलाभादन्त्यावस्थांप्राप्ते ॥

प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्रुस्रुव इतिघञ् ॥

प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ् ० । कृपृवृजीतिक्युः ॥

प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥

प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ् ० । ल्युट् ० युज्वा । प्रधत्ते ० प्रधीयतेऽनेनास्मिन्वा । करणाधिकरणादौल्युट् । पुं ० न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटइतिकर्म्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेनसहनिरोधोनतुदुर्बलेन ॥

प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥

प्रधावन : । पुं० वायौ ॥ त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य ॥

प्रधि : । पुं० रथस्यचक्रान्तभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ् ० । उपसर्गेघो : किः ॥

प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टं ध्यायति । ध्यै० । ध्यायते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घः । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री० प्रकृष्टबुद्धौ० तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यावा ॥

प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥

प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥

प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥

प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥

प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त : प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसश्चासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभाव: प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥

प्रनतोदर : । त्रि० विस्तृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतनम्रमुदरंयस्य ॥ रीस्त्री० ॥ युवादित्वाण्ण : ॥

प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥
प्रपञ्चः । पुं० सञ्चये ॥ विस्तारे ॥ प्रतारणे । विप्रलम्भने ॥ विपर्यासे । विपर्यासो ॥ वैपरीत्यंभ्रमो वामायेतिस्वामी ॥ संसारे । नामरूपलक्षणेद्वैतभेदविस्तारे । आकाशादिदेहान्तेजगद्विस्तारे ॥ प्रपंचते । प्रचिव्यक्तीकरणे । पचाद्यच् ॥ अध्यारोपापवादाभ्यानिष्प्रपंचंप्रपंचते। अतःप्रपंचोनवास्तवः। यथाहुर्गौडपादाचार्याः। प्रपंचोयदिविद्येतनिवर्त्तेतनसंशयः। मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थतः। विकल्पोविनिवर्त्तेतकल्पितोयदिकेनचित्। उपदेशादयंवादोज्ञातेद्वैतंनविद्यते ॥ प्रपंचस्यकिंकारणंकिंस्वरूपमित्यादितर्कजालंचनकर्त्तव्यंतस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्याययथा ॥ किमिदंकिमस्यरूपंकथमिदमभूदमुष्यकोहेतुः। इतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यंमायेतिधीमताविश्वम् ॥ इतिनिदारुविकारेदारुत्तिसेभव। तिसोपितत्रैव। जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते ॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम्। स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥ तथा चोक्तंयोगिनीहृदये। जगच्चित्रंसमालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि। स्वयमेवसमालोक्यप्रीयातिभगवान्शिवइति ॥

प्रपञ्चितम्। त्रि० विस्तारिते ॥

प्रपञ्चोपशमः। पुं० आत्मनि ॥ प्रपञ्चस्यउपशमोयस्मिन् ॥ चिन्मात्रममलमचयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम्। ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नाकिञ्चिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम् ।

प्रपथः। त्रि० शिथिले ॥

प्रपथ्या। स्त्री० हरीतक्याम् ॥ प्रकर्षेणपथ्या ॥

प्रपदम्। न० पादाग्रे ॥ प्रकृष्टंप्रारब्धं०प्रगतंवापदम्। प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमासः ॥

प्रपदनम्। त्रि० प्राप्तिसाधने ॥ प्रपद्यतेऽनेन। पद०। ल्युट ॥ शरणागमने ॥

प्रपद्यमानः। त्रि० मन्यमाने ॥

प्रपन्नः। त्रि० शरणागते ॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते। अभयंसर्वथातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम ॥ प्रपद्यतेस्म। पद०। क्तः। आगते ॥ प्राप्ते ॥

प्रपन्नाडः। पुं० एडगजे। चक्रमर्दके ॥

प्रपा। स्त्री० पानीयशालिकायाम् ॥ प्रपिबन्त्यस्याम्। पापाने ॥ आतइत्यङ् ॥

प्रपाठक : । पुं० सामवेदाध्याये ॥
प्रपाणि : । पुं० करसाधोदेशे । पाणितले ॥
प्रपात : । पुं० अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति० तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पतन्त्य० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले० । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥
प्रपान : । पुं० अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥
प्रपायी । त्रि० पानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥
प्रपावनम् । न० वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥
प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि ॥ विधातरि । ब्रह्मणि ॥ हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे ॥ प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥
प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्त्रीनभर्त्तासहश्राद्धंमाताभुङ्क्तेस्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वैनैवस्वैनैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥
प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतते : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना० इसादेश :

अचलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोप:
प्रपुन्नाट : । पुं० चक्रमर्दे ॥
प्रपुंनाड : । पुं० एडगजे । पन्नाटे द्विपचजातप्रपुन्नाडशाकं सुस्वेदितं पिण्डितवाढवाढं । ससैन्धवंराजिकयासुदिग्धं विमर्दसैव्यंकथितं हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादुर्वातश्लेष्महर : पर : तिक्त : कफापह : श्वासकासकुष्ठक्रमीन्जयेत् ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :
प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥
प्रपूरित : । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥
प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्ये पुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मेतिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शैषि० इत्यण् । प्रकृष्टंपौण्डरीकम् । यद्वास्वार्थेऽण् ॥
प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥
प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥
प्रफुल्ल: । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । ओतःक्त: । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिष्ठातस्थल : । प्रादिस

मास : ॥ प्रफुल्लतिरा । फुल्लविक
सने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥
काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥
प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्र
बन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधे-
यकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धक-
ल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांवि
दुः । परस्पराश्रयायास्यात्सामता
ख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाह
लाचार्य : ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबल
संयुक्ते ॥ प्रकृष्टं बलमस्य न० प्रकृ-
ष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृ
ष्टंबलमस्या : अस्यांवा ॥ प्रकृष्टब
लयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे ।
किसलये ॥ वीणादण्डे ॥ अङ्गारक
मणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तव
र्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ०
भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा
। शुद्धंघनंदृढंवृत्तं स्निग्धं गात्रसुरङ्ग
कम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधार
येच्छुभम् ॥ गौरंरङ्गजलाक्रान्तं वक्रं
सूक्ष्मं सकोटरम् । रूक्षकृष्णं लघु-
श्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो
युक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ॥ प्रक-

र्षेणावल्यतेसंव्रियते । वलसंवरणे ।
घञ् ॥ यद्वा । प्रवलति । बलप्रा-
णने । ज्वलतीतिण : ॥ यद्वा० ख्य-
न्तात्पचाद्यच् ॥ जीवशाके ॥

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाह्लिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धार्थे ॥

प्रवाहु : । पुं० कुर्प्परस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्धार्थे
प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले ।
विकसिते ॥ ऊहापोहकुशले । पण्डि
ते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्दे
हापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण०अस
म्भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्त्वे ॥ ज्ञाने ॥
यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्मा
कारान्त : करणवृत्त्युपहितअनावृत
चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे । गतगन्ध
स्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिका
देर्मद्यादिनाप्रबुद्धि : । बुधअवगमने
। भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । का
र्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी०
इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥
प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सजसाजगौचभवतिप्रबो धिता ॥ यथाशयितामृषाचटुलमा ननिद्रया॰रतिकेलिकुञ्जनिलयेवि- लासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बना स्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री॰ उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभञ्जन : । चि॰ असञ्चयशीले । खा उदृतिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं॰ वायौ ॥ प्रकृष्टंभन क्ति । भञ्जोआमर्दने । युच् ॥

प्रभद्र : । पुं॰ निम्बे ॥ त्रि॰ श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री॰ प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव : । पुं॰ जलमूले ॥ जन्महेतौ पित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादि मस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्त रिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थे भुवऋदोरप् ॥ अन्यत : सिद्धस्य प्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवो जन्मास्य ॥ यद्वा । प्रकर्षेणभवन्ति जायन्तेमहाभूतान्यस्मात्पूर्वपदम् ॥ गुरोर्मानेनषष्ठिवत्सराणामादिमे वत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोया स्तथामेघाबहुशस्याचमेदिनी । बहु क्षीरास्तथागावो व्याधिरोगविवर्जि ता: ॥ प्रशान्तापार्थिवाश्चैवप्रभवेप रिकीर्त्तिता : ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु : । पुं॰ उत्पत्तिकालेसर्व स्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुव श्चेतिइष्णुच्॰यद्यपिभुवश्चेतिछन्द सि॰इष्णुजिष्यते॰तथा पि॰जगत् प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवमितिलोकेपि प्रयोगदर्शनात् । अत्रनिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजि दीचितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभ र्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभवि ष्णव : । इ॰ ॥ त्रि॰ प्रकर्षेणभव नशीले ॥

प्रभा । स्त्री॰ रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥तेजसोभार्येयम् यथा । प्रभाचदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंवि- धातुञ्जनहीश्वर: इति ।। ग्रहाणांष ड्विधायांछायायाम् ।। यथाहऋषि पुत्र: । याचच्छायाप्रभासैवषड्विधा साप्रकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धा प्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविदीपनीति कुवेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभे दे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य॰ । बलिदमनविधौवभौसङ्गतापदज लरुह्यिस्यमन्दाकिनी । सुरनिह्नि तसिताम्बुजस्त्रङ्गिभाहरतुजगदघंम पीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गइक : ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥

प्रभाकरः। पुं॰ अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति। दिवाविभेतिटः अर्कवचे ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैकदेशिनि ॥

प्रभाकीटः। पुं॰ खद्योते ॥

प्रभाञ्जनः। पुं॰ शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति। अञ्जू॰ : कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥

प्रभातम्। न॰ प्रातःकाले। दिनादौ। प्रत्यूषे। उषसि ॥ भातुंप्रवृत्तम्‌चादिकर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहितोमन्त्रीदैवज्ञोथचतुर्थकः। प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥

प्रभावः। पुं॰ शक्तौ ॥ नीतिविदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजासुशक्तिशु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन। भू॰। श्रिणीभुवोनुपसर्गेइ॰घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥

प्रभावान्। त्रि॰ प्रभायुक्ते ॥

प्रभावती। स्त्री॰ मालिकानामकोनविंशवृत्तार्हन्मातरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा। एतेक्रमात्तभसजसंज्ञका गणागश्चान्तो यदिनिहितोमहीपते। वेदैग्र्यहैर्भवतियतिश्वशोभमानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावनः। त्रि॰ सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति। कर्त्तरिल्युट ॥ ङीपिप्रभावनी ॥

प्रभावी। त्रि॰ महानुभावे ॥ प्रभावोस्त्यस्य। इनिः ॥

प्रभाषः। पुं॰ वसुविशेषे ॥

प्रभाषितम्। न॰ वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥

प्रभासः। सोमतीर्थे ॥ पुष्करेचणादेव्याः स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थौसौदेवीचपुष्करेचणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥

प्रभिन्नः। पुं॰ मत्तहस्तिनि। गर्जिते। मत्ते ॥ त्रि॰ विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म। भिदिर्॰ क्तः ॥

प्रभुः। पुं॰ ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰ निग्रहानुग्रहसमर्थे। स्वामिनि। मदीयोयमितिस्वीकर्त्तरि। अधिभुवि। नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति। भू॰। विप्रसम्भ्यद्‌॰ डुः ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवति॰सृष्टिस्थितिसंहारप्रवेशप्रशासनेषु॰ इतिप्रभुः

प्रभुता। स्त्री॰ विभुतायाम् ॥

प्रभुत्वम्। न॰ ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥

प्रभुभक्तः। पुं॰ उत्तमाश्वे ॥ त्रि॰ स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्तः ॥

प्रभुशक्तिः। स्त्री॰ कोशदण्डबले ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभो:शक्ति : ॥
प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणै: संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु
प्रभूष्णु : । त्रि० शमे । शक्ते ॥
प्रभृति : । अ० तदादीतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥
प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥
प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥
प्रभृष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥
प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिमचराज्ञानाह्वानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता. र्त्तभृत्यान्नाह्वानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्येतिनत्वाभाव : ॥
प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथति । मथे० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्थादिना । खनोघचेतिघ : ॥ घोटके ॥
प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥
प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ: ॥ यथा । भवन्नवनदेहलीप्रकटचण्डदण्डाहतस्फुटन्मुकुटकोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकींकिमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥
प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानां योगिविशेषगणानामधिप: ॥ ते गणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रमथाद्विजसत्तमा : । तत्रैकैक सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायैवेजटाचन्द्रार्द्धमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमदमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्ज्जिता : । क्षीणपापामहाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्ति स्मकदाचन । संसारविमुखा : सर्वे यतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थं महादेवंपरिवार्यधृतव्रता: । कृत्वा परिषदंरुच्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयत्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वैसं वेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा ख्याता : कोटयोयेधृतव्रता : । सिंहव्याघ्रादिसारूप्याअणिमादि समायुता : ॥ इत्यादिकालिका पुराणे पाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० चुस्ते ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमध्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमध्या प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : पानमाहु:पलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम् । तस्या : पलद्वयशेषाया : ॥ गुणे : प्रमध्यापियाचततोलघ्वीविशेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ मदोहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षेइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमद्वनम् । न० राज्ञोन्त : पुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां वनम् । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमद्वने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमद्वने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं मनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च पौरुषेय : फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तान्वेति । स्मृतिसाधारणेत्त्वनधिगतपदं नदेयम् । अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादे : करणत्वाभावादाह०चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह०बोध : पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथं प्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह ०फलं प्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिविम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थ : ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । सा चप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

न्यायमते० तद्वतितत्प्रकारकज्ञानं
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार
णं गुणः । सच प्रत्यक्षे० विशेष्ये
विशेषणस्यसम्बन्धः । अनुमितौ०
साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्शः । शाब्द
बोधे० योग्यतायाःतात्पर्यस्यवायथा
र्थज्ञानम् । उपमितौ० शक्ये साद्द
श्यबुद्धिः । यथा । दोषोऽप्रमाया
जनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत् । प्रत्य
क्षे तुविशेष्ये णविशेषणवतासमम्-
॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथत्वनुमि
तौपुनः । पक्षेसाध्यविशिष्टे चपरा
मर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्ये सादृश्य
बुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुणः । शाब्द
बोधेयोग्यतायास्तात् पर्यस्याथवा प्र
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तुज्ञा
नमत्रोच्यते प्रमा । अथवातत्प्रका
रंयज्ज्ञानंस्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति॥
प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमाभासस्तथैवच
। कुर्वन्त्येवप्रमांयत्रतदसम्भावना
कृतः ॥

प्रमाणम् । न० नित्ये । शास्त्रे ॥ शा
स्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम्
। परिच्छेदे ॥ यथा । कियत्प्रमाण
मुदकम् ॥ मर्यादायाम् । अवधौ-
॥ यथा । राजानं मानप्रमाणं
कृत्वा० अवधिं कृत्वेत्यर्थः ॥
हेतौ । ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा । अ
ग्नौप्रमाणंधूमः ॥ प्रमातरि ॥

प्रमाणम्

यथा ॥ अयार्थेप्रभुः प्रमाणम् ॥
नित्यक्लीबैकत्ववानयंशब्दः । य
था ॥ वेदाः प्रमाणंस्मृतयः प्रमा
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि ।
यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमा
तायेनार्थंप्रमिणोतितत्प्रमाणम् ।
प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्र
तिकरणत्वंगम्यते । असन्दिग्धा
विपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्ति
र्बोधश्चपौरुषेयफलंप्रमा० तत्साध
नंप्रमाणमिति । एतेन० संशयवि
पर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ *॥
प्रत्यक्षानुमानशाब्दोपमानार्थाप्रत्य
भावाख्यानि० षट्प्रमाणानीतिवै
दिकाः । प्रत्यक्षानुमानागमाः
प्रमाणानित्रीणीतियोगाः । प्रत्यक्षा
नुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानी
तिनैय्यायिकाः । अत्रतद्वतितत्
प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं०
प्रशब्दविशिष्टेनमाधातुनाप्रत्याय्य-
ते० तत्करणत्वं प्रमाणत्वम् । ज्ञान
ञ्चात्रानुभवोविवक्षितः । तेनस्मृ
तिकरणेनातिव्याप्तिः । सङ्क्षिप्तानां
प्रमाणानांविभागः प्रत्यक्षानुमानो
पमानशब्दाइति० विभागस्तोद्देश
एवान्तर्भूतत्वादयंविशेषोद्देशः । प्र-
त्यक्षलक्षणन्तुयथास्थानेद्रष्टव्यम् । ए
षांचान्तर्भावबहिर्भावाभ्यांसङ्कोच

विकाशौदृष्टव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसाधने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याश्च०प्रमाणानि। श्रुतिर्द्वितीयाक्षमताचलिङ्गं वाक्यं पदान्येवतुसंहतानि। साप्रक्रियायाकथमित्यपेक्षास्थानंक्रमोयोगवलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानरहितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिकार्थेतु० आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते तत्प्रमाणम्। तच्चक्वचित्तिर्य्यगवस्थितस्यवस्तुनः। यथा। वस्त्रादेर्हस्तादिः। क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थितस्य। हास्तिनमुदकम्० ऊरुद्वयसमुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते०प्रमिमीतेऽनेनवा। करणे०कर्त्तरि०भावेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःकणादसुगतौपुनः। अनुमानञ्चतच्चापिसांख्याःशब्दञ्चतेऽपि ॥ न्यायैकदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन। अर्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्य्याहुःप्रभाकराः॥अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्तिनस्तथा। सम्भवैतिह्ययुक्तानितानिपौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमांसकैकदेशी। वेदान्तिनोपिव्यवहारकालेत्याहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽनादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीततया। भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्तिस्वतश्चपरतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्वाद्यपेक्षन्तेऽखिलानिमानानि। वाक्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमामेनयेवभुत्सन्ते। एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदोऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रकाशात्मा। तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्यप्रोक्तोसौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं। तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेदकोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतत्त्वंकश्चिद्यदिप्रकाशयति। तदिदमनुवादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धतिनकिञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनिष्ठासमाप्यते। ततस्तयैवयाज्ञप्तिः किन्त्वन्यैर्नप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः। तर्कविशेषे। आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्चतस्यलक्षणम्। सद्विविधः। व्याप्तिग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्योयथा। धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्यात्तदावह्निजन्योनस्यात्। द्वितीयस्तु० पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः स्यात् ॥

प्रमाणभूतः। त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः। पुं० परमात्मनि। चक्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः। त्रि० अविज्ञातवस्तुनि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमत : ॥

प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमाणे ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्वप्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधंप्रमाणमिष्टंप्रमेयसिद्धि : प्रमाणाद्धि ॥

प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभ : प्रभेदे ॥ यथा । प्रमाणिकाजरौलगौ । यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्युताङ्घ्रिपद्मयो : । श्रुतिस्मृतिप्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका ॥

प्रमातामह : । पुं० मातामहपितरि ॥ प्रकृष्टोमातामह : । प्रादिसमास: ॥

प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्याम् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥

प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्त : करणोपहिते०प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्रतिविम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिकवैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे ॥ प्रमा गैर्योर्थंप्रमिणोति०सचचेतनोजीवउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमातारम् विनाशास्त्रं कस्यस्यार्थावबोधकृत् । प्रमातापिविनाशास्त्रं केनार्थमवबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरागद्वेषादिवृत्तिषु । अहंरूपेणयोन्वेतिसप्रमातास्यनिश्चचित् ॥ वृत्तिमदन्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेरागवानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टो

माता ॥

प्रमाथ : । पुं० प्रमथने । बलाद्धरणे ॥

प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रियक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अतिबलीयसि । उपमर्दनक्षमे ॥ शरीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुंशीलमस्यतस्मिन् ॥ मथेविलोडने । प्रलपेत्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण् ॥ ॥ पुं०वत्सरविशेषे ॥ राष्ट्रभङ्गस्तुदुर्भिक्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीयाद्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने ॥ १३॥ निष्पत्ति : सर्वशस्यानां सुभिक्षंभवतिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारोजलदोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे

प्रमाद : । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनवधानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाधनानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशीलता०विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसाधनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तुविवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्कालकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धानाभावे । पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चितेप्यकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भावेघञ् । प्रकृष्टोमाद : ॥ स्वाभाविकब्रह्मभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान् । त्रि० जाल्मे । प्रमादयुक्ते ॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

प्रमार्दिका । स्त्री० दूषितायांकन्याया
म् । संवेदायाम् ॥
प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधा-
नतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गप-
तङ्गभृङ्गमीनाहता : पञ्चभिरेवपञ्च-
। एक : प्रमादीसकथंनहन्यतेय:सि
वतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदीहर्षे । स-
क्षीलादिषु०श्रमिष्यष्टाभ्योविनुण्-
॥ अनात्ममात्रप्रवणे । पुत्रपश्वा-
दिप्रयोजनेष्वासक्तमनसि ॥ यथा ।
प्रत्यक्षगोचरं देवलोकस्यातिप्रमादि
नम् । दृष्ट्वाश्रुति : शिरस्ताडमनु-
क्रोशतिदु : खिता ॥ स्वप्ने परीक्षि-
तेद्रष्टादेहादभिन्न : स्वयम्प्रभ : ।
सुविवेचस्तथाप्येतं परीक्षन्ते नपाम
रा : ॥ अपिच । प्रमादिनोबहिश्चि
त्ता : पिशुना : कलहोत्सुका : ।
संन्यासिनोपिदृश्यन्ते दैवसन्दूषि-
ताशया : ॥
प्रमापक : । त्रि० प्रमाजनके ॥
प्रमापणम् । न० निवर्हणे । मारणे ।
वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थण्य
त : । भावेल्युट् ॥
प्रमायुक : । त्रि० प्रमरणशीले ॥
प्रमित : । त्रि० ज्ञाते ॥ माङ्माने ।
आदिकर्म्मणिक्त: कर्त्तरिचेतिक्त: ।
। द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥
प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे ।
य० । प्रमिताक्षरासजससै : कथि
ता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवो-
द्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीछुरिता ।
प्रमिताक्षरामुररिपोर्भणितिर्व्रज-
सुभ्रुवामभिजहारमन : ॥ त्रि०प्रक
र्षेणमिताक्षरे ॥
प्रमिति : । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमा
याम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० ।
क्तिन् ॥
प्रमीढ : । त्रि० मूत्रिते । घने ॥
प्रमीत : । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहत
पशौ । मृते । प्रमीयतेस्म । मी-
ञ० । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणि-
क्त : ॥
प्रमीला । स्त्री० तन्द्रायाम् । अत्यन्त-
श्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषया-
ज्ञाने । प्रमीलनम् । मीलनिमेष-
णे । गुरोश्चह्ल : ॥
प्रमुख : । पुं० पुन्नागवृक्षे । न० तदा
त्वे । तत्काले ॥ त्रि०प्रथमे । श्रे-
ष्ठे । मुख्ये । प्रकृष्टंमुखमस्य ॥
प्रमुखत : । अ० सम्मुखे ॥
प्रमुद् ०त् । त्रि० हृष्टे । आनन्दे ॥ य
था । आत्मलयेमहतिपटे विविधज
गच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमे-
वकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपर
मात्मा ॥
प्रमुदित : । त्रि० हृष्टे । प्रमोदतेस्म ।
मुदहर्षे । क्त : ॥
प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ । प्रम्

तंकर्षणंस्मृतमितिमनुः। कर्षणस्वभूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमित्तत्वाद्दुःखफलकम् ॥ त्रि०प्रकर्षेणसृते ॥

प्रमृष्टः। त्रि० व्यामृष्टे ॥

प्रमेयः। त्रि० प्रमाविषये। प्रत्यक्षादिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमीयतेतत्प्रमेयम्। यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यं वेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनःप्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम्। ९ ॥ प्रकृष्टंमेयम् ॥ प्रमीयते। माङ्०। अचोयत्। ईद्यति। गुणः॥ प्रमातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमेयसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमेयोनिश्चितिस्तथा। यत्सान्निध्यात्प्रसिध्यंतितत्सिद्ध्यैकिमपेक्ष्यते ॥

प्रमेयत्वम्। न० अज्ञातत्वे। प्रमाविषयत्वे ॥ भावे ० त्वः॥

प्रमेहः। पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे। मूत्रदोषे। मेहे ॥ प्रकृष्टोमेहः॥ अस्यनिदानम्। आस्यासुखंस्वप्नसुखंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसाः पयांसि। नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्रमेहहेतुः कफकृच्चसर्वम् ॥

प्रमोदकः। पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमुच्यते। मुच्लृ०। कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचनः। त्रि० प्रमोक्षणे ॥ प्रकृष्टमोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी। स्त्री० गवाक्ष्याम्। गोडुम्बायाम् ॥

प्रमोदः। पुं० हर्षे ॥ मुद०। घञ्। प्रकृष्टोमोदः॥ वत्सरवि०। उत्पन्नञ्चजगत्सर्वंधनधान्यसमाकुलम्। नित्योत्सवः प्रजावृद्धिः प्रमोदेजायतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदनः। पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतेहृष्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्०। मुद०। अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिनः प्रमोदयतिहर्षयति। मुदेःप्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट्० औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदितः। पुं० कुबेरे ॥ मुद०। क्तः उदुपधादितिवाकित् ॥ त्रि० प्रमोदयुक्ते ॥

प्रमोदी। त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी। स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा। स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन्। त्रि० गच्छति ॥ प्रैति। इणः शतरि० यणादेशः॥

प्रयतः। त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म। यम०। अकर्मकत्वात्कर्तरिक्तः। मलोपः॥ यद्वा। प्रयतते। यतीप्रयत्ने। अच् ॥

प्रयतनम्। न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यततेर्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा। त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्मायस्यस : ॥

प्रयत्ता । स्त्रि० संस्कृते ॥

प्रयत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ । प्रयासे । करणा० कारणौ० इ० भा० ॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्समवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽनेनवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिनङ् ॥ व्यायमतेसत्रिविधो यथा । प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नवैविध्यंतान्त्रिकैःपरिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्त्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यत्तंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ निवृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा दृष्टिष्टसाधनताधिय : । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदातीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे कारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा० प० ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णानांकरणान्तरे । सचाभ्यन्तरवाह्याभ्यांभेदाभ्यांद्विविधोमत : ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदात् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ईषत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्मणाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसंवृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमेव । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्तिप्रागभाविकत्वात् । तथाहि । नाभिप्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणोनाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनिस्थानान्याहन्ति० ततोवर्णस्य० तदभिव्यञ्जकसाधूनेर्वा० उत्पत्ति : । तत्रोत्पत्तेः प्राग्यदाजिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंताल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति० तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दूरत्वेचविवृतता । अतएवइचुयशानांतालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थानेनसहजिह्वाग्रादीनां० चवर्गोच्चारणेकर्त्तव्येसम्यक्स्पर्शः शकारेकारयोस्तुदूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं.शिक्षाकारोक्तिञ्चानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ वाह्यस्त्वेकादशधा । विवार: संवार: श्वासो० नादोघोषोऽघोषोल्पप्राणो महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्चेति । वर्गेष्वाद्यानाञ्चतुर्णांपञ्चमेपरेमध्ये यमोनामपूर्वसदृशोवर्ण : प्रातिशाख्येप्रसिद्ध : २० । यथापलिक्क्नी० चख्खनु : अग्ग्निः० घ्घ्नन्ति० इत्यत्रक्रमेण० कखगघेभ्य: परेतत्सदृशाएवयमा : । तथाच० खफछठथचटतकपा : एतद्यमा : ⁀क ⁀पौ० विसर्ग : शषसा : २६ एषांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) हयवरलञमङणनझभघढधजबगडदा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वारा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदबङञणनमा:०तद्य
मा : यरलवा :० स्वरा: ३८ एषा
मल्पप्राणा: । खछठथफघझढधभा:
एतद्यमा : शषसहा : ० अनुस्वार
विसर्ग≍क≍पा: २८ एषांमहाप्रा
णा: । अइउऋऌएऐओऔ ९ एषामु
दात्तानुदात्तस्वरिता: ॥ विवारसंवा
रादयस्तु० वर्णोत्पत्तौ : पश्चान्मू
र्द्ध्नि प्रतिहतेनिवृत्ते प्राणाख्येवाया
वुत्पद्यन्ते ० इतिवाह्यादृत्यु च्यन्ते
। गलविलस्यसङ्कोचात्संवार :
। तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौ
चसंवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना
वेव । तयो : समीपदूरावस्थाना
त्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ने । प्रकृष्टय
त्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । म
तुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतु
र्जातादिद्रव्यान्तरेणप्रयत्नात्संस्कृते
पक्वव्यञ्जनादौप्रयस्यतेस्म । यसुप्र
यत्ने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भा
स्करक्षेत्रे ॥ यत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् ।
मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि
धि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशा
लांविरजांतथा॥ प्रयागेतीर्थयात्रा
यांपितृमातृवियोगत : । कचानां
वपनंकुर्याद्वृथानविकचोभवेत् ॥
गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु
रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं
सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय-
लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय
विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मु
ण्डनंयोनकारयेत् । सकोटिकुल
संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यज्ञे
॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभय : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ पञ्चप्रया
जा : । यजेर्घञ् ० प्रयाजानुयाजौ
यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥
प्रपूर्वाद्यातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन
वद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्ति
ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कु
त : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥
मौहूर्त्तिकावेदितगमनसमये ॥
प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट :
शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं० सौप्तिके । रात्रियुद्धे
॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि०
गतेऽस्थिते । गया० इ० श्रा० ॥
प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणि
क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महर्घ्याहेतो
र्धान्यसंचये ॥ क्रयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं॰ आयासे । क्लमे । श्रमे॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि॰ प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्॰ । क्त : ॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य॰ । गुण प्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधाये तुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाइव तेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री॰ प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट युक्तौ ॥

प्रयुतम् । न॰ नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि॰ उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाक्रतोर्विश्वजित : प्रयोक्तेतिरघु: ॥

प्रयोग : । पुं॰ कार्म्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनंवा ॥ युजिर्॰ घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं॰ प्रयोगप्राशुभाव बोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गंप्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावाद्विलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा॰वेदं कृत्वावेदिंकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्॰एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते : । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम विततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं॰ प्रत्युत्क्रमे । प्रधान प्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्॰ । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगशब्दे तौ ॥

प्रयोगी । त्रि॰ प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्त्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि॰ अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्॰ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि॰ प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्य्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतमः । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच० प्रवृत्तिहेतुच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वं साध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ करणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्यः । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्ये ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्यावितिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढः । पुं० जठरे ॥ त्रि० बद्धमूले ॥ वृद्धे ॥ प्रकर्षेणरूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ प्रच न्यग्रोधादौशाखावलम्बिन्यधोमूले-ङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेः कर्मणिक्तः ॥

प्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाक्षश्चर्षभोरिष्टः प्रलम्बनरकौतथा । इन्द्रबाधनकेशीचपुरः शङ्खोथधेनुकः ॥ गवेष्टिकोगवाक्षश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्रान्वयाः स्मृताः ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० कः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोषिणि ॥ प्रलम्बः अण्डोयस्यसः ॥

प्रलम्बितः । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मृत्यौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहर्त्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभाकोभावइत्युक्ते : ॥ अपाये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्यवादिहिकपालेषुविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानां-तत्त्वानांतिरोभावएव लयोविवक्षित : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । चये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नि-त्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विध: ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तस्ययच्छेतेजगत: पति: । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिन:परमात्मनि । नित्यंसदैवजातानांयोविनाशोदिवाऽनिशमिति॥ पश्चान्यचदैनंदिनप्रलयं॥ प्रलयनम्०प्रलीयन्ते पदार्थाश्चत्र । लीङ्० । एरच् ॥

प्रलयान्त : । त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं० अनर्थकवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपिताद्वातादसम्बद्धंनिरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्ते: ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापघ्न । पुं० कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप० । घञ् ॥ शीतस्तनुविशोषीचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं० मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिचालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यदर्व्यासञ्चालयन्पचेत् ॥ तप्तं तत्रविनि:क्षिप्यलावणंजलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दंतस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाडिमीनीरंबहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेसुसिद्धे तुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसंपृथक्कुर्यात्प्रलेहत: । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेदन्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेनतच्चधूपयेत् ॥ गौड़देशीयप्रलेहस्तु । हिङ्ग्वार्द्रवीजपूरैला लवणै : सम्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतच्चदाड़िमवीजत: ॥ सोषणावेसवाराभ्यांप्रलेहोगौड़देशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिलाध्मानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । खिन्नंकृत्वाघृतेभृष्ट्वा प्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो वातनाशन : । अग्निप्रान्तकारकश्चैव मुखवैरस्यहृद्गुरु : ॥ शुक्लवर्ण : प्रलेह : । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृद्दधिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्केखिन्नंमांसंविनि : क्षिपेत् ॥ पीतवर्णस्तु । प्रलेह : पीतवर्णोपिकार्य: शुक्लप्रलेहवत् । विशेषोत्रहरिद्रोया : संसर्ग : कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि । तप्तस्नेहेक्षिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दकम् । धान्यकंलवणाजाजीधौतंमांसञ्चतत्क्षिपेत् ॥ ततोऽर्द्धस्फुटितेमांसेदाडिमोबीजसंयुते । सपक्वेचातिमृदुलेतक्रंशुण्ठींचनि : क्षिपेत् ॥ ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्धूपयेदपि ॥ रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्ध्यर्थंविनिक्षिपेत् । करमर्दंदाडिमस्यस्थानेशेषन्तुपूर्ववत् ॥ हरितवर्णस्तु । मेथिकाकासमर्दाम्लकल्केनचकरालिते । घृतेमांसंविनि : क्षिप्यपचेच्छुष्कप्रलेहवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वा वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंकष्टजङ्गारंदेयंहरितहेतुना ॥ श्वतचौवचिदः सद्योबानावर्णप्रसाधित : । प्रलेहः कफवातघ्न : किञ्चित्पित्तकरोलघु : ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपिष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता । बहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादिकम् ॥ आम्रविम्बीफलाकारंलड्डुकावटकादिकम् । शृङ्गाटकफलाकारंयथाबुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वाहिबहुधाधारेस्नेहितंघृतभाञ्जितम् । सवेसवारजेतक्रे क्वथितेचमनोरमे ॥ नि : क्षिप्यचालयेदीषदुत्तार्येलादिवासिते । एवन्तुबहुधाकार्योमाषमुद्गप्रलेहक : ॥ प्रलेहोवातजिद्बल्य : शुक्रमांसप्रदोरस : । प्रीणन : प्राणयुक्तानांशुक्रद : क्षीणरेतसाम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रलेहवत्कार्य : प्रलेहोमत्स्यसम्भव : । आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत् ॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंहियत् । उद्धूलनंसुगन्धायदातव्यंपूर्वसम्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । सम्यक्प्रक्षालितंमत्स्यं वेसवारेणवेष्टितम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसैन्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्साध्योमत्स्यखण्डप्रलेहक : ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥ वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमात्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुव : । धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचनेति ॥ उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न० प्रकृष्टवचने ॥ प्रोच्यते । वच० । ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शिक्षादिवेदाङ्गेषु ॥ अध्यापने ॥ ब्राह्मणस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादे-

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रव चनंकुर्वन्वेदस्यायमितिब्राह्मणइति ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्रु : प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रवक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच ० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधु : । प्रवचनीयोगुरु: स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्चु० प्रपूर्व : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे । क्षणे ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवन्तेऽनेनात्र वा । प्रुङ्गतौ । ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिका प्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् ॥ वायावितिपाक्षिकोवि : कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तक मुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चयमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य० भरद्वाजाङ्गिरसवार्हस्पत्या: ३ विश्वामित्रगोत्रस्य० विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य ४ अत्र्यात्रेयशातातपा : ३ । गौतमगोत्रस्य ५ गौतमवशिष्ठवार्हस्पत्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठ: १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपाप्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस बार्हस्पत्याप्सारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ । और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुवत : ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा: ३ । वृहस्पतिगोत्रस्य १२ वृहस्पतिकपिलपार्वणा : ३ । काञ्चनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धिकौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नय : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा: ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेयशातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयावासा : ३ साङ्कृतिगो

वस्य २० अव्योहाराचिसाङ्कृत
य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१
कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ ।
गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ
माण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्ट
बार्हस्पत्या : ३ । अनावृकाच्च
गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा :
३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवलि
सारस्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य
२६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ ।
वृद्धिगोत्रस्य २७ कुरुवृद्धाङ्गि
रोबार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डि
गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे
वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्णगो
त्रयो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गव
जामदग्न्याप्नुवत : ५ । आलंबा
यन गोत्रस्य ३१ आलंवायनशा
लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया
घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १
। घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक
कौशिकघृतकौशिका : ३ केषाञ्चित्
कुशिककौशिकबन्धुला : ३ । शक्ति
गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा:
३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ का
ण्वायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजा-
जमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य
३६ अक्षोभ्यानन्तवासुकय : ३
गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा
ङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ के
षाञ्चित्गौतमाङ्गिरसावासा : ३ ।
शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स
मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९
और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुव-
त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय
कृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥
न० गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि० श्रे
ष्ठे ॥ प्रव्रियते० होत्रध्वर्युभ्यामुत्०
कीर्त्यते । वृञ्० । ग्रहवृद्रित्यप्
॥ प्रवरणं वा ॥

प्रवरललितम् । न० वृत्तिप्रभेदे ॥ य-
था । यमौनसौगश्चप्रवरललितंनाम
वृत्तम् । भुजोत्क्षेप : शून्येचलव-
लयझङ्कारयुक्तश्चलत्पादन्यास :
प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंव
क्त्रेऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला
हरौजीयादीदृक्प्रवरललितंवल्लवी
नम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्मविशेषे ॥ म-
हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका
रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र-
वर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकं
नैवमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविध्यो-
नहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ
वेदितिस्थिति: ॥ इतिसङ्क्षेपशा
रीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलोकवेदयोर्दृष्टम् । सिद्धंबोधयतोर्थंक्वयमेतद्भवतितत्त्वमस्मादे : ॥ ३९ ॥ विधिरेवनप्रवृत्तिंजनयत्यभिलषितवस्तुबोधोपि। राजाभवतिसुतोभूदितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥

प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञापने ॥ प्रवृत्तौ ॥ आरम्भे ॥

प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् ॥ उत्कृष्टस्यनिकृष्टंप्रत्याज्ञायाम् ॥ प्रवृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापारे ॥ प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥ णिजर्थे ॥ सर्वानुगतंप्रवर्त्तनासामान्यंणिचोर्थ : । प्रेषणादयोविशेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्याइतिबोध्यम् ॥

प्रवर्त्तयिता । वि० कर्त्तरि ॥

प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते ॥ उत्पादिते ॥ यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्रदीपादितिरघु : ॥

प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ॥

प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे ॥ न०प्रकृष्टवर्षणे ॥ तत्रलक्षणमाहवराहाचार्य : । ज्येष्ठांनासमतीत्यपूर्वाषाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यंपरिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : ॥ जलप्रमाणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डकमधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देश : ॥ पञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्जलंपतितम् ॥ प्रवर्षणप्रमाणमाह । येनधरित्रीमुद्राजनितावाबिन्दवस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यंपरिमाणंवारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनिता०विगतधूलिजाता । मतान्तरमाह । केचिद्यथाभिवृष्टंदशयोजनमण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशरमतमेतद्द्वादशान्नपरम् ॥ येषुचभेष्वभिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्राय : । यद्दिनाप्यादिषुवृष्टंसर्वेषुतदाल्पना वृष्टि : ॥ नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमाह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्रस्वातिषुचत्वार:कृत्तिकासुदश ॥ श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशचतुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पुनर्वसौविंशतिर्द्रोणा:।ऐन्द्राग्न्याख्यवैश्वेविंशति :सार्पभेदशत्यधिका: ॥ आहिर्बुध्न्यार्यम्णप्राजापत्येषुपञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्येचकीर्त्तितावाजिभेदशद्वौच ।। रौद्रेषोडशकथिताद्रोणानिरुपद्रुतेष्वेते ॥ अत्रविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपीडितेभेक्षितितनयत्रिविधाद्भुताहतेच । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शुभसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ॥

प्रवलाको । पुं० भुजङ्गे ॥ चित्रमेखलके ॥

प्रवर्ह: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रव-

हृति । ब्रह्मत्वौ । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वहिर्याचायाम् । पुरा-
द्वहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायु-
न्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवा-
योरूर्ध्वस्थित : ॥ सनित्यंप्रत्यग्ग
ति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नचत्र-
कचा : खचरे : समेतायस्मात्त--
स्तेनसमाहृतोयम् । भपञ्जर : खे-
चरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रंप्रवहानिले
नेतिशितिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतीं-
षिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥
अस्यार्थ : ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण
वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥
प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : ॥
इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अ-
ध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋ
तुजित्सत्यजित्सेनजिद्दमिचावमि
चजित् । भूरिमिचसुषेणौचेत्याभा
नो : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : ।
गोचरसञ्चरेतिसाधु : ॥ पुरतोगच्छ
न्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने ।
स्त्रियोवहनाययानविशेषे । चौडो
ला० इ० भा० । अधुना० पीनस
खर्खरिया० इ० प्र० ।। प्रोह्यतेऽने
नवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ।
पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आ-
च्छादयति । वर्ह्ववह्लपरिभाषणहिं
प्रादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥
दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाह्निसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य: । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते
ग्रन्थविशेषे ।। प्रोच्यते । वच० । ॥
ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ।।

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम्
प्रकर्षेणऊयतेऽस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते
ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ।। जनर
वे ।। वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ।। काम्यदा
ने ॥ महादाने ।। प्रव्रियते । वृञ्०
चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदे
शस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मि
न् । वस० । हलश्चेतिघञ् ।।

प्रवासनम् । न० बधे । मारणे ॥ वा-
सच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वासेर्ल्युट्
॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषि
ते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात्
प्रेलपसृद्रुमथवदवस : इतितच्छी
लादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥
अम्बुवेगे । जलस्यस्रोतसि ॥ अवि
च्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहकः । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्तरि ॥

प्रवाहणः । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायुः प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलाक्तंप्रवाहिकां तांप्रवदन्तितज्ज्ञाः ॥ प्रवाहतः कण्ठहृद्बलेनसशब्दंवायुमपानमार्गेणात्यजतः ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम् ० प्रवाहयति ० मुहुर्मुहुः प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाणी । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्यातिः । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविततः । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दूविदारणे । ण्यन्तात्भावेल्युट् ॥

प्रविरः । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरलः । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरलः ॥

प्रविविक्षुः । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्भवनशोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षुः । आत्मशस्त्र्यनुगतः प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दकः ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्तुमिच्छति । वसेः सन्नन्ताच्छटः शत्रादेशः ॥

प्रविश्लेषः । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गने । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्टः । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्तः ॥ निविष्टे ॥

प्रवीणः । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीरः । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीरः ॥

प्रवुद्धः । त्रि० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणवुद्धः ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्तः । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्तते स्म । वृतुः क्तः ॥

प्रवृत्तिः । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ ॥ उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्तःकरणवृत्त्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम् । रज: कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंवा । वृतु० । क्तिच्० । क्तिन्वा । व्यायमनेयत्नविशेषे ॥ अस्याःकारणम् । चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधनताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकैः परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भः । इति गोतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्तिःस्यात् तज्ज्ञानात्साकृतो भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रमः । पुं० श्रुत्यादिभ्योदुर्बले प्रवृत्तेःक्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येहि० द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्यः क्रमः । यथा० प्राजापत्यपश्वङ्गेषु० प्राजापत्याहिवैश्वदेवींकृत्वाप्राजपत्यैश्चरन्तीतिवाक्येनतृतीयानिर्देशात्सैतिकर्तव्यताकाएककालत्वेनविहिताः । अतस्तेषांतदङ्गानाञ्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम् । तत्रप्राजापत्यपशूनांसम्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते । तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अतस्तेषांसाहित्यमव्यवहितानुष्ठानात्सम्पाद्यम् । तत्रैकस्योपाकरणंविधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तत्राच प्राजापत्येषुकस्माच्चित्पशोरारभ्य: एकंसर्वत्रानुष्ठायद्वितीयादिः पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेयः सप्रवृत्तिक्रमः ॥ प्रवृत्तेः क्रमः ॥

प्रवृत्तिजनकः । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञः । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्धः । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्धते स्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्तः ॥

प्रवृष्टः । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेकः । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेटः । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणिः । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेणृनिशामनवादित्रादानगमनज्ञानचिन्तासु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थः ॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनि : । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेल : । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेश : । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहाद्यन्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्धा । अपूर्वप्रवेश : सुपूर्वप्रवेश : द्वन्द्वाभयप्रवेश : वधूप्रवेश : इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञ : प्रथम : प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञ : । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविध : प्रदिष्ट : ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्य : । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्ट : । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्त : । त्रि० उल्वणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जूव्यक्त्यादौ । क्त : ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । अञ्चुविशेषणे । क्त : ॥

प्रव्यथित : । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ आतभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजित : । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वेदबाह्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥ सन्यासे ॥

प्रव्रज्यावसित : । पुं० सन्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्यासिनि ॥ ताच्छील्ये वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीय : । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षएक : प्रकार : स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्ष : पर : प्रकारइति ॥

प्रशस्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशदृ्लृशातने । प्रइरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रशस्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीब्री ॥
प्रशमः । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥
प्रशमनम् । न० मारणे । बधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्युःभावेल्युड्वा ॥
प्रशमितः । त्रि० अपाकृते । राज्ञः कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य०देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहश्च०तुलयामानव्यवस्थापनम् । सास्यसङ्गिषु०दानवृत्तिकरणीत्यागः सुमानार्चनम्०कार्याण्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥
प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्तः । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥
प्रशस्तिः । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥
प्रशान्तः । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसोः क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपेचित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्तः ॥ प्रत्यस्तमितक्रोधे ॥
प्रशान्तचित्तः । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्यसः ॥
प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसोः क्षयात्क्षयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तंप्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यंप्रशान्तवाहितेत्यर्थः ॥
प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥
प्रशान् । अ० समानार्थे ॥
प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । मोनोधातोः ॥
प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥
प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकर्तृ ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्नधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितरः श्राद्धकारिणम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥
प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्नितिदीर्घः ॥
प्रश्नः । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । क्ङितिचेतिक्ङिन्नसम्प्रसारणम् ॥
प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥
प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रयः। पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने॥ प्रश्रयणम्। श्रिञ् एरच्॥

प्रश्रवम्। न० प्रवाहे॥

प्रश्रितः। त्रि० विनीते॥ प्रश्रयसंयुक्ते। श्रिञ्०। क्तः॥

प्रश्लथः। त्रि० शिथिले॥

प्रश्लिष्टः। त्रि० प्रकर्षेणमिलिते॥

प्रश्लेषः। पुं० संयोगे॥ प्रश्लेषणम्। श्लिष्०। घञ्॥

प्रश्वासः। पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निस्सारणे। समाध्यङ्गपूरकवि रोधिनि॥ श्वासस्य्विशेषे॥ प्रश्व सनम्। श्वस०। घञ्०॥ श्रमाप नये॥

प्रष्टव्यः। त्रि० प्रश्ने॥

प्रष्टा। त्रि० कथङ्कथिके। प्रश्नकर्तरि। पृच्छति। प्रच्छ०। तृच्। व्रश्चेति षत्वम्॥

प्रष्ठः। त्रि० अग्रगे॥ श्रेष्ठे। चाण्डा लिकौषधौ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति। ष्ठा०। आतश्चोपसर्गइतिकः सुपि स्थइतिकोवा। प्रष्ठोग्रगामिनीति षः। ष्टुत्वम्॥

प्रष्ठवाट्। पुं० युगपार्श्वगे। दमनका लिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे॥ प्रष्ठमग्र गामिनंवहति। वहश्चेतिण्विः॥ स्वामीतु० पञ्चमंषष्ठंवावर्षंवहतीति विगृह्यरेफरहितंपठति० तत्रपृषोद राादित्वंबोध्यम्॥

प्रष्ठौ। स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम्॥

प्रष्ठौही। स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि। प्रथमगर्भधृतवत्याम्॥ प्रष्ठंवहति। वहश्चेतिण्विः। वाहऊठितिङीष्॥

प्रसक्तः। त्रि० आसक्ते॥ तद्वति। सर्वथातदेकपरे॥ न०। सतते॥ प्रा सक्ते। षञ्ज०। कर्मणिक्तः॥

प्रसक्तिः। स्त्री० प्रसङ्गे॥ प्रवृत्तौ॥ अनुमितौ॥ आपत्तौ॥ प्र० षञ्ज०। स्त्रियांक्तिन्॥ आसक्तौ॥

प्रसङ्गः। पुं० प्रसक्तौ। अन्योद्देशेनाऽ न्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने॥ अन्योद्दे शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ॥ यथा। दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनये त्। प्रसङ्गेनापियागङ्गामोक्षदात्व वगाहिता॥ गीतवादित्रादौ॥ प्रस ज्यतेपुरुषोयत्र। षञ्ज०। घञ्॥ मेहितार्थानुप्रसङ्गेनर्नविरुद्धेनकर्म णा। नविद्यमानेष्वर्थेषुनाश्यमपि यतस्ततः॥ यतस्ततःपतितादेः॥ प्रस्तावे॥ प्रस्तावे॥ य०। यथा च्युतोदारकथाप्रसङ्गः॥ पुनःपु नःप्रवृत्तौ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे॥ स ङ्गतिविशेषे॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घा तादिपञ्चकभिन्नत्वमितितस्यलक्षण म्। स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसङ्गत्वम्। तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्र न्थेगदाधरभट्टाचार्यः॥ प्रकृष्टःसङ्गः॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतरथोपेचाऽनर्हत्वे । स्मृतविषयतापन्नत्वेसति०द्वेषविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्य: । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेधः । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यंविधेर्यच प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रियया सह यचनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्तिः । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रइरसदोस्तुट्चेति०दशपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीप्रौ ॥

प्रसन्नः । त्रि० अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा० अच्छी० इ० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्मवा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभावः । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषितः आत्मान्तःकरणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभः । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगता सभाअस्मात् । सभायाःप्रगतोवा ॥

प्रसरः । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंन लभन्ते ह्रियावत्क्वचनमर्कटाः । नाभिद्रवन्तितितावत् पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । स्मृतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरकः । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसवकइत्यपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्ना०फैलना० इ० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । अर्तिसृधृत्यनिः । कृदिकारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसरणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये ॥ फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अस्यमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यचविकारतः ॥ इति ॥ अस्यौषधं यथा । पीतन्तुकाञ्जिकंरुद्रक्वथितंशरपुङ्खया । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रं स्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिवद्धंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थंप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यत्रैमूलेगर्भवत्याःसुनामतः । उत्पद्यमानेसकलेपुत्रःस्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूलेनारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्येत्सनात्रकार्याविचारणा । इति गारुडे १९६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम्०प्रसूयतेवा । षूङ्० । प्राणिप्रसवे०षूप्रेरणे वा । ऋदोरप्० पचाद्यच्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेनेन । बधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसविनी । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दश्चाराच्छब्दवत्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तितास्तेतेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुगीर्येणास्तन्मांसम्भक्षयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहशरभर्क्षतरक्षुमुख्यायेन्यान्प्रसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ते । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललंतदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० बृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्घितीणश्च ॥

प्रसह्य । अ० हठादर्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणसोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लाभे । डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसादिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥
प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्ति र्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमारोग्यता॰वादेवाक्पटुताकुलेद्दतुरतागाम्भीर्यमक्षोभ्यता । प्रागल्भंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षद्लृ॰ । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशब्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदवत्वे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र॰ व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्इति॰ व्याप्यमहचित्तम् । सर्वत्रेतिसर्वेषुरसेषु॰सर्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शब्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्॰ ओजआदिगुणानाम् । आकारेशौर्यस्येव ॥
प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥
प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥
प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥
प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्य येंद्रनिर्वा ॥
प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । षाध॰ । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥
प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप्
प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥
प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । षाधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥
प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेःप्रवेशे ॥
प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्तारकरूपकर्म्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणंततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनंतथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पश्चच ॥

प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० हू० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्याबलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावात हृत्तिक्तावातरक्तकफापहा ॥ चीणानांस्थिरिणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोङ्गानितदुक्ताप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेऽनयाऽनया । करणेतिल्युट् ॥

प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥

प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥

प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विस्तृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगती । प्रेलपसृद्रुमथवदवसइतिघिनुण् ॥ व्यायते ॥ व्याप्ते ॥

प्रसितम् । न० पूये । त्रि० ततपरे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्म्मणिक्त : ॥

प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥

प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यतेस्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्म्मणिवाक्त : ॥

प्रसिद्धि : । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥

प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥

प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते० प्रसूयतेवा । षूङ्प्रसवे । सत्‌स्विति‌क्विप् ॥

प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥

प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥

प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥

प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥

प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥

प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्याम जाताविति‌ड : ॥

प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिनः ॥ यद्वा । प्रसूयतेस्म । षूङ् । क्तः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदितः ॥

प्रसूनेषुः । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृतः । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुब्जपाणौ । पसर् इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निसृते ॥ प्रकृष्टं सृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रस्रियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्तः ॥ प्रकृष्टं सृतं गमन मनयावा ॥

प्रसृतिः । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्टः । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेकः । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीची० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । वि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिटः क्वसुरादेशः लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागमः । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घः ॥

प्रसेवः । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते० थैला० इतिख्याते ॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे । धोकडा० इ० गौड़० भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवकः । पुं० वीणाक्रान्तिवक्रकाष्ठे । दण्डाधःशब्दगाम्भीर्यार्थकाष्ठभाण्डे । ० वीणास्थितालावुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धौतकटे । स्यूते । धोकडा० इ० गौड भाषा० ॥ प्रसीव्यते । षिवुसेवने । वुन् ॥

प्रस्कण्वः । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधुः ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्नः ॥

प्रस्तरः । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर० इ० भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ् ० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ० इ० कर्ममीमांसकाः ॥ पल्लवाद्यैर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री० गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तारः । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ अध्यायाम् ॥ छन्दःप्रभृ

तीनांप्रभेदस्थापकेसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृञ्० । प्रेस्त्रोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः। त्रि० प्रकीर्णे । विक्षिप्ते ॥

प्रस्तार्य्यर्म्म । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । प्रस्तार्यर्म तनुस्तीर्णंश्यावंरक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्ताद्विस्तृतः श्यावोरक्तोवामांससञ्चयः । सन्निपातेनदोषाणांप्रस्तार्यर्म तदुच्यते ॥ तस्यौषधंयथा । कतकस्यफलंशङ्खंचूर्णंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंक्षौद्रंविडङ्गञ्चमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकलापानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्म शुक्रं तथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ्० । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यशार्थस्याकथायाम् ।सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे । तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते । चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तुविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि० ध्वनिते ॥

प्रस्तीमः । त्रि० संहते ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः। क्तः । आत्वेकृते०संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्०पूर्वं०स्त्यः प्रपूर्वस्येतिसम्प्रसारणेपूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । पश्चाद्यणत्वाद्तत्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति०निष्ठातस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ्० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ०वै०प० ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोक्ष-
णे । अर्द्धत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिण: ॥ अर्द्धत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा। दीर्घप्रस्थे समानश्चनकुर्यान्मन्दिरंबुधइति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्ग इ०क : प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्नऽनेन वा ॥ घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्प: । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुबा० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषो:प्रयाणे । यात्रायाम् । व्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्न: । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापित: । त्रि०प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रेस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थित: । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्त: । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥ निर्गच्छति ॥

प्रस्न: । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुद्धार्थम् ॥

प्रस्फुट: । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुट: ॥

प्रस्फुटित: । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटित: ॥

प्रस्फुरित: । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रव: । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रव: । स्रुगतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्ट: स्रव: ॥ चौरादेद्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवण: । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ०पर्वतमूलाद्वहि: स्रवज्जलेवा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुरंरोचनञ्चदीपनकृदितिराजनिर्घण्ट: ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु० । भीमादयइ०कृत्यल्युटवा०अपादानेल्युट् ॥ प्रकर्षेणक्षरणे ॥

प्रस्राव: । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रु प्रस्रावे । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुत: । त्रि० वहति ॥

प्रस्वान: । पुं० उच्चै:शब्दे ॥ प्रकृष्ट: स्वान: ॥

प्रस्वेद: । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

षधंयथा। चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्रिका। जातीकक्कोलपूगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुश्रीरकाश्मर्य: कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम्। सरल: सप्तपर्णश्चलाक्षाचा मलकीतथा। कर्बूरक:पद्मकश्चएतै स्तैलंप्रसाधितम्। प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डूकुष्ठहरंपरम्। पुमान् युवास्याच्छुक्राढ्य: स्त्रीणांचात्यन्तवल्लभ: ॥ स्त्रीशतंगच्छतेरुद्रवन्ध्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय: ॥

प्रहत:। त्रि० वितते ॥ क्षुण्णे ॥ प्रहन्यतेस्म। हन०। क्त: ॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहर:। पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे। अहोरात्रस्याष्टभागैकभागे। यामे। पहर० इ० भा० ॥ प्रक्रियतेढक्कादिरस्मिन्। हृञ्०। पुंसिसंज्ञायामितिघ: ॥

प्रहरकुटवी। स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ॥

प्रहरणम्। न० शस्त्रमात्रे। आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन। हृञ्०। करणेति ल्युट् ॥ अग्नौप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसका: ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ समये ॥ ड: ॥

प्रहरकलिका। स्त्री० शक्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ यथा। व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुषितता। विरहविपदिमेशरणमिहततो०मधुमथनगुणस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी। त्रि० प्रहरवति। पहरेवारो० इ० भा० ॥

प्रहर्त्ता। त्रि० प्रहारकर्त्तरि। मारके ॥ प्रहरति। प्रहृञ्तृच् ॥

प्रहर्ष:। पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष: ॥

प्रहर्षण:। पुं० एकदेशे। बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी। स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा। म्नौज्रौगस्त्रिदशयति: प्रहर्षणीयम्। अपिच। त्र्याशाभिर्मनजरगा: प्रहर्षणीयम्। इ० ॥ लक्ष्यंयथा। गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च। आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारे: संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम्। प्रहासे ॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसे०। ल्युट् ॥

प्रहसन्ती। स्त्री० यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति। हसेहसने। लट: शतृ। उगित्वान्ङीप्। शप्श्यनोरितिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त:। पुं० चपेटे। प्रतले। प्रसृतोहस्त:। प्रादयोगताद्यर्थेइतिसमास: ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण:। पुं० त्यागे ॥ हन्त्यध्व० चास्य

म् ॥

प्रहारः । आघाते । चोट॰फट॰इभा॰ ॥ प्रहरणम् । हृञ्॰ ॥ घञ्॰ ॥ श्रान्ते भीतेव्यक्तशस्त्रे पतितेवालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातन : ॥

प्रहारवल्ली । स्त्री॰ मांसरोहिण्याम् ॥

प्रहास : । पुं॰ अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे॰ । घञ्॰ ॥

प्रहासी । पुं॰ वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड॰ इ॰ भा॰ ॥ प्रकृष्टं हासयति॰ हसतिवा । णिनि : ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि : ॥

प्रहि : । पुं॰ कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते : कूपेइति॰ इनि॰ ॥

प्रहितम् । न॰ सूपे ॥ त्रि॰ प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्॰ क्त : । दधातेर्हि : ॥

प्रहीण : । त्रि॰ विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्॰ । क्त : ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनिष्ठातत्वम : ॥

प्रहीणदोष: । त्रि॰ नितान्तनिर्मलस्वान्ते ॥ प्रहीणा : दोषारागादयो यस्य ॥

प्रहुत : । पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु॰ । क्त:

प्रहृष्ट : । त्रि॰ सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥

प्रहेणकम्) प्रहेलकम्) न॰ पिष्टकविशेषे । वायने । वाचनके । व्रतोपायने । वायना॰ इ॰ भा॰ ॥

प्रहेलिका । स्त्री॰ प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली॰ इ॰ भा॰ ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रवाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दीचप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत : ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित : कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित : । गुरूणांसन्निधानेपिक : कूजतिमुहुर्मुहु: ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापि नवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्॰ सोदर्यवर्येणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी : सभीम : । राजन्भवद्बाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचवविभ्रवीति ॥ अस्यार्थ : । आदौसोत्॰उकारसहित : । भीमोनिर्गतभी : मकार : । अर्थवर्येणस्वामिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित : पश्चादुक्त : । भवद्बाहुबलेनतुल्यो

दीर्घ : । तथाच०उमापतिरितिक वेर्नामाचनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् नेयार्थत्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति०अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्वुन्शिल्पि संज्ञयोरितिक्वुन् ॥

प्रह्लन्न : । चि० हृष्टे । प्रमुदिते । प्री ते ॥ प्रह्लादयतेस्म । ह्लादी सुखे च क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद: । पुं०निनदे । शब्दे । हर्षे । प्रमो दे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणाह्लादय- ति०आनन्दयति०परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्०इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । चि० प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले । अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रहूयतेऽ सौ । ह्वेञ् । सर्वनिघृष्वेतिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । ज हातेर्वा । आसक्तौ । शिरसानम्रे ॥ महति । यथा । तदाप्रह्वा:सर्व कार्येविज्ञानश्यन्तुमेशिवे०इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न० शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । चि० प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । चि० उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य ॥ जगत्त्रयंक्रम माणेभगवतिवामने ॥ तोयेतुपति तेहस्तेवामनोभूदवामन :। सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादो०द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी । इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा०तस्यविक्रमतोभूमिं० चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ दिवमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थिताविति प्रांशुत्वंदर्शितं० ह० वं० ॥

प्राकरणिक : । चि० प्रकरणागते ॥

प्राकणिक : । पुं० षिड्गे ॥ मायान- तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक षति । कषहिंसायाम् । प्राङ्पिणि कष इतिकिकन् ।

प्राकाम्यम् । न० महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात :। यतोभूमावुन्मज्जति०निमज्जतिच० यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ् ॥

प्राकार : । पुं० वरणे ॥ साले । ब- प्रोवर्यन्यत्रवा०इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्द्ध्वं विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही। ऊर्द्ध्वं विंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशु भप्रदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

स्तद्वयात्पूर्वंदीर्घंह्रस्वचयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यंकिञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राकृत : । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतबुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभव : ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ।। पुं०प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चर: ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गुणविशेषे ॥ यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोबुद्धिगुणाभावसंज्ञया विज्ञाता : तेचसांसिद्धिका : वैनयिका: प्राकृताश्चेतित्रिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्त : स्वप्नादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रबुद्धस्य० यथाप्रसुप्तसंस्कारइवदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसम्प्राकृतोनामगुणोविज्ञेय : । इतिशैवा : ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वर: । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुविष्वृतुषुक्रमेणवातपित्तकफजज्वरा : । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यै: प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोष: । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमा:पित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मण : शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरचित : ॥

प्राकृतप्रलय : । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तस्यवासरश्चप्रकीर्तित : । मासस्त्रिंशद्दिवारात्रैर्वर्षंद्वादशमासकै : ॥ एवञ्चतेशताब्दे चश्रीकृष्णे प्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलय: । सर्वा: संहृत्यसाचैकामहाविष्णो: प्रसूस्वया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ०ब्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रय: । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलय: ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चर : ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुष : । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुष : ॥

प्राक्कृतमित्रम् । न० स्वदेशव्यवस्थितदे शावस्थितेराजनि ॥

प्राक्कृतशत्रुः । पुं० एकविषयाभिनिवे शिनिनृपादौ ॥

प्राकृतिकः । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच- प्रकृतावात्मज्ञानात्०येप्रकृतिमुपा सतेतेषांभवति । योवायुपुराणे०प्र- कृतिलयादित्युच्यते । पूर्णं शतसह- स्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि०प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्ब न्धिनि ॥

प्राकूलः । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तनः । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवा- चिनोऽव्ययात्ट्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्य्ये ॥

प्राक्फलः । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्या- म् ॥

प्राक्फल्गुनीभवः । प्राक्फाल्गुनः । प्राक्फाल्गुनेयः । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । चित्र शिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्र- खरत्वे ॥

प्रागभावः । पुं० कार्य्यस्योत्पत्तेः पूर्व्व वर्त्तिनि०अभावविशेषे ॥ सच०अ- नादिः सान्तः । आकाशादावति- व्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादाव- तिव्याप्तिवारणायानादिरितितार्किं काः ॥ विद्यमानस्येवघटस्यमृत्पिण्डे प्वभावः प्रागभावः आविर्भावज नकइतिसत्कार्य्यवादिनः ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्य हीनस्यनरस्यविद्या०शस्त्रं यथाकापु- रुषस्यहस्ते । नतृप्तिमुत्पादयतेशरी रेहस्यदाराइवदर्शनीयाः ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्य्यमाधुर्य्यशोभाधीरत्व- कान्तयः । दीप्तिश्चा०यत्नजा०भाव- हावहेलास्त्वयोङ्गजाः ॥ इ० ॥ प्रग ल्भस्यभावः । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंप राभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्य- टीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिषः । पुं० कामरूपे । नर- कासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्रा ङ्नक्षत्रंससर्जह । ततः प्राक् ज्योतिषाख्येयंपुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्ष- त्रे ॥

प्राग्भागः । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भारः । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ प- र्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहरः । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्र कृष्टमग्रम् । प्राग्रं हरति । हरतेरनु द्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० अघनेदधनि ॥

प्राग्र : । त्रि० अग्रे । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्र : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वं गृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया :पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्राग्०वंश : गोचंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राचार: । पुं० घृतादिक्षरणे । श्रेयाते॥ प्राचरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-
प्राघुणिक : ।) पुं० थौ ॥
प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥
प्राङ्क : ।) पुं० पणव-
प्राङ्ग : ।) पुं ०वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने ।चत्वरे । अजिरे । अंगना०आंगन०इ०भा० ॥ सूर्यविद्धस्तस्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणञ्चतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ पणवाद्ये ॥ प्रकृष्टम्अङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्द्धोत्तरान्तर्गतो त्तरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तत्राय व्यवहारमार्गे पराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे०प्राचोदेशात्०-प्राङ्देशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिरिति०अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि०कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति०पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ०भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : प्रत्ययो०नविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चे ऋत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य०क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वे-नङकार : ॥

प्राचिका । स्त्री० दंशे । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि ॥ पूज्य पूजकयोरर्थ ॥ यत्रैवभानुस्तुवियत्युदेतिप्राचीतितांवेदविदोवदन्ति । तथा पुर : पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञा : प्रवदन्तितन्वे ॥ प्राथम्येऽत्रप्रशब्द : । प्रथममञ्चतिप्राप्नोतिसूर्यम् । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृती । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति० ख : ॥

प्राचीनपनस : । पुं० विल्वे । गोहरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्य : । पुं० वेदप्रसिद्धेसत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वेप्राचीनयोगा : ॥

प्राचीनवंश : । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे । यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशा : प्रागग्राभवन्ति सप्राचीनवंशइत्युच्यते ॥

प्राचीनवर्हि: । पुं० इन्द्रे ॥ पृथो : प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्रा : कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबल : ॥

प्राचीनशाल : । पुं० वेदप्रसिद्धेमुनिविशेषे । औपमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । आकनादि०इ०गौ०भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरिति ख : । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिबदरे । पानीयामलके ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृते सति० दक्षिणस्कन्धार्पितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणे तुधृतं द्विजा : । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्येकर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनंप्रदक्षिणमावीयतेस्म । अज० । अजेर्व्यघञपो : ॥ वीगत्यादिषुवा । क्त : ॥ यद्वा । प्राचीनंप्रदक्षिणमाजतिस्म० आवेतिस्मवा गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थितेवामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रे वस्त्रेवाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

प्राचीपति : । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम्। न० प्रान्ततोवृतौ। ग्रामादेरन्तेकण्टकादिवेष्टने॥ दुर्गार्थंनगरादेः प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेत्रादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरतः॥ मृन्मय्यामपिवृत्तौप्राचीरमुपचारादितिस्वाम्यादयः॥ प्राचीयते। प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने। शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ॥

प्राचेतसः। पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तोऽयम्॥

प्राचेतसः। पुं० वाल्मीकिमुनौ। रामायणप्रवक्तरि॥ प्रचेतसोऽपत्यम्। अण्॥

प्राच्यः। पुं० शरावत्यानद्यामर्यादायाः प्राग्दक्षिणदेशे॥ देशान्तरे॥ यथा। अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिराः। ततःप्रवङ्गामातङ्गामलयामलवर्त्तकाः॥ सुह्मोत्तराः प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवाः। प्राग्ज्योतिषाश्चपुण्ड्राश्चविदेहास्ताम्रलिप्तकाः॥ साल्वामागधगोनर्दाः प्राच्याजनपदाःस्मृताः॥ इ० मत्स्यपुराणम्। त्रि० पूर्वदेशीये॥ प्राच्यांभवः। द्युप्रागितियत्॥

प्राट्। पुं० प्रश्नकर्तरि॥

प्राजकः। पुं० सारथौ। सूते॥

प्राजनम्। न० तोदने। वृषभादिप्रेरणदण्डे॥ प्रवीयतेऽनेन। अज०। ल्युट्। वायावितिवीन॥

प्राजापत्यः। पुं० प्रयागे॥ जैनराजभेदे। विपृष्ठे॥ प्रजापतेरपत्ये। देवे॥ असुरे॥ विवाहविशेषे। का यैं॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच। कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधिःस्मृतः॥ पञ्चमवत्सरे॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विषः। बहुचीरास्तथाःगावः प्राजापत्येवरानने॥ ५॥ दैवसर्गान्तरे॥ प्रजापतेरपत्यम्०प्रजापतिर्देवताऽस्य०प्रजापतेरिवायंवेत्यायर्थे०दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्यः॥ न० तपसि॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्येव्रतविशेषे॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम्। त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विजः॥ अत्रग्रासपरिमाणापेक्षायामाहपराशरः। सायंद्वाविंशतिर्ग्रासाः प्रातःषड्विंशतिस्तथा। अयाचितेचतुर्विंशः परंचानशनंस्मृतम्॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणस्त्यावान्वाप्रविशेन्मुखम्। एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम्॥ हविष्यान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा। त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रोयान्ग्रासानसङ्ख्याकृतान्यथा॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवासस्त्र्यहंभवेदिति ॥ पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोपाख्यानग्रन्थोक्तायाम् । संन्यासाश्रमपूर्वं कर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं० सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादाद्यार्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावेन ॥

प्राज्ञ : । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठभ्रातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदितव्ये ॥ उपकरणार्थे० विवेकिनि ॥ प्रज्ञाञ्च विनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञः । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्रज्ञादण् ॥ पक्षिविशेषे । राजशुके । शतपत्रे । राजसूया० इ० भा० ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥भूतेभविष्यतिचविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि वर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति० प्रज्ञः । सएवप्राज्ञः ॥ सुषुप्तोपिपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणाज्ञ : त्रि० पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणाःसर्वेमूर्खेदोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री० विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदंपदार्द्धमेकंवाआहरेच्चसुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतांयातिनदीभिः सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्याः । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योणः । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा० आतश्चोपसर्गइतिकः ॥ प्र० अण् ॥

प्राज्यः । त्रि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रवीयते । अज० ण्यत् । वा० वीभावेन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्यसः ॥

प्राञ्जलः । त्रि० सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि० बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोमूर्द्धिकृतोऽञ्जलिर्येन० यस्यवा । प्रबद्धः अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक: । पुं० अक्षदर्शके । विचारार्थेराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि । ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहाराः तेषांनिर्णेतरि । जज० इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छनीसायाम् । क्विब्वचिप्रच्छि

श्चित्व द्रु कटप्र ज्ज्वां दीर्घो ऽसम्प्रसार णस्ये त्यणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घो॰सम्प्र सारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ॰ प्रश्न विवेकावस्थस्त : । अर्शआद्यच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवा क्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचे ति॰ शादेश: । विविच्यवक्तीतिवि वाक : । घञ् । प्राट्चासौविवा कश्चेति॰ प्राड्विवाक : ॥ यथा- हु : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्वंवा क्यं प्रयत्नत : । विचारयतियेना सौप्राड्विवाकस्तत : स्मृ त : इति ॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छती तिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्ध त्वसम्भ्ये : सहविविनक्तिविवेचयति वेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाक श्चेतिप्राट्विवाक:॥उक्तञ्च । विवा दानुमतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तत्प्रयत्नत : ।विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्त त : स्मृ त : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं॰ प्राग्गमनवति॰नासाग्र स्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रे प्रत्य क्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्रागनिती तिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मवहिर्गम नम् । तस्यरूपम्॰इन्द्रनीलप्रतीका शंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थाना नि॰ आस्यनासिकयोर्मध्येवर्ततेनाभि मध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादा ङ्गुष्ठे पिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरी- रान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैको प्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसं- ज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राज्ञे॰वी जात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमा निनिचैतन्ये॰ क्रियाशक्तिप्रधाने॰ हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥ छन्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ का व्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुंचे ॥ प्रा णितिअनेनवा । अच्॰ घञ्वा । अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन॰अ नितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्॰ यदपगमेचनभवति॰ सचवायुविशे षोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासो च्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: । प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित : ॥ चि॰ पूरिते ॥

प्राणा : । पुं॰ भूम्नि॰ असुषु ॥ अस व : प्राणाइति॰असुप्राणशब्दाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यांपञ्चप्राणाद्यउच्य न्ते पुनरेकैकाभिधानेबहुवचनम् । अतएव॰प्राणोऽपानइत्युक्तम्॰हृदि प्राणोगुदेपानइत्यादिवक्ष्यते ॥ अ स्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तैस्तुप्राणो भवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभू तानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्च वृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा ।प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । शरीरस्थाइमे० इत्यमर : । इमेप्राणा द्यपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितेचनियतस्थानस्था: । यदाहु: । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्वशरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्च- यथा । अन्नप्रवेशनं० मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि० निमेषादि० तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणिमात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । बस्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ: । पुं० वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजापतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति । अन० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददाति० चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति० खण्डयतिवा । प्राणान्दापयति० शोधयतिवा । प्राणान्दातिलुनातिवा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्धिवृत्ते ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्थमाहारे ॥ यथा । अग्रं प्रदायभूतेभ्य : सीतायवरवर्णिनी । तयोरप्यददाद्भ्याचोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयोस्तृप्तिमयोत्पाद्यवीरयो : कृतशौचयो : । विधिवज्ज्ञानकीपश्चाच्चक्रे साप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे० अयोध्याकाण्डेनेऽष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गले ॥ चि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ: । पुं० पत्यौ ॥ यमे ॥ चि० प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं० रसाञ्जने ॥ बायौ ॥ प्राणयात् । अन० । रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्य : षिदाशिषीतिभच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ चुति । क्षिक्कायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राणा: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिमायांजीवन्यासे ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणंप्रददाति । डुदाञ्० । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणाम्बिभर्ति । डुभृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं० द्वितीयकोषे । कर्मेन्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चके । क्रियाशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रियात्मकत्वे नरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूलसमष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽमूर्तिरःश्रौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णोदिहे वलंयच्छन्नचाणार्थाय : प्रवर्तक : । वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्य वर्ज्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं॰ नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं॰ मरणे ॥ परमात्मनि । प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजाते॰स ङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनायासेन लीनौभवतएव॰ प्राणमनसोर्दुग्धा म्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् । दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतु ल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तत्रैक नाशाद्परस्यनाशस्तत्रैकवृत्तेय्यपर प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविक ल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं॰ जीवे ॥ प्राणोस्यास्य स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं॰ हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं॰ प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री॰ पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं॰ चित्तशान्त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राव ल्यात्॰तास्त्यक्तुंनशक्नोति॰तस्यप्रा णस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्प न्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्॰तयो र्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ।

प्राणहार : । पुं॰) वत्स नाभे ॥ चि॰

प्राणहारकम् । न॰) अमुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री॰ विहगी विशेषे ॥ साचा रुणगरुडयो : श्वश्रू : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं॰ वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं॰ आपत्काले ॥ प्रा णानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न॰ प्राणापानव्या नोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं॰ पत्यौ ॥ प्राणा नामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं॰ प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं॰ प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं॰ अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं॰ प्राणसंयमे । रेचक पूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये ॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण: प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवा युरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाकृ ष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥ यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वा दशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वाद-शकोर्घ्य : प्राणायामस्तुकन्यस: । मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणो भवेत् ॥ सोपिध्यानजपोपेत : सग र्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥ अपिच । सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिर सासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्व भ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगीतायाम् । इड याकर्षयेद्वायुंवाह्यंषोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातु- मात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगेसम्यक्द्वा त्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगल याचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणा- याममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंस- माचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्य- क्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्द्धंसगर्भंतंविदुर्बुधाः ॥ तदपे तंविगर्भंच्चप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यस्यतःपुंसोदेहेस्वेदोद्गमो धमः ॥ मध्यमःकम्पसंयुक्तोभू- मित्यागःपरोमतः । उत्तमस्यगु- णावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतद्रति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिस र्वभावेषुव्रह्मत्त्वेनैवभावनात् । नि- रोधःसर्ववृत्तीनांप्राणायामःस उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेष स्यआयामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपानेजुह्वति- प्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापा नगतीरुद्धाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषु जुह्वतीतिभगद्वक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । पक्षपू- र्वाजादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेष कुक्कुटादिभिःकृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरी- रिणि ॥ अत्रवैनाशिकमते० अस्यगु णायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्या दिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौ- गुणाएतेआत्मनःस्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियायाद्यधिष्ठाता० पुण्यपा पाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमान सप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृ- त्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकार- प्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुःपरममहत्त्ववान् ॥ इति- भाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाःसन्त्य- स्य । अतइनिठनाविति० इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारि- णि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । उन हिया० इ० भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राण्यङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषो द्भवएववा । गन्धःप्राण्यङ्गजःप्रो क्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रातःसवनम्। न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातःकालोपलक्षितेकर्म्मणि॥

प्रातः। अ० प्रगे। प्रभाते। पञ्चधाविभक्तस्यदिनस्यप्रथमेभागे॥ प्राततिः। अत०। प्राततेररन्निति०-अरन्प्रत्ययः॥ सार्द्धप्रहरे॥ यथाहभार्ग्यः। ललाटसम्मितेभानौप्रथमः प्रहरःस्मृतः। सएवाध्यर्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति॥ पञ्चपञ्चउषःकालः सप्तपञ्चारुणोदयः। अष्टपञ्च०भवेत् प्रातःशेषः सूर्योदयः स्मृतः इतिदेवीभागवतम्॥ श्रोत्रियंसुभगांगाञ्चअग्निमग्निचितंतथा। प्रातरुत्थाययःपश्येदापद्भ्यःसविमुच्यते॥ तथा॥ पापिष्ठंदुर्भगांमद्यंनग्नमुत्कृत्तनासिकम्। प्रातरुत्थाययःपश्येत्तत्कलेरुपलक्षणमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम्॥

प्रातरनुवाकः। पुं० शस्त्रे॥ यत्प्रातःकालेशस्यतेयाज्ञिकैः॥

प्रातराशः। पुं० प्रातःकालीनभोजने। कल्यावर्त्ते। कलेउ०इ०भा०॥

प्रातर्गेयः। पुं० स्तुतिपाठके। स्तुतिव्रते। वन्दिनि। भाट०इ०भा०॥ प्रातःकालेगेयईश्वरादिर्येन॥ अहर्मुखेगातव्यंगीतानामसहस्रादौ॥

प्रातर्भोक्ता। पुं० काके॥ प्रातःभुङ्क्ते। भुज०तृच्॥ त्रि०प्रभातेभोजनकर्त्तरि॥

प्रातर्भोजनम्। न० कल्यावर्त्ते॥

प्रातिः। स्त्री० पूर्त्तौ॥ प्रादेशे॥

प्रातिका। स्त्री० जवायाम्॥

प्रातिकूलिकः। त्रि० प्रातिकूलचारिणि। प्रतिकूले॥ प्रतिकूलंवर्त्तते। तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक्॥

प्रातिजनीनः। त्रि० जनेजनेसाधौ॥ जनञ्जनम्०इति० प्रतिजनम्। वीप्सायामव्ययीभावः। प्रतिजनेसाधुः। प्रतिजनादिभ्यःखञ्॥

प्रातिपथिकः। त्रि० प्रतिपथिके॥ प्रतिपथमेति। प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथेठक्॥

प्रातिपदिकः। पुं० अग्नौ। शिखावति॥ न०। अर्थवदधातुरप्रत्ययःप्रातिपदिकम्०कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि॥ प्रतिपदंभवम्। ठक्॥ घोरःकीदृग्वचोब्रूतेकोरोगीकश्चनास्तिकः। कीदृक्चन्द्रंनपश्यन्तितत्सूत्रंपाणिनेर्वद॥

प्रातिभम्। न० प्रतिभाविशेषे॥ ज्ञानप्रभावविशेषे॥ प्रतिभैव०प्रतिभायांभवंवा। स्वार्थे०भवार्थेवा अण्॥

प्रातिभाव्यम्। न० प्रतिभूत्वेनदेयेधने॥

प्रतिभुवोभावे । जामिनी० हू० भा० ॥ यथा। साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ हू० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभाससमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीप लोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परोसी० इतिभा० ॥ प्रतिवेशेभव : । यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम्। अव्ययीभावाच्चेतिञः॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूलेप्रतीपं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनंयस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ॥

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्यव्याख्यान: प्रथमेभवोवाद्व्यजृद्ब्राह्मणक् प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये । आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विष्णोर्दशप्रादुर्भावा : । दशनामानीत्यर्थ : ॥ प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविरर्थे ॥ सम्भाव्ये ॥ वृत्तौ प्रान्दति । अद्विवस्थने । वा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । प्रान्तिवा । अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ॥

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ॥

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : } त्रि० { प्रदोषसम्बन्धिनि
प्रादोषिक : } { ॥ निशाप्रदोषाभ्यांश्चेतिशेषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ॥

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न० प्रधानतायाम् ॥ अ गुणीभावे ॥ भाविष्यञ् ॥

प्राधीतः । वि० प्रक्रान्ताध्ययने ॥

प्राध्ययनम् । न० प्रकृष्टाध्ययने ॥

प्राध्वम् । वि० दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्ययः ॥

प्राध्वङ्कृत्य । अ० बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने० इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥

प्राध्वम् । अ० नम्मर्णि ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन० डम् ॥

प्रान्तः । पुं० चरमे । अन्तभागे । शेष सीमायाम् । उपान्ते ॥ यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः । तस्मादधोजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥

प्रान्ततः । अ० प्रान्तभागे ॥

प्रान्तरम् । न० ग्रामस्यदूरे० वृक्षलतादिशून्येवर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्० व्यवधानमवकाशोवायत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहिः ॥

प्रान्तशून्यम् । न० छायादिरहिते० दूरशून्येऽध्वनि ॥

प्रान्त्यः । त्रि० प्रान्तभवे ॥

प्रापणम् । न० नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिकः । पुं० पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण० । आङ्कपणिकषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहारः प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥

प्रापणीयः । त्रि० फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातोः कर्मण्यनीयर् ॥

प्रापय्य । अ० गमयित्वेत्यर्थे ॥

प्रापितः । त्रि० निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणआपितः ॥

प्रापिपयिषुः । त्रि० प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयतेः सन्नन्तादुप्रत्ययः ॥

प्रापेयः । पुं० गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दशदेवगन्धर्वाः प्रापेयाः परिकीर्तिताः ॥

प्राप्तः । त्रि० स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तेकर्म्मणिनाऽनेकोविधातुंशक्यतेगुणः । अप्राप्तेतुविधीयन्तेबहवोप्येकयत्नतइतिन्यायः ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥

प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि० मृते ॥ प्राप्तपञ्चत्वमनेन ॥

प्राप्तपातः । पुं० चण्डांशोः पारिपा

श्विके ॥

प्राप्तभावः । पुं० जातोचे ॥ त्रि० लब्धसत्तादौ ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूपः । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् ॥ प्राप्तापन्ने चद्वितीययेतिसमासः ॥ प्राप्तं रूपं येन वा ॥

प्राप्तव्यः । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यते यत् । प्रपूर्वापधातोः कर्म्मणितव्यप्रत्ययः ॥

प्राप्तिः । स्त्री० महोदये । धनादिहृद्वौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भूत्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणास्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आपॢ० । स्त्रियांक्तिन् । ल्यादिकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । तृच् ॥

प्राप्यः । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुं शक्ये ॥ प्राप्यते । आपॢ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिकः । पुं० उषःकाले ॥ प्राबोधकोपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ॥

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकरः । पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चाहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चितिः ॥

प्राभूतिकः । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्यइतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने । भेट० इ० भा० ॥ प्राभ्रियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्तः ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिकः । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागतः । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ कालत्रयाबाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यातारः ॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किकाः ॥ स्वतःप्रामाण्यमितिमीमांसकाः ॥ प्रमाणस्यभावः ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवादः । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥
प्रामाद्य : । पुं० वासके । अटरूषे ॥
प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ मृतत्वे ॥
प्राय : । पुं० सन्न्यासवति०मरणायान शने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्राये णाकृतकृत्यत्त्वान्मृत्योरुद्विजतेजनः । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । वृण्० । एरज्वा ॥
प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयत स्वभाव : । ष्यञ् ॥
प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादककर्म विशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धे रा पादके०पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्राय : पापंविनिर्दिष्टं चित्तं तस्यवि शोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्ति : ॥ अ- पिचाहाङ्गिरा : । प्रायोनामतप : प्रोक्तंचित्तं निश्चयउच्यते । तपोनि- श्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननि श्चितमित्यर्थः ॥ प्रायश्चित्तम् । पार स्कारादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तक- र्माणितु०पापक्षयसाधनानिचान्द्रा यणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषि द्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्दे शेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनु रूपाणिप्रायश्चित्तानिकृत्स्नशः । यथा तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि : ॥ पापेगुरुणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पे च तद्विद : । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय : ॥ प्रायश्चित्तान्यशे षाणितप : कर्मात्मकानिवै । या- नितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणं पर मितिपराशर : ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापा नांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागव तेव्यास : ॥
प्रायश्चित्तीय : । त्रि० प्रायश्चित्तयो ग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्त्वेनभव : । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुति स्मृतिविहितायकर्मणे हितोवा । वृद्धाच्छ : ॥
प्राय : । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥
प्रायिक : । त्रि० प्रायोभवे ॥
प्रायुद्धेषी । पुं० घोटके ॥
प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यं नविभज्येत । यद्यस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्मू- र्खैः सहनविभजनीयम् ॥ इति दायभाग : ॥
प्रायोपविष्ट : । त्रि० प्रायोपवेशवि शिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशने न उपविष्ट : ॥ अत्रादित्यपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकै र्महदादिभि : । उच्चिकित्स्यैर्महा रोगै : पीडितोवाभवेत्तुय : ॥

स्वयं देहविनाशस्यकालेप्राप्ते महागतिः। आब्रह्माणाच्चस्वर्गादिमहाफलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषामधिकारोस्तिनान्येषांसर्ववस्तुषु॥ नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषुसर्वदा ॥ इति ॥

प्रायोप्रवेशः। पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम्। न० वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि ॥ कर्म्म जन्मान्तरीयं यत् प्रारब्धमितिकीर्त्तितम्। दुर्बलं सबलंचेतिप्रारब्धं द्विविधं विदुः॥ दुर्बलस्यप्रतीकारः सनास्तिसबलस्यतु ॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारोभवेद्यदि। तदादुःखैर्नलिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते। प्रारब्धमखिलं भुञ्जन् नोद्वेगं कर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धं परेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमितिभेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छाकृतं भिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानं परेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्मान्जायमानं पाषाणपतनं कण्टकवेधादिकमनिच्छाकृतं प्रारब्धमितिविवेकः ॥ त्रि० प्रकर्षेणारब्धे ॥

प्रारब्धिः। स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भः। पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेणारम्भः॥ प्रारम्भे कर्मणांविप्रः पुण्डरीकंस्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सितः। त्रि० प्रकर्षेणारब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम्। न० प्रकर्षेणयाचने। प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना। स्त्री० याञ्चायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम् ॥ प्रकृष्टार्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम्। न० द्वापरयुगे ॥ त्रि० प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः। त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म। अर्थयाञ्चायाम्। क्तः॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः। पुं० पयोधरे ॥ त्रपुषे ॥ न० कण्ठादृज्व्यस्पृजुलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लविअवस्रंसने। पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका। स्त्री० हेमविरचितेनाभिलम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लवि। ण्वुल् ॥

प्रालेयम्। न० मिहिकायाम्। हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्था अत्रेति० प्रलयोहिमाद्रिः। ततआगतम्। अण्। केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियइतियस्येयादेशः॥ उदके ॥

प्रालेयांशु : । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥ प्रालेयानि० हिमानि० अंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचल : । पुं० हिमालये । मेनाधवे ॥

प्रावट : । पुं० यवे ॥

प्रावर : । पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न० संव्याने । उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुक : । त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावार : । पुं० उत्तरासङ्गे । उपरिवस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रव्रियतेऽनेन । वृञ्० । वृणोतिराच्छादने० इ० घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्रावारकीट : । पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्यय : । पुं० शरदृतौ ॥

प्रावृत : । त्रि० निवीते । परिहितवस्त्रे ॥ प्राव्रियतेस्म । वृञ् । क्तः ।

प्रावृति : । स्त्री० प्राचीरे ॥ शैवानांमते० स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रथमपाशे ॥ प्रावृणोति०प्रकर्षेणया च्छादयतिचात्मनांदृक्क्रिये० इ० प्रावृति : ॥

प्रावृट् । स्त्री० वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयो : ॥ वर्षणम्० वृट् । वृषुसेचने । सम्पदादित्वात्क्विप् । प्रकृष्टावृड च । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वावितिदीर्घ : ॥ प्रवर्षतीति-वा ॥

प्रावृषा । स्त्री० वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री० कण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामितिक्र्य यतेवा । कर्त्तरिल्युट् । कृत्यचइतिणत्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिक : । पुं० मयूरे ॥ त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिज : । त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्य : । पुं० नीपे । कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य० प्रावृषिभवोवा । कालेभ्योभववत्० इति० प्रावृषएण्य: ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा । प्रावृषएण्य : । टाप् ॥

प्रावृष्य : । पुं० कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकङ्कते ॥ न० ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्त्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनंवा । प्रच्छीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घाव सम्प्रसारणञ्च । च्छ्वो: शूडिति श : । प्राशौ० प्राश : प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राश : । पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न० उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम् । न० पितृयज्ञे । निरुप्य-
माने ॥ त्रि० भक्षिते ॥
प्राश्निकः । पुं० सभ्ये ॥ त्रि० प्रश्नक
र्त्तरि ॥
प्रासः । पुं० कुन्तास्त्रे । भाला० इ०
भा० ॥ कौंच० इ० गौ० भा० ॥ प्रा
स्यते । असु० । इत्यर्थेतिघञ् ।
प्रायोऽह्रस्वेऽप्येषल्येइ० स्वामो ॥
प्रासङ्गः । पुं० युगे । वत्सानांशिक्षा
र्थंकाष्ठत्रि० । वत्सानांदमनकालेस्क
न्धेयत्काष्ठमासज्यतेतत्र ॥ प्रस-
ज्यते । प्रसङ्गे । घञ् । उपसर्ग
स्येतिदीर्घः ॥
प्रासङ्ग्यः । पुं० युगवोढरिवृषे । यु
ग्ये ॥ प्रासङ्गंवहति । तद्वहतिरथ
युगप्रासङ्गमितियत् ॥
प्रासादः । पुं० देवमन्दिरे । राजगृ-
हे ॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । ह
लश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीति-
दीर्घः ॥ आज्ञा । कृत्वाप्रभूतं-
सलिलमारामान्विनिवेश्यच । देव-
तायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥
प्रासादकुक्कुटः । पुं० पारावते ॥
प्रासिकः । पुं० कौन्तिके ॥ प्रासः
प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥
प्रास्तः । त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥
प्रास्यतेस्म । असु० । क्तः ॥
प्रास्तारिकः । त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि
॥ प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्त
प्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति० इतिठ-
क् ॥
प्रास्थानिकम् । त्रि० प्रस्थानकालोचिते
॥ प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्र
स्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्का-
लेवर्त्तमानत्वात् ॥
प्रास्थिकम् । न० प्रस्थपरिमितव्रीह्या-
दिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ प्रस्थस्यवापः ।
तस्यवापइतिठञ् । त्रि० कटाहादि
पात्रान्तरे ॥ प्रस्थंसम्भवति० तस्मि
न्समावेशयति० अवहरति० पच
तिवा । सम्भवत्यवहरतीत्यादिना
ठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थि-
कीव्राह्मणी । प्रस्थमुपसंहरति० पच
तिवेत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ्
॥ प्रस्थंपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोरा
शिः । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥
प्राहः । पुं० नृत्योपदेशे ॥
प्राह्णः । पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमस्तद
हस्यप्राह्णः । राजाहः सखिभ्यष्ट
च् । अह्नोऽह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः ।
अह्नोदन्तादितिणत्वम् ॥
प्राह्णे । अ० पूर्वाह्णे ॥
प्राह्णेतनः । त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धि-
नि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्य
ष्ट्युट्युलौतुट्च ॥
प्रियः । पुं० धवे । पत्यौ ॥ वृद्धिनामौ
षधौ ॥ जीवकौषधे ॥ प्रीतिविष
ये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोह्या

तस्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरंप्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियाश्चासन्नतः कोन्वपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ् तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्काल स्रुतिसुखेवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिनास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियस्वकार्यवशाद्भवति । यथा । नहिकस्यप्रियःकोवा विप्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि ॥ प्रियंवदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० स्वर्वेश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० पीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० इ० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमनिर्युक्तोमृदुश्चमसृणैर्घनैरितिवैजयंती ॥ पत्नी । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । कश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियंकरोति । डुकृञ्० । क्षेमप्रियेत्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतांप्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति क्षेमप्रियमद्रेणाचेतिपक्षे खच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षं कषायम्शीतलंगुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति । मृगय्वादौनिपात

सिद्ध: ॥ मित० दुर्वा ॥ प्रियमङ्गतिरा । अगिगती । श्यन्तोवा । कु: पूर्वत् । शकन्ध्वादि: ॥ कट् क्याम् ।

प्रियचिकीर्षु: । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं० इष्टलोके ॥ प्रौढभावज्ञे ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञोय स्तस्यप्रियजनोत्तम: ॥

प्रियजीव: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतम: । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्र: प्रिय: पुत्रात् पिण्ड: पिण्डात्तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य: प्रिय: प्राणआत्माप्रियतमस्तत: ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेमणि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रिय: । तस्य भाव: । तल् ॥

प्रियतोषण: । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारी पादौस्वहस्तेनधारयेत्स्वघनोपरि । स्तनापीडकर: कामीकामयेत् प्रियतोषण: ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभाव: । त्व: ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शन: । पुं० क्षीरे । शुकविहङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

प्रियप्रेप्सु: । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधु: । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधु मद्यंयस्य ॥

प्रियरूप: । पुं० कामे ॥ न० अपसर: प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभार: समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेश: सुविद्यानांक: पर: प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत: । पुं० स्वायम्भुवमनो: पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोस्वायम्भुवस्यतु द्वौपुत्रौसुम... धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवा: । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्य: ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रिय संवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । विजयसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोह्लंहृश्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीतिलक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । सलगै : प्रिया ॥ यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आम्रफले ॥ हृद्यजले ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारश्चफलंपक्वं वृष्यंगौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यंपित्तदाहार्ति

नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्चतत्उदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रतने ॥ नवपुराणेप्रादिभि०चेनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्तात्ल्युट् ० धूञ्प्रीञो-रितिनुक् ॥

प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्यन्तात्लट : शतृशानचावित्यादिनालट : शत्रादेशे०धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौ-त्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोक्षरोग : सुखवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषांप्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ रथ्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेकानांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० इश्रीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेमलचणाप्रीतिर्ह्यात्मनिमुख्यान्यत्रगौणी । तथाचोक्तंवार्तिकसारे । स्वात्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । मस्वतीतोऽसामुख्याद्यात्म-प्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तैवसर्वावस्थासुवोच्यते । प्रीतिरन्यैराध्यातत्तस्मान्मुख्यासावितिगम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । बाह्येषुसनिमित्तत्वंप्रीतेः स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतो लोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंत्रीणितत्रनकारयेत् । वाग्विवादोऽर्थसम्बन्धः परोचेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिदः । पुं० वासन्तिके । केलिकिले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चित्श्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भावेक्तः ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभचणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुनः । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मकः । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीतिः सुखमात्मायस्य सः ॥

प्रुचिः । पुं० स्रुचौ ॥

प्रुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्रुष्यतेस्म । प्रुष दाहे । क्तः । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्वः । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशूप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेचणम् । न० चचुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेचणकूटः । पुं० चचुर्गोलके ॥

प्रेचणीयः । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेचा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्यचणे ॥ ईचणे ॥ प्रकृष्टमीचणमनयावा । ईच० । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ वृचशाखायाम् ॥

प्रेङ्खम् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ संवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इखिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खित :। त्रि॰ कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इखि॰ । क्तः ॥

प्रेङ्खोलनम्। न॰ दोलायाम् ।दोलने ॥

प्रेङ्खोलित :। त्रि॰ दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न॰ रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत : कटिपरिभ्रमोयद्विप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेत :। पुं॰ नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपाताद्‌ध्वं वायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञ : प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुख : प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत: । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । श रीरचरावेचभूतप्रेतपिशाचका :। वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतत्रैवचरन्तिहि ॥ नोर्द्ध्वं विक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भृतपाप्मनाम् । अतऊर्द्ध्वं हिविप्रेन्द्रराच सायेकृतैनस :॥ तेतुसूर्यादध : सर्वे विहरन्त्यूर्द्ध्ववर्जिता :। इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड :॥ वैदिकविधामैनौर्द्ध्वदैहिकाभावात् बेषाञ्चेषाञ्चबहु नरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणेप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि॰ मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत :॥ प्रैति । इण्॰ । गत्यर्थेति क्त :॥

प्रेतकार्यम् । न॰ मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । चक्रात्वाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारक :। वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतक्रिया । स्त्री॰ पितृउपकारार्थायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत : प्रेत : पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न॰ श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न॰ मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्ते प्रेतशब्दोल्लेखेनजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री॰ वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटह :। पुं॰ भवकद्दि । मृत्युभञ्जरके । मृत्युकालेवादनीयवाद्यविशेषे । भौरु॰ इ॰ भा॰ ।

प्रेतपति :। पुं॰ यमे । प्रेतराजे । प्रेतानांपति :॥

प्रेतपिण्ड :। पुं॰ मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाह्निके । भाषितैतद्देपिंडंयच्चदशाङ्गपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्यतस्यविमोचणम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्यआकल्पं नैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न॰ यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री॰ काल्यादिषु ॥ कालीकरालीभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । रुधिरणीदुराधर्षासप्तैता :

प्रेतमातर : ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतशाहित : । त्रि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसात्रिधास्थिता : प्रभातेप्रेतकुण्डेचगयासुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्कारादौ ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहंत्यक्त्वात्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्यय : । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्यैत्यर्थे ॥

प्रेत्यभाव : । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथाचगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्ति : प्रेत्यभाव : । १८ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं०प्रेत्यभाव : । तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्त : । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिनव्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोत्पत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीरादप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं० वासवे ॥ वाते ॥ प्राणिषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्येषु दिदृक्षायाम् ॥ प्रियस्यभाव : पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्रा : प्रेमाणोनपरिचयतन्त्रा: । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकइत्यन्ये । यथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनो: स प्रेमा परिकीर्तित : ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणि : ॥

प्रेमपरिप्लुत : । त्रि० प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिंनायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घो परिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते ॥ त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रिय : । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेश : ॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांभार्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरकः । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधिः ॥ प्रेरयति । प्रोपपदादीर्तेर्हेतुमण्णिजन्तात्०कर्मणि० एवुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० इ० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिवाहानांषड्विधं प्रेरणंविदुः । रागावल्गाकषापार्ष्णिप्रतोदरवभेदतइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरितः । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेत्वा । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरक्षेपे । प्रईरणदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीब्रौ ॥

प्रेर्य्यः । त्रि० प्रेरकाधीने ॥

प्रेषः । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेष्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात् प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रञ्चापदिकालेचभार्याञ्चविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषितः । त्रि० प्रभृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठः । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रियः । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधुः ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्यः । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा । ण्यत् । गुणः ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे ॥ प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैषः । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्मादे ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषेर्भावेघञ् । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रैष्यः । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषुइच्छायाम् । इषगतौ०आभीक्ष्ण्येच । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रोक्तः । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण०अध्यापनेन०अर्थव्याख्यानेनवाउक्तः प्रकाशितः ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । क्रीटाखेलना० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिरुद्वेजितास्मइतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षित: । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने ॥ यज्ञार्थंमन्त्रै: संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्त : श्राद्धेवानियमेतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यानामिदानींतनप्रोक्षणाविधानास्तीत्युक्तंमहाभारते । यथा । आरण्या: सर्व्वदैवत्या : प्रोक्षिता : सर्व्वशोमृगा: । अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते० इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतिस्म । उक्ष० । क्त : ॥ मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पूछना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित : । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोण्ठ: । पुं० काटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० रत्ने । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रमते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्तौ ॥ प्रपूर्वाद्वेञ : कर्म्मणिक्त: । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल : । पुं० सिंहलास्थाने ॥ तलवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । छडी०छडा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल : । त्रि०विकसिते ॥

प्रोत्साह : । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ : । पुं० कट्याम् ॥ स्फिचये । शाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्ते ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि०अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसीतिघ : । प्रबतेवा । प्रुङ्गतौ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुण : ॥

प्रोद्यत : । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोष : । पुं० सन्तापे

प्रोषित : । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानंसमाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्या : ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ : । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य।ओत्वोष्ठयो : समासेवा ॥

प्रोष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोः ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम् सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनावचुप्रौष्ठावच०पद्माश्वनिपातितः ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्रायाम्पूर्णिमायाम् ॥

प्रोष्ठपादः । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण् । जे प्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरची वृद्धिः ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम् । वैवरीमच्छी०सहरी०पोठी०पूठी०. इ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटुः स्वादुः शुक्रघ्नीकफवातजित् । स्निग्धास्य कण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघुःस्मृता ॥ प्रकृष्टश्चोष्ठोस्याः । ओत्त्वोष्ठयोः समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति०जातेरितिवाङीष् ॥

प्रोष्य । अ० देशान्तरेऽषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोहः । पुं०गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि ॥ गजचरणपर्वणि ॥ प्रोहश्चरणपर्वणीतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०निपुणे०तर्के ॥

प्रौढः । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे ॥ प्रोह्यते स्म । वहः । क्तः सम्प्रसारणम् । प्रादूहेति वृद्धिः ॥

प्रौढपादः । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपादः सउच्यते ॥ स्नानमाचमनं होमंभोजनं देवताऽर्चनम् । प्रौढपादोन कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ इतिकात्यायनः ॥ अनेकोदाच्छेदारुशिलेभूमिसमेदृष्टकाश्मसङ्कीर्णीभूतादूतिबौधायनवचनात्तथाविधे आरूढपादोपिकुर्यात् । इत्याह्निकतत्त्वम् ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंस्याम् । श्यामायाम् ॥ यथा । बाला-तुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षाद्भवेत्त्यञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतीप्रौढा भवेद्वृद्धाततः परम् ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगतः । प्रेमदानादिभिः प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात् ॥ आसांरमणे गुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

क्षातरुणीप्रायाहारिणी । प्रौढाकरो तिभ्रद्दत्वंभ्रद्दामरणदाभवेत् ॥ मुग्धा दित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायि- कायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौ ढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भता याम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदे तिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥ प्रौष्टप दोपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौ र्णमासीत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रोष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रोष्ठप दाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्र पदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रे णयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणाजह : । वृद्धि : ॥

प्लक्ष : । पुं० जटिनि । पर्कटयाम् । पाखर० इ० प्र० वृक्षे ॥ प्लक्ष : क षाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्त- पित्तहृत् ।। गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडो० इ० वृक्षे ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पक्षके ॥ सर्पान्तरे० । प्लुष्यति । प्लुष० । प्लुषेरच्चोपधाया इतिस : ।। प्रक्षरति० वा० । क्षर- सञ्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपि लकादि : ॥ यद्वा । प्लक्ष्यते । प्लक्ष भक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लक्षत्यधोग च्छति ३ । अच् ।। द्वीपविशेषे ।। जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्द्विगुणेनसम- न्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लक्षद्वी पोव्यवस्थित : ॥ प्लक्षद्वीपेचविप्रे न्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋ- ज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनि षेविता : ॥ गोमेदइत्यस्य वनामा न्तरम् ॥

प्लक्षसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ।।

प्लक्षोदुम्बर : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं० प्लवने । प्लुतौ । भेले । भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतर णसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले ॥ कपौ । मर्क- टे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे । पर्कटीद्रुमे ॥ कारण्डवखगे ॥ शब्दे ॥ प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकु क्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा । हंससारसकाचाक्षबकक्रौ ञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकाद म्बावलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्ते सलिलेयस्मा देतेतस्मात्प्ल वा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरा स्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वात श्लेष्मप्रदाश्चापिवलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजाय तेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रिये । प्लवेप्लवन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि ॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे ॥ प्लवते प्लुङ् अच् ॥ यद्वा । प्लवनम् प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् । प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक : । पुं० खङ्गधारादिनर्त्तके । कीलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग : । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ मण्डूके ॥ सूर्य्यस्यसारथौ ॥ शिरीषवृक्षे ॥ सुमतिनाम्नोर्ऽर्हद्विशेषस्यध्वजे ॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्येभ्योपीत्यन्ये ष्वपीतिवाड : ॥

प्लवगति : । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्ग : । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधान्यानिपीडान्तेग्रीष्मे वर्षतिवासव: प्लवङ्गपीडिता : सर्वा : प्रजाश्चसुरवन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम् प्लव : । प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० : अन्येभ्योपीत्यन्ये ष्वपीतिवाड : गमश्चेतिखच् खच्चडिद्वा । मुमागम : ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम : । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे प्लवेनप्लुत्यागच्छति । गम्लृ० । गमश्चेतिखच् । मुमागम : ॥ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादिगुरुं प्रथमञ्चरसन्ततम् ० पञ्चकलततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायकमत्रचतुर्थमितोगुरुमन्तके० एकाधिकविंशति : प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा । विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासववन्दितम् ० विस्मृतविषयविषादकमुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलितञ्चसुखंनहिकामये ० शङ्करपादसरोजरज : परिभावये । इति ॥

प्लवन : । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभूमौ ।

प्लवमान : । त्रि० तरति ॥ तैरत० तैरता० इ० भा० ॥

प्लविक : । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥ प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ।

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात् तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्द्ध्वप्रापणे । उच्छलना ० उबटाना० इ० भा ० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्लावनंगोरसस्यच । तन्मात्रमुद्धृतंशुध्येत्कठिनन्तुपयोदधि ॥ मज्जने । बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित : । त्रि० जलादिमग्नस्थानादौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥ यथा । यकृत्प्लिहान्वाणिमुखादिवह्निपन्नितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्न : । पुं० रोहिणि । रोहितके

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाछ० दू० गौ० भा० प्र०वृक्षे ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली० तापतिल्ली ०दू०भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतो हृदयादधः । रक्तवाहि शिराणां स मूलं ख्यातो महर्षिभिः ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्य जन्तोः प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिं कुरुतः प्रवृद्धौ तं प्लीहसंज्ञमुदमामनन्ति ॥ प्लेहते । प्लिहगतौ । श्वन् उक्षन् पूषन् प्लीहन्नित्यादिनासाधुः ॥

प्लीहशत्रुः । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितकद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुषायाम् ॥ शरपुङ्के ॥ प्लीहा शत्रुः ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहघ्नी । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । हवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहोश्च सम्बन्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारिः । पुं० अश्वत्थवृक्षे ॥ प्लीहायाअरिः ॥

प्लीहाशत्रुः । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुषिः । पुं० अग्नौ ॥ प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः क्सिः ॥

प्लुतः । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाक्रम्पेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ ॥ त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ क्रम्पगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्तः ॥

प्लुति । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुषः । पुं० दहने ।

प्लुषिः । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्टः । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुष दाहे । क्तः यस्येतिनेट् ॥

प्लोषः । पुं० ओषे । दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्तः ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०*—‡—*०

फः । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्य्ये । फांकी० दू० भा० ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो आमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादिः देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो० । अच् । पृ० । गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

फडिङ्गा । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

फण: । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमरः । शशोर्णं क्वारंफणमितिक्लीबकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर: । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर: । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर: । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणाभृति ॥

फणभृत् । फणवान् । (पुं०) सर्पे ॥

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकर: । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधर:) फणाभर:) पुं० सर्प्पे कुशीनसे । हिरसने ॥

फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽस्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर: । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक: केसर: ।

फणिखेल: । पुं० भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार० इ०गौ०भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्य्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक: । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० इ० भा० फणिजातोऽस्मात्०फणाभपत्रपुष्पत्वात् । फणीउज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादि: ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणाऽस्ति । व्रीह्यादित्वादिनि: ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रिय: । पुं० वायौ ॥

फणिफेन: । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर: । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर: ॥

फण्ड: । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फरुवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीकः। पुं० चपेटायाम्। न० मार्दवे॥

फर्फरीका। स्त्री० पादुकायाम्॥

फलः। पुं० कुटजवृक्षे॥

फलम्। न० जातीफले॥ सस्ये। वृक्षादीनांफले॥ फलेषुपरिपक्वंयद्गुणवत्तदुदाहृतम्। बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम्॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम्। द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम्॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत्। फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकूटादिदूषितम्। अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत्॥ पाकमतिक्रम्यशटितम्॥ व्युष्टौ॥ लाभे॥ यथा। अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम्। रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणेऽग्निवाक्यम्॥ त्रिफलायाम् कक्कोले॥ शस्त्राग्रे। वाणाग्रे॥ फलके॥ निरीषे। फाले॥ दाने॥ मुष्के॥ यथा। अफलोभुज्यतेमेषः सफलस्तुनभुज्यते। इतिरामायणम्॥ हेतुकृते। हेतूत्थे। साधननिष्पाद्ये। काम्ये॰स्वर्गादौ। अभिसन्धीयमाने॰ शरीरग्रहणे। मायामये॥ फला तयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्तेः। तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्वात्त्रिविधम्। पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम्॥ २॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम्॥ १॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम्॰ इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम्३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे॥ जीवःकर्मफलंभुङ्क्ते आत्मा निर्लिप्तएव। आत्मनः प्रतिबिम्बश्चदेहीजीवः सएवच॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे। प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यचतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने॥ यथाछान्दोग्येषष्ठप्रपाठके॰आचार्यवान्पुरुषोवेदइत्यादिवाक्ये न॰ अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिः प्रयोजनंश्रूयते॰इति॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थः फलम्॥ २०॥ इति गोतमः। अत्रमुख्यंफलंसुखदुःखोपभोगः। तथाचभाष्यम्। सुखदुःखसंवेदनंफलम्। तत्रचधर्माधर्मावृत्तेःप्रयोजकत्वात्॰तत्रचदोषस्यहेतुत्वात्॰ प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम्। लक्षणन्तुसुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारइति। गौणफलन्तु शरीरादिकंसर्वमेव। तथाचभाष्यम्। तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषु भवतीति। सहदेहेन्द्रियादिभिः फलमभिप्रेतम्। तथाहि। प्रवृत्तिदोषजनितोर्थः फलमेतत्सर्वंभवतीति। इत्यग्रजन्यत्वमेवफलत्वम्। प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० त्रि फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि० निरतिशयं मोक्षः सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्मणस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजेनिष्पत्तौभोगलाभयो : । सस्यइति केशवः ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ॥

फलक : । पुं० न० चर्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रिफला० । क्लन्आदिभ्योवुन् ॥ पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला० पट्टा० पटडा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । जनाधिकन्तुसंशोध्यंपश्चात्पत्रेनिवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकस्यपट्टे ॥ शाल्मलिफलकेश्लक्ष्णेनिज्याद्वासांसिनेजक : । नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक्चूर्णे ।

फलचौरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे । त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्याद्योषधौ ॥ फलपाकइवान्तोयस्याः ॥

फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥

फलपुच्छ : । पुं० वरंडालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुम्मा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलेनपूर्यते । पूरी० । इगुपधेतिक : ॥ कर्म्मणिघञ्वा ॥

फलपूरक : । पुं० छोलङ्गे । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

॥ नापूर्वंफलदंतस्मिन्मानाभावात्फलंपुनः ! ईशादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्वस्य कल्पकम् ॥ सेव्यादाज्ञः फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्त्वपूर्व्वतः । दानादिक्रिययासेव्यादीशात्तद्वत्फलंभवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमि : । स्त्री० कर्मफलभोगस्थाने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानिविदेहाश्चकुरुन्विताः । वर्षाणिकर्म्मभूम्यः स्युः शेषाणिफलभूमयइति हेमचन्द्रः ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अजमोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यांलक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्यगूढागूढत्वाद्द्विधास्युः फललक्षणाः इति साहित्यदर्पणः ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित वृक्षे ॥ फलिने ॥ फलवत् सन्निधावफलंतदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति । मतुप् ॥

फल वर्त्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषय : । त्रि० फलव्याप्ये ॥ घनात्मनि ॥

फलवृन्तक : । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाद्यधीपरिणामावच्छिन्नचिदंशव्यक्तौ० प्राकट्याश्रयत्वे ॥ फलवृत्तिप्रतिविम्बितचिदाभासव्यापत्वमित्यर्थः ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठ : । पुं० आम्रे ॥ फलेषुश्रेष्ठः ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडव : । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिर : । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुति : । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्रवणे ॥ यथा । फलश्रुतिरियंनृणांनश्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षयाप्रोक्तंयथाभैषज्यरोचनम्॥ अपिच ! वेदोक्तमेवकुर्वाणोनिःसङ्गोर्पितमीश्वरे । नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुतिः ॥

फलस्नेह : । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री ० क्षिप्रिमारिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्ष : । पु० राजादने । क्षीरिकायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्षः ॥

फलादन : । पुं० शुके । कीरे । सूआ० इ० प्र०पक्षिणि । त्रि०फणफलानिवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्त : । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वाअन्तोयस्य ॥

फलाम्ल : । पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृ
क्षाम्ले ॥
फलाशन : । पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि०
फलभक्षके ॥
फलासव : । पुं० फलरसविकृतीसुरा
प्रभेदे ॥
फलि : । पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥
फलिका । स्त्री० निष्पाव्याम् ॥
फलित : । पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये ।
शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले । सञ्जात
फले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य । ता
रकादित्वादितच् ॥
फलितार्थः । त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलि
तश्चासावर्थश्च ॥
फली । त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यस-
न्ति । अतइनि : ॥
फलिन : । त्रि० फलवति ॥ विद्यमा
नफले । फलान्यस्यसन्ति । फलब-
र्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवति
वृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥
फलिनी । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे । अग्नि
शिखावृक्षे ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
फली । स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् । फलिमत्स्ये ॥
फलीकरणम् । न० तुषे ॥
फलीश : । पुं० पारिशे ॥
फलूष : । पुं० लताप्रभेदे ॥
फलेग्रहि : । पुं० यथाकालफलधरे ।
अवन्ध्यवृक्षे । त्रि०फलग्रहणकर्त्त
रि ॥ फलानिगृह्णाति । ग्रह० ।
फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य
एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्य
ते ॥
फलेन्द्र: । पुं० राजजम्बाम् । फरेंदा०
इ०भा० ॥
फलेपुष्पा । स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥
फलेप्सु : । त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्रा
प्तुमिच्छतीतितथा ॥
फलेरुहा । स्त्री० पाटलायाम् । पाट
लिवृक्षे ॥ फलेरोहति । इगुपधे-
तिकः : क : । तत्पुरुषेकृतीत्यलु
क् ॥
फलोत्तमा । स्त्री० काकलीद्राक्षाया म
। निर्बीजायाम् । किस्मिस ०इ०
भा० ॥
फलोत्पत्ति: । पुं० आम्रवृक्षे ॥
फलोदय : । पुं० लाभे ॥ त्रिदिवे आ
लये । फलस्यउदय : अस्मिन्वा ॥
फल्क : पुं० विसारिताङ्गे ॥
फल्गु : । स्त्री० गयास्थनद्याम् मल
य्वाम् । काकोदुम्बरिकावृक्षे । गुला
ल०फाग०इ०प्र०रेणुप्रभेदे ॥ मि-
थ्यावाक्ये ॥ त्रि०तुच्छे । असारे ॥
यथा । क्षणमात्रगति त्वजगदेतद
तिफलगु । धनलोभमपहायनमप-
ह्ननयनाय ॥ फलतिअफलाविशर
णे ०फलनिष्पत्तौवा । फलिपाटीति
साधु : ॥

फलगुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयंमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाचेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्च वकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फलगुतीर्थं-तदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच । फलगुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिने दिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फलगुन : । पुं० अर्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे॥ फलतिनिष्पादयतिफल० फलेर्गुक्चेत्युनन्०गुगागमश्च ॥ चि० फल्गुन्यांजाते ॥ अविष्ठाफलगुनीत्यणोलुक् । लुकतद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नचत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ अविष्ठाफलगुनीत्यणोलुकि०लुकतद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढामितिट : ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फल्लफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके । सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फ...रौ इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डयाम् । राव० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेचुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दिबृंहणंकफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्तिमूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणागतौ । ण्यन्त:क्त :॥

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ चुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रचिप्य सद्योभिपुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । चिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । चुण्णद्रव्यपलसम्यक्जलमुष्णं विनि:चिपेत् पात्रेचतुष्पलमितेततस्तुस्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरैभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥ फण्यतेस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने द्रव्ये ॥

फालः । पुं० महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं० न० कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलघटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततश्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽत्रगोचौरः । गोचौरस्यप्रदातव्यंतप्तफालावलेहनमितिस्मृतिः ॥ त्रि० कर्पासवाससि ॥ फालयति । ञिफला० । ण्यन्तात् पचाद्यच् ॥ फलस्यविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवहः । पुं० हलि ॥

फाल्गुनः । पुं० गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये० मासि । फागन० इ० भा० ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवदःसज्जनवल्लभश्चपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म ॥ अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल० । फलेर्गुक्चेतिउनन्० गुगागमश्च । ततःप्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे०अण् ॥

फाल्गुनानुजः । पुं० सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिकः । पुं० तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः इतिठक् । ठस्येकः ॥

फाल्गुनी । स्त्री० तपस्यस्यपूर्णिमायाम् । अत्रगौड़देशीयादोलायात्रांकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभियुक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणेत्यण् । ततोङीप् ॥

फिः । पुं० पापे । निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गकः । पुं० कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा० इ०गौ० भा० प्र० खगे ॥

फिरङ्गः । पुं० रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरे द्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीतिःप्रकीर्त्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिताः । इङ्रेजानवषट्पञ्चलण्ड्रजाश्चापिभाविनः । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

फुः । पुं० मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक्कः । पुं० पक्षिणि ॥
फुटः । वि० सर्पफणायाम ॥
फुत् । अ० अनुकरणशब्दे ॥
फुत्करः । पुं० अग्नौ ॥
फुत्कारः पुं० फुत्करणे । फूंक० इ० भा० ॥
फुत्कृतिः । स्त्री० फूत्कारे ॥
फुप्फुसः । पुं० पुप्फुसे । कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेषः । फोंपडा० भस्० इ० भा० ॥ यथा । स्थानान्यामाग्निपक्वानांमूत्रस्यरुधिरस्यच । हृदुण्डकः फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थः । आमस्यस्थानमामाशयोनाभेरूर्द्धम् । अग्नेः स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम् । पक्वस्यस्थानं पक्वाशयोनाभेरधः । मूत्रस्यस्थानं वस्तिः । रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ । हृत्हृदयं । इचुरसपाकमलवद्यः शोणितमलस्तज्ज उण्डुकः सचान्त्रदेशेव्यवस्थितः पुरीषाधानम् । फुप्फुसः हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुण्ड इतिख्यातइतिविजयरचितः ॥
फुल्तिः । स्त्री० फलने ॥
फुल्लः । त्रि० विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीपञ्चम्यांश्रियंदेवींफुल्लैः सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति । त्रिफला । ञीतः क्तः । आदितश्चेतीडभावः । तिचेत्युत्वम् । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेति० तस्यलः ॥
फुल्लदाम । न० छन्दोभेदे ॥ यथा । मोगौनौतौगौ० शरहयतुरगैः फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम् । शश्वल्लोकानांप्रकटितकदमनंध्वस्तमालोक्यकंसंहृष्यच्चेतोभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम् । मुग्धामोदेनस्थगितदशदिशाभोगमाहूतभृङ्गंमौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्रस्तरोः फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥
फुल्लदृक् । त्रि० विकसितनयने ॥
फुल्लफालः । पुं० शूर्पवाते ॥ इ० त्रिशेषः ॥
फुल्ललोचनः । त्रि० विकसितनेत्रवति ॥
फुल्लीकः । पुं० देशे ॥ सर्पे ॥
फूत्कारः । पुं० श्वासनिर्गमे । श्वसिते ॥ फूत्कारणम् । कृञ्० । घञ् ॥
फेत्कारिणी । स्त्री० तन्त्रविशेषे ॥
फेनः । पुं० डिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितवुद्बुदाकारवस्तुनि । झाग० इ० भा० ॥ स्फायते । स्फायी० फेनमीनावितिनिपातनात्साधुः ॥
फेनकः । पुं० फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥
फेनका । स्त्री० जलपक्वतण्डुलचूर्णे ।
फेनदुग्धा । स्त्री० दुग्धफेनीक्षुपे ॥
फेनलः । त्रि० फेनवति । फेनिले ॥

फेनोस्यास्मिन्नस्ति । फेनादिल-
च्चेतिचकाराल्लच् ।
फेनवान् । त्रि० फेनले ॥ फेनोस्यास्मि
न्नास्ति । फेनादिलच्चेत्यचान्यतर
स्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥
फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलाया
म् ॥
फेनाग्रम् । न० बुद्बुदे ॥
फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥
फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यञ् ॥
फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥
फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥
फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी
इ० भा० ॥ यथा समितायाघृता
ढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । ता
स्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधार
येत् ॥ वेल्लयेद्दल्लनेनैतायथैकापर्प्प-
टीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंल
ग्नामेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः
शङ्केनचलेपयेत् ततः संवृततां
लोप्त्रींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुन-
स्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्यान्मण्डलाकृ-
तिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्च
पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करया
तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धैषाफेनि
कानाम्नीमठकेनसमागुणैः ॥ ततः
किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥
फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ०
भा० ॥ वदरवृक्षे ॥ न० मदनफले
॥ वदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फे
नोऽस्यास्ति । फेनादिलच्चेतिइ
लच् ॥
फेरः । पुं० शृगाले ॥
फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥
फेरवः । पुं० शृगाले ॥ असुरे । रा-
क्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य
॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥
फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे०
इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्वा
दित्वात्० डुः ॥
फेलम् । न० भुक्तसमुज्झि
फेलकः पुं० ते । उच्छि
ष्टे ॥
फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते ।
फेल्लगतौ । गुरोश्चल्यः ।
फेलिः । भुक्तोज्झिते ।
फेलिका । स्त्री० उच्छिष्टे । अं
फेली । ट० । इ० भा०

—‡०(—)०‡—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥
बः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरु
णे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥
वपने ॥
वंहिमा । पुं० वहुलतायाम् ॥ बहुल
स्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् ।
प्रियस्थिरेतिवहुलस्यवंहिआदेशः ।
वंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तवहुले ॥ अयमे
षामतिशयेनवहुलः । अतिशायने

तमविष्ठनावितीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिआदेश : ॥
वंहीयान् त्रि० बहुलतरे ॥ अयम नयोरतिशयेनबहुल : । द्विवचन विभज्योपपदेतरवीयसुनावितीयसु निप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥
बक : पुं० कह्वे । बगला० ह० प्र० पचिणि ॥ अस्यमांसगुणास्तु । शरा रिवककाकाश्च दाल्यूहा : पवना- पहा : ॥ इ० ॥ बकपुष्पे । शिव मल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाञ्च तुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदो षश्रमकासविनाशनश्चभूतघ्न : ॥ तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशि- शिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । वलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नञ्चवलावह मिति ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ रक्षोविशे षे । योभीमेनहत: ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वङ्कते । व- क्रिकौटिल्येगतौच । अच् । आग मशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । ववयो रैक्यम् ॥ यद्वा वाति । वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणेवा क्कुन् । आतोलोप : ॥ वेति० वा- यतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: । वक्तिवा । वचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥
बकचिञ्चिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे० । बकाच्याम् ॥

बकजित् । पुं० भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥
बकनिसूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥
बकपुष्प : । पुं० बकवृक्षे ॥ न० अग स्तिकुसुमे ॥
बकवृत्ति : । पुं० बकसमानवृत्तिनवि शिष्टे यथा । पाषण्डिनोविकर्म- स्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतु कान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिना- र्चयेत् ॥
बकवरी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥
बकव्रतचर : । पुं० बकव्रतिनि ॥ बक व्रतंचरतीति० तथा । चरेष्ट : । बकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामि थ्याविनीत : सन्नेवंशीलोभवतीति गौणोबकव्रतशब्द : । तल्लक्षणन्तु । अधोदृष्टिर्नैकृतिक : स्वार्थसाधनत त्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्र तचरोद्विज : ॥ इ० ॥
बकव्रती । पुं० बकव्रतचरे । बकव्रत वति ॥
बकाची । स्त्री० बकचिञ्चिकायाम् ॥
बकारि : । पुं० श्रीकृष्णे ॥
बकुल : । पुं० शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति० प्र० वृक्षे ॥ वङ्कते बक्रिगत्यर्थे । वा० उलच् । आगम शास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ बकुलस्तु वरोऽनुष्णा : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रकृमिदन्तगदाप-

ह : ॥ पथ्यवम् ॥
वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥
वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥
वकूल : । पुं० वकुले ॥
वकेरुका । स्त्री० बलाकाभिदि ॥ वातावज्जितशाखायाम् ॥
वकोट : । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥
वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥
वणिग्बन्धु : । पुं० नीलीवृक्षे ॥
वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥
वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥
वणिक्‌०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके । सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते पण० । पणिरिज्यादिश्चव: ॥ दैर्घ्ये ॥
वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥
वणिज : । पुं० ववाद्येकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ: कृतज्ञोगुणवान्गुणाढ्योवणिग्जनप्राप्तमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥
वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । वृत्त्यन्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति० य : इतिकाशिका । भाष्ये तु० दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्येव ॥
वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ वृत्त्यन्तरे वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य: वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ० भावएवाचप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्ये तुवार्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥
वण्ठ : । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥
वण्ड : । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा इ० भा० ॥
वदर : । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । त्वचा विस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति० छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर : ॥ देवसर्षपवृक्षे ॥ कार्पासस्थास्थ्नि । विनौला० कपासिया० वाडवा० इ० भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेबिफले ॥ क्षुद्रबदरे । भाडीबेर इ० भाडबेरी० इ० भा० ॥ गोपघोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥
वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टौ । वराहकान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥ टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ॥

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न० तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति० विकारार्थस्य लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांसमूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ बध्यते स्म । बधबन्धने । क्त : ॥ मोहाद्यावृते० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवेपशौ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वावालाश्मभिर्वापिहितंयथावत् । सञ्चीयतेतस्यमल : सदोषात्शनै: शनै : शङ्करवच्चनाडाम् ॥ निरुध्यतेतस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंबद्धगुदंवदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्यस : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजाम्रान्तर्गताच्युत्तमाम्रे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिन तत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

बद्धशिखा । स्त्री० उच्चटौषधौ ॥

बधः । पुं० प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् । हन० । हनश्चवधश्चेत्यप् ॥ पुण्यप्रद वधस्तुयथा । एकस्मिन्यत्रनिधनेप्रापिते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति क्षेमं तस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ एकाऽस्ते योसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पगः । आत्मानंघातयेद्यस्तु तस्यपुण्यप्रदो वधः ॥ इति ॥ अपिच, नैकस्यार्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रेषु निश्चयः एकंहन्याद्बहूनांहितनपापीतेन जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्यायः । पारिभाषिकवधस्तु । वपनंद्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांबधोनान्यो स्तिदैहिकः ॥ इ० ॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तमतारायाम् ॥

बधकः पुं० व्याधे । मृत्यौ ॥ बधकर्त्तरि । बद्धक० इ० भा० ॥ त्रि० हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । बहुलं तणीतिण्वुलिवधा देशः ॥ वधहिंसायांवा । तदा० जनिवध्योश्चेतिवृद्धिनिषेधः ॥

बधत्रम् । न० आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध० । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

बधस्थली । स्त्री० बधस्थाने ॥

बधस्थानम् । न० आघातने । सूनायाम् ॥ वधस्यस्थानम् ॥

बधाङ्गकम् । न० कारावेश्मनि ॥

बधार्हः । त्रि० हननयोग्ये ॥ बध्ये ॥

बधी । त्रि० बधकर्त्तरि ॥

बधिरः । त्रि० एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा० इ० भा० ॥ बाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहंवायुः स्रोतआवृत्यतिष्ठति । शुद्धश्लेष्मान्वितोवापिबाधिर्यंतेनजायते ॥ औषधं यथा० । कर्णशूलेकर्णनादेबाधिर्ये क्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसामान्यंभेषजंस्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवंतैलमेवच। कटूष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ० ॥ बाधिर्यंबालवृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् ॥ बध्नाति कर्णम० । बध्यतेवा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥ भिक्षुकलक्षणे ॥ हितंमितंमनोरम्यं वचः शोकापहञ्चयत् । श्रुत्वायो नशृणोतीत्रबधिरः सप्रकीर्त्तितः ।

बधोद्यतः । त्रि० परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

बध्यः । त्रि० बधार्हे । शीर्षच्छेद्ये ॥ किन्त्वयानश्रुतंलोकेऽवध्याः भ्रनुयोषितः । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

बध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्याययथा । गोब्राह्मणंब्रह्मथापिसुप्तं बालंस्वबन्धुंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधानपिनैवबध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

बध्यपाल : । पुं० कारागृहरचके ॥

बध्रम् । न० नागे । सीसके सीसा० इ०भा० ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

बध्री । स्त्री० वध्रीम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत० लाव० इ० भा० ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रनःषित्वान्ङीष्

बन्ध : । पुं० आदौ ॥ बन्धने ॥ अन्त : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिबन्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्०अतत्त्वज्ञानात् सच०प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधउक्तस्तक्व्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्०साक्षादेवक्लेशहेतुत्वात्तीव्रोबन्ध : । द्वैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमक्लेशरूपत्वात्मृदुबन्धइति ॥ बध्यतेऽनेनवा । बन्ध० । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धने ॥ अनेकान्तवादिसतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चेवबन्धो

जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धंयथाक्षिप्तंजलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधामृजल्पन्तिकण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशै : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकारेरतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्टोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवचहिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । चुम्बोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तच्छब्दे द्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपिबंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । केयूर: प्रियतोषश्चतत : समरदस्तथा । ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभवश्चैवततोनुरतिसुन्दर : ॥ ऊरुपीडस्मरचक्रौततश्चोरुक्रम : स्मृत : । वेष्टकोहंसकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधा:स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ पुंसांकराश्चैवकथितास्तुक्रमास्तत: ॥

बंधक: । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न० आधौ । यदुत्तमर्णायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

ऋणग्रहणायस्थापितेवस्तुनि ॥ बध्ना
ति । बंध० । ण्वुल् ॥
बंधकी । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्या
म् बध्नातिमनोयत्र । बंधबंधने ॥
ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगा
मिन्याम् ॥
बंधनम् । न० बधे ।। बंधनक्रियायाम् ।
। उद्दाने । बंधे । बांधना० इ० भा०
॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह
मित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्र
काशंतमात्मानमप्रकाशः कथंस्पृ
शेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभामीत्यु
क्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० य
स्यप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबंधनं
निमित्तंयस्याः सातथोक्ता ॥ नप्र
काशइतिव्यवहारश्चप्रकाशानुभव
निमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशंस्वय
मेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञा
नंकथंस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचि
दित्यर्थः ॥ चि० प्रसित्याम् । बंध
मसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा ।
बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जु
कृतबंधनमन्यत् । दारुभेदनिपु
णोपिषडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कज
बद्धइति ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा ।
बंध० । ल्युट् ॥
बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥
बंधनालयः । पुं० कारायाम् । बंध
नागारे ॥ बंधनस्यआलयः ॥

बंधस्तम्भः । पुं० आलाने । हस्तिबं
धनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥
बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्य
जने ॥
बंधुः । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥
मित्रे । सल्यागासहने । भ्रातरि ॥
सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हित
कारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचन
हेतुरात्मैवबन्धुर्नान्यः ॥ सम्बन्धे
नोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनम
नोयः बध्यतेऽस्मिन्ज्ञातिरितिवा ।
बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु ः ॥ लग्ना
च्चतुर्थभवने वर्णवृत्तान्तरे ॥ भ
चयशोभितसङ्गतकर्णः शुद्धसुसङ्ग
तपङ्क्तिकवर्णः । पन्नगराजनिवे
दितबंधू राजतिभूपतिससदिबं
धुः ॥ यथा । भचितवासरनायक
चन्द्रः कामिसमूहसमाहिततन्द्रः ।
दर्शितलोलतडित्करवालः सोय
मुपैतिघनाघनकालः ॥
बंधुजीव : । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्या
ह्निके । दुपहरिया० फूल० इ० भा०
॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥
बंधुजीवकः । पुं० बंधूके ॥ स्वा०कः
बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमू
हः । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥
बंधुरः । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलकल्के ॥
बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ बिडङ्गे ॥
ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

॥ त्रि० उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ वध्नाति । बंध० । मद्गुरादयश्चे तिसाधु : ॥

वंधुरा : । पुं० भूम्नि०सक्तुषु ॥

वंधुरा । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥

वंधुल : । पुं० असतीपुत्रे ॥ वंधून्लाति । आतश्चेतिक : ॥ त्रि० नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

वंधूक : । पुं० पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार०इ०भा० ॥ पेयासाल०इ०गौ०भा० ॥ न० पुष्पवृक्षवि० । रक्तके । बंधुजीवके । दोपहरिया०मक्षनिया० इ० भा० ॥ बाँदुली० इ० गौ० भा० ॥ वंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ वध्नातिचित्तम् । बंध० । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । बन्धूक०इ०भा० ॥ यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

वन्धूकपुष्प : । पुं० पीतसाले । जीवकतरौ । विजयसार० इ० भा० ॥ वन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ वीजके ॥

वंधूर : । पुं० विवरे ॥ त्रि० शोभने ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध० । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ वंधूरवंधुरौरम्येनम्रेहंसेतुवंधुरइतिरभस : ॥

वन्ध्य : । त्रि० अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ बंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बंधनीये ॥

वन्ध्या । स्त्री० अप्रजस्त्रियाम् । बांझइ० भा० ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा । अपरावृषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बान्ध्यालके ॥ वध्नाति । बंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यग्वा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

वन्ध्याकन्द : । पुं० वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

वन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री० विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि० भक्षणशीले ॥

बभ्रु : । पुं० वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे ॥ विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले । स्थूलपुष्कोरक्तनेत्रोबभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि० पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति० भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । कुर्भ्रश्चेति०कुर्द्वित्वश्च ॥ खलतौ ॥

बभ्रुज : । पुं० ब्राह्मणे ॥

बभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णगैरिके ॥
वर : । पुं० जामातरि ॥ वृतौ ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिड्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ बालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरं क्लीवे केचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥
वरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥
वरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥
वहापक : । पुं० पांशुचामरे ॥
बर्बट : । पुं० राजमाषे ॥
बर्बटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥
वर्वणा । स्त्री० वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्यान्तस्यादिवर्वणाम् ॥
वर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ वर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ वर्हतेवा । वर्हहिंसायाम् । घञ् ॥
वल : । पुं० हलायुधे । वलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रास्तलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोवलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्योये असृष्टामायासर्वार्थसाधिकाः । मायाविनोयास्तसद्योधारयंतिचकाश्चमेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुण द्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुष्मे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ वाहुवलमनोवलोपायवलवंधुवलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकं वलमितिभेदात् । तच० मित्राटवीवलंचैवमौलंभृत्यवलंतथा । सर्वमेतद्वलंग्राह्यं वर्ज्यं यित्वाद्विषद्वलम् ॥ इतिनीतिः । देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्ते शरीरगतसामर्थ्यं विशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । खोचितेकार्येश्रमाभावप्रयोजकेदार्ढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानायदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तु वलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० वलयुक्ते ॥ वलमस्यास्ति । अर्श आद्यच् । वलते० वलतिवा० वल्यतेवा० अनेन । वलसम्वरणे० वलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्धभाव : । पुंसीति० घोवा ॥ वलतेऽनेन । खनोघचेतिघो वा ॥ पारिभाविकवलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिवृद्धिसत्त्वधनानि च । तपः सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंवलम् ॥ अपिच । अवलस्यवलंरा

आबालस्यरुदितंबलम् । बलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतंबलम् । अ-पिच० ब्र० । क्षत्रियाणांबलंयुद्धंव्या पारस्थबलंविश्राम् । भिक्षावलंभिक्षु काणांशुद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांबलंहरि : । हिंसाबलंखलानाञ्च तपस्याचतप स्विनाम् ॥ बलंवेशस्त्ववेश्यानांयोषि तांयौवनंबलम् । बलंप्रतापोभूपानां बालानांरुदितंबलम् ॥ सतांसत्यंब लंमिथ्याबलमेवासतांसदा । अनु गानामनुगम : स्वल्पस्थानाञ्चसञ्च य : ॥ विद्याबलंपण्डितानांवाणि ज्यंवणिजांबलम् । शश्वत्सुकर्म्म शीलानांगाम्भीर्य्यसाहसंबलम् ॥ धनं बलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषत : । बलंविवेक: शान्तानांगुणिनांबलमे कता ॥ गुणोबलञ्चगुणिनांचौराणां चौर्य्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यम धर्म्मगृणिनांबलम् ॥ हिंसाचहिंस्र जन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वर-शापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ बलंधर्म्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसे वनम् । बलंस्तव:स्तावकानांब्रह्मच ब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचा रोन्यास : सन्यासिनांबलम् । पापं बलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्बलम् ॥ पुण्यं बलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्बल म् । फलंबलञ्चवृक्षाणांजलधीनांज-लंबलम् ॥ जलंबलञ्चमत्स्यानांमत्स्या नांचजलंबलम् । शान्तिर्बलञ्चभूपा नांविप्राणाञ्चविशेषत : ॥ इ० ॥

बलक्ष : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि०तद्वति ॥

बलक्षगु : । पुं० चन्द्रे ॥

बलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ बलिजातम् । जनौ० । ल : ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ बलजन्ये ॥

बलजा : । स्त्री० बल्का,दर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्या म् ॥

बलद : । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्म्म ण्यग्नौ ॥ त्रि० बलदातरि ॥

बलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

बलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

बलदेव : । पुं० बलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । बलदेवंक्षिवाकुन्दशङ्खकुन्देन्दुसन्नि-भम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुस-लंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेला वन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ बलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

बलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ ॥

बलप्रसू : । स्त्री० रोहिण्याम् । बलरा ममातरि ॥ बलसूप्रसू : ॥

बलभद्र : । पुं० सौरिणि । हलायुधे ॥ बलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ ब लंभद्रंश्रेष्ठमस्य । बलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगणे ॥
बलभद्रा । स्त्री० चायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥
बलभद्रिका । स्त्री० चायमाणौषधौ ॥ बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ मायरोटिकायाम् ॥ यमस्तैरचितारोटी कथ्यतेबलभद्रिका । कृचोष्मावालला वल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥
बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥
बलभी । स्त्री० वडभ्याम् ॥ कूटागारे॥
बलराम : । पुं० बलदेवे ॥
बलल : । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति । ला० । क : ॥
बलवत् । च० अतिशये । निर्भरे ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥
बलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । बलयुक्ते । बलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रबले ॥
बलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥
बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥
बलविन्यास : । पुं० व्यूहे ॥ बलस्यसेनायायुद्धार्थं देशविशेषे०विन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तं विभज्यस्थापनम् ॥
बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥
बलस्थिति : । स्त्री० शिविरे ॥ बलस्य स्थिति : । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥
बलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥
बला । स्त्री० वाट्यालके । बाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतुष्टयस्यनामादियथा । बलावाट्यालिकावाट्याचैववाट्यालकोपिच । महाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिबलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाभषाह्रस्वागवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतंमधुरंबलकान्तिकृत् । स्निग्धंग्राहिसमीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ बलामूलत्वचश्चूर्णं पीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्महाबलाकृच्छ्रं भवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिबलामोहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पीसंमांसाविललावला । श्वेतवाडियाला० इ० गौ० भा० ऋष्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहाबला । पीतवाडियाला० इ०गौ०। भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ बलति । बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्यस्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येते तेनरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

बलाधिक्यञ्चबलाया : फलम् ।
अतिबलायास्तुफलंमन : सङ्कल्प
मात्रेणालौकिकार्थसाधनमित्यन
योर्विशेष : ।।
बलाका । स्त्री० बकजातिविशेषे ।
बिसकण्ठिकायाम् । बगुली० इ०
भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव
सर्वदानियत: ।। बलते । बलसंव
रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसा
धु : ।। बलेनअकतिवा । अककु
टिलायांगतौ । अच् । बला
काश्कादङ्कौस्याद्बलाकाशक्लकोषु
च । सारसहंसबलाकाचक्राङ्गा
दयोजलेप्लवनात् । प्लवसंज्ञा :
कथितास्तेतन्मांसंगुरुष्णंचबलदा
यि ।। अन्येबकबलाकाद्यागुरव :
प्राणिभक्षणात् ।।
बलाकी । त्रि० बलाकावति ।। बलाका
अस्तिअस्यअस्मिन्वा । व्री०इनि: ।।
बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ।।
बलाट : । पुं० मुद्गे ।।
बलात् । अ० हठादर्थे । यथा । बला
त्सन्दूषयेद्यस्तुपरभार्यांनर : क्व
चित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधो
भवेत्स्त्रिया : ।।
बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ।।
बलादितिनिपातोहठे० इ० स्वामी
।। बलात्करणम् । भावेघञ् ।।
बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यैरुप
क्रमै : । ऋणिकोदाप्यतेयच्चबला
त्कार : प्रकीर्तित : ।।
बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डायाम् ।।
बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ।।
बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्ये
कस्मिन्सेनानायके ।।
बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ।।
बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । वि
षापहायाम् ।। बलामोटाकटुस्ति
क्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्र
व्रणान्रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ।।
सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशि
नी । जयंसर्वत्रकुरुतेधनदासुमति
प्रदा ।।
बलाय : । पुं० वरुणद्रुमे ।।
बलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे
।। बलस्यासुरस्यअराति : शत्रु : ।।
बलालक : । पुं० पानीयामलके ।।
बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ।।
बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ।।
बलास : । पुं० कफे ।।
बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ।।
वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरा
दित्वात्पूर्वपदस्याव : उत्तरपदादे
श्चलत्वम् ।। बलाकाभिर्हीयतेगम्य
ते । ओहाङ् गतौ० पृ० ।। बले
नहीयतेवा । क्तुन् ।। गिरौ ।। दैत्य
विशेषे ।। नागविशेषे ।। मुस्तके ।।
श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ।। रमागर्भोद्भव

कल्किदेवपुत्रे ॥
बलाह्वकन्द: । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥
वलि: पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेंट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ वलिवैश्वनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० बल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ वलनम् । बलदाने । वलते वा । खनिकषीति० इर्वा ॥ यद्वा । वर्णि : सौच : । अस्य० वर्णो वलिश्चाहिरण्ये० इतिवलिरादेश : ॥
वलि : । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्म्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलि : शस्त्रमृत्यु : स्त्रीभोगीद्विवलि: स्मृत : । त्रिभिराचार्य इत्याहुश्चतुर्भि:स्याद्बहुप्रज : ॥ अवलिस्तुनृप: प्रोक्तोयज्वादानैक तत्पर: । विषमावलयोयेषुते चागम्याभिगामिन: ॥ ऋजव्यस्तुवलयोयेषुते नरा: सुखभागिन : ॥ इति ॥ गन्धर्के ॥ गुदाङ्कुरे ॥

वलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥
वलिकर : । त्रि० वलिकर्त्तरि ॥ वलिंकरोति । दिवाविभेतिट : ॥
वलिका । स्त्री० अतिवलायाम् ॥
वलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥
वलित : । त्रि० वेष्टिते ॥
वलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्व्वकच्छागादिपशुघातने ॥ वलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥
बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ वलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनि : ॥ बलिनापूजादिना०अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥
बली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कंदवृक्षे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामितिपक्षे इनि : ॥
वलिन : । त्रि० वलिभे । श्लथचर्म्मवति ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्न : ॥
बलिनन्दन : । पुं० बाणासुरे ॥
बलिनी । स्त्री० बलायाम् । वाट्यालके ॥ बलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुवन्यतरस्यामितिपचेद्दनि : ॥
बलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ बलिनापुष्ट : ॥
वलिपोदकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥
वलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥
वलिभ : । त्रि० वलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ वलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥
बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥
वलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥
बलिमुख : । पुं० वलिमुखे ॥
वलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ वलिनोमत्स्यान् श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥
बलिष्ठ: । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तं विनापूतात्त्वमेवशुद्धमानसा । अकामायावलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥
बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥
बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥
वलिहा । पुं० विष्णौ ॥
वली । स्त्री० वलौ । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥
वलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांचीं० ह्र० गटे० भा० ॥ परावली० ह्र० भा० ॥ वलति । आवृणोतिभित्त्यादि । जलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥
वलीमुख : । पुं० वानरे ॥ वलीयुक्तंमुखमस्य ॥
वलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥
बलीवर्द : । पुं० वृषे । बैल० बरध० बर्धा० ह्र० भा ॥ बरणम् । वरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्वरश्च० ईवरी । तौददाति । आतद्वतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतद्दनि: । बलीचासौ० ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथा-मात्स्ये । बलीवर्दसमारूढः शृणु तस्यापियत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे ॥ सलिलञ्च-नगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिन इति ॥
वलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥
वलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ वलते । वल० । वलेरूक : ॥
वलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलाटूल : ॥
वल्मिक : । पुं० न० वल्मीके ॥
वल्मीकि : । पुं० न० वल्मीके ॥
वल्मीक : । पुं० न० वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बावी० ह्र० भा० ॥ न० रोग

विशिषे । अश्वलक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपाददेशेसन्धौगलेवाचिभिरेवदोषै : । ग्रन्थि : सवल्मीकवदक्रियाणांजात : क्रमेणैवगतप्रवृद्धि : ॥ मुखैरनेकै : स्रुतितोदवह्निर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रै : । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीकिमुनौ ॥ वलन्तिप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्नन्तोनिपातित : ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोञ्जने ॥

वल्मीकि : । पुं० वल्मीके ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्य : । पुं० वुद्धभिक्षुके । श्रमणे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० वलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्ल : । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जे परिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लक : । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल० क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् ॥ सल्लकीवृक्षे ॥

वल्लभ : । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽश्वगवाध्यक्ष दूतिस्वामी ॥ वल्लते० वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपाल : । वल्लभपालक: | पुं० | उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लुरे ॥

वल्लरि : । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कय : । पुं० तरुणवत्से । वछेडा० दू० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० । बोखडी० दू० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्स : ० सोस्त्यस्या : । अतइनिठनावितीनि : । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वह्नि : । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० डुस् ॥ ववयोरभेद : ॥

वहु । त्रि० त्र्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्यु : ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्०पाक्षिकोङीषभाव: । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वंहुक : । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

हे । जलखातके ॥ त्रि० बहुभिःक्रीते ॥ सङ्ख्यायाअतिशदन्तायाः कन् ॥

बहुकण्टकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥ यवासे । हिन्ताले ॥

बहुकण्टका । स्त्री० अग्निदमन्याम् ॥

बहुकण्टा । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥

बहुकन्दः । पुं० शूरणे ॥

बहुकन्दा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

बहुकरः । पुं० वक्रग्रीवे ॥ उष्ट्रे ॥ त्रि० खलपूि ॥ स्त्रियांबहुकरा ॥ बहुकार्यकर्तरि ॥ बहुकरोतिभुवंसमार्ष्टि । किंयत्तद्बहुषुकृञोज्विधानमित्यच् ॥

बहुकरी । स्त्री० बहुकरभार्यायाम् ॥ पुंयोगलक्षणोङीष् ॥ सम्मार्जन्याम् ॥

बहुकर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

बहुकूर्चः । पुं० मधुनालिकेरके ॥

बहुक्षमः । पुं० बुद्धे ॥ बहुक्षमते । क्षमूष्० । ईचिक्षमिभ्यान्त्वितणः ॥

बहुगन्धम् । न० त्वचे ॥ पुं०कुन्दुरुके ॥

बहुगन्धदा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

बहुगन्धा । स्त्री० चम्पककलिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥

बहुगर्ह्यवाक् । त्रि० कुत्सितबहुवादिनि ॥ जल्पाके ॥ बहुगर्ह्यावागस्य ॥

बहुग्रन्थिः । पुं० झावुके ॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन् ॥

बहुच् । पुं० प्रत्ययविशेषे ॥ सचप्रकृतेःपूर्वंभवति० प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते । स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गकः ॥

बहुच्छिन्ना । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुतन्त्रीः । त्रि० बहुतन्त्रीविशिष्टे ॥ यथा । बहुतन्त्रीःकायः । बहुतन्त्रीर्ग्रीवा । बहुतन्त्रिशरीरम् । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन् । नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे०इ०नकप् ॥

बहुतन्त्रीकः । पुं० बहुतन्त्रविशिष्टे । यथा । बहुतन्त्रीकःपटः । बहुतन्त्रीकावीणा । बहुतन्त्रीकंवासः । बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप् ॥

बहुतरकणिशः । पुं० रामीधान्ये ॥

बहुता । स्त्री० बहुत्वे ॥

बहुतिक्ता । स्त्री० काकमाच्याम् ॥

बहुतिथः । त्रि० बहुसङ्ख्याके ॥ बहूनांपूरणः । तस्यपूरणेडट् । बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक् ॥

बहुतृणम् । न० तृणकल्पे ॥ ईषदसमाप्तंतृणम् । विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात् ॥

बहुत्वम् । न० बहुतायाम् ॥ बहोर्भावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥

बहुत्वक् : बहुत्वक् पुं० भूर्जद्रुमे ॥

बहुदुग्धः । पुं० गोधूमे ॥

बहुदुग्धा । स्त्री० वज्रुलायाम् । बहुक्षीरायांगवि ॥ बहुदुग्धंयस्याम् ॥

वहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥

वहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ वहव : प्रकारा: । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यद्वा । वहुवारान् ० इति० क्रियाभ्यावृत्तिगणने० विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । वहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥

वहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यंप्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहृतंवित्तंवहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशय धान्यविशिष्टे ॥

वहुधारम् । न० वज्रे ॥

वहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप् ॥

वहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ वह्व्योनाड्योयस्मिन् । कप् ॥

वहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥

वहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ वहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाख्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥

वहुपट : । त्रि० ईषदूनेपटौ ॥ वहुपु ष्कर्मसुदक्षे ॥

वहुपत्त्र : । पुं० पलाण्डौ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्त्रयुक्ते ॥

वहुपत्त्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥

वहुपत्त्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ महाशतावर्याम् ॥

वहुपत्त्री । स्त्री० खिङ्गिन्याम् ॥ गृहकन्यायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ अतुकाकायाम् ॥ हड्ल्याम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥

वहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्त्रयुक्ते ॥

वहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

वहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

वहुपात् । पुं० वटवृक्षे ॥ ॥ वहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥

वहुपाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

वहुपुत्त्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥

वहुपुत्त्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

वहुपुत्त्री । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

वहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

वहुपुष्पिका । वहुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

वहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥

वहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्णपूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥

वहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ वहुप्रददाति । प्रेदाज्ञइतिक : ॥

वहुप्रसू : । स्त्री० क्रमिलायाम् । वहुसन्तानप्रसवकारिण्याम् ॥

वहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

कहते ॥ तेज : फले ॥

बहुफला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम् ॥ क्षविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

बहुफलिका । स्त्री॰ भूवदर्याम् ॥

बहुफली । स्त्री॰ आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

बहुफेना । स्त्री॰ सातलायाम् ॥

बहुवल : । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ अतिशय बलयुक्ते ॥

बहुमञ्जरी । स्त्री॰ तुलस्याम् ॥

बहुमत : । त्रि॰ बहूनांसम्मते॥ नात्यन्तंसंस्कृतेनैवनात्यन्तंदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेवहुमतोभवेत् ॥

बहुमल : । पुं॰ सीसके ॥ त्रि॰ अनेकमलयुक्ते ॥

बहुमार्ग : । पुं॰ न॰ चत्वरे ॥ बहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि॰ अनेक पथयुक्ते ॥

बहुमूर्ति : । स्त्री॰ वनकार्पासे ॥ त्रि॰ नानाकारे ॥

बहुमूर्द्धा । पुं॰ विष्णौ ॥

बहुमूल : । पुं॰ इक्कटे ॥ शिग्रौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि॰ अनेकमूलयुक्ते ॥

बहुमूलक : । पुं॰ इक्कटे ॥ न॰ उशीरे ॥

बहुमूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥

बहुमूली । स्त्री॰ माकन्द्याम् ॥

बहुमूल्य : । त्रि॰ महाधने । महार्घवस्तुनि ॥

बहुयाज्य : । पुं॰ अनेकयजमाने ॥ वहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥

बहुरन्ध्रिका । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

बहुरसा । स्त्री॰ महाज्योतिष्मत्याम् ॥

बहुरुहा । स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुरूप : । पुं॰ शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ वुद्धप्रभेदे ॥ वालयुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवा भातिमाययावहुरूपया । रममाणो गुणेष्वस्याममाहमितिमन्यते ॥ नानाकृतिगत्स्वत्वात्॰ बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि॰ नानारूपयुक्ते ॥

बहुरूपक : । पुं॰ जाहकजन्तौ ॥

बहुरूपा । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

बहुरेखा। स्त्री॰ प्रचुरदीर्घचिह्नायाम्॥ बहुरेखायुक्तायाःस्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभिःप्रेष्यतांव्रजेत् ॥

बहुरेता : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

बहुरोमा । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ लोमशे ॥

बहुल : । पुं॰ अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न॰ विहायसि । आकाशे ॥ सित मरिचे ॥ त्रि॰ प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहून्अर्थान्लाति । ला॰ । आतो

नुपेतिक : ॥ बहूनिबीजानिलाति वा ॥
बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥
बहुलच्छद : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥
बहुलवणम् । न० औषरके ॥
बहुलवल्कल : । पुं० भूर्ज्जे ॥ चारे पियाले ॥
बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एलायाम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशेषे ॥ टाप् ॥
बहुला : । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥
बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुलस्वभाव : । इमनिच् ॥
बहुलीकृतम् चि० अपनीततुच्छधान्ये धान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहुलमकारि । अभूततद्भावेच्वि : । अस्यच्वौ ॥
बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्ते तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचे : करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समास : ॥
बहुवल्क : । पुं० प्रियाले ॥
बहुवल्ली । स्त्री० डोडिक्षुपे ॥
बहुवार : । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मांतके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनुत् । मधुरस्तुवरस्तिक्त: केश्यश्चकफपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भिरूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्पक्कं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥
बहुवारक : । पुं० श्लेष्मांतके । बहुवारे ॥ बहून्वारयति । वृञ् । णिजन्त : । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥
बहुविध : । चि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥
बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुंचिताकाम् ॥
बहुबीजम् । न० गण्डगात्रे । चात्र्ये ॥
बहुवीर्य : । पुं० बिभीतके ॥ तण्डुलीयशाके ॥ शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥
बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥
बहुव्रीहि : । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपद: । बहुपद: संख्योत्तर: संख्योभयपद: दिगन्तराललक्षण: व्यतिहारलक्षण : सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् ॥ चि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥
बहुशत्रु : । पुं० चटके ॥
बहुशल्य : । पुं० रक्तखदिरे ॥ चि० अनेकशल्ययुक्ते ॥
बहुश : । अ० भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥
बहुशाख : । चि० अनेकभेदे ॥
बहुशाल : । पुं० स्नुह्याम् ॥
बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥
बहुश्रवा । स्त्री० शल्लकीतरौ ॥
बहुसन्तति : । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

वेदुवांस० द्रु० गौ० भा० ॥ त्रि० अनेकसन्तानवति ॥

बहुसम्पुटः। पुं० विष्णुकन्दे ॥

बहुसारः। पुं० खदिरे ॥

बहुसुता। स्त्री० शतमूल्याम् ॥

बहुसूः। स्त्री० शूकर्याम् ॥ बहुप्रसवायाम् ॥

बहुसूतिः स्त्री० परेष्टुकायाम्। बह्व पत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्याः ॥ बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥

बहुस्रवा। स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना क्षरणशीलायाम् ॥

बहुस्वनः। पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेक शब्दयुक्ते ॥

बह्वपत्यः। पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥ त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥

बह्वाशी। त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा शाविशिष्टे ॥

बह्वी। स्त्री० बहुर्थे। बह्वादित्वान् ङीष् ॥

बह्वृक्। स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० सूक्त विशेषे ॥

बह्वृचः। पुं० ऋग्वेदिब्राह्मणे ॥ बह्व्यऋचोऽध्येतव्यायेन। ऋक् पूरित्यः ॥

बह्वृची। स्त्री० अध्वर्य्याम्। अध्व र्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्व्यऋचो-ध्येतव्याययासेतिविग्रहः। अनृच बह्वृचावध्येतर्य्येवेतिवचनात् ० ऋक्पूरित्यप्रत्ययः समासान्तः। यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पे ह्येतदासीत्। यथा। पुराकल्पे षु नारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते। अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच नं तथेतियमवचनात् ॥ गोत्रञ्च चरणैः सहेतिजातित्वान् ङी ष् ॥

वा। स्त्री० गते ॥ गन्धने ॥ तन्तुसं ताने ॥

वाढम्। न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥ भृशे। अतिशये ॥ वाहते। वाहृ प्रयत्ने। ओष्ठादिः। गत्यर्थेति क्तप्रत्यये० क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित म् ॥ त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रिया विशेषणेऽस्यक्लीबत्वम्। द्रव्यविशे षणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

वाणः। पुं० पश्वयवर्गे ॥

वाणिः। स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रिया याम्। व्यूतौ ॥

वाणिजः। पुं० वणिजि ॥ वाडवाऽ ग्नौ ॥ पणते। पण० । पणेरिज्या देश्वः। स्वार्थे प्रज्ञाद्यण् ॥

वाणिजकः। पुं० वणिजि। वाडवा ग्नौ। धूर्त्ते ॥

वाणिज्यम्। न० सत्यानृताख्यवैश्य वृत्तौ। वणिज्यायाम्। क्रयविक्रया दिलक्षणे वणिजकर्म्मणि ॥ वणि जांकर्म्मभावोवा। ब्राह्मणादित्वा

त्प्यञ् ॥
वाणिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ छेकायाम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्धवनितायाम् । अवश्यं वणति । वणशब्दे । आवश्यकेति० ग्रह्यादित्वाद्दाणिनिः । बवयोरैक्यं ॥
वाणी । स्त्री० वाण्याम् ॥
वाध : । पुं० प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थनिवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्वप्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाववत्पक्षे ॥ य० । ह्रदोवह्निमान् ॥
वाधक : । पुं० प्रतिबंधके ॥ आधिक्यं वाधकत्वे हेतु : । वाधते । वाधृ० । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे ॥ यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारक : । चतुर्विधोवाधक: स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषित : ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रंविधानत : । एतेषांपूजनंकार्यंजनै : सन्तानकाङ्क्षिभि : ॥ नि:सारणंस्थापनञ्चवलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणै : ॥ चतुर्विधोवाधकस्तुजायते ऋतुकालत : ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेरध : पार्श्वे स्तनेऽपिच । रक्तमाद्री प्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मासमेकंद्वयंवापिऋतुयोगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्र्या:नेत्रेहस्ते भवेज्ज्वालायोनौचैवविशेषत : । लालासंयुतरक्तञ्चषष्ठीवाधकयोगत : ॥ मासैकेनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनि:स्यात् षष्ठीवाधकयोगत : ॥ इतिषष्ठ्या : ॥ उद्वेगोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । नाभेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुर : सतुवाधक: ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवेद्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचाङ्कुरयोगत : ॥ इतिचाङ्कुर : ॥ सशूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीनता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुकालऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकुमारस्य ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि० वाधाजनके ॥
वाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबंधके ॥
वाधा । स्त्री० दु:खे । पीडायाम् ॥ निषेधे ॥ वाधृलोडने । गुरोश्चेत्य : ॥
वाधित: । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभाव : प्रमाणेननिश्चित : स वाधित : । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्यत्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभाव: । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते० इ-

तिबाधितत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

बाधिर्य्यम् । न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भाव : । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्यनिदानम् बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां चारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यंकर्णशूलञ्चपूयस्रावश्चकर्णयो : । क्रमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्य : । त्रि० निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वंबाध्यत्वे हेतु : ॥

बांधकिनेय : । पुं० बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ वंधक्याअपत्यम् । स्त्रीभ्योढकिकल्याण्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधव : । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधा: । आत्मबांधवा:० पितृबांधवा:० मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसु : पुत्राआत्ममातृष्वसु : सुता : । आत्ममातुलपुत्राश्चविज्ञेयाआत्मबांधवा : ॥ पितु : पितृष्वसु : पुत्रा : पितुर्मातृष्वसु : सुता : । पितुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया : पितृबांधवा : ॥ मातु : पितृष्वसु : पुत्रामातुर्मातृष्वसु : सुता : । मातुर्मातुलपुत्राश्चविज्ञेया मातृबांधवा: ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पश्यबाभ्रवीम् ॥

बारक : । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि०निषेधके ॥

बारकी । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीर : । पुं० द्वारग्राहिणि ॥ बाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारण : । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

बारबाण : । पुं० कञ्चुके ॥

बार्बटीर : । पुं० रङ्गे । त्रपुणि ॥ आमास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

बाल: । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ ॥ अश्वस्यबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य बालधौ ॥ इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य० । पञ्चवर्षो गजोबाल: स्यात्पोतोदशवर्षक: । इति ॥ पुच्छे ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० ह्रीवेरे । वर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला० इ० प्र० गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला० इ० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे । पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिकश्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो- यावत्क्षीरनिवर्त्तक: । इ० ॥ अत्र सुश्रुत: । ऊनषोडशवर्षस्तुनरोबा- लोनिगद्यते त्रिविध:सोपिदुग्धाशी दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् । दुग्धाशीवर्ष पर्यन्तंदुग्धान्नाशीशरद्द्वयम् । तदुत्तरं स्यादन्नाशीएवंबालस्त्रिधामतइति ॥ अन्यत्राप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बा- लस्तरुणस्ततउच्यते वृद्ध: स्यात् सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवते: परम् ॥ इ० ॥ अनाथबालवृद्धानांरक्षिका:सर्वदेवता: ॥ अथबालपरिचर्याविधि: । बालमङ्कसुखंदद्यान्नचैनंतर्ज्जयेत्क्कचित् । सहसाबोधयेन्नैवनायोग्यमुपवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थम् । नाक्षाप्यस्थापयेत्क्रोडेनक्षिप्रं- शयनेक्षिपेत् । रोदयेन्नक्कचित्कार्ये विधिमावश्यकंविना ॥ आवश्यकोविधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तनादि: । तच्चित्तमनुवर्त्तेततंसदैवानुमोदयेत् । संसेवितस्तनाएवंनित्यमेवाभिवर्द्धयेत् ॥ बालातपतडिद्दृष्टिधूमानलजलादित: । निम्नोच्चस्थानतश्चापिरक्षेद्बालंप्रयत्नत: ॥ बालस्यस्वभावहितान्याह । अभ्यङ्गोद्वर्त्तनेस्नानंनेत्रयोरञ्जनंतथा । वस्त्रंमृदुयत्तच्चतथामृद्वनुलेपनम् ॥ जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानि- सर्वथा ॥ बालस्यकवलादे: समय माह । कवल: पञ्चमाद्वर्षाद्विंशते- श्चैवमैथुनमिति ॥ वलति । बलप्राणने । ज्वलितीतिण: ॥ बाडते । बाडृआप्लाव्ये । पचाद्यज्वा ॥ यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्मणिघञ् ॥ बालयति ण्यन्तात्पचाद्यच्वा ॥ ऊनैकादशवर्षस्यपञ्चवर्षाधिकस्यच । चरेद्गुरु: सुहृद्वापि प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतरस्यास्यनापराधोनपातकम् । नचास्यराजदण्डोपिप्रायश्चित्तंनविद्यत इत्यङ्गिरा: ॥

बालक: । पुं० शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयबालधौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ॥ ह्रीवेरे । सुगन्धिबाला० इ० प्र० ॥ बालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचनम् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्त्वतिसारहृत् ॥ वलये । केशे ॥ निर्वले० ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥ कदल्याम् ॥

बालकृमि: । पुं० केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखेलायाम् ॥

बालक्रीडनक: । पुं० कपर्द्दके ॥

बालखिल्य: । पुं० तपोविशेषलब्ध-

संयकेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पूर्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनिविशेषेषु ॥ केशजातावालखिल्याः ॥ येके शास्ते वालखिल्या इतिश्रुतेः ॥

वालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भेव-त्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ वालापासौगर्भिणीच ॥

वालगोपालः । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्तिविशेषे ॥

वालग्रहः । पुं० वालकहंतग्रहविशेषे ॥ यथा वालग्रहाचनाचारात्पीडयन्तिशिशुंयतः । तस्मात्तदुपसर्गेभ्योरक्षेद्वालंप्रयत्नतः ॥ अथतेषांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथमः स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवतीचैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशीतपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नवमोनैगमेयश्चप्रोक्तावालग्रहानमी ॥

वालचर्य्यः । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्त्तिकेये ॥

वालजीवनम् । न० चौरे । दुग्धे ॥

वालतनयः । पुं० खदिरे ॥ वालाः तनयाः पत्राण्यस्य ॥ वालकापुत्रे ॥

वालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्यवेक्षणे । वालचिकित्सायाम् ॥

वालत्वम् । न० शैश्ये । नववयसे ॥ वालत्वम् ॥

वालधिः । पुं० केशसंयुतेलाङ्गूले ॥ वालाधीयन्तेऽच । करवाधिकरणे तिकिः ॥

वालपत्रः । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपत्रे ॥

वालपत्रकः । पुं० खदिरवृक्षे ॥

वालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् ॥ वन्दी० वेणी० कृ० भा० । सिंति० कृ० गौ० भा० ॥ वालपाशे ॥ केशसमूहेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ वालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

वालपुष्पिका । } स्त्री० यूथिकायाम् ॥
वालपुष्पी । }

वालभद्रः ।) पुं० विषभेदे । शाक्षवे ॥
वालभद्रकः)

वालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ वालस्यौषधे ॥

वालभोज्यः । पुं० चणके ॥ त्रि० वालकभक्षणीये ॥

वालमुकुन्दः । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वटस्यपत्रस्यपुटेशयानंवालंमुकुन्दंमनसास्मरामि ॥

वालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूलकंवालकंरुच्यंसर्वोष्णपाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरोगनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदोषत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दोषत्रयविनाशनम् ॥

बालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ बालाचासौमूषिकाच ॥

बालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतविशेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥

बालयज्ञोपवीतकम् । न० बालयज्ञोपवीते ॥

बालराजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥ पुं० बालकश्रेष्ठे ॥

बालरोग : । पुं० बालकस्यव्याधौ ॥

बालवाय: । पुं० वैदूर्यप्रभवे० देशविशेषे ॥

बालवायजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥

बालवास : । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालवाह्य : । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० बालकवहनीये ॥

बालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगुच्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोजस्यं मक्षिकादीन्व्यपोहति ॥ बालकस्यव्यजने ॥

बालव्रत : । पुं० पञ्चचौरे । सिंहकेलौ । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥

बालसंध्याभ : । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥

बालसूर्य्य : । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्यमणौ ॥

बालहस्त : । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बाल : ० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥

बाला । स्त्री० त्रुट्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ अम्बष्ठायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एकवर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा । वर्षमात्रातुबालास्यादितिबालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ बालाषोडशवार्षिकीत्युक्ते : ॥ शरदिग्रीष्मकालेचबालाशस्या[?]प्रदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेऽजौधि प्राप्ते० अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥

बालाची । स्त्री० केशपुष्टा० द्र० गौ० भा० प्र० वृक्षे । दुर्गपुष्प्याम् ॥

बालातप : । पुं० प्रथमोदितादित्यतापे ॥ कन्यार्कातपे ॥

बालार्क : । पुं० प्रात:कालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थे सूर्ये ॥ यथा । शुष्कमासंस्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहराणिषट् ॥

बालि : । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानरभ्रातरि ॥

बालिका । स्त्री० बालायाम् । कन्यायाम् ॥ बालुकायाम् ॥ पत्रकाहलायाम् । पिञ्जोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली० इति० भा० ॥

बालिखिल्य : । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां० क्रतो : षष्टिसहस्रसङ्ख्यकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गुष्ठपरिमाणा : ॥

वाली । पुं० ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रे वानर राजविशेषे सुग्रीवभ्रातरि ॥ नसस ङ्कुचितः पन्थायेनवालीहतोगतः । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगाः ॥ त्रि० बालविशिष्टे ॥
वालिनी । स्त्री० अश्विनीनक्षत्रे ॥
वालिपुत्रः । पुं० अङ्गदे । तारेये ॥
वालिमा । पुं० बालतायाम् ॥ बाल स्वभावः । पृ० इमनिच् ॥
वालिशः । त्रि० शिशौ ॥ मूर्खे ॥ वालिशस्थमस्त्रवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ वाडनम् । वाडृ० । इन् । वालिंश्यति । शो० यातोनुपेतिकः॥
वालिश्यम् । न० मूर्खत्वे ॥ वालिशस्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥
वालिहन्ता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥
वाली । स्त्री० मेध्ये ॥ स्वनामप्रसिद्धे० अलङ्कारविशेषे ॥
वालीशः । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥
वालुः । स्त्री० एलवालुकनामिगंधद्रव्ये ॥
वालुकम् । न० एलवालुके ॥ वलते । वलप्राणने । वा० उण् । स्वार्थेकन् ॥ पुं० पानीयामलके ॥
वालुका । स्त्री० सिकतासु । वालू० इ० भा० ॥ वालुकालिखनीशीता त्रघोरः चतनाशिनी ॥ टाप् ॥ कर्पूरे ॥ कर्कट्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागडः । पुं० वालियामच्० इ० गौ० प्र० मत्स्ये । सिताङ्के ॥
वालुकात्मिका । स्त्री० शर्करायाम् ॥ त्रि० वालुकामये ॥
वालुकाप्रभा । स्त्री० नरकविशेषे ॥
वालुकामयः । त्रि० सैकते ॥
वालुकायन्त्रम् । न० औषधपाकार्थ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । भाण्डे वितस्तिगम्भीरे मध्ये निहितकूपके । कूपिकाकण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थं वह्निनायत्रपच्यते । वालुकायन्त्रमेतद्धियन्त्रंतज्ज्ञबुधैः स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥
वालुकास्वेदः । पुं० तप्तवालुकाभिस्तापने ॥ यथा । वातघ्नैः प्रकृतैस्वेदान्कारयेद्रूत्रनिर्मितान् । स्निग्धः स्वेदैमिषिद्धोऽत्रविनावैवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्तवालुकास्वेदः । शमयतिवातकफामयमस्तकशूलाङ्गभङ्गादीन् ॥ स्रोतमांसार्दवंकृत्वानीत्वापात्रकमाशयम् । इत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वरमपोहति ॥ इ० भा० प्र० ॥
वालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । बहुफलायाम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकी वालममनीशीताद्यश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीनसौ ॥ स्याद्वालुकीशरदिवर्षगतोषका वीर्यान्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

चिप्रं करोतिखलुपीनसमद्दं पक्वापक्वात्वतीव्रमधुराफलकारिणीच ॥ इ० रा० नि० ॥

वालुङ्का । वालुङ्की । स्त्री०) इर्वारौ । कर्कट्याम् ॥

वालूक : । पुं० विषप्रभेदे ॥

वालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥ अङ्गारवल्लर्याम् ॥ दैत्यविशेषे ॥ चाणक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले ॥ बलिहिते । बल्यर्थे । पूजायोग्ये बलयेउपहारायहितम् । छदिरुपधिवलेर्ढञ् ॥ वलेरपत्यंवा । गृष्ट्यादित्वात् ० ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् । बर्बरे । भार्ग्याम् ॥ वालेयस्यशाकः । गर्दभस्यशाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं० वदरे ॥ त्रि० वालकाभिलषिते ॥

वालोपवीतम् । न० वालकपरिधानवस्त्रे । पञ्चावटे ॥

वाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामायणवक्तरि ॥ वल्मीकस्यनाकोरपत्यम् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरित्यसावितिव्रह्मवैवर्त्तोक्तेर्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्‌गौणमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधुरपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति० ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्याहु : ॥

वाल्मीकीय : । त्रि० वाल्मीकिसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

वाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शैशवे ॥ तिथिवर्षमतंवाल्यमित्युक्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामित्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानिनोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कुर्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिराहित्ये । युक्तित : श्रुतार्थानुसन्धानकुशलत्वे ॥ वालस्यभाव : कर्मवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहितादित्वाद्यग्वा ॥

वाष्प : । पुं० न० नेत्रजले । ऊष्मणि ॥ वाधतेनेत्रम् । वाधृ० । खष्पशिल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पा : । इति पप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपात्यते ॥ वाष्पमूष्माश्रु० इत्यमर : ॥

वाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रपर्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे । दोष्णि । वांइ० इ० भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । उद्बद्धवाहु : पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घवाहुर्भवेद्राजासमुद्रवचनंयथा ॥ प्रलम्बवाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयान्नृपसंयुतम् । ह्रस्ववाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्तथा । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभुजानर : ॥ संपूर्णवाहवोयेतुराजानस्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध्वभागे ॥ वाधते । वाधृ० । अर्जिदृशिकम्यमिपशिवाधामृजिपशितुक्

धुक्दीर्घहकारार्थेतिकुहंश्वाऽनुत्य स्य॥ सगणे० पुं०॥ रवेः पार्श्व गे॥

बाहुकः। पुं० नलाभिधनृपे। पुण्य श्लोके। अश्वविदि। नैषधे॥ त्रि० बाहुभ्यांतरतियस्तस्मिन्॥ नौद्व्यचष्ठन्। स्त्रियाम्०। बाहु का॥

बाहुकुण्ठः। त्रि० कुण्ठितबाहुयुक्ते। कुम्भे। टोगंडी॥

बाहुकुब्जः। पुं० गरुति। पक्षे। पतत्रे। पङ्ख० द्व० भा०॥

बाहुजः। पुं० क्षत्रिये। कीरे॥ स्वयञ्जाततिले॥ त्रि० बाहुजाते॥ बाहुभ्यांजातः। पञ्चम्यामजा ताविति डः॥ बाह्वोर्जातोवा। स प्तम्यांजनेर्डः॥

बाहुत्राणम्। न० अस्त्राघातबारणा र्थं बाहुबद्धलौहादौ। बाहुले॥

बाहुदन्ती। पुं० इन्द्रे॥

बाहुदा। स्त्री० तीर्थविशेषे॥ सैत बाहिन्यांनद्याम्॥ कदाचिल्लिखि तस्यर्षेर्भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्ष णाद्राज्ञाबाहुच्छिन्नौ॰तौचास्यांतप स्यतस्तस्यजाताविस्यतः॰बाहू॰ छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः। डुदा ञ्०। आतोनुपेतिकः॥ यद्वा। बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम्। ते नावतारितत्वात्। तस्येदमित्य ण्॥

बाहुभूषा। स्त्री० केयूरे॥ बाहुभूष णमात्रे॥

बाहुमूलम्। न० कक्षे। काख० द्व० भा०॥ बाह्वोर्मूलम्॥

बाहुयुद्धम्। न० नियुद्धे। दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे। बाहुभिर्युद्धम्॥

बाहुलः। पुं० कार्त्तिकमासे। ऊर्ज्जे॥ बहुलाकृत्तिका० तयायुक्तापौर्ण मासी० बाहुली। बाहुलीपौर्ण मास्यस्मिन्। सास्मिन्पौर्णमासी त्यण्॥ अग्नौ॥ शाक्यमुनेः सुते। यशोधरेये॥ न० बाहुत्राणे॥

बाहुलकम्। न० प्राचुर्य्ये॥ यथा। क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव। विधे र्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्वि धंबाहुलकंवदन्ति॥ बहुलस्यभा वः। द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवु ञ्॥

बाहुलेयः। पुं० कार्त्तिकेये। गुहे। स्कन्दे॥ बहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥

बाहुल्यम्। न० बहुत्वे॥ बहुलस्य भावः। ष्यञ्॥

बाहुशर्द्धी। पुं० इन्द्रे॥ बाह्वो स्त्रीययोरेबशर्द्धोविलंयस्य॥

बाहुसहस्रभृत्। पुं० कार्तवीर्यार्जुने॥ बाहूनांसहस्रम्० बिभर्त्ति।

डुभृञ् । क्विप् । तुक् ॥

बाहूबाहवि । अ० बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तम् । तत्रतेनेदमितिसरूपे ०इतिबहुव्रीहौ० इच्कर्म्म व्यतिहारइतीच् समासान्तः । अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घः । चोर्गुणः । अव् । तिष्ठद्गुप्रभृतिषुपाठादव्ययीभावादव्ययत्वम् ॥

विटूर : । पुं० देशविशेषे ॥ यत्रवालवायजः संस्क्रियते ॥

बिभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्० । सन्हलन्ताच्चेति किखाद्गुणाभावः । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये० टाप् ॥

बिभ्यत् । त्रि० वेपमाने ॥ बिभीतेः शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभावः ॥

बिभ्राण : । त्रि० दधाने ॥ भृञः कर्त्तरिशानच् ॥

वीभत्सः । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि० क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रसविशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुवीभत्सःकथ्यतेरसः । नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृतः ॥ वधेर्निन्दायांसन् । भावे ०घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । वीभत्साऽस्यच । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । वीभत्सते० वीभत्स्यतेवाऽनेनवा । बधबन्धने । सन्नन्तः । मान्बधेत्यभ्यासदीर्घः । पचाद्यच् ०घञ् ०घोवा ॥

वीभत्सा । स्त्री० वीभत्से ॥

वीभत्सुः । पुं० अर्ज्जुने । विजये ॥

वुक : । पुं० वृके ॥

वुक्क : । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसे । वुक्कायाम् ॥ वुक्यते । स्वादुत्वान् संग्यते । वुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभसः ॥

वुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥

वुक्का । स्त्री० वुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेदःशोणितयोःसाराद्वुक्कयोर्युगलंभवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदसः ॥ हृदये ॥

वुक्कार : । पुं० सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥

वुक्की । स्त्री० वुक्के ॥

वुडिल : । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वतराश्वौ ॥

वुद्ध : । पुं० लब्धवर्णे । विचक्षणे । विदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । ततःकलौसंप्रवृत्ते संमोहायसुरद्विषाम् । वुद्धोनाम्नाऽजिनसुतःकीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह । सर्व्वज्ञइतिसौगता : । निरावरणइतिदिगम्बरा : । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्व्वाका : । शरीराण्येवचेतनानि॰गौरोहंजानामीत्यादिज्ञानेन॰गौरवत्वज्ञानवत्वयो : सामानाधिकरण्यानुभवादितिचार्व्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगत : क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तुक्षणभङ्ग : पूर्व्वपुञ्जाच्चोत्तरपुञ्जोत्पत्ति : तथाच पुञ्जविष्ठकुर्व्वद्रूपाख्यजातिविशेषःस्मरणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरामभद्रः । बुद्धानांदशविधमतभेदमाह । वदन्तिपुत्रआत्मेति १ दृढप्राकृतबुद्धय : । देहआत्मेति २ चार्व्वाका॰इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽन्येप्राण ४ स्ततोन्येतेमनआत्मेति ५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धावै॰शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥ याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्व्वज्ञं ८ सौगताविदु : । निरावरणमाहुर्यं दिगम्बरमतानुगा : ॥ चार्व्वाकाश्चापिलोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इत्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि॰ बुधिते । ज्ञाते । विदिते । प्रशस्ताबुद्धिरस्य । अर्शआद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाधकत्वात् । यद्वा । बुध्यतेस्म । बुधअवगमने । क्त : । दिवादिरनिट् ॥ प्राबुद्धे ॥

बुद्धद्रव्यम् । न॰ स्तौपिके । श्चोघा॰ इ॰भा॰ ॥

बुद्धवान् । त्रि॰ ज्ञातवति । ज्ञानिनि ॥

बुद्धान्त : । पुं॰ जागरे ॥

बुद्धि : । स्त्री॰ आत्मगुणे । सर्व्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानंबुद्धि : । साद्विधा । अनुभूति : स्मृतिश्च । यथा । विभुर्बुद्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूति : स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्व्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे ॥ इतिनैयायिकमतेबुद्धेर्व्विभागईरितः ॥ अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम् । धिषणायाम् । धियि । अध्यवसायोबुद्धिः क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया । सर्व्वोव्यवहर्त्ता॰आलोच्य॰मत्वा॰अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य॰कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति॰ (‡) ततश्चप्रवर्त्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रकर्त्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधानापन्नचैतन्यायाबुद्धेःसोध्यवसायोऽसाधारणव्यापार : तदभेदाबुद्धिः सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥ अन्त : करणे ॥ निश्चयात्मिकायामन्त : करणवृत्तौ । बुद्धिरुपलब्धि

बुद्धि :

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् । नतुसाङ्ख्या
नामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापर
पर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम् ।
तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभव
सिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम्
ज्ञानस्यभार्यायाम् । पञ्चमेधा
म् । मतौ । शेमुष्याम् ॥ अध्यात्मं
बुद्धिरित्याहुःषडिन्द्रियविचारिणी
। अधिभूतन्तुमन्तव्यं ब्रह्मातचाधि
दैवतम् ॥ इत्याश्वमेधिकपर्वं । स-
त्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरित
म् । गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानु
पृच्छते । यथा । प्रवृत्तिंनिवृत्तिञ्च
कार्याकार्येभयाभये । वन्धं मोक्षञ्च
यावेत्तिबुद्धिः सापार्थसात्त्विकी ।
१ ॥ यथाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्यं
मेवच । अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः
सापार्थराजसी ॥ २ ॥ अधर्मं धर्मं
मितियामन्यतेतमसावृता । सर्वा
र्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थताम
सीति ॥ ३ ॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागु
णाः पञ्चप्रकीर्त्तिताः । यथा । इ
ष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसायः समा
धिता । संशयः प्रतिपत्तिश्चबुद्धेःप
ञ्चगुणान्विदुरिति ॥ इष्टानिष्टानां
वृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाशः ॰
निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थः । व्यवसायः
उत्साहः । समाधिता॰ चित्तवृत्ति
निरोधइत्यर्थः । संशयः॰ कोटि

बुद्धिभेद :

द्वयस्पृक्ज्ञानम् । प्रतिपत्तिः प्रत्य
क्षादिप्रमाणवृत्तिः ॥ इतितट्टीका
॥ अस्याःसप्तगुणायथा । शुश्रूषाश्रव
णञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा । ऊहापो
होर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥
इति ॥ अस्यावृत्तयःपञ्च । यथा । प्र
माणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइ
ति ॥ बुध्यतेऽनया । वुध॰ । क्तिन्॥
बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे ॥ तच्च
प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्य
वसायोप्यचेतनोघटादिवत् । एवं
बुद्धितत्वस्य॰सुखाद्योपिपरिणाम
भेदाअचेतनाः॰पुरुषस्तुसुखाद्यन
नुषङ्गीचेतनः । सोयंवुद्धितत्ववर्ति
नाज्ञानसुखादिनातत्प्रति विम्बित
स्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिव
भवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छा
यापत्त्याच॰अचेतनापिह्विबुद्धिस्त
दध्यवसायश्चचेतनइवभवति । उक्त
ञ्च । तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चे
तनावदिवलिङ्गम् । गुणकर्तृत्वेच
तथा कर्त्तेवभवत्युदासीन इति ॥
बुद्धिधर्म्म : । पुं॰ धर्मादिषु ॥ धर्मो
ज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्विकमेत
द्रूपंतामसमस्माद्विपर्ययस्तम् ॥
बुद्धिभेद : । पुं॰ बुद्धेर्विचालने ॥
बुद्धिरहमेतत्कर्म्मकरिष्ये॰एतत्
फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्याः॰ भेदो
विचालनम्॰अकर्त्तात्मोपदेशेन ॥

बुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहा पोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः ॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्त : । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूते निष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यते इति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

बुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्ते व्यभिचारात्०वेद्यस्यचघटवदतिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्य हिशाखा : स्कन्धादुद्भवन्ति संसारस्यच बद्धे : सकाशान्नानाविधा : परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तत्रेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च ।यथाहमनु : । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्च षांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ।। एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजितावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धे : करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्परूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम् । मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं । बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमान : । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुद : । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथेजलम् । वेश्यारागः खलेप्रीतिः षडेतेबुद्बुदोपमाः ॥ गर्भस्यावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुदहष्टि : । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुध : । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

क्विनि। विवेकिनावगततत्त्वे। अधिष्ठानसाक्षात्कारेणनिवृत्तभ्रमे। आत्मतत्त्वज्ञे। ब्रह्मविदि॥ चतुर्थग्रहे। रौहिणेये सौम्ये॥ अस्य वारेजातस्य फलम्। यथा। गुणीगुणज्ञः कुशलः क्रियाढ्योविलासशीलोमतिमान्विनीतः। मृदुस्वभावः कमनीयमूर्तिर्बुधस्यवारेप्रभवोमनुष्यः॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृपस्यपुत्रे॥ बुध्यते। बुध०। इगुपधेतिकः॥ बुद्धमुनौ॥ सर्वज्ञः॥ सुगतोबुधः॥ इ० व्याडिकोषः॥

बुधगृहम्। न० मिथुनराशौ॥ कन्याराशौ॥ बुधस्यगृहम्॥

बुधचारः। पुं० पश्यवाराहीम्॥

बुधतातः। पुं० विधौ। चन्द्रे॥

बुधरत्नम्। न० मरकतमणौ॥

बुधराशिः। पुं० मिथुने। कन्यायाम्॥

बुधसुतः। पुं० पुरूरवसि॥

बुधा। स्त्री० जटामांस्याम्॥

बुधानः। पुं० गुरौ। जीवे। बृहस्पतौ॥ त्रि० विज्ञे॥ ब्रह्मवादिनि॥ प्रियवादिनि॥ बुध्यते० बोधयति वा। बुध०। युधिबुधिदृशः किच्चेत्यानच्॥

बुधाष्टमी। स्त्री० व्रतविशेषे॥ पतङ्गे मकरेयातिदेवेजाग्रतिमाधवे। बुधाष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुचैत्रकम्॥ प्रसुप्तेचजगन्नाथेसन्ध्याकालेमधौतथा। बुधाष्टमींनकुर्वीतकृताहन्तिपुराकृतम्॥

बुधितः। त्रि० ज्ञाते। बुद्धे। विदिते॥ बुध्यतेस्म। बुध०भ्वादिः सेट्। क्तः॥

बुधिनः।
बुधिलः। त्रि० पण्डिते॥

बुध्नः। पुं० मूले॥ रुद्रे। गिरिशे॥ बध्नाति० बध्यतेवा। बधबन्धने। बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक्॥ वर्तुले॥ यथा। पृथुबुध्नोदराकारोघटइति॥

बुभुक्षा। स्त्री० क्षुधि। अशनायायाम्॥ भोक्तुमिच्छा। भुजपालनाभ्यवहारयोः। धातोः कर्मणइतिसन्। अप्रत्ययादित्यः। टाप्॥

बुभुक्षितः। त्रि० क्षुधार्ते। क्षुधिते॥ बुभुक्षासञ्जातास्य। तारकादित्वादितच्॥

बुभुक्षुः। त्रि० संसारभोगासक्तजने॥

बुभुत्सा। स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम्॥

बुभूषुः। त्रि० भवितुमिच्छौ॥ भुवः सन्नन्तादुप्रत्ययः॥

बुम्बारवः। पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे॥ कस्मिंश्चिदनर्थेसम्प्राप्तेएतंशब्दंलोकाः कुर्वन्ति। यथा। गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्बुम्बारवंमुहुः। रक्षरक्षमहाराजभक्षयत्यद्यकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात्परावृत्त्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भाग

वते ॥ बींवी इ० भा० ॥
वुलि:। स्त्री० भगे ॥
वुषम्। न० वुसे ॥
वुसम्। न० तुच्छधान्ये। कडङ्गरे। भुस्० भूसा० इ० भा० ॥ वुस्यति वुस उत्सर्गे। इगुपधेतिकः ॥
वुस्त:। पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्या सारभागे ॥ वुस्यतिस्म। वुस०। क्त: ॥
वुद्ध:। पुं० पश्यान्तस्यादिम् ॥
बृहच्चचु:। पुं० महाचञ्चुशाके ॥
बृहच्चित्त:। पुं० बीजपूरे ॥
बृहच्छल्क:। पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥
बृहच्छुक:। पुं० दार्वाघाटे। काठको रवा० इ० भा० ॥
बृहच्छ्रवा:। त्रि० महायशसि ॥
बृहच्छ्लोक:। पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ बृहन्त: श्लोका: कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥
बृहज्जीरक:। पुं० कृष्णजीरके ॥ मंगरैलाइतिलोकेइतिभावप्रकाश: ॥
बृहज्जीवन्ती। स्त्री० वृक्षविशेषे। पवभद्रायाम्। जीवपुष्टायाम् ॥
बृहड्ढक्का। स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥
बृहत्। त्रि० महति ॥ वर्हति। बृहद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातित: ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चब्रह्मबृहत्। अत्रापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते। वर्हतिवृद्धिंप्राप्नोतिबृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात्। तथाच बृहिधात्वर्थंवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ता चेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतइतिवर्धिताबर्धयिताचेति बृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्येसामविशेषे ॥ बृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्त: ॥
बृहताम्पति:। पुं० सुराचार्ये ॥
बृहतिका। स्त्री० उत्तरीये। उपरिवस्त्रे। उपर्ना० इ० भा० ॥ बृहती वसनान्तरे० बृहत्येव। बृहत्याआच्छादने० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥
बृहती। स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् बृहतीतिनिगद्यते। सैवतक्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाचेचदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ बृहतीग्राहिणीहृद्यापाचनीकफवातहृत्। कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी ॥ उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायांवृत्तौ ॥ वर्हति। बह०। वर्तमानेपृषदितिसाधु:। शतृवत्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति : । पुं० बृहस्पतौ ॥

बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्थे ॥

बृहत्कन्द : । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥

बृहत्कालशाक : । पुं० कासमर्दान्तरे ॥

बृहत्काश : । पुं० पोटगले ॥

बृहत्कुक्षि : । त्रि० तुन्दिले ॥ विशाल जठरेजने ॥ बृहत्कुक्षिरस्य ॥

बृहत्ताल : । पुं० पाठायाम् ॥

बृहत्तृण : । पुं० वंशे ॥

बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान्० हि० भा० ॥

बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥

बृहत्पत्र : । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥

बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

बृहत्पाटलि : । पुं० धुस्तूरे ॥

बृहत्पाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥

बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥

बृहत्पीलु : । पुं० महापीलौ ॥

बृहत्पुष्प : । पुं० कुष्माण्डे ॥

बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम ॥

बृहत्फल : । पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे ॥ चचेण्डायाम् ॥

बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्ड्याम् ॥

महाजम्ब्वाम् ॥

बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥

बृहदङ्ग : । पुं० मतङ्गजे ॥

बृहदम्ल: । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥

बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्यापनादितदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोर्थाच्च बृहदारण्यकंमतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेतिविग्रह:

बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥

बृहद्गृहा: । पुं०)भू०कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्या

बृहद्गृहा: । पुं०)द्वि:पश्चान्मालवदेशस्य समीपेतेदेशावर्तन्ते ॥

बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज हि० भा० ॥

बृहद्दल : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्तालें ॥

बृहद्दलम् । न० हलौ । जिल्यायाम् ॥

बृहद्भट्टारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बृहद्भानु : । पुं० अनले । वह्नौ ॥ बृहन्तोभानवोस्य ॥ चित्रके ॥

बृहद्रथ : । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥

बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥

बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥

बृहद्वल्क : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

बृहद्दात : । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ॥

बृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्या म् ॥

बृहद्वीज : । पुं० आम्रातके ॥

बृहन्नल : । पुं० महापोटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

बृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्ष वनवासानन्तर मज्ञातवासे विरा टभवने विराटकन्यायान्नृत्यगीता दिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्जुनो बृहन्नलेति नाम्नाख्यातोऽभूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृ त्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदि शस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्त क : ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्र कीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । बृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवा पितृमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवा च । ददामितेहन्तवरंबृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशी : ॥ इ तिमहाभारते विराटपर्वं ॥

बृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्प तौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफल म् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोवि द्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आ चार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्दे व गुरोर्मनुष्य : ॥ बृहताम्पति : । तद्बृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

बृहस्पतिगृहम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

बेटक : । पुं० वैकटिके , मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जातता रुण्ये ॥ विदूषके ॥

बेढमिका । स्त्री० वेढमी० वेढनी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । मा षपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत : । रचितारोटिकास्वैवप्रोक्तावेढमि कावुधै : ॥ भवेद्वेढमिकावल्यावृ ष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पि णीगुर्वीबृंहणीशुक्रलापरम् ॥ भि न्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफ- प्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्ति शूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

बोकडी । स्त्री० वस्त्रान्त्याम् ॥

बोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपा द्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्य ति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमा ने ॥

बोध: । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविहीने श्रोतरिवक्तु र्वाक्यंप्रयातिवैफ ल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्य मिवखञ्जनाक्षीणामिति ॥ साक्षा न्मोक्षसाधनेज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्या : । वोधोन्यसाधनेभ्योहिसा चान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्यवह्निवत् ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यतीति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणनयश्चेतनाशक्तेरनुग्रहस्तत्फलंप्रमाबोधवृत्तिसाङ्ख्या : । बोधनम् । बुध ० । बुद्ध्यतेयेनवाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके ॥ प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधकारकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । डुकृञ् ० । कृञोहेत्विति ट : ॥

बोधज्ञ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । सर्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञ : कामशास्त्रवित् । कामिनींबोधयामासवासयामासवक्षसि ॥ त्रि०अभिप्रायाभिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि०बोधदातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञापने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥ बोधौ ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिवचक्रेषु कैलासादुपरिस्थे ॥.

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधितव्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सतितमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्नेतदिश्यखिलम् । उदितवतिबोधभानौकिमपिनपश्यामिकिम्विदंचित्रम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवत: प्रबोधदिने । उत्थानैकादश्याम्

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे०परमात्मनि ॥ यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतंयद्यपि श्यति । बोधात्मव्यतिरेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्येवदिङ्मोहेन्दुविभागवत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्योतिष्टोमादियज्ञपरमार्थवादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पिप्पलपादपे ॥ बोधे ॥ त्रि०ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबोधे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बोधिस्यासीत्तरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बोधिस्यासीद्द्रुमश्च ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० अश्वत्थे । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके । क्षपणे । अर्हीके । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि विवसने । वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्यये ॥

बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥

बौधः ।पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥

ब्रततिः । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ वृजन्तीततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच् क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्य वः ॥ व्रतमिवकरोति । व्रतशब्दात् ० तत्करोतीतिण्यन्ताद्दाहुलकाड्तिर्वा ॥

ब्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥

ब्रध्नः । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ बध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक् ० धातोर्ब्रधादेशश्च ॥ रोगविशेषे ॥

ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्म्यामोषधौ ॥

ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्मणि ॥ शमोदमस्तपः शौचंक्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्म्मस्वभावजम् ॥

ब्रह्मकर्म्मसमाधिः । पुं० ब्रह्मण्येवकर्मात्मकेचित्तेकार्य्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यंब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥

ब्रह्मकल्पः । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥

ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मितेसरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाह्वयंसरः । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वंस्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यंदेवलोकात्समागतं ॥

ब्रह्मकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटंसमारुह्यमुक्तिमेवाप्नुयान्नरः ॥

ब्रह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तु उपवासपूर्वंपञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पंचगव्यंपिबेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

ब्रह्मगिरिः । पुं० ब्रह्मशैले ॥

ब्रह्मघातकः । त्रि०ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्वेषात्प्रमादाच्चस्वतः

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु ऽ सभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे कृते पिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत्प्राणांस्त माहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणो वेदस्यघोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंवृक्षजंवापि छत्राकंभक्षयंतिये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिषुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्रह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणांतिकमित्येके० केशान्तश्चैवषोडशे ॥ सचकलौनास्त्येव ब्रह्मचर्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौ युग इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुन निवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्य्यमेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरंनियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितुंशीलमस्य । व्रतेइति०-सुप्यजातिवाणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो०ज्ञानंवा०आचरत्यर्जयत्यव-श्यम् । आवश्यके०णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ ब्रह्मीशाके ॥ ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम् ॥

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजज्ञः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजस्यासौच्चश्च ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥

ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारार्थेच्छायाम् ॥

ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥

ब्रह्मज्ञः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिकः ॥ यथा । सब्रह्मज्ञः सवेदज्ञः सोग्निहोत्रीसदीक्षितः । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनरः ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंस ततंवीरचण्डालमिवदूरतः ॥ इति श्रीरुद्रजामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥

ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्तिः ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवादः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसाङ्ख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितब्रह्माकारज्ञाने इतिवेदान्तलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासोच्छ्रितप्रतिबिम्बास्ते षांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकीमरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातारः ॥

ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलाहसिरहितः समदर्शनः । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगीः ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधीः । तथापिशून्यमात्मानंमन्ये कृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मे पातालखण्डे जाबालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥

ब्रह्मण्यः । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके०साधुः । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्मण्हिते ॥ तपोवेदाश्वजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहितः । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

ब्रह्मण्यदेवः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

ब्रह्मतालः । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मिकः । तत्र ७ मात्राः । मात्रातु० क च ट त पु०-इतिपञ्चाचराणामुच्चारणकालः ।

सैवलघुमाचा । तदर्द्ध द्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघव: ६ द्रुता :० । ० । ०० । ००० । यथा । चतुर्मुखाभिधेतालेजगणानन्तरंद्रुत : । इति सङ्गीतदामोदर : ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो : ॥ ब्रह्मसत्व : । नेतिवाच्ये० त्ववचनंतलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायात्तुब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्ड : । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुने : सिद्वयष्टाम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं०ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनवहवोनाशितामम ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥ उक्तंचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मज : क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वित : ब्रह्मदण्डोह्ययंकेतु : सर्वभूतविनाशन : ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्डाम् । कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्त : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणाहश्यते । दृभीग्रन्थे । घञ् । कर्तृकरणेकृतेतिसमास : ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनामाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । तूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणी० ब्रह्मणिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्य : । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वभृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामह : ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्याससंनीतकालोवर्णाचारै : संयुतश्चारुकीर्ति: । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मासूतौयस्यब्रह्मयोगप्रयोग : ॥ इति॥विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कविशेषे ॥ बृंहति॰वर्द्धयतिप्रजाः
। बृहिवृद्धौ । अन्तर्भावितण्यर्थः ।
बृंहेर्नोच्चेति॰ मनिन्॰धातोर्नस्या
दादेशः ॥ बृंहति॰वर्द्धतेवा ॥
ब्रह्म । न॰ वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते ।
सर्वकारणकारणे॰ परमात्मनि ॥
यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदा
त्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके
ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञा
ने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्
मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्स
त्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्म-
संवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ॰
वि॰ पु॰ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाद्वास
त्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तंहि
विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ सा
क्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे॰ आत्मनि॰
अशनायाद्यतीते॰नेतिनेत्यस्थूलम
नण्वित्येवमादिलक्षणे॰औपनिषदे
तत्वे अव्यावृत्ताननुगतंवस्तुब्रह्मगि
रोच्यते । अकारणमकार्यंन्तदित्यने
नोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन॰अ
कार्यम् । अननुगतपदेन॰वस्तुतोऽ
कारणमितितच्चोक्तंभवतीत्यर्थः ॥ न
व्यावृत्तंविशेषेभ्योनानुवृत्तञ्चगोत्व-
वत् । अव्यावृत्ताननुगतंचैतन्यंकेन
वोच्यताम् ॥ तदिदंतादृशमीदृश
मेतावत्तावदितिचयन्नभवेत् । ब्रह्
मतदित्यवधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परो

क्षञ्च ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखा
न्नापरंतुसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञा
नंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानाप
रंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञा-
त्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्म॰ ॥ तिर्यगू
र्द्ध्वमधः पूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम्
अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्म॰ ॥
अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्ष्यते
ऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्र-
ह्म॰ ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोन्य-
न्नतद्भवेत् । तत्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चि-
दानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदा-
त्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञा-
नचक्षुर्नेक्षेतभास्वंतंभानुमन्धव
त् ॥ वृद्धतमे । ब्रह्मचतुर्विधम् ।
यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २
ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदा-
त् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयम-
मृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरंस-
र्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालाप
रिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगमपाणि
चसर्वग्राहमचक्षुरपिसर्वदृष्ट॰अश्रोत्र
मपिसर्वश्रोतृ॰अचिन्त्यमपिसर्वज्ञ
सर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टि-
स्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मे
तिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभाव
इत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वा
न्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्ले
शकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु ग्राहकश्चेतिपाशुपता: । ३ । लोकवेदविरुद्धेऽपिनिर्लेप:स्वतन्त्रश्चेतिमहापाशुपता : । ४ । शिवइतिशैवा: पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा : । ६ । पितामहइतिपौराणिका : । ७ । यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका : ८ । सर्वज्ञइतिसौगता : । ९ । निरावरणमितिदिगम्बरा : । १० । उपास्यत्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका : । १२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका । १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन : । । १४ । इतिकुसुमांजलि : ॥ विश्वेशे० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० विश्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप : सत्योऽद्वैतपरात्पर : । स्वप्रकाश:सदापूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनिराधारोनिर्विशेषोनिराकुल : गुणातीत : सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृग्विभु : ॥ गूढ : सर्वेषुभूतेषुसर्वव्यापीसनातन : । सर्वेन्द्रियगुणाभास : सर्वेन्द्रियविवर्ज्जित : ॥ लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगोचर : । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजानातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनतस्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्यतामुपाश्रित्यसद्वदन्ताति पृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि कारणंसर्वभूतानांसएक : परमेश्वर : ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्रह्मेतिगीयते । विष्णु : पालयिताहेविसंहर्त्ताहंतदिच्छया ॥ इन्द्रादयोलोकपाला : सर्वेतद्वशवर्त्तिन : । स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तितदाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृतिस्तस्यपूज्यासिभुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्तद्विषययोजिता : ॥ स्वस्वकर्मप्रकुर्वन्तिनस्वतन्त्रा : कदाचन ॥ यद्भयाद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् । वर्षन्तितोयदा : कालेपुष्पन्तितरवोवने ॥ कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवानतत्तत्पदोपलक्षित : ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया : सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजगत् ॥ तस्मिंस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितंजगत् ॥ । तदाराधनतोदेविसर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्लवा : । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय : ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुन्दर्यस्तथाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिसरितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथार्चादीनिकर्माणितद्देवस्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्श्र

ज्यायस्यदाप्तये । तत्तद्ददातिसौख्य चस्तैस्तैर्देवगणैः शिवे ॥ बहुनाच किमुक्तेनतवाग्रे कथ्यतेप्रिये । ध्येय: पूज्यः सुखाराध्यस्तं विनानानास्ति मुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्चकाय-क्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनियमोनोपचाराश्चभूरिश: ॥ नदिक्कालविचारोस्तिनमुद्रान्याससंहति: । यत्साधनेकुलेशानितं विनाकोन्यमाश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मधासनोपक्रम: ॥ अपिच । श्रीसदाशिव उवाच । ज्ञेयंभवतितद्ब्रह्मसच्चिद्विश्वमयंपरम् । अथातत्त्वस्वरूपेण लक्षणैर्वामहेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । असत्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मण:स्मृतम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्रस महर्षिभि: । द्वन्द्वातीतैर्निर्विकल्पैर्देहात्माध्यासवर्ज्जितै: ॥ यतो विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति । यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्मलक्षणै: ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यं तदेवलक्षणै: शिवे । लक्षणारामुमिक्षूनांविहितंतच्चसाधनम् ॥ इति- ॥ महानिर्वाणतन्त्रे तुशिवेनोक्तंहि साधनम् । तत्तस्मादवगन्तव्यं ते

ननि : श्रेयसंभवेत् ॥ ब्रंहतिवर्द्धते निरशयमहत्त्वलक्षणवृद्धिमान्भवति । बृंहि० । ब्रंहेर्नोच्चे तिमनिन्० नुमोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृतौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूपम० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वे ननिर्वाणं तदेव०कल्पितभावस्याधिष्ठानात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठ: । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षात्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्म्माणिकेवलेऽद्वयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरता यस्यस: ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषदब्रह्मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्तवेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्वे ॥

ब्रह्मपत्रम् । न० पलाशच्छदे । ढाकका पत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथ: । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मण: प्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्येनब्रह्मणोपलक्षित: पन्थाब्रह्मपथउच्यते ॥

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्र: । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादप: । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्र: । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मण:पुत्र : ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभव: खर: । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णत : कपिलोय:स्यात्तथा भवतिसारक: । ब्रह्मपुत्र:सविज्ञेयोतोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् । शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मण : सदाख्यस्पुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे ॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धु: । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्मैवब्राह्मणजाति: बन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव० अनुष्ठानाभावादिति० जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थ : ॥

ब्रह्मबंधू : । स्त्री० ब्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

ब्रह्मभूत : । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूति : । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे ॥ ब्रह्मणोभाव : । भुवोभावइतिक्यप् ॥

ब्रह्ममय : । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखल : । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञ: । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञ : पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनु : ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदंबहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेनापिसिध्यतीत्याहमनु : । अपांसमीपेनियतोनैत्यिकंविधिमास्थित : । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितइति॥अत्रोक्तंछन्दोगपरिशिष्टे। यश्चश्रुतिजप:प्रोक्तोब्रह्मयज्ञ:सउच्यते। सचार्वाक्तर्पणात्कार्य:पश्चाद्वाप्रातराहुते : ॥ वैश्वदेवावसानेवा

नान्यवर्त्तनिमित्तकात् । कृते निमित्तकाल जलस्थतर्पणादिनिमित्तं विना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री॰
ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री॰ भार्ग्याम् ॥ विप्रयष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं॰ ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री॰ कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णाः सृष्टाः ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न॰ उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं॰ शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं॰ भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वंभवतिब्रह्मराक्षसः ॥ महादेवस्यगणविशेषे ॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्खः स्त्रीकक्ष्मपश्चैववा जीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंचन्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसाः ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं॰ याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्र : । पुं॰ ब्राम्हमुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रि : । पुं॰ याज्ञवल्क्यमुनौ- ॥ ब्रह्म॰ ज्ञानं॰राति॰ ददातिय : । ब्रह्मोपपदाद्रातेः क्विप् ॥

ब्रह्मरात्रि : । स्त्री॰ ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सदैवसहस्त्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री॰ पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ॰ रा॰ नि॰ ॥

ब्रह्मरूपम् । न॰ अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं॰ भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानसतनयेषु ॥ तेयथा । भृगुंपुलस्त्यंपुलहंक्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्राह्मणइत्येते पुराणेनिश्चयंगता : ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं॰ कुरुक्षेत्रादिदेशचतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तर : ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मनः । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्वमानवा : ॥

ब्रह्मलोक : । पुं॰ ब्रह्मणि ॥ लोकनंलोक : । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकः ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मणः कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म । ब्रह्मलोकः समाख्यातोह्यप्रतीघातलक्षणः ॥ इ॰देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणेनतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायचब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ अस्यार्थः । जनलोकापेक्षयैवषड्गुणेनद्वादशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोकः । नतुतपोलोकात्षड्गुणेनेतिमन्तव्यम् । तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वे नब्रह्माण्डेतस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिशुकोक्तेः । सत्यलोकएवकल्पान्तेदेनब्रह्मधिष्ण्यात् परंवैकुण्ठलोकादिज्ञेयम् । एवञ्च॰ भूतलादूर्द्ध्वंपञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोकादूर्द्ध्वञ्च पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः । इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवद्यम् । न॰ ब्रह्मोद्यं ॥ ब्रह्मवेदस्यवदनम् । वदः सुपिक्यप्चेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या । स्त्रि॰ ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न॰ संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यंवननीयंसभञ्जनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न॰ ब्राह्मणस्य॰वृत्ताऽध्ययनर्द्धौ । वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृततेजसि ॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा॰वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसइत्यच् ॥

ब्रह्मवर्चसी । पुं॰ वृत्तस्वाध्यायनिमित्तंतेजोब्रह्मवर्चसम्तद्वति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि॰ ब्रह्मवर्चसोनिमित्ते ॥ब्रह्मवर्चसस्य॰निमित्तं॰संयोग॰ उत्पातो ।ब्रह्मवर्चसात् उपसङ्ख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चस्वी । पुं॰ श्रुताध्ययनसम्पत्तिकृततेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्द्धनम् । न॰ ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं॰ वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि॰ मुक्ते । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मणिवदितुमवश्यातुं शीलमस्य । वद॰ । सुप्यजातावित्यत्र॰ब्रह्मणिवदइतिणिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री॰ गायत्र्याम् ॥ मैत्रेयीप्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशीललमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं॰ वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्मवेदवेदार्थंयथावद्वेत्ति॰विन्दतेवा ।विदज्ञाने॰ विद्लृलाभेवा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

यप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृतार्थोब्रह्मविद्भवतीति॰भाष्यम्॥ च स्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यद्येको ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तप्यंयतेऽखिलम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यद्यस्तिवस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणन्तु। नियतं लक्षणं किञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदिनः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रुद्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्धभोगनानात्त्वात्कथं लक्ष्मनियम्यते॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानिषोत्त्ववर्त्तते। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्तद्धर्मैर्ल्लक्ष्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभावोऽस्यनयथालक्षणंतथा। सर्वभावोपिनैवस्यात्सुषुप्तेव्यभिचारतः॥ ननुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनममानित्वादि॰तत्सर्वमूर्द्धं ज्ञानिलक्षणमितिसम्प्रदायविदः॰ नतदन्यथयितुंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानांलक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदायिका: श्रद्धालवः सन्तोविदुषोयल्लक्षणमाचक्षते॰तत्सर्वंव्यवहारस्यैवनतदतीतस्येत्यर्थः। तर्हिव्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याशङ्क्य॰ ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षणमित्याह। वेद्यानुरोधतोयस्माद्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभयध्वंसिब्रह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेहगेवतैनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्र

अयाहृक्ताहगेवभवेद्विद्वान्निबोधतः। बोधोतोलक्षणंतस्यबोधस्स्वात्मसाक्षिकइति॥ तस्यविषाक्स्वरूपत्त्वंबोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री॰ वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदचयस्य॰विद्याशिक्षादिरूपा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायागतधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्त्वायकल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपरमात्मा॰तद्ययावेद्यते॰साब्रह्मविद्येतिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविंदुः। पुं॰ वेदपाठकालेमुखान्निर्गतबिन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदुः॥

ब्रह्मविंदुकः। पुं॰ब्रह्मबिन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न॰ प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं॰ किंशुके। पलाशवृक्षे। पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्मपुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणोवृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते॰संसारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री॰ ब्राह्मणस्यजीवनोपाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्रह्मवृत्तिंहरेत्तुयः। षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेक्रमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्माख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिश्चसमानराः ॥
ब्रह्मवेद : । पुं० ब्रह्मज्ञाने
ब्रह्मवेदि : । स्त्री० देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदि : कुरुक्षेत्रे पञ्चरामहृदान्तरमितिहेमचन्द्र : ॥
ब्रह्मवैवर्त्तम् । न० अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य० । अष्टादशसहस्रञ्चब्रह्मवैवर्त्तमीरितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधा : ॥
ब्रह्मशल्य : । पुं० सोमवल्के । बबू र० इ० भा० । इतिरत्नमाला ॥
ब्रह्मशासनम् । न० ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके ॥ ब्रह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥
ब्रह्मसंस्थ : । पुं० मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक्स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने० परिव्राज्यस्याश्रमिणि० परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि० सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारवत : स :॥ निवृत्तकर्म्माभिक्षुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥
ब्रह्मसंस्पर्श : । पुं० ब्रह्मतादात्म्ये ॥
ब्रह्मसंहिता । स्त्री० भगवत सिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषदांसारै : सञ्चिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥
ब्रह्मसत्रम् । न० अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यत्रसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्तेतद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥
ब्रह्मसभा । स्त्री० चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिसीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रय : । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदु: ॥ ब्रह्मण : सभेवसभा ॥
ब्रह्मसंभव : । पुं० द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥
ब्रह्मसर्प्प : । पुं० सर्प्पविशेषे । हलाहले ॥
ब्रह्मसात् । अ० ब्रह्माधीने ॥
ब्रह्मसायुज्यम् । न० ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्० । इगुपधेतिक : । युजेनसह । तेनसहेति बहुव्रीहि: । वोपसर्जनस्येतिसहस्यस : ॥ यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजस्सयुजोवाभाव : । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मण : सायुज्यं ॥
ब्रह्मसावर्णि : । पुं० दशमेमनौ ॥
ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री० सुवर्चलाया :

प्रभेदे ॥ इयंतिक्ताकषायोष्णासरारू
क्षालघुः कटुः। निहन्तिकफपित्ता
स्रश्वासकासारुचिग्रहान् ॥ विस्फो
टकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डु-
ता ॥

ब्रह्मसूः। पुं० भ्रमरकेतौ। काम
देवे ॥ अनिरुद्धे। उषापतौ ॥ ब्रह्
मतपः सुवतिचालयति। षूप्रेरणे
। अन्येभ्योपीतिक्विप्। इतिकाम
पक्षे ॥ अनिरुद्धपक्षेतु। ब्रह्माणं
सूतवान्। कल्पान्तरे किलानि
रुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥
तथाचब्रह्मपुराणम्। अनिरुद्धात्
ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः॥
इति ॥

ब्रह्मसूत्रम्। न० यज्ञसूत्रे। पवित्रे
। यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म
सूच्यते० एभिरितिव्याख्यातारः
॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्ये
षु ॥

ब्रह्मसूनुः। पुं० इक्ष्वाकुवंशोद्भव
राजविशेषे। ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम्। न० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी। त्रि० आचार्यानुमतिंवि
नायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णा
ति। यथाहमनुः। ब्रह्मयस्त्वननु
ज्ञातमधीयानादवाप्नुयात्। सब्र
ह्मस्तेयसंयुक्तो नरकंप्रतिपद्यतइ
ति ॥

ब्रह्मस्वम्। न० ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥
तद्धरणे दोषोयथा। ब्रह्मस्वंवागुरु
स्वंवादेवस्वंवापियोहरेत्। सक्रत
प्रद्रतिर्त्तेयोमहापापीचभारते ॥
अवटोदेवसेतुसोपियावदिन्द्रशत
शतम्। ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः
शूद्रस्ततः शुचिरितिब्र० वै०
पु० ॥

ब्रह्महत्या। स्त्री० ब्राह्मणवधे। ब्रा
ह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशे
षे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके
व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षाद
न्यंवानियुज्य। तथागोहिरण्यादि
निमित्त कार्यंकस्यापि तदुद्देशेन
ब्राह्मणमरणे ब्रह्महत्या। एव
ञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रती
यते० सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम्
॥ ब्रह्मणोहननम्। हन०
०। हनस्तचेति०हन्तेर्भावेक्यप्०
तकारश्चान्तादेशः॥ अनृतञ्चसमु
त्कर्षेराजगामिचपैशुनम्। गुरोश्चा
लीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्य
येति मनुः॥ निद्राभङ्गः कथा
च्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम्। शि
शुमातृविभेदश्चब्रह्मत्यासमंस्मृ
तमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा। पुं० ब्रह्मघ्ने। ब्राह्म
णवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णांगोजाविमृगपक्षिणाम् । चण्डालपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्म बाहृतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महा न भवत्यन्यो ब्रह्महा वृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितो गर्भः स तेन ब्राह्मणो हतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्माग्रभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति मनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणति कीर्त्तयति ॥ अण शब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अन प्राणने । अन्तात् कर्म्मण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात् णत्वे च० ब्रह्माणीति रूपसिद्धिः । अन्यथा इन्द्रवरुणेति सूत्रे ब्रह्मन् शब्दस्य गणपाठाभावादानुगनुपपन्न एव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननाद्ब्रह्माचरणान्मता इति देवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके । चतुर्दशलोकाः स्थावरजङ्गमभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्यपृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहिता ब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्या ये याश्च धिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरिप्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैव सहस्राणि ब्रह्माण्डञ्च शताधिकमित्युक्तसंख्याके महापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापितः। पुं० माघमासे सूर्यनिकटस्थितराक्षसे॥

ब्रह्मारण्यम्। न० वेदपाठभूमौ॥ वनवि०।

ब्रह्मार्पणम्। न० ब्रह्मणि समर्पणे। तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा। ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते। ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम्॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा। एतद्ब्रह्मार्पणम्प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥ प्रीणातु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः। करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम्॥ यद्वाफलानां सन्यासं प्रकुर्यात्परमेश्वरे। कर्मणामेतदप्याहु र्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति॥

ब्रह्मावर्तः। पुं० देशवि०। तपोवटे॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम्। तंदेवनिर्मितंदेशंब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते॥ तीर्थविशेषोयं॥

ब्रह्माश्रमः। पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूतेसंन्यासाश्रमे॥

ब्रह्मासनम्। न० ध्यानयोगासने॥ ध्यानंप्रत्ययैकतानताच० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधश्चतयोरासनम्॥ यद्वा। ध्यानस्ययोगउपायः० ध्यानमेवयोगोवा। तस्यासनमित्यर्थः॥ ब्रह्मणः सम्बन्धिआसनम्॥

ब्रह्मास्त्रम्। न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे। ब्राह्मे॥

ब्रह्मास्त्रविद्या। स्त्री० बगलामुख्याम्। पीताम्बरायाम्॥

ब्रह्मिष्ठः। त्रि० ब्रह्मविदि॥ अतिशयेनब्रह्मवान्। मतुवन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन्। विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक्। नस्तद्धितइतिटिलोपः॥

ब्रह्मिष्ठा। स्त्री० दुर्गायाम्॥ ब्रह्मिष्ठावेदमातृत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा। वेदेषुचरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी॥

ब्रह्मी। स्त्री० फञ्जिकायाम्॥ शाकविशेषे। मत्स्याच्याम्। सुरमायाम्॥ पङ्कगडकमत्स्ये॥

ब्रह्मीघृतम्। न० औषधविशेषे। सारस्वतघृतमितिख्याते॥ यथा। समूलपचामृत्पाद्यब्रह्मींप्रक्षाल्यवारिणा। उलूखलेचोदयित्वारसंवस्त्रेणगालयेत्॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन्घृतप्रस्थंविपाचयेत्। हरिद्रामालतीकुष्ठंवृहतीसहरीतकी॥ एतेषांपलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः। पिप्पल्योथविडङ्गानिसैन्धवंशर्करावचा॥ सर्वमेतत्समालोड्यशनैर्मृद्वग्निनापचेत्। एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते॥ सप्तरात्रप्रयोगेणकिन्नरैः सहगीयते॥

अर्द्धरात्रप्रयोगेणस्वरोभवतिकौलिक :॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रुतिधरोनर :। पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं सारस्वतंनामबलवर्णवपु : प्रदमिति चिकित्सारत्नसङ्ग्रह : ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने । ब्रह्मवद्ये ॥ वद : सुपिक्यप् ॥ ब्रह्मोद्याश्चकथा : कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योदत्तेऽन्ने ॥

ब्राह्म :। पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्माराधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाहविशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृतायाः कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् । आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्म : सउच्यते ॥ जननंचापिमरणंशरीराणांयथासकृत् । दानंतथैवकन्यायाब्राह्मोद्वाह : सकृत्सकृत् ॥ ब्रह्मणइवायम् । नतुब्रह्मदेवतात्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ नारदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्मतीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थं प्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं यथा । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्ट उदङ्मुख :। प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेन द्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तरतोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके ॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्यण् । ब्रह्मोजातावितिसाधुः॥ तस्येदमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मण :। पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे । वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे । षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥ ब्राह्मणोजङ्गमामूर्तिःश्रीविष्णो : परमात्मन :। अतएवहिविख्याता भूदेवास्तेमहामते ॥ राज्ञोब्राह्मणः पितृवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पितापुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयो : पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तोहियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ० वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तप : श्रुतञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् । तप : श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्मणएवस : ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापूज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मणःकोपि नैवपूज्यः कदाचन । आहारादधिकंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थी यजायते। इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्व नुपमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपाव काध्ययनाध्याय :। १४५ ॥ अस्य- वर्जनीयानिकर्माण्याहनारद : । । ज्याकर्षणंशत्रुनिवर्हणाद्यकृषिर्वणि ज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापि- तथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मण स्य ॥ राजप्रैष्यं कृषिधनंजीवनञ्च वणिज्यया। कौटिल्यं कौलटीयंच कुषीदंचविवर्जयेत् ॥ शूद्रोराजन् सभवतिधर्मापितोदुराचर:। वृषलीं रमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा ॥ ग्रा मप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्यु त :। वेदानपिजपन्शूद्रै: सम : सपरिकीर्तित :॥ कृत्येषुवर्जनीयो सौवैदिकेतान्त्रिकेपिच ॥ निर्मर्यादे चाशुचौक्रूरवृत्तेर्हिंसात्मकेत्यक्तध- र्मेस्ववृत्ते। हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदा नंचदत्तं विफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणी क्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्रा ह्मणाज्जातोब्राह्मण :। यथा। ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण: स्यान्नसंशय :। क्षत्रियायास्तथा : पुत्रोब्राह्मण : सोप्यसंशय :॥ क्ष त्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैव हीतिमहाभारते : दानधर्म :॥ ब्र ह्मणोऽपत्यम्। तस्यापत्यमित्यण्। अन्निति॰ टिलोपोन ॥ यद्वा। ब्रह्

म॰वेद:। तदधीतेवेदवा तदधीते तद्वेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थ तत्वे॰ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तं नचा_ सन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम्। नसुवृत्तं- नदुर्वृत्तं वेदकश्चित्सब्राह्मण : ॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितं चरेत्। अन्धवज्जडवच्चापिमूकव- च्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्च मानितोमानितश्चय :। स-र्वभू- तेष्वभयदस्तं देवाब्राह्मणंविदु : ॥ अनाशिषमनारम्भं निर्नमस्कारम- स्तुतिम्। अक्षीण क्षीणकर्माणं तंदेवाब्राह्मणंविदु :॥ अक्षीणं पूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्ती र्णशायिनम्। बाहूपधानीयंशान्तं तंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ येनकेनचिदा च्छन्नोयेनकेनचिदाशित :। यत्रक्व चनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ कन्थाकौपीनवासास्तुदण्डधृग्ध्यान्य तत्पर :। एकाकीरमतेनित्यंतंदेवा ब्राह्मणंविदु :॥ योहेरिवगणाद्भी त : सन्मानान्नरकादिव । कुणपा दिवय:स्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदु:॥ येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा । शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणं विदु :॥ संन्यासिनि ॥ अमौनञ्चमौ नञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुति :। ब्राह्मणोबहुवाक्यार्थ : साक्षादित्या दिलक्षण :। ब्राह्मण्यं गौणमन्यस्य-

ब्रह्मबोधार्हजन्मनः। विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो गौणः। विदुषिमुख्यइत्यर्थः॥ ब्रह्म णोवेदस्यायम्। तस्येदमित्यण्॥

ब्राह्मणम्। न॰ ब्रह्मसङ्घाते। विप्रस मूहे॥ मन्त्रेतरवेदभागे॥ सचविधि वचनत्वेनार्थवादवचनत्वेनानुवा- दवचनत्वेनचत्रिधास्मृतः॥

ब्राह्मणकः। पुं॰ आयुधजीविब्राह्म णानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञा यांकन्॥

ब्राह्मणकीयः। त्रि॰ ब्राह्मणकेजाते॥ ब्राह्मणकोनामजनपदः॰ यत्र ब्राह्मणाआयुधजीविनः॰तत्रजातः। छः॥

ब्राह्मणचाण्डालः। पुं॰ ब्राह्मण्यां शूद्राज्जाते॥

ब्राह्मणधनम् न॰ ब्राह्मणानांसमता दिरूपेवित्ते॥ नैतादृशंब्राह्मणस्या स्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच। शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंतत- स्ततश्चोपरमःक्रियाभ्यः॥ बृहमस्ते॥

ब्राह्मणप्रियः। पुं॰ नारायणे॰ भग वति॰वासुदेवे॥ ब्राह्मणानांप्रियः। ब्राह्मणाःप्रियाअस्यवा। घ्नन्तंश पन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्य थाहम्। सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धो बध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीयः॥ इति भगवद्वचनम्॥ अपिच। यंदेवंदेव कीदेवीवसुदेवादजीजनत्। भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यै दीप्तमग्निरिवारणिरि तिभारतम्॥

ब्राह्मणब्रुवः। पुं॰ जातिब्राह्मणे। जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे। योब्रा ह्मणःक्रियारहितआत्मानंब्राह्- मणंब्रवीतिसइत्यर्थः॥ यथा। वि- प्रःसंस्कारयुक्तोननित्यंसन्ध्यादिक र्मयः। नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्- मणब्रुवउच्यते॥ युक्तःस्यात्सर्वसंस्का रैर्द्विजस्तुनियमव्रतैः। कर्मकिञ्चि न्नकुरुतेवेदोक्तंब्राह्मणब्रुवः॥ गर्भा धानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच। नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ञेयो ब्राह्मण- ब्रुवः॥ अध्यापयतियःशिष्यान् नाधीतेवेदमुत्तमम्। गर्भाधानादिसं स्कारैर्युतःस्याद्ब्राह्मणब्रुवः॥ इति॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा। सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्म णब्रुवे। अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेद पारगे॥ इ॰ मनुः॥

ब्राह्मणयष्टिका। स्त्री॰ फञ्जिकायाम्। पद्मायाम्। भार्ग्याम्। ब्राह्मने टी॰ इ॰ भा॰ भारङ्गी॰ इ॰ च॰॥

ब्राह्मणयष्टी। स्त्री॰ अङ्गारवल्ल्याम्। बालेयशाके। भार्ग्याम्॥

ब्राह्मणहितः। त्रि॰ ब्राह्मणस्य हितकारिणि। ब्राह्मण्ये॥ यद्ब्रा ह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत्।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भेषज्य-
मात्मन : ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥
ब्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि० उप-
चाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति ।
ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्य
लुक् । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्-
ख्यानादेव ॥ अयं शब्दश्छांदस : ।
ब्राह्मणाच्छंसिन: छन्दसीत्युपसं-
ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छं-
सिनऋत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो :
॥ होत्राभ्यश्छ : ॥

ब्राह्मणायन : । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे
॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य :
फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्रा
ह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणइयम् । तस्ये
दमित्यण् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङी-
न् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥
वरट्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थू-
लशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्य
जन्तौ । वाह्मनी० इ० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मण
स्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणा
दिभ्य:कर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यं
बहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानर
तिपरेणहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-
सिदमेचनित्ययुक्त : क्षेमार्थीकुश
लपर : सदायतस्वेतिभारतेशान्तौ
मोक्षधर्मेपावकाध्ययनम् ॥ पाण्डि
त्यवाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरय
म् । भवतिब्राह्मणस्तच्चब्राह्मण्यंब्रह्म
रूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ ब्राह्मणानांस
मूह : । ब्राह्मणवबाडवाद्यन् ॥
त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेषुहित:
। यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मण्य : । पुं० तृणप्रभेदे । मुञ्जे ।
इठतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्त : । पुं० अरुणोदयकालस्य
प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्तमाह-
पितामह : । रात्रेस्तुपश्चिमेयामेमु-
हूर्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषा
र्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त
इतिमदनपारिजातात् । तत्रापि-
सूर्योदयात्प्रागर्द्धप्रहरेद्वौमुहूर्तौ
० तत्राद्योब्राह्म : ० द्वितीयोरौद्र
: ॥ ब्राह्मश्चासौमुहूर्तश्च ॥ ब्रह्मणो
मुहूर्ते ॥ सतु ० एकमनुस्थिति
काल : । दैविकानांयुगानान्तुसह
स्रंब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथै-
वैकंतस्यभागश्चतुर्दशइतिलिङ्गपु-
राणम् ॥

ब्राह्मावधूत: । पुं० अवधूतविशेषे ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणाक्षत्रियाद
य : । गृहाश्रमेवसन्तोपिक्रियास्तु
यतय : प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र : पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो : । द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो : ॥ दैवै : षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यं वर्षम् । तैर्द्वादशभि : सहस्रैर्मानुषं चतुर्युगम् । तच्चदेवानामेकंयुगम् । तत्सहस्रं ब्रह्मणो दिनं भूतानांस्थितिकाल : । तावत्येवरात्रि : प्रलयकाल : ॥ ब्राह्मश्चासावहोरात्रश्च ॥

ब्राह्मी । स्त्री० भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे । ब्रह्मण : शक्तौ ॥ शाकप्रभेदे । हिलमोचिकायाम् । हिलिंचा०इ०गौ०दे०भा० ॥ फञ्जिकायाम् ॥ रोहिणीनक्षत्रे ॥ वाराहीकन्दे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । बडीमालकङ्गनी०इ०भा० ॥ मत्स्यप्रभेदे । पङ्कगडके ॥०॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धायांमहौषध्याम् । सोमवल्लर्याम् । सौम्यलतायाम् । मण्डूकमातरि । मेध्यायाम् । ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला । कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी ॥ स्वर्यास्मृतिप्रदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित् । विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी ॥ मत्स्याख्याम् । मछेछी०कक्रमछरिया०इ० प्र० पुष्पशाके ॥ ब्रह्मणइयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मीजाता-

विति टिलोपेटिड्ढेतिङीप् ॥

ब्राह्मीकन्द : । पुं० वाराहीकन्दे ॥

ब्राह्मीघृतम् । न० मेधाकरौषधविशेषे । ॥ पथ्यमेधाम् ॥

ब्रीहि : । पुं० यवादिसामान्यधान्ये ॥ आशुधान्ये ॥ अस्यसामान्यनामगणनागुणाश्चयथा । धान्यंभोग्यञ्च भोगार्हमन्नाद्यं जीवसाधनम् । तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम् । ब्रीह्यादिकंतदिहशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि । शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यं तृणोद्भवमथोतृणधान्यमन्यत् ॥ तच्चत्रिदोषशमनं लघुशूकधान्यं तेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि । शिम्बीभवं गुरुहिमञ्चविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु : ॥ देशेदेशेशूकधान्ये षुसङ्ख्यातुंशक्यानोनरैर्देवतैर्वा । तस्मादेषांयेषुभोगोपभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्तेकियन्ति ॥ शालय : कलमारुच्याब्रीहिश्रेष्ठानृपप्रियाः । धान्योत्तमाश्चविज्ञेयाः कैदाराः स्कुारकाः ॥ राजान्नषष्टिकसितेतरहंसमहत्स्थूलाणुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञा : । ब्रीहिस्तथेतिदशधाभुविशायना : स्युस्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि ॥ ब्रीहिर्गौरोमधुरशिशिर : पित्तहारीकषायः

स्निग्धोवृष्यः कृमिकफहरस्तापरक्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद् वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्यन्तं जनयति मुदं शातकुम्भे चकोराः ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिकाः कण्डिताः शुक्लाव्रीहयश्चिरपाकिनः । कृष्णव्रीहिः पाटलश्चकुक्कुटाण्डक इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्याद्याव्रीहयः स्मृताः । कृष्णव्रीहिः सविज्ञेयोयः कृष्णतुषतण्डुलः ॥ पाटलः पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरुच्यते । शालमुखः कृष्णशूकः कृष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णमुखयस्तुज्ञेयोजतुमुखस्तुसः । व्रीहयः कथिताः पाकेमधुरावीर्यतोहिमाः ॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्काः षष्टिकैः समाः । कृष्णव्रीहिर्वरस्तेषांतस्मादल्पगुणाः परे ॥ इति भावप्रकाशः ॥ बर्हतिउपचयंगच्छति । बृहद्बडौ । इगुपधात्किदितीन् । पृषोदरादिः ॥ व्रीयते व्रीङ्स्याम् । बाहुलकात्०हिक्वा ॥ यद्वा । व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढ गितिज्ञापकात्०हिक् ॥ व्रीहेः फलम् ०व्रीहिः । विल्वादिभ्योण् । फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भावः ॥

व्रीहिकः । त्रि० धान्यविशिष्टे । व्रीहिणि ॥ व्रीह्यादित्वात्ठन् ॥

व्रीहिकांचनः । पुं० मसूरे ॥

व्रीही । त्रि० व्रीहिमति० क्षेत्रादौ । व्रीहिकः । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेदः । पुं० अणौ । चीणा० इ० भा० प्र० धान्ये ॥

व्रीहिमयः । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहेर्विकारः । व्रीहिपुरोडाश इतिमयट् ॥

व्रीहिराजिकः । पुं० कङ्गुधान्ये ॥ चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठः । पुं० शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाणः । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥ अवसरे ॥

व्रैहः । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योपयुक्तभूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमादेश्चोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—†— —*— —†—

भः । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगुनन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥ आदिगुरौत्रिकले० ऽ ॥० ॥ भ्रांतौ ॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ । क्षेत्रे । गृहे ॥ भाति । भादीप्तौ । अन्येष्वपीतिडः ॥

भकूटम् । न० वैवाहिकविचारोपयोगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एकराशौच दम्पत्यो : शुभंस्यात्समसप्तके । चतुर्थ दशके चैवतती यैकादशेतथेति ॥

भक्त : । त्रि० भक्तियुक्ते । तत्परे पूज्यविषयकानुरागोभक्ति : ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यतेस्म । भजसेवायाम् । कर्मणिक्त : ॥ भक्तत्यागेदोषउक्त: श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंगोवधः स्त्रीवधस्तथा । तुल्यमेभिर्मतंपापंभक्तत्यागादुदाहृतम् । भजन्तंभक्तमत्याज्यंत्यजत : स्यात्कथंसुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ० भा० ॥ तस्यविधिर्गुणाश्च । यथा । जलेचतुर्दशगुणे तण्डुलानांचतुष्पलम् । विपचेत्स्रावयेन्मंडंतद्भक्तंमधुरंलघु ॥ चक्रदत्तस्तु । अन्नंपंचगुणे तोये यवागूंषड्गुणे पचेत् । अत्रान्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तण्डुलान्स्फीतांस्तोये पंचगुणे पचेत् । तद्भक्तंप्रस्रुतंचोष्णंविशदंगुणवन्मतम् ॥ भक्तंवह्निकरंपथ्यंतर्प्पणंरोचनंलघु । अधौतमस्रुतंशीतं गुर्वरुच्यंकफप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा भूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान्बहु । तक्रेणासिच्यतत्तप्तेस्थाल्यम्भसिविनि: क्षिपेत् ॥ तत: पयोघृतंक्षिप्त्वाप्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान् । राजार्हं तद्भवेद्भक्तंगन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तंतस्यतद्गुणमाहरेत् । भक्तंलघुपुराणस्यशालेस्तच्चिपिटोगुरु : ॥

भक्तकर : । पुं० कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकार : । पुं० पाचके । ओदनिके ॥ भक्तंकरोति । डुकृञ् ० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम् । न० नृपाभीरे । भूभुजांभोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदास : । पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे । सुभिक्षेपिभक्तेनाङ्गीकृतदास्ये ॥

भक्तमण्ड : । पुं० अन्नाग्ररसे । मासरे । मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सल : । पुं० श्रीहरौ । भक्ता : वत्सलायस्य ॥ त्रि० भक्तस्नेहवति ॥

भक्ति : । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेश : ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि । न चेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपास
नायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्या
वृत्तिरूपायांपरिपक्वनिदिध्यासना
ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूताया
मनुरक्तौ ॥ तात्पर्यं ॥ जन्मान्तर
सहस्रेषु तपोज्ञानसमाधिभिः ।
नराणांक्षीणपापानांकृष्णे भक्तिःप्रजा
यते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमी
यतन्त्रे । देवतायांचमन्त्रे च तथा
मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य
तस्यकृष्णः प्रसीदति । तद्भक्त
जनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम्
। सुमनाअर्चयेन्नित्यं तदर्थे दम्भ
वर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणे रागस्तदर्थे
चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं
०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्ट
विधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेपिवर्त्त
ते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्ति
मान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते
प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं
विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्च
नंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेद
नम् ॥ इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्ति
श्चेन्नवलक्षणा । क्रियतेभगवत्यद्धा
तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ॥
उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे
परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कीर्त
नेप्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने
लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भिवन्दनेऽथहनुमान् दास्येऽथ
सख्येऽर्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने
बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति
॥ हिमालयउवाच । स्वीयांभक्तिं
वदस्वाम्बयेनज्ञानंसुखेनहि । जा
यते मनुजस्यास्यमध्यमस्याविरागि
णः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिकारि
णः विरागिणोभक्तिरहितस्यापि
दुर्लभज्ञानंयेनभक्तिहेतुनाजायेत
तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्यु
वाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामो
क्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञान
योगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्ष
प्राप्तौत्रयोमार्गाः ते चकर्मोपासना
ज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञान
मार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इत
रौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मा
र्गान्दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग
उपासनायोगइत्यर्थः । त्रयाणाम
प्ययंयोग्यः कर्त्तुंयोग्योस्तिसर्वथा
। सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ता
द्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां
साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांस
मुद्दिश्यदम्भंकृत्वापुरस्सरम् ॥
मात्सर्यक्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु
तामसी । परपीडादिरहितः स्वक
ल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृद
योयशोर्थीभोगलोलुपः । तत्तत्
फलसमावाप्त्यैमामुपास्तेतिभक्ति

तः॥ भेदबुद्ध्याहिमांयस्मादन्यं जानातिपामरः। तस्यभक्तिः समाख्यातानगाधिपतुराजसी॥ परमेशार्पणं कर्मपापसङ्क्षालनाय च। वेदोक्तत्वादवश्यंतत्कर्त्तव्यंतुमयानिशम्॥ इतिनिश्चितबुद्धिस्तुभेदबुद्धिमुपाश्रितः। करोतिप्रीतयेकर्मभक्तिः सानग सात्त्विकी॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यवलम्बनात्। पूर्वप्रोक्ते ह्युभे भक्ती नपरप्रापिकेमते॥ अधुनापरभक्तिन्तु प्रोच्यमानांनिबोधमे। मद्गुणश्रवणंनित्यंमम नामानुकीर्त्तनम्॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयिस्थिरम्। चेतसोवर्त्तनञ्चैवतैलधारासमं सदा॥ हेतुस्तुतत्रकोवापि नकदाचिद्भवेदपि। सामीप्यसार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानांनचैषणा॥ मत्सेवातोधिकंकिञ्चिन्नैवजानाति कर्हिचित्। सेव्यसेवकताभावात् तत्रमोक्षंनवाञ्छति॥ परानुरक्त्यामामेवचिन्तयेद्योह्यतन्द्रितः। स्वाभेदेनैवमांनित्यंजानातिनविभेदतः॥ मद्रूपत्वेनजीवानां चिन्तनं कुरुतेतुयः। यथा स्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवच परात्मनि॥ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदं कुरुतेतुयः। सर्वत्रवर्त्तमानानां

भक्तिः

सर्वरूपाणुसर्वदा॥ नमतेयजते चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम्। नकुत्रापिद्रोहबुद्धिं कुरुतेभेदवर्जनात्॥ मत्स्थानदर्शनेश्रद्धामद्भक्तदर्शनेतथा। मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धामन्त्रतन्त्रादिषुप्रभो॥ मयिप्रेमाकुलमतीरोमाञ्चिततनुः सदा। प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्षः कण्ठगद्गदनिस्वनः॥ अनन्येनैवभावेनपूजयेद्योनगाधिप। मामीश्वरीं जगद्योनिंसर्वकारणकारणाम्॥ व्रतानिममदिव्यानिनित्यनैमित्तिकान्यपि। नित्यंयः कुरुतेभक्त्यावित्तशाठ्यविवर्जितः॥ मदुत्सवदिदृक्षाचमदुत्सवकृतिस्तथा। जायतेयस्य नियतंस्वभावादेवभूधर॥ उच्चैर्गायंश्चनामानिममैव खलुनृत्यति। अहङ्कारादिरहितो देहतादात्म्यवर्ज्जितः॥ प्रारब्धेनयथायच्च क्रियतेतत्तथाभवेत्। नमेचिन्तास्तितत्रापिदेहसंरक्षणादिषु॥ इतिभक्तिस्तुयाप्रोक्तापरभक्तिस्तुसास्मृता। यस्यांदेव्यतिरिक्तन्तुनकिञ्चिदपिभाव्यते॥ इत्थंजातापराभक्तिर्यस्यभूधरतत्त्वतः। तदैवतस्यचिन्मात्रे मद्रूपे विलयोभवेत्॥ भक्तेस्तुयापराकाष्ठासैवज्ञानंप्रकीर्त्तितम्। वैराग्यस्यचसीमासाज्ञानेतदुभयं

भक्ति :

यत : ॥ भक्तौक्तलायांयस्यापि प्रार
भ्भवशतोनग । नजायते ममज्ञानं म
णिद्वीपं सगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगानानिच्छन्नपिचर्च्छति ॥
तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानं सम्यग् भवे
न्नग । तेनमुक्त : सदैवास्याज्ज्ञाना
न् मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैवयस्य
ज्ञानं स्याद्हृद्गतप्रत्यगात्मन : ॥
ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति
न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेदय : ॥ कण्ठचामीकरस
ममज्ञानात्तु तिरोहितम् । ज्ञाना
दज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥
विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु
र्मम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले
तथापितृलोके ॥ छायातपौयथा
स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानं द्वैतभानविवर्ज्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानही
नोम्रियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव
सेन्नित्यं यावत्कल्पं तत : परम्
॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
जनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानं हिजायते ॥ अ
नेकजन्मभीराजन्ज्ञानं स्यान्नैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थं यत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं -
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णेवेदप्रा

भक्तिकर:

प्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम
गुरुप्राप्ति: सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृततनुं त
नोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु
मोक्षेच्छाजायते तत : । साधने
सफलेप्येवं जायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थं नैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन् यथाशक्त्याज्ञा
नार्थं यत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिम:
। सर्वंप्रोक्तंसमासेनकिंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्दे देवी-
गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिश्चवैराग्यस्यपत्नी । यथा । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्ति
मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् ॥ भजइ
त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ॥

भक्तिकर : । पुं० भक्त ॥ भक्तिंकरोति
दिवाविभेतिट : ॥

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥
भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तंदेवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुंशक्योस्तिसर्वथा । सुलभत्त्वान्मानसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् ० अस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्त्वान् मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोवृत्त्यैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥
भक्तिलः । पुं० साधुहये ॥
भक्षकः । त्रि० भक्षणतत्परे । अस्मरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । ण्वुल् ॥
भक्षटकः । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥
भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे । नादे । खदने । खादने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षेर्ल्युट् ॥ शणशाकंवृथामांसंकरेणकयितंदधि । तर्जन्यादन्तधावश्चसद्योगोमांसभक्षणम् ॥
भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥
भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
भक्षितः । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्तः ॥
भक्ष्यः । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्डावखण्डयत् भक्ष्यते०तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातारः । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्ययान्तस्यचभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यश्वनामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यश्वानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम् । तत्रनियमः क्रियतेइदम्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यश्वनामित्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥
भक्ष्यकारः । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ०हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्मण्यण् ॥
भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणस्तुविशेषतः । अत्रशिष्टाययाब्रूयुस्तथाकार्योविनिर्णयः ॥

भव्यालाबू : । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

भग : । पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययश स : श्रिय : । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षसांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । पुंसी तिघ : । खनोघचेतिघित्करणाद्घा घ : ।।

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ।। तस्य लक्षणंयथा । विस्तीर्णंचगभीरंच द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठंगजस्कंधं पद्मगधं सुकोमलम् । अकोमलंसुविस्तीर्णं पंचैतेचभगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलंनिम्नमत्युष्णं गोजि ह्वासदृशंपरम् । इत्युक्तं कामशा स्त्रज्ञैर्भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्ती र्णमुषलंयोज्यंगभीरंबंशबीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ बीर्ये ॥ इच्छा याम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि ॥ सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल् गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देव तायाम् ॥ पुंसांगुदमुष्कमध्यभा गे ॥

भगण : । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यद्वा । भगमायासमाख्यातायोनिः सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितद्रीशा- नौनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणा न्तर्गतोमासंहितोक्तेः सर्वकारण त्वाद्योनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्त स्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदा नन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनो च्यते ॥

भगदत्त : । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठा त्मजे ॥ यथा । सकरीभगदत्तेनप्रेर्य माणोमुहुर्मुहु : । नकरोतिबचस्तस्य दरिद्रस्येवयोषित : ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्ष त्रे ।। वृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर : । पुं० अपानदेशेव्रणरोगवि शेषे ॥ तद्रूपमाह । गुदस्यद्व्यङ्गु लेक्षेत्रे पार्श्वतः पिडकार्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधो भवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत् । पं चविधः ०वातिकपैत्तिकश्लैष्मिक सान्निपातिकशल्यजभेदै : ॥ भगंदा रयति । भगेचदारेरितिकाशिको क्ते : खच् । मुम् ॥ तथाचभोजः । भगंपरिसमन्ताच्चगुदबस्तीतथै- वच । भगवद्दारयेद्यस्मात्तस्मादेष भगंदरः ॥ इ० । भजन्त्यनेनेतिभगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्दे नद्वयमप्य

भिहितम् । भगवत् ० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोदृदाहकण्डूरुजादयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफलकम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्नादुपाचरेत् । शुद्ध्यसृक्स्रुतिसेकाद्यैर्यथापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनंस्वेदनंलेप बिम्लापनविरेचनैः । रक्तमोक्षादिभिः शीघ्रं गुदजांपिडकांजयेत् ॥ तथायत्नंभिषक्कुर्याद्यथापाकंनियच्छति । अपक्वं वाथपक्वं वाजलौकापातनंहितम् ॥ तदभावे तुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्यमोचणम् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपीत्वानश्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुटना० इ० भा० ॥ तस्यान्नभक्षणेनिषेधोयथा । योबान्धवैःपरित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशीयस्ततस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यम प्रतिबन्धेनयत्रवर्त्तते०सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधनञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवानितिविष्णुपुराणम् ॥ पूजावति । पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगवतीतथा ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रेशेप्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंसर्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा । सिद्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयुगे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभगवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातुर्भजेतिसैवायांभगवत्येवसास्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरेण्याशक्तिरुत्तमा । सात्विकीयंमहीपालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेयारजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारेचतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एकापालयित्रीसात्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीयातु०सृजतेयारजोरूपा सा०सत्वरूपाचपालने०इतिपुनरु

क्तिरनुवादरूपा : संहारेतमोरूपा-
यासेयंतृतीयाशक्तिः। एतासांना-
मानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि। तस्या
स्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीत-
था। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली
तिता : स्त्रियइति। ननुरहस्येतु०
सत्वाख्येनातिशुद्धेनगुणेनेन्दुप्रभं-
दधाविति वचनेनमहालक्ष्मीरजोगु
णासरस्वतीसत्वगुणेति लभ्यतइति-
चेन्न। कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्था-
या : सुस्थत्वात्। एतासांचशक्ती-
नांशक्तस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं
विहायावस्थानासम्भवेन० तत्तद्गु-
णविशिष्टंब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिना
मकमितिबोध्यम्॥ निर्गुणेति।
अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्याव-
स्थात्मिकासानिर्गुणा० तस्याअपिप
राशक्तित्वेन० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्था
नासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधि
कंब्रह्मैव० पराशक्तिमायाभुवनेश्व-
रीशब्दवाच्यंभवति। सर्वंचेदमुपो-
द्घातेस्पष्टम्। तत्रनिर्गुणासर्वे-
षांकारणमित्याह। सर्वेषांकारणं
साहीति। सर्वकारणस्यानवस्था-
भियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्य-
त्वमुक्तम्। तेनचकेयंशक्तिः कुतो
जातेत्यस्योत्तरंदत्तंभवति॥ रूपच
तुष्टयमध्येप्याह। निर्गुणासर्वथा-
ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपाः। सगु-
णासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधैः
॥ अयोगिभिरितिच्छेदः। अयो
गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गु
णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसे
त्यर्थः। तथाचश्वेताश्वतरेतेध्या-
नयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं
स्वगुणैर्निगूढामिति। मध्यमाधि-
कारिणामयोगिनान्तुसगुणामहा-
लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थः।
तदुक्तरामूलप्रकृतेरेवसर्वत्रोपास्य-
त्वमितिरहस्यम्। सर्वञ्चेदंशक्ति-
त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम्॥ पूज्यायाम्
॥ उगित्वान्ङीप्॥

भगवत्पदी। स्त्री० गङ्गायाम्॥

भगवत्पूज्यपादः। पुं० श्रीशङ्कराचा-
र्ये॥

भगवद्द्रुमः। पुं० तगरवृक्षे॥

भगवद्धर्मः। पुं० हरिपरितोषकेद्वाद
श्यादिनियमस्वरूपधर्मे॥ त्रि० त
द्विशिष्टे॥

भगवद्भक्तः। त्रि० स्थितप्रज्ञे॥ य०।
दैवाधीनंजगत्सर्वम्जन्मकर्मशुभा
शुभम्। संयोगाश्चवियोगाश्चनचदै
वात्परंबलम्॥ कृष्णायत्तञ्चतद्दैवं
सदैवात्परतस्ततः। भजन्तिसततं
संतः परमात्मानमीश्वरम्॥ दै-
वंवर्द्धयितुंशक्तः क्षयंकर्त्तुंस्वली
लया। नदैवबद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी
चनिर्गुणः॥

भगालम् । न० नृकरोटिकायाम् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्दने । बाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छा वात्सल्यस्याः । इनिः । ङीप् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपतिविशेषे । दिलीपात्मजे ॥ योहि गङ्गां स्वर्गादानीय भागीरथीति संज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हे भगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा० इ० भा० ॥ भङ्गे ॥ तोडा० इ० भा० ॥ यथा । चिरकालोषितं-जीर्णं कीटनिष्कुषितं धनुः । किञ्चित्रं यदि रामेण भग्नं क्षत्रियकान्तिके ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न० रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्रषट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाखे च षडेते पुष्कराः स्मृताः ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीया द्वादशी यदि । सप्तमी चार्क मन्दारे- जायते जारजो ध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ० त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्थानभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्यो गुग्गुलुनायोज्यो भग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्गारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्वल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । कर्मणि घञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशेषे ॥ रोगभङ्गे ॥ स्फोटने ॥ कौटिल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनिर्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्याम्बरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजयायाम् । भाङ्ग० इ० भा० ॥ भङ्गाकफहरीतिक्ताग्राहिणीपाचनीलघु: । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया। भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिहलश्चेतिवा० घञ् । टाप् ॥ चित्रतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अलाबूतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान: । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दीर्घजङ्घले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि: । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ कल्लोले ॥ नानाविधशब्दरचनावैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्यातार: ॥ भङ्गस्यकरणम् । तत्करोतीतिण्यन्तादिचइ: ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अधरेकज्जलंचारुदृशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्तेवेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगीभंगीशतंनयनयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसीवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट:

भंगुर: । पुं० नद्यावङ्के । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ नश्वरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासेतिघुरच् । कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ०पक्षेयत् ॥ भंगार्हे ॥ भङ्गमर्हति । दण्डादित्त्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भ्रमावर्त्तोभचक्रेस्मिन्ध्रुवेनाभौव्यस्थित: । आराचक्रेत्विन्दुभौमौशुक्रजीवशनैश्चरा: ॥ राहु: केतुरगस्त्यश्चनक्षत्राण्यथराशय: । यदादिक्षुसुअष्टासुमेरोर्भूगोलकोद्भवा ॥ छायाभवेत्तदाराचि: स्यात्तद्विरहाद्दिनम् । सूर्येन्द्वोरुपरागस्तुगोलच्छाययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवकारणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेतत्रात: पूर्वपश्चिमौ ॥ तत्रपुण्यफलाद्भाग: कृतोराहोस्तुविष्णुनेत्यार्यवह्निपुराणेभेदनामाध्याय: ॥ अथभचक्रभ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौध्रुवौनर: पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितंखेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रंनिजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंयातियथायथानरस्तथातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितेस्तदन्तरेयोजनजा:पलांशका: ॥ योजनसङ्ख्यांशे३६०गुणिता कुपरिधिहृता४९६७भवन्त्यंशा: भूमौकच्छायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश: ॥

भजनम् । न० भक्तौ ॥ भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्ते-येभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितद्यद्धरिभजनार्थंनोचेदेत त्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान: । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतिफलमनुबध्नाति । भज० । ताच्छील्येति० चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु: । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक: । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट: शतृ ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ॥

भञ्जनक: । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रंवक्रंभवेद्यस्यदन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि: स भञ्जनकसंज्ञित: ॥

भञ्जरु: । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित: । त्रि० खंडिते ॥

भट: । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकाराद्नटोजातोनटिक्यांवरवाहक: । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभक्ष्यतेवा । भट० । अशित्रादिति० इत्र: ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट: । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोबभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक: ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरान्तिकेराज्ञातस्यवासोदेय: । यथा । भट्टंवैद्यंपुष्पकारंस्थापयेच्छिविरान्तिके । इ० ॥

भट्टाचार्य: । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य्यः ॥

भट्टारः । त्रि॰ पूज्ये ॥ भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादिः ॥ भट्टंस्वच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥

भट्टारकः । पुं॰ नाट्यवाचा॰नृपे ॥ नाट्योक्ता॰देवे ॥ तथा॰ तपोधने ॥ त्रि॰ पूज्ये ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्॰ ष्टुत्वनिषेधोन ॥ भट्टंस्वामित्वम्॰स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् । ततः स्वार्थेकः ॥

भट्टारकवारः । पुं॰ आदित्यवारे ॥

भट्टिः । पुं॰ स्वनाम्नाप्रसिद्धेरामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥

भट्टिनी । स्त्री॰ नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम्

भडः । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजातः । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल्लंमल्लंमातरञ्चभडंकोलञ्चकन्दरम् ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥

भडाग्निः । पुं॰ अग्निविशेषे ॥ भडभडइतिशब्दयुक्तेवह्नौ ॥

भडिलः । पुं॰ शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातुः । सलिकल्पनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति॰ इलच् ॥

भणितः । त्रि॰ कथिते । शब्दिते ॥

भणितिः । स्त्री॰ वाचि ॥

भण्टाकी । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥ भण्यते॰ भण्यतेवा । भटभृतौ॰ भणश्चब्देवा । पिनाकादयश्चेतिसाधुः ॥ वृहत्याम् ॥

भण्टिका । स्त्री॰ वृन्ताके । भण्टा॰ भण्टा॰ इ॰ भा॰ ॥

भण्टुकः । पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥

भण्डः । पुं॰ चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड॰इ॰भा॰ ॥ भंडते । भडिकल्याणे॰ पचाद्यच् ॥

भंडकः । पुं॰ खञ्जनखगे ॥

भंडनम् । न॰ कवचे ॥ युद्धे ॥ खलीकाकारे ॥

भंडहासिनी । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

भंडिः । स्त्री॰ वीच्याम् ॥

भंडिका । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥

भंडिरः पुं॰ भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरेकत्वम् ॥

भंडिलः पुं॰ । शिरीषवृक्षे भण्डते । भडिकल्याणे ॰ परिभाषणेवा । सलिकलीति॰ इलच् । त्रि॰ दूते । शुभे ॥ शिल्पिनि ॥

भण्डी । स्त्री॰ मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डञाभण्डने । पचाद्यच् । गौ॰ ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।

भण्डीतकी । स्त्री॰ मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डीरः । पुं॰ कोविदारे । काञ्च

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ भण्डेरोरन् ॥
भण्डीरलतिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
भण्डीरी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डआमर्दने । वा० डूरन् गौ० ॥
भण्डील: । पुं० मंजिष्ठायाम् ॥
भण्डुक: । पुं० मत्स्यविशेषे । भाकुर० इ० गौ० दे० भा० ॥
भण्डूक: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥
भदन्त: । पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ सुतेजसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसुखेच । भन्देर्नलोपश्चेतिझच् ॥
भद्राक: । पुं० न० मंगले ॥ भन्दते । भदि० । पिनाकादित्वात्साधु: ॥
भद्रम् । न० कल्याणे ॥ शर्मणि । सौख्ये ॥
भद्र: । पुं० शिवे ॥ खंजरीट ॥ वृषभे ॥ कदम्बके । करिजातिविशेषे ॥ मवशुक्लबलान्तर्गतबलदेवे । रामचरे ॥ स्नुह्याम् ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे । भन्दनीये ॥ स्तुत्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे । विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले ० । भन्दते । भदि० । ऋज्रेन्द्रेतिरन्० भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥
भद्रक: । पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वाख्यविष्कम्भशैलमूले० धृतिमन्नामकाननम्० तत्रत्यहृदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे
भद्रकण्ट: । पुं० गोक्षुरे ॥
भद्रकर्ण: । पुं० सिद्धस्थानविशेषे ॥ भद्राख्याङ्गद्रकर्णके ॥
भद्रकर्णहृद: । पुं० तीर्थविशेषे ॥
भद्रकर्णी । स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥
भद्रकाली । स्त्री० कात्यायन्याम् । महिषमर्द्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे । गंधोल्याम् ॥ भद्रंकल्याणंकालयति वर्द्धयति । कर्मण्यण् भद्राचासौकालीचेतिवा ॥
भद्रकाशी । स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥
भद्रकुम्भ: । पुं० पूर्णकुम्भे । भद्रस्य ० भद्रोवाकुम्भ:
भद्रगन्धिका । स्त्री० मुस्तके ॥
भद्रङ्कर: । त्रि० क्षेमङ्करे । शुभङ्करे ॥
भद्रचूड: । पुं० स्नुहीभेदे । लङ्कास्थायिनि ॥
भद्रज: । पुं० इन्द्रयवे ॥
भद्रतरुणी । स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥
भद्रतुरगम् । न० जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा ।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तत्, भद्रतुरगं अगुर्बुधाः॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणिः॥

भद्रदन्तिका। स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे। क्षिरकशायाम्। जयावहायाम्॥

भद्रदारुः। पुं० न० देवदारुणि॥ न० सरलवृक्षे॥ भद्रंदारु॥

भद्रदार्व्वादिकः। पुं० औषधगणविं०॥

भद्रनामा। पुं० काष्ठकुट्टखगे॥

भद्रनामिका। स्त्री० चायन्तीवृक्षे। वहला०गौ० दे० भा० प्र०॥

भद्रनिधिः। पुं० महादानविशेषे॥

भद्रपत्नी। स्त्री० सुभगायाम्॥ भद्रः पतिर्यस्याः० इतिविग्रहे०नित्यं सपत्न्यादिष्वितिपतिशब्दस्यनान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप्॥

भद्रपदाः। स्त्री० प्रोष्ठपदासु। पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयोः॥ भद्रं पदं यासाम्० ताः। अचारो पावहुत्वं॥

भद्रपर्णी। स्त्री० गम्भार्याम्॥ भद्राणिपर्णान्यस्याः। पाककर्णेतिङीष्॥ प्रसारण्याम्॥

भद्रपीठः। पुं० सिंहासने॥

भद्रबलनः। पुं० बलरामे॥

भद्रबला। स्त्री० लताविशेषे। प्रसारण्याम्। कटम्भरायाम्॥ भद्रं बलमस्याः॥ बलायाम्॥

भद्रमल्लिका। स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे॥

भद्रमल्ली। स्त्री० अपराजितायाम्॥

भद्रमुञ्जः। पुं० शरे। इक्षुवेष्टने। सरकण्डा० इ० भा०॥

भद्रमुस्तः। पुं० भद्रमुस्तके॥ भद्राश्वासौमुस्तकश्च॥

भद्रमुस्तकः। पुं० नागरमुस्तके॥ भद्राश्वासौमुस्तश्च॥

भद्रमुस्ता। स्त्री० भद्रमुस्तके। गुन्द्रायाम्॥

भद्रयवम्। न० कुटजफले। कलिङ्गे। इन्द्रयवे॥ यवाकारबीजत्वाद्यवम्। भद्रञ्चतद्यवंच॥

भद्ररेणुः। पुं० ऐरावतहस्तिनि॥

भद्रवटः। पुं० भौमतीर्थविशेषे॥

भद्रवत्। न० देवदारुणि॥

भद्रवती। स्त्री भद्रपर्ण्याम्॥ कट्फले॥

भद्रवर्मा। पुं० नवमालिकायाम्। नवाल्याम्। नवारा० इ० भा०॥

भद्रवल्लिका। स्त्री० गोपवल्ल्याम्। अनन्तमूल० इ० भा० प्र०॥

भद्रवल्ली। स्त्री० मल्लिकायाम्॥ माधवीलतायाम्॥ लताविशेषे। शतभीरौ। अष्टापदिकायाम्।

मदनमाली०इ० द्वापरमाली०इ० च०गौ०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् न० चन्दने ॥

भद्रश्री: । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्राश्रीरस्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरमम्भोधिमभ्येतिचमहामुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवन्त्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् । दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्रास्याद्भद्रकर्णिके०इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धेस्यात्तृतीयादशम्यो: पूर्वेभागेसप्तमीशम्भुतिथ्यो: ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं सर्वंचवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिदण्डे द्विपुच्छेकार्यंजयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्ष: । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मज: । पुं० खड्गे ॥

भद्रारक: । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)
भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री ० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गत वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्राश्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षंभद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रञ्चतदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्या: पार्श्वयोन्यं स्येद्गुल्फयुग्मंसुनिश्चलम् । वृषणाध: पादपार्ष्णी पाणिभ्यांपरिबन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टंयोगिभि: सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वर: । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थंदुर्गाराधितहिमालयस्थपार्थिवशिवलिङ्गे ॥

भद्रैला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री० बलायाम् । बरिआरा०इ० भा० ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्यच् ॥

भन्दिल : । पुं॰ दूते न॰ शुभे ॥ कम्पे ॥

भनभुक : । पुं॰ भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर : । पुं॰ नक्षत्रचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ॥ भानांपति : ॥

भम : । पुं॰ धूमे ॥

भमरालिका । स्त्री॰ भङ्गार्याम् । दंशे ॥

भमराली । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ दंशे ॥

भम्भासार : । पुं॰ मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।

भयम् । न॰ घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जकप्रसूने । प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भिबि । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणानियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितंचित्तवैक्लव्यदंभयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागविषयस्यविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्यदैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेष: ॥ सर्वान्विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रास: ॥ अनिष्टहेतूपनिपातेतत्परित्यागानर्हतासाज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयंद्वितीयाभिनिवेशत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति॰व्याघ्राधीनत्वेनस्वीयमरणंसम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानंनपुंसकेक्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे॰ एरजितिकरणेऽच ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्॰मानुषञ्च । यथा हकामकन्दक : । हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षंमरणंतथा । इतिपञ्चविधंदैवंमानुषंव्यसनंतत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपञ्चधाभयमिति । आगतेभये ॰अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यंयाभवद्भयमनागतम् । उत्पन्नेतुभयेतीव्रेस्थातव्यंतैरभीतवत् ॥ पुं॰ रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं॰ डुण्डुलपक्षिणि । त्रि॰ भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयंकरोति । मेघर्त्तिभयेषु कृञइति खच् । मुमागम : ॥ पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । एकत्रगौशुक्रजीवौस्यातामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्कराख्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक : ॥

भयडिंडिम : । पुं॰ सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुत :। त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ भयद्द्रुवत्। द्रुगतौ। कर्त्तरिक्तः। भयात्द्रुतः। पंचमीतियोगविभागात्समासः॥

भयनाशिनी। स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम्। विद्यायाम्॥ त्रायमाणालताम्॥

भयभीत :। त्रि॰ त्रासेनातङ्किते॥ यथा। एकतोभयभीतस्यप्राणिनः प्राणरक्षणम्। नातोगुरुतमोधर्मः कश्चिदन्योऽस्तिखेचरेति। वह्निपुराणे शिविराजोपाख्यानं॥

भयभ्रष्ट :। त्रि॰ भयद्रुते॥

भयानक :। पुं॰ व्याघ्रे॥ राहौ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे॥ त्रि॰ भयानके। भीषणे॥ बिभेत्यस्मात्। ञिभी॰ आनकः शीङ्भियद्भ्यानकः॥

भयापह :। पुं॰ राजनि॥ परमेश्वरे॥ भयं संसारजंमुमुक्षूणामपहंतीति। हन॰। अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः। भयमपवद्ध्याहा। आशिषिहनइतिडः॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि॥

भयावह :। त्रि॰ भयङ्करे॥

भर :। पुं॰ अतिशये। भरति। भृञ्॰। पचाद्यच्॥ भरणं भरः॰ पुंसीतिघोवा॥ घस्यद्रव्यवाचित्वेपि॰ पुंस्त्वमेव। घञजबन्ताः पुंसी

तिवचनात्॥ षन्द्रे॥ भं नक्षत्रं रातिः। रा॰ कः॥ यत्ने॥ भारे॥ शेतेधराभराक्रान्तेशेषेनारायणः स्वयम्। लक्ष्मीवन्तोनजानन्तिदुःसहांपरवेदनाम्॥

भरट :। पुं॰ कुम्भकारे॥ भृतके॥ विभक्ति। डुभृञ्॰ जनिदृस्यादिना॰ रटच्॥

भरणम्। न॰ वेतने॥ भृतौ। मूल्ये॥ भ्रियतेऽनेन। भृञ्॰ ल्युट्॥ पोषणे॥ यथा। भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम्। नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत्॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे॥

भरणी। स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे। यमदेवते॥ तत्रजातस्यफलम्॰ यथा। सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैश्चविनीतकालः। जलेविलासीचपलःखलःस्यात्प्राणिप्रणीतोभरणीषुजातः॥ प्राणिप्रणीतः प्राणिभिःक्षिप्तः॥ घोषके॥ टित्वान्ङीप्॥

भरणीभूः। पुं॰ राहुग्रहे॥

भरणीय :। त्रि॰ पोष्ये। भरणयोग्ये॥

भरण्ड:। पुं॰ स्वामिनि। कृमौ॥ नृपे॥ वृषे॥ भरति। भृञ्॰। अण्डन् कृसृभृवृञः। इत्यण्डन्॥

भरण्डा। स्त्री॰ भूमौ॥

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥ भरणेसाधु । तत्रसाधुरितिय त् ॥

भरण्यभुक् । त्रि० वेतनिके । कर्मकरे । मूल्येनकर्म्म कुर्वति ॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरण्या । स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे० ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्युः । पुं० शरण्ये ॥

भरत : । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारे०मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शबरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा । विभर्ति स्वाङ्गं । डुभृञ्० । भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्वदमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते। माताभस्त्रापितुः पुत्रोयेनजातासएवसः । भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्थाः शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा ॥ अथाहभगवानृषभदेवः स्वं वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमानः प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्ष्यमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधं कर्मसमाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतंजनयामास । येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठः श्रेष्ठगुणआसीत्०येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञः । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गवः । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे

भरतपुत्रकः । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसूः । स्त्री० कैकय्याम् ॥

भरताग्रजः । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथः । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । भृञश्चिदित्यथः ॥

भरद्वाजः । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे । भारुइ०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि । भर्दुल०इ०भा० ॥ गुरोः पुत्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांवृहस्पतेर्वीर्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्य नामनिर्वचनंयथाविष्णुपुराणे । मूढे भरद्वाजमिमं०भरद्वाजंवृहस्पतेः। यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य । यद्वा । भरद्वाजस्यापत्यम् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोस्त्य

स्य । मतुप् ॥ भरसद्दिष्णौ ॥
भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे । हरा०इ० भा० ॥
भरितः । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि०तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० इ०भा० ॥ भरः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥
भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥
भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति०बिभर्त्ति वा । भृञ्०डुभृञ्० वा । ह्वभृधृसृस्तृशृभ्यइमनिच् ॥
भरुः । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति०बिभर्त्ति वा । भृञ्०डुभृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउः ॥
भरुजः । पुं० क्षुद्रशृगाले ॥
भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्वमांसे ॥
भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥
भर्गः । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । प० अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेति वा । हलश्चेति घञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदनेनेति वा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामो वयं भर्ग धियो यो नः प्रचोदयात् । धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्तीः पुनः पुनः ॥ अपि च । भस्जपाकेभव इ धातुर्यस्मात् पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चिः सप्तरश्मिभिः । भ्राजते यत्स्वरूपेण तस्माद्भर्गः स उच्यते ॥ भेति भीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजाः । गत्यागच्छत्यजस्रं यो भगवान् भर्ग उच्यते ॥ इति योगियाज्ञवल्क्यः ॥
भर्गः । न० तेजसि ॥ भर्जते । भृजीभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्चेत्यसुन्० कवर्गश्चान्तादेशः । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ॥
भर्ग्यः । पुं० शिवे ॥ भर्जते । भृजी० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥
भर्जनम् । न० भृष्टौ । भूनना० इ० भा० ॥
भर्जितः । त्रि० दग्धे ॥ भृजी० । क्तः ॥
भर्त्तव्यः । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या सुतः शिशुः । अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्त्तव्या मनुरब्रवीत् ॥
भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वे भरणात् ॥ बिभर्त्ति स्वाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदाने नपोषयतिवेति विभर्त्ति धारणपो षणार्थात्‌ तृच्‌ ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टानां०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ विभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्‌० भृञ्‌०वा । तृच्‌ ।।

भर्तृदारक: । पुं० नाट्योक्त्यायुव राजे । द्रियते । दृङ्‌ आदरे० तुदादि: । ण्वुल्‌ । भर्त्तूराज्ञो दारक: ॥

भर्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराज कन्यायाम्‌ ॥ भर्त्तूराज्ञोदारि का ॥

भर्तृप्रपञ्च: । पुं० औपनिषदंमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्तृस्थानम्‌ न० तीर्थविशेषे ॥ अत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्तृहरि: । पुं० व्याकरणकारिका कर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनामाप्र सिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम्‌ । न० अपकारगिरि । चौ रोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्य पकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट्‌ ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानील्या म्‌ ॥

भर्त्सित: । त्रि० अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम्‌ । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकम्‌ । न० रोगविशेषे ॥ विड ङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्या कुशलैरधिष्ठितेभिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणीति रघु: । अत्रगर्भहेम प्रभृतिषुइतिमल्लिनाथधृत:शाश्वत: ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृ ञ्‌०भृञ्‌० । मनिन्‌ ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषधौ । राजबलायाम्‌ ॥

भलन्दन: । पुं० कान्यकुब्जदेशीय नृपविशेषे ॥

भलूक: । पुं० भालुके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधु: ॥

भल्ल: । पुं० भल्लूके । अर्द्ध ॥ पुं० न० शस्त्रप्रभेदे । भाला० इ०भा० ॥ बाणविशेषे ॥ स्नुहीदलफलो भल्लइतियादव: ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच्‌ ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ इ० त्रि० शि ० ॥

भल्लक: । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

कन् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेधुकायाम् ॥

भल्लाटः । पुं० न० शशिध्वजराजपुरे

भल्लातः । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातकः । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भिलावा० इ० भा० ॥ भल्लातकफलंपक्वंस्वादुपाकरसंलघु । कषायंपाचनंस्निग्धंतीक्ष्णोष्णंछेदिभेदिनम् ॥ मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नंकेश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातकःकषायोष्णःशुक्रलोमधुरोलघुः । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवाततिअत० । कन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री०) भल्ला

भल्ली । स्त्री०)तके ॥

भल्लुः । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० बाहुलकादुः ॥

भल्लुकः । पुं० दुर्घोषे । ऋक्षे । रीछ भालू० इ० भा० संज्ञायांकन् ॥

भल्लूकः । पुं० ऋक्षे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधुः ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भवः । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवायच ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायंविरुद्धफलदोभवः । प्रत्यग्दृशांविमोक्षायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्रात्पौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवत्येवासर्वम् । भू प्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०ऋदोरप् ॥ न० फलविशेषे । भव्ये । चालता० इ० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥

भवघस्मरः । पुं० दावानले ॥

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भादीप्तौ भातेर्डवतुः ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लटः शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तवाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥

भवदीय : । त्रि० भावत्के ॥ भवतामयम् । भवतष्ठक्छसाविति०छस् ॥

भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥

भवनाशन : । पुं० आत्मतोबोधे ॥

भवनाशिनी । स्त्री० सरयूसरिति ॥

भवनीय : । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥

भवन्त: । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति०भूयाद्वा ॥ भू० तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति०झच्० सचषित् ॥

भवन्ति : । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥

भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलट:संज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

भवभावन : । त्रि० संसारकारणे ॥ भव : संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥

भवभूति : । पुं० भोजराजस्यसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भूगर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥

भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥

भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

भवादृश : । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिष्वित्यत्र०क्सोपि वाच्यइति०क्स: ० । आसर्वनाम्नइत्यत्र०दृग्दृशवतुष्वितिवार्तिकादाकारोन्तादेश : ॥

भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्न : ॥

भवादृश : । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति०भवन्तमिववा । दृशिर्०त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति०कञ् । आसर्वनाम्न : इत्याकारोन्तादेश : ॥

भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवश- र्वेत्यादिना०ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्ति : परमेश्वरस्यभिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णु : कोपेषुकाली-समरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्याम्बायाम् ॥

भवानीगुरु : । पुं० हिमालये ॥

भवानीपति : । पुं० महादेवे ॥

भवापवर्ग : । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यअपवर्ग : नाश : ॥

भवाभीष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धिः। पुं॰ संसाररूपसमुद्रे॥ भवाब्धितरणोपायः कुलमार्गोहि-नापरः॥

भवायना। स्त्री॰ गङ्गायाम्॥

भविकम्। न॰ भव्ये, कुशले॥ भवो-भद्रप्राप्तिरस्यास्ति। अतइनिठनाविति ठन्॥ त्रि॰ तद्वति॥

भवितः। त्रि॰ अतीतोत्पत्तिके। भूते॥

भवितव्यम्। त्रि॰ भवनीये॥ भवितव्य मभवत्येवनारिकेलफलाम्बुवत्। ग न्तव्यंगतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थव-त्॥

भवितव्यता। स्त्री॰ नियतौ, भाग्ये। अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे। कालभार्यायाम्॥

भविता। त्रि॰ भविष्णौ॥ भवनशीलः भू॰। तृन्निति तृन्॥

भविनः। त्रि॰ काव्यकर्त्तरि॥

भविलः। पुं॰ भव्ये॥ भवति। भू॰। सलिकल्यनीत्यादिना॰ इलच्॥ षि ड्गे। विदूषके॥

भविष्णुः। त्रि॰ भवितरि, भूष्णौ॥ भवनशीलः। भुवश्चेति॰भवतेरि-ष्णुच्॥

भविष्यम्। न॰ पञ्चशताधिकचतुर्द्दश सहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे॥ यथा। चतुर्द्दशं भविष्यंस्यात् तथा पञ्चशतानिचेतिश्रीभागवतम्॥ अपिच। चतुर्द्दशसहस्राणितथा पञ्चशतानिच। भविष्यंपरिसंख्यातं मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिदेवी भागवतम्॥ त्रि॰ भविष्यत्का ले॥

भविष्यत्। त्रि॰ आगामिकाले। वर्त्तमानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले-॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्प त्तिकत्वे। अनागते। श्वस्त ने॥

भव्यः। पुं॰ कर्मरंगतरौ॥ न॰ अ स्थनि॥ फलविशेषे चालता॰ इ॰ गौ॰ दे॰ प्र॰। वभेदक्षशोधने॥ भव्यंस्वादुकषायाम्लं ह्यमास्य विशोधनम्। तदेवपक्वं दोषघ्नंगुरु ग्राहिविषापहम्॥ पुं॰ न॰ रस भेदे॥ त्रि॰ शुभे॥ सत्ये॥ योग्ये॥ भाविनि॥ जनिष्यमाणे॥ भवति॰ भाव्यमनेनवा। भव्य गेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्ला व्यापात्यावेति॰ कर्त्तरि॰ भावे वायतासाधुः॥

भव्या। स्त्री॰ उमायाम्। करिकणा याम्॥

भषः। पुं॰ कुक्कुरे॥ भषति। भष॰। अच्॥

भषकः। पुं॰ कुक्कुरे। शुनि॥ भषति। भषपैशुन्ये। क्वुन्॥

भषणम्। न॰ बुक्कने। प्रवर्त्ते॥

भष० ल्युट् ॥

भषा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री० शुन्याम् ॥ भषतिपान्थम् । भषभर्त्सने । पचादौ • भषडितिपाठात् ० टिड्ढे तिङीप् ॥

भसद् । स्त्री० भास्करे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्डवखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । श्रृदृभसोदिः ॥

भसन: । पुं० भ्रमरे ॥

भसल: । पुं० काले ॥

भसितम् । न० भस्मनि ॥

भसूचक: । पुं० दैवज्ञे ॥

भस्त्रका । स्त्री० चर्मप्रसेविकायाम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं बाधित्वा० सम्भस्त्राजिनेतिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

भस्त्रा । स्त्री० अग्निदीपकचर्मनिर्मितयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकायाम् ॥ जलादिनीयते येनलोहादि धमायते तथा । चर्मणोविकृतिः सावै भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । तितुत्रेतिनेट् । । अजादित्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री० भस्त्रिकायाम् । भस्त्रायां ॥

भस्त्रिक: । त्रि० भस्त्रयाजलाहरणकर्त्तरि । भिस्ती० इ० भा० ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ॥ स्त्री०-भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥

भस्मक: । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । यथा । कट्वादिरूक्षान्नभुजांनराणांक्षीणे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्निर्भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात् । तस्मादसौभस्मकसंज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते च धातून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टं यथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन्कृत्वेवात्यग्निसम्भवान् । पक्त्वान्नमाशुधात्वादीन्सक्षिप्रंनाशयेद्ध्रुवम् ॥ इ०

भस्मकार: । पुं० रजके ॥

भस्मगन्धा । स्त्री० रेणुकायाम् । हरेणौ ॥

भस्मगन्धिका । स्त्री० हरेणवामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्मगन्धोस्त्यस्याः । अतइनि । ठनाविति ठन् । टाप् ॥

भस्मगन्धिनी । स्त्री० रेणुकायाम् । हरेणवाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोस्त्यस्याः । अतइनिठनावितीनिः । ङीप् ॥

भस्मगर्भः । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ वभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालया । पूजितोपिमहादेवोनस्यात्तस्यफलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धाचव्रक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये०इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजः स्मृतम्

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मित । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने । चैतन्यरूपे ॥ यथा । अभारूपस्यविश्वस्यभानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नावकल्पेतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भातिभादीप्तौ । दृशिग्रहणात्०डः । टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेकटौ० इ० मी० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ मत्स्यविशेषे । भेकटौ० इ० भा० ॥ भाकूटोमधुरः शीतोहृद्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरः स्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्तेसाधु । भक्ताणः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मैनियुक्तंदीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्त्रीक्लिबमाणांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशित्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्याराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेय: । पुं॰ करे । राजस्वे । ग्रामादेराजग्राह्ये षष्ठभागादौ ॥ दायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्यो धेयइतिस्वार्थे॰ धेयप्रत्यय: ॥ न॰ भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री॰ भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न॰ भागपत्रे ॥ भागायलेख्यम् ॥

भागवत: । पुं॰ भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यंभगवदाश्रय: । एतस्तदीयसेवायांसभागवतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहेनास्तिघण्टावागरुडान्विता । पुरतोवासुदेवस्यनसभागवत: कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषुय: पश्येद्भगवद्भावमात्मन: । भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तम: ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसम: शान्त: सवैभागवतोत्तम: । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनकाङ्क्षति । विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तम: ॥ शिवेचपरमेशाने विष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्तेतेवैभागवतोत्तमा: ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न॰ अष्टादशपुराणान्तर्गतेअष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे ॥ महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकंदेवीभागवतंनाममहापुराणंद्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकंविष्णुभागवतमितिविवेक: ॥ अष्टादशसहस्रंवैपुण्यंभागवतंकिलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्या मायोपाधिकब्रह्मरूपिण्या:प्रातिपदिकं॰ सर्वंखल्विदमेवाहंनान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकसूत्रभूतमेवसर्ववेदसारंसर्वंखल्विदंब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चिनेतिसर्ववेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकंपुराणंमन्त्ररूपंभगवत्यावटपत्रशयानायविष्णवेप्रकटीकृतंयत्तत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि॰ भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्द्धोवृद्धि: आय: ॰ शुल्कम् ॰ उपदावाअस्मिन्दीयते । भागिकंशतम्॰ भागिकाविंशति: । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि॰ अंशिनि ॥ ग्राहिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना ॰ भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेय : । पुं० भगिनीपुत्रे । स्वस्रीये ॥ भगिन्या : अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री० भगिन्यास्त्यपत्ये। भानजी० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरि : । पुं० स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धे मुनौ ॥ कविविशेषे । शतलुम्पके० इति जटाधर : ॥

भाग्यम् । न० प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणो : । नियतौ । दैवे । दिष्टे । फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि । जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो । भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यतेऽनेन०भजते वा । भज सेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ त्रि० भागिके ॥ भागोत्र वृध्यादिरस्मिन्दीयते । भाग्यं शतम्० भाग्याविंशति : । भागाद्यच्चेति०यत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भाग्ययोग : । पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ पञ्चमेन्दोरविःषष्ठेवर्त्तते नवमेगुरुः। भाग्ययोगाभिधे योगेनिहन्तावैरिणांसदा ॥

भाग्यवान् । त्रि० भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री० तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव० अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिवालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवु : ० तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशेतुष्टि : साभाग्याख्यातुष्टिर्वृष्टिरुच्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि० भङ्ग्ये । भङ्गाक्षेत्रे ॥ भङ्गायाभवनमुचितम्। विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

भाजक् । अ० शीघ्रे ॥

भाजनम् । न० पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ य : संवादयतेनित्यं योऽतिवार्ताक्षितिपति । यस्तप्रोनतपतिष्ठेत्सोऽर्थस्यभाजनम् ॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट् ॥

भाजित : । त्रि० पृथक्कृते । विभक्ते । न०भागे ॥

भाजी । स्त्री० शाणायाम् । पक्कायाम् ॥ जानपदेतिङीष् ॥

भाज्यः । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥
भाटकः । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा० इ० भा० ॥
भाट्टः । पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्ववादिनि भट्टाचार्यमतानुसारिणि मीमांसके ॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोब्रुवते भाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृतेः ॥ जडोभूत्वातदाऽस्वाप्समितिजाड्यस्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिं नकथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्चश्रुतः सुप्तोत्तितस्त्वयम् । अप्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतवद्युतः ॥
भाणः । पुं० नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥
भाण्डः । पुं० गर्दभाण्डवृक्षे ॥
भाण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादिभाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणिङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्डः । ॥ भणतिवा । डः । पचाद्यच् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणे सुखेच । अच् । पृषोदरादिः ॥ भाण्डवृत्तौ । भंडीआ० इ० भा० ॥
भाण्डपुटः । पुं० नापिते ॥ भाण्डेपुटाः यस्य सः ॥
भाण्डपुष्पः । पुं० सर्पविशेषे । कौक्कुटिकन्दले ॥
भाण्डागारम् । न० गृहविशेषे । अन्नादिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥
भाण्डागारिकः ॥ त्रि० भाण्डागारे नियुक्ते । भण्डारी० इ० भा० ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥
भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्यास्ति । इनिः ॥
भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्वनाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृषितः कामीविद्यार्थीकृषिकारकः । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान्प्रबोधयेत् ॥
भाण्डिः । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥
भाण्डिलः । पुं०) नापिते ॥
भाण्डिवाहः । पुं०)
भाण्डीरः । पुं० वटवृक्षे ॥ व्रजमण्डलान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयवटवने ॥
भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्तः ॥ दीप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥
भातिः । स्त्री० शोभायां ॥
भातुः । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भादीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥
भाद्रः । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासिखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञस्ववराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहासः ॥ अत्रगोः प्रसवेनारदः । भानौसिंहगते चैवयस्यगोः सम्प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टंषड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत् । पश्चाच्छान्तिंप्रकुर्वीतयथाविशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपदः । पुं॰ वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री॰ प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे॰उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच । भद्रमेव॰ ॥ भाद्रम् । भाद्रंपदंयासां॰ताः ॥

भाद्रमातुरः । पुं॰ सतीतनये ॥ भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वायाः ॥

भानम् । न॰ आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानादृतेसत्त्वंनर्तनानंचितोऽचितः । चित्सत्त्वंदीपिना,ध्यासाद्दतेतेनाद्दमदयः ॥ भाति । भा॰ । ल्युः ॥

भानुः । पुं॰ किरणे । मयूखे । अंशौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा॰ । दाभाभ्यांनुः ॥ यद्वा ॥ भाति॰ चतुर्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्यः अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्ताहैत्पितृविशेषे ॥

भानुः । स्त्री॰ भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री॰ रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ भानुरिवफलान्यस्याः । अजादिः ॥

भानुमान् । पुं॰ सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि॰ दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री॰ विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरोःप्रसादेनजिह्वाग्रेमेसरस्वती । तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंग्रथेतिवररुचिः

भानेमिः । पुं॰ गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभः । त्रि॰ नक्षत्रकान्तौ ॥ भस्याभेवाभायस्यायस्यसः ॥

भामः । पुं॰ क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्यहोभाममयावांबतपापमना । पुरुषादइवापत्यंसुहृदोहिंसिताःसुताः॥भाति । भा॰ अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निितिमन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

भामक : । पुं० भगिनीपती ॥ स्वा
र्थे क : ॥
भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥
सत्यभामायाम् । बिनापिप्रत्यय
मितिपूर्वपदलोप : ॥
भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥
भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ अव
श्यंभामते । भाम० । आवश्यके
णिनि : । ग्रह्यादिणिनिर्वा ॥ स्त्री
मात्रे ॥
भामिनीविलास : । पुं० जगन्नाथमि
श्रपण्डितराजकृते बिलासचयात्मके
ग्रन्थविशेषे ॥
भार : । पुं० वीवधे । विष्णौ । विंश
तितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे
। अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पा
गोण्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानी
याद्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते
। भृञ्भरणे । अकर्त्तरि चकार
केसंज्ञायामितिघञ् ॥
भारंड : । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुन्त
पक्षिणि ॥
भारत: । पुं०छागबाहने । बह्नौ ॥ नटे
॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥
भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥
महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोय
म् । तस्येदमित्यण् । सङ्ग्रामवि
शेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्मसङ्ग्राम
स्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्य
ण् ॥ त्रि० ज्ञानविरते ॥ भाज्ञा
नम्० तत्ररत : ॥
भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोका
त्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे
॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं
शृणुयान्नित्यंभारतंपरिकीर्त्तयेत्
। भारतंभवनेयस्यतस्यहस्तगतोज
य : ॥ योगोशतंकनकशृङ्गमयंद
दातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय
। पुण्याञ्चभारतकथांशृणुयाच्चनि
त्यं तुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचै
व ॥ नवनीतंयथादध्नोद्विपदांब्रा
ह्मणोयथा । ह्रदानामुदधि: श्रेष्ठो
गौर्वरिष्ठश्चतुष्पदाम् । यथैतानी
तिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ य
श्चैनंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादम
तत : । अक्षय्यमन्नपानंवैपितॄंस्त
स्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणा
भ्यांवेदंसमुपबृंहयेत् । बिभेत्य
ल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥
कार्ष्णंवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वा
र्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापिपा
पंजह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बु
द्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥
भारतवर्ष : । पुं० न० जम्बुद्वीपस्य
नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा
। हिमाह्वंदक्षिणंवर्षंभरतायददौ
पिता । तस्माच्चभारतंवर्षंतस्यना
म्नामहात्मन : ॥ तस्यनवभागाय्था

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध मे । समुद्रांतरितार्ज्ञेयास्तेस्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीप : कशेरुस्तता म्रवर्णोगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीप : सागरसंवृत : । योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षि णोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनाःस्मृता : । ब्राह्मणा : क्षत्रियावैश्या : शूद्राश्चान्त : स्थि ताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यै : कर्मभिः भक्तपावना : । तेषां संव्यवहारस्तएभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंच-वैतथा । महेन्द्रोमलय : सह्य : शुक्तिमानृक्षपर्वत : ॥ विन्ध्यश्च-पारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचला : तेषांसहस्रशश्चान्येभूधरायेसमीप गा : ॥ विस्तारोच्छ्रायणोरम्याविपु लाश्चित्रसानव : । कोलाहल : स वैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचल : ॥ वा तन्धमोवैद्युतश्चमैनाक : सुरसस्त था । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधन : पांडुराचल : ॥ पुष्पवीयंजयन्तौ चरैवतोर्बुदएवच । ऋष्यमूक : सगोमन्त : कूटशैल : कृत : सर: ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्ये ऽल्प पर्वता : । तैर्विमिश्राजनपदाम्ले च्छार्याश्चभागश : । तै : पीय

न्तेसरिच्छ्रेष्ठायास्ता : सम्यङ्निबो धमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चंद्रभा गातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवि तस्तैरावतीकुहू : । गोमतीधूतपा पाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशा देविकावंचुविशालागण्डकीतथा । कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पाद नि : सृता : ॥ वेदस्मृतिर्वेतसि नीराविघ्नीसिन्धुरेवच । वेणाच स्यन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रव-त्यपि । शिप्राह्यवन्तीचतथापारिपा त्राश्रया : स्मृता : ॥ शोणोमहान दश्चैवनर्मदासुरसाक्रिया । मन्दा किनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशा चिका । तथान्यापिप्पलाश्रोणीवि-पाशावञ्जुलानदी ॥ सरोरुजाशुक्ति मतीमङ्लीत्रिदिवाक्रतु : । ऋक्ष-पादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनि षधावती । वेणावैतरणीचैवसिनी वालीकुमुद्वती । तोयाचैवमहागौ रीदुर्गाचान्त : शिवातथा । विन्-ध्यपादप्रसूतास्तानद्य : पुण्यजलां-शुभा : । गोदावरीभीमरथीकृष्णा-वर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगा-वाह्याकावेर्यथापगा ॥ सह्यपादवि निष्क्रान्ताइमास्ता : सरिदुत्तमा: ॥

कृतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्प लावती । मलयाद्रिसमुद्भूतानद्यः शीतजलास्त्विमाः ॥ पितृसोमर्षिकुल्याचइक्षुलात्रिदिवालया । लाङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगा मन्दवाहिनी । कृशापलाशिनीचैवशुक्तिमत्प्रभवाः स्मृताः ॥ सर्वाः पुण्याः सरस्वत्यः सर्वागङ्गासमुद्रगाः । विश्वस्यमातरः सर्वाः सर्वाः पापहराः स्मृताः ॥ अन्याः सहस्रशःप्रोक्ताः क्षुद्रनद्यो द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहाः सन्तिसर्वकालवहाश्चयाः ॥ मत्स्याः कुशूलाः कुल्याश्चकुंतलाः काशिकोशलाः ॥ अर्बुदाश्चकुलिङ्गाश्चसमकाश्चवृकैः सह । मध्यदेशेजनपदाः प्रायशोमीप्रकीर्त्तिताः ॥ सह्यस्योत्तरेचैवयत्रगोदावरीनदी । पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोमनोरमः ॥ गोवर्द्धनपुरं रम्यं भार्गवस्यमहात्मनः ॥ वाह्लीकावाटधानाश्चआभीराः कालतोयकाः ॥ अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डिकाः । गान्धारायवनाश्चैवसिन्धुसौवीरमद्रकाः ॥ शतद्रुहाललित्याश्चपारदाहारमूषिकाः । माठराः रुहतकाः कैकयादशमानिकाः ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि

च । काम्बोजादरदाश्चैवबर्बराह्य-ङ्गलौकिकाः ॥ चीनाश्चैवतुषारा-श्चपह्लवावाह्यतोदराः । आत्रेयाः सभरद्वाजाः प्रस्थलाश्चदशेरकाः ॥ लम्पकाः सूनकाराश्चचूलिकाजाङ्गलैः सह । अपधाश्चालिमद्राश्चकिरातानाञ्चजातयः ॥ तामसाहंसमार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गणास्तथा । चूलिकाहुहुकाश्चैवऊर्णादार्वास्तथैवच ॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु०प्राच्यान्देशान्निबोधमे । अम्बुवाका मुद्गरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिराः ॥ तथाप्रवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिकाः ब्रह्मोत्तराः प्रविजया भार्गवाङ्गेय मर्द्दकाः । प्राग्ज्योतिषाश्चमद्राश्चविदेहास्ताम्रलिप्तकाः । मल्लामगधगोमेदाः प्राच्याजनपदाः स्मृताः ॥ अथापरेजनपदादक्षिणा पथवासिनः । पाण्ड्याश्चकेरलाश्चैवचोलाः कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुका मूषिकाश्चैवकुमारावानवासिकाः । महाराष्ट्रामाहिषिकाः कलिङ्गाश्चैवसर्वशः ॥ आभीराः सहचैषीकाआटव्याशवराश्चये । पुलिन्दाविन्ध्यमालेया वैदर्भादण्डकैः सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैव अश्मकाभोगवर्द्धनाः । तैलिकाः कुन्तलाह्यन्ध्राउद्भिदानलकारकाः ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा० अपरा

न्तान्निबोधमे । सौपारकाः का लनदादुच्चास्तालीयकैः सह ॥ का रस्करलोहजङ्घावामेयाराजभद्र-काः । तोसलाः कोशलाश्चैवचैपु राविदिशास्तथा ॥ तुषारास्तुम्बरा श्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दा-श्चसुशीलाश्चरूपमांसामसैः सह । तथाकुरुमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः । नासिकाख्याश्चयेचान्येयेचैवान्तर-नर्मदाः ॥ मारुकच्छाः समाहेयाः सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्च-सुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥ इत्येतेह्यपरान्ताश्चशृणुविन्ध्यनिवा सिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकला-श्चोत्कलैः सह । उत्तमर्णादशार्णा श्चभोजाः किष्किन्धकैः सह । अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राह्यवन्त यः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्य पृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रव च्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हारा हंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः । कुत्साः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः सहहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाभै वकिरातास्तामसैः सह । कृतत्रे तादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥ एतत्तुभारतंवर्षंचतुः संस्थानसंस्थि तम् । दक्षिणेपरतोह्यस्यपूर्वेणचम होदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यका र्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं

वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वममर ेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा । मृगपक्ष्य म्बरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्था वराणाञ्चसर्वेषामतोव्रह्मन्शुभाशु भैः । प्रयान्तिकर्मभूर्व्रह्मन्नान्या लोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षे सदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुषमा प्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः चितौ । मनुष्याः कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यंसुरा सुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्म क्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियते कर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्री मार्कण्डेयपुराणेभारतखण्डवर्णनं नामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्न्यासिनां मध्येसन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । ना नाशास्त्रेषुयोविज्ञोनानाकर्मविशा रदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्यो हिचात्मवान् । सएवभारतिर्वीरोम हात्मानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् । अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुत्प्रो षिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्मयमोषधौ ॥ नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकी वीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रे चवीभत्सेवृत्तिः सर्वत्रभारती ॥ भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृतप्रायोवाग्व्या पारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । डुभृञ्

भूमृद्दयितजीवितम् । ततः प्रज्ञाद्यण्० ङीप् ॥

भारद्वाजः। पुं० बृहस्पतेः पुत्रे ॥ व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे द्रोणाचार्य्ये॥ ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥ भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्म्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूतिः। पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारयः। पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टिः स्त्री० उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्यकाष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टिः ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाहः। त्रि० भारिके ॥ भारंवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

भारवाहकः। त्रि० भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम्वहति । वह० । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहनः। त्रि० उष्ट्रादौभारवाहके ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भारस्यान्नादेर्वाहनः। वाहनमाहितादितिणत्वम् ॥

भारवाहौ । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नील्याम् ॥

भारविः। पुं० किरातार्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलुम्पो इतित्रिकाण्डशेषः।

भारवृक्षः। पुं० काक्षीनामकगन्धद्रव्ये ॥

भारशृङ्गः। पुं० रुरुनामकहरिणजातौ । वारैसिंगा० इ०भा० ॥

भारहरः। पुं० भारिके ॥ हरति । हृञ्० । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहारः। पुं० भारिके ॥ भारंहरति । हृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्तः। त्रि० भारवाहे ॥ भारेणाक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः श्रुतिषड्हयैः ॥ यथा । भाराक्रान्तामभतनुरियंगिरीन्द्रविधारणात्० कम्पंधत्तेश्रमजलकणंतथापरिमुञ्चति । इत्यावृत्वन्जयतिजलदस्वनाकुलवल्लवीसंश्लेषोत्थंस्मरविलसितंविलोक्यगुरुंहरिः ॥

भारिकः। पुं० भारवाहे ॥ भारोस्तिवाह्यत्वेनास्य । अतइनिठनाविति ठन् ॥

भारिः। पुं० सिंहे ॥

भारिटः। पुं० पक्षिविशेषे । श्यामचटके । शैशिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि० भारपीडिते ॥ भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य० अस्मिन्वा । इनिः ॥

भारीष्टी । स्त्री० भारवाष्टिकायाम् ॥

भार्गव : । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्य्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे०तस्यत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति०लुक्ति० भृगव : ॥

भार्गवा : । पुं० भू०भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भार्गवप्रिय : । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥

भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण्०ङीप् ॥

भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी०इ०भा० ॥ यथा । भार्गीरूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघु : । दीपनीतुवरागुल्मरक्तान्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्ज्पाके । घञ् । भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्याम्०इतिरमागम : । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृजोभर्जनेवा । घञ् । भर्गी स्त्यस्या : । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥

भार्ङ्गी । स्त्री० बनाकार्पास्याम् ॥

भार्य्य : । त्रि० भरणीये ॥ भृ०ड्भृञ्०वा । ण्यत् ॥

भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्यायाप्रियंब्रूयात्सपुत्रोयस्तुजीवति । सजीवतिगुणोयस्यधर्मोयस्यसजीवति । गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलंतस्यजीवनम् ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुयाभार्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥ भर्याकान्त्याआर्या ॥ भर्तुंयोग्या । डुभृञ्० भृभत्सेवा । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

भार्याट : । पुं० अन्यार्थंस्त्रीदातरि ॥

भार्याटिक : । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥

भार्यापती । पुं० सहोक्त्याजायापत्यो : । दम्पत्यो : ॥ भार्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादि : । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

भार्यारु : । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रोडयापरभार्यायांपुत्रोत्पादके ॥

भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥

भालदर्शनम् । न० सिंदूरे ॥

भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥

भालाङ्क : । पुं० करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कच्छपे ॥ हरे ॥

भालुकः । पुं० ऋक्षे । अच्छभल्ले । भल्लूके ॥ भलति । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायांकन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

भालूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भल्लपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात्साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥

भाल्लवेयः । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभ्रादेराकृतिगणत्वात् ढक् ॥

भाल्लुकः । पुं० भल्लूके ॥)

भाल्लूकः । पुं०)

भावः । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावदेवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्लभः । वीरसाधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणु भाउत्रयं देविदिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तुदेववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यत्रेताद्वापरयन्तंदिव्यभावविनिर्णयः । त्रेताद्वापरपर्यन्तंवीरभावतीरितम् ॥ मद्यंमत्स्यंतथा मांसंमुद्रामैथुनमेवच । श्मशानसाधनंभद्रे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितंसर्वं दिव्यवीरमतंप्रिये । दिव्यवीरमतंनास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषये प्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वात्मस्वरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहवृत्तेश्च० भवतेश्चेति० काशिकावचनाण्णः ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनंवा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ्वा ॥ भावाबुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतयः । सात्त्विकाव्यत्यये नैते रागमुक्ताश्चतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भाव संज्ञया विज्ञेयाः । एतेचसात्त्विकावोद्धव्याः । व्यत्यये

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जिता स्तामसाः। अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः । धर्मादिभिरन्विताबुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम् । भावयन्तिय तोलिङ्गं तेनभावाइतिस्मृताः ॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः। तत्र० सात्त्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः० शोकमो हादिरूपस्तुतामसः। वाह्याध्यात्मि कभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनत याऽस्थितोवाह्यः।सुखंदुःखंज्ञानंरागश्च त्येवमाकारआध्यात्मिकः॥ विभावः स्थायिसंज्ञश्च चसानुभावोथसात्त्वि कः। व्यभिचारीतिपञ्चैतेभावभे दाः प्रकीर्त्तिताः॥ अष्टमवत्सरे ॥ वहुक्षीरास्तथागावोधान्यञ्चवलव त्तरम्। जायन्तेसर्वशस्यानिभावे-वर्षेवरानने॥ ८ नवयक्षाणांशयना दिहादश्चचेष्टासु॥तन्वादित्वादश्वसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंश त्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे॥ यथा। यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टावि शतिसङ्ख्यकाः। अलङ्कारा स्तत्रभावहावहेलास्त्रयोङ्गजाः। तत्र भावोयथा। निर्विकारात्मकेचि त्ते भावःप्रथमविक्रिया। जन्मतःप्र भृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमा त्रोविकारोभावः। यथा। सएवसुर भिःकालः सएवमलयानिलः। सैवे यमवलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइ-ति॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभा वाऋतेचिच्छक्तेः॥

भावकः। पुं० भावे। मानसविकारे॥ त्रि०सत्ताश्रये॥

भावकरणम्। न०अभिप्रायस्यसूचने॥

तत्रभावज्ञः। त्रि० अभिप्रायज्ञे॥

भावतः। त्रि० भवदीये। भावत्के॥ भवतोऽयम्। भवतष्ठक्छसावित्यव वृद्धादित्यनुवृत्तेःशत्रन्तादणेव॥

भावत्कः। त्रि० भवदीये॥ भवतामय म्। भवतष्ठक्छसाविति० ठक्। इसुसुक्तान्तात्कः॥

भावनः। पुं० परमेश्वरे॥ सर्वेषांभो क्तॄणांफलानिभावयतिउत्पादयती तिव्याख्यानात् भजतेर्ण्यन्तात्ल्यु ट्॥ न० कल्पने॥ भावनायाम्॥ भावनन्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवा सने॥ भव्ये। चाल्ता इ० गौ० दे० भा० प्र० फलविशेषे॥

भावना स्त्री० ध्याने॥ पर्यालोचे॥ अधिवासने॥ कल्पनायाम्॥ सं स्कारे॥ भावनानामभवितुर्भवनानु कूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा। शब्दभवना०। अर्थभावना चेति॥ भाव्यस्यविपर्यासान्तरपरिहारे णचेतसिपुनःपुनर्निवेशने। निदि ध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

नन्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपायाम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनायाम् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् । त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रबिब्रमे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येका कर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकात थैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते । एतद्विहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररूपप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथमंमनः सम्भार्यमितिभावः । भावनानाम ज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामादिशति ० ब्रह्माख्येति । तामेवविषयत्रैविध्येनविविनक्ति ० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रवयंब्रह्मैवभावयामः । वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदमनुसन्दधमइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रियादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति ० अनुभावः । घञ् ॥ तत्ररतेरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासस्यच कपोलाकुंचना: ० नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ० एमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।

भावरूपम् । न० दृश्ये ॥

भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि ॥ भावः सृष्टिः ० तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥

भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धिः । स्त्री० अन्तः करणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदास्थिरचेतसाम् । निद्रालस्य प्रसक्तानांभावशुद्धिः कथंभवेत्इतिमहानिर्वाणतंत्रं ॥

भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्य कामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्यभावादत्यन्तसाम्यत्वेनविशिष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकाले मायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥

भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

भावार्थः । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।

भावालीना । स्त्री० छायायाम् ॥

भावाव:। त्रि० विश्वचालरि ॥ भावा न्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥

भावावबोध:। पुं० अभिप्रायपरिज्ञाने ॥ यथा । भावावबोधविहितोन दुनोतिदोषइति ॥

भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । प्रत्यक्षाइवयद्भावा: क्रियन्तेभूतभाविन:। तद्भाविकम् ॥ भूताश्चभाविनश्चेतिद्वन्द्व:। भाव: कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम् । उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रेतिपश्यामितवलोचने । भाविभूषणसम्भारांसाक्षात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥ अत्राद्ये भूतस्य० द्वितीयेभाविनोदर्शनम् ॥

भावित:। त्रि० वासिते । संस्कृते । ग्राहितहिङ्ग्वादिगन्धे व्यञ्जनादौ ॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म । भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिवाणिजन्त:। क्त:॥ भुवोवकल्कनइतिण्यन्तात्०क्तोवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥

भावितत्वम् । न० संस्कृतत्वे ॥

भाविताला । त्रि० शुद्धचित्ते ॥

भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति । भू० । भूवादिगृभ्योणित्रल् ॥

भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्काले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति० इनिणित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥

भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव: शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या:। अतइनि:। ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिन्याम् ॥

भावुक:। पुं० नाट्योक्त्याभगिनीपतौ ॥ न० भविके । कल्याणे । मङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥ त्रि० मङ्गलवति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे । उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवतिय:। कर्त्तरि० उकञ् ॥

भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥ भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहुलकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृतस्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मण:। भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतत्रब्रह्माप्यवाधक:॥ इति ॥ न० अवश्यभवितव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥ साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्तात्कर्म्मणियत् ॥

भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । संलापोभाषणमिति ॥ भाषव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नम्रेष्वाशुच्यधार्मिकै:सहसम्भाषेत ॥

भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वचने ॥ भाष्यतेप्रयोज्यप्रयोजकवृद्धव्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु-

भाषा

रोश्चेत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया ष्टादशभाषायथा। संस्कृता१ प्राकृता २ उदीची ३ माहाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७ अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ बाह्लिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणानिप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि ।। अथभाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानांसंस्कृतंस्यात्कृतात्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्याताहृशीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपुरचारिणाम् । चेटानांराजपुत्राणांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्या विदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका ॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्याहिदीव्यताम् । शकाराणांशकादीनांशाकारींसम्प्रयोजयेत् ।। बाल्हीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडादिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डालीपुक्कसादिषु ।। आभीरीशाबरी चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ।। तथैवाङ्गारकारादौपैशाचीस्यात्पिशाचवाक् । चेटीनामप्यनीचानामपि स्याच्छौरसेनिका ।।

भाषा

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैवस्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येणप्रमत्तस्यदारिद्र्योपप्लुतस्यच।भिक्षुबन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥ संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमासुच । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकेचित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्रन्तुतद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चोत्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥ योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सरसांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यं संस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषुबोद्धव्यानि । भाषालक्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्राकृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । नाटकेनियताःशस्ताएताभाषारसावहाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तु चतुर्द्दश ।मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौरसेन्यर्द्धमागधी ॥ बाल्हीकादाक्षिणात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ शकाराभीरचाण्डालशबरद्रविडोड्रजाः । वनौकसीविजातीनांविभाषाःसप्तकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनीचकाञ्चीपाञ्चलमागधी । द्राविडीपांचदेशीचभूतभाषाप्रकीर्तिताः ।। ।। वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोपनाभगरी । पाश्चालीषडपभ्रंशभाषा

स्य् दैशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोदरः॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघवे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदासस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनीयम् ॥

भाषापादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा । अर्थवद्धर्मसंयुक्तंपरिपूर्णमनाकुलम् । साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुबन्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धश्चनिश्चितंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तंनिखिलार्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमासपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थानावसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुतम् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्मप्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेकराजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालिङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम् । यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते ॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्यविवरणंभाषाशब्देकल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥ यथा । आचारः कुलमाख्यातिवपुराख्यातिभोजनम् । सन्ततिः पुण्यमाख्यातिदेशमाख्याति भाषितमिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे क्तः ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अभिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषेः कर्मणि क्तः ॥

भाष्यम् । न० चूर्णाम् ॥ सूत्रोक्तार्थप्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैः सूत्रार्थस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे० ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरतः । सूत्रार्थोवर्ण्यतेयत्रपदैः सूत्रानुसारिभिः । स्वपदानिचवर्ण्यन्तेभाष्यंभाष्यविदोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकारः । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥ महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोनर्दीये । पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहस्तुभाष्यकारस्यकुशाग्रीयधियावुभौ । नैवशब्दाम्बुधेः पारंकिमन्येजडबुद्धयः ॥ भाष्यंकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भाः । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥ भासते । भासृदीप्तौ । भ्राजभासेतिक्विप् । भाः० भासौ० भासः ॥

भासः । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशेषे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥ गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभासे ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥ स्वतस्तावदिदंजगत्चिज्जडोभयात्मकंभासते। यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडवस्तुभासनायैवेन्द्रियाणिसृष्टानितथापिचैतन्यस्य०चित्तगतव्यवहारस्य० उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

भासते । तत्रासति ० पश्चात् सममानस्य जडस्य प्रथमतोभा समानं चैतन्य मेव आत्मस्वं रूप मिति नि खिल० जडमुपेक्षन् चिन्मात्रं चित्तेवा सवेदितिजीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते ॥ सूर्ये । भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते। भास्० । तॄभूवहिवसिभासिसाधीति भच् षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥

भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं० सूर्ये ॥

भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षतयैवभासनशीले० आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे । त्रि० भासनशीले । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील : । भास्० । भञ्जभासमि दोघुरच् ।

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्या म् ॥

भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञैनसदा दानंददन्तिच । सदाचवायुभक्षा स्ते नित्यंयेऽर्चन्तिभास्करमितिभ विष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भा : करोति । दिवाविभेतिट : । कस्कादित्वात्स : । ते नविसर्ज नीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवत: वीरे ॥ अर्कवृक्षे ॥ न० सुव र्णे ॥

भास्करचषम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ । चु न्नौ० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्ताया म् ॥

भास्मन : । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकार : । अण् । अन्नितिप्रकृति भावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्य स्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाश वति ॥

भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौष धौ । कूठ० इं० भा० ॥ त्रि० प्रका शवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छील : । भासदीप्तौ । स्थेशभा सपिसकसोवरच् ॥

भि : सटा । स्त्री० भिक्षाटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याच्ञायाम् । अर्थ नायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि । अत्रग्रासमात्राभवेद्भिक्षेतिशातात प : । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति० भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचा रिणे० इत्यचकुल्लूकभट्ट : ॥ यदैव यतिब्रह्मचारिणोरुपस्थितिस्तदैव०

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं न रसिंहपुराणे । भिक्षाञ्चभिक्षवेद्द्यात्परिव्राड् ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्यसव्यञ्जनयुतादपि ॥ अकृतेवैश्वदेवेतुभिक्षौचगृहमागते । उद्धृत्यवैश्वदेवार्थं भिक्षांदत्त्वाविसर्जयेत् इति ॥ पाखण्डानुपक्रम्य ब्रह्मपुराणे तेभ्योदेयं गृहाद्वहिरित्यभिहितम् । भिक्षयालक्ष्यतेचर्यापरिग्रहविवर्ज्जिता । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात्सर्वं भोग्येषु दोषहक् गात्रयात्रामात्रहेतुभिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वभोग्यत्यागोभिक्षाशब्देनलक्ष्यतइत्यर्थः । इयञ्चचर्याविवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति ॥ यथाहुः । भिक्षाहारोनिराहारोभिक्षानैवप्रतिग्रहः । असतोवासतोवापिसोमपानंदिनेदिने ॥ भिक्षाप्राबल्यरक्षार्थंकन्याशीतनिवारिणी । अचलाकेशवेभक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम्० भिक्ष्यतेऽनयावा । भिक्षभिक्षायांलाभेऽलाभेच । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थगमने ॥

भिक्षाशित्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचार्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे ॥ आश्रमशब्दोयं धर्मिपरोधर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्यधर्मोयथा । भिःक्षोधर्मंप्रवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तम । वनाद्गृहाद्वाकृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यांतदन्ते तु अग्निमारोप्यचात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डीसकमण्डलुः ॥ सर्वारामंपरित्यज्यभिक्षार्थीग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्ष्यं सायाह्ने नातिलक्षितः । रहितेभिक्षुकैर्ग्रामेयात्रामात्रमलोलुपः । भवेत्परमहंसोवाएकदण्डीयमादिमान् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्त्वमिहाप्नुयात् ॥ योमम्यग्मितभुक्परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियोज्ञानीगृहीश्राद्धेऽपिमुच्यते । इतिगारुडे १०३ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्थश्चाश्रमोभिक्षोः प्रोच्यतेयोमनीषिभिः । तस्यस्वरूपंगदतोममश्रोतुंनृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषुत्यक्तस्नेहोनराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्णिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषुसमोमैत्रः समस्तेष्वेवजन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनांवाङ्मनः कर्मभिः क्वचित् । युतः

कुर्वीतनद्रोहंसर्वसङ्गांश्चवर्ज्जयेत्॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थितिःपुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते॥ प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारेभुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान्॥ कामःक्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये।तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत्॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्वायश्चरतेमुनिः। नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निंस्वमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्षोपरतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान्॥ मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःसुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः।अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तंसब्रह्मलोकंश्रयतिद्विजातिः॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्यायः॥ अपिच। चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूदकौ।हंसःपरमहंसश्चयोयःपश्चात्सउत्तमः॥ एकोभिक्षुर्यथोक्तःस्याद्द्वौचैवमिथुनंस्मृतम्। त्रयोग्रामःसमाख्यातऊर्द्ध्वन्तुनगरायते॥ नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा। राजादिवार्त्तातेषुस्याद्भिक्षावार्त्तापरस्परम्॥ इतिस्मृतिः॥ पुनश्च। अजिह्वःपण्डकःपंगुरन्धोवधिरएवच। मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षुःषड्भिरेतैर्नसंशयः॥ अत्रत्याजिह्वादिपदव्याख्यानंयथास्थानेद्रष्टव्यम्॥ अपिच। नन्दिनांनस्तुतिंकुर्य्यान्नकञ्चिन्मर्म्मणिस्पृशेत्॥ नातिव्याधिर्भवेत्तद्वत्सर्व्वत्रैवसमोभवेत्। नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्व्वदृष्टाञ्चनस्मरेत्। कथाञ्चवर्ज्जयेत्तासांनपश्येल्लिखितामपि॥ इति॥

भिक्षणशीलः। भिक्षधात्वायाम्। सनाशसभिक्षउः॥ बुद्धभिक्षुकेः॥ श्रावणीक्षुपे॥ कोकिलाक्षे॥

भिक्षुकः। त्रि० याचके। अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी। स्त्री० चीवरे॥

भिण्डः। पुं० भिण्डाक्षुपे॥)

भिण्डकः। पुं०)

भिण्डा। स्त्री० शाकक्षुपविशेषे० तत्फलेच। दे वसम्भवे। सुशाके। करपर्णे। वृत्तबीजे। भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीस्नोष्णाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता॥

भिण्डीतकः। पुं० भिण्डायाम्॥

भित्तम्। न० खण्डे॥ भिद्यतेस्म। भिदिर्विदारणे। क्तः। भित्तंशकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावो निपात्यते। यथा। भित्तंतिष्ठति ० खण्डमित्यर्थः॥

भित्तिः। स्त्री० कुड्ये। कांथ० कांध० कांध० भीत० इ० भा०॥ भिद्य

ते। भिद्दिर्०। क्तिन्॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते॥ मतल्लिकोद्घमिश्राः स्युः प्रकाण्डस्थालभित्तयइतिगण रत्नमहोदधिः॥

भित्तिका। स्त्री० भित्तौ॥ पल्लिकायाम्। पल्ल्याम्॥ भिनत्ति० भिद्यतेवा। भिद्दिर्०। कृतिभिदिलतिभ्यः किदिति० तिकन्॥

भित्तिचौरः पुं० चौरविशेषे। कुड्यच्छेदिनि। सेंधचोर० इ० भा०

भित्तिपातनः पुं० महामूषके। घूंस० इ० भा०॥

भिद्। स्त्री० प्रभेदे॥ भिनत्तिभिदिर्०। तच्छीलादिषु० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्किप्॥ त्रि० भेदकर्त्तरि॥

भिदकः। पुं० खड्गे॥ न० वज्रे॥

भिदा। स्त्री० भेदे॥ वस्त्रादिविदारणे। विदरे। स्फुटने। फाड़ा० फटा० फाड़ना० इ० भा०॥ भेदनम्। भिद्दिर्०। भिदादयङ्। टाप्॥ धन्याके॥

भिदिः। पुं० वज्रे॥ भिनत्ति। भिदिर्०। कृगृशृपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति० इः सचकित्॥

भिदिरम्। न० वज्रे॥ भिनत्ति। भिदिर्०। इषिमदीत्यादिनाकिरच्

भिदुः। पुं० पवौ॥ वज्रे॥ भिनत्ति। भिदिर्०। पृभिदिव्यधीतिकुः।

भिदुरम्। न० कुलिशे वज्रे॥ भिनत्ति। भिदिर्०। विदिभिदिच्छिदेः कुरच्॥ न० प्लक्षवृक्षे॥ त्रि० मिश्रे॥

भिदेलिमः। त्रि० भेत्तव्ये॥ भिद्यते कर्मणिभिदेः केलिमर॥

भिद्यः। पुं० नदे॥ भिनत्तिकूलम्। भिदिर०। भिद्योद्ध्यौनदे० इति० ल्यपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते॥

भिद्रम्। न० शतधारे। वज्रे भिनत्ति। भिदिर० स्फायीतञ्चीत्यदिनारक्॥

भिन्दिः स्त्री० कृपाणिकायाम्॥ भिन्दति। भिदिअवयवे। सर्वधातुभ्य इन्॥

भिन्दिपालः। पुं० चर्मपर्णीये। सृगे॥ गोफण० इ० भा०॥ भिभिन्दिंपालयति। पालरक्षणे। कर्मण्यण्

भिन्नः। त्रि० भेदविशिष्टे। दारिते। भेदिते। खण्डितावयवे। अन्यतसङ्गते॥ फुल्ले॥ विद्धे भिद्यतेस्म॥ भिदिर्०। क्तः। रदाभ्यांनिष्ठातोनः पूर्वस्यचदइति० दकारतकारयोर्नौ॥ न० अन्यार्थवचने। पुं० न० क्षतरोगविशेषे॥ तल्लक्षणंयथा। शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहतः। यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यभिधीयते॥ आशयः कोष्ठः॥

भिन्नक : । पुं० क्षपणे । बौद्धे । त्रि० ईषद्भिन्ने ॥ अनन्तस्यन्तगतौक्तादितिकन् ॥

भिन्नगाचिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे । फूट० इ० भा० ॥ भिन्नंगात्रमस्याः

भिन्नदर्शी । त्रि० अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मान : पुरुषाभिन्नदर्शिन : ॥ भिन्नंद्रष्टुंशीलंयस्य । णिनि : ॥

भिन्नधी : । त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक : । त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकत्वान्यतरावपि इत्यमर : ॥ भिन्न : अर्थोयस्यसः ॥

भिया । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । भिदाद्यङिइयङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्ल:। पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्र : । मालाभिल्लाकिराताश्चसर्वेपिम्लेच्छजातय: इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायांतीवराज्जात : । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुल्लोमल्लश्चधावक : । कुन्दकारोडोखलोवामृतभोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाता : कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धति : ॥

भिल्लगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरु : पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाश : । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ॥

भिषक्प्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषक्जितम् । न० औषधे ॥

भिषग्भद्रा । स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता । स्त्री० वासके ॥

भिषक् । पुं० वैद्ये ॥ हितोलिङ्गप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तम : ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्ववित् । रोगिभ्योऽर्थंसमादत्तेसदण्ड्यश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वं यथा । शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिण: । चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नंसूतिकान्नंभुक्त्वामासंव्रतीभवेत् । व्रतीयावकेन । तच्चधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेक : ॥ अपिच । यूयंचिकित्सकस्यान्नंपुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्याय : ॥ भिषज्यति । भिषज् रुग्जये । कण्ड्वादि : । क्विप् ॥ बिभेतिवा । ञिभी० । भिय : षुग्घ्रस्वश्चेत्युजि : ॥

भिस्सटा । स्त्री० दग्धिकायाम् दग्धान्ने ॥ भिस्साटीकते । टीकृगतौ ।

अन्येभ्योपीतिडः। ड्यापोरितिह्र
स्वः॥
भिस्सा। स्त्री० अन्ने। ओदने। भक्ते॥
बभस्ति। भसदीप्तौ। बाहुलकात्सः
छन्दसिबहुलमितीत्वम्। ब्राह्मण
भिस्से तिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि॥ य
द्वा। भेदनम्०भित्। सम्पदादि
त्वात्क्विप्। भिदंस्यति। षोअन्त
कर्मणि। आतोनुपे तिकः। पृषो
दरादिः॥
भिस्साखण्डम्। न० शालूके। भसीँड०
इ० भा० प्र० कन्दे॥
भीः। स्त्री० भये॥ ञिभीभये। सम्प
दादित्वात्क्विप्॥
भीतम्। न० भये त्रि० भययुक्ते॥ बि
भेति। ञिभी० क्तः०॥
भीतभीतः। त्रि० अतिशयेनभीते।
भीतप्रकारे॥
भीतिः। स्त्री० भये॥ ञिभीभये।
क्तिन्॥ कम्पे॥
भीमः। पुं० अम्लवेतसे॥ शिवे॥
पीठविशेषे॥ यथा। भीमेश्वरोभी
मपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागमः
॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतन
ये। वृकोदरे॥ त्रि०भयहेतौ। घो
रे॥ भयानके॥ बिभेत्यस्मात्। भी
मादयोऽपादाने० भियः षुग्वेति
मक्॥
भीमकर्मा। पुं० भीमसेने॥ भीमं०

हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य॥
भीमनादः। पुं० सिंहे॥
भीमनिर्ह्रादः। पुं० राक्षसान्तरे॥
भीमपूर्वजः। पुं० भीमाग्रजे। युधि
ष्ठिरे॥
भीमरथः। पुं० तामसमनुवंशजाता
सुरविशेषे॥ हरिणाकूर्मरूपेणहतो
भीमरथोऽसुरइतिगारुडे गयामाहा
त्म्ये ८६ ऽध्यायः॥
भीमरथी। स्त्री० जनानामवस्थाविशे
षे॥ यथा। वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे
सप्तमेमासिसप्तमी। रात्रिर्भीमरथी
नामनराणामतिदुस्तरा॥ नराणां
दुरितक्रमेतिचपाठः॥ तामतीत्यन
रोयोसौ दिनानि यानिजीवति।
क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षि
णैः॥ गतिः प्रदक्षिणंविष्णोर्जल्प
नंमन्त्रभाषणम्। ध्यानंनिद्रासुधा
चान्नं भीमरथ्याः फलश्रुतिः॥ न
दीविशेषे॥
भीमविक्रान्तः। पुं० करिमाचले।
सिंहे॥ भीमश्चासौविक्रान्तः॥
त्रि० भयानकविक्रमवति॥
भीमशासनः। पुं० यमे॥ भीमंशास
नंयस्य॥
भीमसेनः। पुं० मध्यमपाण्डवे। भी
मेवृकोदरे॥ कर्पूरप्रभेदे। भीम
सेनोकर्पूरइतिभाषा॥ यथा। पी
तासोभीमसेनस्तदनुशितकरः शङ्क

रावासमंज्ञ : । पांशु : पिङ्गोऽञ्ज सारस्तदनुहिमयुताबालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिम: शीतल: पत्रिकाख्याक ूरस्येतिभेदागुणरसमहसावैसदृश्येनदृश्या : ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचनाच गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । भीमादेवी । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकादश्याम् ।। भैम्याम् ॥

भीर : । त्रि० भयदे ॥ भियंराति । रा । क : ॥

भीरु : । पुं० इक्षुप्रभेदे ॥ यथा । भीरु : श्लेष्मकर : स्वादुरविदाहीगुरु: स्मृत : इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके । चक्रौ । डरपोक० इ० भा० ॥ रणे भीरो : स्वर्गाभाव : ॥ विभेति । ञिभीभये । भिय : क्रुक्लुकनाविति०क्रु : ॥ स्त्री० भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ छायायाम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक : । पुं० इक्षुप्रभेदे। भोरुरी० इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेचके ॥ न० वने ॥ त्रि० भयशीले । भीलुके । चक्रौ ॥ विभेति । ञिभी० । क्रुकन् ॥

भीरुहृदय : । पुं० मृगे ॥

भीरू : । स्त्री० भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

भील : । पुं० भिल्ले ॥ भियंलाति । ला० क:० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुक : । त्रि० भयप्रकृतिकेजने । चक्रौ ॥ विभेति । ञिभी० । भिय : क्रुक्लुकनाविति क्लुकन् ॥

भीषण : पुं० भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि० गाढे ॥ दारुणे ॥ भीरुरसान्विते ॥ भीषयते । ञिभी० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्म : । पुं० गाङ्गेये । पाण्डवानां पितामहे ।। रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भयानकरसे ॥ त्रि० भयहेतौ । भयङ्करे ।। विभेत्यस्मात् । ञिभी० । भिय : षुग्वेति०मक्० षुगागमश्च

भीष्मक : । पुं० रुक्मिण्या : पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ।।

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्त्तिकशुक्लपक्षी यैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथि कर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेश जातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्म पाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनो- र्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयत : । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैलो क्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भीसटम् । न० श्लेमान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्तः भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्व र्थीयोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तर पदलोपोचद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ताः । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणे षूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्० पश्चात्समुज्झितम् । पूर्वकालेकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि०भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वंभुक्तम्०पश्चादुज्झितम् । पूर्वं कालेकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजो कौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेति क्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । कचाग्रत्वद्दलाग्रे हासुगन्धिन्यूर्द्धरोमिका । अन्यथाअर्थहीनानामसौनिःस्वस्य रोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्पौश्लिष्टौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौवाहूवृत्तौपीनौनौनरेश्वरे ॥ निस्वानांरोमशौकृस्वौश्लिष्टौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भुज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कलेशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारण: । पुं० गरुडे ॥
भुजगभोगी । ० मयूरे ॥
भुजगराज: । पुं० शेषाहौ ॥ भुजगानां राजा । टच् ॥
भुजगशिशुभृता । स्त्री० बृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौम: । यथा । इह तटनिकटभौणीभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलिते नागेन्द्रजनसुखद्रासा ऽ भूत् ॥
भुजगात्मक: । पुं० गरुडे ॥
भुजगाभोजी । पुं० मयूरे ॥
भुजगाशन: । पुं० पक्षिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगानश्नाति । अश० । ल्यु: । भुजगाश्शनं यस्यवा ॥
भुजङ्ग: । पुं० अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे: सुपिखच् खश्चड्डिद्वावाच्य इतिडित्वपक्षे टिलोप: ॥ सीसके ॥
भुजङ्गघातिनी । स्त्री० सर्पाक्ष्याम् । चत्कर्य्याम् । कङ्कालिका० इ० गौ० दे० भा० ॥
भुजङ्गजिह्वा । स्त्री० महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥
भुजङ्गप्रयातम् । न० जगतीछन्द: प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारै: ॥ यथा । सदारात्मजभ्रातिभृत्योविहायस्मृतं इन्द्रं जीवितं लिप्समान: । मयाक्लेशित: कालिमे त्वं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतं सागराय ॥
भुजङ्गभुक् । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥ गरुडे ॥
भुजङ्गभोजी । पुं० राजसर्पे ॥
भुजङ्गम: । पुं० सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे: सुपिवाच्यइतिखच् । खश्चडिद्वावाच्यइति डिद्भावे टिलोपाभाव: ॥ न० सीसके ॥
भुजङ्गलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥
भुजङ्गविजृम्भितम् । न० उत्कृतिच्छन्द: प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । हेलोद्यन्यञ्चत्पादप्रकटविकटनटनभरोरयात्कारतालकस्फारप्रेङ्खद्भूजावहै: स्तुतितरलनवकिशलयतरङ्गितहार ध्रुक् । यस्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्या-मुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युत: पायान्नश्छिन्दन्कालिन्दीह्रदकृतनिजवसतिर्बृहद्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥
भुजङ्गसङ्गता । स्त्री० बृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेलिव-

त्सचारकश्चपलः सदैवतांहरिः ॥
भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दन ध्वजे । गरुडे ॥
भुजङ्गाची । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अचति । अचूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोचियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गाचिसदृशेलचणा ॥
भुजङ्गाख्यः । पुं० नागकेसरे ॥
भुजशिरः । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिरः ॥
भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाद्टाप् ॥
भुजाकण्टः । पुं० कामाङ्कुशे । नखे॥
भुजादलः । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥
भुजिः । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजेः किच्चेति० इः ॥
भुजिष्यः । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तसूत्रे । दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम् ० भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥
भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥
भुज्युः । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकाविति युक् ॥
भोजनेवा ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥
भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जाने॥ भुजे० लटः शतृ ॥
भुञ्जानः । त्रि० भुञ्जति । यथा त्रिषुधामसुयद्भोज्यंभोक्तायश्चप्रकीर्तितः । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानोनलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजेः कर्त्तरिलटः शानच् ॥
भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्० । भृञउच्चेति० इक्प्रत्ययः
भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ विष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतप एवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तु परिकीर्त्तिताः ॥ अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि० इति भुवनमयंलोकः ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनक रणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्त्वाद्गुणाभावः ॥
भुवनकोषः । पुं० भूगोले ॥
भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निवसन्ति० इतितात्पर्य्यार्थाभिज्ञै ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ॥

भुवनेश्वर: । पुं० एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री० महाविद्याविशेषे। साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम्॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिधरांदेवीं चिदात्मिकाम् । वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाधः करमारभ्यदक्षिणाधः करपर्य्यन्तम् । तदुक्तं महासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । दशपटल्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेप्रोक्तेवामेपाशमथेष्टदमिति॥

भुवन्यु: । पुं० भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू० । कन्युच्चिपिशेति० बाहुव: कन्युच् ॥

भुवर्० । अ० अन्तरिक्षे । गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू० । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोक: । पुं० भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयत्रसिद्धादिमुनिसेवितम्। भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । तिथिलचोभुवर्लोकोध्रुवप्राप्तोमहीतलात्॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्राप्तइति० ज्योतिश्चक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपञ्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थ: ॥

भुवि: । न० अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू० । भुव: किदिति० इन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री० अस्त्रांतरे । अग्नियन्त्रे । यथा । उड्डीयोड्डीयचप्राप्यनदन्तौदशकर्टका । क्रमतेचानतानीयासाभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ० रसातले ॥

भू: । स्त्री० स्थानमात्रे ॥ एकाङ्कव्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ दृष्ट्वात्मविजयव्यग्रान्नृपान्हसति भूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योः क्रीडनकानराः ॥ भवति० भवनंवा । भू० सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्विप्के ॥ भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विप्के ॥ उत्पत्तौ ॥

भूक: । पुं० न० काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू० । सृवृभूशुषिमुषिभ्य: कक् ।

भूकदम्ब: । पुं० अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूकदम्बक : । पुं० यवान्याम् ।
भूकदम्बिका । स्त्री० महाश्रावणिकायाम् ॥ मुण्डाम् ॥
भूकन्द : । पुं महाश्रावणिकायाम् ॥
भूकम्प : । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स-यथा । यामक्रमाच्च भूकम्पोद्विजादीनामनिष्टद : । अनिष्टद : क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतिवशिष्ठ : ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघूर्णितलोचन : । तदाचलतिभूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुव: कम्पो भूकम्प: ॥ मेषेवृश्चिकभेगज : प्रचलतिव्यासादिभि : कथ्यते चापे मीनकुलीरभेचवृषभेसन्ध्ये चलेत्कच्छप : । यूकीकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुनेकन्यामृगेपन्नगस्तेषामेकतमोयदिप्रचलतिक्षोणीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंच्च यंमरणं चापिपन्नगे । सर्वंचसुखदञ्चैवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्याग्नेयमारुतयो : । क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीडान्तेजनाश्चापि ॥ क्षितचतुर्थपञ्चमदिनेमासिपक्षेक्षिपत्ववे । भवतियदाभूकम्प:प्रधाननृपनाशनंकुरुते।सचायंभूमिजोत्पातविशेष:॥यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम् । जलाशयानांवैकृत्यं भौमंतदपिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । क्षितिकम्पमाहुरेके वृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेनविहत : क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्येप्राहुराचार्या : ॥ गिरिभि : पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाम ममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भि : शक्ताहंनास्यखेदस्य ॥ तस्या : सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामह : प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्या : क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्र:कृतमित्युक्त्वामाभैषीरितिचवसुमतीमाह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणा : सदसत्फलाववोधार्थम् । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशो : कम्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्योवाराह्यांसुविचक्षणै : ॥
भूकर्वुदार : । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके ।
भूकर्वुदारक : । पुं०) भूशेलौ । कोटालसीडा० इ० भा० ॥ भूकर्वुदारोमधुर : कृमिशूलापह : परम् । बालप्रकोपन : किञ्चित्शीतल : खर्जमारक : ॥
भूकल : । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

भूकश्यपः। पुं० वसुदेवे ॥

भूकाकः। पुं० स्वल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे ॥ नीलकपोते ॥

भूकुम्भी। स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूकुष्माण्डी। स्त्री० विदार्याम् ॥

भूकेशः। पुं० शैवले ॥ वटे ॥

भूकेशा। स्त्री० राक्षस्याम् ॥

भूकेशी। स्त्री० अवल्गुजे ॥

भूक्षित्। पुं० सूचीरोमणि। शूकरे ॥

भूखर्जूरी। स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम्। भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥

भूगरम्। न० विषे ॥

भूगर्भः। पुं० भगवति। भूर्गर्भे यस्य भूः सर्वभूताश्रयभूतागर्भइवान्तर्वर्त्तिनीयस्य भूसत्तागर्भोऽस्येतिवा॥ भवभूतिनाम्नि० कवौ ॥

भूगोलः। पुं० ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे ॥ भोज्यंयथासर्वरसंविनाज्यं राज्यंयथाराजविवर्जितञ्च। सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकरणंविनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमतिः स्मयात्पटुवटुभ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः। ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥

भूचरः। त्रि० भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम्। न० अंधकारे ॥ भुवःछाया। छायाबाहुल्ये० इति क्लीवता ॥

भूजन्तुः। पुं० भूनागे ॥

भूजम्बूः। स्त्री० गोधूमे ॥ बिकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥

भूतः। पुं० देवयोनिविशेषे ॥ सच अधोमुखोर्द्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रहः ॥ कुमारे ॥ कृष्णचतुर्द्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ अभोगर्यविषेशेषु। न० क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ ॥ जन्तौ। युक्ते। न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे। त्रि० उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ ऋते। सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशेषे। वृत्ते। अतीते। गते ॥ परमार्थे ॥ विद्यमानेवस्तुनि॥ अतीतोत्पत्तिके। जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्दः समार्थइतिशाब्दिकाः। यथा पितृभूतः। देवभूतोयमिति पूर्वमपिविद्यमाने ॥ भवनधर्म्मिणि ॥ भाव्यतेस्म। भूप्राप्तौ। आधृषाद्वेतिणिजभावःपक्षे० क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा। अर्श आद्यच् ॥ अभवद्वा। भुवोगत्यर्थेति० भूतार्थेक्तरिक्तः ॥ अर्द्धर्चादिः ॥

भूतकृत्। पुं० धातरि। द्रुहिणे।

भूतानि करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोतिहिनस्तिवा । कृञ्० । क्विप् तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणं समाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण ० भूतानिकरोतिइतितथा ॥

भूतकेशः । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानांकेशइव । भूतः केशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री० भूतावेशे ॥

भूतगणः । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामनिगंधद्रव्ये ॥

भूतग्रामः । पुं० देहेन्द्रियसङ्घाताकारेणपरिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं० भूर्जवृक्षे । उष्ट्रे ॥ लशुने । त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्द्दशी । स्त्री० कार्त्तिककृष्णचतुर्द्दश्याम् । यमचतुर्द्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ वहिरिन्द्रियग्रहणायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषाः ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं० श्लेष्मातकवृक्षे ॥

भूतध्रुक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतानिद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतध्रुक्कोलभेतशम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथः । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथः ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यआशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं० श्वेतसर्षपे ॥ सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । णशअदर्शने ल्युट् ॥

भूतपतिः । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पतिः ॥

भूतपत्री। स्त्री॰ तुलस्याम् ॥
भूतपुष्पः। पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥
भूतपूर्णिमा। स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम्। शारद्याम्। कोजागरायाम् ॥
भूतपूर्वः। त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥ पूर्वं भूतः। सुप्सुपेतिसमासः। भूतपूर्वेचरडितिर्निर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपातः ॥
भूतप्रादुर्भावः। पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भावः ॥
भूतभावनः। पुं॰ सर्वभूतपितरि। ईश्वरे। भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा। भवतेर्ण्यन्ताद् युच् ॥
भूतभृत्। पुं॰ विष्णौ ॥ भूतानि बिभर्त्ति धारयति॰ पोषयतिवा॰। डुभृञ्॰। क्विप्। तुक् ॥
भूतभैरवः। पुं॰ भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहेचूर्णविशेषे ॥ यथा। एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघनः। सविडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥
भूतमात्रा। स्त्री॰ शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥
भूतमारी। स्त्री॰ चीडानामनिर्गंधद्रव्ये ॥
भूतयज्ञः। पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतबलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योबलिहरणे ॥
भूतयोनिः। पुं॰ परमात्मनि ॥ भूतानांयोनिः ॥
भूतलिका। स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥
भूतवासः। पुं॰ कलिद्रुमे ॥ भूतानांवासः। भूतानांवासोस्मिन्वा॥
भूतविक्रिया। स्त्री॰ अपस्माररोगे ॥
भूतवित्। पुं॰ लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि॰ तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥
भूतविद्या। स्त्री॰ भूततन्त्रे ॥ यथा। भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्षःपितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥
भूतवृक्षः। पुं॰ शाखोटवृक्षे। श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥
भूतवृक्षकः। पुं॰ शाखोटे ॥ बहुवारके लसोड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥
भूतवेशी। स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम्। श्वेतसुरसायाम्। श्वेतन्यवारी॰ इ॰ भा॰ ॥ भूतानिविशन्ति। विशप्रवेशने। कर्मण्यण् ॥
भूतब्रह्मा। पुं॰ देवले ॥
भूतसञ्चारः। पुं॰ भूतोन्मादरोगे। भूतक्रान्तौ। ग्रहागमे ॥
भूतसञ्चारिणी। स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम् ।

भूतसञ्चारी । पुं॰ दावानले ॥

भूतसर्गः । पुं॰ भूतसृष्टौ । देवासुरभेदेनभूतानांसृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्राजापतीयश्चसौम्यऐन्द्रस्तथैवच । गान्धर्वोऽथयक्षकौबेरोरक्षः पैशाचमानुषाः ॥ स्थावरः पाशवोमार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधोह्येषभूतसर्गः प्रकीर्तितः ॥

भूतसारः । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

भूतसृट् । पुं॰ ब्रह्मणि ॥

भूतहन्त्री । स्त्री॰ वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥

भूतहरः । पुं॰ गुग्गुलौ ॥

भूतहारि न॰ देवदारुणि ॥

भूता । स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्येतुयानितीर्थानिसन्तिवै । पूजितानिभवन्त्यत्रभूतायांपारणेकृते ॥ अपिच । शिवरात्रिव्रतेभूतांकामविद्धांविवर्ज्जयेत् ॥

भूताङ्कुशः । पुं॰ गौ॰ दे॰ स्वनाम्ना प्रसिद्धे वृक्षे । कशेरुकेः । ग्रहाङ्कुशे ॥ भूताङ्कुशस्तीव्रगन्धः कटुरुष्णस्तथोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥

भूतात्मा । पुं॰ देहेपृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् भूतान्येवात्मास्वभावोयस्य सः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे हिरण्यगर्भे ॥ भूतानांव्यष्ट्युपाधीनामात्मानिवन्तासमष्ट्युपाधित्वात् इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानांप्राणिनामात्माऽन्तर्यामी ॥

भूतादिः । पुं॰ सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानांभवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतांसर्वेषामादिः कारणं कर्त्तृपादानोभयात्मकमितियावत् ॥

भूतादिसर्गः पुं॰ भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥

भूतारि । न॰ हिङ्गुनि॰ ॥

भूतार्त्तः । त्रि॰ भूताविष्टे ॥ भूतेनऋतोऽदीप्तः । ऋतेचतृतीयासमास इतिवृद्धिः ॥ भूतेनार्त्तोवा ॥

भूतार्थः । पुं॰ सिद्धार्थे ॥

भूतार्थवादः । पुं॰ प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधकेवेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥

भूताली । स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥

भूतावासः । पुं॰ विभीतके । बहेडा॰ इ॰भा॰ ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये॰ वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येनवसन्त्यत्र ॥ वसन्तित्वयिभूतानिभूतावासस्ततोभवान् । इतिहरिवंशः ॥ कार्ये ॥

भूताविष्टः । त्रि॰ पिशाचग्रस्ते ॥ भ

ताक्रान्ते । भूतादिनारोगग्रस्ते ॥
भूतावेश: । पुं० आवेशे । भूतसञ्चारे ॥
भूति: । स्त्री० भस्मनि ॥ सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधैश्वर्य्ये । अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्ति: प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्टभूतय: ॥ शम्भुधृतभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जातौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम् । भूति: ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥
भूतिक: । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कट्फलौषधौ । घनसारे ॥ भूनिम्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥
भूतिकाम: । पुं० ऐश्वर्य्याभिलाषिणि ॥
भूतिकील: । पुं० भूखाते ॥
भूतिगर्भ: । पुं० भवभूतिकवौ ॥
भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥
भूतिमान् । त्रि० ऐश्वर्य्ययुक्ते ॥
भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कर्पूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥
भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे । रोहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष० द्र० परिमलद्रव्यशब्दे० द्र० आनप्रभावात्प्रसिद्धे ॥ भूतृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनं रूक्षमनेल्यं मुखशोधनम् ॥ अवृष्यं वकृपित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ भुवस्तृणम् ॥
भूतेश: । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांवालग्रहाणां प्राणिनांवाईश: ॥
भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥
भूदरीभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥
भूदार: । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुवन्दारयति । द्र० कर्मण्यण् ॥
भूदेव: । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्गमामूर्त्ति: श्रीविष्णो: परमात्मन: । अतएवहिविख्याताभूदेवास्ते महात्मते । भुव: भुविवादेव: ॥
भूधन: । पुं० राज्ञि ॥ कृषीवले ॥
भूधर: । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ: पचाद्यच् । भुवोधर: ॥ यन्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपातालदोलाभूधरवालुका: । वक्राद्या यन्त्रभेदा: स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥
भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधुराहिमा । पिपासाकासपित्तास्रकफपाण्डुक्षतापहा ॥
भूध्र: । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

ञ्० । मूलविभुजादित्वात्क : ।

भूनाग : । पुं० उपरसविशेषे । चिति नागे ॥

भूनिम्ब: । पुं० क्षुपविशेषे । किराततिक्ते । चिरायता० इ० भा० ॥ भुवोनिम्बइव ॥

भूनीप : । पुं० भूमिकदम्बे । भूङ्गवल्लभे । लघुपुष्पे । चिकदम्बा: कटूष्णास्तुवृष्यादोषहराहिमा: । कषायतिक्ता : पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा : परा : ॥

भूनेता पुं० राज्ञि ॥ भुवोनेतानायक: ॥

भूप : । पुं० राजनि ॥ भुवंपाति । पा रक्षणे । आतोनुपेतिक : । १६ संख्यायाम् ॥

भूपति : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ भूपुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्र: । इतिरामायणे कैकयी वाक्यम् ॥ भुव: पति : ॥ ऋषभौषधे ॥

भूपद: । पुं० वृक्षे ॥ भुविपदानियस्य ॥

भूपदी । स्त्री० मल्लिकायाम् । वेलो० इ० भा० ॥ भुविपदमस्या: । गौरादि: ॥

भूपलाश: । पुं० वृक्षविशेषे । विशाली इ० गौ० दे० भा० ॥ भुव : पलाश : ॥

भूपाटला । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥

भूपाटली । स्त्री० भूकुम्भ्याम् । रक्तपुष्पिकायाम् ॥ भुव : पाटली ॥

भूपाल : । पुं० राज्ञि ॥ भुवंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ यथा । राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण : । निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मेणपालयेत् ॥

भूपुत्री । स्त्री० सीतायाम् ॥ भुव : पुत्री ॥

भूपेष्ट : । पुं० राजादनीवृक्षे ॥

भूबदरी । स्त्री० लघुबदर्याम् । क्षितिबदर्याम् । झड़बेरी० इ० भा० ॥

भूभर्त्ता । पुं० नृपे ॥ भुवोभर्त्ता । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्० याजकादिभिश्चेतिसमास : । तेन० च पांसष्टा० वचस्यभर्त्तेतिवत्० तृजकाभ्यांकर्त्तरीति०नसमासनिषेध: ॥

भूभुक् । पुं० राज्ञि ॥ भुवंभुनक्तिपालयति । भुज० । क्विप् ॥

भूभृत् । पुं० अद्रौ । गोत्रे । गिरौ ॥ महीपतौ ॥ भुवंबिभर्ति । डुभृञ् ० । क्विप् तुक् ॥

भूमा । पुं० बहुत्वे ॥ भूमामहान्निरतिशयंवस्त्विति पर्याया : ० इतिभाष्यम् । सकलसांसारिकव्यवहाराभाराभावोपलक्षितेतत्त्वे । ब्रह्मणि ॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यच्चशृणोतिच । नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैस भूमाप्रोच्यतेश्रुतौ ॥ योभूमासोऽमृत : प्रोक्त : सुखंनाल्पेविचारय । बहोर्भाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच्

। वह्नोर्लोपोभूचवह्नो : ॥ त्रि० बहु त्वविशिष्टे ॥
भूमयः । त्रि० मृदात्मके । भूमिमये
भूमयी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ छायायाम् ॥
भूमिः । स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसायाम् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिंसम्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेसर्वैः सम्पूजितासुखम् । मुनिभिर्मनुभिर्देवैःसिद्धैश्चदानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषिकर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमद्वरेण सुरादयः । मूढायेनकरिष्यन्तियास्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भेप्रवेशने । तद्भिन्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ अस्या : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यंगुरुत्वञ्चकाठिन्यंप्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वंशक्तिश्चसङ्घातः स्थापनाधृतिः ॥ इति ॥ अस्यार्थः । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वंपतनप्रतियोगीगुणः २ । काठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्याद्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्धः ५ । गुरुत्वंपिण्डपुष्टिः ६ । शक्तिः गन्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घातः० श्लिष्टावयववत्त्वम् ८ । स्थापना० मनुष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृतिः पाञ्चभौतिकेमनसियोधृत्यंशः १० । इति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिदः । उच्छेत्ताचानुमन्ताचतावन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्थाविशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्पसमाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिकः ॥ व्युत्तिष्ठतेस्ततस्त्वाद्ये द्वितीयेपरबोधितः । अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्मयः ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरोत्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांविनासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूतानि । भूसत्तायाम् । भुवः किदिति० मिः ॥
भूमिकदम्बः । पुं० कदम्बविशेषे । भूनीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपुष्पे । विषघ्ने ॥
भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रोणपर्ण्याम् ॥
भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्तरपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हर्हेमचन्द्रः । पात्राणिनाट्येऽधिकृतास्तत्तद्वेशस्तुभूमिका : । इति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहुः । ज्ञानभूमिः शुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमी तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचितयंब्रह्मविद्यासाधनमेव० नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ० भेदसत्यत्वबुद्धेरवृत्तत्वात् । यश्चचतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते। पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातदातस्याः स्वयमेवव्युत्तिष्ठति० सोयंज्ञानीब्रह्मविद्वरः षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितोव्युत्तिष्ठति० सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणिसप्तभूमिकाप्राप्तं योगिन्यैवपर्य्यवस्यन्ति० सोयमीदृशोयोगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थः परमहंसः सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहुः । यथा। क्षिप्तंमूढंविक्षिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र० आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनानुवर्त्तमानंचित्तंक्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तंमूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तंचित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका। तत्रक्षिप्तमूढयोः समाधिस्वशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तुसमाधिस्वशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधिः ॥ एकाग्रेमनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति० क्लेशान्क्षिणोति० कर्म्मबन्धनानिश्लथयति० निरोधमभिमुखीकरोति० इतिसम्प्रज्ञातोयोगः एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधिः ० निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री० लताविशेषे । विदार्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहाच दुष्करा । अथस्कन्धफलाकाककर्कटीस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री० भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न० वह्वयातनागृहे ॥

भूमिचम्पकः । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवर्ध्ये । द्रु० घ० भुंइचाँपा० इ० भा०॥ भूचम्पा० इ० भा० ।। अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न० शिलीन्ध्रे ॥

भूमिजः । पुं० नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न० गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भूमौवाजातः । जनी० । डः ॥

भूमिजगुग्गुलुः । स्त्री० आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुर सम्भवे । आशापुरीगूगुल० इ० भा ॥

तिक्तोसीकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमेध्य : सौरभ्यदायक : ॥

भूमिजम्बु : । स्त्री० भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बु : ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादि : । भूमिलग्नफलत्वात् ॥

भूमिजम्बू : । स्त्री० क्षुद्रजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्ब्वाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । ड : । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा । इक्षुभि : सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसन भूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेव : । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेव : ॥

भूमिप : । पुं० राजनि ॥

भूमिपक्ष : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिपिशाच : । पुं० तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्र : । पुं० आरे । मङ्गले ॥ भूमेःपुत्र :

भूमिमण्ड : । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० हारमाली० इ० गौ० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे ॥ यवादित्वाद्वत्वंन ॥

भूमिरक्षक : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभ : । पुं० मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभोयेन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेपनंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धन : । पुं० न० शवे ॥

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ॥

भूमिसुत: । पुं० मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूमे : सुत : ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥ चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिं स्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री० भूमौ । क्षितौ ॥ भवति । भू० भुव : किदितिमि : । कृदिकारादक्तिनइति०ङीष् ॥

भूमीन्द्र : । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुह : । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घास्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथा वासरायामिन्यश्चपलायथाकुलवधू

दृष्टि : सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमानवोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दा : सुचिराद्यथामिलितयो र्यूनोर्मिथोदृष्टय : ॥

भूमीसह : । पुं० द्रुमान्तरे । दारदा तौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादन : ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । वहु पुष्पाम् । जडायाम् । अध्यण्डाया म् । तामलक्याम् । भुँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम् । चा रव्याम् । भूम्यामलक्याम् । भुइआं मलाइ०गौ०दे०भा० ॥ अरुनेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकेतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजित खड० । इ० भा० ॥

भूय : । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि०-वहुतरे । प्रचुरे ॥ अ-परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर तिशयेनबहु : । द्विवचनबिभज्योप पदेतरवीयसुनाविति०ईयसुन् । ब होर्लोपोभूचबहो : ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठ: । त्रि० प्रचुरे । वहुतमे ॥ अ यमेषामतिशयेनवहु: । अतिशोयने इष्ठनं । इष्ठस्ययिट्चेति० वहो:पर स्य इष्ठस्यलोप :० यिडागमस्य०बहो:

स्थानेभूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्ज्यूर्याम् ॥

भूयोभूय: । वारंवारमर्थे ॥ यथा । भूयोभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान त्वायाचतेरामचन्द्र : । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी योभवद्भिरिति ॥

भू : । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ।

भूरि : । पुं० वासुदेवे । हरे ॥ परमे ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस त्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु भिभ्य : क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्र-व्ये । गन्धाढ्यायां ॥

भूरिगम : । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं वाहुदातरि ॥

भूरिपच : । पुं० उखवालदर्णे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्या म् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । च र्मकषौषधौ ॥ भूरय : फेनाय-स्या : ॥

भूरिवला । स्त्री० अतिवलायाम् ॥ भूरिवलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभाग : । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमायः। पुं० शृगाले ॥ भूर्य्यो मायायस्य ॥

भूरिरसः। पुं० इक्षौ ॥ ॥

भूरिशः। अ० बहुशब्दस्यर्थे। बह्वर्था च्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः। पुं० चन्द्रवंशीयसोमदत्त पुत्रे ॥ त्रि० बहुयशोविशिष्टे। भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्यसः ॥

भूरुण्डी। स्त्री० श्रीहस्तिन्याम्। हस्तिकर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइतिस्वामी। भुवंरुण्डयति० आच्छादयति। रुटिलुटिस्तेयकरणे० इत्यत्र० माधवीयायांवृत्तौ० रुडिलुडी त्यपरे० इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम्। कर्मण्यण् ॥

भूरुट्। त्रि० भूरुहे ॥ भुविरोहयति। रुहजन्मनिप्रादुर्भावे। क्विप् ॥

भूरुहः। पुं० वृक्षे ॥ रोहति। रुह० इगुपधेतिकः। भुविरुहः सप्तमीसमासः ॥

भूर्ज्जः। पुं० मृदुत्वचि। भूतघ्ने। रक्षापत्रे। भोजनपत्र इतिभाषा। भूर्जोभूतग्रहघ्नश्चकर्णरुक्पित्तरक्तजित्। कषायोरक्षमघ्नश्चमेदोविषहरः परः ॥ ऊर्जनमूर्जः ऊर्जवलप्राणनयोः। घञ्। भूः ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्ठकः। पुं० सङ्करजात्यन्तरे। व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने। आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्रः। पुं०) स्वनामख्याप्रसि-
भूर्ज्जपत्रकः। पुं०) द्धे। मृदुत्वचि ॥

भूर्णिः। स्त्री० भूमौ। पृथिव्याम्। मरुभूमौ ॥ विभर्त्ति। डुभृञ्०। घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति० विभर्त्तेरुत्वंनिप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः। पुं० अन्तरीक्षादधोलोके। सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम्। मर्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं। यथा। पादगम्यन्तुयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम्। सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोस्यमयोदितः॥ इ० वि० पु० २ अंशे ५ अध्यायः। विस्तारोमयोदितइति। सर्वतो लोकालोकावधिः पञ्चविंशतिकोटि प्रमाणः ॥ भूः संज्ञकोलोकः ॥

भूलग्ना। स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता। स्त्री० किञ्चुलुके ॥

भूवायुः। पुं० आवहाभिधेयवने। भूमेर्वहिर्द्वादशयोजनान्यस्यस्थानमत्रास्तुद विद्युदादयश्चरन्तीतिशिरोमणिः ॥

भूशयः। पुं० नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रंप्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशयः। अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः ॥ तथाचरामायणम्। ततः सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः। अञ्ज-

लिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिष्यं मष्टो दधेरिति ॥

भूशेलु : । पुं० भूकर्बुदारे ॥

भूषणम् । न० अलङ्कारे ॥ तद्धारणफलंयथा भूषणंभूषयेदङ्गं यथाभोग्यविधानतः । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टिकरंदुःखप्रणाशनम् । पापदौर्भाग्यशमनंरत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यंतरणेः सुजात्यममलंमुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्यचविद्रुमोनिगदितः ० सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रंशनेर्नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदितेगोमेदवैदूर्य्यके ॥ वास : सुगन्धरत्नानां धारणंप्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमर्घ्यमोजस्यं सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ भूषयतिवा । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतिभूषेर्युच् ॥ यत्नोनांभूषणंज्ञानंसन्तोषोहिद्विजन्मनाम् । उद्यमः शत्रुहननंभूषणंभूतिमिच्छतामिति पारिभाषिकम् ॥

भूषा । स्त्री० अलङ्क्रियायाम् । अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरोश्चहलइत्य : ॥

भूषित : । त्रि० अलङ्कृते । मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म । भूष० । क्त : । इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषित : स्थित :

भूषिता । स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम् । मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥

भूष्णु : । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशील : । भू० । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ० चाद्भुवः । क्ङितिचेत्यचगकारप्रश्लेषाद्गुणाभाव : ॥

भूसुत : । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥

भूसुता । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भूसुर : । पुं० ब्राह्मणे ॥

भूस्तृणम् । न० भूतृणे ॥ अस्यपर्यायागुणाश्चयथा । गुह्यबीजश्चभूतीकंसुगन्धंगोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तुभवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनंरूक्षमनेल्यंमुखशोधनम् ॥ अवृष्यं बहुविट्कञ्च पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुव : तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्धे ०शाकविशेषे ॥

भूस्पृक् । पुं० मर्त्ये । पञ्चजने । मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश० । क्विन् ॥

भूस्वर्ग : । पुं० सुरपर्वते । सुमेरौ ॥

भूस्वामी । पुं० भूपतौ ॥ भुवः स्वामी ॥

भृकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके । भ्रकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषणार्थकुसिधातोर्भ्रु रादिग्यन्तात् ०

एरच । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । पृषोदरादि : ॥

भृकुटि: । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुव: कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवो: कुटि: । पृषोदरादित्त्वात्‌ऋकार: ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्त्वाद् ऋकार : ॥

भृगु : । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद् भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वरुणस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टात्तसउत्पन्नत्त्वात्भृगु : ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात् पतनेऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपात : । अतट : । इति ॥ भृज्जति० तपसा० भृज्यतेवा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति० भ्रस्जे : कुप्रत्यय :० सम्प्रसारणंभ्रस्जे : सलोपश्च न्यङ्क्वादित्त्वात्कुत्वम् ॥

भृगुकच्छ : । पुं० शककारकबलेजन्मस्थानपत्तनेविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपति : । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवण : । पुं० हिमवत : पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्क : । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात् षष्ठेभवेच्छुक्रोभृगुषट्क इतीरित : ।

भृगुसुत : । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपति : । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्ग : । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गइवकृष्णत्वात् ० भृङ्ग : ॥ षिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक् पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्ति । डुभृञ्० । भृञ : किन्नुट्चेति०गन् ॥

भृङ्गक : । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरज: । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजा: । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्ग इवरजोस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं० मार्कवे । कुन्तल वर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा०इ० भा० ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्ण : कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्य : क्रमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्य: कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्यप-चिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यर त्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे ॥ यथा । अत्र्युक्तं भृङ्गराजस्य चूर्णं तिलार्द्धं चामलकार्द्धं च । सशर्कर भक्षयते गुडैर्वानतस्यरोगोनजरा नमृत्यु : ॥ अन्ध : पश्येन्नमनरहितोमत्तमातङ्गगामीमूकोवाग्मी श्रवण रहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुग्मर्त्योभवतिपलितीनीलजीमूत केशोजीर्णादन्ता : पुनरपिनवा: चीरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं०
भृङ्गरिटि : । पुं०
भृङ्गरीट : पुं० } शिवद्वारपाले ॥

भृङ्गरोल : । पुं० कीटान्तरे । विषस्कायाम् । वरोले । तृणषट्पदे । भीमरुल इ०गौ०भा० ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं० भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् ॥

भृङ्गसोदर : । पुं० केशराजे । नाग मारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं० आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न०आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं० कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे॥ विभर्त्तिजलम् । डुभृञ्० । शृङ्गारभृङ्गाराविति साधु: ॥ न०लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० झिल्लिकायाम् । झीं गुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गभृङ्गरूपमाराति । रादाने । मूलविभुजादित्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । विभर्त्ति । डुभृञ्० । शृङ्गारभृङ्गाराविति०भृञआरन्०नुम्०गुक्०-ह्रस्वश्च ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छल्ल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं० भृङ्गिणि । शिवद्वा: स्थे॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
भृङ्गीफल : । पुं० आम्रातकवृक्षे ॥
भृङ्गीश : । पुं० महादेवे । शिवे ॥
भृङ्गेरिटि : । पुं० भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥
भृङ्गेष्टा । स्त्री० काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥
भृज्जन : । पुं० न० अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भृस्जपाके । भूसूधूभस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥
भृत : । त्रि० भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ् ० । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥
भृतक : । पुं० वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधो भृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त : । स्वार्थिक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्ताक्वुन् ॥
भृतकाध्यापक : । पुं० अपाङ्क्तेये० द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थकृत्त्वात्वात् ॥
भृतकाध्यापित : । पुं० वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥
भृति : । स्त्री० भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ् भरणे । कर्मणिघ्यताविति निर्देशात्क्तिन् ॥
भृतिभुक् । त्रि० भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥
भृत्य : । पुं० किङ्करे । दासे ॥ भृत्याबहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्हेषुत्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ् ० । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि० पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥
भृत्या । स्त्री० भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया० भरणंवा । भृञ्० । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥
भृमि : । पुं० वायुविशेषे । घुरन्वायु० इ० भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति० भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने० भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति० इन्० कित् ॥ भृमिं भ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम् । न० अतिशये ॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशति । भृशुभ्रंशुअध: पतने । अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिक: ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट: । त्रि० अलोपसेकेनविनापक्के ॥ भूना० भुजैना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल: । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि: कफहारुच: पित्तलोभृष्टतण्डुल: ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव: । पुं० धानासु । बहुरी०इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि: । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक: । पुं० मण्डूके । वर्षाभ्वि । मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभी भये । इण्भीकेतिकन् ॥

भेकट: । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्पे ॥ भेकानभुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण: । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: ॥

भेकल: । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि: । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुर: शीतोहृद्य: सं प्रकरोगुरु: ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम् । गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

भेड: । पुं० मेषे । मेढा० इ० भा० ॥ इतिहे० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेडीदुग्धम् । न० आविके ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । तृच् ॥

भेद: । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपाये न० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । ऐकमत्येनास्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यवचा च । परस्परन्तुयेदुष्टा:क्रुद्धाभीतावमानिता: । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता: ॥ येतुर्यं नैवदोषेणपरस्माद्दापराध्यति । तेतुतद्दोषपाकेनभेदनीयाभृशंतत: ॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदु:सहा: । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदा: ॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

मुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्यन्ते भेदं परमुखाच्छ्रुतम् ॥ भेद्या: स्वकार्य सुहिश्यकुशलैर्येहिभेदिताः।भेदिता स्ते विनिर्दिष्टानैवराजार्थवादिभिः ।। अन्तःकोपोबहिःकोपोयचस्था तांमहीचिताम् । अन्तःकोपोम हाँस्तवनाशकः पृथिवीचिताम् ।। सामन्तकोपोबाह्यस्तुकोपः प्रोक्तो मनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्याम न्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तः कोपोविनिर्दिष्टोदारुणः पृथिवी चिताम् ॥ बाह्यकोपेसमुत्पन्ने सुम हत्यपिपार्थिवः । शुद्धान्तस्तुमहा भागशीघ्रमेवजयीभवेत् ।। अपिश क्रसमोराजान्तःकोपेननश्यति । अन्तःकोपेसमुत्पन्नेतस्माद्रक्षे न्महीचिताम् ॥ परतःकोपमुत्पा द्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनां भेदनंकार्यंपरेषांविजिगीषुणा ॥ रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथा त्मनः । ज्ञातयःपरितप्यन्तेसत तंपरितप्ययम् ॥ तथापितेषांकर्त्त व्यंसुगंभीरेणचेतसा । ग्रहणंदान मानाभ्यांभेदस्तेभ्योभयंकरः ॥ नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्दग्धु मिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहि शक्यारिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येननिहन्तुमाजौ । सुसंहता नांहिततस्तुभेदंकार्यंरिपूणांनय शास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्येराज धर्मे १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ॥ विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविद्वांमतम् ॥ वै धे ॥ भिद्यमानभावे॥ भेदनम् । भिदिर्० घञ् ॥ विरेके ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तके । विशेष णे ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके ॥ यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्ना शिवः गोत्रेणगार्ग्यः ॥ अपिच। भेद्यभेदकयोः श्लिष्टसंबंधोन्यो न्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृह- रिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहा स्तितदीचते । इत्येवमपराधोस्य विद्यतेभेददर्शिनः ।। किञ्चजाग्र त्स्वप्नयोर्विद्यावद्भिर्भ्रान्तेरुपलम्भा त्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽ नुपलम्भान्मिथ्यात्वंभेदस्यसिद्धमि त्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्याज्ञादि त्वात्सापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणे ॥ भिदेल्युं

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अम्लवेतसे ॥ सूकरे ॥
भेदनिम्नः। त्रि० संसारानुगे ॥
भेदितः। त्रि० दारिते। भिन्ने ॥ भेद्यतेस्म। भिदिर्०। चुरादिण्यन्तः। क्तः॥
भेदी। पुं० अम्लवेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि। तद्विशिष्टे च ॥
भेदुरम्। न० भिदुरे। कुलिशे ॥
भेद्यः। त्रि० व्यावर्त्त्ये। विशेष्ये ॥ अमानितजने ॥ भेत्तुंशक्ये। विघट्टनीये। वाच्ये ॥
भेरः। पुं० पटहे ॥ विभेत्यस्मात्। ञिभीभये। ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्॥ भेर्याम्। ॥ दुन्दुभौ
भेरिः। पुं० वाद्यप्रभेदे। करणाल० इ० भा० ॥ विभेत्यस्माद्रवात्। ञिभी०। वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन्। वाहुलकाद्गुणः॥
भेरी। स्त्री० वृहड्ढक्कायाम्। आनके ॥ वाद्यविशेषे। करणालइतिख्याते ॥ कृदिकारादितिपक्षेङीष्॥ विभेतेर्ऋज्रेन्द्रेतिरन्॥ गौरादित्वान्ङीष्। इतितुरामाश्रमः॥ वितस्तिचयदीर्घाताम्रनिर्मिताचर्मच्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभेरीतिकश्चित्॥ अन्तस्त्वीकाढक्काभेरीतिस्वामी ॥
भेरुण्डः। पुं खगे ॥ त्रि० भयानके
भेरुण्डा। स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणीविशेषे ॥
भेलः। पुं० प्लवे। डोंगा० इ० भाप्र० जलतरणसाधने। मुनिविशेषे॥ त्रि०भीरौ अज्ञे। बुद्धिविवर्ज्जिते। मूर्खे ॥ विभेत्यस्मात्। ञिभी। ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिनारन्। निपातनाल्लत्वम्। चंचले ॥
भेलकः। पुं० न० उडुपे। प्लवे। स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थेकः॥
भेषजम्। न० औषधे। जायौ॥ भेषयति। भेष्टभये। ण्यन्तः। अच्। भेषंरोगंजयति। जि०। अन्येभ्योपीतिडः॥ भेषंजायतिवा। जैक्षये। आतोनुपेतिकः॥ भिषजइदम्। तस्येदमित्यण्। अनन्तावसथेतिहभेषजादितिनिर्द्देशादित्वमित्यन्ये ॥ संसाररोगस्यस्वसाक्षात्कारेणभेषजवत्भेषजंनिवर्तकंब्रह्माभिन्नात्मज्ञानम्॥
भेषजाङ्गम्। न० अनुपाने ॥
भैक्षम्। न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भिक्षाणांसमूहः। भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशश्चरेयुर्भैक्षमन्वहम्। सजातीयगृहेष्वेवंसार्वंवर्णिकमेववा ॥ सर्वंवापिचरेद्ग्रामंपूर्वोक्तानामसम्भवे। अन्यवर्जंमहाभागशास्त्रेष्वित्थंविनिश्चयः॥ भैक्षवृत्तिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥
भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनोपाये पैण्डिन्यै ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥
भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥
भैक्षाण: । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्वाणे ॥
भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूह: । खण्डिकादित्वादञ् ॥
भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥ भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमोक्तलप्सिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतयुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्त्वातास्मेकटाहेटलविटलटलेपावकेमंदद्दीप्तौधन्यैर्हेमन्तकालेसुजनपरिवृतैर्भुज्यतेलापनश्री: । भीमस्येयम् । अण् । ङीप् ॥
भैरव: । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवाच्चभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥
भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरवरागपत्न्याम् ॥
भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥
भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भेषजमेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्य:
भो । अ० सम्बोधने ।
भोक्तव्य: । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥
भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभि: संयुक्तआत्मनि० संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टेजीवे ॥ भोक्तेत्यात्मानकर्त्तेतिसाङ्ख्या: ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरेग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ बुद्धे: सुखदु:खमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतनेदेवदत्तादौ ॥ तस्यप्रकारोयथा । स्नात: सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरण: सहपुत्रमित्रै: । सर्वोप्रसन्नहृदयोरसपाकवेद्यांभोक्ताविशेषसततंद्विसहस्रवेद्यै: ॥ मृदुतूलमयेस्थूलेचारुव

स्वावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखो-
भोक्तोपविश्येद्वाप्यु दङ्मुखः ॥ भुङ्-
क्ते । भुज० । तृच् ॥

भोगः । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानु-
भवे ॥ सुखसाधनविषये० पश्वन्नहि
रण्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननु-
तिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लौकिक्ये-
ष्टेतिपूज्यपादाः ॥ सुखादिग्रहणे ।
सुखदुःखानुभवे ॥ धने ॥ अहेः
शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगबाहुल्याभि
प्रायम्०भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमा
त्रे० इत्याकरः ॥ अहेः फणायाम्
॥ पालने । अभ्यवहारे । योषिदा-
दिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना
हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-
इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोज
नम्०भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहा
रयोः । भुजोकौटिल्ये वा । भावे
कर्म णिवाघञ् ॥ योगिनोजीवन-
हेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचि-
तव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभो-
गेर्द्वौभागौशास्त्रे येकंप्रपूरयेत् । गु
रुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रमः ॥
किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेन
पूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशा
स्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात
तस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौ
शास्त्रवैराग्ये द्वौध्यानगुरुपूजयेतिव
शिष्ठः ॥ भूम्यादीनांभोगो यथा ।
त्रिपुरुषभोगमाहव्यासः । प्रपिता
महेनयद्भुक्तं तत्पुत्रेणविनाचतम् ।
तौविनायस्यपिचाचतस्यभोगस्त्रि-
पौरुषः ॥ पितापितामहोयस्यजीवो
वैच्चप्रपितामहः । त्रयाणांजीवतां
भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुषः ॥ नार
दः । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यव
हारिणः । पुत्रेणसोऽर्थः संशोध्यो
नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभे-
दे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआ
त्माभोजयितासदा । भोगोविभव
भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेहः । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थं
सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डी
करणेनरः संवत्सरात्परम् । प्रेतदे
हंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपालः । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि०
भोगरक्षके ॥

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमिः । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भा
रतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा । तत्रापि
भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । य-
तोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूम-
यः ॥

भोगवान् । पुं० अहौ । सर्पे ॥ भोगो
स्त्यस्य । मतुप् । नाट्य । त्रि०
भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ वासुकि तीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे ॥ भोगायसद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगार्घ्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ बन्दिनांसंस्तुतौ । बन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्यवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ॥

भोगिकान्त : । पुं० कम्बलच्छगि । वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणोवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥ ग्रामपात्रे । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि०सर्वैर्भोगोपकरणै रूपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषींविहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्यस्या : । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०)

भोगीश : । पुं०) अनंते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र : ० ईशोवा ॥

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवनभोजवलअगच्छतइतिमाघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्रसिद्धनृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय : । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ बहूनां पङ्क्त्यावशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रेसदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडेरोगोमृत्युर्लौनोविदाहिषु । आरोग्यंकटुतिक्तेषुवलंमांसेपयस्सु च ॥ अन्नाद्दष्टगुणंपिष्टंपिष्टाद्दष्टगु

णं पयः। पयसोष्टगुणं मांसं मांसा दष्टगुणं घृतम्॥ घृतादष्टगुणं तैलं मर्द्दनान्नचभक्षणात्। आहारः प्रीणनः सद्योवलकृद्देहधारणः। फलमादौ हिवाश्नीयाद्भोजनश्चनरोत्तमः। विनामोचाफलं तद्वद्वर्जनीयाचकर्कटी॥ मृणालविसशालूककन्दे चु प्रभृतीन्यपि। पूर्वमेवहिभोज्यानिनतुभुक्ताकदाचन॥ याममध्ये नभोक्तव्यं यामयुगम् नलङ्घयेत्। याममध्ये रसोत्पत्तियुंग मेऽतोतेवलक्षयः॥ आयुष्यं प्राङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः। श्रियं प्रत्यङ्मुखोभुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः॥ कुक्षेरन्नेनभागौद्वावेकं पानेनपूरयेत्। वायोः सञ्चारणार्थञ्चचतुर्थमवशेषयेत्॥ दन्तेचावगतं चान्नं शोचेनापहरेज्जलैः। कुर्याद्दनिर्गतं तद्विमुखस्यानिष्टगन्धताम्॥ भुक्त्वापाणितलंघृष्ट्वाचक्षुषोर्यदिदीयते। अचिरेणैवतद्वारितिमिराणिव्यपोहति॥ भुक्त्वाचम्यकरंवामंदत्त्वाकुक्षौततः पठेत्। भुक्तं मद्देन्द्रहस्तेनवैश्वानरमुखेनच॥ गरुडस्यचकण्ठेनसमुद्रश्चवह्निना। वातापिर्भक्षितोयेनपीतोयेनमहोदधिः॥ यन्मयाखादितंपीतंतदगस्त्योजरिष्यति। पठित्वैतत्सुखासीनः

भोजनम्

क्षणंतिष्ठेद्दिनाकुलः॥ भुक्त्वापादशतंगत्वावाम पार्श्वेनसंविशेत्। एवंह्यधोगतंचान्नं सुखंतिष्ठतिजीर्यते॥ भुक्त्वासंविशतस्तुन्दं वलमुत्तानशायिनः। आयुर्वामकसुप्तस्यमृत्युर्धावतिधावतः॥ अपिच। ततोभोजनवेलायां कुर्यान्मङ्गलदर्शनम्। तस्यप्रदक्षिणंनित्यमायुर्द्धर्मविवर्द्धनम्। लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुताशनः। हिरण्यं सर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः॥ पादुकारोहणंकुर्यात्पूर्वंभोजनतः परम्। पादरोगहरंवृष्यं चक्षुष्यं चायुषेहितम्। अश्नीयात्तन्मनाभूत्वापूर्वंन्तुमधुरंरसम्। मध्ये स्त्रलवणौपश्चात्कटुतिक्तकषायकान्॥ विदाहीन्यन्नपानानि यानिभुङ्क्ते हिमानवः। तद्विदाहप्रशान्त्यर्थंभोजनान्ते पयः पिवेत्॥ एवंभुक्त्वासमाचामेत्कुल्लग्रहणपूर्वकम्। भोजनेदन्तलग्नानिनिहृत्याचमनंचरेत्॥ दन्तलग्नमनिहार्यंलेपमन्ये तदन्तवत्। नतत्रबहुशः कुर्यात्यत्नं निर्हरणं प्रति विस्तरस्त्वनाच॥ अस्नाताशीमलंभुङ्क्तेअजपीपूयशोणितम्। अहुत्वातु कृमिंभुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजनम्॥ अघंसकेवलंभुङ्क्तेयः पचत्यात्मकारणात्। इन्द्रियप्रीतिजनकं

वृथापाकं विवर्जयेदितिजाबालि: ॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका: । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो: शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य: ॥ नभोजनार्थंस्वे विप्र: कुलगोत्रे निवेदयेत् भोजनार्थंहितैर्शंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनु:॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यं राजतंशुचि । कांस्यं बुद्धिप्रदंरम्यं पालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति: । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति: ॥

भोजपुरम् । न० स्वनामाप्रसिद्धे देशवि० ॥

भोजयिता । त्रि० भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं० ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप: । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप: ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्केवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यते सूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ ॥ विषयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यं भक्ष्ये इतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकं भोज्यं ब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थंब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भव: । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री० भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यत्रभोजक्षत्रिये० इत्युक्ते: ष्यङादेश: । ष्यङश्चाप् ॥

भोट: । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग: । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे देशविशे० । भोटान० इ० भा० प्र०॥

भोटान्त: । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशाच्चदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो: । अ० सम्बोधने विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलकात्० डोस् ॥

भौत: । पुं० देवले ॥ भूतयज्ञे ॥ न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह: । भिक्षाद्यण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक: । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति । मानुष्यश्चैकविध: समासतोभौतिक: सर्ग: ॥ भौतिकाख्यस्सर्ग

स्यैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्या मूर्द्धोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालस्तमूलत : सर्ग : । मध्येरजो विशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्त:॥न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि॥ रूपादिषु॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तम्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्य : । पुं० भूतिमुने : पुत्रे चतुर्दशेमनौ ॥

भौम : । पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमं त्रिविधंबुधै : । जाङ्गलंपरमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ भौमानामम्भसांप्रायेणाग्रह्यं प्रातरिष्यते । शैतत्त्वंनिर्मलत्व ञ्चयतस्तेषांमहान्गुण: ॥ त्रि० भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमचार : । पुं० पञ्चशराख्यांषष्ठाध्यायम् ॥

भौमन : । पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ।

भौमावाश्या । स्त्री० गोसहस्रीतिविख्यातायाममायाम् । यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रेणजाह्नवीतिव्यास : ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिक : । पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिषि । सुवर्णेनियुक्त : । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंश : । पुं० अध : पतने ॥

भ्रंस : । पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोर्भ्रुरादिश्यन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अ भ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यअकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यानान्तराद्० भ्रकुंस : ॥

भ्रुकुटि: । स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुव:कौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवो : कुटि : इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटौ । कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीष् ॥ भ्रुवो: कुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

थकारोनेनविधीयतइत्यर्थादकार: ॥
भ्रम : । पुं० अम्बुनिर्गमे । प्राकारगृह भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दाख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा० भ्रमणे, भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्यामतौ । व्यसनहेतौ ॥ माविनश्यत्वऽयं भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्नाः प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रमः॥ भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे घञ् ॥ नद्यादावधस्थलस्योर्द्धनि : सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । इल स्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्ध्यभाव : ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥ न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा । भ्रमोद्विविध : । विपर्यास : ० संशयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबुद्धि : ० शङ्खादौपीततामति : । सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किंस्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धि: । तस्यकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभयादिनानाविधदोष: । यथा । अप्रमाचप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । तच्छून्येतन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरूपिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास : संशयोपिप्रकीर्त्तित: । आद्योदेहेष्वात्मबुद्धि : शङ्खादौपीततामति : ॥ भवेन्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते । । किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबुद्धिस्तुसंशय : ॥ तदभावाप्रकाराधीस्तत्प्रकारातुनिश्चय: । ससंशयोभवेद्याधीरेकत्राभावभावयो : ॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशयकारणम् । दोषोऽप्रमायाजनक : प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वादिरूपोदोषोनानाविध : स्मृत : । इ० भा० प० ॥
भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमनविशेषे । पर्यटने ॥
भ्रमणी । स्त्री० कारण्डिकायाम् । जलौकायाम् ॥ अधीशितु: क्रीडाव्यायाम् । अधीशितु : क्रीडादौ॥
भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छत्रे ॥ कावार्याम् । जङ्गमकुट्याम् ॥
भ्रमर : । पुं० कीटविशेषे । मधुपे मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ कामुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ० भा० ॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यर: ॥
भ्रमरक : । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥ गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे । अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले ॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ भ्राम्यतिवा । भ्रमु० अर्तिकमीत्यर : । स्वार्थेकन् ॥
भ्रमरकीट : पुं० कीटान्तरे । कुम्भारी० इ० भा० ॥
भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छलीचकटुका

तिक्तादीपनरोचनीति० रा० नि०
भ्रमरप्रिय : । पुं० धाराकदम्बे ॥
भ्रमरमारी । स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे । मांसपुष्पिकायाम् ॥
भ्रमरविलसितम् । न० भ्रमरविलसितायाम् । म्भौन्लौग:स्याद्भ्रमरविलसितम् ॥
भ्रमरविलसिता । स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्द: प्रभेदे ॥ यथा । मोगौनौगो भ्रमरविलसिता ॥ य० मुग्धेमानंपरिहरनचिरात्तारुण्यन्ते सफलयतुहरि: । फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभाविशोभांकलयतिकिमुताम् ॥
भ्रमरा । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् ॥
भ्रमरातिथि : । पुं० चम्पके ॥
भ्रमरानन्द : । पुं० बकुले ॥ अतिमुक्तके ॥ रक्ताम्लाने ॥
भ्रमरालक : । पुं० भ्रमरके । कुरुले । ललाटस्थितचूर्णकुन्तले ॥
भ्रमरावलिका । स्त्री० भ्रमरावल्याम् ॥
भ्रमरावली । स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे ॥ भुजसङ्गतशङ्खसुवर्णलसद्वलया०कर पुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा । कनकद्वयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपदुर्ललिता ॥ यथा । सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्० मदनेनधनु: सशरंसुकरे निहितम् । नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा० रतिनायकशायक

दु : खमुपैतित्वथा ॥
भ्रमरिका । स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे ॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति । भाओमाओ० इ० भा० ॥
भ्रमरी । स्त्री० भ्रमरयोषिति । भौंरी० इ० भा० ॥ षट्पद्याम् ॥ जतुकायाम् ॥ पुत्रदाल्याम् ॥ भ्रामर्या:स्थाने॥
भ्रमरेष्ट : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥
भ्रमरेष्टा । स्त्री० भूमिजम्ब्वाम् ॥ भार्ग्याम्॥
भ्रमरोत्सवा । स्त्री० माधव्यांलतायाम् ॥
भ्रमासक्त : । पुं० शस्त्रमार्जके ॥
भ्रमि : । स्त्री० भ्रमणे ॥ जलनि : सरणमार्गे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । इकक्कृष्यादिभ्य : ॥ भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेतीन् । बाहुलकात्सम्प्रसारणाभाव: ॥
भ्रमित: । त्रि० घूर्णिते । भ्रमणंकारिते ॥
भ्रमी । त्रि० भ्रमविशिष्टे ॥
भ्रष्ट : । त्रि० गलिते । च्युते । हस्तादित : पतिते ॥ अर्थाद्भ्रष्टातीर्थयात्रान्तुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च । योगभ्रष्ट : सत्यधृतिश्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांवैव्रजेच्च ॥
भ्राज : । पुं० कात्यायनप्रणीतेश्लोके ॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम् ॥
भ्राजकम् । न० पित्ते ॥
भ्राजमान : । त्रि० दीप्यमाने ॥
भ्राजिष्णु : । त्रि० अलङ्कारादिनादी

म्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील : । भ्राजृ दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् ० भ्राजेरपिढ्रुक्षुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० विभर्ति वा । भ्राजृ डुभृञ् ० । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधु : ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोक्त्याभ्रातृभगिन्यो : । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेष : स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृज : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जात: । पञ्चम्यामितिड : ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातु : जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्राताप्रतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्वितिo भ्रातृपतिशब्दस्यनान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्र : । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रो : ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृवल : । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्राताऽस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० वलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वलइतिनदीर्घ : ॥

भ्रातृव्य : । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुर : । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातु: स्थानम् ॥

भ्रात्रीय: । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छ : ॥

भ्रान्त : । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-ब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्ति : क्वेह. वासुखम् ॥ भ्रमे : कर्त्तरिक्त : । अनुनासिकस्यक्विझलो : क्ङिति० इ० दीर्घ : ॥

भ्रान्ति : । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिँस्तज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रांतेर्नह्यस्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवनसिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेक : ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणम् । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घ : ॥

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

दुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते० तेनसमानमर्थादिहप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधस्यदृष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतयासंवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकम्प्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । इहचार्थानुगमेनसंज्ञाया: प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेवप्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालंमार्जार: पयइतिकराल्लेढिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्बिसमितिकरीसङ्कलयति।रतान्तेतल्पस्थान्हरतिवनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रोजगदिदमहोविप्लवयति ॥

भ्रान्तिहर: । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामक: । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामर: । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्लवर्णेमधुनि ॥ भ्रमरै: कृतम् । चुद्राभ्रमरैत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मै:प्रसिद्धेभ्य: षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नंमूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे । यथा । तत्कटिंसमधिरुह्यवल्लभ: स्याद्दृषादिपशुसंस्थितिस्थित: । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्भतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्ट: ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामित: । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्र: । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति०ष्ट्रन्० वृद्धिश्च ॥

भ्रियमाण: । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंस: । पुं० भ्रुकुंसे । भ्रूकुंसे । स्त्रीवेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे० बृयङुवङ्भाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ॰ अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्भ्रस्वः ॥ एवं भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटिः । स्त्री॰ भ्रूकुटी । भ्रूकुट्या म् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवोः कुटिः । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री॰ भ्रुकुटी । भ्रुवोः कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवा र्त्तिकाद्भ्रस्वः ॥

भ्रूः । स्त्री॰ नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां चिल्लिकायाम् । भौं॰ इ॰ भा॰ ॥ भ्रमु॰ ।भ्रमेश्चडूः। टिलोपः॥ यद्वा। भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडूः ॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्ग मादीनामिति॰ गमः क्वाविच्यच वार्त्तिकेन॰मलोपजङ्चादेशः॥

भ्रूकुंसः । पुं॰ भ्रूकुंसे । भ्रुकुंसे । नचनिआ॰ इ॰ भा॰॥ भाषणा र्थकंचुरादिण्यन्तात्कुसेरेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोऽह्रस्वो ऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे॰इयङ्॰वङ् भाविनाम॰ थानान्नेतिवार्त्तिका द्भ्रस्व॰ निषेधः ॥

भ्रूकुटिः । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवोः कुटिः इयङुवङ्भाविनामिति निषेधाद्ध्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री॰ भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटी ॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिका रादितिङीष् । भ्रुवोः कुटी । इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व नि षेधः ॥

भ्रूणः । पुं॰ स्त्रीगर्भे । उदरस्थजन्तौ ॥ डिम्भे । अर्भके ॥ गर्भिण्याम् ॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूण्यते । भ्रूण आशाविशङ्कयोः । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री॰ गर्भस्थबालकहन ने॥ यथा । त्रिविवाहंकृतंयेननकरो तिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्स प्तभ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि॰ गर्भस्थबालकहन्तरि ॥ भ्रूणंहतवान् । हन॰ । ब्रह्म भ्रूणवृत्रेषुक्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥ भ्रूणहा॰ वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्गः । पुं॰ भ्रूविक्षेपे । भ्रुवः कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्गः ॥

भ्रेषः । पुं॰ अधःपाते । यथोचि तात्॰ भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृच लने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न॰ चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न॰ भ्रूणघ्नोभावे ॥ ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातना त्तकारादेशः ॥

मः। पुं॰ मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे । शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ॰ऽऽऽ॰ ॥

मंहिष्ठः। त्रि॰ मंहनीये । पूजनीये ॥

मकरः। पुं॰ नक्रे । यादःप्रभेदे । मगर॰ इतिभाषाप्रसिद्धे ॰ भाषायांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । आकोकेरे ॥ कृपाति । कृहिंसायाम् । पचाद्यच् । मनुष्याणांकरः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मकंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥ दर्पणेऽप्युक्तः सारस्वतकोषे ॥ अर्द्धधूर्जे ॥

मकरकुण्डलम् । न॰ मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतनः। पुं॰ कामदेवे ॥ मकरःकेतनंयस्यसः ॥

मकरध्वजः। पुं॰ कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्यसः ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तस्यकरणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्दः। पुं॰ पुष्परसे ॥ मकरमपि द्यति॰कामजनकत्वात् । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिवन्धने । कर्म्मण्यण् । शकन्ध्वादिः ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न॰ किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री॰ प्रणाल्याम् । पयसःपद्व्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री॰ कृष्णवृन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूहः। पुं॰ मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्यये णमकरव्यूहोभवति । तेनाऽग्रे पश्चाद्योभयचभयेसतिगच्छेत् ॥

मकराकरः। पुं॰ समुद्रे ॥ मकराणामाकरः ॥

मकराकारः। पुं॰ महाकरञ्जे । षड्ग्रन्थे ॥

मकराङ्कः। पुं॰ समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिपः। पुं॰ शनिग्रहे ॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिपः ॥

मकरालयः। पुं॰ अब्धौ ॥ मकराणांमकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामालयः ॥

मकरी । पुं॰ समुद्रे ॥ मकराःसन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति॰इनिः ॥

मकुटम् । न॰ मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकि॰ । बाहुलकादुटः । आगमशास्त्रस्यानित्यात्वन्ननुम् ॥

मकुतिः । स्त्री० शूद्रशासने ॥

मकुर : । पुं० मुकुरे । दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुराविति साधु : ॥

मकुल : । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥

मकुष्ठः । पुं० वनमुद्गे । मौठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघु : । वांतिजिन्मधुर: पाकेक्रमिकृज्ज्वरनाशनः ॥ चि० मंथरे ॥

मकुष्ठक : । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । मकि० । बाहुलकादुनमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मकुश्चासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिष : ॥

मकूलक : । पुं० मुकूलके । लघुदन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविति०- पिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥

मक्कल्ल : । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलमक्कल्लसंज्ञितम् । यवक्षारंपिवेत्तत्र मस्तुनोष्णोदकेनवा ॥

मक्का । स्त्री० खुराशानोभिधे देशे ॥

मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥

मक्केश : । पुं०) खुराशानदेशस्थे
मक्केश्वर : । पुं०) शिवे ॥

मक्कोल : । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मक्कोल० खडियामाटी० गोलू० इ० भा० ॥

मक्ष : । पुं० स्वदोषाच्छादने ॥

मक्षवीर्य्य : । पुं० पियालवृक्षे ॥

मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० ॥ मशति । मशशब्दे रोषकृतेच । हनिमशिभ्यांसिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । कुन्० ग्वुल्वा ॥

मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥

मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मख : । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्र अनेनवा । मखङ्गतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघ : ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहेर्हलोपश्च० अनेनेतिखोहलोपश्च॥

मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥

मखवह्निः । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ॥

मखानल : । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥

मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नं पद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ।

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदक्ष यज्ञस्यअसुहृत्० शत्रु: ॥

मगण: । पुं० त्रिगुरौ०ऽऽऽ: ॥

मगध: । पुं० बन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति०याचते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्यगन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा: पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकुण्डान्तकं शिवे ।मगधाख्योमहादेशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्रमेणैवक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधानांनिवासोजनपद: ० मगधा: । निवासेऽर्थोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्भाव: ॥

मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥

मगधेश्वर: । पुं० जरासन्धनृपे । मगधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेशविशेषाणामीश्वर: ॥

मगधोद्भव: । त्रि० मगधदेशजाते ॥

मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मगधे उद्भवोयस्य ॥

मग्न: । त्रि० जलान्त: प्रविष्टे । आप्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । क्त: । ओदितश्चेति०निष्ठानत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्०स्कोरिति सलोप: । चो: कु: ॥

मघ: । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । मग०नामकर्म्मस्थाने ॥ न० पुष्पविशेषे ॥

मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपूज्यते । मह पूजायाम् । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निर्त्यादिना०कनिन् ॥ कविरितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपातनात्०हस्यघोवुगागमश्च । मघवानौ०मघवान: ॥ मघवाबहुलमितिमितिवादेशपक्षेतु० मघवान्मघवन्तौ० मघवन्त: ० इत्यादिबोध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्त्यन्तर्गतचक्रवर्त्तिविशेषे

मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृभक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्य: चेज्जन्मभं यस्यमघाऽनघ: स्यान्मति: सदारातिविनाशदक्ष: ॥ बहुवचनान्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोदकेनवान्ने चगृहप्रच्छादनेतथा । पितर: स्पृहयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति ॥ मघायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोदिनश्यतीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशेषे ॥

मघाभव: । पुं० शुक्राग्रहे ॥

मघाभू: । पुं० शुक्राचार्ये ॥

मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।

मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥

मङ्कुर: । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कतेमकि० । बाहुलकादुरच् ॥

मङ्क्षि : । त्रि० शठे ॥ मङ्क्ते । मङ्कि०
। वङ्क्र्यादित्वात्साधु : ॥
मङ्खणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति
हारावली ॥
मङ्खु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ म-
ज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलका
त्खु : । मस्जिनशोरितिनुम् । स्को
रितिसलोप : ॥
मङ्खुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति
त्रिकाण्डशेष : ॥
मङ्ग : । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । म-
गिसर्पणे । पचाद्यच् ॥
मङ्गल : । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृती
यग्रहे ॥ अस्यवारेजातस्यफलंयथा ।
उग्र : प्रतापीक्षितिपोलमन्त्रीरणप्रि
योवक्रवचा : सरोष : । सत्वान्वि-
त : शूरगणप्रणेताकुजस्यवारेप्रभ-
वोमनुष्य : ॥ न०कल्याणे ॥ सर्वा-
र्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रेतार्थसि-
द्धौ ॥ यत्खलुक्रियमाणमेवमन : -
प्रह्लादनंसमीहितसाधनञ्चतन्मङ्ग-
लमुच्यतइतिव्याख्याकारा : ॥ आ
शीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापित
न्मुखमित्यालङ्कारिकोक्ते : काव्या
दिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवा-
न्भाष्यकार : । मङ्गलादीनिमङ्गल
मध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथ-
न्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच-
भवन्तिअध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्ती-
तिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रश
स्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
एतद्धिमङ्गलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शि
भि : ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ-
ब्राह्मणोगौर्हुताशन : । हिरण्यंस
र्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम : ॥
एतानिसततंपश्येन्नोचेदर्च्यादिना
यजेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचा
युर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनंचन्द
नंहैमम्मृदङ्गंदर्पणंमणिम् । गुरुम-
ग्निंतथासूर्यंप्रात : पश्येत्सदाबु-
ध : ॥ मङ्गति०दुरदृष्टमनेन । मगि
सर्पणे॥ गतौवा । मङ्गेरलच् ॥ अ-
शुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्तति
म् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मत-
न्मंगलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥
त्रि०कल्याणवति ॥
मङ्गलग्रहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चि
कराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृ
हम् ॥
मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा । प्रधा
नांशस्वरूपांचदेवीमङ्गलचण्डिका
। प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्वमङ्गल
दासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहा
रेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डी
सापण्डितै : परिकीर्त्तितेतिभागव
तम् ॥
मङ्गलच्छाय : । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठकः। पुं॰ स्तुतिपाठके। वन्दिनि॥

मङ्गलप्रदा। पुं॰ दुर्गायाम्॥ हरिद्रायामितिकश्चित्॥ त्रि॰ मङ्गलदातरि॥

मङ्गलप्रस्थः। पुं॰ भारतवर्षस्यपर्वतान्तरे॥

मङ्गलमालिका। स्त्री॰ स्रजोभेदे॥ मङ्गलायामालिका॥

मङ्गला। स्त्री॰ उमायाम्। कात्यायन्याम्॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता॥ सितदूर्वायाम्॥ साध्व्याम्॥ करञ्जभेदे॥ हरिद्रायाम्॥ नीलदूर्वायाम्॥ वृत्तार्हन्मातृविशेषे।

मङ्गलागुरु। न॰ अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे॥ यथा। मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचकाः। मङ्गल्यागुरुशिंशिरागन्धाढ्यायोगवाहिका॥

मङ्गलाचरणम्। न॰ ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितश्चावश्यंकर्त्तव्यमित्याहुर्व्याख्याकाराः॥

मङ्गलारुहा। स्त्री॰ दूर्वायाम्॥

मङ्गलिकाक्षीरणम्। न॰ असादृश्यकथायाम्॥

मङ्गल्यः पुं॰ त्रायमाणायाम्॥ अश्वत्थे॥ विल्वे॥ मसूरके जीरके॥ नारिकेले॥ कपित्थे॥ रीठाकरञ्जे॥ न॰ दधिनि॥ चन्दने॥ मङ्गलागुरुणि॥ सिन्दूरे॥ स्वर्णे॥ त्रि॰ शिवकरे॥ रुचिरे॥ साधौ॥ मङ्गलेसाधुः। तत्र साधुरितियत्॥

मङ्गल्यकः। पुं॰ मसूरे॥ स्वार्थे कन्॥

मङ्गल्यकुसुमा। स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम्॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः॥

मङ्गल्यनामधेया। स्त्री॰ जीवन्त्याम्। शाकश्रेष्ठायाम्॥

मङ्गल्या। स्त्री॰ मल्लिगन्धागुरुणि॥ शम्याम्॥ अधःपुष्प्याम्॥ मिश्याम्॥ शुक्लवचायाम्॥ रोचनायाम्। प्रियङ्ग्वाम्॥ शङ्खपुष्प्याम्॥ माषपर्ण्याम्॥ जीवन्त्याम्॥ ऋद्धिनामौषधौ॥ वचायाम्॥ हरिद्रायाम्॥ चोडायाम्॥ दूर्वायाम्॥ मङ्गलेसाधुः। तत्रसाधुरितियत्॥ गौर्याम्। शिवायाम्। भवान्याम्॥ शोभनानिचश्रेष्ठानियादेवीददतेहरे। भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता॥

मङ्गिनी। स्त्री॰ नावि। नौकायाम्॥

मचर्चिका। स्त्री॰ प्रशस्ते॥ मांशब्दंचर्चति। चर्चअध्ययने। खु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मणः॰ ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्॰ प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥
मच्छः। पुं॰ मत्स्ये ॥
मज्जका। स्त्री॰ मज्जायाम् ॥ मज्जैवस्वार्थेकः ॥
मज्जकृत्। न॰ अस्थनि ॥
मज्जा। पुं॰ वृक्षसारे। वृक्षादेरुत्तमस्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा। यस्ययस्यफलस्येहवीर्यंभवतियादृशम्। तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगतधातौ। अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह। अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्रवोघनः। यः स्वेदवत्पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु। स्थूलास्थिषुविशेषेणमज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः। इति ॥ अस्यगुणायथा। बलशुक्ररसश्लेष्मभेदोमज्जविवर्द्धनः। मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाञ्चबलकृत्स्नेहनेहितः ॥ मज्जत्यस्थिषु। टुमस्जोशुद्धौ। श्वन्नुक्षन्निति साधुः ॥ शिरोस्थिमध्येपिण्डितस्नेहे। मस्तिष्के ॥
मज्जनम्। न॰ स्नाने ॥ मज्जत्यनेन। टुमस्जो॰। बहुलमन्यत्रापीति युच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥
मज्जसमुद्भवम्। न॰ वीजे। शुक्रे ॥
मज्जसम्भवः। पुं॰ शुक्रे ॥
मज्जा। स्त्री॰ वृक्षसारे। अस्थिगतधातौ ॥ मज्जति: पचाद्यजन्तात् टाप्। मज्जोक्तामजजयासहेति॰ द्विरूपः ॥
मजजाजः। पुं॰ भूमिजगुग्गुलौ ॥
मजजारसः। पुं॰ शुक्रे ॥
मजजासारम्। न॰ जातीफले ॥
मजजिका। स्त्री॰ मज्जकायाम् ॥
मञ्चः। पुं॰ खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे। मांचा॰मांजा॰ इ॰भा॰ ॥ उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम्। रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यतेइति पुराणम् ॥ मञ्चते। मचिधारणोच्छायपूजनेषु। पचाद्यच् ॥
मञ्चकः। पुं॰ इन्द्रकोषे। उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥
मञ्चकाश्रयः। पुं॰ मत्कुणे ॥
मञ्चमण्डपः। पुं॰ शस्यरक्षार्थकुटीरे। कुटङ्गे ॥
मञ्चिका। स्त्री॰ आसन्द्याम् ॥
मञ्जरः। पुं॰ वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्ल्याम्। लतायाम् ॥
मञ्जरिः। स्त्री॰ वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति। ऋगतौ। अचइः। शकन्ध्वादिः ॥
मञ्जरी। स्त्री॰ तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरी ॥ तुलस्यामृजौ ॥

ष् ॥
मञ्जरीनम्रः । पुं० वेतसवृक्षे ॥
मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मंजि: । पुं० मंजर्याम् ॥
मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥
मञ्जिफला । स्त्री० कदल्याम् ॥
मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधी ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वरवर्णकृत् । गुरूरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् । रक्तातीसारकुष्ठास्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ यद्वा । अतिशयेनेतमविष्ठनौ ॥
मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मञ्जीरः । पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिध्वनौ० सौत्रः । बाहुलकादीरन् ॥ गुर्वर्थेऽरे०ऽ, ॥
मञ्जरीधा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥
मञ्जुः । त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि० । बाहुलकादुः ॥
मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥
मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥
मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० सुन्दरगामिनि ॥
मञ्जुघोषः । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जुः घोषः शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥
मञ्जुपाठकः । पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥
मञ्जुप्राणः । पुं० ब्रह्मणि ॥
मञ्जुभद्रः । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥
मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्दःप्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौचयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे । नियतंकलानिधिरसीतिवल्लवीमुदमच्युतेव्यधितमञ्जुभाषिणी ॥सुनन्दिनीतिशम्भौ॥
मञ्जुमणिः । पुं० पुष्परागे । पोखराज० इ० भा० ॥
मञ्जुलः । पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलाश्रले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुत्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जुमञ्जुलमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।
मञ्जुवक्त्रः । त्रि० सौम्याननयुक्ते ॥
मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥
मञ्जुश्रीः । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

ऽजुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य॥
मञ्जुषा । स्त्री० मञ्जूषायाम् । पिटके ।
मञ्जूषा । स्त्री० पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरण्यादिनिक्षेपाधारे ॥ मज्जन्त्यत्रवा । टुमस्जो मस्जिनुंमृचेत्यूषन् ॥
मटची । स्त्री० मर्दनहेतुभूतेपाषाणवृष्ट्यादौ ॥ अशन्याम् ॥
मटस्फटि : । पुं० दर्पारम्भे ॥
मट्टकम् । न० गृहमस्तके ॥
मठ : । पुं० छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयो : हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ० इतिख्यातेपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्जलेनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुबटकांकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तश्चसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्य: सुमधुरोगुरु: । पित्तानिलहरोरुच्यो दीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिता शर्करासर्पिर्निर्मितापरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणा: स्मृता : ॥

मठर : । पुं० मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । वचिमनिभ्यां किच्चेतिअरष्ठोन्तादेशश्च ॥
मडक : । पुं० मड्डुवा० इ० प्र० शस्ये
मड्डु : । पुं० वाद्यप्रभेदे मज्जति० मज्जन्तिशब्दाश्चत्रवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीतुचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : । पृषोदरादि : ॥ डमरुरेवमहान्मड्डुरित्युच्यते ॥ चुचुक० इ० गौडेषुयस्यप्रसिद्धि :॥
मड्डुक: । पुं० मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक : ॥ मर्दले ॥
मणि : । पुं० स्त्री० अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मण्यते । मण शब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥
मणिकम् । न० अलिंजरे । मांट० इ० भा० प्र० ॥ मणति । मण० । इन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥
मणिकर : । पुं० मणिकारे ॥
मणिकर्णिका । स्त्री० काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ दृष्टोविश्वेश्वरोदेवो स्नातव्यामणिकर्णिका ॥
मणिकर्णिकेश्वर : । पुं० काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : ० मणिकर्णिकायांवाईश्वर: ।

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने

मणिकारः । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौंहरी इ० भा० । मणिकार० इति च ॥ मणिं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥

मणिकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्याथगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येस्रवतिलौहित्योब्रह्मपुत्रः समाश्रितः ॥ प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥

मणिखनिः । स्त्री० मण्याकरे ॥ मणेः खनिः ॥

मणिगुणनिकरः । पुं० अतिशक्वर्यां १५ प्रभेदे ॥ यथा । वसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकरः । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसतिः अनिबधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभवः ॥

मणिग्रीवः । पुं० कुवेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकन्धरे ॥

मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥

मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनवाक्ये ॥ रतिकालेस्त्रीणांकण्ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्तः ॥

मणितारकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीपः । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्याः स्थानइ०देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्वलोकोस्तियःश्रुतः । मणिद्वीपःसएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्ततःस्मृतः । पुरापराम्बयैवायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौनिजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोत्तमः ॥ गोलोकादपिसर्वस्मात् सर्वलोकोधिकःस्मृतः । नैतत्समंत्रिलोक्यान्तुसुन्दरंविद्यतेक्वचिदित्यादिमादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥

मणिनागः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मणिपर्वतः । पुं० गिरिविशेषे ॥

मणिपुष्पकः । पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥

मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थे दशदलेतृतीयेचक्रे ॥ मणिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपूरंतथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥

मणिबन्धः । पुं० प्रकोष्ठपाण्योः सन्धिस्थाने । करग्रन्थौ । कलाइ० इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धबन्धने । हलश्चेतिघञ्० न० ॥ बृहती ९ छन्दः प्रभेदे ॥ यथा ।

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्टमथान्त्यं स्या द्गुरु चेत् । इन्द्रियवेदैश्च विरति-स्तन्मणिबन्धं प्राहफणी ॥ मणिमध्य मितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्र : । पुं० जिनानां पूर्वयत्तवि शेषे । जम्भले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमि : । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नस्यख नौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डप : । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० बृहती ९ छन्दोभे दे । मणिबन्ध ॥ लक्षणं यथा । स्या न्मणिमध्यं चेद्भसाः । यथा । का लियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फो तरुचा । चित्रपदाभोनन्दसुतस्चारु ननर्त्तस्मेरमुख : ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्व तविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्न भूषिते ॥ पुं० तीर्थस्त्वेनवर्णितेप र्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयु क्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणांदन्त-क्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौम णिमालाछिन्नागुहवक्त्रै : ॥ यथा । प्रह्वामरमौलीरत्नोपलक्लृप्ते ०जातप्र तिबिंबाशोणामणिमाला । गोविन्द पदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचि त्ते ध्वान्तं शमयन्ती ॥ मणीनां० मा ला० मालेववा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिव : । पुं० नागविशेषे ॥ मणि रस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति व : ॥

मणिवर : । पुं० हीरके ॥

मणिबीज : । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसर : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्र वर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्कख गे ॥

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसु मे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदक्याम् ॥

मण्ठ : । पुं० पक्वान्नविशेषे । मंठे । मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठि शोके । शोकद्रुहाध्यानम् । पचाद्य च् ॥

मण्ड : । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषा याम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दर्दुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणं यथा भक्तैविंनाद्रवोमण्ड : पेयं भक्तस मन्वितम् ॥ अपिचास्यलक्षणंविधि

गुणास्ततण्डुलानांसुसिद्धानांचतुर्द्दशगुणे जले । रसः सिक्थैर्विरहितोमण्डइत्यभिधीयते ॥ शुण्ठीसैन्धवसंयुक्तोदीपनः पाचनश्चसः । अन्नस्यसम्यक्सिद्ध्यात्तस्ययामण्डस्यसिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनांविलेपीभक्तयोरपि । तस्यगुणाः । मण्डोग्राहीलघुः शीतोदीपनोधातुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणोवल्यः पित्तश्लेष्मश्रमापहः । अपिच शुद्धोधनोवस्तिविशोधनश्चप्राणप्रदः शोणितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारीकफपित्तहन्तावायुंजयेदष्टगुणोहिमण्डः ॥ लाजमण्डोग्निजननोदाहतृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशमनोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यमण्डोग्निजननः शूलानाहविनाशनः । पाचनोदीपनोहृद्यः पित्तश्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डोभृष्टयवमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्डने ॥ पुं० न० सर्व्वेषामन्नदध्यादीनामग्ररसे । मांड० इ० भा० ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति । मडिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ मण्डति० मण्ड्यतेवा । अच्० घञ्वा ॥ मन्यतेवा । मनस्नाने । अमन्ताड्डः ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० मांडा० मण्डाइतिप्रसिद्धखाद्यपदार्थे ॥ तद्विधानंयथा । वारिणाकोमलांकृत्वासमितांसाधुमर्द्दयेत् । हस्तलालनयातस्यालोपूर्वींसम्यक्प्रसारयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृतंप्रक्षिपेद्दृढ़ि । मृदुनावह्निनासाध्यः सिद्धोमण्डकउच्यते ॥ दुग्धेनसाज्यखण्डेनमण्डकंभक्षयेन्नरः । अथवासिद्धमांसेनसतक्रवटकेनवा ॥ मण्डकोवृंहणोवृष्योवल्योरुचिकरोभृशम् । पाकेपिमधुरोग्राहीलघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्गविशेषे ॥ यथा । जयप्रियः कलापद्मकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलोवल्लभश्चेतिमण्डकाः षट्प्रकीर्त्तिताः ॥ एषांविशेषः सङ्गीतदामोदरेद्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥ चतुर्धामण्डनंवासोभूषामाल्यानुलेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि० । ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजांनतिर्गुणवतांह्रीरङ्गनानांधृतिर्दम्पत्योः शिशवोगृहस्यकविताबुद्धेः प्रसादोगिराम् । लावण्यंवपुषः स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्यक्षमाशक्तस्यद्रविणंगृहाश्रमवतांस्वास्थ्यंसतांमण्डनम् ॥ त्रि० भूषणकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्डनशीलः । मडि० । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥

मण्डपः । पुं० न० जनाश्रये । जनविश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि । घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे । आतोऽनुपसर्गेकः ॥ देवादिद्रव्यवेश्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्डं पिबति । पा० । कः ॥

मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।

मण्डयन्तः । पुं० नटे ॥ वधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तृभूवहिवसीत्यादिना० झच्० सचषित् ॥

मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वध्वाम् ॥ नव्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥

मण्डयमानः । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति० तच्छीलः । मडि० । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥

मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्याम् ॥

मंडलः । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥ न० परिधौ चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य० वातेनमंडलीभूताः सूर्याः चन्द्रमसोः कराः । मालाभाव्योम्नितन्वन्तो परिवेशः प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूहमात्रे ॥ चतुरस्त्रादौ ॥ यथा। चतुरस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्व्येणब्राह्मणादिषुमंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत् कुष्ठे ॥ देशे ॥ समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचित् ॥ द्वादशराजकेः ॥ द्वादशराजमु द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमतः परम् । तथारिमित्रमित्रञ्चविजिगीषोः पुरः स्थिताः ॥ पार्ष्णिग्राहः स्मृतः पश्चात्आक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चवविजिगीषोस्तुपृष्ठतः मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तरः । अनुग्रहेसंहतयोः समर्थोव्यस्तयोर्वधे ॥ मंडलाद्वहिरेतेषामुदासीनोबलाधिकः । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभुः ॥ पञ्चविजिगीषोः पुरः सराः । पार्ष्णिग्राहाक्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासाराइतिपृष्ठतश्चत्वारः । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते ॥ गदायुद्धेगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंडःस्याद् भोगोन्वावृत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्तिःपृथग्वृत्तिरसंहतः ॥ मंडयति । मडि० । वृषादित्वात्कलः ॥ मंडं

भूषांलातिवा । मंडते० इतिवा ॥ यद्वा । मंडमस्यस्य । सिध्मादित्वा ल्लच् ॥ त्रि० निवहे । बिम्बे ॥

मण्डलकम् । न० बिंबे । कुष्ठभेदे । मण्डलाकारकुष्ठे । कोठे ॥ दर्पणे ॥ मण्डलाकारव्यूहे ॥ पुं० कुकुरे ॥ मण्डलमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मण्डलनृत्यम् । न०क्लीबे । मण्डलाकारनृत्ये ॥

मण्डलपत्रिका । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥

मंडलसङ्क्रम : । पुं० राशिसङ्क्रमे ॥

मंडलाग्रः । पुं० कृपाणे । खड्गे ॥ मंडलमग्रमस्य ॥

मंडलायितम् । न० वर्तुले ॥

मंडलाधीशः । पुं० मंडलेश्वरे । मध्यमे ॥

मंडलिका । स्त्री०परिधौ ॥ मंडलात् स्वार्थेकः । कात्पूर्वस्येकारः ॥ मंडल्याम् ॥ स्वार्थेके० केण : ॥

मण्डली । पुं० भुजङ्गे ॥ विडाले ॥ जाहके ॥ गोनासे० सर्पे ॥ वटवृक्षे ॥

मण्डली । स्त्री० मण्डलाकारेणपरिणतसमूहे ॥ दूर्वायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

मण्डलेश : । पुं० एकजन्मनि । भयापहे । मण्डलेश्वरे ॥ शाण्डक्यादेव्याः स्थाने ॥ मण्डलस्येश : ॥

मण्डलेश्वरः । पुं०नृपान्तरे ॥ भूम्येकदेशाधिपे ॥ चतुर्योजनपर्यन्तमधिकारीनृपस्य च । योराजातच्छतगुण : सएवमण्डलेश्वर : ॥ मण्डलस्यपरिमितादिरूपस्यदेशस्यईश्वर : ॥

मण्डहारक : । पुं० शौण्डिके ॥ मण्डं सुराग्रसंहरति । हृञ् । कर्मण्यण् । स्वार्थेक : ॥

मण्डा । स्त्री० आमलक्याम् ॥ सुरायाम् ॥ मण्डे : पचाद्यजन्ताट्टाप् ॥

मण्डित : । पुं० बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ त्रि० भूषिते ॥ मंडते । मडि० क्त : ॥

मण्डुक : । पुं० सङ्ग्रहे ॥

मण्डूक : । पुं० गूढवर्चसि । दर्दुरे । भेके । शोणके ॥ मुनिविशेषे ॥ न० बन्धविशेषे ॥ मण्डयति० जलाशयम्० मंडतेवा । मडि० । शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥

मण्डूकपर्ण : । पुं० पत्रोर्णे । स्योनाकवृक्षे ॥ शोणके ॥ मंडूकस्येवपर्णमस्य ॥ कपीतने ॥

मण्डूकपर्णी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥ आदित्यभक्तायाम् ॥ मंडूकवत्पर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

मण्डूकमाता । स्त्री० ब्राह्म्याम् ॥

मंडूका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

मंडूकी । स्त्री० मंडूकपर्ण्याम् ॥ धृष्टयो

षिति । भेक्याम् । ब्राह्म्याम् ॥ सूर्यभक्तायाम् ॥

मंडूरम् । न० लौहमले । सिंहाणे । शिङ्घाणे ॥ ध्मायमानस्यलोहस्यमलंमंडूरउच्यते । यल्लोहंयद्गुणंप्रोक्तं तत्किट्टमपितद्गुणम् ॥ शतोर्द्ध्वमुत्तमंकिट्टंमध्यञ्चाशीतिवार्षिकम् । अधमम्षष्ठिवर्षीयंततोहीनोविषोपमम् ॥ मूण्डते ।मडि० । खर्जूरादित्वादूर : ॥

मंडोदकम् । न० चित्तरागे ॥ आतर्पणे । आलिम्पने ॥

मतम् । त्रि० सम्मते ॥ ज्ञाने ॥ अर्चिते ॥ शिष्टसंमते ॥ तर्किते ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिवर्तमानेक्त : ॥ न० अभिप्राये ॥ निश्चये ॥

मतङ्ग : । पुं० मुनिविशेषे ॥ मेघे ॥

मतङ्गकेदार : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

मतङ्गज : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥ मतङ्गात्कृषेर्जात : । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिड : ॥

मतल्लिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मतं० मतिम्० अलति । अलभूषणादौ । ण्वुल् । पृषोदरादित्वात्कल : । प्रशस्त : पुरुष : ० पुरुषमतल्लिका । मतल्लिकायारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमास : ॥

मतानुज्ञा । स्त्री० निग्रहस्थानभेदे ॥ तस्यलक्षणंयथा । स्वपक्षेदोषाभ्युपगमात्परपक्षेदोषप्रसङ्गोमतानुज्ञा । इ० गौ० सूत्रम् । ६३ ॥ अस्यार्थ: । दोषाभ्युपगमात्० दोषमनुज्ञात्वेत्यर्थ : । यथाशब्दोनित्य : श्रावणत्वादित्युक्ते०ध्वनावनैकान्तिकत्वेन हेत्वाभासोयमित्युक्ते० शब्दोऽनित्य : कृतकत्वादितिसाधितेध्वनेरपिपक्षत्वान्नदोष इत्युक्ते० असिद्धत्वात्तवापिहेत्वाभासोयमित्युक्ते० सोयंमतानुज्ञयानिगृहीत : स्यात् प्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतिस्वपक्षे दोषाभ्युपगमात् ॥ इति ॥ ६३ ॥

मति : । स्त्री० इच्छायाम् ॥ धियि ॥ बुद्धौ । यस्ययत्कुलेजन्मतन्मतिस्तादृशीभवेत् ॥ स्मृत्याम् ॥ श्रुतस्यमनने ॥ मतिकरौषधंयथा । पाठाइजीरकेकुष्ठमश्वगन्धाजमोदकम् । वचात्रिकटुकञ्चैवलवणाचूर्णमुत्तमम् ॥ ब्राह्मीरसेभावितञ्चसर्पिर्मधुसमन्वितम् । मत्ताहभक्षितंकुर्यान्म ...... मतिं परामितिगरुडपुराणम् ॥ मन्यतेऽनया । मनज्ञाने । क्तिन् ॥ मतिर्मननं तर्क्यमन्तव्यविषयश्च दरइति छान्दोग्यमहाभाष्यम् ॥ आर्ये ॥ शाकभेदेइत्यजयपालः ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृतेतिविशेषः ॥

मतिगर्भः । त्रि० प्रतिभासारे ॥
मतिदा । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शि
मृडीक्षुपे ॥
मतिभ्रमः । पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥
मतिभ्रान्तिः । स्त्री० मतिभ्रमे । मि-
थ्यामतौ ॥ मतेर्भ्रान्तिः ॥
मतिमान् । त्रि० प्राज्ञे ॥
मतिविभ्रंसः । पुं० उन्मादरोगे ॥
मतेर्भ्रंसोनाशोयेन ॥
मतुबर्थीयः । पुं० मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥
बाहुलकान्मतुबर्थशब्दाच्छः ॥ शैषि
कान्मतुवर्थीयादितियथा ॥
मत्कुणः । पुं० मकनाइतिख्यातेनि-
र्विषाणेभे । कालेप्यजातदन्ते गजे ॥
नि: श्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे । रक्त
पायिनि । रक्ताङ्गे । मञ्चाश्रये०
कीटविशेषे । उडुस० मांगुण०
खटमल० इं०चभाषा ॥ नारिकेले ॥
जङ्घात्राणे । जङ्घासम्बद्धवाससि ॥
मत्कुणा । पुं० निर्लोमयोनौ ॥
मत्कुणारिः । पुं० इन्द्राशने । भङ्गा
याम् ॥
मत्तः । पुं० प्रभिन्ने । चरन्मदेहस्ति
नि । गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥
महिषे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ मदिरामत्ते
॥ शौण्डे माद्यतिस्म । मदीहर्षे
। गत्यर्थेतिक्तः । नध्याख्येतिननत्वं ॥
मत्तकाशिनी । स्त्री० उत्युत्तमनार्याम्
। वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता० चीवे
वकाशतेभाति । काशृदीप्तौ । कर्त्त
र्युपमानइतिणिनिः ॥
मत्तकासिनी । स्त्री० वरारोहायांयो
षिति ॥ मत्तेवकासते । कासृशब्द
कुत्सायाम्० कसगतिशासनयोर्वा
। कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥
मत्तकीशः । पुं० हस्तिनि ॥
मत्तवारणः । पुं० प्रक्षिप्तकाटकुञ्जरे ।
मत्तगजे ॥ न० प्रासादवीथीभांबर
ण्डे । कोठेकाबरंडा० इं०भा० ॥
अपाश्रये । प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥
मत्तमयूरः । पुं० अतिजगती १३ छ
न्दःप्रभेदे । यथा । वेदैरन्ध्रैर्म्तौस
यगामत्तमयूरः । यथा । लीला
नृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम् ० नृ
त्यन्नीपामोदिपयोदानिलरम्यम् ।
रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभिः ०
कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप ॥
मत्तमातङ्गः । पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा ।
आदितोरागणाखेच्छयायत्रवृत्ताः
सर्वेमत्तमातङ्गनामामहादंडकः स
न्मतः ०खान्तरेनंसमादायमोदायचे
तोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्ति
भूस्त्वंयतः । विस्फुरत्सङ्गरप्राङ्ग
णेनागराजीसचीत्कारफूत्कारधाराकु
लेसावधानोयथा० पन्नगाधीशयुग्व
प्रबुद्धैकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तेवृहद्वृत्तशा
स्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥
मत्तमातङ्गलीलाकरः । पुं० दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्र रेफ : पर : स्वे च्छयागुम्फित : ॥ सम्भृतोद्दंडकोमत्तमातङ्गलीलाकर :॥ हेमगौरे वसानोंऽशुकेइन्द्रनीलासितवर्ष्मणि स्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो॰हारतारां शुभ्रचोनभास्वित्रमालाश्चितोभव्यभूषोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्जनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीलापरीहासहासोर्मिकौतूहले : कंसरङ्गाद्रिगु: पातुनश्चक्रपाणिर्गतिक्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री॰ मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ यथा । ज्ञेयामत्तामभसगसृष्टा ॥ यथा । पीत्वामत्तामधुमधुपाली॰-कालिन्दीयेतटवनकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजितिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न॰ विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडंवसिष्वाशायतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन्मत्ताक्रीडंमधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्॰गानेयानेकिञ्चित्स्पन्दत्पद्मरुणनयनयुगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडत्कम्रव्रजयुवतिवलयविहितभुजरसम्॰सान्द्रानन्दंवृन्दारण्येस्मरजहरिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं॰ प्राङ्गनावरणे । अ-पाश्रये । प्रगीवे । मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री॰ स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्या : सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि॰ मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न॰ दाचादिमुष्टौ । वष्टे । वैटा॰इ॰भा॰ ॥ मतंज्ञानम्॰तस्य करणम्॰भाव : साधनंवा । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु॰इतियत् ॥

मत्वर्थीय : । पुं॰ मतुबर्थीयेप्रत्यये ॥ मत्वर्थाच्छ : । बहुलवचनाट्टकारलोप : ॥

मत्स : । पुं॰ मत्स्ये ॥

मत्सगण्ठ : । पुं॰ गलग्रहे । मत्सघण्ट इ॰गौ॰दे॰प्र॰व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं॰ मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि॰असह्यपरसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विकायांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानंविनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेषवति ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरकृच्छ्रे । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्य : क्विदिति सर: ॥ मत्सरंहर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्निमांसदालोकाधिगस्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्यस्तुधिक्कार : सचमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥

मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेषरि । कर्णे जपे । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽस्यास्मिन् वा । इनि : ॥

मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्य शब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान् ङीषि०सूर्यतिष्येति यलोप : । स चमत्स्यस्यङ्यांसिद्ध : ॥

मत्स्य : । पुं० मीनान्तरे ॥ अभिख्य· यादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्या : भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेश:समाख्यातोमत्स्यवाहुल्यकारक:॥मत्स्यानांनिवासोजनपद:मत्स्या:।जणोलुप।लुपियुक्तवद्भाव: ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । ऋतन्यञ्जीति मदे : स्यन् । जनिदेत्यादिना० स्नोवा । स्वरभेद : ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥ रोहितादयास्तुये जीवास्तेमत्स्या : परिकीर्त्तिता : ॥ अथैतेषांगुणा: । यथा । मत्स्या: स्निग्धोष्णमधुरा: गुरव : कफपित्तला : । वातघ्नावृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धना : ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिता : ॥ शुष्कमत्स्यानवल्या : स्युर्दुर्जराविड्विबन्धना : । दग्धमत्स्योगुणै : श्रेष्ठ : पुष्टिकृद्बलवर्द्धन : ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृता: । सूक्ष्मामत्स्या : स्वादुरसादोषत्रयनिवर्हणा : । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषु तेसर्वेपुंस्त्वनाशना: ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणा: । कौपमत्स्या : शुक्रमूत्रकृच्छ्रघ्ना विबन्धदा : । सरोजामधुरा : स्निग्धावल्यावातविनाशना : ॥ नादेयावृंहणामत्स्या गुरवोनिलनाशना : ॥ रक्तपित्तकरावृष्या : स्निग्धोष्णा : स्वल्पवर्चस: ॥ चौड्या : पित्तहरा : स्निग्धामधुरालघवोहिमा : । ताडागागुरवोवृष्या : शीतलाबलमूत्रदा : ॥ ताडागवन्निर्झरजानलायुर्मतिदाकरा : ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणा : । यथा । हेमन्तेकूपजामत्स्या : ० शिशिरेसारसाहिता : । वसन्तेतेतुनादेयाग्रीष्मेचौड्यासमुद्भवा : ॥ तडागजास्तेवर्षासुताखपथ्यानदीभवा : । नैर्झरा : शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृत : ॥ अपिच । स्नि : शस्तानि

न्दितामत्स्याः सर्वे शल्कयुताहि-
ताः। वपुःस्थैर्य्यकरावीर्यबल
पुष्टिविवर्द्धनाः॥ हृदकुल्याजल
निर्झरतडागवापीजलेषु येमत्स्याः
। तेऽतिजडानादेयायथोत्तरंलघु
तरास्तुदेयाः॥ चाराम्बुमत्स्या
गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्ते लव
णार्णवादिजाः। नानाश्रिताः
स्वादुजलस्थिताश्चपिच्छ्याजडास्ते
पितथाश्रितास्त्विमे॥ क्षुद्रमत्स्याः
स्वादुरसादोषत्रयविनाशनाः।
लघुपाकारुचिकराः सर्वदातेहि
तामताः॥ अतिसूक्ष्माः पुंस्त्व
हरारुच्याः कासानिलापहाः।
मत्स्याण्डगुणास्तु। मत्स्यग
र्भोभृशं वृष्यः स्निग्धः पुष्टिकरो
गुरुः। कफमेदः प्रदोबल्योग्ला
निकृन्मेहनाशनः॥ अथरन्धन
प्रकाराः मत्स्यखण्डानिसङ्घृ
ष्यचालयेत्प्रथमंजलैः। ततोवे
शनतक्राभ्यांबहुशः चालयेत्पुनः
॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु। हरिद्रा
शुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्दये
त्। प्रचाल्यहिङ्गुनालिम्पेद्गन्ध
स्तेनोपशाम्यति॥ मत्स्योत्तमरन्ध
नन्तु। तप्ततैलेक्षिपेदान्यंकास
मर्दंसहिङ्गुकम्। भृष्टंसलवणंत
क्रे मत्स्यंक्षिप्त्वापुनः पचेत्॥ अर्द्ध
पक्वे क्षिपेदम्लंसिद्धचूर्णञ्चनागरम्।

मत्स्यः

दग्धंहिङ्गुविनिःक्षिप्यसाधयेन्मत्स्य
मुत्तमम्॥ मत्स्यपिष्टिकातु। गत
त्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयु-
तः। शिलायांपेषितोभूयः प्रोच्य
तेमत्स्यपिष्टिका॥ तैलेविपाचयेत्य
श्चाच्चतुर्थंसाम्लसंयुतम्। वेसवारेण-
संयुक्तंशिलायांपेषयेत्पुनः॥ अ
नयापूर्ववत्कुर्यान्मांसस्येवप्रकार-
काः। वटिकावटकाद्याश्चसूपका
रधियोचिताः॥ मत्स्यपूरणम्।
तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रचाल्य
पेषयेत्। वीजपूराद्र्दंमरिचैर्हिङ्गुसै
न्धवजीरकैः॥ संयुक्तकटुतैलाद्यै
र्घृतेपक्त्वाथचूर्णयेत्॥ मत्स्यपुटपा-
कस्तु। गतत्वक्चालितंमत्स्यंकद-
लीफलवेष्टितम्। मृदालिप्तंपुटेपक्वं
संस्कृतंदाडिमादिना॥ यच्चमत्स्यंपु
टेपक्वंजीरतण्डुललेपितम्। तापि-
कायांपुनःपक्वंसंमिश्रंमरिचादि-
ना केचिद्वदन्त्यमृतमस्तिपुरेसुरा
णांकेचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु।
ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्ध्या-
जम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डेद्ध-
तिमणिमिश्रः॥ मत्स्यभक्षणनिषेधो
यथा। योयस्यमांसमश्नातिसत-
न्मांसादउच्यते। मत्स्यादः सर्वमां
सादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्ज्जयेत्॥ त्रि
न्ध्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितो-
भवेत्। अन्यत्रकामतोजग्ध्वासोपवा

सम्वत्सरं वसेत्॥ अज्ञानतस्तदर्द्धम्॥ मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा। मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसंरौरवमेवच। निवेद्यदेवताभ्यस्तुब्राह्मणेभ्यस्तुनान्यथा॥ सफरंसिंहतुण्डञ्चतथापाठीनरोहितौ। मत्स्यास्त्वेतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनैः॥ प्रोक्षितंभक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाम्यया। यथाविधिनियुक्तञ्चप्राणानामपिचात्यये॥ इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्यायः॥ अपिच। पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः। राजीवान्सिंहतुण्डांश्चशल्कांश्चैवसर्वशः॥ इतिमनुः॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यंमांसञ्चयद्भवेत्। अन्नंविष्ठापयोमूत्रंयद्विष्णोरनिवेदितम्॥

मत्स्यकरण्डिका। स्त्री० मत्स्यरक्षणपात्रे। मत्स्याधान्याम्। कुवेण्याम्। खालुइ० इ० गौ० दे० भा०॥

मत्स्यगन्धा। स्त्री० व्यासदेवस्यमातरि॥ तोयपिप्पल्याम्। लाङ्गल्याम्॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोस्याः। उपमानाच्चेतिइत्त्वाभावश्छान्दसः॥

मत्स्यगर्भः। पुं० मत्स्यांडे॥

मत्स्यघण्टः। पुं० मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे। गलग्रहे॥

मत्स्यजालम्। न० आनाये। जाले॥

मत्स्यण्डिका। स्त्री० मत्स्यण्डाम्। राव० इ० भा०॥ मत्स्यण्डिकाखंडसिताः क्रमेणगुणवत्तराइतिवाग्भटः मत्स्यण्डा व। स्वार्थेकन्॥

मत्स्यंडी। स्त्री० फाणिते राव० इ० काशीभाषा॥ तल्लक्षणम्॥ यथा। इक्षोरसीयः सम्यक्कोघनः किञ्चिद्द्रवान्वितः। मन्दंयत्स्यन्दतेतस्मान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते॥ मत्स्यण्डीभेदिनीवल्यालघ्वीपित्तानिलापहा। मधुराबृंहणीवृष्यारक्तदोषापहास्मृता॥ मत्स्याण्डाकारत्वात्० मत्स्यंडी। शकन्ध्वादिः॥ मदंमुदंवास्यन्दते। स्यन्दू प्रस्रवणे। कर्मण्यण्। ङीप्। पृषोदरादिः॥

मत्स्यधानी। स्त्री० मत्स्याधान्याम्। कुवेण्याम्॥ मत्स्याधीयन्तेच। करणाधिकरणयोरितिधाञोल्युट्॥

मत्स्यध्वजः। पुं० मत्स्याकारेध्वजे॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धेपर्वते॥ यथा। मणिकूटाचलात्पूर्वंमत्स्यध्वजकुलाचलः। निर्दग्धोयत्रमदनोहरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे॥ ८१ऽध्यायेऽस्ति॥

मत्स्यनाशकः। पुं० कुररपक्षिणि। त्रि० मीननाशकर्त्तरि॥

मत्स्यनाशनः। पुं० कुररपक्षिणि॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्याम् ।। मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेष : प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमंडक : । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्वापर्णस्यांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नां संयुक्तांधूलनेनतु । मत्स्यमण्डकइत्युक्त : सूदशास्त्रे विचक्षणै : ॥

मत्स्यरङ्क : । पुं०)
मत्स्यरङ्कक : । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माचराङ्गा० इ० गौ० दे० भा० । मच्छरङ्ग० इ० दे० भा० ॥

मत्स्यराज : । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिक : । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोविसवारैरुपस्कृत: । साद्रंक : कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् ॥ यथा ब्राह्मीवयस्थामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्या व्रणदोषचयापहा ॥ इतिराजनिघण्ट : ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्या : । मत्स्यशब्द : स्वाङ्गावयवेगौण : । बहुव्रीहाविति षच् । ङीष् ॥ मच्छेक्षी० इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खग : । पुं० मत्स्यान्अत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्याद्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याक्ष्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी० खालुइ० इ० गौ० देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन: । पुं॰ मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री॰ मत्स्यद्रव्यञ्जनान्तरे ॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिनियोजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री॰ सत्यवत्याम् । व्यासमातरि ॥ काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन: । पुं॰ गणिकारिकायाम् ॥ न॰दध्यादिविलोडने । विलोडना॰ इ॰भा॰ ॥ मथति । मथविलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न॰ निर्जलेसरोवर्जितेविलोडितेदधिनि ॥ सरोदकंविहीमन्तुमथितंकफपित्तनुत् । त्रि॰ आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म । मथे॰ । क्त: ॥

मन्थ: । पुं॰ मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति॰ इनि: कित् । कित्त्वान्नलोप: ॥ मन्थामन्थानदण्डेचवज्रेवातेपिचस्मृत: ॥

मथुरा । स्त्री॰ मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथे॰ । मन्दिवाशिमथिचतीच्युरच् ॥ मथुराचविलोमेनमध्यमोनेयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिंस्तन्मध्यंतन्मुखोपरि ॥

मथुरेश: । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री॰ मथुरायाम् ॥

मद: । पुं॰ रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्यांचमदस्रुति: । करान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्येविकारविशेषे ॥ क्षैव्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमेतिहिसर्व: इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म: उत्कर्षरहितस्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे ॥ अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम्॰ माद्यत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ कल्याणवस्तुनि ॥ इतिधरणि: ॥ बुद्धेर्मोह: समभवदहङ्कागदभून्मद: । तस्यलक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य: कोस्तिभूतले । इतियज्जायतेचित्तेमद: प्रोक्त: सकोविदै: ॥

मदक: । पुं॰ मध्वासवे ॥

मदकट: । पुं॰ षण्डे । गोपतौ ॥

मदकर: । पुं॰ आनन्दजनके ॥

मदकल : । पुं० अन्तर्मदगजे । मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनव्यक्तवचने ॥ मदेनकलते । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । अच् ॥ मदेसति० कलोध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्ध : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा । स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी । स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत् । पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपेसोमे ॥ मदं मदकरमानन्दकरं रसममृतरूपं च्यावयत्यसौमदच्युत् ॥

मदन : । पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धूस्तूरे ॥ पीण्डीतकें । मरुवके । श्वसने । मयनफलइतिभाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलेखनोलघुः । वातकृद्विद्रधिहरः प्रतिश्यायव्रणान्तकः ॥ रूक्षः कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापहः ॥ सिक्थके । मधूच्छिष्टे । मैण० मोम० इतिचभाषा ॥ मदनं मृदुसुस्निग्धं भूतघ्नं व्रणरोपणम् । भग्नसन्धानकृद्वातकुष्टवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे ॥ तत्स्वरूपं यथा । नायकोनायिकायाः कण्ठे हस्तं दत्त्वा० द्वितीयहस्तंतस्या मध्यदेशेदत्त्वायदाश्लिषति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीहर्षग्लेपनयोः । ल्युः ॥ न० जले ॥

मदनकाकुरव : । पुं० पारावते ॥

मदनगृहम् । न० लग्नात्सप्तमगृहे ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । प्रथमं कुरुषट्कलमन्ते कुण्डलमिहमध्ये वसुतुरगधरं सन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतिविरामोयदिललितं कविवलयहितम् फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलकलितं भुवनेमहितम्० वृत्तं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसंसदिलब्धपदं गुरुशोकगदम् ॥ यथा । विरहानलतप्तासीदतिसुप्तारचितनलिनदलतल्पतले मरकतविमले० करकलितकपोलं गलितनिचोलं नयततिसततरुदिते ननिशामनिमेषदृशा । नसखीमभिनन्दतिरुजमनुबिन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरं परितापकरम्० मनुतेहृदिभारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरदीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी । स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी । स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥
मदनद्वादशी । स्त्री० चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥
मदनपाठकः । पुं० कोकिले ॥
मदनभवनम् । न० लग्नात्सप्तमस्थाने ॥
मदनमोहनः । पुं० श्रीकृष्णे ॥
मदनरसः । पुं० शृङ्गारे ॥
मदनललिता । स्त्री० अष्टिसंज्ञकच्छन्दः १६ प्रभेदे ॥ म्भौनोम्नौगोमदनललिताविदैः षड्ऋतुभिः । यथा । विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा०म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थंमदनललितान्दोलाऽलसवपुः कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम् ॥
मदनलवः । पुं० अल्पांशे ॥ मदनस्य लवः ॥
मदनशलाका । स्त्री० कामोद्दीपकभैषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥
मदनसारिका । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक० इ० गौ० भा०
मदना । स्त्री० सुरायाम् ॥
मदनायकः । पुं० कोद्रवे ॥
मदनाङ्कुशः । पुं० नखे ॥ लिङ्गे ॥
मदनाडी । स्त्री० गजदानशिरायाम् ॥ ताश्चसप्तयथाहपालः । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥
मदनायुधः । पुं० भगे ॥ योनौ ॥
मदनायुषः । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥
मदनालयः । पुं० कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥
मदनावस्था । स्त्री० उद्वेगरूपायांकामावस्थायाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥
मदनी । स्त्री० सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥
मदनीयः । त्रि० मदकारिणि । मदयति । मदी० । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्त्तरि अनीयर् ॥
मदनीया । स्त्री० धातक्याम् ॥
मदनेच्छाफलः । पुं० वहरसाले ॥
मदनोत्सवः । पुं० सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली० इ० भा० ॥
मदनोत्सवा । स्त्री० स्वर्गवेश्यायाम् ॥
मदप्रयोगः । पुं० करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥
मदनभञ्जनी । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
मदमूढबुद्धिः । त्रि० मदेनविपरीतप्रवृत्ते ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकृतः ॥
मदयन्तिका । स्त्री० मल्ल्याम् ॥
मदयन्ती । स्त्री० मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति । मदी० । लट : शदे ॥

मदयित्नु : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० ग्लेपयतिवा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुजिति० इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ मसगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे बाहुविलग्नाहन्तीन्द्रान्मदलेखा । लग्नाभून्मुरशत्रौकस्तूरीरसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०)मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्यकारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० मदयुक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितझिण्ट्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥ निदानानितु । विषस्यये गुणाद्दष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएवमद्येदृश्यन्ते विषे तुवलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नै रकालेसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यंविकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेनित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान् विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ किञ्चान्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनवापि॥ अत्यम्लरूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानं करोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरेज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्येनैवनिपीतेनमद्येनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्टव्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च० सहर्षोऽहर्षश्च० विरुद्धधर्मवानतोदेशि

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥
मदाम्नात :। पुं० गजढक्कायाम् । ह्रा थोपरकाडक्का० इ० भा० ॥
मदाम्बर :। पुं० मत्तहस्तिनि ॥
मदायुधः। पुं० चतुर्दन्ते। ऐरावते॥
मदारः। पुं० द्विरदे। हस्तिनि॥ शूकरे॥ धूर्ते॥ कामुके॥ मत्तहस्तिनि। गन्धभेदे॥ नृपान्तरे॥ माद्यति। मदी०। अगिमदिमन्दिभ्यआरन्॥ वस्त्रनविशेषे॥
मदामर्द :। पुं० मल्लभेदे। राजगीवे॥
मदालसा। स्त्री० मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धायामृगन्धर्वकन्यायाम्॥ययापुत्त्रस्तारित :॥
मदालापी। पुं० कोकिले॥
मदाश्रय :। त्रि० मदैकशरणे॥
मदाह्वय :। पुं० कस्तूर्याम्॥
मदिर :। पुं० रक्तखदिरे॥ मदयति। मदि०। किरच्॥
मदिरा। स्त्री० मादकद्रव्यविशेषे। सुरायाम्। हलिप्रियायाम्। वरुणात्मजायाम्। गन्धोत्तमायाम्। प्रसन्नायाम्। कादम्बर्याम्। इरायाम्। मद्ये। सुप्रतिभायाम्। मोदिन्याम्। महानन्दायाम्। मैरेये। देवसृष्टायाम्। अब्धिजायाम्। द्वादशविधेयं यथा। माध्वीकंपानसंद्राक्षंखार्जूरंतालमैक्षवम्। मैरेयंमाक्षिकंटाङ्कंमधूकंनारकेलजम्॥ मुख्यमन्नप्रकारोत्थंमद्यानिद्वादशैवच॥ ऋतुविशेषेपेयमदिरायथा। गौडीतुशिशिरेपेया० पैष्टीहेमन्तवर्षयो :। शरद्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीग्राह्यानचान्यथा॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यंसुशीतलंवृष्यकरंमदाढ्यम्। माध्वीसमंस्यात्तुतथेक्षुजातंमद्यंसुशीतंगुरुतर्पणञ्च॥ अन्यथाकुरुतेपानंमद्यंसन्तापशोषदम्। अन्नदोषमदात्याद्विकारकंमूर्च्छनञ्चतत्॥ नवजीर्णमद्ययोर्गुणास्तु। मद्यंनवंसर्वविकारहेतुसर्वन्तुवातादिकदोषदायि। जीर्णंतुसर्वंसकलामयघ्नंघ्राणप्रदंवृष्यकरञ्चदीपनम्॥ मद्यप्रयोगंकुर्वन्तिशूद्रादिषुमहात्तिषु। द्विजैस्त्रिभिस्तुनग्राह्यंयद्यप्युज्जीवयेन्मृतम्॥ गौडीपैष्टीत थामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूररसम्भवा। तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदत :। बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने॥ अन्येद्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिणः। उक्तस्यान्तर्भवन्तीतिनान्येषांपृथगीरितम्॥ प्रायशोभिनवंमद्यंगुरुदोषलमीरितम्। स्रोतसांशोधनंजीर्णंदीपनंलघुरोचनम्।

हर्षणं प्रीणनं बल्यं मद्यं शोकश्रमापहम् । प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्यतुष्टिस्वरप्रदम् ॥ अपिच । सम्यग्विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा । पिबन्तिमदिरांमर्त्याअमर्त्याएवते चिती ॥ आकृतिच्छन्दः २२ प्रभेदे ॥ यथा । सप्तभकारयुतैक गुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा । यथा । माधवमासिविकस्वरकेशर पुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरु पगीतवनेवनमालिनमालिकलानि लयम् । कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पित तल्पमनल्पमनोजरसं त्वंभजमाध विकामृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोप गमा ॥ मादात्यनया । मदीहर्षे । इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच् ॥ मत्तखञ्जने ॥

मदिराक्षी । स्त्री० मत्तनेत्रायाम् ॥ मदिरावदक्षिणीयस्याः सा । यथा । अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइ त्याचचक्षे । ममतुमतमनङ्गस्मे रतारल्यघूर्णन्मदकलमदिराक्षीनी विमोक्षोहिमोक्षः ॥ इतिविटोक्तिः ॥

मदिरागृहम् । न० गञ्जायाम् । मद्य संधानगृहे ॥ मदिरायाः गृहम् ॥

मदिरासखः । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मदिष्ठा । स्त्री० मदिरायाम् ॥

मदी । स्त्री० चषकवस्तुनि ॥ कृष्यङ्गे ॥

मदीयम् । त्रि० मदकरे । हर्षोत्पादके । मदीयं सरः इतिवेदेदर्शनात् ॥ मामके ॥ ममेदम् । छः । मपर्यन्तस्यमादेशः ॥

मदोत्कटः । पुं० अन्तर्मदेहस्तिनि । मदकले ॥ मदेनदानेनाम्बुना० उत्कटः मत्तः ॥ त्रि० मदमत्ते ॥

मदोत्कटा । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनोन्मत्तायाम् ॥ मदेनउत्कटा ॥

मदोदग्रः । त्रि० मदोन्मत्ते ॥

मदोदया । स्त्री० नार्याम् ॥

मद्गतप्राणः । त्रि० मद्गजनार्थजीवने ॥ मद्गताः प्राणायस्य ॥

मदोद्धतः । त्रि० मत्ते ॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः ॥

मद्गुः । पुं० कारण्डवे ॥ जलकाके ॥ मज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । भृमृशीत्यु । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । सस्यजश्त्वेनदः ॥ ब्राह्मणेनवन्दिभार्यायांजनिते ॥

मद्गुरः । पुं० मगुरी० मागुर० इ० ख्यातेमत्स्ये ॥ मज्जति । टुमस्जो० । मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः ॥ यद्वा । माद्यति । मदी० । मद्गुराद यश्चेत्युरच्० धातोर्गुरादेशः ॥ मद्गुरोवातहृद्वृष्योबल्यः कफकरोलघुः ॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटुतैलेसुभर्जितः । मणिमन्थनिशायुक्तोहिङ्गुनाधूपितेरसः । मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योहृष्योबलः प्रदः । अग्निसञ्जननोहृद्यस्तद्दुक्ताचशृङ्गिका ॥
मद्गुरकः । पुं० मद्गुरमीने ॥
मद्गुरसी । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥
मद्गताः । त्रि० प्रेमणामय्यनुरक्ते ॥
मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । मेयंयन्मादकंलोकेस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टंसुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीचिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदतः । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्यः । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमार्द्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यं सर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरूक्षंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंवासकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिष्यन्दि त्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंबृंहणं दाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदेवरोचिष्णुक्रिमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टाद्यामनीषिभिः । तैर्भेदास्तु। पर्याया वाग्भवेन्मद्यंतामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलावाद्याजसंततृतदूर्द्धं सात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोयः पिवेन्मद्यंतस्यस्यादमृतंयथा ॥ किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तं रागाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगदजीरकधान्यकैलायश्चर्वयन्सदसिवाचमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुग्रमतिपूतिगन्धंगन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्येताम्रपात्रेस्थितंमधु । गव्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यंघृतंविनेतिकर्मलोचनम् ॥
मद्यगन्धः । पुं० बकुलद्रुमे ॥
मद्यद्रुमः । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । वितानके ।
मद्यपः । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥
मद्यपङ्कः । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ जंगले । मेया० इ० गौ० दे० भा० ॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चचर्णे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्डः । पुं० सुराग्रभागे । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यबीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुराबीजे । किण्वे । नग्नहि । वाखर० इ० गौ० दे० भा० ॥ मद्यस्यबीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यस्य भावना० इ० भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मत्पूजापरे ॥ मांयष्टुं शीलं यस्य । णिनिः ॥

मद्यामोदः । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्येवामोदोऽस्मिन् ॥

मद्योगः । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्रः । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्ड्योर्मध्ये पूर्वदक्षक्रमेण तु मद्रदेशः समाख्यातो माद्री हा तत्र तिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रकः । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषु जातः । कन् ॥

मद्रकारः । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेतिअण् ॥

मद्रङ्करः । त्रि० क्षेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रं करोति । डुकृञ् । क्षेमप्रियमद्रेण् चेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्र्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यां पाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । स्नामदीत्यादिनावनिप् ॥ राजवत्० रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्री ॥

मद्गीणः । त्रि० }
मद्गीयः । त्रि० } मद्गसम्बन्धि-
मद्ग्यः । त्रि० } नि ॥ शैषिकेष्व

र्थेषु० अशब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्० खछयत्प्रत्ययाः ॥

मधु पुं० मधुद्रुमे । मधूके मधुवा० इ० भा० ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यं हत्वा० विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रेमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेन हतः । यस्य नाम्ना मथुरा० मधुपुरीति ख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० क्षीरे ॥ जले । मद्ये ॥ मधुररसे ॥ दुग्धे ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । द्वयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमथ । वरतनु ॥ कर्मफले ॥मन्यन्ते-

एतम् । मनज्ञाने । फलिपाटीच्युः धश्चान्तादेश : ॥ पुं०न०माद्वीकमद्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । चौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पित्ये । वरटीवान्ते ॥ मक्षिकावरटीभङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतंलघुस्वादुरूक्षंग्राहिविलेखनम् ॥ चक्षुष्यंदीपनंस्वर्य्यंव्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्य्यकरंसूक्ष्मंपरंस्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यंमेधाकरंवृष्यंविशदंरोचनंहरेत् । कुष्ठार्शः कासपित्तास्रकफमेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमिश्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहघ्नतचयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंचौद्रंपौत्तिकंछात्रमित्यपि । आर्घ्यमौद्दालकंदालमित्यष्टौमधुजातयः ॥ एषांस्वरूपं विज्ञेयं स्वस्वस्थानेमनीषिभिः ॥ नवंमधुभवेत्पुष्टौ नातिश्लेष्महरंसरम् । पुराणंग्राहकंरूक्षंमेदोघ्नमतिलेखनम् । मधुनःशर्करायाश्चगुडस्यापिविशेषतः । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वंस्मृतंबुधैः ॥ विषपुष्पादपिरसंसविषाभ्रमरादयः । गृहीत्वा मधुकुर्व्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु ॥ विषान्वयात्तदुष्णान्तुद्रव्यं योष्णेनवासह । उष्णार्त्तं ग्रीष्मकालेचस्मृतं विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्त्रमद्यस्त्रमाक्षिकस्यापिवाचकः । अर्द्धर्चादिगणपाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधुः ॥

मधुः । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुकः । पुं० खगविशेषे । श्रीवद्गपक्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न० क्लीतके । मधुयष्टिकायाम् ॥ त्रपुणि ॥ मध्विव । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा । मधु० मधुरं कायति । कै० आतइतिकः ॥

मधुकण्ठः । पुं० कोकिले ॥

मधुकरः । पुं० भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति० तच्छीलः । कृञोहेत्विति टः ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा० इ० भा० ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री० मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् ॥ मधुकर्कटिकास्वाद्वीरोचनीशीतलागुरुः । रक्तपित्तक्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री० मधुकर्कटिकायाम् । मधुकाकरीति०भाषा ॥

मधुका । स्त्री० मधुपाल्याम् । मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ टाप् ।

मधुकुक्कुटिका । स्त्री०)
मधुकुक्कुटी । स्त्री०) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत्। पुं॰ भ्रमरे॥ मधुकरोति। डुकृञ्॰। क्विप्॥ मधुकरमक्षिकायाम्॥

मधुकीशट:। पुं॰ भृङ्गे। भ्रमरे॥

मधुकोष:। पुं॰ मधुमक्षिकाभि: कृतेमध्वाधारे। मधुकचक्री॰इ॰भा॰॥

मधुक्रम:। पुं॰ मधुपानावृत्तौ। शश्वन्मधुपानक्रमे। मधुवारे। मधुन: क्रम:॥

मधुक्षीर:। पुं॰ खर्जूरवृक्षे॥

मधुखर्जूरिका। स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम्। कोलकर्कटिकायाम्। माध्वीमधुरायाम्॥

मधुगन्ध:। पुं॰ बकुले॥

मधुगायन:। पुं॰ कोकिले॥

मधुगुञ्जन:। पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे॥

मधुघोष:। पुं॰ [illegible]॥

मधुच्छदा। स्त्री॰ मयूरशिखायाम्॥

मधुच्छन्दा:। पुं॰ ऋषिविशेषे। विश्वामित्रपुत्रे॥

मधुच्युत्। त्रि॰ अमृतस्राविणि॥

मधुजम्। न॰ सिक्थके॥

मधुजम्बीर:। पुं॰ मधुरजम्बीरे॥

मधुजा। स्त्री॰ पृथिव्याम्॥ मधोर्जाता। जनी॰। ड:॥ महाशर्करायाम्। सितायाम्॥

मधुजित्। पुं॰ विष्णौ॥ मधुंदैत्यविशेषम्॰अजैषीत्। जि॰। सत्सूद्विषेतिक्विप्। तुक्॥

मधुतृण:। पुं॰ न॰इक्षौ॥

मधुत्रयम्। न॰ मधुरत्रये॥

मधुदीप:। पुं॰ कामदेवे॥

मधुदूत:। पुं॰ आम्रवृक्षे॥

मधुदूती। स्त्री॰ पाटलावृक्षे॥

मधुद्रु:। पुं॰ भ्रमरे॥

मधुद्रव:। पुं॰ रक्तशिग्रौ॥

मधुद्रुम:। पुं॰ मधूके। गुडपुष्पे। महुवा॰इ॰भा॰॥ मधुनामाद्रुम:॥

मधुद्विट्। पुं॰ विष्णौ॥

मधुधातु:। पुं॰ स्वर्णमाक्षिके॥

मधुधूलि:। स्त्री॰ खण्डे। खांडइ॰भा॰॥

मधुधेनु:। स्त्री॰ दानार्थंमध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि॥

मधुनाडी। स्त्री॰ मध्वाधारच्छिद्रे॥

मधुनारिकेल:। पुं॰ माध्वीकफले। मधुफले। बहुकूर्चे। हस्वफले। मोहानारल॰इ॰गौ॰दे॰भा॰। एरनारिकेल॰इ॰कोकणदेशभा॰॥ माध्वीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंदुर्जरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्तं:। चामश्लेष्मप्रकोपंजनयतिकुरुतेचारुकान्तिंबलस्वस्थ्यंदेहस्यधत्तेधनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम्॥

मधुनी। स्त्री॰ क्षुपविशेषे। घृतमण्डायाम्। वायसोल्याम्। सुमङ्ग

लायाम् । माकराडहाता० इ० माक चाउली० इ० च० गौ० दे० भा० ॥

मधुनेता । पुं० भ्रमरे ॥

मधुपः । पुं० भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु- पिवति । पा० । आतोनैपसर्गे० इ तिकः । पिवते : सुरासीध्वोरितिनियमान्नटच् ॥

मधुपतिः । पुं० श्रीकृष्णचन्द्रे ॥

मधुपर्कः । पुं० षोडशोपचारपूजान्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तत्प्रमाणं यथा । दधिसर्पिर्जलंचौद्रं सितैताभिस्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुसर्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वतः स्वल्पं सितादधिघृतंसमम् । सर्वेषामधिकंचौद्रंमधुपर्केप्रयोजयेत् ॥ तद्भवेत्कांस्यपात्रे वारौप्यपात्रे तथवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्त्तेचेष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयंसर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममोक्षांसाधकः परिकीर्त्तितः ॥ मधुपर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदायकः ॥ आज्यंदधिमधुमिश्रंमधुपर्कंविदुर्बुधाः । इतिच ॥ न० दधिसंयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुना पृच्यते । पृचौ० । घञ् ॥

मधुपर्क्यः । त्रि० मधुपर्कार्हे ॥ मधुपर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥

मधुपर्णिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ मक्षिव० मधुराणिवा० पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥

मधुपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् नीत्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुवीजपूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥

मधुपा । स्त्री० मद्यपायाम् ॥

मधुपाका । स्त्री० षड्भुजायाम् । खर्बूजा० इ० भा० ॥

मधुपायी । पुं० भ्रमरे । त्रि० मधुपानकर्त्तरि ॥

मधुपालिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥

मधुपिपासुः । त्रि० मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादित्वाद्द्वितीयासमासः ।

मधुपीलुः । पुं० महापीलौ । राजपीलौ । महावृक्षे ॥

मधुपुरी । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मधुपुष्पः । पुं० मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकुलवृक्षे ॥

मधुपुष्पा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ नागदन्तीवृक्षे ॥

मधुप्रियः । पुं० वलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्य सः भूमिजम्बाम् ॥ त्रि० मद्यप्रिये ॥

मधुफलः । पुं० मधुनालिकेरे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

मधुफलिका । स्त्री० मधुखर्ज्जूरिकायाम् ॥

मधुवल्लुला । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥
मधुभार: । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ सगणं विधायजगणंनिधाय । सुखसौख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । अयिमुञ्चमानमवटीवधान । भुजपाशकेनभयनाशकेन ॥
मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥
मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥
मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥ मधुनोमक्षिका ॥
मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥
मधुमान् । त्रि० माधुर्ययुते ॥
मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । काश्मर्याम् ॥ नदीविशेषे । तस्याजलगुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदंजलंकिञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्त्यस्याम् । मध्वादिभ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपास्यनायिकाविशेषे ॥ यथा । तथामधुमतींसिद्धिर्जयतिनात्रसंशयः । देवचेटीशतशतंतस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्वर्गेमर्त्येचपातालेसयत्रगन्तुमिच्छति । तत्रैवचेटिका: सर्वानयन्ति नात्रसंशय: ॥ अपिच । शब्दानेष शृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यश्रुतास्तेतेवेदपुराणभारतकथागाथादयोवाङ्मया: । यत्नातिस्वयमिच्छयाशुचिपदै: शास्त्राणिकाव्यानिवालोकान्भास्यतिपश्यतिस्फुट
रुचोरत्नस्थलीभैरवी: ॥ उष्णिक्छन्द: ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधुमती । यथा । रविदुहितृतटेवनकुसुमतति: । व्यधतमधुमतो० मधुमथनमुदम् ॥
मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंमथ्नाति । मदि० । क्विप्चेतिक्विप् ॥
मधुमथन: । पुं० विष्णौ ॥
मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥
मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे । परिमाण्यैमे ॥
मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥
मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥
मधुमारक: । पुं० भ्रमरे ॥
मधुमूलम् । न० आलुके । भी आलुइ० गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गुले ॥
मधुयष्टि: । स्त्री० इक्षौ ॥
मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । मधुयष्ट्याम् । मुलहठी०मुहलेठीतिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवेतिकन् ॥
मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पश्ययष्ट्याम् ॥
मधुर: । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वादौ । रसज्येष्ठे । गुल्ये ॥ तस्यगुणा: । मधुर: पिच्छल: शीतोधातुस्तन्यबलप्रद: । चक्षुष्योवातपित्तघ्न: कुर्यात्स्थौल्यबलक्रमीन् ।

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच । मधुरस्सुरसस्त्रिनोतिकेशान्वपुषः स्थैर्यबलौजवीर्यदायी । अतिसेवनतः प्रमेहशैत्यजडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषान् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेचौ गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ वङ्गे ॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते ॥ मधुमाधुर्यमस्यास्ति। ऊषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं राति वा । आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राचामधुरासितातुमधुरैव । तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेकः ॥

मधुरकण्टकः । पुं०मत्स्यविशेषे । कज्जलायाम् ।

मधुजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रसद्राविणि । शर्करके ॥

मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाचिकेषु ॥ सितामाचिकसर्पिष्षु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राचाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्याः ॥

मधुफलः । पुं० राजबदरे ।

मधुरमांसम् । न० चीरामृते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्बुस्वे दितेमांसेशुण्ठीचूर्णैर्विमिः चिपेत् । दुग्धञ्चशर्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंचिपेत् । नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंचीरामृतंस्मृतम् ॥ चीरमृतंबहुरसंरोचकंचातिशीतलम् । वातपित्तहरंबल्यं सुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥

मधुरसः । पुं० इक्षौ । मधुर्मधुरो रसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राचायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधुरसोस्याः ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौंफ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । सलूफा० इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरचोमधुपुत्रंमहाबलः । शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरींतत्रचकारवै इति मधुकर्कटिकायाम् ॥ मोटायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः। त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्लः। पुं०) आम्रातके ॥
मधुराम्लकः। पुं०)

मधुराम्लफलः। पुं० रेफले। आरे ॥

मधुरालापा। स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालावुनी। स्त्री० राजालाब्वाम्।

मधुरिका। स्त्री० मिस्याम्। शालेये। शीतशिवे। धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्त्यस्याः अच्। स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपुः। पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥

मधुरेणुः। पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदकः। पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे। जलसमुद्रे। स्वादूदके ॥

मधुलम्। न० आसवे। मद्ये ॥

मधुलग्नः। पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता। स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका। स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट्। पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि। लिह आस्वादने। क्विप् ॥

मधुलेही। पुं० भृङ्गे। भ्रमरे ॥

मधुलोलुपः। पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी। स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम्। न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः। ततोमधुवनंनामाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवलः। पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली। स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीतनके ॥

मधुवारः। पुं० मधुक्रमे। पुनः पुनर्मधुपानपरिपाट्याम्। मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः। मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥

मधुवारुणी। स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुवीजः। पुं दाडिमे ॥

मधुवीजपूरः। पुं० मधुरफलायाम्। महाफलायाम्। मधुकर्कट्याम्। मीठाबिजौरा० इ० भा० ॥

मधुवृक्षः। पुं० मधुके। महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥

मधुव्रतः। पुं० भ्रमरे मधुव्रतंभक्ष्यं यस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते। कर्मण्यण् ॥

मधुशर्करा। स्त्री० मधुजातशर्करायाम्। सिताखण्ड० इ० गौ० दे० भा० प्र० द्रव्ये यथा। माध्वीसुतामधूत्थन्नामधुजामधुशर्करा। माक्षीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तं तद्गुणातस्य शर्करा। विशेषाद्वलवृष्याचतर्पणंची यादेहिनाम्। अपिच। मधुजाशर्कराक्षाकफपित्तहरीगुरुः। छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तहृत्तुवराहि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥
मधुशाख : । पुं० मधुष्ठीले ॥
मधुशिग्रु : । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुन्गा० इ० काश्यादौख्याते ॥ मधु: मधरु: शिग्रु : ॥ मधुप्रधान : शिग्रुर्वा ॥
मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेप क्वान्नविशेषे ॥
मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥
मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ मधुन : श्रेणिरत्र ॥
मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुष्ठील: । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिक : । पृषोद् रादि: ॥ मधुष्ठीलो गर्भेऽस्येतिवा ॥
मधुसख: । पुं० कामदेवे ॥
मधुसारथि : । पुं० कामदेवे ॥
मधुसिक्थक: । पुं० स्थावरविषभेदे ॥
मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥
मधुसूदन: । पुं० भ्रमरे ॥ वनमालि नि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति०दुष्टनिग्रहकर्तरि ॥ मधु नामानमसुरंसूदितवान्०सूदयति स्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वा- ल्ल्यु : ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधु नाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकु र्वन्जघानपुरुषोत्तम: ॥ तस्मताव धादेवतदासर्वेविमानवा : । मधु

सूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमि तिभारते ॥
मधुसूदनी । स्त्री० पालङ्कीशाके ॥
मधुस्रव: । पुं० मधूकवृक्षे ॥ मोरटल तायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥
मधुस्रवा : । पुं० मधूकवृक्षे ॥
मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडी तिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुय ष्टिकायाम् ॥
मधुस्वर : । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुर : स्वरोयस्यस : ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥
मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशे षंहन्ति । हन० । क्विप् चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषुक्विविति नियमस्याप्रा यिकत्वात् ॥
मधूक : । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगु णा : मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरु- बृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपि त्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादु शुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्ति तृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ त- न्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । य स्ययस्यफलस्यैववीर्यंभवतियादृश- म् । तस्यतस्यैववीर्यंमज्जानमभि निर्दिशेत् ॥ तस्त्वग्गुणा : । म धुस्त्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मह्यते० मन्यतेवा । महपूजाया

म० मनस्ताने । उलूकादयश्च सा धुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्ट : ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे॥ मधुच्युतंस्थूलमधूकपुष्पं संशोधितंकेसरधूलिवर्जितम् ।सम्पाचितंशुभसिताघृताभ्यांसजीरकंजीवनदंहि जीविनाम् ॥ हृंहणीयंसुमधुरंमधूकंवातद्वन्द्वरु ।पित्तप्रकोपशमनंहृद्यं रूच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सव : । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपघ्न : । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूल : । पुं० जलजेमधूके । मधूलके ॥

मधूलक : । पुं० जलजमधूके । जल महुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० बातोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घ : । स्वार्थेक न् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्यगुणामधूकगुणतुल्या : ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० क्षौतनके ॥ मधुकर्क्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्य : । पुं० ग्रहस्फुटसाधकाङ्कविशेषे ॥ पुं०न०विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुंडरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे॥ अधमे ॥ मध्यमे॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्‌ध्वाकार्याणिपार्थिव । उत्तमाधमध्येषुपुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मांध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः । यद्वा । मह्यते । मह० । मांशोभांधत्ते वा । अघ्न्यादिः ॥ मध्येशरीरादेर्भवम् । असाम्प्रतिके० इत्यः ॥ सङ्ख्याविशेषे ॥ यथा॥ १०००००००००००००००० ॥

मध्यगन्ध : । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यत : । अ० मध्येइत्यर्थे ॥ आद्यादित्वात्तसि : ॥

मध्यदेश : । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तत्सीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि ।प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौदेशश्चेतिकर्मधारय : ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकारा : ॥

मध्यदेशीय: । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । तास्त्रिमेकुरुपाञ्चाला : साल्वाश्चैवसजाङ्गला : ।शूरसेनाभद्रकाराबोधकाःसपटच्चरा : ॥ मत्स्या : किराता :

कुल्वाश्वकुन्तय : काल्किकोशलाः । आवन्त्याश्चभुलिङ्गाश्चलोकाश्चवाम्भके : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्य: । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं० वन्धूकवृक्षे । मध्यन्दिना० इ० भा० ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । वलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितैनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं० तनव्युत्थितैकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाब्दं समारभ्यथावद्धसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यसेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ ग्रहाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० इ० भा० ॥ यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोचमध्यमस्तु कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे । मध्याङ्गुलौ ॥ त्र्यक्षरछन्दसि ॥ हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे ॥ नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्यमोदितयौवनेतिलक्षणाम् ॥ मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्य भार्यायाम् ॥ मध्यमस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं वाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ वाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्येमाशोभायस्यावा ॥

मध्यमाग्नि : । पुं० अर्काग्निर्मग्निविशेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायामर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥

मध्यमीयम् त्रि०मध्य ॥ मध्येभवम् । मणमीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीयः ॥

मध्यमेश्वरः । पुं॰ काशीस्थे शिवलिङ्ग विशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ चत्वशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययवः । पुं॰ षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्रः । पुं॰ निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रेः । पूर्वापराधरेतिसूत्रे॰ सर्वैकदेश : कालेनसमस्तेनत्वड्चैव॰ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्तेः समासे॰ अच् : सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोकः । पुं॰ पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेशः । पुं॰ नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीशः ॥

मध्यस्थः । त्रि॰ निसृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहिते षिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधिनपरार्थघटके ॥ यथा । एके सत्पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्य बाधेनयेमध्यस्थाः परकीयकार्यकुशला: स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसाः परहितंयैःस्वार्थतोहन्यते॰येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे ॥ पुं॰ पुरुषे ॥ अनेगुण्यात्पुरुषोहिमध्यस्थः । सुखीहिसुखेनतृप्यन्॰ दुःखीचदुःखं द्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति॰ उदासीनइतिचाख्यायते ॥ मध्ये तिष्ठति । स्था॰ । कः ॥

मध्यस्थलम् । न॰ कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौमुरजमध्यमध्यस्थलीत्यहोतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री॰ मध्यमायाम् ॥ त्यक्तरायाम्वृत्तौ ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्नः । पुं॰ अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समासः ॥

मध्येचित्तम् । अ॰ चित्तमध्ये ॥ मध्यंचित्तस्येतिविग्रहे॰ पारेमध्येषष्ठ्यावेति॰अव्ययीभावः॰ निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वदः । पुं॰ कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ॰ अत्ति । अद॰ । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

मध्वाधारः । पुं॰ सिक्थके ॥

मध्वालुः ।) न॰ कन्दविशेषे । मधु
मध्वालुकम् ।) न॰ रतालुरोमान्विते । दीर्घसुषिमीति॰ भा॰ । मोआलु इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मध्वासवः । पुं॰ मधूकपुष्पजातमद्ये । माधवके । मधुनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासवः ॥

मध्वासववणिक् । पुं॰ शौण्डिके ॥

मध्वजा । स्त्री० मद्ये ॥
मनः । पुं० जटामांस्याम् ॥
मनश्चापः । त्रि० मनोज्ञे ॥
मनःप्रग्रवान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥
मनःप्रसादः । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनसः स्वच्छतायाम् ॥ मनसः प्रसादः ॥
मनःशिलः । पुं० मनःशिलायाम् ॥
मनःशिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल् । इ० भा० ॥ मनःशिलागुरुर्वर्ण्यासरोष्णालेखनीकटुः । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मनःशिलामन्दवलंकरोतिजन्तुं ध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धं किलमूत्ररोधं सशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकस्यैवभेदोस्तिमनोगुप्तं तदन्तरम् । तालकंत्वतिपीतंस्यात्रक्तामनःशिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मनःशिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तै रजायाःसाविशुध्यति ॥ मनःशब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादिः ॥
मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपतभावनानिरासेनयुक्तै रनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्धयोत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ अर्थोऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधश्चतर्कोग्राह्योनचेतरः ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेथवाततेः । कोवन्धःकश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥
मनः । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्यायाः यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धिः ख्यातिरीश्वरः । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचकाः शब्दामनसःपरिकीर्त्तिताः ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणाः । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्याः पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदुःखमिच्छाद्वेषोमतिःकृतिः ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोगः कारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमुच्यते ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्गः कल्पनाक्षमा । सद्

सच्चाशुताचैवमनसोनवगुणा: ॥
धैर्यम् १ । उपपत्ति : ऊहापोह-
कौशलम् २ । व्यक्ति:स्मरणम् ३ ।
कल्पनामनोरथवृत्ति : ४ । विसर्ग:
विपरीतसर्गभ्रान्ति : ५ । क्षमा ६ ।
सत्०वैराग्यादि ७ । असत्०राग-
द्वेषादि ८ । आशुता०अस्थिरत्व-
म् ९ । इत्यर्थ : ॥ अन्त : करणे ॥
अस्यचातुर्विध्यंयथा । मनोबुद्धिरह
ङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम् । संशयो
निश्चयोगर्व : स्मरणंविषयाअमी ॥
तस्याध्यात्मत्वादियथा । अध्या-
त्मंमनइत्याहु : पञ्चभूतात्मधार-
कम् । अधिभूतञ्चसङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चा
धिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्यस्वरूपंय-
था । अनिरूप्यमदृश्यञ्चज्ञानभेदंम-
न : स्मृतमिति ॥ तस्यप्राशस्त्या-
प्राशस्त्यानुमापकानियथा । जना-
नांहृदयंसद्य : सुव्यक्तंवचनेनवै ।
शिष्येकलत्रेकन्यायांदौहित्रेबान्ध
वेपिच ॥ पुत्रेपौत्रेचवचसिप्रतापे
यशसिश्रियाम् । बुद्धौवारिणिवि-
द्यायांज्ञायतेहृदयंनृणामितिब्रह्म
वैवर्त्तपुराणम् ॥ तस्यबन्धमोक्षंप्रति
हेतुत्वंयथा । नदेहोनचजीवात्माने
न्द्रियाणिपरन्तप । मनएवमनुष्या-
णांकारणंबन्धमोक्षयो : । बन्धस्य-
विषयासङ्गिमुक्तेर्निर्विषयन्तथेति ॥
तच्चवायवीयपरमाणुरूपमितिशिरो

मन :

मणिमतम् । स्पर्शरहितत्वेसति-
क्रियावत्त्वञ्चास्यलक्षणम् ॥ अस्यक्ली
बत्वमेव नपुंसकमितिज्ञात्वाप्रिया-
यैप्रेषितंमन : । तत्तुतत्रैवरमतेहृ
ता : पाणिनिनावयम् ॥ सुखदु : खा
द्युपलब्धिसाधने०इन्द्रियविशेषे ॥
सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्त : क
रणवृत्तौ ॥ तच्चप्रत्यात्मनियतत्वा-
दनन्तंपरमाणुरूपंनित्यञ्चेतिता-
र्किका : ॥ एकैकस्यात्मनएकैकंमन
इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्व
म् ॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिसन्ता
नरूपेणपरिणममानमन्त : करणद्र
व्यंमननात्मकत्वान्मनइत्युच्यते ॥ ए
कादशेन्द्रियाणांमध्येप्रवर्त्तकंमनो
वासुदेवविभूति : ॥ उभयात्मकमत्र
मन : सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्चसाध
र्म्यात् । एकादशस्विन्द्रियेषुमध्ये
मनउभयात्मकम्०बुद्धीन्द्रियङ्क
र्म्मेन्द्रियञ्च । चक्षुरादीनांवागादी
नाञ्चमनोधिष्ठितानांस्वविषयेप्रवृ-
त्ते : । तदसाधारणेनरूपेणलक्षय
ति०सङ्कल्पकमत्रमन : । आलो
चितमिन्द्रियेणवस्त्विदमितिसम्मु-
ग्धम्०इदमेवंनैवमितिसम्यक्कल्प
यति०विशेषणविशेष्यभावेनविवेच
यतीतियावत् । यथाहु : । सम्मुग्धं
वस्तुमात्रन्तुप्राग्गृह्णात्याविकल्पि
तम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यांक-

स्त्ययम्तिमनीषिणइति ॥ तथा॰अ स्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया ॥ बुद्ध्यावसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयं सङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानसः समानासमानजातीयाभ्यां व्यवच्छिन्दन्मनोलक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनौ यथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम्॰एवं मनोप्यसाधारणव्यापारंनेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च॰कुतः साधर्म्यात्॰इन्द्रियान्तरैः । सात्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम्॰महत्तत्वादीनामपि॰इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्तःकरणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले॰एकात्मनीतिपूरणीयम्॰ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतःसएवधर्मोज्ञानकरणाणुत्वंमनसोलिङ्गंलक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेपि॰यस्यासत्त्वभावादेकंन ज्ञानंजनयतितत्सम्बन्धात्परञ्ज्ञानं जनयति॰तदेवचाणुनिखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेवलाघवात्सिद्धंमनइत्यर्थः ॥ लम्नात्नवमभवने ॥ मनएवमनुष्याणांकारणंबन्धमोक्षयोः । बन्धायविषयासक्तंमुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयंनित्यंमनःकार्यंमुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गंसन्निरुद्धंमनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यंयावद्धृतिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्च शेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेनमनुतेनेनवा । मनज्ञाने॰मनुअवबोधनेवाअसुन् ॥ मनसोनैर्मल्यन्त्ववश्यंकरणीयम् । यथोक्तंश्रीदेवीभागवते । भ्रमन्सर्वेषुतीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुनःपुनः । निर्मलंनमनोयावत्तावत्सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री॰ विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री॰ कद्रौ । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रोयथा । आस्तीकस्यमुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिंवदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदांस

वं दैव । स्त्रीराज्यांमण्डिताङ्गीकन
कमणिगणैर्नागरत्नैरनेकैर्वन्दैह
साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं
कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥
मनसिज : । पुं० कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे
णमनसिजायते स्म । जनी० सप्त
म्यांजनेर्डः तत्पुरुषे कृतीत्यलुक्
हलदन्तादितिवा ॥
मनसिशय : । पुं० स्मरे । कामदेवे
। मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे
शेते रित्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥
मनस्कार : । पुं० चित्ताभोगे । मन
स : सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचि
त्तस्थैर्ये ॥ मनस : कारोव्यापार
विशेष : । डुकृञ् । भावे घञ् ।
अत : कृकमीतिसत्वम् ॥
मनस्ताप : । पुं० मन : पीडायाम्
अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा
। परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्त
भाषणम् । अयुक्तंकर्मकुर्वाणोम
नस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमहानिर्वा
णतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणोनयदादैवा
च्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता
पेनशुद्धि : स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन्
मुनि : ॥
मनस्ताल : । पुं० दुर्गाया : सिंहे ॥
मनस्थ : । त्रि० मनसिस्थितवस्तुनि ॥
मनश्चनम् । न० त्रिवत्साबुद्धौ ॥
मनस्वी । पुं० शूरे ॥ अभिमानि
नि ॥ मनोऽस्यास्ति । असन्त
त्वाद्विनि : ॥ शरभे ॥ त्रि० सुम
नसि । प्रशस्तमनीयुक्ते ॥ प्रशंसा
यांविनि : ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचि
दपिचपर्यङ्कशयन : क्वचिच्छाका
हार : क्वचिदपिचशाल्योदनरुचि :
। क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदि
व्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगण
यतिदु : खंनचसुखम् ॥
मनस्विनी । स्त्री० प्रशस्तमनसिस्त्रि
याम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
मनहंस : । पुं० अतिशक्वरीच्छन्द :
१५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयो
धरद्वयसुन्दरम् ० भगणंततोपिवि
धायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्त
मिदस्वपञ्चदशाक्षरम् भणितमुज
ङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा ।
नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकि
ले० मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकु
ले । समयेतिधीरसमीरकम्पित
मानसे ० किमुचण्डमानमनोरथे
नविखिद्यसे ॥
मनाक् । अ० अल्पे ॥ मन्दे ॥ मन
नम् । मनज्ञाने । आक्प्रत्यय : ॥
मनाका । स्त्री० करिण्याम् ।
हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन० ।
बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥
मनाक्करम् । न० मंगल्यायाम् । म-
ल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि० ई-

षत्कारे ॥

मनायी । स्त्री॰ मनोः पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे॰ मनोरौवेत्यैकारा देशस्ततोङीप् च ॥

मनावी । स्त्री॰ मनाय्याम् ॥ मनोः स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्य मनोरौवेत्यौ कारादेशस्ततोङीप्च ॥

मनितः । त्रि॰ बुद्धे । ज्ञाते॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्तः । यस्य-विभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न॰ अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री॰ बुद्धौ । धिषणायाम् ग्रेमुष्याम् ॥ ईषणम्॰ ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्य प्रत्ययः । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादिः ॥

मनीषिका । स्त्री॰ मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न॰ मनीषायामभिनिविष्टं मनीषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेबहुलमिष्ठवच्चेति॰ णिचि॰ तदन्तात्॰ क्तः ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं॰ ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादिः ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सत्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकि

नि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनुः । पुं॰ ब्रह्मणः पुत्रे ॥ सचप्रजापतिर्धर्म्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायम्भुवादिषु ॥ प्रतिकल्पंचतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुवः १ सचगायत्र्यांब्रह्मणो जातः । स्वारोचिषः २ । उत्तमः ३ । तामसः ४ । रैवतः ५ । चाक्षुषः ६ । सचध्रुववंशोद्भवात्रिपुञ्जयात्ब्रह्मद्रोहिल्यांवीरणकन्यायांवैरिण्यांजातः । एतेषडतीताः । वैवस्वतः ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णिः ८ । सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णिः ९ । ब्रह्मसावर्णिः १० । धर्म्मसावर्णिः ११ । रुद्रसावर्णिः १२ । देवसावर्णिः १३ । इन्द्रसावर्णिः १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्युक्तानि । यथा॰ रौच्यः ९ यसौरुचिप्रजापतेः पुत्रः । भौत्यः १० । असौभूतिप्रजापतेः पुत्रः । मेरुसावर्णिः ११ असौब्रह्मणः पुत्रः । ऋतुः १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेनः १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्य कविंशत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चचतुर्दश । भवन्तिपरिम

याश्चतेषांकालकृतंश्रृणु ॥ सप्तर्षय: सुरा : शक्रोमनुस्तस्सूनवोनृपा :। एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्तेचपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातअधिकाह्येकसप्तति : । मन्वन्तरंमनो : काल : सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृता : । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तुसम्पूर्णा : सङ्ख्याता : सङ्ख्यया द्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणि कालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्य सङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्वे ॥ मनुष्ये ० । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीत स्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअवबोधने । शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेत्यु : ॥ मन्यते । मनज्ञाने । पूर्वेण० उ : ॥

मनु : । स्त्री० मनो : पत्नाम् ॥ मनोस्त्रीतिविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप्चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुज : । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जात : ।जनी० । पञ्चम्यामितिड : ॥

मनुजपति : । पुं० नरेन्द्रे ॥ मनुजानांपति : ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम् ० । ऽ । ० ॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभू : । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुवेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोप : ॥

मनुष्य : । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्तुअर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवम : सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवम : सत्तरेकविधोनृणाम् । रजोधिका : कर्मपराट्ट : खेचसुखमानिन : ॥ अपिच । तस्यापिध्यायत : सर्गंसत्याभिध्यायिनस्तत : । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधक : ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तु ते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिका : ॥ तस्मात्ते दु : खबहुला भूयोभूयश्चकारिण : । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तुते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योह्ययम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं॰ धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं॰ अतिथिपूजने । नृपयज्ञे ॥

मनुष्यलोक: । पुं॰ अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री॰ नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्त्तृकरणसमास : ॥ इक्षुप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसिजायतेश्रृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी॰ । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव ॥

मनोजन्मा । पुं॰ कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्यस : ॥

मनोजव : । पुं॰ हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोऽस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति मनसोवेगे ॥ त्रि॰ पितृसन्निभे । पितृतुल्ये । अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजवंवेगवद्यस्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं॰ पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं॰ कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न॰ सरलकाष्ठे ॥ त्रि॰ शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिक : । निवृत्तप्रेषणोचजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री॰ मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्र्याम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं॰ मनसोलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् ॥ संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रवुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनाममनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्यसर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिश्रृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यद्भवद्धेमन्तखीयन्ते भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्यदन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्यानजितायैचेतसास्वेन ॥ हृदयबिलेकृतकुण्डलउल्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंवन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधेहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् ॥ असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगाद्परमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यासस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते येतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेययोन्मे षनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणांचिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गामनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ।

मनोभू: । पुं० कन्दर्पे । मनसा० मनस : मनसिवाभवति। भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपे मनस्युकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्ति वर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् । त्रि० मनस्तुष्टिकरे। चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिच्छेद्येमनस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ० । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री॰ मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्दः १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी॰ व्रजविलासिनीविलासतः । सुररिस्तनुः पुनातु वः ॰ सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती । स्त्री॰ ब्रह्मणः पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्द्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुवः । मध्येमनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकाराकृष्णानुच्चैर्वियन्मार्गान्महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयस्समहौजसः । महायोगेश्वरंसिद्धा यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ मध्ये॰ इन्द्राद्यष्टदिक्पाना ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं॰ लोकायतभेदे ॥ सहिभ्रान्त्यामनएवात्मेतिनिश्चिनोति । मनसः स्वातन्त्र्योच॰ घटवदनात्मत्वात्॰ करणत्वाच्चदीपवदात्मत्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि॰ प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे ॥ मनोहतंयस्यसः ॥

मनोहरः । पुं॰ कुन्दवृक्षे ॥ न॰ सुवर्णे ॥ त्रि॰ मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमनेऽच् इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री॰ जातीवृक्षे ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि॰ मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न॰ सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि॰ मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री॰ मनःशिलायाम् ॥ मनःशब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्यः । त्रि॰ ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभिः ॥

मन्तुः । पुं॰ अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न॰ मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना॰ तुः ॥

मन्ता । पुं॰ मन्त्रिणि ॥ मन्यते, मन । बहुलमन्यत्रापीति॰ तृच् ॥

मन्त्रः । पुं॰ वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोद्दिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीनः स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रुः स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्टः

शब्द : स्वरतइतिभाष्येपाठ : । दु-
ष्टान्शब्दान् माप्रयुच्महीत्यध्येयंव्याक
रणमिति ॥ अत्रकैयट : । स्वरेणस्व
रत : । आद्यादित्वात्तसि : । मि
थ्याप्रयुक्तइति । यदर्थंप्रतिपादना-
यप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरंस्वरवर्णदोषात्
प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थ :।
वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रु
शब्द : स्वरदोषात्यजमानंहिंसित
वानित्यर्थ : । इन्द्रस्याभिचारोवृ-
त्रेणारब्ध : । तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वे-
तिमन्त्रऊहित : । तत्रेन्द्रस्यशमयि
ताशातयिताबाभवेतिक्रियाशब्दो-
ऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्द:
। तदाश्रयणेहिवहुव्रीहितत्पुरुष-
योरर्थाभेद : । तत्रेन्द्रादिमित्रत्वे
सिद्धे सतिइन्द्रस्यशत्रुर्भवेत्यचार्थे-
प्रतिपाद्येअन्तोदात्तेप्रयोक्तव्ये आ-
द्युदात्तत्वजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तरा-
भिधानादिन्द्रएव०वृत्रस्यशातयिता
सम्पन्न : । इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वा
त्सम्बोधनविभक्तेरनुवाद्यविषय-
त्वादिहाभाव : । यथाराजाभवयु-
ध्यस्वेति । ऊह्यमानस्यचामन्त्रत्वा-
त्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेम-
न्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानामेहभ
वतीति ॥ * ॥ मन्त्रान्तेकर्मसन्नि
पातइतिन्याय : ॥ प्रयोगसमवेता
र्थस्मारकेवेदभागे ॥ मन्त्राणांतादृशा
र्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्०नतुतदुच्चार
णमदृष्टार्थंसम्भवति । दृष्टफलकत्वे०
अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात् । न
चदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि
सम्भवान्मन्त्राम्नानंव्यर्थमितिवा-
च्यम् । मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनिय
मविध्याश्रयणात् ॥ देवादीनांसा
धने । मायाबीजादौ ॥ गुह्यवादे ।
रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे । मन्त्र
णायाम् ॥ तस्यच०पञ्चाङ्गानिभव-
न्ति । तानिच । कर्मणामारम्भोपा
य : ० पुरुषद्रव्यसम्पत्०देशकाल-
विभाग : ० विनिपातप्रकार : ०
कार्यसिद्धिरिति ॥ मन्त्रमूलंयतो
राज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं । कुर्या
द्यथातन्नविदु : कर्मणामाफलोदय
म् ॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवा-
रहोगत : । अरण्येनि : शलाकेवा
मंत्रयेदविभावित : ॥ षट्कर्णो-
भिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णस्सधार्यते ।
द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्यन्तंन
बुद्ध्यते ॥ मन्त्रते०मन्त्रणं वा । म
त्रिगुप्तभाषणे । घञ् ॥ पञ्चमरा-
शौ ॥

मन्त्रकृत् । पुं० मन्त्रेणि । मन्त्र
णाकारके ॥ मन्त्रान्कृतवान् ।
सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइति-
क्विप् ॥ मन्त्रस्रष्टरि ॥ दौत्यकृ-
ति ॥ मन्त्राणांद्रष्टरि०प्रयोक्तरि-

च ॥
मन्त्रगण्डकः । पुं० विद्यायाम् ॥
मन्त्रगूढः । पुं० चरे ॥ मन्त्रोगूढोयस्मिन् ।
मन्त्रगृहम् । न० मन्त्रणागारे ।
मन्त्रजा । स्त्री० मन्त्रशक्तौ ॥
मन्त्रजिह्व । पुं० वह्नौ ॥
मन्त्रज्ञः । पुं० चरे ॥ त्रि० । मन्त्रविदि ॥
मन्त्रज्वालः । पुं० अग्नौ ॥
मन्त्रणम् । न० मन्त्रे ॥ मत्रि० । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥
मन्त्रणा । स्त्री० मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रे पञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धयः । उदयाश्चिन्तनीयाश्चस्थैर्यौन्नत्यादिसूक्तयः ॥
मन्त्रणागारम् । न० मन्त्रगृहे ॥
मन्त्रदः । त्रि० मन्त्रदातरि ॥
मन्त्रदाता । त्रि० मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ यदीचितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मखण्डनंस्यनरकेतत्पशोःस्थितिः ॥ जन्मदाताऽन्नदाताचामातान्येगुरवस्तथा । पारेकर्त्तुंन शक्यन्तेघोरेसंसारसागरे ॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुणःपारकर्मणि । नशक्तःशिष्यमुद्धर्त्तुमीश्वरश्चेश्वरोऽपरः ॥

मन्त्रदीधितिः । पुं० अग्नौ ॥
मन्त्रनिर्णयः । पुं० मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौहियचोभौसंशयश्चपरीक्ष्यते । समंचद्वितिविज्ञेयःश्रेष्ठा स्वखलुविभ्रमाः ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्पद्ंहन्तिराजानंमंचविप्लवः ॥ कारिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतोमंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः ॥ स्वपथेनिःशलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यंकार्येष्वगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशङ्कितेष्वपिनिश्चयः ॥ जडमूकांधवधिरांस्तिर्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्कृतःप्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति युक्तिकल्पतरौनीतियुक्तिः ॥
मंत्रपूतः । त्रि० मंत्रेणपवित्रीकृते ॥
मंत्रपूतात्मा । पुं० गरुडे ॥ त्रि० मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥
मंत्रवित् । पुं० चरे ॥ मंत्र

वेत्ति । विद० । क्विप् ॥ त्रि० मंत्रज्ञातरि ॥

मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तोद्रवसिते ॥

मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्तिविशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिषड्गांयथावत्स्थापनंज्ञानबलंमंत्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रशक्तिरित्यन्ये ॥

मंत्रस्पृक् । त्रि० मंत्रकरणकस्पर्शकर्त्तरि ॥

मंत्रितः । त्रि० मत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥

मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रज्ञातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्तादृतिभेदः । तस्यलक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुकृतोबुद्धिमान्चमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्याहिमन्त्रिणः । यथोक्तंकालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृपःकुर्य्याद्विप्रान्विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः समंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यंमन्त्रश्चतुविनिश्चयम् ॥ व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चवान्यस्यव्यपदेशतः । स्वयंवृत्तंमन्त्रंगृहंस्थूलआरुह्यमन्त्रयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्पण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयच्चजायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंदक्षैर्नृपशतैरपीति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रंपृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात्मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामंत्रेकार्यएकेनसूरिणा ॥ भवेद्वानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्युपजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयःकार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मन्त्रिगुप्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ ग्रह्यादिणिन्यन्तोवा ॥

मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ सक्तवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेषुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिःसर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णंद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रेमन्थयेत्सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ क्षुण्णंचूर्णीकृतंमन्थयेत्० मृद्नीयात् ॥

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ म
थ्यतेऽनेन । मथिहिंसासंक्लेशनयोः
। हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥

मन्थजम् । न० नवनीते ॥

मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थान-
दण्डे । रई० इ० भा० ॥

मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥
पुं० मन्थानदण्डे ॥

मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥

मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे
॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने।
करणेतिल्युट् ॥

मन्थर : । पुं० कोषे ॥ फले ॥ वाधे ॥
मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि ॥
योद्धरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसु
म्भाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ ॥ वक्रे
॥ मन्दगामिनि ॥ जडे ॥ सूचके ॥
नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० ।
वाहुलकादरन् ॥

मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥

मन्थरु : । पुं० कुठेरौ । चामरवाते ॥

मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥

मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे
रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न०
गायत्रीच्छन्दः ६ प्रभेदे ॥ यथा ।
कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यञ्च । व-
र्णैरसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा ।
शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय ।
वन्दत्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थ
ति । मथि० । वाहुलकादानच् ॥

मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रहिते ।
दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥

मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ।
गर्गर्याम् । कलस्याम् । मथानी०
इ० भा० ॥

मन्द : । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्य
न्तरे ॥ शीर्णपादे । यमे ॥ प्रलये ॥
त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥
मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यर
हिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मदर
ते ॥ खले ॥ अशुद्धचित्तत्वेनज्ञाना
धिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तु
तिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । पचा
द्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥

मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्र
गे ॥

मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्द
गामिनि ॥

मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले ।
मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील :
। गम्लृ० । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इति णिनिः

मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनि
मातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥

मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥

मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि
। कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

मन्दप्रज्ञः । वि० जडबुद्धौ ॥ मन्दाजडाप्रज्ञाधीर्यस्य सः ॥

मंदभाग्यः । वि० विघ्नाकुले ॥

मंदभूः । पुं० मन्दभूमौ ॥

मन्दरः । पुं० मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे । स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दाक्ष्यर्थेप्राच्यांदिशिस्थे तवर्णे पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोहि मन्दरः । न० वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोवदि । मन्दरमस्तीति ॥ शङ्कुशङ्करः वैरिभयङ्करः ॥ वि० वहुले ॥ मन्दे ॥

मन्दिरहरिणः । पुं० जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥

मन्दसानः । पुं० अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि० । कच्छिन्दविमन्दिसहिभ्यः किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृतः ॥

मन्दा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दाकम् । न० स्तवने ॥

मन्दाकिनी । स्त्री० वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनी स्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता ॥ क्षीरतुल्यजलाश्रवदत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकश्चततः स्वर्गंसमागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमैत्रसंज्ञे तुमन्दाकिनीसानृपाणान्तुसौख्यंभवेत्तत्रमासे ॥ जगतीच्छन्दः १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौबभौसङ्गता० पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघंसपीताम्बरः ॥ मंदमकति० तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुप्यजातौणिनिः । ङीप् ॥

मंदाक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिच्छंदः १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापैः प्रियवितरणैः प्रीणितालिङ्गनाद्यैर्मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यताभेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकायाः सखीनांप्रीतःपायात् स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोनः ॥

मंदाक्षम् । न० लज्जायाम् ॥ मंदमक्षं वागाद्यत्र ॥

मंदाग्निः । पुं० अर्कनिष्कासनाद्याग्निविशेषे ॥ कफद्वाराल्पजठरानले ॥ तल्लनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथ विषमः समश्चेतिचतुर्विधः । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जठरोऽनलः ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्णः पित्तसमुद्भवान् करो

स्यग्निसमयामंदीविकारान्कफसम्भवान् ।। समासमाग्ने रशितामात्रा सम्यग्विपच्यते। अल्पापिनैवमंदाग्ने विषमाग्नेस्तुदेहिन :॥ कदाचित्पच्यतेसम्यक् कदाचिन्नमपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा। चित्रकस्याष्टभागानिशूरणस्यचषोडश। शुण्ठ्याश्चत्वारिभागानिमरिचानांद्वयंतथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागाश्चत्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणेनगुडेनैषांमोदकानिह्किारयेत् । तद्भक्षणमजीर्णंहिपाण्डुरोगश्चकामलाम् ॥ अतिशोणितमन्दाग्निप्लीहाद्यञ्चनिवारयेत् । इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे । पारिभद्रे । निम्बतरौ । बकायन० इ० भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्यादौ । अञ्जिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दाआरायस्य ॥ यद्वा॥ मन्दाआराधाराअस्यसरलत्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवा ऋगतौ ॥ कर्म्मण्यण् ॥ मन्दानियर्त्ति । अण् । मन्दैरर्य्यतेवा । घञ्॥ तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते। मदि० । वाहुलकादारु :॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे॥ जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे ॥ अगारे । निशान्ते । वस्त्ये । सदने ॥ देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदौतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० विडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मन्दतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ। मन्दिवाशीत्युरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रेपरमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्त्वशरीराणां मरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततो द्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामुने ॥ ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्याभिमन्त्रितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादिविष्णुपुराणेद्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरस्यपुत्र्याम् ॥

मंदोदरीश । पुं० रावणे ॥ मंदो

ईर्ष्या : ईश : ॥
मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्रजिति ॥
मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे । मंदञ्च तदुष्णञ्च ॥ वि० तद्वति ॥
मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायितञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि०गम्भीरध्वनिवति ॥
मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्०चेतना।मन०। सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वाविति नलोप:। ह्रस्वस्येतितुक् । मथतीतिमथ : । मथि० । अच् । मतोज्ञानस्यमथ:मन्मथ : ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि: । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २९॥ सरोगंचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥
मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥
मन्मथालय : । पुं० आम्रे ॥
मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न०दम्पत्यो : शनैर्भाषणे ।। सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधा :॥
मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मय्येवमन: सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥
मन्मय :। त्रि० मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थभेदे-

नसाक्षात्करणशीले ॥
मन्या । स्त्री० ग्रीवाया : पश्चाद्भागे०-स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । सञ्ज्ञायां समजेतिक्यप् ॥
मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥
मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगव्यादिर्वा ॥
मन्ये । अ० वितर्के ॥
मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्तति : । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्ति : । अत्रयद्यपिगणनया०चतुर्युगेनाधिकासङ्ख्यासम्पद्यते० । यत : ० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत्किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति०नामविधानेसर्वज्ञनारायणेनोक्तत्वात् । तथापि०अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । चिंश-

त्कोऽप्यस्तु वर्णानां मानुषे याद्विजोत्त-
मा :। सप्तर्षष्टिस्तथान्यानि नियुता
न्यधिकानि तु ॥ विंशतिस्तु सहस्रा-
णि कालोय : साधिकां विना। मन्व
न्तरस्य सङ्ख्येषा लिङ्गे ऽस्मिन् क-
थिता द्विजा : ॥ यथाङ्का : ॥
३०६७२०००० । एवं चतुर्द्दशमन्व
रैर्ब्रह्मदिनं भवति ॥ ब्रह्मणोदिन
मध्ये चतुर्द्दशमन्वन्तराणि भवन्ति-
। एको मनुर्यावदधिकारी भवति स
कालो मन्वन्तरसंज्ञको भवति। तत्र
मनूनां नामानि यथा। स्वायम्भुवो
मनु : पूर्वस्ततः स्वारोचिषो मनु :
। उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्त
था ॥ षडेते मनवोऽतीता अथ
वैवस्वतो मनु :। सावर्णः पञ्चरौ
च्यश्च भौत्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुरा
णलक्षणे ॥ मन्वन्तरं मनुर्देवा मनु
पुत्रा : सुरेश्वर :। ऋषयोंऽशाव
तारश्च हरे : षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादि :। स्त्री॰ मासविशेषेषु तिथि
विशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी॰
कार्त्तिकेद्वादशीसिता। तृतीया
चैत्रमासस्य॰ तथाभाद्रपदस्य च ॥
श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकाद
शीतथा। आषाढस्यापि दशमी मा
घमासस्य सप्तमी ॥ कार्त्तिकीफा
ल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता।
माघमासे कुहूश्चैव कार्त्तिकी चतथै

वच ॥ एता मन्वादय : प्रोक्ता दत्त
स्याक्षयकारिका :॥

मपष्ट :। पुं॰)
मपष्टक :। पुं॰) वनमुद्गे ॥
मपुष्टक :। पुं॰)

मम। अ॰ षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्यय
म्। ममेत्यभिमाने ॥

ममता। स्त्री॰ मदीयत्वाभिमाने ॥
भावे तल् ॥ ममत्वे ॥

ममतायुक्त :। वि॰ कृपणे ॥

ममत्वम्। न॰ ममतायाम् ॥ भावे
त्व :॥

ममापताल :। पुं॰ विषये ॥ मव्य
ति। मव्यबन्धने। मव्यतेर्यलोपो
मश्चापतुट्चालइतिमव्यतेरालप्र
त्ययस्तस्यापतुट्॰ आगमो धातोर्यलो
पो मकारश्चान्त्यस्य ॥

मय :। पुं॰ दैत्यानां शिल्पिनि। मा
याविनां शिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे
। अश्वतरे ॥ उष्ट्रे। करभे ॥
मीनाति॰ मयतेवा। मीङ्हिंसा
याम्॰ मयगतौवा। पचाद्यच् ॥

मयट :। पुं॰ तृणहर्म्ये। तृणयुक्त
हर्म्ये ॥

मया स्त्री॰ चिकित्सायाम् ॥

मयु :। पुं॰ किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनो
ति। डुमिञ्प्रक्षेपणे। भृमृशीतृ
चरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ :
इत्यु :। मीनातीत्यात्वन्तु बाहुल
कात् ॥

मयुराज : । पुं० कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं० वनमुद्गे । मकुष्टके । मोठ० इ० भा० ॥ तिष्ठति । ष्ठा० । क्वुन् । मयुस्थासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिषत्वम् ॥

मयूख : । पुं० किरणे । मौख० इ० भा० ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ्माने । माङ्ऊखोमयचेत्यूखप्रत्ययोमया देशश्च ॥

मयूर : । पुं । वर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर० इ० भा० ॥ अस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोचनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितोवल्योगुरुस्त्रोष्णोवातघ्न : शुक्रमांसद : ॥ हेमन्तकालेशिशिरेवसन्तेसेव्यंहिमायूरमुशन्तिमांसम् । उष्णोहिवर्हिर्विषभोजनेस्ववर्षाशरद्ग्रीष्ममुखेष्वपथ्य : ॥ एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टंविषतुल्यम् ॥ वर्हिचूडाख्यौषधौ । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ्हिंसायाम् । मिनातेरुरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपोतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं० अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न० तुत्थाञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् ॥ मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै० । आतद्भूतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न० तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री० तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं० गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न० स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री० मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं० श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न० तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न० स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री० वर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यक्षुपे ॥ मयूराह्वाशिखाप्रोक्तासहस्त्राङ्घ्रिर्मरुच्छदा । नीलकण्ठशिखालघ्वीपित्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री० मयूरस्त्रीजातौ । मोरणी० इतिभाषा ॥

मरक : । पुं० मार्याम् । मारके । मारी० इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तस्यकारणादिर्यथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिभकृषिमन्मथेवास्तिनार्यांतावद्दुर्भिक्षपीडाभवतिचमरकंसंशयंयांतिलोका : । हाहाकारातथोर्वीमनुजभयकरीफेरुरावैश्चभीमै : शून्यग्रामाभवेयुर्नरपतिरहिताभूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रंकरो

तिरविजोधरणीसुतोवामूलर्क्षहस्त-
मघरेवतिमेचभेषु । कचोपभङ्गप
तनानिवसेनिकानांसर्वचलोकम
रणंजलधौतदेश : ॥ (० # ०)
मांसास्थीनिसमादायश्मशानाद्गृह
वायसा : । श्वाभृगालोथवामध्ये
पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर
न्तिगृहादौचश्मशानंसामहीभवेत्
। चोरेणहन्यतेलोक : परचक्रस
मागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरो
दुर्भिक्षंमरकंतथा । अङ्गुतानि
प्रसूयन्ते तस्यदेशस्यविद्रव : ॥ दे
वीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यस्तवेनच
। अवशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णु
पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिवि-
शेषे । गारुत्मते । अश्मगर्भे-
। हरिन्मणौ । पन्ना० इ० सा
धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य
लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्वच्छायंस्नि
ग्धंगात्रश्चमार्दवसमेतम् । अव्य
ङ्गंबहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंबिभृ
यात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करि
लकलिलरुक्षंमलिनंलघुहीनकान्ति
कल्माषम् । त्रासयुतंविकृताङ्गं
मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प
रीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ म
रकांतरन्त्वनेन । तु० । अ-
न्ये त्वपीतिह : ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)
मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥
मरकम् । न० मरकतमणौ ॥
मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ प-
ञ्चतायाम् । कालधर्मे । दिष्टा
न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर
णंचेच्छयाकामंदु : खितोपिनवा
छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन-
मुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अ-
पिच । मरणमृषिभि : प्रोक्तंसङ्ग
रैमङ्गलास्पदम् । यत्ततत्समान
बलयोर्योधयोर्युध्यतो : क्विति ॥
अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्य
त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरण
म्प्रविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि
जातीयात्मन : संयोगध्वंसे ॥
उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टा-
नांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारवृत्तिवेद
नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपि
नाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणं-
प्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोम
त : । मृत्प्राणत्यागदृत्युक्तंस्व
यंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङ्गोल्युट्
॥ लग्नाष्टमभवने ॥

मरत : । पुं० मरणे ॥ म्रियते ।
मृङ्प्राणत्यागे । भृमृदृशियजिप
र्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥
मरन्द : । पुं०)
मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं॰ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलमथचतुष्कलप्रथानन्दमितोपि॰द्रयवखे आदश भवतिवशमधिकशुचामवलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंनन्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकिलजयकृतृतेकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धिविधाताजगदन्तरगतशील॰दुरितद्रुमदाशीविश्वविगाशीकल्पचयकृतखेल॰भुवनत्रयवंदितहरशिरसिस्थिरवास॰दहहुतत्रयशापंदेहिदुरापंथ मुद्दततिमिरविलास ॥

मराकालौ । स्त्री॰ हस्तिकाख्याम् ॥

मराल: । पुं॰ राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि॰ खले ॥ त्रि॰ मसृणे ॥

मरालक: । पुं॰ कलहंसे ॥

मरिचम् । न॰ कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच॰ इतिभाषा॰ ॥ मरिचंकटुकंतीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णंपित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत् ॥ तदार्द्रंमधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगुरु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसेकिस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्प्राणत्यागे । बाहुलकादिच: ॥ कक्कोले ॥ पुं॰ मरुबकवृत्ते ॥

मरिचपत्रक: । पुं॰ अजकर्णे । सालतरो: प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं॰ मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्॰ । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण: । त्रि॰ आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न॰ वेल्लजे । मरिचे । कृष्णमरिच॰ इ॰ भा॰ ॥ म्रियतेविषमनेन । मृङ्॰ । बाहुलकादीच: ॥

मरीचि: । पुं॰ ब्रह्मणोज्येष्ठमानसपुत्रे॰ मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ पुं॰ स्त्री॰ चन्द्रसूर्ययो: किरणे । गभस्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे॰ इति वैद्या: । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृकणिभ्यामीचि: ॥ त्रि॰ कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री॰ मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकताद्यावर्क्ककरा: प्रतिफलिता: दूरस्थानांजलत्वेनाभांति॰तद्याचिकामृगतृष्णिकेति॰ टीकाकार: ॥ मरीचिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिप: । पुं॰ तपोविशेषाल्लब्धेतिसंज्ञेतापसान्तरे ॥ चद्रिकापायिनि ॥

मरु: । पुं॰ गिरौ । पर्वते ॥ धन्वनि । दशेरके । निरुदकदेशे । मारवाड॰ इ॰ भाषा ॥ गुर्जरात्पूर्वभागेतुद्वारिकातोहिदिग्विषे । म

रुदेशीमहेशानिवष्ट्रोत्पत्तिपरायणः ।। स्नियन्तेप्राणिनोऽत्र । मृङ् । भ्रमश्रीच्थ् : ॥ मरुवकवृत्ते ॥ सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्ग्ज भा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ॥

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारौ ॥

मरुट । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायामस्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० हन्नेन० विनावा । मृङ् । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके ॥ न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोहृद्यस्तिक्तोष्णा : पित्तलोलघु : । हस्तिकादिविषश्लेष्मवातकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिवृत्ते ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत : सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवतो : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्ये हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पति-गृहमेधाच्छचेति० छ० :॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्यचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धवित्रे ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्गण : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्द्रुमम् । न० वाततूले । ग्रीष्महासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराइ इ० गौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथः । पुं० अश्वे । देवरथे ॥
मरुद्रुमः । पुं० विट्खदिरे । अरिमेदे ॥
मरुद्वर्त्म । न० आकाशे ॥
मरुद्वाहः । पुं० धूमे ॥ वह्नौ ॥
मरुद्विपः । पुं० उष्ट्रे ॥
मरुन्माला, स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुद्भिर्मल्यते । मलधारणे । घञ् ॥
मरुप्रियः । पुं० उष्ट्रे ॥ मरुदेशविशेषः प्रियोऽस्य ॥
मरुभूः । स्त्री० दशेरकेमारवाड०-इ० प्र० ॥ निर्जलदेशे ॥
मरुभूरुहः । पुं० करीरवृक्षे ॥
मरुलः । पुं० कारण्डवपक्षिणि ॥
मरुला । स्त्री० केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम् ॥
मरुवः । पुं० मरुवके ॥
मरुवकः । पुं० समीरणे । प्रस्थपुष्पे । फणिज्झके मरुवा० इ० भा०-प्र०पुष्पे ॥ पिण्डीतके । श्वसने । करहाटके । मदनद्रुमे । मयनफल इ० भाषा ॥ मरुं वाति । वा० । कृन्शिल्पिसंज्ञयोः ॥ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ खरपत्रे । नागदौना० इ० गौ० दे० भा० प्र० क्षुपविशेषे ॥ त्रि० भयानके ॥
मरुसम्भवम् । न० चाणक्यमूलके ॥
मरुसम्भवा । स्त्री० महेन्द्रवारुण्याम् ॥ क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
मरुस्था । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
मरूकः । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥ मर्त्ये ॥ मारयति० म्रियतेवा । मृङ्० । मृकणिभ्यामूकोकणावित्यूकः ॥
मरूद्भवा । स्त्री० कार्पास्याम् ॥ यवासे । क्षुद्रखदिरे ॥
मरोलिः । पुं० मकरे । असितदंष्ट्रके । मगर० इ० भा० प्र० यादसि ॥
मरोलिकः । पुं० मकरे ॥
मर्कः । पुं० देहे । शरीरे ॥ वानरे ॥ वायौ ॥ मर्चति० मर्चयतिवा । मर्चिः सौत्रोधातुरितिवसवः । मर्चशब्दे० चौरादिकइति० मित्रचोन्यात्सूत्रेकैयटः । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् । नचैवंणिलोपश्यस्यानिवद्भावात्० कुत्त्वंनस्यादितिवाच्यम्० पूर्वत्रासिद्धेतदभावात् ॥
मर्ककः । पुं० गलेगण्डखगे । हाडगिल० इ० गौ० दे० भा० ॥
मर्कटः । पुं० वानरे ॥ लूतायाम् ॥ ऊर्णनाभे ॥ स्त्रीकरणान्तरे ॥ गलेगण्डे । हाडगिल० इ० भा० प्र० खगे ॥ मर्कति । मर्कः सौत्रोधातुर्ग्रहणे । शकादिभ्योऽटन् ॥ स्थावरविषभेदे ॥
मर्कटकः । पुं० शस्यप्रभेदे ॥ वानरे ॥ लूतायाम् ॥ मत्स्यविशेषे ॥ दैत्यवि

शेषि ॥ संज्ञायांकन् ॥
मर्कटतिन्दुक : । पुं॰ कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री॰ अपामार्गे ॥
मर्कटप्रिय : । पुं॰ क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवास : । पुं॰ आशावर्से ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल॰ इ॰ भा॰ ॥
मर्कटशीर्षम् । न॰ हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न॰ ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं॰ म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि॰ वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री॰ करञ्जप्रभेदे । मकडाकरैंजुवा॰ इ॰ भा॰ ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्वात् ॥ अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दु : । पुं॰ काकतिन्दुके ॥
मर्कर : । पुं॰ भृङ्गराजे ॥
मर्करा । स्त्री॰ निष्फलायाम् ॥ दर्य्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्जू : । पुं॰ धावके । रजके ॥ पीठमर्द । स्त्री॰ शुद्धौ ॥ मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चेत्यू : ॥ मार्जनंवा ॥
मर्त : । पुं॰ मर्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्॰ । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्निति तन् ॥
मर्त्य : । पुं॰ मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्॰ । हसिमृग्रिणितितन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रवोधात्॰ सर्वादिमर्त्य : ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्य : । हसिमृग्रिणि॰ मृङ्धातोस्तन्॰ मर्त : । ततोनवसूरमर्त्तयविष्टेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्ते भवोवा । दिगादेराकृतिगणत्वाद्यत् ॥
मर्त्त्यमुख : । पुं॰ यक्षे ॥
मर्त्या । स्त्री॰ मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्येन्द्रा । स्त्री॰ मातरि ॥ अम्बिदमन्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्द्दनम् । न॰ अङ्गस्यमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने॰ । त्रि॰ मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे॰ मृदमर्दनेवा । हेतुमण्णिजन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
मर्द्दल : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे ॥ मर्दलो मादल इति॰ नेपालेख्यातो॰ मृदङ्गसजातीयः ॥ मर्दमुपमर्दंलाति॰ । ला॰ । आतइतिक : ॥
मर्द्दित : । त्रि॰ चूर्णिते ॥ ग्रन्थिते ॥
मर्द्दिता । त्रि॰ मर्द्दिनि ॥
मर्द्दी । त्रि ॰ मर्द्दितरि ॥
मर्म्मकील : । पुं॰ भर्त्तरि ॥
मर्म्मज्ञ : । त्रि॰ मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म्म । न॰ स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानविगीयतेन्टपैरपिधर्मागम-
मर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमांयद-
त्यजत्तवधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥
सन्धिस्थाने ॥ जीवस्थाने ॥ परचे-
न्नेगांचरन्तींनवाचचीतकस्यचित्।
नसंवसेत्सूतकेचनकंवेमर्मणिस्पृ-
शेत् ॥ अरुषि ॥
मर्म्मरः। पुं॰ वस्त्रविशेषे ॥ शुष्कप
र्णध्वनौ ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते ।
मर्मर्मरड्मरड्॰ इतिचभाषा ॥
मर्मराति। रा॰ कः ॥ अनुकरण-
शब्दोवा ॥
मर्म्मरी। स्त्री॰ पीतदारुणि ॥
मर्म्मरीकः। त्रि॰ दीनजने ॥ म्रियते।
मृङ्॰ । पर्फरीकादित्वादीकन्॰धा
तोर्द्वित्वंरुक्चाभ्यासस्य ॥
मर्म्मवित्। पुं॰ मर्म्मज्ञे । कार्पटि-
के ॥
मर्म्मवेदी। पुं॰ मर्मविदि ॥
मर्म्मस्पृक्। त्रि॰ मर्मपीडके । अरु-
न्तुदे ॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपता
पे। स्पृशोऽनुदकइति॰ क्विन् ॥
मर्म्माविद्। त्रि॰ सन्धिस्थानवेधक
र्त्तरि ॥ मर्म्मज्ञे ॥ मर्म्माणिविध्य
ति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्ये
तिसम्प्रसारणम्। नह्वितीतिदी-
र्घः ॥
मर्म्मिकः। त्रि॰ मर्मज्ञे ॥
मर्म्मुरः। पुं॰ तुषानले ॥

मर्य्यः। पुं॰ मरणधर्म्मणि । मनु-
ष्ये ॥
मर्य्या। स्त्री॰ सीमायाम् ॥
मर्य्यादा। स्त्री॰ सीमनि। अवधौ।
तेनविनेत्यर्थे ॥ स्थितौ। धारणा-
याम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुल्लङ्घनी
यायांव्यवस्थायाम् ॥ स्थित्यनतिक्र
मे ॥ कूलभूमौ ॥ मर्येतिसीमार्थेऽ-
व्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्॰ ।
आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥
मर्षः। पुं॰ क्षान्तौ ॥ मर्षणम्। मृ-
षतितिक्षायाम् ॥ घञ् ॥
मर्षणम्। न॰ अपराधेसत्यपिकोपा-
नाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष॰
भावेल्युट् ॥
मर्षितः। त्रि॰ क्षान्तियुक्ते ॥ मृषेः
कर्त्तरिक्तः। भावेक्ते क्लीवम् ॥
मर्षितवान्। त्रि॰ क्षान्ते ॥ मृषेः
कर्त्तरिक्तवतुः ॥
मर्षी। त्रि॰ क्षमाशीले ॥
मलः। पुं॰ न॰ पापे। किल्विषे ॥
विशि। विष्ठायाम्। यथा। मला
यत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्।
तस्माद्यत्नेनतंरक्षेत्यक्ष्मिणोमलरे-
तसीइति ॥ किट्टे। मण्डूरादौ ॥
खेदादौ ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामू-
त्रंविट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रुदू
षिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः ॥
वातादिषु। यथा। शरीरदूषणाद्दो

षामलिनीकरणान्मला :। धारणा द्वातवस्तेषु वातपित्तकफास्त्रय:॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-मला :। तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमयेद्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्र-विशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता :। देहाहोरात्रिवयसांसम्भिष्वपिकफानिलाविति ॥ अस्यार्थ :। कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता :। देहस्य पूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्ते-कफोव्यवस्थित :। मध्येआमाशय-मारभ्यनाभ्यन्ते पित्तं व्यवस्थितम् । अन्ते नाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित :। शिरोमूलत्त्वात्देहस्य वपूर्वादिकल्पना। अह्नस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्व-भागेकफोमध्ये पित्तमन्ते वायु :। एवंरात्रे रपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्ये तरुणावस्थायां-पित्तम्अन्ते वृद्धावस्थायांवायु :। सन्धिष्विति। देहाहोरात्रिवयसा-मित्यव। तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्य-भागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयास्थोवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमिष्यतोलभ्यते। अह : सन्धौराल्या-

साकमह : सन्धि : प्रात : संज्ञकस्तस्मिन्कफ :। अह्नासाकंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात :। वय: सन्धौबाल्यतारुण्ययो सन्धौश्लेष्मा तारुण्यवृद्धत्त्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ मृज्यतेऽसौ। मृजूशुद्धौ। मृजेष्टिलोपश्चेतिकल :॥ मलयति। मल तत्कृतौ॰ अदन्त :। मलतेवा । मलधारणे। पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि॰ कृपणे। कदर्य्ये ॥

मलघ्न :। पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि॰ मलनाशके ॥

मलघ्नी। स्त्री॰ नागदमन्याम् ॥

मलजम्। न॰ पूये ॥ त्रि॰ मलोद्भवे॥

मलदूषित :। त्रि॰ मलिने ॥ मलेनदूषित :। कर्तृकरणेइतिसमास:॥

मलद्रावी। पुं॰ जयपाले ॥

मलधी:। पुं॰ कामिनि॥

मलन :। पुं॰ पटवासे। अंशुकालये ॥ न॰ मर्द्दने। पीडना॰ मलना॰ स्त्री॰ भा॰ ॥

मलपू :। स्त्री॰ काकोदुम्बरिकाया-म् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतला तुबराजयेत्। कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्डुर्शकामला :॥ मलात्पापात्। पुनाति। पूञ्पवने। क्विप् ॥

मलभुक्। पुं॰ काके ॥

मलभेदिनी। स्त्री॰ कटुकायाम् ॥

मलमास :। पुं॰ अधिमासे। मलि

स्तुषे ॥ यस्मिन् मासि नसङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा । मलमासः स विज्ञेयो मासस्त्रिंशत्तमो भवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयं यत्र रविसङ्क्रान्तिवर्ज्जितम् । मलमासः स विज्ञेयो मासः शुद्धास्त्वथोत्तरः ॥ तथा च ब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रो मासो ह्यसङ्क्रान्तो मलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयं यत्र मासि सङ्क्रमेत् दिवाकरः । नाधिमासो भवेदेव मलमासस्तु केवलम् ॥ एकत्र मासद्वितयं यदि स्यादब्देऽधिकं तत्र परोऽधिमासः । त्रयोदशस्तु श्रुतिराहमासं चतुर्द्दश क्वापि न चास्तिदृष्टम् ॥ अयं मासश्चान्द्र एव नसौरः । अधिकत्रयोदशो मासः स चशुश्चा निगद्यते । असौ चान्द्रो न सौरः स्यान्नास्ति सौरस्त्रयोदशः ॥

मलमासत्वम् । न० रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ॥

मलयः । पुं० ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्वनामप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । भाषाढे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ क्षतमालातास्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः ॥ शैलाङ्गे ॥ देशविशेषे । मलेवार० इ० भा० ॥ आरामे नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । वलिमलितनिभ्य: कयन् ॥ ऋषभदेवस्य पञ्चमे पुत्रे ॥

मलयगन्धिनी । स्त्री० उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयजः । पुं० राहुग्रहे ॥ पुं० न०-चन्दने ॥ मलये जातः । सप्तम्यांजनेडः ॥

मलया । स्त्री० त्रिवृतायामोषधौ ॥

मलयाचलः । पुं० सह्याद्रिसमीपस्थे शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतां मिसैव्यो हिमवान भोगिनां मलयाचलः ॥

मलयानिलः । पुं० वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयालः । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । सुराम्बिकां समारभ्य मलयाद्यन्तगं शिवे । मलयालाभिधो देशो मन्त्रसिद्धिप्रदर्शकः ॥

मलूः । स्त्री० मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलं यवति । युज् गुप्तायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घः ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकादृयूः ॥

मलयोद्भवम् । न० चन्दने ॥

मलवर्त्म । न० गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥

मलहन्ता । पुं० शाल्मलीकन्दे ॥

मला । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥

मलाका । स्त्री० दूत्याम् ॥ कामिन्या

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्यदूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा। मलापहाभीमरथीचघट्टगाययाचक्र ष्णाजलसाम्यगागुणै:। मलापहा घट्टगयोस्तथापिपथ्यं लघुत्वादुतरं- सुकान्तिदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे ॥ यथा । कृमिकीटवयोऽङ्ग्यामदामुगतभोजनम् । फलेध: कुसुमस्तेयमधैर्यं चमलावहम् ॥

मलारि: । पुं० सर्ज्जक्षारे । साबन० इ० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनं मलिनंमलै: । तथाभवत्यबुद्धाना मात्मापिमलिनोमलैरिति॥ मलै: क्लेशकर्मफलैरात्मा । अन्यत्रम लैर्घनरजोधूमादिभिराकाशवदित्य र्थ: ॥ नित्यनैमित्तिकक्रियात्या गिनि ॥ कृष्णे ॥ दूषिते ॥ मलो ऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधु: ॥ यद्वा । मलते । मल० । वहुलमन्यत्रापीतोनच् ॥

मलिनमुख: । पुं० वन्हौ ॥ गोलाङ्गूले० मृगे ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्ट चित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनां प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्य: । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्यभाव: । इमनिच् ।

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्या म् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्या: । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुच: । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरवियदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीय: प्रकृत: स्मृत: ॥ यदा दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासा न्त्यचणहतिराशिस्थ: सन्सूर्यो ऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्त रसंयोगंगच्छेत् । तदाआद्योऽति क्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेय:।मलो सन्म्लोचति० गच्छतीति० मलि म्लुच: । द्वितीयस्तुप्रकृत: शुद्ध: कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मत्स्यते । मल० । इच् । मलिंधृतंम्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्क: ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमस : । पुं॰ पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधु : ॥

मलूक : । पुं॰ कृमिविशेषे ॥

मल्ल : । पुं॰ पात्रे ॥ कपोले ॥ मत्स्यभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्ले । निच्छिवी । बाहुयोधिनि॰ मल्ल इतिनाम्नाप्रसिद्धे ॥ अयञ्चव्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजात : । यथा इमनु : । झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा । दशार्णानवराष्ट्रञ्चमल्ला : शाल्वा : युगन्धरा : । इति । विराटपर्व्वणि १ अध्याय : ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । माला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ अयञ्च ॰ लेटात्तीवरकन्यायांजात : । इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ तन्त्रवाय्यांकुन्दकाराज्जात : । इ॰ प॰ पु॰ ॥ नियुद्धकुशलोमल्ल स्तद्वृत्तिस्तपरायण : ॥

मल्लक : । पुं॰ दन्ते ॥ पुं॰ स्त्री॰ दृपाधारे ॥ कौशिकायाम् । नारिकेलफलनिर्म्मितेचषके । नरेली॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्लते । मल्लधारणे । ण्वुल् ॥

मल्लतूर्य्यम् । न॰ वाद्यविशेषे । महास्वने ॥

मल्लनाग : । पुं॰ ऐरावतमातङ्गे ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभू : । स्त्री॰ मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमि : । स्त्री॰ रङ्गभूमौ । अच्चवाटे । अखाडा॰ इ॰ भा॰ ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा । स्त्री॰ मालश्याम् । मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम् । न॰ नियुद्धे । बाहुयुद्धे । मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला । स्त्री॰ नार्य्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लार : । पुं॰ षण्णांरागाणांमध्येद्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्व्वदा ॥

मल्लारी । स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा । आन्दोलिताचदेशाख्यालोलाप्रथममञ्जरी । मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगा : ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ।

मल्लि : । पुं॰ वृत्तार्हद्विशेषे ॥ स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ मल्लते । मल्ल॰ । सर्व्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिक : । पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुतेहंसविशेषे । किञ्चिद्धूसरवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसप्रभेदे ॥ मल्लते । मल्ल॰ । इकन् । स्वार्थेक : ॥

मल्लिका । स्त्री॰ तृणशून्ये । भूपदाम् ।

। शतभीरौ । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतेगन्धं॰ मल्यतेवा । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् । वाङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः । टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुर्हन्त्याति क्ताचकटुकाहरेत् । वातपित्तास्यदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ सवैय्यान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभनसौरभयुद्धवविशुद्धयगते॰ विधेहिविधेहिविवेकनिधेहिपुरोजगणानिशसप्तलगौसुमते । विशोभियशोभिरुपेतितयेतिविनिर्मितमल्लिकयेशरते॰ निधेहिनिधेहिमुदंहृदयेसदयेयशवन्तधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । हारशङ्ककज्ञसेणमण्डितष्टवर्णकेन । वर्धिताकुतूहलेनमल्लिकेपिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिबालखिल्यमारदादिसंस्तुताय । अस्तुमेनतिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकाया : पुष्पम् । पुष्पमूलेषुवहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽयस्यलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ वर्णपात्रे ॥ इ॰ श॰ माला ।

मल्लिकाच्चः । पुं॰ किञ्चिद्धूम्रवर्णेचञ्चुचरणैरुपलक्षितेहंसविशेषे ॥ शुक्लवर्णवेष्टितचचुर्द्वययुक्ताश्वे ॥ मल्लिकाकारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्य : । पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधे हंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री॰ मोद्गिन्याम् । चिपुरमालीतिगौडदेशप्रसिद्धेपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि

मल्लिकापुष्प : । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ कावृवृक्षे । करुणालेवु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥ स्वनामाप्रसिद्धेपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि । न॰ मल्लकागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमानाच्चेति॰ इत् ॥

मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकर : । त्रि॰ चौरे ॥

मल्लु : । पुं॰ भालूके ॥

मवित : । त्रि॰ बद्धे ॥

मशक : । पुं॰ कीटविशेषे । वज्रतुण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर॰ इतिभाषा ॥ तन्नाशकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरसश्चैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलु : एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मस्सा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ यथा । अवेदनंस्थिरंचैवयस्यगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नंमलिनंमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म०अचलम् ॥ अश्वचिकित्सायथा । चर्मकीलंजतुमणिंमशकांस्तिलकालकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्क्षाराग्निभ्यामशेषत: ॥ अपिच । लशुनानान्तुचूर्णस्यघर्षोमशकनाशन: ॥ इति ॥

मशकी । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री० चतुष्क्याम् । शयनतिरस्करिण्याम् ॥

मशुन: । पुं० कुक्कुरे ॥

मसनम् । न० सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री० मसूरे ॥

मसार: ।) पुं० इन्द्रनील

मसारक: ।) पुं०मणौ ॥

मसि: । स्त्री० लिपिप्रयोजनायाम् । पत्राञ्जने । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिकावृक्षे ॥

मसिकूपी ।) स्त्री० मस्या-

मसिधानम् ।) न० धा-

मसीधाना ।) स्त्री० रे ।

मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न० सपिंडके ॥

मसिपण्य: । पुं० लेखके ॥

मसिप्रसू: । स्त्री० मस्याधारे ॥ मस्या: प्रसू: ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणि: । पुं० मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न० रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री० मेलायाम् । लिपिसाधनविशेषे । काली० इ०गी०भा० । स्याही० इ० भाषा० ॥ शेफालिकावृक्षे । मस्यति । मसी० । पचाद्यच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

मसीजलम् । न० मस्याम् ॥

मसीधानम् । न० मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री० मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री० स्वनामख्यातेधान्ये । उमायाम् ॥

मसीश: । पुं० कायस्थे ॥ मस्याईश: ॥

मसुर: । पुं० मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरुरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ व्रीहिप्रभेदे ॥ टाप् ॥

मसुरी । स्त्री० पापरोगे । मसूर्याम् ॥

मसूर: । पुं० व्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके ॥ मसूरोमधुर:पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघु: । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशन: ॥ मस्यति० मस्यतेवा । मसी० । मसेरूरन्निति पाञ्चमिकऊरन् । उपधाने ॥

मसूरक: । पुं० उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलसिर्हामा०इ०भा० ॥ मसूरे ॥ स्वार्थेक: ॥

मसूरविदला । स्त्री० कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्या: ॥

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰ इ॰ प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । मण्डल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मण्डल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाः पिडकाः स्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मच्छर्याम् ॥ यथोक्तं पाश्चिक्रियायोगसारे । दंशांश्च मशकांश्चैव वर्षाकाले निवारयेत् । मसूरिकाभिः प्रायश्यमस्य शायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवच्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिद्गति ॥ रक्तचिद्गति ॥

मसृणः । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ अकर्कशे । अकठिने ॥ स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी॰ बाहुलकात् ऋणः ॥ यद्वा । सम् ऋणोति । ऋणुगतौ ॥ इगुपधेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्करः । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादरः ॥ यद्वा । मज्जति मश्चिमण्डने । अरः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रन्ध्रवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादरः । मस्करोज्ञानं मतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणाविति निः ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनिः ॥ यद्वा । माकृतं कर्म निषिद्धं शीलमस्य । मस्करमस्करिणाविति साधुः ॥ यद्वा । मकुरवद्वशुद्धमन्तःकरणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपातः ॥ यद्वा । मङ्कते । मकि॰ । बाहुलकादरः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥ मकरो निधिर्भेदोवाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपातः ॥ चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी॰ । क्तः ॥

मस्तकः । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेहः । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्यः । पुं॰ शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते॰ मसनं वा॰ । मसी॰ । क्तिन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड॰ इ॰ भाषा ॥ दध्नस्तूपरियोभागोघनः स्नेहसमन्वितः । स लोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्रमहरंबल्यं लघुभुक्ता-

भिलाषकृत् । स्रोतोविशोधनंत्वा दिक्कफतृष्णानिलापहम् । अवृष्यं-प्रीणनंशीघ्रं भिनत्तिमलसङ्ग्रहम्॥ अपिच । तृष्णाऽम्लं रुचिपित्तदंश्रम हरंबल्यं कषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरंदृ ष्टोदरगदघ्नौष्ठार्श्ससांनाशनम् । स्रोत : शुद्धिकरंकफानिलहरंविष्टम्भ-शूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्म शमनंमस्तुप्रशस्तं लघु ॥ मस्यते । मसी० । सितनीतितुन् ॥

मस्तुलुङ्ग : । पुं० मस्तकस्थघृताकार स्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गक : । पुं० मस्तिष्के ॥

मह : । पुं० उत्सवे॥ तेजसि ॥ महिषे ॥ मङ्गलम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । घोत्रा ॥ यद्वा । महति । अच् । यज्ञे ॥

महक : । पुं० बहुलामोदे । महक० कू० भा० ॥

महत् । न० राज्ये ॥

महान् । पुं० ज्ञानक्रियाशक्तिमतिमहत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसायलक्षणे ॥ यथा । सविकासत्प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानितियत : ख्यातिर्लोकानांजायतेसदा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे० हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् । महान्व्याप्यस्थितासर्वं महान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रीकृष्णभक्ते० शिवशेषधर्मादौ ॥ त्रि० वृद्धे । विशङ्कटे । वृहति । विशाले । बड्रे । विपुले ॥ उत्कटे ॥ अतिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्ते समचित्ता : प्रशान्ताविमन्यव : सुहृद : साधवोये ॥ महति । मह० । वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदितिनिपातित : ॥ मह्यतेवा । महच्छब्दप्रयोगनिषेधोयथा । शङ्खेतैलेतथामांसेवैद्येज्यौतिषिकेद्विजे । यात्रायांपथिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वगतेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री० नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति० स्वामी॥ विततायाम् ॥ वृहत्प्रमाणायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मह्यते । मह० । वर्त्तमानेपृषदिति साधु : । गौरादि : ॥

महतीद्वादशी । स्त्री० श्रवणद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न० चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने समष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्च । सम

हाभारते । यथा । महानात्मामति
र्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुश्ववीर्यवान् ।
बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति
र्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्यायवाचकैः श
ब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकूटे । महता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ चि॰ काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न॰ हहतीसहस्राख्य शस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा । महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम् । इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम्बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्रयसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम् । इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्त सर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰ त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् ॥ सर्वकार्यापेक्षयाधिकत्वात्कारणंमहत्॰सर्वकार्याणांवृद्धिहेतुत्वरूपात्॰ बृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मणत्वाद्वा॰ ब्रह्मच भवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचेतिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि ॥ महत् ब्रह्मविद्योत्कर्षेणवर्तमानत्वात्॰भूतंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री॰ अधिकन्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । कद्धेराधिक्ये ॥

महर्लोकः पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्यान्तेजगदेतच्चराचरम् । तदादिदह्यतेसर्वंत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् । जनस्थानित्तितापार्त्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्ति कल्पवासिनः ॥ अपिच । भ्रुवोर्ध्वकोटियोजनेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भूपृष्ठाद्दिकोट्यूर्ध्वायोमरीच्यादिमुनिवृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु ॥ भृग्वादिसप्तसु ॥ वेदतदर्थद्रष्टृषु॰ सर्वज्ञेषु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्तकेषु ॥ भृगुंमरीचिमत्रिंचपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन् मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰ ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् । । अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तः पुररक्षके । सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महती लाति । ला॰ । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तः पुररक्षके

अन्त : पुरस्थायिजने ॥ तल्लक्षणं यथा । सुप्तशून्योऽनुपस्थोय : स्त्री स्वभावोमहत्तिक : ॥ इति ॥

महः । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ मह-नम् ० मह्यतेवा । महपूजायाम् । सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महसम् । न० ज्ञाने ॥ महति० मह्य-तेवा । मह० । अत्यविचमितमिन मिरभिलभिनभितपियतिपश्विप-निमहिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री० गोपकन्याम् । पृश्निप-र्णीविशेषे ॥ धेनौ । मह्यतेपूज्यते । मह० । खनोघचेति० घ : ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेत-सि । वरुणे ॥ पर्वते ॥ महान्क-च्छोयस्यस : । आन्महतइत्यात्व-म् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० क्षुद्रीभेदे । विश्वसारके । नागफणीयूहर० इ० भा० । फणिमनसा० इगौ० दे० भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्य मूलके । मूलके ॥ रक्तलशुने । रा-जपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० विल्ववृक्षे ॥ म-हांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० विल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथ-विशेषे । शिवद्वारपाले ॥ वृहच्छरीरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथ-विशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ अखण्डदण्डायमान विष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांम-हाकाल : शाङ्करीतत्रदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० परदेवतायाम् ॥ म हाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतु-र्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीवि शेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गबन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कटफले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महत्तत त्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतइ त्यात्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अ-च् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहोवा ॥ न० सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ म-हाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख : इत्यनुवृत्तौ महाकुलादञ्खञौ वितिपक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकूल : । पुं० सत्कुले ॥

महाकोशफला । स्त्री० देवदालीलतायाम् ॥

महाकोशल: । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । गोकर्णेशात्पूर्वभागेआर्यावर्त्तात्तुचोत्तरे । तीरभुक्तात्पश्चिमेतुमहापुर्याश्चसर्वत: । महाकोशलदेशश्चसूर्यवंशपरायण: ॥

महाकोषातकी । स्त्री० हस्तिघोषायाम् । नेनुवां० घीयातोरई० इ० भा० प्र० शाके ॥ महाकोषातकीस्निग्धासरापित्तानिलापहा ॥

महाक्रतु: । पुं० अश्वमेधे ॥ महांश्चासौक्रतुश्च ॥

महाखर: । पुं० अश्वतरे ॥

महागद: । पुं० ज्वरे ॥

महागन्ध: । पुं० कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे ॥ न० हरिचन्दने ॥ महान् गन्धोयस्य० यस्मिन्वा ॥ बोले ॥

महागन्धा । स्त्री० चामुण्डायांदेव्याम् ॥ केविकापुष्पे ॥ नागबलायाम् ॥

महागव: । पुं० गवये । वनगवे ॥

महागिरि: । पुं० बौद्धभेदे ॥ वृहत्पर्वते ॥

महागुरु: । पुं० मातरि ॥ पितरि ॥ आचार्ये ॥ यथा । मातापिताब्रह्मदातासर्वाम्नोगुरव: स्मृता: । इति ॥ महांश्चासौगुरुश्च । आन्मतद्गुरुत्वात्वम् ॥ स्त्रिया: पतिरेवम हागुरु: ॥

महागुल्मा । स्त्री० सोमवल्ल्याम् ॥

महागुहा । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

महागोधूम: । पुं० पश्चाद्देशभवेगोधूमविशेषे । बडा० गोहूं० इ० भाषा ॥

महाग्रह: । पुं० सूर्ये ॥

महाग्रीव: । पुं० उष्ट्रे ॥ त्रि० वृहत् ग्रीवायुक्ते ॥

महाघूर्णा । स्त्री० सुरायाम् ॥ महती घूर्णायस्याययावा ॥

महाघोर: । त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाघोष: । पुं० अतिघोषणे । महाशब्दे । न० हट्टे । आपणे ॥ त्रि० वृहच्छब्दयुक्ते ॥

महाघोषा । स्त्री० कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कुन्दुरुक्याम् ॥

महाङ्ग: । पुं० उष्ट्रे ॥ महान्त्यङ्गान्यस्य । अनेकमितिबहुव्रीहि: ॥ गोचूर्के ॥ महामूषिके ॥ रक्तचित्रके ॥ त्रि० वृहदवयवयुक्ते ॥

महाचञ्चु पुं० वृहच्चञ्चुमतिखगे ॥ शाकविशेषे । सुचञ्चुकायाम् । दीर्घपत्र्याम् । दिव्यगन्धायाम् ॥

महाचण्ड: । पुं० कालस्यभृत्ये ॥ त्रि० प्रचण्डे ॥

महाचीन: । पुं० देशविशेषे ॥ यथा कैलासनीरंसमारभ्यसरयूपरित: प-

रे । अमरगांमहेशानिमहाचीना भिधोभवेत् ॥

महाच्छन्द : । पुं० देवताडवृक्षे ॥ बृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय : पुं० वटवृक्षे ॥ त्रि० वृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० वृहच्छागे ॥ त्रि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्सुल्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयोविभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायांमहाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपर्यनुक्रोशयुक्त : सन्नाहराजाचिवेक : । यथा । बा : पापमहामोहहतकसर्वथाहतस्त्वयायंमहाजन : । यत : । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्मलचिदानन्दे तरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसिमनाक्मग्नोपिनाचामति । नि : सारेमृगतृष्णिकार्णवजले च्छान्तोपिमूढ : पिवत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमतेमज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्वादौ । यथा । प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोयंदेव्याविमोहितमतिर्यतमाययालम् । त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)
महाजम्बू । स्त्री०) वृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव : । पुं० गवये ॥ श्रीकारिमृगे ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्यामलतायाम् । माधव्याम् ॥ श्रेष्ठवर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादनं । णु० । पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौजालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ पद्माचशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । वङ्करसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । वडीमालकांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ ॥ त्रि ख्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्याधरीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ।

महाडीनम् । न० पक्षिण : क्षुद्रपतनेनगत्यावृत्तौ ।

महाढ्यः । पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपाः । पुं॰ विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपो ज्ञानमस्य । ऐश्वर्य प्रतापो वा महद्यस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री॰ अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरुः । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री॰ जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्तः । पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजाः । पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा, तेजस्विनोयद्दीयेनतेजसाभास्करादयः । तत्तेजोमहदस्येतिमहातेजाः सईश्वरः ॥ शौर्यशौर्यादिभिर्धर्मैर्महद्भिः समलङ्कृतः । इतिवास्यान्महातेजाः भगवानर्हन्नीश्वरः ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टं तेजस्येत

न्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि॰ महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्तःकरणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्तःकरणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अच्युद्रवुद्धौ ॥ महान्अनेकजन्मसुकृतैः संस्कृतः शुद्धकामाद्यनभिभूतः॰ आत्मा ।॰ अन्तःकरणं यस्य सः ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्ययः । पुं॰ चतुर्थके॰ विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ महतिकष्टे ॥

महादण्डः । पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्तः । पुं॰ गजदन्ते । ईशादन्ते ॥ वृहद्दन्तमात्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ।

महादानम् । न॰ श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे । यथा । आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डंतदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्रन्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैवच ॥ पञ्चलांगलकं तद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चततः कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैवच ॥ महाभूतघटस्तद्

तृषोडश : परिकीर्त्तित : ॥
महादारु । न० देवदारुणि ॥
महादारु : । पुं० नरकान्तरे ॥
महादेव : । पुं० शिवे ॥ महाँश्चासौ-
देवश्च । आन्महतइत्यात्वम् ॥ म-
हान्देवोन्ऽस्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा
॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्म
वादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहा
देवःप्रकीर्त्तितः ।।महतीपूजिताविश्वे
मूलप्रकृतिरीश्वरी।तस्यादेवः पू
जितश्चमहादेवः सचस्मृतः ॥ इ०
ब्र० वै० पु० ॥ सर्वदेवानांमहनीय
त्वाञ्चमहादेवः । तथोक्तंसाम्बपुरा-
णे । पूज्यतेयस्सुरैः सर्वैर्महांश्चैव
प्रमाणतः । धातुर्महेतिपूजायांम
हादेवस्ततस्मृतः ॥ स्कांदेपि । म
हतामपिदेवनामहमेवमहान्यतः ।
नलुमसोमहामन्योमहादेवस्ततोह्य
हमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामग
म्यागमकोटयः । सद्यः प्रलयमा-
यान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात्॥ महा
देवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् ।
वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधाव
ति ॥ अथोक्तमथर्वशिरसि । सर्वा
न्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्व
र्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहा-
देवइति । अस्यार्थोविष्णुसहस्रनाम
भाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥
महादेवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ महतो-
ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यव
हारयति० इतिमहादेवी । दिवु० ।
अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासु
रैः सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातु
र्महेतिपूजायांमहादेवीततः स्मृते
तिदेवीपुराणम् । सर्वदृश्यंमहादेवी
द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवत-
म् । द्रष्टाजीवः साक्षी० ईश्वरः ०
दृश्यंसर्वंजगत्० इदंचय सैवभगवती
भवतीत्यर्थः ॥ राज्ञ्याम् । महिष्या
म् । पट्टदेव्याम् ॥
महादैत्य : । पुं० भौत्यमन्वन्तरीयदै-
त्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ॥
महाद्युति : । त्रि० ईश्वरे ॥ महती-
बाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिश्चैतन्य
लक्षणास्यकामादिपराभवेनस्वहित
साधनोन्मुखे० पुरुषर्षभे । महती
द्युतिरस्य ॥
महाद्रिधृक् । पुं० हरौमहान्तमद्रिं-
मन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्ष-
णेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलिता
र्थकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेध
र्षोति० धर्तुमुप्रगल्भते । ञिधृ-
षाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्यय
स्यकु : ॥
महाद्रुम : । पुं० अश्वत्थे ॥ महांश्चा
सौद्रुमश्च ॥ वृहद्वृक्षे ॥
महाद्रोणा । स्त्री० देवलुरुत्वायाम् । दि
व्यपुष्पायाम् ॥

महाद्रोणी । स्त्री॰ महाद्रोणाक्षुपे ॥

महाद्वन्द्वः । पुं॰ युद्धवाद्ये ॥ अतिकलहे ॥

महाधनम् । न॰ महामूल्ये । बहुमूल्यवस्तुनि । महर्घे॰ इ॰ भा॰ । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि॥ त्रि॰ अतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातुः । पुं॰ स्वर्णे ॥

महाध्वगः । पुं॰ उष्ट्रे ॥

महानटः । पुं॰ महादेवे ॥

महानदः । पुं॰ नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री॰ पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातु नजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतश्चविपरीतंपदाम्बुजाद्यन्महानदीजाता ॥

महानन्दः । पुं॰ मुक्तौ । अधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री॰ अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दिः । पुं॰ नन्दिवर्द्धनाख्यराजपुत्रे ॥

महानरकः । पुं॰ अतिशयनानाप्रकारयातनास्थाने ॥

महानलः पुं॰ वृहदग्नौ ॥ देवनले ।

महानवमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न॰ पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्रचरणीयजनामाख्येउक्ताः । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञाः पराऽभेद्याः कुलोद्गताः । सर्वेमहानसेधार्याः कृत्तकेशनखाजनाः ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनञ्च । अनोश्माय: सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृतः । त्रि॰ पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृतः ॥

महानाटकम् । न॰ हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री॰ कण्डरायाम् ॥

महानादः । पुं॰ कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महास्वने ॥ ध्वनियुक्ते । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यसः ॥

महानिद्रा । स्त्री॰ मरणे ॥

महानिम्बः । पुं॰ पवनेष्टे । पार्वते । वकायन॰ ट्रेक॰ इक॰ इ॰ भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायकः । कफपित्तक्रमिच्छर्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशनः॥

महानिशा । स्त्री॰ निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यस्थप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमितिरघुनन्दन : । देवलोक्तामहानिशारात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाद्वितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथम दण्डरूपा ॥

महानीच: । पुं॰ रजके । अतिशयहीन वर्णे ॥

महानील: । पुं॰ भृङ्गराजे । नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृताइत्यगस्त्योक्ते: ॥ तल्लक्षणंयथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थित: । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानील : सउच्यते ॥ इतिगारुडे॰ ७२ अध्याय : ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ वृहन्नील्याम् । शेफालिकायाम् । केशार्हायाम् ॥

महानुभाव : । पुं॰ श्रीहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपआचारादिनिबन्धनोऽनुभाव: प्रभावोयस्यस: ॥

महान्तक : । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थेशिवे । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्रेचमहान्तका ॥

महापक्ष : । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ वृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । बिल्वोग्निमन्थ : श्योनाक : काश्मर्य : पाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतै : स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ वृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तको वत्सनाभक : । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिध : ॥

महापञ्चाङ्गुल : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महापत्र: । पुं॰ शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकचू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥ त्रि॰ वृहत्पर्णयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्यस : ॥

महापत्रा । स्त्री॰ महाजम्ब्वाम् ॥

महापथ: । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्था : ॰ अ : ॥

महापथगम : । पुं॰ मरणे ॥

महापद्म: । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशबिन्दुकमस्तके ॥ कुबेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ शतकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० ॥ न॰ सितपद्मे ॥

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्व्वङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहुस्संसर्गश्चापितैः सह ॥ महापातकजंचिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभिः शमः ॥ महच्चतत्पातकञ्च ॥

महापातकी । स्त्री० ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकयस्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहापातकयस्ते ॥ यथा । वीरघातीतथापायीचीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ सचपतितः ॥ यथा । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । पतितानांनदाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातः पिण्डोवाकार्य्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ एतानिपतितानान्तुयः करोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएव । तस्योदकक्रियावच्यमाणरीत्यासपिण्डैः समानोदकैश्चग्रामाद्वहिर्गत्वाग्राम्यर्त्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतिथौदिनान्तेकर्त्तव्येत्याहमनुः ॥ पतितस्योदकंकार्य्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दितेहनिसायाह्नेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ ॥ दासीघटमपांपूर्णंपर्य्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचंबांधवैः सह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मात्तु सम्भाषणसहाशने । दायाद्यस्यप्रदानञ्चयात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोधिकः ॥ प्रायश्चित्ते तुचरितेपूर्णकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुः स्नात्वापुण्ये जलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्व्वाणिज्ञातिकार्य्याणियथापूर्व्वंसमाचरेत् ॥ एतमेवविधिंकुर्य्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्त्यस्यास्मिन्वा । इनिः ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठाञ्चनीचैर्य्याप्रतिमांद्विजदुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृतः ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्य्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापट्यात्समहापातकीभवेत् ब्र० वै० पु० ॥

महापापम् । न० महापातके ॥ अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं० असुरे ॥ कामे ॥ महतः पापस्यहेतुत्वात् ॥

महापारेवतम् । न० ह्रस्वपारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाशः । पुं० यमदूतविशेषे । इत्याशि ॥

महापासकः । पुं॰ गोमिनि । चेलुकी । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥

महापिण्डीतकः । पुं॰ कृष्णवर्णमदनद्रुमे । वाराहे ॥

महापिण्डीतरुः । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्वेतपिण्डीतकी । शस्त्रकोषतरौ । शरे । पिण्डीतरौ । पेंडिरा॰ इ॰ भा॰ ॥

महापीठम् न॰ एकपञ्चाशत्पीठे ॥

महापीलुः । पुं॰ बृहत्पीलुवृक्षे । महाफले । मधुपीलौ ॥

महापुराणम् । न॰ एकादशलक्षणयुक्ते व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुराणविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टिश्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपालनम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूनाञ्चक्रमेणच ॥ वर्णनंप्रलयानाञ्चमोक्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनंहरेर्देवदेवानाञ्चपृथक्पृथक् ॥ दशाधिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम् ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे १३२ अध्यायः ॥

महापुरुषः । पुं॰ नारायणे ॥ श्रेष्ठनरे ॥ लक्षणं वाराह्या ६७ अ॰ ॥ ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते ॥ महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति समासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महापुरुषदन्ता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥

महापुरुषदन्तिका । स्त्री॰ महाशतावर्य्याम् ॥

महापुष्पा । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥

महापृष्ठः । पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ बृहत्पृष्ठे ॥

महापौरुषिकः । पुं॰ वैकुण्ठनाथानुचरे ॥

महाप्रकृतिः । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महाप्रपञ्चः । पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरवनानांसमष्टिरेकंमहद्वनम्॰ यथाऽवान्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान् जलाशयोभवति॰ तद्वत्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरेकोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥

महाप्रभः । त्रि॰ अतिशयदीप्तियुक्ते ॥

महाप्रभावः । त्रि॰ अतिशयतेजःशक्तिविशिष्टे ॥

महाप्रभुः । पुं॰ जगन्नाथे ॥

महाप्रलयः । पुं॰ सर्वसंहारे । एककालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥ महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमतेजन्यभावानधिकरणकालोमहाप्रलयः॰ सचचरमध्वंसरूपः ॥

महाप्रसादः । पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ ॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यंनैवेद्यञ्चविशेषतः । महाप्रसादइत्युक्त्वाग्राह्यंविष्णोःप्रयत्नतः ॥ ब्राह्मणब्रह्मनैवेद्यब्रह्मणार्पितवस्तुनि । तन्माहात्म्यंमहानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम्

महाप्रस्थानम् । न॰ शास्त्रीयेदेहत्या गविशेषे ॥ महत्॰आवृत्तिशून्यंप्र स्थानम्॰सर्पवृश्चिकसिंहव्याघ्रादि विषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयाव च्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्॰इत्यु च्यते ॥

महाप्राण : । पुं॰ द्रोणकाके ॥

महाप्रेत : । पुं॰ ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशि व:।एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो मता:॥ चत्वारोमञ्चचरणा:पञ्चम: प्रच्छद:पट:।सच्चित्प्रकाशरूपेणशि वेनाभिन्नविग्रहा: ॥ तत्रासनेसमा सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥

महाफल : । पुं॰ मालूरे । विल्वे ॥ त्रि॰ उत्कृष्टफले ॥ न॰ वृहत्फले॥

महाफला । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महा कोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥

महाफेना । स्त्री॰ अब्धिफेने । हिण्डी रे ॥

महाबल : । पुं॰ वायौ ॥ बुद्धे ॥ न॰ सीसके ॥ त्रि॰ बलोत्कटे । बलीय सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं बलमस्य ॥

महाबला । स्त्री॰ अतिबलायाम् । पी तपुष्पाम् । पीतबाट्यालके ॥

महाबोधि : । पुं॰ बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं॰ निन्दितब्राह्मणे । कथ्या॰ अचारज॰ इ॰ भा॰ ॥

महाभद्रा । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥ गङ्गा याम् ॥

महाभट : । पुं॰ अतिशययोद्धरि ॥

महाभाग : । त्रि॰ अतिधन्ये ॥ दयाद्य ष्टगुणयोगोमहाभागता॰ तद्विशिष्टे ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु दायोयस्यवा ॥

महाभागा । स्त्री॰ महाभवतीर्थस्थायां देव्याम् ॥

महाभारतम् । न॰ व्यासप्रणीतेतिहास शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक तश्चतुरोवेदाभारतञ्चैतदेकत: । पुराकिलसुरै: सर्वै: समस्यतुलया धृतम् ॥ चतुर्भ्य : सरहस्येभ्योदेवे भ्योभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोके स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्वा द्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥

महाभाष्यम् । न॰ पातञ्जलेव्याकरण भाष्ये ॥

महाभिलाष : । त्रि॰ महेच्छे ॥ महा नभिलाषोस्य ॥

महाभिष: । पुं॰ राजर्षिविशेषे । प्रा तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि षोनृपोज्ञात : प्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्ग रइति ॥

महाभीता । स्त्री॰ लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीम : । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि॰ अतिशयभयानके ॥

महाभीरु : । पुं॰ कीटविशेषे । गोपालिक॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ ॥ ग्वाली॰ इ॰ दे॰ भा॰ ॥ अतिशय भयशीले ॥

महाभीष्म : । पुं॰ शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न॰ व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव खानिलाग्न्यम्बुभूमय : ॥

महाभृङ्ग : । पुं॰ नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरव : । पुं॰ शरभरूपिशिवरे ॥

महाभोग : । त्रि॰ नारायणे । अति सुखिनि ॥ महान्भोग : सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री॰ दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततः स्मृता ॥

महामण्डूक : । पुं॰ पीतमण्डूकी ॥

महामति : । त्रि॰ अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामद : । पुं॰ मत्तगजे ॥ त्रि॰ अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामना: । त्रि॰ सदन्तःकरणे ॥ उत्कटे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते ॥ सर्वश्रेष्ठोऽहमितिमन्यमाने ॥ महद्भक्षीरमन्यैरसममानंमन्यमानंमनोयस्य स : ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माखिलजगतांमनसैवकरोतीतिमहामना : ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतियइतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव॰ सङ्कल्पमात्रेणैव ॥

महामाघ : । पुं॰ योगविशेषे ॥ माघीचमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादिवर्जयेत् ॥

महामात्र : । पुं॰ प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे । हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री॰ आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री॰ जिनाननांविद्यादेवीभेदे ॥

महामाय : । पुं॰ हरौ ॥ मायाविनामपिमायाकारित्वात् ॥ महतीप्रकृष्टामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्त्याम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया॰ तस्याश्चमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् तस्याः स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्तर्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतै:

। उत्पन्नं ज्ञानरहितंकुरुतैयानिरन्तरम् ॥ पूर्वातिपूर्वसम्बद्धसंस्कारेण-नियोज्यच । आहारादौततोमोहं-ममत्वं ज्ञानसंशयम् ॥ क्रोधोपरोधलोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुन: पुन: । पश्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्निशम् ॥ आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं जन्तुं करोतिया । महामायेतिसाप्रोक्तातेनसाजगदीश्वरी ॥ इति ॥

महामायी । पुं॰ ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥

महामारी । स्त्री॰ महाकाल्याम् ॥ श्मशानेशभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेवतायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतीमारयतीतितथा । महतीचासौमारीचेतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्माण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्यामहा-कालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवकालेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिंकरोभूतानांसैवकालेसनातनी-तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशयमारके ॥

महामार्ग: । पुं॰ राजमार्गे ॥

महामालिनी । स्त्री॰ नाराचाभिधेवृत्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोविरेफैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष: । पुं॰ राजमाषे । चौरा॰ लोबिया॰ इ॰ भा॰ ॥

महामुख: । पुं॰ कुम्भीरे । न॰ बृह-न्मुखे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महामुण्डी । स्त्री॰ महाश्रावणिकायाम् ॥

महामुनि: । पुं॰ नारायणे ॥ अग-स्त्ये ॥ बुद्धे काले ॥ कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्म हदितिसमास: । आन्महतइत्यात्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न॰ कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्धा पुं॰ शिवे ॥ त्रि॰ बृहन्मस्तकयुक्ते ॥

महामूल: । पुं॰ राजपलाण्डौ ॥ त्रि लिङ्गिष्टे ॥

महामूल्य: । पुं॰ पद्मरागे ॥ न॰ महार्घे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महामूषिक: । पुं॰ वृहद्दुंदुरौ । महाखौ ॥

महामृग: । पुं॰ हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय: । पुं॰ मृत्योर्मृत्युका रे शिवमन्त्रविशेषे ॥ निश्यष्टशतं जपत्वामृत्युंमृत्युपथं नयेत् ॥

महामेघ: । पुं॰ अतिशयमेघे ॥

महामेद: । पुं॰ अष्टवर्गाङ्गौषधे ॥ पुरीक्षवे । बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री॰ अष्टवर्गाङ्गौषधविशेषे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिध: कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्रकनिभ :कन्दोलताजात:सुपाण्डुर:

महामेदाभिधः प्रोक्तोऽन्यो भावप्रकाशके । मेदायुग्मं गुरुस्वादु वृष्यं स्तन्यकफापहम् । हृद्यं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ तस्याच लाभे यद्धा स्थानेशतावरीदेया॥

महामेघः । पुं० बुद्धभेदे ॥ * ॥

महामोहः । पुं० भोगेच्छारूपाज्ञाने ॥ महामोहस्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसुखैषणा ॥ रागे । विषयं यविशेषे सदशविध । शब्दादिषु पञ्चसु दिव्यादिव्यतयादशविधेषु विषयेषु रञ्जनीयेषु रागः ० आसक्तिर्महामोहः ० सचदशविधविषयत्वा दशविधः ॥

महामोहा पुं० शिवप्रिये धत्तूरे ॥ त्रि० महामोहविशिष्टे ॥

महाम्बुजः । पुं० नरकान्तरे ॥

महाम्लम् । न० तिन्तिडीके । वृक्षाम्ले ॥

महायक्षः । पुं० इन्द्रोपासकविशेषे ॥

महायज्ञः । पुं० अध्यापनादिपंचसु ॥ पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्पणं बलिः । एते पञ्चमहायज्ञाब्रह्मयज्ञादिनामकाः ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमो दैवोबलिभौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ अहुतञ्चहुतञ्चैवतथाप्रहुतमेवच । ब्राह्म्यंहुतं प्राशितञ्चपञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो हुतोहोमः प्रहुतोभौतिकोबलिः । ब्राह्म्यंहुतद्विजाग्र्यार्चाप्राशितंपितृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः । सगृहेऽपिवसन्नित्यं सूनादोषैर्नलिप्यते ॥ देवताऽतिथिभृत्यानांपितॄणामात्मनश्चयः । ननिर्वपतिपञ्चानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥ अपिच । एते पञ्चमहायज्ञाब्रह्मणानिर्मितापुरा । ब्राह्मणानांहितार्थायइतरेषांच तन्मुखाः ॥ इतरेषांचवर्णानांब्राह्मणैः कारिताः शुभाः ॥ एवंकृत्वानरो भुक्त्वाऽन्नंहरिशीविशुद्ध्यति । अन्यथाऽन्नीयोऽप्यतएकोऽन्नगर्दभिणः ॥ मन्तव्यादाद्यभोक्तॄणांमहामांसंतु तद्भवेत् ॥ इ० वराहपुराणे ॥

महायशाः । पुं० भूताङ्कविशेषे ॥ न० काव्यभेदे ॥ त्रि० लोकेवेदेच प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥

महायशस्कः । त्रि० अतिशययुक्ते ॥

महायोगी । पुं० अद्रिकूटपीठस्थे शिवे ॥

महारजतम् । न० स्वर्णे । धुस्तूरे ॥ बृहद्रौप्ये ॥ महच्चतद्रजतंच । सन्महदितिसमासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥

महारजनम् । न० कुसुम्भे । कसूंभा० इ० भा० ॥ शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन । रञ्जरागे ।

ल्युट्। रजकरजनरञ्जनरजस्सु प सङ्ख्यानान्नलोप :॥ रञ्जे : क्युन् वा ॥ महच्चतद्रञ्जनंच। सन्महदिति समास : ।।

महारण्यम्। न॰ घरण्यान्याम् ॥ महच्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टा : पूज्यमानैरितिसमास:। चान्महतइत्यात्त्वम् ॥

महारत्नम्। न॰ मुक्तादिनवसु ॥ मुक्ताफलहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम्। पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतं तथा ॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहारत्नानिवैनव ॥

महारथ :। पुं॰ रथिकविशेषे । षयुतधन्विभि : सहयोद्धरि ॥ यथा। एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्विनाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहारथइतिस्मृत : ॥ अपिच । आत्मानंसारथिञ्चाश्वान्रक्षन्युद्ध्येत योनर :। समहारथसंज्ञ : स्यादित्याहुर्नीतिकोविदा: । शिवे ॥ बिष्णौ । महान्महात्मा॰नन्दी॰गरुडोवारथोयस्यस : ॥

महारक्षम्। न॰ गडलवणे । सांभर॰हू॰भा॰ ॥

महारस :। पुं॰ खर्जूरे ॥ कोशकारे। इक्षुविशेषे। कौसिआर॰हू॰ भा॰ ॥ कशेरुणि ॥ पारदे। रसेन्द्रे ॥ न॰काञ्जिके ॥

महारसाष्टकम्। न॰ हिङ्गुलाद्यष्टकम् ॥ यथा। दरदंपारदः सस्यैवे आम्लंकान्तमभ्रकम्। माक्षिकंविमलश्चेतिस्युरेतेष्टौमहारसा : ॥

महाराज :। पुं॰ बुद्धभेदे। मञ्जुघोषे ॥ असपत्नराज्यइति । नृपश्रेष्ठे ॥

महाराजचूत :। पुं॰ उत्तमाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

महाराजद्रुम :। पुं॰ आरग्वधे

महाराजिक :। पुं॰ गणदेवताविशेषे ॥ सत्यसुधन्वसवनाद्योविंशत्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागौरवाग्रदर्शिता :। महाराजिकनामानो द्विशतेविंशतिस्तथा ॥ महतीराजि: पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशैषादिभाषेतिकञ् ॥

महारात्रि :। स्त्री॰ महाष्टम्याम् ॥ अर्द्धरात्रात्परंमुहूर्त्तद्वये ॥ ब्रह्मलयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्राम् ॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पो भवेन्नृप। प्रकीर्त्तितामहारात्रि : साएवचपुरातनैरितिब्र॰बै॰पु॰।

महाराष्ट्र :। पुं॰ देशविशेषे ॥ त्रिपञ्चकंसमारभ्यमध्येचोज्जयिनीशिवे। मार्जारतीर्थंराजेन्द्रकोलापुरनिवासिनी ॥ तावद्देशोमहाराष्ट्र : कर्णाटस्वामिगोचर :। इ॰शक्तिसङ्गमे ७ पटल : । अपिच। नैऋतेतु

विडामत्त महाराष्ट्रासुरैवत : । जवन : पह्लव : सिन्धु : पारसीकादयोमता : ॥ इ० ज्योतिषतत्वे कूर्मचक्रं ।
महाराष्ट्री । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥ शाकविशेषे । मरैठी० इ० भा० । भाषाप्रभेदे ।
महारिष्ट : । पुं० महानिम्बे । गिरिनिम्बे ।
महारुद्र : । पुं० महादेवे ।
महारूप : । पुं० शिवे
महारूपकम् । न० नाटके ॥
महारोग : । पुं० पापरोगे ॥ सचाष्टविधोयथा । उन्माद : १ । त्वग्दोष: २ । राजयक्ष्मा ३ । श्वास: ४ । मधुमेह : ५ । भगन्दर : ६ । उदर : ७ । अश्मरी ८ । इति ॥
महारोगी । त्रि० महारोगयुक्ते ॥
महारौरव : । पुं० नरकान्तरे ॥ महारौरवसंज्ञन्तु अधोर्द्ध्वं ताम्रसम्पुटम् । धम्यते वह्निराशिभिरैर्गुरुदारापनायक : ॥ देवद्रव्यापहारीचपच्यते कालमव्ययम् ॥ महान्रौद्रोरवोऽत्र । शकन्ध्वादित्वाद्रलोप : । यद्वा । रुरुभीरश्रृङ्गाख्योमृग: ० महतोरुरोरयम् । अण् ॥
महार्घ : । पुं० लावकाख्यपक्षी ॥ त्रि० महामूल्ये ॥
महार्णव : । पुं० महासमुद्रे ॥

महार्थ : । पुं० परमार्थे ॥
महार्द्र : । पुं० वृक्षविशेषे । महाजा इ० गौ० दे० भा० ॥
महाद्रुम् । न० चन्दने ॥
महाद्र्रकम् । न० वनार्द्रके ॥
महार्बुदम् । न० दशार्बुदे । शतकोटि १०००००००००० सङ्ख्यायाम् । अब्जे ॥
महार्ह : । पुं० शिवे ॥ मह : पूजा० तामर्हति । अर्हइतिसूत्रात्त्वर्हते: कर्मण्युपपदेअच्प्रत्यय : ॥ न० श्वेतचन्दने ॥
महालक्ष्मी : । नारायणशक्त्याम् । राधायाम् ॥ यन्मायया मोहिताश्च ब्रह्मविष्णुशिवादय : । वैष्णवास्तां महालक्ष्मींपरांराधांवदन्तिते ॥ यद्वाङ्गामहालक्ष्मी : प्रियानारायणस्यचेति ब्र० वै० पुराणम् ॥
महालय : । पुं० विहारे ॥ तीर्थमहाभागादेव्यास्थेचे ॥ परमात्मनि ॥ पितृणामुत्सवाश्रयेकन्यागतापरपक्षे कन्यागत० इ० भा० ॥
महालसा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ दक्षिणदेशे० महादिस्थानमितिविख्याते० देवीस्थाने ॥
महालिकटभी । स्त्री० श्वेतकिणिही वृक्षे ॥
महालीलसरस्वती । स्त्री० तारादेव्या : प्रभेदे ॥ लीलयावाक्प्रदाचेतितेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्र: । पुं० लोध्रे । पटियालो ध० हू० भा० ॥

महालोल: । पुं० काके ॥ त्रि० अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न० अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न० महारण्ये ॥ वृन्दावनस्यचतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ॥

महावप्र: । पुं० महामेदे ॥

महावरा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

महावराह: । पुं० आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोह: । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

महाबलि: । पुं० नरबलौ ॥

महावल्ली । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

महावस: । पुं० शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न० परमार्थबोधकेवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्ख्यापरपर्यायेप्रतिष्ठादावुत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासत्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री० तिथिविशेषे ॥ सायथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहै: समा ॥ सा० वारुणीत्यर्थ: ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौशतभिषायदि । महामहेतिविख्याताभिषकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महावाहु: । पुं० स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महाबाहुश्रीविष्णुर्यस्य । अस्यवाहीर्मह्त्त्वंचोक्तंयुद्धकांडे । पिशाचान्दानवान्यक्षान्पृथिव्यांचैवराक्षसा: अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री० देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशीभुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । वगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एतादशमहाविद्या: सिद्धविद्या: प्रकीर्त्तिता: ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वर: । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । वगलाकूर्ममूर्तिस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्ता नृसिंह: स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्य: स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलावौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्ण: कालीरूपोभवद्व्रजे ॥

महाविराट् । पुं० महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न० नभसि वृहच्छिद्रे ॥

महाविष: । पुं० द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥
महाविषम् । न॰ मेषसङ्क्रान्तौ ॥
मसूरं निम्बपत्राभ्यां योऽत्तिमेषग
तेरवौ । अपिरोषान्वितस्तस्य तक्षकः
किं करिष्यति ॥
महाविष्णुः । पुं॰ महाविराजि ॥
महावीचिः । पुं॰ नरकविशेषे ।
महावीचियं वमहाकल्लोलमतुमीय
ते ॥
महावीध्यम् । न॰ विटपे । मुष्कव
ङ्क्षणयोरन्तरे ॥
महावीरः । पुं॰ गरुडे ॥ शूरे ॥
सिंहे ॥ महानले । यज्ञाग्नौ ॥
वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे । अन्तिमजि
ने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुम
ति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सन्धानविह
गे । जराटके ॥ कामदेवे । मारे ॥
महावीरा । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥
महावीर्य्यः । पुं॰ ब्रह्मणि । महदु
त्पत्तिकारणमविद्यालक्षणं वीर्यम
स्य ॥ बुद्धभेदे । वाराहीकन्दे ॥
त्रि॰ महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥
महावीर्य्या । स्त्री॰ संज्ञायाम् । सूर्य
पत्न्याम् ॥ वनकार्पास्याम् ॥ महा
शतावर्य्याम् ॥
महावृक्षः । पुं॰ स्नुहीद्रुमे ॥
महावृहती । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥
महावेगः । त्रि॰ अधिकवेगवति ॥
महाव्याधिः । पुं॰ कुष्ठादिमहारोगे ॥

महाव्रणम् । न॰ दुष्टव्रणे ॥
महाव्रतम् । न॰ द्वादशवार्षिकव्रते ॥
यथा । ते नवधकालादूर्ध्वं विंशक
ऽधिकशतस्य यावदवदिष्टं तावत्प
रिमाणमहाव्रतानुरूपार्धे नवोदात
व्याः शरत्कालिकदुर्गापूजने ॥ य-
था । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यै
रनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्र दे
वीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदय
कालिकमाघस्नाने ॥ अस्तिप्रयोग
शास्त्रे ऽत्रविशेषः । सयथा । अहिं
सासत्यास्तेयब्रह्मचर्य्यापरिग्रहाय
माः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकाल
समयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमाम
हाव्रतम् ॥ ३१ ॥ येचाहिंसाद्याः
पंचयमाउक्तास्तएवजात्याद्यनवच्छे
देन॰दृढभूमयोमहाव्रतशब्दवाच्याः
तत्राहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा॰ मृग
योमृगातिरिक्तान्नहनिष्यामीति
॰ सैवकालावच्छिन्नायथा॰ नचतु
र्दश्यांनपुण्येऽहनीतिसैवप्रयोजन
विशेषरूपसमयावच्छिन्नायथा॰ च-
त्रियस्यदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरे
केणनहनिष्यामीति॰युद्धंविनानह
निष्यामीतिच । एवंविवाहादिप्र
योजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्या
मीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण
सुहृदयादृव्यतिरिक्तः स्तेयं नकरि
ष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

कालेपत्नींनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरेणनपरिग्रहीष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्टव्य: । एतादृगवच्छेदोपरिहारेण यदासर्वजातिसर्वदेशसर्व्वकाल सर्वप्रयोजनेषुभवा: सार्वभौमा अहिंसादयोभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्रतशब्देनोच्यन्ते । एवंकाष्ठमौनादिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रतदार्ढ्येच॰कामक्रोधलोभमोहानांचतुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्ति:। तत्राहिंसयाक्षमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्मचर्य्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰अस्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभस्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेकेनमोहस्य॰तन्मूलानाञ्चसर्वेषांनिवृत्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफलानिसकामानांयोगशास्त्रेकथितानि॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उरस्कटे ॥ त्रि॰महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्ति: । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हरौ ॥ महतीशक्ति:सामर्थ्यमस्य॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰मायाशबलब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्ख: । पुं॰ नरास्थनि । कर्णनेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्तरालास्थिमहाशङ्ख: प्रकीर्त्तित: ॥ दशनिखर्वे १०००००००००००० । निधिप्रभेदे ॥ अलिके । ललाटे ॥ वृहच्छङ्खे ॥ याज्ञायोगान्तरे । यथा । स्त्रीस्वस्थेलाभगेशुक्रेत्रिकष्टेदेवपूजिते । महाशङ्खाख्ययोग: प्रतिपद्यापमानद: ॥

महाशठ: । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰ अतिधूर्त्ते ॥

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ वृहच्छणपुष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पायाम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्यायाम् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् । महाशतावरीमेध्याहृद्यावृष्यारसायनी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणीनयनामयान् ॥

महाशन: । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पान्ते सर्वंग्रसनात्महत्अशनंसंहार्य्यमस्य । महाभैरवे ॥ कामे ॥ महदशनंविषयजातंयस्य स: ॥ असुरे ॥ त्रि॰अतिभक्षणशीले ॥

महाशफर: । पुं॰ पफसाख्यमत्स्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्त: पित्तकफापह: । शिशिरोमधुरोरुच्योवातसाधारण: स्मृत: ॥

महाशय: । त्रि॰ महेच्छे ॥ महान्आशयोयस्य ॥ पुं॰समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री० राजतल्पे ॥ बृह-च्छय्यायाम् ॥

महाशर : । पुं० स्थूलशरे ॥

महाशल्क : । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

महाशाक : । पुं० शाकवृक्षे ॥

महाशाखा । स्त्री० नागवलायाम् ॥

महाशाल : । पुं० महागृहस्थे । विस्तीर्णाभि : शाखाभिर्युक्ते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला०गृहंयस्यस : ॥

महाशालि : । पुं० स्थूलशालौ । सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठ : शालि: ॥

महाशिव : । पुं० महादेवे ॥

महाशीता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महाशुक्ति : । पुं० मुक्तामातरि ॥

महाशुक्ला । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि० अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥

महाशुभ्र : । त्रि० अतिशुभ्रवर्णयुक्ते ॥ न०रजते ॥

महाशूद्र : पुं० आभीरे ॥

महाशूद्रा । स्त्री० महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रह : ॥

महाशूद्री । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री०जातीयावा । पुं०योगादिति०जातेरितिवाङीष् ॥

महाशोण्डी । स्त्री० श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥

महाशौषिर : । पुं० दंतरोगविशेषे ॥ दन्ताश्चलन्तिवेष्टेभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यंतेमुखञ्चपतुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्महाशौषिरसंज्ञित : ॥

महाश्मशानम् । न० आनन्दवने । काश्याम् ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलयेसमुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीतिविख्याताऽरुद्रावासइतिद्विज : । महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दकाननम् ॥

महाश्यामा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥ श्यामलतायाम् ॥

महाश्रम : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

महाश्रमण : । पुं० बुद्धभेदे । शाक्यमुनौ ॥

महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्प्याम् । महामुण्डाम् ॥

महाश्री : । स्त्री० बुद्धशक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥

महाश्रोत्रिय : । पुं० महत्त्वेसतिश्रुताऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥

महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे । क्षीरगन्धिकायाम् ॥ कृष्णभूमिकूष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेतापराजितायाम् । सितायाम् ॥ मधुजायाम् । श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ महतीचासौश्वेताच ॥

महाषष्ठी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

। शरत्कालोद्भवायातुसैवप्रोक्ताम हाष्टमी। मद्दारात्रिरितिख्यातातस्या मम्बांयजेत्सुधी :॥ अष्टम्यांरुधिरैर्मांसैर्मद्दामांसे : सुगंधिभि :। पूजयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनै : शिवाम् । सिन्दूरै: पट्टवासोभिर्नानाविधविलेपनै :। पुष्पैरनेकजातीयै: फलैर्बहुविधैरपि॥ उपवासंमद्दाष्टम्यां पुत्रवान्नसमाचरेत् । यथातथैवपूतात्माव्रतीदेवींप्रपूजयेत् ॥ पूजयित्वामद्दाष्टम्यांनवम्यांबलिभिस्तथा । विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणे तांवरोत्सवै : तत्रार्द्धरात्रपूजा यथा । कन्यासंस्थेरवाविषे शुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत् । सोपवासोनिशार्द्धेतुमद्दाविभवविस्तरै :। पूजांसमारभेद्द्व्यानत्वर्चेबारुणेपिवा । पशुघातश्चकर्त्तव्योगवलावधस्तथेतिदेवीपुराणे वारुणपदेनपूर्वाषाढोच्यत इतिरघुनन्दन :॥ मद्दाष्टम्युपवासे पारणन्तु । अष्टम्यांसमुपोष्यैव नवम्यामपरेऽहनि। मत्स्यमांसोपहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ तेनैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्यथेति ॥

मद्दासन्न :। पुं॰ कुवेरे ॥ त्रि॰ अतिनिकटे ॥

मद्दासमङ्गा। स्त्री॰ वृहद्वलायाम् । खिरहिट्याम् । बलायाम् । कगहियाकंघी॰ खरैटी॰ इ॰भा॰ ॥

मद्दासर्ज्ज :। पुं॰ असनवृत्ते ॥ पनसे ॥

मद्दासह :। पुं॰ कुब्जकवृत्ते ॥ त्रि॰ अतित्तमे ॥

मद्दासहा। स्त्री॰ माषपर्ण्याम् । अम्लाने। कठसरैय्या॰इ॰भा॰ ॥ मद्दतीचासौसहाच। सन्महदितिसमास :। आत्महतद्दत्याात्वम् ॥

मद्दासन्तापनम्। न॰ व्रतविशेषे ॥ अत्रयाज्ञवल्क्य :। कुशोदकञ्चगोत्तीरंदधिमूत्रंशकृत्घृतम् । जग्ध्वापरेऽह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्तपनंचरन् ॥ द्व्यहसाध्यसान्तपनमुक्त्वाह। पृथक्सान्तपनद्रव्यै : षडह : सोपवासक :। सप्ताहेनैवकृच्छ्रोयंमद्दासान्तपनंस्मृतम् ॥ मद्दासान्तपनंधेनुषट्कदानसमम् ॥

मद्दासार :। पुं॰ दुष्खदिरे ॥ त्रि॰ युक्तियुक्ते ॥

मद्दासाहसम्। न॰ अतिबलात्कारकृतकार्ये ॥ अतिशयदण्डे ॥

मद्दासाहसिक :। त्रि॰ अतिसाहसयुक्ते ॥ प्रसह्यापहारिणि ॥ मद्दांश्चासौसाहसिकश्च ॥

मद्दासिंह :। पुं॰ शरभे ।पर्वताश्रये ॥ देव्या : सिंहे ॥ यथा। तीक्ष्णदंष्ट्र : करालास्य : शटाशोभितकन्धर :।

चतुरङ्गिर्वञ्चनखोमहासिंह : प्रकीर्त्तितइति ॥

महासुख : । पुं॰ बुद्धे ॥ न॰ क्रीडारले । प्रचुरसुखे ॥ त्रि॰ तद्दति ॥

महासुगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि॰ अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥ त्रि॰ अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेन : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्ध : । पुं॰ शरभे ॥ त्रि॰ उच्चतस्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री॰ जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं॰ शरभे ॥

महास्थली । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायु : । पुं॰ काण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी । पुं॰ शिवे ॥

महास्वन : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे । महातूर्ये ॥ विष्णौ ॥ महानूर्ज्जित : स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्महदितिसमासे॰आत्वम् । उच्चशब्दे ॥ त्रि॰ तद्दति ॥

महाहनु : । पुं॰ शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि॰ उच्चहनुयुक्ते ॥

महाहवि : । न॰ गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्चतद्धविश्च॰ब्रह्मात्मनिसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहवि : । यद्वामहाग्निहवींषिचाज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य॰ इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्यवेतिमहाहवि : ॥

महाह्रास : । पुं॰ अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि॰ अतिखर्वे ॥

महि । अ॰ महिमनि ॥

महि : । स्त्री॰ भूमौ ॥ मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । सर्वधातुभ्य इन् । ण्यन्तादचाद्यङ् : ॥

महिका । स्त्री॰ हिमे ॥ मह्यते । मह॰ । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥

महित : । त्रि॰ पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह॰ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्त : ॥

महिनम् । न॰ राज्ये ॥ त्रि॰ पूजनीये ॥ मह्यते । मह॰ । महेरिनण्चेतिपक्षेइनन् ॥

महिमा । पुं॰ शिवैश्वर्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति॰येनसमस्तब्रह्माण्डेपिनसमवैति । विभूतिविस्तारे । आत्मन : कर्मनिमित्तवृद्धिचयराहित्ये । महतोभाव : । पृथ्वादित्वादिमनिच् । उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । त्रि॰ ऐश्वर्यवति ॥

महिर : । पुं॰ पौषे । मिहिरे । सूर्ये ॥

दूतिविकाण्डशेषः॥

महिला। स्त्री० फलिन्याम्। गुन्द्रायाम्। प्रियङ्गौ॥ स्त्रियाम्। योषिति॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये॥ मदमत्तायाम्योषायाम्॥ महति० मह्यतेवा। मह०। सलिकल्यौति०इलच्। टाप्॥

महिलाह्वया। स्त्री० श्यामायाम्। प्रियङ्गौ॥ महिलायाआह्वयोयस्याः॥

महिषः। पुं० लुलाये। कासरे। यमवाहने। भैंसा० हि० भा०॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवातनाशनम्। निद्राशुक्रबलस्तन्यतनुदार्ढ्यकरंगुरु॥ हष्यस्वेष्टिविण्मूत्रंवातपित्तास्रनाशनम्॥ महति० मह्यतेवा। मह०। अविमह्योष्टिषच्। यद्वामंहतेमहिषइतिटिषच्। आगमशासनस्यानित्यत्वान्नलुम्॥ अर्हध्वजविशेषे॥ असुराधिपविशेषे। महिषासुरे॥ श्मश्रुधारिणिस्वजातिविशेषे॥ पुरायंचक्षियआसीत्सगरेणास्यवेदाध्ययनधिकारोविशान्यत्वंधर्मनाशश्चकृतः॥

महिषकन्दः। पुं० महाकन्दविशेषे। शुभ्रालौ॥

महिषघ्नी। स्त्री० दुर्गायाम्॥

महिषध्वजः। पुं० यमे॥ अर्हद्विशेषे॥ महिषोध्वजोयस्य॥

महिषमर्द्दिनी। स्त्री० दुर्गायाम्॥

महिषवल्ली। स्त्री० लताविशेषे। सौम्यायाम्॥

महिषवाहनः। पुं० यमे॥

महिषाक्षः। पुं०)

महिषाख्यः। पुं०) गुग्गुलौ। भृङ्गाञ्जनसमप्रभे॥

महिषाक्षादि। न० महिषाक्षादिपञ्चाङ्गणे॥ यथा। महिषाक्षस्तथा रालंनिर्यासः सर्जकस्यच। कृष्णागुरुःकदम्बश्चमहिषाक्षादिपञ्चकम्॥

महिषासुरः। पुं० महासुरविशेषे। रम्भासुरात्मजे॥

महिषासुरसम्भवः। पुं० भूमिजगुग्गुलौ॥

महिषासुरहन्त्री। स्त्री० दुर्गायाम्॥

महिषी। स्त्री० कृताभिषेकायांराज्ञः पत्न्याम्॥ मह्यते। मह०। अविमह्योष्टिषच्। टित्वान्ङीप्॥ औषधीभेदे॥ सैरिभ्याम्। मन्दगमनायाम्। महाक्षीरायाम्। भैंस० हि० भा०॥

महिषीगोष्ठम्। न० महिषीशालायाम्। भैंसवाडा० हि० भा०॥ महिषीणांस्थानम्। गोष्ठच्॥

महिषीदुग्धम्। न० महिषीक्षीरे। सैरिभ्याःस्तन्ये॥ माहिषंमधुरंगव्यात्स्निग्धंशुक्रकरंगुरु। निद्राकरमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरंहिमम्॥

महिषीप्रिया। स्त्री० तृणविशेषे। शूल्यायाम्। शूलपत्न्याम्। जलाश्रयायाम्॥
महिष्मान्। पुं० देशविशेषे॥ महिषाः सन्त्यस्मिन्। महिषाश्चेति वक्तव्यमिति०ड्मतुप्॥
मही। स्त्री० भूमौ। पृथिव्याम्॥ मह्यते। मह०। चुरादावदन्तः। अजन्तादचः। कृदिकारादिति ङीष्॥ यद्वा। महीयते। महीङ् पूजायाम्० कण्ड्वादियगन्तः। क्विप्चेतिक्विप्। यलोपयलोपौ। कृदिकारादितिङीष्। तदभावे विसर्गवृत्त्यर्थाः मालवदेशविहारियमालयाम्॥ महीजलकुसुमस्वादुवल्यं पित्तहरं गुरु॥ गवि॥ छिलमीजिकायाम्॥ वर्णवृत्तव्यक्त्याप्रभेदे॥ यथा। लघुगुरुः। महोस्मृता॥ यथा। हरोऽस्तुमे। मनोमुदे॥
महीचित्। पुं० नृपे। राजनि॥ महीं० चयते० ईष्टे। चिनिवासगत्योः। मह्यांचयतिवा। चिघयैश्वर्ययोः। क्विप्। तुक्॥
महीजः। पुं० भौमे। मङ्गलग्रहे॥ न० आर्द्रके॥ त्रि० भूमिजाते॥
महिदुर्गम्। न० मृदापाषाणैरिष्टकैर्वाविस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायेणद्वादशहस्तादुच्छ्रितेनयुद्धार्थमुपरिभ्रमणयोग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्तेनप्राकारेणवेष्टितेराज्ञांवासस्थाने॥
महीधरः। पुं० विष्णौ॥ महींगिरिरूपेणधत्ते। धरति। धृञ्०। मह्याधरः॥ अच्॥
महीध्रः। पुं० शिखरिणि। पर्वते॥ महींधरतिधारयतिवा। धृञ्०। मूलविभुजादित्वात्कः॥
महीपालः। पुं० राजनि॥ महींपालयति। पाल०। कर्मण्यण्॥
महीप्राचीरम्। न० समुद्रे॥
महीभृत्। पुं० पर्वते॥ नृपे॥
महीमयः। त्रि० मृत्तिकानिर्मिते मह्याविकारे॥
महीयान्। त्रि० महत्तरे॥
महीरुहः। पुं० शाखिनि। पादपे। वृक्षे॥ शाकवृक्षे॥ मह्यांरोहयति। रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे। इगुपधेतिकः॥
महीलता। स्त्री० किञ्चुलुके। केंचुवा० इतिख्याते॥ लताशब्ददीर्घत्वात्म्यांमह्यालतेव॥
महीसुतः। पुं० मङ्गलग्रहे। लोहिताङ्गे॥ मह्याः सुतः॥
महेच्छः। त्रि० महाशये। महाभिलाषे॥ महतीइच्छाऽस्य॥
महेन्द्रः। पुं० कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्वतविशेषे॥ सिद्धपीठोयमद्रिः। यथा। महान्तकोमहेन्द्रेचपार्वतीचमहान्तकेति॥ निसामास्वपिवुल्याद्यामहेन्द्रप्रभवाः स्मृताः॥

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा चयमभूद्योवृत्रमवधीदितिश्रुते : । ईश्वरे । विष्णौ ॥
महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥
महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिदन्तरे ॥
महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥
महेन्द्रपर्वत : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥
महेन्द्रमदभित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥
महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । वडीमाकाल्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥
महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥
महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवताऽस्य।महेन्द्राद्घाणौचेतिघ:॥
महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छ : ॥
महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्या : ॥ महमुत्सवमीरयतिवा। ईर॰। ल्यु : ॥
महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ इला भूमि: ॥ यद्वा । महति॰ मह्यतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादि: । माया : ईलाक्रीडावा । परमहेलारतोप्यपारदारिकइतिदमयन्ती काव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥
महेश : । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरो देव : ॥
महेशबंधु : । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥
महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमास : ॥
महेश्वर : । पुं॰ शिवे । महादेवे ॥ महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघु : ॥ विश्वस्यानाथसर्व्वेषांमहतामीश्वर : स्वयम् । महेश्वरइतिनेमंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास : ॥ त्रि॰ अधीश्वरे ॥
महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मरीत्याम् ॥ राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥
महेष्वास : । पुं॰ हरौ ॥ शिवे॥ महानविततइष्वासइषुचेपोयस्य स : ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥
महैरण्ड : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥
महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥
महोक्ष : । पुं॰ वृहद्वृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधु : ॥

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) बृहत्याम् ॥

महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । अरविन्दे ॥ महच्चतत्‌उत्पलञ्च ॥

महोत्सवः । पुं० अतिशयितसुखजनककर्म्मणि ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेणमन्त्रेणकुर्य्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महानवम्यांशरदिवलिदानंन्टपादयः ॥

महोत्साहः । पुं० राज्याङ्गप्रामराजपुरुषे ॥ अतिशयोद्यमे ॥ त्रि० अतिशयोत्साहयुक्ते । महोद्यमे ॥ दुःसाध्यकार्य्येपिसाधनपरे ॥ महान् उत्साहोऽस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ जगदुत्पादनाद्यर्थंमुद्युक्तत्वात् ॥

महोदधिः । पुं० समुद्रे ॥

महोदधिशयः । पुं० नारायणे ॥ प्रलयेसर्वभूतानिसंहृत्यैकार्णवंजगत्‌ । कृत्वाऽधिशेते । शीङ् स्वप्ने । घः ॥

महोदयः । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥ आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ सदाकृतयुगञ्चास्तुसदाचास्तूत्तरायणम् । सदामहोदयश्चास्तुकाश्यांनिवसतांसताम् ॥ महात्मनि ॥ स्वामिनि ॥ दध्यक्तमधुनि ॥ न० पुरविशेषे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौज० इतिमहोवाइतिचभाषा ॥ महानुदयोवैभवंयस्य० यद्वा ॥

महोदया । स्त्री० मेरोश्चक्रवाटाख्योर्द्ध्वमेखलायाउदग्दिशिसोमस्यपुर्य्याम् । यथोक्तम्मृगेन्द्रसंहितायाम् । महोदयाचन्द्रमसः श्वेतायुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैरिति ॥ नागवलायाम् ॥

महोदरः । पुं० बृहदुदरे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महोदरी । स्त्री० रवेः सङ्क्रमणविशेषे कुजाह्निचरर्क्षेयदासङ्क्रमः स्यान्महोदर्य्यसौतस्कराणांसुखाय ॥ महाशतावर्य्याम् ॥

महोद्यमः । त्रि० महोत्साहे । दुःसाध्यकार्य्येपिसाधनपरे ॥ महानुद्यमोऽस्य ॥

महोन्नतः । पुं० तालागमे ॥ त्रि० महोन्नतिविशिष्टे ॥

महोन्नतिः । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ यथा । भूयात्तेमहदैश्वर्य्यंपुत्रादीनां महोन्नतिः । अव्याधिनाशरीरेणचिरञ्जीवसुखीभव ॥

महोन्मदः । पुं० फलक्याम् । फलुइ० माचइ० गौ० दे० भा० प्र० मीने ॥

महोपसर्गः । पुं० मार्य्यादिषु ॥

महोरगः । पुं० वासुकिसर्पे ॥ बृहत्सर्पे ॥ महांश्चासावुरगश्च ॥ न० तगरमूले ॥

महोल्का । स्त्री० क्रूरग्रहे ॥ उल्काविशेषे ॥ उल्कालक्षणन्तु । बृहच्छिखाप्रसूक्ष्माग्रारक्तनीलशिखोज्ज्वलाघ्नौ

हणीयप्रभावो महत्त्वानानाविधास्मृता ॥

महौजा: । त्रि० वीर्यवति ॥ महानुभावे ॥ महत्योजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्यां ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधंयत्सौवानांदु:खविस्मारकंमहत् । आनन्दजनकंयच्चतदाद्यातस्वलक्षणम् ॥ महच्चतत्औषधञ्च ॥

महौषधि: । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुक्षुपे ॥

महौषधिगण: । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगण: स्मृत: ॥

महौषधी । स्त्री० हिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महास्नानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीअष्टमीचसुवर्चला॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत्॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । प्रमाणयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥

मासम् । माधातो: सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पललि । आमिषे । प्रव्रजे । रक्तजधातौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंबृंहणंबलपुष्टिकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयो: ॥ मांसवर्गोद्विधाज्ञेयोजाङ्गलाऽनूपभेदत: ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषगुणा: सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथामृतम् । वयस्यंबृंहणंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतस्यचाबल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धामांदोषलं मांसंबालानांबलदंलघु ॥ त्रिदोषकृद्व्यालकुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन् मृत्युदोषरुजाकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंक्लामंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णशिराजालंमृतमप्युचिदोषकृत् ॥ त्रिहृज्जुपुमान्श्रेष्ठ: स्त्रीचतुष्पदजातिषु । पराद्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वांर्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय: सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पक्षोत्क्षेपादिहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरूण्यङ्गानिसर्वेषांगुर्वीग्रीवाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्धापाणौपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

धामिगुरूणीह्ययोत्तरम् ॥ लघुवा
तहरं मांसं खगानांधान्यचारिणा
म् । मत्स्याशिनांपित्तकरं वातघ्नं
गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनांश्लेष्म
हरं लघुरूक्षमुदीरितम् । हृद्यं
गुरुवातघ्नं तेषामेवफलाशिनाम् ॥
तुल्यजातिष्वल्पदेहामहादेहेषुपूजि
ता: । स्वल्पदेहेषुप्रशस्तास्तथैवस्थू
लदेहिन: ॥ स्त्रीणांपुरुषतांपरं मांसं
हृद्यं रुच्यं लघुस्मृतम् ॥ येमृताबि
हगायेचदूरावासप्रचारका: । ते
षामभिष्यन्दिन: सर्वेविपरीतम
तोन्यथा ॥ जलानूपचरा: सर्वेत
थाप्युलचरास्तये । गुरुमुक्तागुरुत
रं तेषांमांससमुदीरितम् ॥ धान्योत्प
त्तिप्रकाराणां लघुस्याल्लघुपक्षिणा
म् ॥ ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं
वाबिलोत्थंप्रश्वेतं पीतं हरितमरुणं
पाचितं सूपकारै: । तत्त्वं गुल्यं
सरसमधुरंस्वेदितं बह्नितं वायस्य-
प्रायोयदभिरुचितं स्मृयतेतेनतद्वि॥
षपिच । मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदु
लंकठिनंघनम् ॥ पारावतालचट
काशशूकरटिट्टिभा: । क्षुद्रमत्
स्यादिका: सर्वेमांसेषुमृदुला:
स्मृता: ॥ मृगरोहितकाद्याश्चमत्
स्या: मल्लकिशम्बरा: । एतेकठि
नमांसा: स्यु: पक्षिणोजलचारि
ण: ॥ गजकुम्भीरखड्गाद्या: सग

स्थावर्कराद्य: । गोधागोखालुला
याद्या:घनमांसा: प्रकीर्त्तिता: ॥ एकत्र
सर्वमांसानिबिरुद्ध्यन्ते परस्परम्॥
वेदशास्त्रोक्तविधिनामांसस्योक्तागु
णाइमे । मनूक्तविधिनावक्ष्येविधिं
भक्षणवर्जने ॥ प्रोक्षितंभक्षयेन्मांसं
ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया । यथाविधि
नियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥ प्रा
णस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत् ।
स्थावरंजङ्गमञ्चैवसर्वंप्राणस्यभोजन
म् ॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणाम-
प्यदंष्ट्रिण: । अहस्ताश्चसहस्तानां-
शूराणांचैवभीरव: ॥ नात्तादुष्य-
त्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि
। धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्ता
रएवच ॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्ये
षदैवोविधि: स्मृत: । अतोन्यथा
प्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥ क्री
त्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा।
देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादंमांसंन
दुष्यति ॥ नाद्यादविधिनामांसंवि
धिज्ञोऽनापदिद्विज: । जग्ध्वाह्यवि
धिनामांसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवश: ॥
नताहृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिन:
। याहृशंभवतिप्रेत्यवृथामांसानि-
खादत: । नियुक्तस्तुयथान्यायंयो
मांसंनात्तिमानव: । सप्रेत्यपशुतां
यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥ अस
स्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्र: क

दाचन । मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्यात्छा
श्वतंविधिमास्थित :॥ कुर्याद्घृतप
शुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वे
वतुवृथाहन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन-
॥ यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह
मारणम् । वृथापशुघ्न : प्राप्नोति
प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थंप
शव : सृष्टा : स्वयमेवस्वयम्भुवा ।
यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञेवधो
ऽवध: ॥ ओषध्य : पशवोवृक्षास्ति
र्य्यञ्च : पक्षिणस्तथा । यज्ञार्थंनिधनं
प्राप्ता : प्राप्नुवन्त्युच्छ्रती : पुन: ॥
मधुपर्केचयज्ञेचपितृदैवतकर्म्मणि।
अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवी
न्मनु :॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेद
तत्वार्थवद्द्विज: । आत्मानञ्चपशुञ्चै
वगमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरा-
वरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विज : ।
नवेदविहितांहिंसामापद्यपिसमा-
चरेत् ॥ यावेदविहिताहिंसानि
यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतां
विद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ॥ योऽहिं
सकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छ
या । सजीवंश्चमृतश्चैवनक्कचित्सु
खमेधते ॥ योबन्धनवधक्लेशान्प्रा
णिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहित
प्रेप्सु : सुखमत्यन्तमश्नुते यद्ध्या
यतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्रच ।
तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिं-

मांसम्

ञ्चन नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांस
मुत्पद्यतेक्कचित् । नचप्राणिवध:
स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्ज्जयेत्॥ स
समुत्पत्तिञ्चमांसस्यवधबन्धौचदेहि
नाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्वमां
सस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमां-
संविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोके
प्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते॥
अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयवि
क्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखाद-
कश्चेतिघातका :॥ स्वमांसंपरमां
सेनयोवर्द्धयतुमिच्छति। अनभ्यर्च्य
पितृन्देवान्ततोन्योनास्त्यपुण्यकृ
त् ॥ वर्षेवर्षेश्वमेधेनयोयजेतशतंस
मा : । मांसानिचनखादेद्यस्तयो :
पुण्यफलंसमम् ॥ फलमूलाशनैर्मे
ध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनै : । नतत्-
फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्ज्जना-
त् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्रयस्य
मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य-
मांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिण :॥ न-
मांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने ।
प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहा-
फला ॥ अपिच । श्रीमहानिर्वाणत
न्त्रे । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंजलभूच
रखेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानी
तंयेनकेनविघातितम् ॥ तत्सर्वंदे-
वताप्रीत्यैभवेदेवनसंशय : । साध
केच्छाबलवतीदेयेवस्तुनिदैवते ॥ य

द्रात्मप्रियंद्रव्यंततत्तदिष्टायकल्पयेत्॥ बलिदानविधौदेविविहितः पुरुषःपशुः। स्त्रीपशुर्नचहन्तव्यस्तत्रशांभवशासनात्॥ मन्यतेदेवादिप्रीत्यर्थम्। मनस्माने। मेदोर्थंचेतिसः॥

मांसः। पुं॰ काले। कीटे॥

मांसकारि। न॰ रक्ते। रुधिरे॥

मांसच्छदा। स्त्री॰ मांसरोहिणीविशेषे। मांसाम्। सुलोमायाम्॥

मांसजम्। न॰ मेदसि॥

मांसतेजः। न॰ मेदसि॥

मांसदलनः। पुं॰ ग्रीष्मवृक्षे॥

मांसद्रावी। पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम्। न॰ मांसपाके॥

मांसपेशी। स्त्री॰ गर्भस्यावयवविशेषे॥ यथा। बुद्बुदः सप्तरात्रेणमांसपेशीभवेत्ततः। द्विसप्ताहात्भवेत्पेशीरक्तमांसचिताढ्ढा॥ बीजस्येवाङ्कुराः पेश्याः पञ्चविंशतिरात्रतः॥

मांसप्रलेहः। पुं॰ प्रलेहविशेषे॥ पथ्यप्रलेहम्।

मांसफला। स्त्री॰ वार्त्ताक्याम्॥

मांसभक्षः। त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्तरि॥

मांसमाषा। स्त्री॰ माषपर्ण्याम्॥

मांसरसः पुं॰ झोल॰ रसा॰ इति ख्यातेमांसजले॥ सिद्धमांसरसो रुच्यः श्रमश्वासक्षयापहः। प्रीणनोवातपित्तघ्नः क्षीणानामल्परेतसाम्॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुद्धानांशुद्धकाङ्क्षिणाम्। स्मृत्योजोबलहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम्॥ शस्यतेस्वरहीनानांदृष्ट्यायुःश्रवणार्थिनाम्॥

मांसरोहिणी। स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशेषे। अग्निरुहायाम्। चर्मकषायाम्। विकषायाम्॥ स्यान्मांसरोहिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा॥

मांसलम्। न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्तर्गतस्यौजोगुणस्याङ्गविशेषे॥ यथा। ओजः समासभूयस्त्वंमांसलंपदडम्बरम्॥ त्रि॰ अंसले। बलवति॥ स्थूले॥ यथा। निस्त्रासवक्त्रैर्द्विषः स्युर्निद्रव्याविलपक्षैः कृशैः। मांसलैस्सघनोपेतास्तवक्रैरघनैर्नृपाः॥ मांसमस्त्यस्य। सिध्मादित्वाल्लच्॥ पुं॰ माषे॥

मांसलफला। स्त्री॰ वृन्ताक्याम्॥

मांसविक्रयी। त्रि॰ वैतंसिके। कौटिके॥ सकृदपिमांसविक्रयकारिणि॥ सद्यः पततिमांसेनलाक्षयालवणेनच॥

मांसव्यध। त्रि॰ मांसव्यधके॥ मांसस्यव्यधनम्॥ व्यधजपोरनुपसर्गे॰ इत्यप्॥

मांसशृङ्गाटकम्। न॰ मांसप्रकारवि

ग्रंथे । मांसकाचिखूंट० इतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंखेदितं जले । लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्रकसंयुतम् ॥ एलाजीरकधान्याकनिम्बूरससमन्वितम् । घृतैसुगन्धेतक्रष्टपूरणं प्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकं समितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनः सर्पिषसम्भृष्टं मांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यं दृष्यं बलकृद्गुरु ॥ वातपित्तहरं हृद्यंकफघ्नं वीर्यवर्द्धनम्

मांससारः । पुं० मेदसि ॥ मांसस्य सारः ॥

मांसस्नेहः । पुं० मेदसि ॥

मांसहासा । स्त्री० चर्मणि ॥

मांसिकः । त्रि० मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ मांसंपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसं नियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्रवणामांसौदनादितिठिठन् । टित्वान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥

मांसिका । स्त्री० मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री० कक्कोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकांतिबलप्रदा । स्वाद्वीहिमाचिदोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन० । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः ॥

मांसेष्टा । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । दिवांधायाम् वादुड इ०भा० ॥

मांसौदनम् । न० मांससंयुक्तौदने । पलौदने ॥

मांसौदनिकः । त्रि० मांसौदनार्हे ॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्रामांसौदनाट्टिठन् । टोङीबर्थः । इकारउच्चारणार्थः ॥

मांस्यादिः । पुं० जटामांस्यादिसप्तांगणे ॥ जटामांसीनखंपत्रीलवङ्गंतगरंरसः । शिलयागन्धपाषाणः सप्तमांस्यादिकाश्रमी ॥

माकन्दः । पुं० सहकारे ॥

माकन्दी । स्त्री० आमलकीफले ॥ नगरविशेषे ॥ बहुमूल्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्राणी०मांगनी०इ०भा० ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री० माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यद्यज्जन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु । तन्मेरोगश्चशोकश्चमाकरीहन्तुसप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोकंपिद्रम् ॥

माकिम् । अ०)
माकिर् । अ०)वर्ज्जने ॥

माक्षीम् । अ॰ वल्कने ॥
माकोट : । पुं मुकुटश्लक्ष्णस्थाने ॥ माकोटे मुकुटे श्लरीतिदेवीगीता ॥
माक्षिकम् । न॰ मधुनि ॥ मक्षिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णमधुनि ॥ मक्षिका : पिङ्गवर्णास्तु : महत्यो मधुमक्षिका : । ताभि : कृतं तैलवर्णं माक्षिकं परिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकं मधुषु श्रेष्ठं नेत्राम यहरं लघु । कामलार्श : क्षतश्वास कासक्षयविनाशनम् ॥ धातुमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ तापिच्छे । पीतमाक्षिके माक्षिकं द्विविधं प्रोक्तं हेमाख्यं तारमाक्षिकम् । भिन्नवर्णविशेषत्वाद्रसवीर्यादिकं पृथक् ॥ तारपादादिकेतारमाक्षिकं सुप्रशस्यते । देहे हेमाभकं शस्तं रोगहृद्बलपुष्टिदम् ॥
माक्षिकजम् । न॰ सिक्थके ॥
माक्षिकधातु : । पुं॰ माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥
माक्षिकफल : । पुं॰ मधुनालिकेरके ॥
माक्षिकशर्करा । स्त्री॰ सिताखण्डे ॥
माक्षिकाश्रयम् । न॰ सिक्थके ॥
माचीकम् । न॰ मधुनि ॥
माचीकशर्करा । स्त्री॰ सिताखण्डे ॥
मागध : । पुं॰ वैश्यत : क्षत्रियायामुत्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाट इतिख्याते । शुक्लजीरके ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकटदेशान्तर्वर्त्ति देशविशेषे । मगधे ॥ पार्थिवखनके ॥ वंशक्रमेणमहत्त्ववेदिनि राजाग्रस्तुतिकारिणि । मधुके । वन्दिनि । स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्तिर्विष्णु पुराणे यथा । ततोऽस्य दक्षिणं हस्तं ममन्थुस्ते तदा द्विजा : । मथ्यमाने च तस्माभूत् पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् ॥ तस्य वै जातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे । सूत : सूत्यां समुत्पन्न : सौत्येऽहनि महामते ॥ तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्राज्ञोथ मागध : । प्रोक्तौ तदा मुनिवरैस्तावुभौ सूतमागधौ ॥ स्तूयतामेष नृपति : पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् ॥ सूत्यामिति॰ सूति : ॰ अभिषूति : ॰ अभिषूयते कण्डातेस्मात् सोऽस्यामितिसूति : सोमाभिषवभूमिस्तस्याम् । सौत्येऽहनि॰ तस्मिन्नेवाहनि॰ इत्यर्थ : ॥ वंशपरंपराशंसको भवम् ॥ मगध्यतिया चते । मगधपरिवेष्टने कण्ड्वादिर्यगन्त : । अच् । यस्य हलइतियलोप : । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधा वंशशंसका : । वंशोदीरणमयेयाचन्ते ॰ तेमागधाइत्यर्थ : ॥ त्रि॰ मगधोद्भवे ॥
मागधादेवी । स्त्री॰ राधिकायाम् ॥
मागधी । स्त्री॰ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

उक्तं हि भरतसूत्रे । भिक्षु कच्छपथा कराचसान्त : पुरावासिचेटकादीनांमागधीति मगधे देशेभवा । तत्रभवइत्यण् ॥

मागमा । स्त्री० कर्कट्यां ॥

माघ : । पुं० मासविशेषे । तपसि ॥ मघजातस्यफलम् । यथा । विद्याविनीतस्वकुलप्रधानसदासदाचारयुत:प्रवीण:।योगानुरक्तोविषयेषुसक्तो माघेयमासे मघवानिवेश : इति॥ माघीपौर्णमास्यस्मिन्पौर्णमासौत्यण् ।। श्रीदत्तकसूनौशिशुपालवधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तस्यनाम्नैवख्याते महाकाव्ये ॥ यथा। पुष्पेषुजातीनगरेषुकाशी नारीषुरम्भा पुरुषेषुविष्णु : । नदीषुगङ्गानृपतौचराम : काव्येषुमाघ : कविकालिदास : ॥ इत्याधुनिक : कश्चित्

माघवती । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघवनम् त्रि० इन्द्रसम्बन्धिनि ॥ मघवतइदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री० तपोमासस्यपूर्णिमायाम् ॥ मघयायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त इत्यण् । ततोङीप् ॥

माघोनी स्त्री० पूर्व्वदिशि ॥

माघ्यम् न० कुन्दपुष्पे ॥ माघेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ माघेभवम् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ० निषेधे ॥ आशङ्कायाम् ॥

माङ्गलिक : । पुं० प्रणवे अथशब्दे ॥ प्रणवश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मण : पुरा । कण्ठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मान्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायक्रियमाणे तूर्यादिवाद्ये ॥ अर्गर्भिलाभीष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा माङ्गलिकआचार्य्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न० मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलार्यद्धिते ॥ यथा । माङ्गल्ये षुविवाहेषुकन्यासंवरणेषुच । दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविवर्जिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री० त्रायमाणायांलतायां ॥

माच : । पुं० पथि ॥

माचल : । पुं० बन्दिचौरे । रुजि । ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । मोइया० इ० पश्चिमदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिकाम्लारसे पाकिकषायाशीतलालघु : । पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठामयापहा ॥

माचिरम् । अ० शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न० सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥

माटाम्बक : । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठार : । पुं० चण्डांशो : पार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे विप्रे ॥ मठत्यनेन । मठमदनिवासयो : । पुंसीतिघ : । मठं राति । रा० । क : । मठस्यापत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ गर्गादित्वात् माठर्य : ॥

माण्ड : । पुं० वृक्षविशेषे । भूजवृक्षे । वितानवृक्षे । मयद्रुमे । माण्डवे नौ० ड्र० कोकणे प्रसिद्धे ॥

माण्डव : । पुं० वर्ण सङ्करजातिविशेषे यथा । लेटक्तो वरकन्यायांजनयामासषण्नरान् । माल्लं मह्नंमाण्डवञ्च भण्डं कोलं कलन्दरं ॥

माडुक : । पुं० माडुकिके ॥ मडुकवादनं शिल्पमस्य । मडुकझर्भराद-न्यतरस्यामित्यण् ॥

माडुकिक : । पुं० माडुके ॥ मडुकवादनंशिल्पमस्य मडुकझर्झरा-दितिपक्षे ठक् ॥

माढि : । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ अर्चायाम् ॥ मह्नमनयाचा । मह० । क्तिन् । ढत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा : ॥

माढी । स्त्री० दन्तशिरायाम् ॥

माणक : । पुं० वृक्षविशेषे । स्थलपद्मे । वृहच्छदे ॥ न०कन्दविशेषे । मानकचू० ड्र० गौ० दे० भा० ॥

माणव : । पुं० वालके ॥ अपत्येकुत्सितेमूढे मनोरौत्सर्गिक : स्मृत : । नकारस्य चमूर्द्धन्यस्तेनसिद्ध्यतिमाणव : ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । ब्राह्मणमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशयष्टिकहारे ॥

माणवक : । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुषे ॥ माणवोबाल : । स्वल्प । स्वल्पप्रतिक्रुतावितिकन् ॥ यथा । अल्पोमाणव : ॥ अल्पद्रुतिक : ॥ न०अनुष्टुप्प्रभेदे ॥ मात्तलगामाणवकम् ॥ यथा । चञ्चलचूडं चपलैर्वत्सकुलै : केलिपरम् । ध्यायसदागोपरमुखं नन्दसुतं माणवकम् ॥

माणवकक्रीडम् । न० अनुष्टुप्छन्दो विशेषे । माणवके ॥ भादिगणं कर्णधरं साम्बमिदं वृत्तवरम् । पन्नगराजेमक्तं माणवकक्रीडमिदम् ॥ यथा । कोकवधूशोकहरं पद्मवनीबोधकरम् । गाढतमोनाशकरं मौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवसम्बन्धिनि ॥ माणवायहिते ॥ माणवचरकाभ्यां-

खञ् ॥

माणव्यम् । न० माणवह्वन्दे ॥ माण-वानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥ माणवत्त्वे ॥ माणवस्यकर्म्मभावीवा । ब्राह्मणादित्त्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्यम् । न० रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरुविन्दे । माणिक०माणक०इतिभाषा ॥ तस्यलक्षणंयथा स्निग्धंगुरुगात्रयुतंदीप्तंस्वच्छंसुरङ्गंसमाङ्गम् । इतिजात्यंमाणिक्यंकल्याणंधारणात्कुरुते ॥ तस्य-दोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितंकर्कशमाकीरिलंभिन्नधूम्रञ्च । विरूपं रागविमलंलघुमाणिक्यंनधारयेद्धीमान् ॥ तस्यचतुर्विधाजातिर्यथा तद्रक्तंयदिपद्मरागमथतत्पीतातिरक्तंद्विधाजानीयात्कुरुविन्दकंयदरुणंस्यादेषसौगन्धिकम् । तन्नीलं यदिनीलगन्धिकमितिज्ञेयंचतु-र्धाबुधैर्माणिक्यंकषघर्षणेप्यविकलंरागेणजात्यंजगुः ॥ विशेषोन्यच युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ मणिक-मेव । चतुर्वर्णादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या । स्त्री० ज्येष्ठ्याम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् । पलल्याम् ॥

माणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्येपर्वतेभवम् । तत्रभव इ० अण् ॥

माण्डलिकः । पुं० ग्रामस्यराज्ञि ॥ मण्डलस्येव । अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं० श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्याय-म् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्याप-त्यम् । शिवाद्यण्वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं० मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं० महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेनक्रे ॥

मातङ्गी । स्त्री० महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्यमुनेःकन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् । सहोक्त्यामातापित्रोः ॥ माताच पिताच । मातरपितरावुदीचामिति पूर्वपदे० ऋकारस्यारङादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ० अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं० वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्त-रिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि०

जनन्याम्० श्वयतिवर्द्धते० सम्प्रसारणत्वात्० गर्भस्थएवायंशक्तोयोनपञ्चाशद्भागः क्रमदृश्यपाख्यायते। श्वन्नुक्षन्निति सूत्रेण० कनिप्रत्ययोधातोरिकारलोपश्चनिपातनात्० सप्तम्याश्चलुक्च॥ मातरीतिसप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययंवा॥

मातलिः। पुं० इन्द्रस्यसारथौ॥ मतंलाति। आतोनुपेतिकः। मतलस्यापत्यम्। अतइञ्॥

मातापितरौ। पुं० द्विवचनान्तीयम्०० पित्रोः। मातरपित्रोः॥ माताचपिताच। आनङ्ऋतोद्वन्द्वे॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वनिपातः। चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यते॥

मातापुरम्। न० सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठितेअम्बिकास्थाने॥

मातामहः। पुं० मातुः पितरि॥ मातुः पिता। मातृपितृभ्यांपितरिडामहच्॥

मातामही। स्त्री० मातुर्जनन्याम्॥ मातुर्माता। मातरिषिच्चेतिडामहच्। षित्वात्ङीष्॥

मातिः। स्त्री० मानि॥ अवच्छेदे॥ मानम्। माङ्०। क्तिन्॥

मातुलः। पुं० मातुर्भ्रातरि। पितृव्याणि॥ मातुर्भ्राता। पितृव्यमातुलेतिनिपातनात्० मातुर्डुलच्। व्रीहिप्रभेदे॥ मदनद्रुमे॥ सर्पविशेषे॥ धूस्तूरे॥ मास्ति० नास्तितुलाअस्य॥ मा० स्त्री: तुलाऽस्येतिवा० कनकनामकत्वात्॥

मातुलकः। पुं० धूस्तूरवृक्षे॥

मातुलपुत्रकः। पुं० धतूरस्यफले॥ मातुलस्यपुत्रएव। कन्॥ मातुलस्यसुते॥

मातुला। स्त्री० मातुलान्याम्॥

मातुलानी। स्त्री० मातुलस्यस्त्रियाम्॥ मातुलस्य स्त्री। इन्द्रवरुणेत्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे० मातुलोपाध्याययोरानुक्० ङीष्च॥ कलाये॥ भंगायाम्॥ मायास्तुला० मातुलामानयति। अनप्राणनेगतौवा। कर्मण्यण्। ङीप्॥ मातुलस्यधत्तूरस्यस्त्रीवा। पूर्ववत्ङीषानुकौ॥ शणे॥ प्रियङ्गुवृक्षे॥

मातुलाहिः। पुं० चित्रसर्पे। मालुधाने॥ मातुलयति। मूलविभुजादित्वात्कः। मातुलश्चासावहिश्च। मालुयासांप० फेयुयाटी० इतिचयस्यगौडदेशेप्रसिद्धिः। अयंखट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलश्चतुष्पादितिकेचित्॥

मातुली। स्त्री० मातुलान्याम्॥ मातुलस्यस्त्री। मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुगागमाभावे० इन्द्रवरुण

तिर्व्वीष् ॥ भञ्जायाम् ॥

मातुलुङ्ग: । पुं॰ बीजपूरे । च्छोलङ्ग । टाबालिंबुड़॰ गौ॰ दे॰ भाषा ॥ मिमात्यरुचिम् । मीञ्‌हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भाषार्थ: । घञ् । चजोरिति कुत्वम् । न्यङ्क्वादित्वाद्वा । मातु श्चासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गक: । पुं॰ च्छोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । बीजपूरे । रुचिके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री॰ मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरि आपूतिपुष्पिका । अन्यस्त्वादिवदूतीच साक्षचिन्मधुकुक्कुटी ॥ इतिरत्नमाला । मखुर॰ इ॰ महूर॰ इ॰ गौ॰ देशभाषा॰ ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री॰ वनबीजपूरे ॥

मातुलेय: । पुं॰ स्त्री॰ मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

माता । त्रि॰ प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्॰ तृच् पुं॰ साधिष्ठानबुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री॰ जनयित्र्याम् । प्रसूम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा॰ इ॰ भाषा । आपदिमातैवशरणम् ॥ षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदात्रीगर्भधात्रीभक्ष्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्ट देवपत्नीचपितु: पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसू: । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा ॥ मातु: पितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातर: षोडशस्मृता: तत्रागौरवं यथा । जनकोजन्मदानत्वात्पालनाच्च पितास्मृत: । गरीयान्जन्मदातुश्च योन्नदातापितामुने ॥ विनान्नाद्वस्वरोदेहोननित्य: पितुरुद्भव: । तयो: शतगुणंमाताप्ज्यामान्या चवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ अत्रमनुर्यथा । उपाध्यायान् दशाचार्यआचार्याणांशतं पिता । सहस्रन्तुपितृन्मातागौरवेणाति रिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनं कार्यं यथा । मातु: सुतेनहि । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतैर्नहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांततोमातागरीयसी । इत्यविप्रादुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्य: पितादशभ्यश्चमाताचैवगरीयसी । मातृतोन्योनदेवोस्तितस्मात्पूज्यासदासुतै: ॥ मातुश्चवचितं किञ्चितकुरुते भक्तित: पुमान् । तद्धर्मं हिविजानीयादेवंधर्मविदोविदु: ॥ पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्याञ्चस्वसर्यपि

मातृवत्तृप्तिमातिष्ठेन्मातातातावभ्यो गरीयसीतिमनुः ॥ त्वमाद्येजगतां मातापितात्रह्मपरात्परम् । युवयोः प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंरुच्छिथांतपः ॥ स्वभावतोभवेन्माताप्रुच्चे तिकरुणावती। तेनभक्तोस्तता यान्तुवक्तव्यं किंततः परम् । धिगस्तुजन्मतेषांवैकृतघ्नानान्तुपापिनाम् । येसर्वमातरंदेवींत्वोपास्यांभजन्तिवै ॥ नशिवोपासनानित्यानविष्णूपासनातथा । नित्योपास्तिः पुरादेव्यानित्यामुक्त्यैवचोदिता ॥ किंमयावहुवक्तव्यंत्यामेसंशयवर्ज्जिते । सेवनीयापदाम्भोजंभगवत्यानिरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ रेवत्याम् ॥ आखुकर्ण्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ महाश्रावण्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौरीपद्माशचीमेधासाविचीविजयाजया । देवसेनास्वधास्वाहाशान्तिःपुष्टिर्धृतिः क्षमा । आत्मनोदेवताचैवतथैवकुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु ॥ यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवाराहीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामुण्डाचर्चिकेत्यष्टमातरः ॥ सप्तमातरोयथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्राणीचामुण्डासप्तमातरः ॥ मान्यंते॰ पूज्यन्तेलोकमातृत्वादितिमातरः । मानपूजायाम् । नप्तृनेष्टृ॰ इत्यादावुणादिसूत्रेनिपातितः ॥ मान्तिशिवपरिवारत्वेनसमाविशन्तीतिवा ॥ मातिगर्भोऽस्यांवा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि॰ मातुरागते ॥ ततआगतइत्यधिकारे॰ ऋतठञ् ॥

मातृका । स्त्री॰ धात्र्याम् । उपमातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । आदिवान्तवर्णे ॥ करणे ॥ स्वरे ॥ ईश्वर्य्याम् ॥ गणाधरे ॥ मातैव । स्वार्थेतद्धितः ॥

मातृकेशट: । पुं॰ मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री॰ । मातुः समानासु ॥ तायथा । मातृष्वसामातुलानीपितृव्यस्त्रीपितृस्वसा । श्वश्रूःपूर्वजपत्नीचमातृतुल्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ मात्रातुल्या ॥ मातृशब्दसमाख्यामातृतुल्यस्त्वयथा । मातरित्येवशब्देनयाश्चसमाख्यतेनरः । सा मातृतुल्यासत्येनधर्म्मः साचीसतामपि ॥

मातृनन्दन: । पुं॰ कार्त्तिकेये । महासेने ॥

मातृबान्धव: । पुं॰ मातुर्माद्यादिषु ॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातुःसुतास्तथा । मातुः पितुःसोदरा

स्वमिस्त्रयामातृबान्धवाः

मातृभोगीणः । त्रि॰ मातुर्हिते ॥ मातुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हितः । आत्मविश्वजनेत्यादिनाखः ॥

मातृमुखः । त्रि॰ जडे ॥ इतिचिकाद्यशेषः ॥

मातृयोगः । पुं॰ याचायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगैसौम्यैसिशैवाप्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंशचूर्णांसम्बिलसदा ॥

मातृवाहिनी । स्त्री॰ वल्गुलायाम् । मांसीष्टायाम् । पक्षिविशेषे ॥

मातृशासितः । पुं॰ मूर्खे ॥

मातृष्वसा । स्त्री॰ मातुर्भगिन्याम् ॥ मातुःस्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वं ॥

मातृष्वस्रेयः । पुं॰ मातृष्वस्सुते । मातृष्वस्रीये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोपः । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥

मातृष्वस्रेयी । स्त्री॰ मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वस्रीयः । पुं॰ मातृष्वस्सुते ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । मातृष्वसुश्चेतिछण् ॥

मातृष्वस्रीया । स्त्री॰ मातुर्भगिन्याः कन्यायाम् ॥ टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री॰ वासक्के ॥

मात्रम् । न॰ कात्स्न्र्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनहिंसित ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते॰ अनयावा । मति॰ मिमीतेवा । मामाने । माङ्माने वा । हुयामाशुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा । स्त्री॰ कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ माने ॥ हस्वदीर्घप्लुतादीपरिच्छेदे ॥ अक्षराऽवयवे ॥ स्वल्पे ॥ काले । अकारादिलघ्वक्षरकाले ॥ इत्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालेनयावतापाणिः पर्येतिजानुमण्डलं । सामात्राकविभिः प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वामजानुनितम्बस्यभ्रमणंयावताभवेत् । कालेनमात्रासाप्रोक्तायामुनिभिर्वेदपारगैः ॥ पुनश्च । स्वजानुमकराबर्त्तकुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषामात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चयः ॥ याथात्म्ये ॥ विषयेषु ॥ मीयन्ते॰ इ॰ मात्राः विषयाः ॥ उपभोगयोग्यविशेषे ॥ इन्द्रियवृत्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया॰ इतिमात्रा॰ परिच्छित्तिः ॥ मियन्ते विषयाभिरितिमात्राः॰ इन्द्रियवृत्तयः ॥ मीयते॰ अनयावा । माति॰ मिमीतेवा । मामाने॰ माङ्मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्यःषित्तां ङीष् । टाप् ॥ हुयामेतिवाष्ट्रन् ॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा । नयोर्भिन्नाःपृथग्दद्यादवसानदिनादृते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्

मिरासांयत : स्मृतैति ॥ पिण्डेभ्य स्त्वल्पिकांमाचामितिच ॥

माचाकाल : । पुं० कालविशेषे । निमेषानन्तरंयावताकालेनस्वभावत-उन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषणेमात्राकालोलघ्वक्षरंतथे-तिपुराणम् ॥

मात्रायाम् । अ० अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि० मात्रेहिते ॥ तस्मैहितमितिच्छ : ॥

मात्सर्यम् । न० अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि० मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामिति-परिगणनात्० सूर्यतिष्येतियलो-पोन ॥

माथ : । पुं० अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि० मथुरायांजाते ॥ तत्रजातइत्यण् ॥ शैषिकेष्वर्थेष्वणेव ॥

माद : । पुं० दर्पे ॥ हर्षे ॥ मदे ॥ मदनम् । मदोहर्षे । सधमादयोरिति ज्ञापकात्० क्वचिदपवादेनित्याया वा० घञ् ॥

मादक : । पुं० दात्यूहेपक्षिणि ॥ त्रि० मत्ताजनके ॥

मादन : । पुं० कामदेवे ॥ मदनवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ न० लवङ्गे ॥ त्रि० हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री० भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि० मत्सदृशे ॥ अहमिवदृश्यते । त्यदादिष्विस्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलुक् ॥

माद्रीपति : । पुं० पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं० नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं० विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्ययाऽवबुध्यते० इतिमाधव : । शैषिकोऽण् । आदिवृद्धि : गुणावादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या : ० विद्यायावा० धव : पति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोमधु : ० तस्यापत्यंमाधवस्तद्वंश्यत्वात् ॥ मधोर्हन्तेतिवा । शेषे० तस्यण् । ॥ माधवब्रह्मस्वरूपायामूलप्रकृतिरीश्वरी । नारायणीतिविख्याताविष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मीस्वरूपावेदमातासरस्वती । राधावसुन्धरागङ्गातासांस्वामीचमाधव : ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमकरन्द : ० सोस्मिन्नस्ति । मधोर्श्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृक्षे ॥ कृष्णामुद्गे ॥

माधवक : । पुं० मधूकपुष्पमद्ये । म

ध्वासवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना क्वत : सञ्चित :। कुलालादिभ्यो-वुञ् ॥

माधवद्रुम :। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥ माधवस्यवसन्तस्यद्रुम : ॥

माधवप्रियम् । न॰ पीतचन्दने ॥

माधवि :। पुं॰ प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

माधविका । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिवृत्ति २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवन्तिपुरोजगणावदिसप्ततोयगणोहिलदाकरयन्त : प्रकाममतीवमुदेननुमाधविकामितितांकथयन्त्यभिसन्त :। तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिपतेयवन्तमानयमानयन्तमदोतिमदोद्धतगर्वहरस्वकमन्त : ॥

माधवी । स्त्री॰ मिसी ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिराया : प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वा द्यामाधवींमिष्टांशातयामिरषादृष्ये॰ वृतिमहिषं प्रमिददेवैनमय भागवते ॥ गोमहिष्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुरामीताजव्वीदोषचयापहा ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विति पुष्प्यदर्थेऽ-ण् । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्वन्मयाहंत्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपाश्रिता । माधवीतिचलोकोयमभिधत्तेततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री॰ वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न॰ कक्कोलके ॥

माधवोद्भव :। पुं॰ राजादन्याम् ॥

माधुक :। पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न॰ मधुपर्कदानकाले पूज्यतयालब्धे धनादौ ॥

माधुमत :। पुं॰ काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमता: सारस्वतास्तुविकर्णिका: ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमदभिजनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योण् आविस्यण् ॥

माधुरम् । न॰ मल्लिकायाम् ॥ त्रि॰ मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री॰ मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चित्तंकृष्णपदारविन्दरसिकंसामाधुरी माधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न॰ निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आल्हादकत्वं माधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे॰ अर्थात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । श्रव्यत्त्वंपुनरोज : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्ते चातिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभाव:। दृढादित्वा त्ष्यञ् ॥

माधूकम्। त्रि० मधूकस्यावयवे ॥ तद्विकारे कोपधाच्चे त्यण् ॥ मधुरभाषिणि ॥

माध्यन्दिन:। पुं० यजुर्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥ त्रि० मध्यमे ॥ मध्येभव:। मध्यमध्यन्दिनण्चास्मादितिवृत्ति: ॥

माध्यमम्। त्रि० मध्यमीये ॥ मध्येभवम्। मध्यान्मण्•इतिवृत्ति: ॥

माध्यमिक:। पुं० बौद्धावान्तर्भेदेशून्यवादिनि ॥ विज्ञानंक्षणिकंनात्माविद्युदभ्रनिमेषवत्। अन्यस्यानुपलब्धत्वाच्छून्यंमाध्यमिकागुः ॥

माध्यस्थम्। न० मध्यस्थत्वे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थ्यम् ॥ मध्यस्थस्यभाव:। ष्यञ् ॥ मध्यस्थकरणे ॥

माध्याह्निक.। पुं० बन्धूके ॥ त्रि० मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम्। न० माध्वीके ॥

माध्वी। स्त्री० मद्ये ॥ मध्वादिकृतसुरायाम्। मधुरकण्टकमत्स्ये ॥

माध्वीकम्। न० मधूकपुष्पै: कृतेमद्ये। मध्वासवे। माधवके ॥ मृद्वीका•द्राक्षा•तस्याविकार:। तस्यविकारइत्यण्। अनुदात्तादेश्चेत्यञ् वा। पृषोदरादि: ॥ मधुन: प्रभेदे ॥

माध्वीकफल:। पुं० मधुनालिकेरके ॥

माध्वीमधुरा। स्त्री० मधुखर्जूरिकायां ॥

मान:। पुं० चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्तस्यसमुन्नतिरक्षुद्रतामान:। धनाद्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मान:। मत्समोनान्योस्तीतिमननंमान: ॥ गर्वे। अपूज्यत्वेपिपूज्यत्वख्यापने ॥ आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा। अधमा: कलिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमा: । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिमहतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमानेम्लानेधनेनकिम्। प्रभ्रष्टमानदर्पस्यकिंधनेनकिमायुषा। सत्कारे ॥ आत्मन्यविद्यमानगुणारोपेणोत्कर्षबुद्धौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणत्वधीरूपस्मयोपिमानेन्तर्भवति ॥ यद्दे ॥ आदरे। सम्माने ॥ कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत: कोपोमानोन्यासङ्गिनिप्रिये। प्रियापराधसूचिकाचेष्टामान: ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भावविशेषे ॥ यथा। दम्पत्योर्भावएकवसतोरप्यनुरक्तयो:। स्वाभीष्टाश्लेषवीक्षादिनिरोधीमानउच्यते ॥ न०प्रमाणे। प्रस्थादौ ॥ अवुद्ध

बोधकप्रमाणमितिप्रमाणलक्षणम् । प्रमा नाम्नविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमिति तार्किकाः । आत्मसापेक्षमिति वैदिकाः । मानाधीनामेयसिद्धिर्मानसिद्धिश्चलक्षणादिभ्याहुः ॥ प्रस्थादौ परिमाणे । पौतवे । द्रवये । याप्ये । तत्तु तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रिविधं भवति । तत्रतुलायद्दणे मोप्मानाद्युपलच्यते । अङ्गुल्याहस्तादि । प्रस्थेनद्रोणादि ॥ ऊर्द्ध्वमानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तु सर्वत: । आयामस्तुप्रमाणं स्यात्सङ्ख्यावाह्यातुसर्वत: ॥ मननम् । मनुअवबोधने । घञ् ॥

मानक: । पुं० न०कच्चीप्रभेदे । महापत्रे । मानकचू०मानसागर०हू० भा०प्रसिद्धकन्दे ॥ मानक: शोथघ्नच्छीत: पित्तरक्तहरोलघु: ॥

मानग्रन्थि: । पुं० अपराधे ॥

मानधन: । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कट्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने ॥ माने ॥ मनसम्बेचुरादि: । ततोयुच् । त्रिलोलुक् ॥

माननीय: त्रि० मान्ये पूजनीये ॥

मानफलम् । न० अज्ञातार्थप्रकाशने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्ये ॥ यथा । तेषाम्तुसमवेतानांमान्यौस्नातकपार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैवस्नातकोनृपमानभागिति ॥

मानरम्या । स्त्री० ताम्बूम् । तांबी० हू० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशेषे ॥ यथा । यामघोषोऽप्यताम्रीस्याम्मानरम्याधिकालिकेति० त्रिकाण्डशेष: ॥

मानव: । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् । यद्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवेतिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवक: । पुं० बाले ॥

मानवर्ज्जित: । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ कोपवति । मानोविद्यतेऽस्य । मतुप् ॥ स्त्री० उगितत्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनो: कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तायाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादेवीविशेषे ॥

मानस: । पुं० जपविशेषे ॥ यचजिह्वौष्ठं मनागपिनचलतिसमानस: विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणै: । उपांशु: स्याच्छतगुण: साहस्रोमानस: स्मृतइतिमनूक्ते: ॥

न० स्वान्ते । मनसि ॥ अस्यगुणा यथा । परापरत्वं सङ्ख्याद्या : प त्ववेगश्चमानसे । इति० भा० प० ॥ मानसतापोयथा । कामक्रोध भयद्वेषलोभमोहविषादज : । शो कासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिभयस्त था मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभ वतिनैकधा । इ०वि०पु० ॥ मा नसंत्रिविधंकर्म यथा । परद्रव्येष्व भिध्यानंमनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममा नसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमा र्षे रामायणे । कैलासपर्वते राम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशा र्दूल तेनेदंमानसंसर : ॥ तस्मात् सुस्राबसरस : सायोध्यामुपगूहते । सर : प्रवृत्तासरयू : पुण्याब्रह्मस रश्च्युता ॥ इति॥ मृगेन्द्रसंहिता यान्तु०मेरोर्याम्ये गन्धमादनोनाम विष्कम्भशैलस्तस्यमूलेनन्दनाख्यमु पवनमस्ति०तत्रमानसंनामसरइत्यु क्तं यथा । यामाद्रिमूलेगन्धर्वसुरसि द्धाप्सरोवृतम् । नन्दनंमानसंतत्रस रोमानसतस्करम् ॥ इति ॥ त्रि० मनोभवे ॥ यथा । विषयेष्वतिसं रागोमानसोमलउच्यते ॥ अनूढा नङ्गपीडेवममेयं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्प : कर्म मानसमिति ॥ न० गिरिविशेषे ॥ मन्यतेऽनेन । मन स्यागे । असुन् । तत : प्रज्ञाद्यण् ॥

मानसतीर्थम् । न० रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थंस्थरागा दिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री० मनोरचितद्रव्यक रणकसपर्यायाम् ॥

मानसयाग : । पुं० यागेषुप्रथमे ।' अ० कृत्वामानसंयागंयोन्यंयागंसमा- रभेत् । अशिव : सतुविज्ञेयोनमो वायविधीयते ।। आत्मयागेकृतेचै- वदेहशुद्धि : प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री० कामक्रोधदम्भ दर्पाद्यासुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्व दशाजन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न० अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमक ल्पता । एतानिमानसान्याहुर्व्रता नितुधराधरे ॥ इ० वराहपुराण म् ॥

मानसालय : । पुं० हंसे ॥ मानस मालयोऽस्य ॥

मानसिकम् । न० मन : कल्पिते ॥

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ म- न : कल्पितासाम् ॥

मानसूत्रम् । न० स्वर्णादिनिर्मितेक टिसूत्रे ॥

मानसोत्तर : । पुं० मेरो : प्राकारवत् परित : स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौका : । पुं० हंसे ।। मानसंसर

भोकोऽस्य ॥
मानाथ : । पुं० लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥
मानार्थकम् । न० यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥
मानास : । त्रि० पराहङ्कारद्वारिणि ॥ मानमस्यति । असु० । कर्म्मण्यण् ॥
मानिका । स्त्री० मद्ये ॥ शरावे । सेर० इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥
मानित : त्रि० पूजिते ॥ मान : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥
मानिता । स्त्री० अभिमानितायाम् । मानिनोभाव : । तल् ॥
मानित्वम् । न० विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मन : श्लाघने ॥ भावेत्व : ॥
मानी । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले ॥ मानोस्यास्ति० अस्मिन्वा । इनि : । अनात्मवस्तुष्वात्माभिमानोमान : । सोऽस्यास्तीतिमानी ॥
मानिनी । स्त्री० फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उत्तमयोषिति । मानश्चित्तोन्नतिरस्त्यस्या : । इनि : । ङीप् ॥ कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत : कोपो मानोन्यासङ्गिनिप्रिये० इतिलक्षणात् ॥
मानिषाद : । पुं० श्रीरामे ॥ मा० लक्ष्मीरस्मिन्विष्णौनिषीदति० तिष्ठति । षद्लृ० । इलश्चेतिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥
मानुष : । पुं० मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि० मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्येतियलोप : ॥ येऽब्धामन्दमतयोविधिनामुषिताश्चये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्बन्धं विशन्त्युत ॥
मानुषतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥
मानुषवित्तम् । पुं० शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषञ्चतद्वित्तञ्च ॥
मानुषी । स्त्री० नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायापरत्त्वान्ङीन् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सासाविधामता ॥
मानुष्य: । पुं० त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सर्वैकविध: ० ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया० संस्थानस्य

चतुर्ष्वपि वर्णेष्वविशेषात् । चैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्यामूर्ध्वाधोमध्यभाविनश्चैविध्यंबोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे ॥ मनुष्यशरीरे ॥ मानुष्ये वाइलीसम्भनि : सासरीरमार्गणम् ॥

मानुष्यकम् । न० मानुषस्य घे । मनुष्याणांसमूह : । गोभोखोष्टोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्याशीराजन्यमनुष्ययुवानइतियलोपोन ॥ मनुष्याणांभावेयोपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्त्रर्षिकम् । न० मन्त्रर्षौ ० व्रह्मर्षि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्मभावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे । सौवमार्ग्ये राजनि ॥ मामयंधास्यतीतिदेवराज्ञवचनात् । मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्यउदेति सयावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । सम्मान्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायामस्माद्बुरादिण्यन्तादर्हार्थे यत्प्रत्यय : ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यत्वकारणे ॥ ॥ यथा । वित्तंबन्धुर्वय : कर्मविद्याभवतिपञ्चमी । एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥ पञ्चानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति च । यत्रस्यु : सोऽत्रमानार्ह : शूद्रोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पृक्कायाम् । मरुन्मालायामौषधौ ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाजनके । शब्दे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तूले ॥ न० परिमाणे ॥

मापित : । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मातेर्माङोवा० ण्यन्तात्कर्मणिक्त : । अर्तिह्रीव्लीर्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये ॥ नञर्थंमाशब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमास : ॥

माभैद : । त्रि० अभयप्रभेदे ॥ माभैं ददाति । बुदाञ् । आतश्चोलिक : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममायम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । त्रि० मदीये । मामके ॥ ममाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेइतिममकादेश : ॥

मामिका । स्त्री॰ ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरन्यत० । तवकममकावितिममकादेश : । आदिवृत्ति : । केवलममकेत्यादिनासंज्ञाछन्दसोरितिनियमात् ङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्यानादित्वम् ॥

माय : । पुं॰ पीताम्बरे । पीतवस्त्रे ॥ असुरे इ॰ मेदिनी ॥ अम्बरेइतिहेमचन्द्र : ॥ माति॰ मिमीते वा । मामाने॰ माङ्मानेशब्देच । माच्छासिसिभ्योय : ॥

माया । स्त्री॰ इन्द्रजालादौ । शाम्बर्याम् ॥ शम्बरदैत्येनप्राङ्निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ । कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायातुशठताशाठ्यंकुसृतिर्निकृतिश्चसेति ॥ राज्ञांक्षुद्रोपायविशेषे ॥ यथा । मायैवेन्द्रजालानिचक्षुद्रो । उपायाइमे त्रय : । इति ॥ लक्ष्म्याम् । बुद्धमातरि ॥ दुर्गायाम् । यथा । दुर्गेशिवेऽभयेमायेनारायणिसनातनि । जयेमेमङ्गलंदेहिनमस्तेसर्वमङ्गले ॥ राजन्श्रीवचनोमाश्चयाश्चप्रापणवाचक: । तांप्रापयतियासद्य: सामायापरिकीर्त्तिता ॥ माश्चमोहार्थवचनोयाश्चप्रापणवाचक : । तांप्रापयतियानित्यंसामायापरिकीर्त्तिता ॥ इ॰ ब्र॰वै॰पु॰ ॥ अपिच । विचित्रकार्यकारणाअचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गुणामायाशक्ति : शास्त्रेषुविश्रुता । तत्रसगुणा॰एकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रयसाम्यावस्थारूपेतिविवेक : । तत्रसाम्यावस्थाश्रयब्रह्मणोऽपिनिर्गुणपदेनागतंशक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्ट: ॥ युक्तिहीनविचारत्वसंज्ञामायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतदर्शने ॥ इहयैऽन्यथाज्ञानवैशिष्ट्यंव्यवहरणे । कपटे । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ ईश्वरशक्तौ । प्रकृतौ । अविद्यायाम् ॥ अज्ञाने । प्रधाने । शक्तौ । अजायाम् ॥ शुद्धसत्त्वप्रधानामाया॰मलिनसत्त्वप्रधानाअविद्येतिभेद : ॥ सृष्टिकालेभगवानादौमायांप्रकाशयामास । साद्रष्टृदृश्यानुसन्धानरूपा॰कार्यकारणरूपाच । सत्त्वरजस्तमोगुणमयी॰तस्या : शक्तिद्वयम् । आवरणशक्तिर्विक्षेपशक्तिश्च । तस्मामायायामहत्तत्त्वंजातम्॰तस्मादहंकार : ॰तस्मात्पञ्चभूतानि॰तेभ्योब्रह्माण्डम् ॥ विष्णुमायास्वरूपन्तुवाराहपुराणेद्रष्टव्यम् ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिवर्म्भनातत्त्वप्रतिभास
हेतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या
॰सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः । विद्यमानंवस्तु
रूपमावृणोति॰अविद्यमानञ्चकिञ्चि
द्दर्शयति॰या॰सा॰माया ॥ निस-
त्त्वाकार्यगम्यास्यशक्तिर्मायेतिविश्रु-
ता ॥ निखिलप्रपञ्चं प्रतिमायायाः
कारणत्वम् । मूलोच्छेदंविनाक्वा-
चित्प्ररोहन्तिपुनः पुनः । यथा-
लतातथाविभ्रमज्ञानप्रशमं विना ॥
अतोस्य मूलमज्ञानमेव । अतएव ।
पूर्णशतसहस्रन्तु तिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्त
का: । दशमन्वन्तराणीहतिष्ठन्ती-
न्द्रियचिन्तका: ॥ भौतिकास्तुशतं
पूर्णं सहस्रं त्वाभिमानिका: ॥ बौ
द्धादशसहस्राणितिष्ठन्तिविगतज्व-
रा: ॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्यकालस-
ङ्ख्यानविद्यते । इतिपुराणेऽव्य-
क्तादीन् पुरुषबुद्ध्योपासितवतांपुनर्ज
न्माभिधाय॰ पुरुषं निर्गुणमित्या-
दिनामूल ज्ञाननिवर्त्तितवतः पु
रुषसाक्षात्कारेणपुनर्जन्माभाव
प्रतिपादितः ॥ तुच्छाऽनिर्वचनी-
याचवास्तवीचेत्यसौत्रिधा । ज्ञेया
मायात्रिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौ
किकैः ॥ अस्यस्वरूपं स्पष्टमुक्तं श्री
देवीभागवतस्यसप्तमस्कन्धे देवीगी-
तायांभगवत्या । यथा । तस्यका-
चित्स्वतः सिद्धाशक्तिर्मायेतिविश्रु

ता ॥ ॥ काचित्॰अनिर्वचनीया॰
तस्यममात्मरूपस्य॰स्वतः सिद्धा॰
अनादिभूताशक्तिरस्ति॰सामायेत्या
दिपदैः सर्वश्रुतौविश्रुताप्रसिद्धा-
स्ति । मायान्तुप्रकृतिंविद्यात्॰मा-
यांवाएषानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु ॥
साकीदृशीवर्त्ततेतदाह । नसती॰
सानासती॰ सा॰ नोभयात्माविं-
रोधतः ॥ एतद्विलक्षणाकाचिद्
वस्तुभूतास्तिसर्वदा ॥ अत्रविरो-
धतइत्यावृत्त्या॰ स्थानत्रयेपियोज्य
म् । ब्रह्मवत्कालत्रयाबाध्यास-
ती॰नवर्त्तते॰ ब्रह्मज्ञानेनबाध्यत्व
रूपविरोधात् । नापिवन्ध्यापुत्रवत्॰
असती॰व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरो
धात् । नाप्युभयात्मा॰सत्त्वासत्त्व-
विशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व
योरेकत्रसहावस्थानविरोधात् । अ
तएतत्त्रयविलक्षणाकाचिदनिर्वच
नीयावस्तुभूतास्तिसर्वदा॰अनादि-
र्यावन्मोक्षस्थायिन्यस्तीत्यर्थः ।
तथाचतापनीयश्रुतिः । मायाचत
मोरूपानुभूतेस्तदेतज्जडं मोहात्मक
मनन्तंतुच्छमिदंरूपमस्यास्यव्यञ्जि-
कानित्यनिवृत्ताविमूढैरात्मैवदृष्टा-
स्यसत्त्वमसत्त्वञ्चदर्शयति । त-
त्रदृष्टान्तमाह । पावकस्येति ॥
॥ पावकस्योष्णतेयमुष्णांशोरिवदी-
धितिः । चन्द्रस्यचन्द्रिकेवेयंममे

यंसच्छजाध्रुवा ॥ सच्छजाऽमादि: ॰ श्रुशायावन्मोचस्थायिनीमायाशक्ति र्ममास्तीत्यर्थ: । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्त्वं ब्रह्मणोस्तीति॰ कथंजगत्सृष्टे :पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता॰ शक्ते : श-क्तानतिरेकात्॰ नहिवह्निशक्तिर्व-ह्ने : पृथक्त्वे न॰ क्वचित्कदाचि दृश्यते । किन्त्वद्वितीय: सत्यपदा र्थोनास्तीत्यर्थे वैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थ : । तथाचासत्यामायया सद्वितीयत्वे पिदोषाभावात्॰ इति ॥ विश्वं माव्यस्याम्॰ मिमीतेवा । मामाने॰ माङ् मानेवा । माच्छा ससिभ्योय: । मांयातिवा । चातो युपेतिक : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्ल क्षणम् । कृत्वाकर्णौकुण्डलयुक्तौकु रुतंद्त्वापादंनूपुरयुक्तंकुरुहारम् । मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज् जानीताऽदः पण्डितवक्त्राम्बुजसारम् ॥ यथा । उद्यद्वाधासम्प्रतिराधामधुमासे॰ शक्के सक्के । तत्प्रतियातांकिमुदासे । कलीकुञ्जं शून्यमवेत्यास्तरचस्याप्राणधाया भाविकथं वावदतस्या : ॥

मायाकार : । चि॰ ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां॰ स्थलजला दीजलस्थलादिज्ञानंकरोति । कृञ्‌ अ॰ । कर्म्मण्यण् ॥

मायाकृत् । पुं॰ मायाकारे । प्रातिहारिके ॥

मायाजीवी । पुं॰ प्रातिहारिके । वाजीकर इ॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥

मायाति : । पुं॰ मरवके ॥

मायाद : । पुं॰ कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री॰ शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुत : । पुं॰ शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । पर्व्वबन्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायानामासोदेवीच । तस्या : सुत : ॥

मायाधमन : । पुं॰ मायाशमने॰ भगवति ॥

मायाफलम् । न॰ फलविशेषे । छिद्राफले । मायिफले । माजूफल॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥

मायामय : । चि॰ मायाविनाकृते ॥ न॰ जगति ॥ नमिरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासतेचया । सामायेती न्द्रजालादौलोका: सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्षस्वापक्षपातत : ॥

मायामोह : । पुं॰ सर्व्वधर्म्मप्रवर्त्तके॰ भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक : । चि॰ परप्रतारके ॥ मायायांरसिक : ॥

मायावान् । चि॰ मायासंयुक्ते । मा

यात्विनि । मायास्त्यस्यास्मिन्वाम तुप् ॥

मायावती । स्त्री० कामदेवपत्न्याम् । रत्याम् । उगित्त्वान्ङीप् ।

मायावी । पुं० कंसासुरे । विडाले ॥ त्रि० मायाकारे । व्यंसके । ऐन्द्र जालिके । मायास्यास्ति० अस्मि-न्वा । अस्मायामेधास्रजोविनिः ॥

मायाविनोदः । पुं० दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदश्चमत्का-रविशेषः क्रीडावाऽस्येतिविग्रहः ॥

मायाशक्तिः । स्त्री० आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥

मायासीता । स्त्री० योगेनाग्निकृत सीताप्रकृतौ ।

मायासुतः । पुं० बुद्धे ॥ मायायाः सुतः ॥

मायिकः । पुं० मायाकारे ॥ माया-स्त्यस्य । व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न० मायाफले । त्रि० मृषात्मके ॥

मायी । पुं० मायाकारे । धूर्त्ते । जालि के ॥ मायाविनि । मायाशक्तिम-ति० महेश्वरे । मायायाः प्रकृते र्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्या-न्मायिनन्तुमहेश्वरम् । समाख्यन्ह जतेत्याहुः श्वेताश्वतरशाखिनः ॥ मायाऽस्त्य० अस्मिन्वाऽस्ति । व्रीह्यादिपाठादिनिः ।

मायुः । पुं० पित्ते ॥ मिनोति० प्र-क्षिपतिदेहेजप्राणम् । डुमिञ्प्र-क्षेपणे । कृवापाजिमीत्युण् ॥

मायुराजः । पुं० कुबेरात्मजे । वर्ण कवौ ॥

मायूरम् । न० मयूरसमूहे । मयूराणां समूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ मयू-रमांसे । मयूरस्यावयवोविकारो-वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ मायू रंपाचितंमांसंघृतेचोपस्करान्विते । ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वित-म् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिल-हरंगुरु । वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्ट-कीटादिभक्षणात् ॥

मायूरिकः । पुं० मयूरग्राहिणिशाकु-निके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृ-गान्हन्तीतिठक् ॥

मायूरी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥

मारः । पुं० अनङ्गे । स्मरे । मारय-ति०विरहिणम् । पचाद्यच् । मृ-तौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन । मृङ्० । करणे-घञ् ॥

मारकः । पुं० मरके । उत्पाते ॥ प-क्षिविशेषे । घातपक्षिणि । वाज०-डु०भा० ॥ त्रि०मारणकर्त्तरि ॥

मारजित् । पुं० जिने । बुद्धे ॥ मारं-कामंजयति । जि० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

मारणम् । न० प्रतिघातने । वधे ॥

अभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरणं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृहिंसायाम् । स्वार्थे णन्तः । ल्युट् ॥
मारिः । स्त्री० मारणे । वर्षे ॥ जनक्षये । मरके ॥
मारिचिकम् । त्रि० मरिचैः संस्कृते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥
मारितः । त्रि० नष्टीकृते ॥ भस्मीकृते ॥
मारिव्यसनवारकः । पुं० राजर्षिविशेषे ॥
मारिषः । पुं० नाट्योक्त्या० आर्ये । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात् ०सहनात्मारिषः । पृषोदरादिः ॥ मर्ष० हु० प्र० शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेनद्विविधोमारिषः स्मृतः ॥ मारिषोमधुरः शीतोविष्टम्भीपित्तनुद्गुरुः । वातश्लेष्मकरोरक्तपित्तनुद्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षोगुरुर्नातिसक्षारोमधुरः सरः । श्लेष्मलः कटुकः पाकेस्वल्पदोषउदीरितः । रक्तनाडादयश्चान्ये तज्जातीयाश्च तद्गुणाः ॥
मारिषा । स्त्री० दक्षाम्बायाम् । वार्क्ष्याम् । प्रचेतसांभार्यायाम् ॥
मारी । स्त्री० चण्डाम् ॥ जनक्षये ॥ मारीनामयुगपदनेकलोकक्षयहेतुरुत्पातोविशिष्टदेवताधिष्ठानः । साचदेवताप्रे तपतिनाज्ञप्तायथकर्तव्यकार्यंकरोति ॥ मारीश्वर्यांश्यामौ ॥
मारीचः । पुं० राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ अयञ्चसीताहरणकालेमायामृगरूपः श्रीरामेणहतः ॥ कक्कोले ॥ याजकद्विपे ॥ याजकद्विजइतिपाठः ॥ राज्ञोगजे ॥ काश्यपे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण्० इतिकाशिका । वस्तुतस्तु० बाह्वादिभ्यश्चेति० इञाभाव्यम् । तथाच० मिद्चोन्त्यात्परइतिसूत्रेभाष्यम् । मरीचिशब्दोबाह्वादिषुपठ्यतइति। न० मरीचानांवने ॥
मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पोत्रिरथायाम् । विमुखायाम् ॥
मारुण्डः । पुं० भुजङ्गाण्डे ॥ पथि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥
मारुतः । पुं० श्वसने । स्पर्शने । वायौ ॥ म्रियन्तेऽनेनमृतेन० विना वा । मृङ्० । मृग्रोरुतिः । मरुदेव० प्रज्ञाद्यण् ।
मारुतव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुतः । तथाचारैः प्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥
मारुतात्मजः । पुं० हनुमति ॥ मरुतस्यात्मजः ॥

मारुतापह : । पुं॰ वरुणवृक्षे ॥ त्रि॰ वायुनाशके ॥

मारुताशन : । पुं॰ पवनाशने । सर्पे ॥ त्रि॰ वायुमात्रभक्षके ॥

मारुति : । पुं॰ हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मार्कण्ड : । पुं॰ मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ॥

मार्कण्डिका । स्त्री॰ लताविशेषे । मृदुरेचन्याम् । भुञिखखसा॰ इ॰ भा॰ ॥ मार्कण्डिकाकुष्ठहरीऊर्द्ध्वाध : कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नीगुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी । स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ॥

मार्कण्डीयम् । न॰ भूम्याहुल्ये महौषधे ॥

मार्कण्डेय : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ सप्तकल्पावस्थोप्ययंमुनि : । यथोक्तम् । चतुर्दशेन्द्रावच्छिन्नोब्रह्मणोदिनमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रि : साचब्राह्मीनिशानृप ॥ कालरात्रिश्चसाज्ञेयावेदेषुपरिकीर्त्तिता । एवंसप्तकल्पजीवीमार्कण्डेयोमहातपा : ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिषूकारान्तपाठे तु ॰ ढेलोपोबोध्य : ॥ द्विभुजंजटिलंसौम्यंसुवृद्धंचिरजीविनम् । मार्कण्डेयंनरोभक्त्यापूजयेच्चचिरायुषम् ॥ न॰ नवसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्दशसहस्रञ्चमत्स्यमाद्यंप्रकीर्त्तितम् । तथानवसहस्रन्तुमार्कण्डेयंमहाद्भुतमितिदेवीभागवतम् ॥

मार्क्व : । पुं॰ भृङ्गराजे । भंगरा॰ इ॰ भा॰ ॥ मारयति । क्विप् । मारि॰ केशशौक्ल्यनाशने॰ कूयते । कुङ्शब्दे । ऋदोरप् ॥

मार्ग : । पुं॰ मृगमदे ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ अन्वेषणे ॥ सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ गानप्रकारे । देशविशेषनैरपेक्ष्येण शास्त्रप्रतिपादिते सार्वत्रिकरागप्रकारे ॥ अध्वनि । पथि ॥ तत्परिमाणंयथा । त्रिंशद्धनूंषिविस्तीर्णोदेशमार्गस्तुत : कृत : । विंशद्धनुर्ग्राममार्ग : सीमामार्गोदशैवतु ॥ धनूंषिदशविस्तीर्ण : श्रीमान्राजपथ : कृत : । नृपाजिरथनागानामसम्बाध : सुसञ्चर : ॥ धनूंषिचैवचत्वारि शाखारथ्यास्तुनिर्मिता : । त्रिकरायोपरथ्यास्तु द्विकराप्युपरथ्यका ॥ जङ्घापथश्चतुष्पादस्त्रिपादग्रहान्तरम् । वृतीपादस्त्वर्द्धपाद : प्राग्वंश : पादक : स्मृत : ॥ अवकर : परीवार : पानमात्र : समन्तत : । प्रावृट्कालेतुप्रावृतीकस्

व्याघ्रयथानहि ॥ इतिदेवीपुराणे त्रैलोक्याभ्युदयेगोपुरद्वार लक्षणाध्याय : ॥ मृगेणयुक्तापौर्णमासी मार्गी॰सास्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृज्यते विलक्षणीक्रियते पादैः। मृजूशुद्धौ। मार्ग्यते वा। मृगस्य वेषणे। घञ् ॥ मार्गोद्विजाङ्गलानूपाटविकविषयस्ं देनचिाबधोघ्रे य : ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि॰ मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्गक : । पुं॰ आग्रहायणे ॥

मार्गण : । पं॰ शरे ॥ न॰ अन्वेषणे । संवीक्षणे ॥ याञ्चायाम् । याचने ॥ त्रि॰ अर्थिनि । याचके ॥ मार्गअन्वेषणे । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग॰ ल्युट् ॥ मार्गयति । मार्ग्यते वा । ल्युः क्वत्यल्युट इ तल्युट् ॥

मार्गणक : । पुं॰ याचके ॥

मार्गधेनु : । पुं॰)

मार्गधेनुक (। न॰) योजनपरिमाणे ॥

मार्गव : । निषादादायोगव्यामुत्पन्ने दाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवंसूतेदाशंनौकर्म्मजीविनम् कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासिन : ॥

मार्गशिर : । पुं॰ मार्गमासे ॥

मार्गशीर्ष : । पुं॰ सहसि । मार्गे । आग्रहायणिके । मंगसिर॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वादशमासानांमध्ये॰ अभिनवशालिवास्तूकशाकादिशाली॰ शीतातपशून्यत्वं नचसुखहेतुर्मार्गशीर्षोभगवद्विभूति: । मासानांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा । यस्यप्रसूति: खलुमार्गमासितीर्थप्रवासीसततंमति : स्यात् । परोपकारीधृतसाधुवृत्ति : सद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी । मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ततो ङीप् । मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि॰ मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्गिक : । पुं॰ हारिणिके । मृगहन्तरि ॥ मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मार्गित : । त्रि॰ अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म । म॰ । क्त : ॥

मार्गीषोधो । स्त्री॰ दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेष ॥ यथा । श्रवणाद्यधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्ज : । पुं॰ विष्णौ ॥ अङ्गादिनिर्मलीकरणे । मार्जने । रजके ॥

मार्जन : । पुं॰ लोध्रवृक्षे ॥ न॰ प्रोञ्छनादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे । मार्ष्टौ । मांजना॰ इ॰ भा॰ ॥ स्नानकालेशरीरमार्जनगुणा: यथा ।

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं कच्छुं मलमरी-चकम् । खेदं बीभत्सतां हन्ति शरीरपरिमार्जनमिति ॥ देवीगृहमार्जनफलं यथा । देव्यागृहन्तु य : शुभ्रं सम्मार्जयति नित्यशः । स भवेद्दलवान् सौख्य सर्वसम्पत्तिसंयुतः इति ॥ मर्द्दनानां ध्वमनार्थं भस्म मृदिताम्भसा पुष्करलेपनी ॥ मार्ष्टि अनेन । मृजू शुद्धौ । ल्युट् ॥

मार्ज्जना । स्त्री० मलस्यापकर्षणे । मार्ष्टौ । मार्जने । मांजना० इ० भा० ॥ मार्जनम् । मृजू० । मृजू शौचालङ्करणयोर्वा । चुरादि । ण्यास श्रन्थोयुच् ॥ मुरजध्वनौ ॥

मार्ज्जनी । स्त्री० सम्मार्जन्याम् । शोधन्याम् । सोहनी० इ० भा० ॥ मार्ज्यतेऽनया । मृजू० । करणे ल्युट् । इवि : । ङीप् ॥

मार्ज्जनीय : । त्रि० सङ्करे अवकरे ॥ मार्ज्जितुंयोग्यः । अनीयर् ॥

मार्ज्जार : । पुं० खट्टाशे । रक्तचित्रके ॥ चोते । विडाले ॥ अस्य-स्पर्शने दोषो यथा । अभोज्यसूतिकाशण्ढमारजाराखु श्वकुक्कुटान् । पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च धर्मवित् । संस्पृश्य शुध्यते स्नाना दुदक्यायामशूकरौ ॥ मार्ष्टि मुखम् । मृज्० कृञ्मिमृजिभ्यांचिदित्यारन् । मृजेर्वृद्धि : । पारि

भाषिकमार्जारीयथा । दक्षार्थं जपतीयश्च तप्यतीय जतीतथा । मरपचार्थं मुद्यस्तोमार्जार : परिकीर्त्तितः ॥

मार्ज्जारक : । पुं० मयूरे । सिताप-ाङ्गे ॥

मार्ज्जारकरणम् । न० रतबन्धान्तरे ॥ यथा । प्रसारितौ पाणिपादे शय्यायाभिमुखीरसि । उन्नताया : स्त्रियाः कुर्य्यांमार्ज्जारकरणं विदु : ॥

मार्ज्जारकर्णिका । स्त्री० चामुण्डादेव्याम् । चर्म्ममुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारकर्णी । स्त्री० चामुण्डायाम् ॥

मार्ज्जारगन्धा । स्त्री० मुद्गपर्णी विशेषे ॥

मार्ज्जारगन्धिका । स्त्री० मुद्गपर्ण्याम् ॥

मार्ज्जारलिङ्गिक : । त्रि० वैडालव्रतिके ॥

मार्ज्जारी । स्त्री० मार्ज्जारस्त्रियाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ जन्तुविशेषे । पूतिकायाम् । गन्धचेलिकायाम् । गन्ध-गोकुला० खाटाशी० इ० गौ० देशभाषा ॥

मार्ज्जारीय : । पुं० मार्जालीये ॥

मार्ज्जाल : । पुं० मार्जारे ॥

मार्ज्जालीय : । पुं० शूद्रे ॥ विडाले ॥ कायशोधने ॥ मार्ष्टि । मृजू० । स्याचतिमृजेरालच् वालञ्चालीयच : वृद्धिमृजेरालयच् ॥

मार्ज्जित : । त्रि॰ कृतमार्जने । मृजेः क्तः ॥

मार्ज्जिता । स्त्री॰ रसालायाम् । शिखरिण्याम् ॥ त्रि॰ शोधिते ॥ मार्ज्यतेस्म । मृजूशौचालङ्कारयोः । क्तः । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं॰ तरणौ । सूर्य्ये ॥ मृताण्डेभवः । शकन्ध्वादिः ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री॰ सूर्यपत्न्याम् आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं॰ सूर्य्ये । मृताण्डेभवः । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं॰ शरावे ॥ त्रि॰ मृत्तिकारचिते । मृत्तिकायाविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

मार्द्दङ्गम् । न॰ पत्तने ॥

मार्द्दङ्गिक : । त्रि॰ मौरजिके । मृदङ्गवादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अत्र॰मृदङ्गवादने॰प्रकृतिर्लक्षणा । मुख्यार्थवृत्तिस्त्वनभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । न॰मृदुतायाम् । परदुःखप्रदर्शन तृपीड बुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । इष्टापर्वत्वादिकारिष्वपिशिष्यादिषु॰वाक्यभाषणादिव्यतिरेकेणवोभावत्त्व । चित्ताकाठिन्ये ॥ मृदोर्भावः । इगन्तत्वेत्यण् ॥

मार्द्वीकम् । न॰ मधुनि । द्राक्षामद्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा॰तस्याविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥ अनुदात्तादेश्चेत्यञ् वा ॥

मार्ष : । पुं॰ मारिषशाके ॥ नाट्योक्त्या आर्य्ये ॥ मर्षणात्सहनात्॰मार्षः ॥

मार्षिक : । पुं॰ मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री॰ प्रोञ्छनादिनाङ्गस्य निर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मार्ज्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्कारयोर्वा॰चुरादिः । क्तिन् । तितुत्रेतिनेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं॰ उन्नतभूतले॰क्षेत्रे । म्लेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । मालाभिल्ला : किरातास्च सर्वेपिम्लेच्छजातय : ॥ देशविशेषे ॥ सच॰ मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमित्त्वेनख्यात: ॥ न॰ कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभूतले ॥ क्षेत्रे ॥ माति । मामाने । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवल्ला मालाः । इतिरन् । निपातनाल्लत्वम् ॥

मालक : । पुं॰ निम्बवृक्षे । मलते । मलधारयो । ण्वुल् ॥ न॰ स्थलपद्मे ॥

मालका । स्त्री॰ माल्ये ॥

मालकौश : । पुं॰ कौशिके । रागवि

शेषे । षड्गानसमयोराविशेष :

मालचक्रकम्। न॰ सक्थ्यूरुपर्वसन्धौ । मालाद्रुचाकि॰ इ॰ गौ॰ भा॰॥

मालतिका। स्त्री॰ वृत्तविशेषे ॥ यथा । आदिगुरु: पुनरन्त्यगुरुर्यद्विचान्त्यगा : सगणामुनिमाना : मालतिकाकथितावलसन्मतिभिर्विदित श्रुतिभि : क्रतमाना । गौडकुले कधरस्वरहीनदयाकरसत्कविभि : क्रतगानागीयशवन्तनरेशनिशासपश्चामयमानबदानविधाना॥ मालतिका :॥

मालती। स्त्री॰ युवती ॥ कामराल्याम् । निशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जात्याम् । चवेली॰ इ॰ प्रसिद्धायां पुष्पलतायाम् ॥ वर्णवृत्तान्तरे आदौचत्वारोस्यांकर्णाजायन्ते शेषियत्रांरामाः संराजन्ते । रुद्रैर्वर्णैःपादेपादेविख्यातामालत्येषा भाषाभूषाविख्याता । यथा । पायान्मायामीनोलीन : कल्यान्तेप्रागादिक्षोणीभर्ता : पाथिक्रोडे । व्याप्ताम् भोधौस्तत्तिनकेलीलाभि : सम्यक् सर्वैर्ध्यायत्पृष्ठेतिष्ठन् ॥ जगतीछन्दोभेदेपि ॥ तल्लक्षणं यथा । भवतिनजावथमालतीजरौ ॥ यथा । इहकलयाच्युतकेलिका ननेमधुरसमीरभसारलोलुप : । कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिरपिचुम्बतिमालतींमुहु : ॥ मालतिकाकन्दसि ॥ मालम्मीलतति । लति : सौचोवेष्टनार्थ : । मूलविभुजादित्वात्क : । गौरादि :॥ मालांलतीतिवा। तनु॰ । अन्येभ्योपीतिड :॥

मालतीतीरज:। पुं॰ टङ्कणे । सुहागा॰ इ॰ भा॰ ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न॰ पूर्वं तटङ्कणे ॥

मालतीपत्त्रिका। स्त्री॰ जातीपत्याम ॥

मालतीफलम्। न॰ जातीफले ॥

मालय : । पुं॰ चन्दनवृक्षे ॥ त्रि॰ मलयसम्बन्धिनि ॥ न॰ पद्मे ॥

मालव :। पुं॰ अवन्तिदेशे । मालवा॰ इ॰ भा॰ ॥ अवन्तीत : पूर्वभागे गोदावर्यास्तथोत्तरे । मालवाख्योमहादेशोधनधान्यपरायण : ॥ रागविशेषे ॥

मालविका। स्त्री॰ त्रिवृति ।

मालसी। स्त्री॰ केशपुष्टवृक्षे बालाख्ये ॥ रागिणीविशेषे । मालवरागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे मेघरागस्यभार्यायाम् । अस्यागानसमयो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य यावद्गामहोत्सवम् । गेयाभवेद्

धनेश्वं मालसीसाममोहरा ॥ अपिच । गान्धारीदीपिकाचैवक र्णाटीपूरवीतथा । अभ्रवरीका नडाचगौरीकेदारप्राह्विडा ॥ माध वीमालसीनाटीभूपालीसिन्धुडात था । सायान्हेरामिणीरेता । प्रगा यन्तिचतुर्द्दश ॥

माला । स्त्री॰ स्रजिपुष्पादिदामनि । माल्ये ॥ मूर्द्धनिन्यस्तपुष्पादिदा मनि ॥ श्रेण्याम् । पङ्क्तौ ॥ गला भरणे ॥ पृक्कायाम् ॥ मल्यते ।॰ मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां॰ लक्ष्मींशोभांवालाति । ला॰ । आ तोनुपसर्गेकः ॥ यद्वा । माति । मामाणि । चन्द्रेन्द्रायैस्तादिमा॰ रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ माला वृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । द्विजवरमवगणमिहकुरुतद नुरगणमपिकलय कमलमुखिभव तिललितमपिकर्णवच्छेषे । अप रदलगाथायामालावृत्तंविचिन्त त् ॥ यथा । खरनखरमुखदलित दितितनयकठिनहृदयरुधिरनिव हभवदभिनवसुखितमानसोऽन्या त् । भवदंशोनरसिंहोदिविषत्सु मङ्गोपसञ्जात : ॥ लघ्वादिचिन्ताले ॰ । ऽ ॥ पुं॰ जपसाधनभूतायाम् । गुणनिकायाम् ॥ साचिविधाय था । मालातुत्रिविधादेविवर्णात्मपर्वं

भेदतस्त्विति मन्त्रसूत्तम् ॥

मालाकण्ठ : । पुं॰ अपामार्गे ॥

मालाकन्द : । पुं॰ कन्दविशेषे । धा विलकन्दे । त्रिशिखदलायाम् ॥

मालाका । स्त्री॰ मालायाम् ॥

मालाकार : । पुं॰ वर्णसङ्करजाति विशेषे । मालिके । वनार्वके । पु ष्पाजीविनि । मालो॰ इ॰ भा॰ ॥ अ यन्तुशूद्रायांविश्वकर्मणोजातइति ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ तैलिक्यांकर्मकारा- न्मालाकारस्यसम्भव : । इ॰ परा॰ शरपद्धति: । मालांकरोति । कृञ् अ॰ । कर्मण्यण् ॥

मालाग्रन्थि : । पुं॰ मालादूर्वायाम् ॥

मालातृणम् । न॰ भूस्तृणे ॥ अति- च्छत्रके ॥ मालाकाराणितृणानि॥

मालादीपकम् । न॰ अर्थालङ्कारविशे षे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादी पकमाद्यञ्चेद्यथोत्तरगुणावहम् । पू र्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरं चेदुपक्रि यते॰ तन्मालादीपकम् । यथा । स ङ्ग्रामाङ्गणमागतेनभवताचापेस- मारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसा- यद्यत्समासादितम् । कोदण्डेन शरा : शरैररिशिरस्तेनापिभूमण्ड लम् तेनत्वंभवताचकीर्त्तिरतुला- कीर्त्त्याचलोकत्रयम् ॥

मालादूर्वा । स्त्री॰ दूर्वाविशेषे । ग्रन्थि लायाम् । पर्ववल्ल्याम् । गोंठि-

याद्रूवद्भा० ॥

मालाधर: । पुं० वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपतिः पुनस्तूर्यवान्० करतलपरिस्फुरत्कनककुण्डलेनान्वितः । सुरपतिगुरुश्रियापरिगतः समंतात्सखे० जयतिभुविवृत्तभूपतिरयन्तुमालाधरः ॥ यथा। क्वचिदपिवयस्ययासहविनोदमातन्वती० कतिपयकथारसैर्मयतिवासरौयांव्रजम् । सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवेदना मन्तत: ॥

मालारिष्टा। स्त्री० पाठ्याम्। मरकतपत्र्याम् । हरितलतायाम् ॥

मालालिका । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री० पृक्कायाम् ॥

मालि: । पुं० सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिक: । पुं० मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य। शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री० सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम् ।। ग्रीवालङ्करणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री० मालिकयोषिति । मालिन्० इ० भा० ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं० मालावति॥ मालाव्यस्य ।सुखादिषु० मालाक्षेपे० इतिपाठादिनि: ॥ व्रीह्यादित्त्वाद्वा० इनि: । सतुर्चे पादन्यचापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री० मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्ति अस्या: अस्यांवा । व्रीह्यादित्वादिनि: । ङीप् ॥ यद्वा । मलते । मल धारणे । णिनि: । ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेयं मालिनीभोगिलोकै: ॥ मृगमदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डावद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीध्रुतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न० मलिनत्त्वे ॥

मालाय: । त्रि० मालायाम्भवे।। तत्राच्छ: ॥

मालु: । स्त्री० पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधान: । पुं मातुलाहौ। चित्रसर्पे ॥ मालुरौषधी० तत्रधानमस्य ॥ महापद्म ॥

मालुधानी । स्त्री० लतान्तरे ॥

मालूक : । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूर : । पुं० शाण्डिल्यवृक्षे । श्रीफले । विल्वे । वेल० इ० भा० ॥ मांसञ्चौर्यपरेषांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकाद्रक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यंपुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाबाल्येनमाल्येनवासितंतिलसर्षपम् । नमुञ्चतिस्वकंगन्धंतद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्द्धिन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापाद्वहिर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्वहिर्माल्यंनधारयेत् । गवाञ्चयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्रजि ॥ मालामात्रे ॥ मल्यते । मलधारणे ऋहलोर्ण्यत् ॥ यद्वा । मालेव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ।

माल्यपुष्प : । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुत : प्राच्यामानीलनिषधयास्योत्तरायतो द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णकेतुमालेलावृतवर्षयोर्मर्यादाद्री ॥ माल्याकारतास्यास्तिमतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माल्ल : । पुं० लेटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माल्लवी । स्त्री० मल्लयात्रायाम् ॥

माशब्दिक : । त्रि० प्रतिषेधरि । निषेधके ॥ माशब्द : इतियआहस: । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माष : । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्र्ये । भोजने । माष०उड़द० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाष : । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामिति लुपि०युक्तवद्भाव : ॥ माषोगुरु : स्वादुपाक : स्निग्धोरुच्योऽनिलापह : । उष्ण : सन्तर्पणोबल्य : शुक्रलोबृंहण : पर : ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेद : पित्तकफप्रद : । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषा : कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या वृन्ताकंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ द्वेकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषक : ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् । यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तुलौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयं च्चेयंज्योतिर्ज्ञैःस्मृतिसम्मतमितितिथ्यादितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणं द्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषकः । पुं॰ पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाः पंचाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषंमाषाह्वयैःषोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिःस्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिःसप्तभिर्वाभवेत्क्वचिद्दितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री॰ महासहायाम् । इयपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति॰ गौ॰दे॰मा॰ ॥ माषपर्णीहिमातिक्तारूक्षाशुक्रबलासकृत् । मधुराग्राहणीशोफवातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धकः । पुं॰ स्वर्णकारे ।।

माषवटी स्त्री॰ वटिकाविशेषे । उडदी॰ बडी॰ इ॰ भा॰ ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणार्द्रकसंस्कृता । तयाविरचितावस्त्रेवटिकासाधुशोषिता ॥ तलितास्तप्ततैलेता अथवासुप्रलेहिताः । वटकस्यगुणैर्युक्ताज्ञातव्यारुचिदाभृशम् ॥

माषशः । अ॰ प्रतिमाषम्॰ इत्यर्थे ॥

माषादः । पुं॰ कच्छपे ॥ त्रि॰ माषभक्षके ।।

माषादिः । पुं॰ शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्यगणविशेषस्यसः । माषोमुद्गोराजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलः । काकाण्डश्चीवरइतिशमीधान्यगणःस्मृतः ॥

माषीणम् । न॰ माषक्षेत्रे । माष्ये ॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षे खञ् ॥

माषोण्डरी । स्त्री॰ इण्डरे॰ इन्दरे॰ सेफ॰ इतिहिमपर्वतप्रसिद्धखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न॰ माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणांभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षे यत् ॥ माषेभ्योहितंवा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

मा: । पुं॰ चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमितिमाः । बाहुलकात्के

बलादप्यसि : ॥

मास : । पुं० श्रामे । वर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्यन्तंशुक्लादि : । कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्यन्तं कृष्णादि : ॥ माश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विधःप्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमाद्दासङ्क्रान्ति: सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुनाक्षत्रोमासउच्यते ॥ तत्र । आब्दिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमस: स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिक्षयाभ्यांय: । मसीपरिणामे । कर्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध्वं यस्य मासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्य स : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यं शतादौतिडटस्तमडागम : । अतएवज्ञापकाट् डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मंडे । मांड० पीच० दू० भा० ॥ मास्यते । मसीपरिणामे० घ्यन्त : । बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरत्यत्र । सृ० । पुंसीति घ ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपोपधिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ॥

मासिकम् । न० अन्वाहार्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितृणांमासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यं प्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासे भवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासं मृताहेक्रियमाणेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ ऋणे ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठक् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादाण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माच स्मच । अनयो: समाहार : ॥

माहाकुल : । त्रि॰ महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ् खञाविति अञ् ॥

माहाकुलीन : । त्रि॰ महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादिति पक्षे खञ् ॥

माहाजनिक : । त्रि॰ महाजनाय हिते ॥ महांश्चासौ जनश्च । महाजनात् ठञ् बहुव्रीहेस्तु । महाजनीय: ॥

माहात्म्यम् । न॰ महात्मत्वे ॥ प्रभावे । महात्मनोभाव: । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्यं । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेप्यवैषम्ये । बन्धमोक्षादिफलदातृत्वेप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक : । पुं॰ गणदेवताभेदे । महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञिति ठञ् ॥ महाराजो भक्तिरस्य वा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री॰ पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न॰ राज्ये ॥ महन्तेऽस्मिन् । मह॰ महेरिनण्चेतीनण् त्रि॰ महनीये ॥

माहिर : । पुं॰ देवराजे । इन्द्रे ॥

माहिषम् । न॰ महिष्याधर्मे । अण् महिष्यादिभ्य : ॥ त्रि॰ महिषसम्बन्धिनि । महिषोपजीविनि । महिष्या : । महिषस्यवा॰ इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक : पुं॰ शालिग्रभेदे ॥

माहिषिक : । पुं॰ महिषजातके ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी याचस्याद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टां कामयतिय : सवैमाहिषिक : स्मृत : ॥ भगद्वारोपार्ज्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्या : सवैमाहिषिक : स्मृतइति ॥

माहिष्मती । स्त्री॰ शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य : पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतेसस्यरक्षणम् माहिष्याणांशुभावृत्ति : प्रोक्ताशोशनसामयम् ॥

माहेन्द्र : । पुं॰ शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिशरेषुवायुवरुणयमममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति॰ तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । वातंवावय-मासूर्यमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञेयामावावयसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमावैव॰ मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रेयमावावघटीयुग्मंशु

माशुभम् ॥ माहेन्द्रेविजयोमिश्च पादयोश्चवनागमः। वारौचक्षमसैनिच्चं धर्मेपिमरणं ध्रुवम् ॥ त्रि० महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री। स्त्री० गवि॥ प्राच्याम्॥ च मरावत्याम्॥

माहेय:। त्रि० मङ्गलग्रहे॥

माहेयी। स्त्री० गवि। सौरभेय्याम्। मह्या:० गोस्त्रापत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥ मह्यतेपूज्यते। मह०पुंसीति०घनोघर्चेतिवाघ:। महाया-अपत्यम्। ढक्०इतिस्वामी॥

माहेशी। स्त्री० दुर्गायाम्॥ यथा। महादेवात्समुत्पन्नामहत्ता: प्रेक्ष्यसैयत:। माहेश्वर्यातिमुद्दिश्यामाहेशीतिनसास्मृता॥ (●)॥ ॥

माहेश्वर:। त्रि० कौलिके। जीवन्मुक्ते॥ यथा। धन्यैर्माहेश्वरै: स्वार्थं प्रत्यभिज्ञानशालिभि:। स्वपरिज्ञानमात्रेणजीवन्मुक्ताभवन्तिहि॥ अस्माकमेनं दृतम। नसानांमाहेश्वराणांदिवसा प्रयान्त्वितिच॥ महेश्वरसम्बन्धिनि॥ तस्येदमित्यण्। न०उपपुराणविशेषे॥

माहेश्वरपदम्। न० तीर्थविशेषे॥

माहेश्वरी। स्त्री० दुर्गायाम्॥ मातृभेदे। यवातिक्तायाम्॥ विष्णौ। यथ.ब्राह्मे ४६ ध्याये। अयंनारायणोमाराजगन्मातासनातन:। विष्णुसंस्थितोदेव: साक्षात्परब्रह्मेश्वर:॥ नमेविदु: परंतत्त्वं देवायानमहर्षय:। एकोऽयंवेददेवात्माभवानीविष्णुरेवचेत्यादिवचनात्॥ शिवशक्त्याम्॥ महेश्वरस्येयम्। अण्। ङीप्। तीर्थविशेषे॥

मित:। त्रि० ज्ञाते॥ क्षिप्ते॥ परिच्छिन्ने। मीयतेस्म। मा०माङ्०मेङ्प्रणिदानेवा। क्त:। द्यतिस्यतीतीकारान्तादेश:। (●)॥

मितङ्गम:। पुं० दन्तावले। हस्तिनि॥ मितङ्गच्छति। गम्लृ०। गमे: सुपिवाच्यइतिखच्। खितिमुम्॥ स्त्री० टाप्॥ त्रि० परिमितगामिनि॥

मितद्रु:। पुं० समुद्रे॥ मितं द्रवति। द्रु०। हरिमितयोर्द्रुवङ्तिकु:॥

मितम्पच:। त्रि० किम्पचाने॥ कृपणे॥ दुर्गते॥ मितम्पचति। मितनखे चेतिमितोपपदात्पचे: कर्त्तरिखश्। मुम्॥

मिताशन:। त्रि० युक्ताहारे। परिमितभोजिनि॥ मितमशनंयस्य स:॥

मिति:। स्त्री० ऐश्वर्ये। प्रक्षेपे॥ मानम्। मा०। क्तिन्। द्यतिस्यतीतीत्वम्॥.

मित्र:। पुं० द्युमणौ। सूर्ये॥ न०

सुहृदि । सख्यौ । मीत० हृ० भा० ॥ यथा । सार्थ : प्रवसतोमित्रं भार्यामित्रं गृहेसत : । आतुरस्यभिष ग्मित्रं दानंमित्रं मरिष्यत : ॥ हृ ति । अपिच । सम्यग्गसहजोबन्धु: सदैवानुगत : सुहृत् । एकक्रियो भवेन्मित्रं समप्राण : सखाभवेत् ॥ इतिभेदस्त्वविवक्षित : ॥ स्नेहेनो पकर्त्तरि । प्रीतिकारके ॥ तच्चतु र्विधं यथा । स्वार्थीभजमानश्च सहज : कृत्रिमस्तथेतिभेदात् ॥ नकश्चित्कस्यचिन्मित्रं नकश्चित् क स्यचद्रिपु : । कारणादेवजायन्ते मित्राणिरिपवस्तथा ॥ साम्बीयांन मदंकुर्यात्समुपेक्षितो योऽज्झित : । तन्मित्रं यस्यविश्वास : पुरुष : सजितेन्द्रिय : ॥ सर्वथासुकरं मि त्रं दुष्करं परिपालनम् । अनित्यत्वा च्चित्तानांप्रीतिरल्पे पिभिद्यते ॥ अयो: परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहित राजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुमित्र मत : परस्तथ मरोक्ते : ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप् त्यापार्थिवोनतथैधते । यथा मि त्रं ध्रुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञञ्चकृतज्ञञ्चतुष्टप्रकृतिमेवच । अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमित्रं प्रशस्य ते ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने अमिचिमिदिशसिभ्य : क्त्रइतिक्त्र

च : ॥ यद्वा । मितात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपीतिक : ॥ अष्ट मतारायाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्म यी । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामि त्रकथाकुत : ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशे षे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोही कृतघ्नश्चयेचविश्वासघातका : । ते नरानरकंयान्तियावच्चन्द्रदिवाकरा विति स से मित्रोपाख्यानम् ॥

मित्रघ्नुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्र स्यापकारके ॥ मित्रंद्रुह्यति । द्रुह: सत्सूद्विषे तिक्विप् ॥

मित्रयु : । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले ॥ क्याच्छन्दसी त्यु : ॥ यद्वा मित्रंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कु : ॥

मित्रयुद्धम् । न० मैत्रेयिकायाम् । सु हृत्संग्रामे ॥

मित्रलब्धि : । स्त्री०)

मित्रलाभ : । पुं०) सुहृत्प्राप्तौ ॥

मित्रवत्सल : । त्रि० मित्रप्रिये । मित्र प्रिये ॥ मित्रवत्सलं रक्षस : ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्न मातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणसम्बन्धि त स्त्वग्विशिष्टस्यकर्मभावयो: ॥ हो त्रादृश्यक : ॥

मिथः । अ० अन्योन्यस्मिन् । सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मिथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

मिथि : । पुं० मिथिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री० जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ति । तिरहुत० इ० भा० प्र० ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभूः समाख्याता तैरभुक्ताभिधः सतु ॥ मथ्यंतेरिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिलादयश्चेतीलच् । अकारस्ये त्वं निपातनात् ॥

मिथु । अ० द्वाविस्यर्थे

मिथुनम् । न० स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । युग्मे । युगले ॥ जुगल० जोडी० इ० भा० ॥ द्वयोः ॥ सुरते ॥ द्वन्द्वमिलितसुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने । मिथुनलग्नजस्यफलं यथा । मिथुनोदयसञ्जातोमानीस्वजनवत्सलः । त्यागीभोगीधनीकामीदीर्घसूत्रोरिमर्दनः । मेथति । मिथृसङ्गमेच । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् इत्युनन् उपसर्गविशिष्टेधातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिप : । पुं० बुधग्रहे ॥

मिथो । अ० रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मेथृ० । बाहुलकात् डीः । पृषोदरादित्वाद्ह्रस्वः ॥

मिथ्या । अ० अनृते । वितथे ॥ प्राग्भावयुतस्त्वेमत्यचिन्त्यरचनास्त्वं मिथ्यात्वमितिमिथ्यालक्षणम् ॥ यदसद्वासमानं तन्मिथ्यास्वप्नगजादिवदितिच ॥ स्त्री० अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नीमिथ्यासासर्वधूर्तैःप्रपूजिता । ययाविनाजगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्ययाविनाधूर्तसमुदाय रूपमुच्छिन्नंभवति । मिथ्याभावस्याभावेधूर्तत्वस्याभावात् इत्यर्थः । सत्ये चादर्शनायाच तातांसु त्वरूपिणी । अर्द्धावयवरूपा च द्वापरे चैवसंवृता ॥ कलौमहाप्रगल्भा च सर्वव्यापिकावलात् । कपटेनसमंभ्राताभ्रमत्येव गृहेगृहेइति ॥ मथ्यते । मथे० । अघ्न्यादित्वात् साधुः ॥

मिथ्याचार : । त्रि० पापाचारे ॥ स्वप्नशुभावेनफलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न० भ्रमे द्वायद्पूर्वकी० अन्यस्यान्यात्मताबभासे ॥

मिथ्यादर्शनम् । न० शास्त्रोपपातकादौ हेतदर्शने ॥

मिथ्यादृष्टि: । स्त्री० कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्येत्यपपदे० तद्विषयिणीदृष्टिर्ज्ञानम् । असत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसिति : । स्त्री० मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न० अपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्त : । त्रि० यदर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोग : । पुं० अभ्याख्याने । शतंमेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे० मिथ्यापवादे । मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न० अभिशापे । । स्वर्णंस्तेयंत्वयाकृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपेमिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावेल्युट् ॥

मिथ्याभिशाप : । पुं० मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षेचतुर्थ्यान्तुसिंहेचन्द्रस्यदर्शनम् । मिथ्याभिशापंकुरुतेनपश्येत्तत्ततः ॥

मिथ्यामति: । स्त्री० भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीत : । त्रि० कपटेनविनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि० कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्य : । उक्तेपिसाक्षिभि : साक्ष्येयद्यन्येगुणवत्तमा : । द्विगुणावान्यथाब्रूयु : कूटा : स्यु : पूर्वसाक्षिण : ॥

मिथ्योत्तरम् । न० चतुर्विधोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरंव्यवहारत : ॥ तच्चतुर्विधंयथा । मिथ्यैतन्नाभिजानामि ममतत्रनसंनिधि : । अजातश्चास्मितत्काले० इतिमिथ्याचतुर्विधम् । इतिव्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धि : । स्त्री० मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् । न० चिन्ताभिसङ्कोचे ॥ आलस्ये ॥ वित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिन : । त्रि० सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुन्गुना० इ० भा० ॥ खोना० इ० गौ० दे० भा० । मीमणा इ० पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदानन्तु । आवृत्यवायु : सकफोधमनी: शब्दवाहिनी : । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ॥

मिमङ्क्षु : । त्रि० मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मस्जे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

मिमन्थिषु : । त्रि० मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तादु : ॥

मिमान : । त्रि० मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलट : शानजादेश : । श्लाघितिद्विर्भाव : ॥

मिम्मिण : । त्रि०)
मिम्मिन : । त्रि०) मिन्मिने ॥

मिलित : । चि० सङ्गते । युक्ते ॥ मिश्रिते ॥ श्लिष्टे । सम्बन्धविशिष्टे ॥ मिलसंश्लेषे । कर्त्तरि क्त : ॥

मिशि : । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरिकायाम् । धानसौंफ० इ० भा० ॥ मिश्यति । मिश० । इन् ।

मिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ मधुरायाम् । धानसौंफइतिभाषा ॥ मिशति । मिश० इन् । कृदिकारादितिङीष् ॥

मिश्र : । पुं० गजजातिविशेषे ॥ यथा । भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्द्धागजातय : ॥ न० विशेषनक्षत्रसंज्ञायाम् । यथा । द्विदैवाकृत्तिकाचैवमिश्रंसाधारणंबुध : । एषुमिश्राग्निकार्याणिवृषोत्सर्गादिकंतथा ॥ चाणक्यमूलके ॥ मिश्रफले ॥ चि० आर्य्ये । श्रेष्ठे ॥ संयुक्ते । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥ मिश्रयति । मिश्र० । अच् ॥

मिश्रकम् । न० तीर्थविशेषे । देवोद्याने ॥ औषरलवणे ॥

मिश्रकावणम् । न० इन्द्रस्योद्याने । नन्दनवने ॥ मिश्रकाख्यंवनम् । वनगिर्यो : संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घ : । वनंपुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यइतिणत्वम् ॥

मिश्रज : । पुं० अश्वतरे । खेस

मिश्रणम् । न० एकत्रीकरणे । संयोजने ॥ मिश्र० । ल्युट् ॥

मिश्रपुष्पा । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मिश्रफलम् । न० इष्टानिष्टसंयुक्तेमानुष्यलक्षणेपापपुण्ययुगलजन्यफले ॥ मिश्रञ्चतत्फलञ्च ।

मिश्रवर्णम् । न० कृष्णागुरुणि ॥ चि० नानावर्णयुक्ते ॥

मिश्रवर्णफला । स्त्री० वार्त्ताक्याम् ॥

मिश्रशकुनम् । न० शुभाशुभयो : सूचकेनिमित्ते ॥ यथा । वदन्तिवामंरुदितंप्रशस्तमदृष्टदेशेयदिरोदिताख्यात्निम्नन्व्यवामंपथिसर्वकामाम् शुभंविधत्तेरुदितंरजन्यामृत्त्य : सुतामोरुदितेनपृष्ठेलाभोभवेत्तत्रनिवर्त्तनेन । मृत्युस्तथाग्रेरुदितेनगन्तु : सिद्धिंविधत्तेरुदितंरिपूणाम् ॥ उग्रंभवेद्रोदनमग्रभागेभयंभवेद्दक्षिणभागभूते । नैऋत्यकोणेरणमागरोधोवायव्यकोणेरुदितंसखा ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोश्च सिद्धि : सदातोरणरोदनेन । शुभोपिसम्यग्यदिरोदमार्गोज्ञातोनिभाव्य : सपुनस्तथापि ॥ यद्वालकैमोक्षमनूदितेनतत्स्यादसत्यंनयुगान्तरेपि । स्तुतंनकार्य्यंक्वचिदेवग्रस्तंगवांस्तुतम्प्राणहरंमतन्तु ॥ निषेधमपेऽप्यविदित्विषं वधनतयंदक्षिण-

कर्णदेशे । तत्पृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्ट-
हिंसुतंकन्याख्याशुभमादधाति ॥
भोगायशामश्रवणस्यपृष्ठे कर्णेच
वामेकथितंजयाय । सर्वाय लाभा-
यचवामनेत्रेजातंचुतंस्यात्क्रमतोऽ
र्थएव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नं-
कालंसमृद्धिं घुतमुपरोगम् । करो-
तिरोगक्षयमर्थलाभंदौष्माद्दिशुचु
तमुन्नतंसत् ॥ चौषधेवाङ्गनारोऽविष
वारेशयनेऽशने । विद्यारम्भे बीज-
वापेक्षुतंसम्प्रसुशोभनं ॥
मिश्रशब्द : । पुं॰ अश्वतरे ॥
मिश्रा । स्त्री॰ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भू
मौमिश्रभेसाभवेदेवमिश्रापशूनांसु-
खं तत्रविद्वद्भिरुक्तम् ॥
मिश्रिका । स्त्री॰ मिश्रायाम् । मिश्रे-
यस्यार्थेक : ॥
मिश्रित : । त्रि॰ गौरविते ॥ मिलिते
। युक्ते । (*) ॥ ॥
मिश्रिता । स्त्री॰ सङ्क्रान्तिविशेषे ।
मिश्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया
मिश्रितर्क्षेतुसङ्क्रमे ।
मिश्रेया । स्त्री॰ मधुरिकायाम् । सौं
फ॰धनसौं फ॰धन्साबा॰इ॰भा॰ ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । यवाक्पुष्प्याम् । सं-
हितपुष्पिकायाम् । सलुफा॰इ॰-
गौ॰दे॰भा॰ ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रो-
क्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमा
न्द्यहरोहृद्याबद्धविट्कृमिशुक्रहृत् ।
रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानि
लान्हरेत् ॥ तद्गुणा॰मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति ।
मिश्र॰ । अच् । ङीषते । ङीङ्॰ ।
पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच ।
शकन्ध्वादि : ॥
मिष : । पुं॰ स्पर्द्धने । न॰व्याजे ॥
मिषति । मिष॰ । क : ॥
मिषन् । त्रि॰ पश्यति ॥
मिषि : । स्त्री॰ मधुरिकायाम् । शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥
मिषिका । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥
मिषी । स्त्री॰ मिस्याम् ॥
मिष्ट : । पुं॰ मधुररसे ॥ नूतनसर्प-
पशाकंनवौदनं पिच्छिलानिचदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि॰मधुररसवि-
शिष्टे ॥
मिष्टनिम्बुकम् : न॰ मीठा॰नीम्बू॰
इतिप्रसिद्धे फले । मिष्टनिम्बुफलं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गरोग्ग-
विषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरक्तहृत् ।
शोषारुचितृषाच्छर्दिहरंबल्यश्चबृंह
णम् ॥
मिष्टान्नम् । न॰ मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पानदाताचसततंश्रद्धयान्वित : । दे
वपूजापरोनित्यंनप्रेतोजायतेस्फु-
त : ॥

मिसि : । स्त्री॰ मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अज मोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलका दत : स्यानेड : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री॰ मिसौ । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति । मसी॰ । इन । क्वदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री॰ अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । कुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन् ॥

मिहिर : । पुं॰ विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ वृद्धे ॥ मेहति । मिह॰ । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ इन्द्रे ॥

मिहिराण : । पुं॰ जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि॰ मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह॰ । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टम : । पुं॰ शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं॰ शिवे ॥ मीढ्वांसौ॰मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि॰ मृते ॥ मीयतेस्म । मी अहिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिवाक्त : ॥

मीन : । पुं॰ मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । अन्त्यभे । अत्रजातस्यफलंयथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चन पूरित : । अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षक : । मीनाति॰मीयतेवा । मञ्॰ फेनमीनावितिनिपातित : ॥ भगवतीविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाच पुंरूपश्चमहेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयश्चभगवान् कृष्ण : कालीरूपीभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन : । पुं॰ प्रद्युम्ने । कन्दर्पे॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ : । मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस: ॥

मीनगोधिका । स्त्री॰ जलाशये ॥

मीनघाती । पुं॰ बके ॥ त्रि॰मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं॰ जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ॥

मीनरंक : । पुं॰ पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री॰ उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

मीनाक्षी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ तत्स्था ने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्या क्ष्यायाम् । मच्छेछी० इ० भा० ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री० शर्करायाम् ।

मीनाधिप: । पुं० वृहस्पतौ ॥

मीनाम्रेश: पुं० । दर्दनाम्रे व्यञ्जनप्र भेदे । सा स्त्रमीनव्यञ्जनेखञ्जने ॥

मीमांसक: । पुं० सिद्धान्तिनि । पू र्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मी मांसामधीतेवेत्तिवा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ताजैमि नि: । वृत्तिकर्ताकुमारभट्ट: । भा ष्यकर्त्ताशवरस्वामी । प्रभाकर: कु मारभट्टस्यछात्र: । सएवगुरुत्वेन भण्यते । तन्मतंगुरुमतम् । तच्छि ष्या: प्राभाकरा: ॥ उत्तरमीमांसा सूत्रकर्त्तावेदव्यास: । तेषांभाष्यका र्त्ताशङ्कराचार्य: । वार्त्तिककर्त्तासु रेश्वराचार्य: ॥ मीमांसकोजैमिनी शेवेदान्तीब्रह्मवादिनि । वैशेषिके स्याद्दौलुक्य: सौगत: शून्यवादि नि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपाद: स्या- त्स्याद्वादिकआर्हत: । चार्वाकलौ कायतिकौसत्कार्येसाङ्ख्यकापि- लौ ॥

मीमांसा । स्त्री० वेदविचारणे ॥ वि- चारणायाम् ॥ साद्विधा० पूर्वमीमां सा० उत्तरमीमांसाचेतिभेदात् । त त्रपूर्वमीमांसाद्वादशा ध्यायात्मि का० जैमिनिप्रणीता यज्ञादिकर्मकां डनिरूपिका । अस्यामकर्माणि- लोकव्यवहारनियमायैर्मनुयाज्ञव- ल्क्यादिभिर्वहुनिबन्धैर्ग्रन्थाश्चिन्ति तानि ॥ उत्तरमीमांसातु चतुरध्या- यात्मिकावेदव्यासप्रणीता० ब्रह्मनि रूपिकावेदांतशास्त्रत्वेनप्रसिद्धा ॥ धर्मप्रमीयमाणेहिवेदेनकरणात्मना । इतिकर्त्तव्यताभागंमीमांसापूरयि ष्यति ॥ प्रमाणादय: प्रसङ्गाद्द्वा दशपदार्था: क्रमाद्द्वादशानामध्या यानांविषया: । यथा । धर्म्मोद्वाद- शलक्षण्याव्युत्पाद्यस्तत्रलक्षणे: । प्र माणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञका: । अधिकारोतिदेशश्चसामान्येनविशे- षत: । ऊहोवादश्चतन्त्रञ्चप्रसङ्गश्चो दित: क्रमात् ॥ द्वादशाध्यायोपेत स्यशास्त्रस्यधर्म्मोविषय: । प्रमाणाद येध्यायानांविषया: तत्रप्रथमाध्या येविध्यर्थवादादिरूपंधर्मप्रमाणंनिरू पितम् । १ । द्वितीयेयागदानादिक र्मभेद: । तृतीयेप्रयाजादीनांदर्शपू र्णमासार्थत्वेनतच्छेषत्वम् । चतुर्थेगो दोहनस्यपुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यानुष्ठानंन तुक्रत्वर्थत्वप्रयुक्त्ये त्येवमादय: । पञ्च मेक्रमनियतिविधेयत्वादय: । षष्ठे कर्त्तुरधिकारोमासादेरित्यादय: । सप्तमेसमानमितरच्छ्येनेनेत्यादिप्र

यथावच्चैनाग्निष्टोमादिनाम्नानु-
मितवचनेनचसामान्यतोतिदेशः।
अष्टमेसौर्यंचरुं निर्वपेद्ब्रह्मवर्चसका-
मस्त्वितिनदेवतानिर्द्देशः० एकदै
वतत्त्वमौषधद्रव्यकत्त्वमित्यादिलि
ङ्गैराग्नेयपुरोडाशेतिकर्त्तव्यतानां
न्यस्य त्र्यवमादिर्विशेषतोतिदेशः।
नवमेप्रकृतावग्नयेजुष्टं निर्वपामीति
पठितेमन्त्रे० विकृतौसौर्यंचरावग्नि
पदपरित्यागेनसूर्यपदप्रक्षेपेणसूर्याय
जुष्टं निर्वपामीत्यवमादिरूहः।
दशमेकृष्णलेषुचोदकप्राप्तस्यावघात
स्य वितुषीकरणासम्भवेनलोपइत्य
वमादिर्बाधः। एकादशेबहूनामा-
ग्नेयादीनांप्रधानानांसकृदनुष्ठितेन
प्रयाजाद्यङ्गेनोपकार इत्यादित-
न्त्रम्। द्वादशेप्रधानस्यपशोरुपका-
रायानुष्ठितेनप्रयाजाद्यङ्गेनपश्वङ्गपु
रोडाशेऽप्युपकारइत्यादिप्रसङ्गः॥
विस्तरः शास्त्रे द्रष्टव्यः॥

मीमांस्यः। त्रि० विचार्ये॥

मीरः। पुं० समुद्रे॥ पानीये॥ सी
मनि॥ पर्वतैकभागे॥ मिनोति।
डु,मिञ् प्रक्षेपणे। शुसिचिमीनां-
दीर्घश्चेतिक्रन्॥ म्लेच्छजातिभे-
दे॥ यथा। पञ्चखानाःसप्तमीरा
नवशाहामहाबलाः॥

मीलनम्। न० पक्ष्मभिरावरणे॥ अ
लङ्कारविशेषे॥ मीलनंवस्तुनायत्र

[illegible]कारनिरूपणम्॥

मीलितः। त्रि० अप्रफुल्ले। सङ्कुचि-
ते॥ निद्राणे मुद्रिते॥ न० अल
ङ्कारविशेषे॥ यथा। समेनलक्ष्मणा
वस्तुवस्तुनायन्निगूह्यते। निजेनाग-
न्तुनावापितन्मीलितमितिस्मृतम्॥
सहजमागन्तुकंवाकिमपिसाधारणं
यल्लक्षणं तद्द्वारेणकिञ्चित्केनचिद्व-
स्तुस्थित्यैवबलीयस्तयातिरोधीय-
तेतन्मीलितमितिद्विधास्मरन्ति। क्र
मेणोदाहरणम्। अपाङ्गतरलेदृशौ
मधुरवक्रवर्णागिरोविलासभरमन्थ-
रागतिरतीवकान्तंमुखम्। इति
स्फुरितमङ्गकेमृगदृशः स्वतो-
लीलयातदत्रनमदोदयः कृतपदो
ऽपिसंलक्ष्यते। अत्रदृक्तरलतादि-
कमङ्गनानांस्वाभाविकंसाधारण-
ञ्चमदोदयेनतत्राप्यतद्दर्शनात्॥
येकन्दरासुनिवसन्तिसदाहिमाद्रे-
स्त्वत्पातशङ्कितधियोविवशाद्विष-
स्ते। अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतांसक-
म्पं तेषामहोवतभियांनबुधोप्यभि-
ज्ञः॥ अत्रतुसामर्थ्याद्वसितस्य-
शैत्यस्यागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपि-
कम्पपुलकयोस्ताद्रूप्यम्० समानता
भयेष्वपितयोरुपलक्षितत्वात्

मीवा। पुं० वायौ॥ उदरक्रमौ॥ मी
यते। मीञ् हिंसायाम्। शेवयह्व-
जिह्वाग्रीवाप्वामीवाः० इ, तस्य

कीजिपासितः ॥

मीवरः । त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति । मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥

मु : । पुं० बन्धने ॥ महेशे ॥

मुकुः । पुं० मुक्तौ ॥

मुकुटम् । न० शिरोभूषणे । किरीट ॥ मङ्कतेऽनेनवा। मकिमण्डने । बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरतश्च ॥

मुकुटी । स्त्री० अङ्गुलिमोटने ॥

मुकुटेश्वरी । स्त्री० मार्कोटस्थानस्थायांदेव्याम् ॥

मुकुन्दः । पुं० विष्णौ। गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्ययं मोक्षनिर्वाणमोक्षवाचकम् । तद्ददातियतोदेवोमुकुन्दस्तनकीर्त्तितः ब्र० ब्र० वै० पु० निधिप्रभेदे ॥ रत्नविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिं ददाति । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥

मुकुन्दकः । पुं० षष्टिकव्रीहौ ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ। महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥

मुकुन्दुः । पुं० कुन्दुरौ ॥

मुकुम् । अ० निर्वाणे ॥ भक्तिरसे ॥ प्रेमणि ॥

मुकुरः । पुं० आदर्शे । दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ मुञ्चतिज्योतिः । मुच्० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । मङ्कते मकि० । मकुरदर्दुरावित्युरच्० नलोपश्च । बाहुलकात्पर्श्च धातोरुपधायाउकारश्च ॥

मुकुलः । पुं० न० ईषद्विकासोन्मुखकलिकायाम् । कुड्मले । मुञ्चतिकलिकात्वम् । मुच्लृमोचने । बाहुलकादुलक् ॥ आत्मनि ॥ शरीरे ॥

मुकुलितः । त्रि० निमीलिते ॥

मुकूलकः । पुं० दन्तिवृक्षे । निकुम्भे ॥ मङ्कते । मकि० । पिञ्छादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नुम् । पृषोदरादिः ॥

मुक्तः । त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे । त्यक्ते व्यपगतपाशे । विमुक्तमोहादिबन्धने । असक्तोऽद्विष्टमुक्तः ॥ निवृत्ताविद्ये । कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये । कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा । कपालवृक्षमूलानिकुचैलमसहायता। समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावोभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा । नामादिभ्यः परंभूम्निस्वाराज्येचेत्स्थितोऽद्वये । प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञोनकार्यंकर्मवातदेतिविद्यारण्यनामकपाणिनिष्ठे ब्रह्म

चिनिश्चले । परिनिश्चिततत्त्वीय : समुक्त : कर्मबन्धनात् ॥ नमुक्तिर्जपनाद्धोमादुपवासशतैरपि । ब्रह्मैवाहमितिज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृत् ॥ आत्मासाक्षीविभु : पूर्ण : सत्योऽद्वैत : परात्पर : । देहस्थोपिनदेहस्थोज्ञात्वैवंमुक्तिभाग्भवेत् बालक्रीडनवत्सर्वंरूपनामादिकल्पनम् । विहायब्रह्मनिष्ठोय: स मुक्तोनात्रसंशयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रेकुलावधूतवर्णनेचतुर्दशोल्लास: ॥ मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त : ॥

मुक्तकञ्चुक : । पुं० निर्मुक्ते । अचिरत्यक्तनिर्मोकेसर्पे ॥ मुक्त : कञ्चुकोयेन ॥

मुक्तचक्षु : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० मुक्तनेत्रे ॥

मुक्तबन्धन : । त्रि० त्यक्ताभिमाने ॥ त्यक्तपाशे ॥ मुक्तंबन्धनंयेनयस्य वा ॥

मुक्तरसा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ त्रि० त्यक्तरसे ॥

मुक्तसङ्ग : । त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ ॥

मुक्तस्वाप : । त्रि० त्यक्तनिद्रे ॥

मुक्ता । स्त्री० मौक्तिके । इन्दुरत्ने । शौक्तिके । मोती० इ० भा० प्र० रत्ने ॥ मुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त: ॥ व्यपगतपापायां ॥ पुंश्चल्याम् ॥

मुक्ताकलाप : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्तागारम् । न० शुक्त्याम् ॥ मुक्तायाअगारम् ॥

मुक्तागारा । स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ मुक्तंत्यक्तमगारंययासा ॥

मुक्तापुष्प: । पुं० कुन्दवृक्षे ॥ मुक्तेवपुष्पाण्यस्य ॥

मुक्ताप्रसू : । स्त्री० शुक्तौ ॥ मुक्तायाःप्रसू : ॥

मुक्ताप्रालम्ब : । पुं० मुक्ताहारे ॥

मुक्ताफलम् । न० घनसारे । कर्पूरे ॥ लवलीफले । मौक्तिके ॥ गजेन्द्रजीमूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि । मुक्ताफलानिप्रथितानिलोकेतेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि ॥ विशेषोन्यत्रगरुडपुराणादौद्रष्टव्य : । अथवाराह्युक्तंलक्षणादिकंयथा। द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि । मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुचशुक्तिजंभवति ॥ सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवा : । कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकइत्याकरास्त्वष्टौ ॥ बहुसंस्थाना : स्निग्धाहंसाभा : सिंहलाकरा : स्थूला : । ईषत्ताम्रा : श्वेतास्तमोवियुक्ताश्चताम्राख्या : ॥ कृष्णा : श्वेता : पीता : सशर्करा : पारलौकिकाविषमा : । नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्रा : ॥ ज्योतिष्मन्त : शुभ्रागुरवोऽतिमहागुणाश्चपारशवा :

लघु अर्करदधिनिभं हृद्दृहिसंस्थान
मपि हैमम् । विषमं कृष्णांशं तल्लघु
कौवेरं प्रमाणतेजोवत् ॥ निम्बफल
त्रिपुटधान्यकचूर्णाः स्युः पाण्ड्यावा
टभवाः ॥ ६ ॥ एतेषां विशेषमाह ।
अतसीकुसुमश्यामं वैष्णवमैन्द्रं शशाङ्क
संकाशम् । हरितालनिभं वारुणम
सितं यमदैवतं भवति ॥ परिणतदा
डिमगुटिकागुञ्जाताम्रञ्च वायुदैवत्य
म् । निर्धूमानलकमलप्रभञ्च विज्ञे
यमाग्नेयम् ॥ ८ ॥ एतेषां मूल्यपरि
ज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयधृतस्यै
कस्य शताहता त्रिपञ्चाशत् । कार्षा
पणा निगदिता मूल्यं तेजोगुणयुतस्य
॥ माषकदलहान्या तोलाविंशतिं
तिस्रयोदश च । अष्टौ शतानि त्रिशतञ्च
ं त्रिपञ्चाशता सहितम् ॥ पञ्चत्रिंश
च्छतमिति०चत्वारः कृष्णलानवति
मूल्याः । सार्धा तिस्रो गुञ्जाः सप्त
ति मूल्या हतरूपम् ॥ गुञ्जात्रयस्य मू
ल्यं पञ्चाशद्रूपका गुणयुतस्य । रूपक
पञ्चविंशत् त्रयस्य गुञ्जार्धहीनस्य ॥ १२
अन्यत् मूल्यपरिज्ञानमाह । पलदश
भागो धरणं तद्यदि मुक्तास्त्रयोदश सद्रू
पाः । त्रिशती सपञ्चविंशा रूपकस
ङ्ख्याकृतं मूल्यम् ॥ षोडशकस्य द्वि
शती विंशतिरूपश्च सप्तति : सश
ता ॥ यः पञ्चविंशतिधृतस्तस्य शतं
विंशता सहितम् ॥ विंशतिसप्त

तिमूल्यं चत्वारिंशच्छताङ्गं मूल्यञ्च
। षष्टिः पञ्चोना वा धरणं पञ्चाष्ट
कं मूल्यम् ॥ मुक्ताशीत्या त्रिंशच्छत
स्य सा पञ्चरूपकाभ्यां हीना । द्विचत्वा
रिंशत्पञ्चशता द्वादश षट् पञ्चकं त्रितय
म् ॥ १६ ॥ अथ त्रयोदशाद्यानां ध
रणानां संज्ञार्थमाह । पिक्का०पि
च्चार्घाऽर्धखसिक्था त्रयोदशाद्याना
म् । संज्ञाः परतो निगराश्चूर्णा
श्चाशीतिपूर्वेषाम् ॥ १७ ॥ एता
श्चाकरस्थाने व्यवहारार्थमुपयुज्यन्ते
॥ अथ तरेषां मूल्यपरिज्ञानार्थमाह
। एतद्गुणयुक्तानां धरणधृतानां प्रकी
र्तितं मूल्यम् । परिकल्प्यमन्तरा
ले हीनगुणानां क्षयः कार्यः ॥
कृष्णाश्वेतकपीतकताम्राणामीषद
पि च विषमाणाम् । त्र्यंशोनं विषम
पीतयोश्च षट् भागदलहीनम् ॥१८
॥ गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरा
वतकुलजानां पुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदि
वसेषु । ये चोत्तरायणभवा ग्रहणे कें
न्द्वोश्च भद्रभाः ॥ तेषां किल जा
यन्ते मुक्ताः कुम्भेषु सरदकोशेषु ।
बहवो बृहत्प्रमाणा बहुसंस्थानाः
प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्यो न
च वेधोऽतीवताः प्रभायुक्ताः ।
सुतविजयारोग्यकरा महापवित्रा
धृता राज्ञाम् ॥ २ ॥ अथ वाराहमि
हिरजयोर्लक्षणम् । दंष्ट्रामूले शशि

कान्तिसप्रभं बहुगुणञ्च धारयेत् । तिमिजं मत्स्याक्षिनिभं हन्त्युपविष्टं विजयदञ्च ॥ २३ ॥ मेघसम्भूतस्य मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्षोपलवज्जातं वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम् । ह्रियते किल खाद्दिव्यैस्तडित्प्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपिच । तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा ये च पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धा नीलद्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते ॥ शस्ते ऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने स्थिते यदि च । वर्षति देवोऽकस्मात् तज्ज्ञेयं नागसम्भूतम् ॥ अपहरति विषमलक्ष्मीं क्षपयति शत्रून् यशो विकाशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृतमकृतार्घं विजयदञ्च ॥ २७ ॥ वेणुजं कीशवल्लणञ्चमाह । कर्पूरस्फटिकनिभं चिपिटं विषमञ्च वैणवं ज्ञेयम् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजिष्णु रुचिरञ्च ॥ २८ ॥ एतेषां परिभाषामाह मार्घमाह । शुक्तिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्रकान्यवेध्यानि । अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शास्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ ॥ एतेषां प्रशंसामाह । एतानि सर्वाणि महागुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि । रुक्शोकहन्तृणि च पार्थिवानां मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्तारचितानामाभरणानां संज्ञाह । सुरभूषणं लतानां सहस्रमष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दो नाम्ना विजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्टयुतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता । अष्टाष्टकोऽर्द्धहारो रश्मिकलापश्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्त्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः । षोडशभिर्माणवकौ द्वादशभिश्चार्द्धमाणवकः ॥ मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् सप्तविंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति ॥ अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुवर्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यगतो विज्ञेयं चाटुकाकारमिति ॥ एकावली नाम यथेष्टसंख्या हस्तप्रमाणा मणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भिरुक्ता ॥ ३६ ॥ इति गारुडे वासंहितायां ७८ अध्यायः ॥ बोपदेवकृते ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि० क्षिप्ताक्षिप्तः ॥ अस्त्रयोगोऽस्त्रं शस्त्रं प्रायोऽवन्त्यत ॥

मुक्तामोदकः । पुं० मोतीचूर० मोतीलाडु इति ख्याते ॥ मुद्गानांधूमसीं सम्यग्घोलयेन्निर्मलाम्बुना । कटाहस्थघृतस्योर्द्ध्वं झर्झरं स्थापयेत्ततः ॥ धूमसीं तु द्रवीभूतां प्रक्षिपेत् झर्झरोपरि । पतन्ति बिन्दवस्तस्मात् तान् पक्वांस्तान् समुद्धरेत् । सि

तापाकेनसंयैाज्यकुर्यात्मुक्तातुमो-दकान् । लघुर्याहीत्रिदोषघ्नः स्वादुः शीतोरुचिप्रदः चक्षुष्यो ज्वरहृद्बल्यस्तर्पणो मुद्गमोदकः॥

मुक्तालता । स्त्री॰ मुक्ताहारे ।

मुक्तावली ।। स्त्री॰ मुक्तामालायाम् मुक्तानामावलीदीर्घा उक्तिः ।।

मुक्तास्फोटः । पुं॰ शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायांशुक्तौ ।। मुक्ताः स्फुटन्त्यस्मात् स्फुट॰ । हलश्चेतिघञ् ।।

मुक्तास्फोटा । स्त्री॰ शुक्तौ ।।

मुक्तिः । स्त्री॰ कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । श्रेयसि । अमृते । मोक्षे । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायांसंसिद्धौ ॥ मुक्तौतमोतिरेकेणनान्तरायोन्यदुच्यते । यतोतोऽज्ञानविध्वस्तौमुक्तः सन्नेवमुच्यते ॥ साचपुण्यैर्विनानलभ्यतेइत्याहुराचार्याः यथा । जन्तूनांनरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं ततोविप्रतातस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरताविद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनंस्वनुभवोब्रह्मात्मनासंस्थितिर्मुक्तिर्नोशतकोटिजन्मसुकृतैः पुण्यैर्विनालभ्यतेइति ॥ मोचनम् । मुच्लृमोक्षणे । भावेस्त्रियांक्तिन् ॥ मुक्तिः पञ्चविधेति पौराणिकाः । यथा सालोक्यंचापिसारूप्यंसार्ष्टिसायुज्यमेवच । कैवल्यंचेतितांविद्धिमुक्तिराघवपञ्चधा ॥ अपिच । सार्ष्टिसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्त्वमप्युत । दीयमानं नगृह्णन्तिविनामत्सेवनंजनाः ॥ इतिभागवताः ॥ मुक्तिस्तुद्विविधासाध्विस्मृत्यन्तसर्वसम्मता । निर्वाणपददात्रीचहरिभक्तिप्रदानृणाम् ॥ हरिभक्तिस्वरूपाञ्चमुक्तिंवाञ्छन्तिवैष्णवाः । अन्येनिर्वाणरूपाञ्चमुक्तिमिच्छन्तिसाधवः । इ॰ब्र॰वै॰पुं॰ ॥ आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरितिनैयायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकदर्शनात्मुक्तिरितिसांख्याः ॥ प्रकृतावुपरतायांपुरुषस्वरूपेणावस्थानंमुक्तिरितिसांख्यसिद्धान्तः ॥

मुक्तिदः । त्रि॰ कैवल्यप्रदे ।

मुक्तिदा । स्त्री॰ गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि॰ मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृतेदैविकंकर्मसन्न्यसनंविना कुर्वन्कल्पशतंकर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं॰ काश्यांविश्वेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमिषमात्रंस्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्ति येदक्षिणमण्डपेच । अनन्यभावाश्च पिगाढमामसानतेपुनर्गर्भदशामुपयान्ति ॥

मुक्तिमुक्तः । पुं॰गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लके । सिलारस॰लोबा

म०इ०भा० प्र० ॥

मुक्तियुक्ति: । स्त्री० मुक्तिबोधनप्रकारे ॥

मुख: । पुं० ऋषौ । सक्तुचे । बङ्गल०इ०भा० ॥

मुखम् । न० शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । आस्ये । वदने । तुण्डे । आनने । लपने ॥ तत्स्वरूपंयथा । ओष्ठौचदन्तमूलानिदन्ताजिह्वाचतालु च । गलोगलादिसकलंसप्ताङ्गंमुखमुच्यते ॥ कचयस्तुललाटादिचिबुकान्तसमुदायेप्रयुञ्जते ॥ निर्गमे । नि:सरणे । गृहस्यनिर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि । प्रारम्भे ॥ उपाये ॥ नाटकादे: सन्धिविशेषे ॥ शब्दे । त्रि०श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुअवदारणे । डित्खनेर्मुट्चोदात्तइत्यच्०आदेर्मुडागम: ।

मुखकमलम् । न० वदनारविन्दे । मखंकमलमिव ।उपमितसमास: ॥

मुखगन्ध: । पुं० मुखामोदे ॥

मुखगन्धक: । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री० हुलहुल्याम् । मङ्गलकर्मणिस्त्रीणांमुखध्वनिविशेषे । उलूली । हुलु०इ०गौ०भा० ॥

मुखचपला । स्त्री० आर्याप्रभेदे । आर्याद्दलंसमस्तंभजेत् लक्ष्मचपलागतंयस्या: । शेषेपूर्वंजलक्ष्माम् खचपलासोदितामुनिना ॥ यथा । नन्दसुतवक्त्रस्वच्छंनतेप्रिमगच्छतवेव । यत्रभवतितेराग: कापिक्रमादेतिमुखचपला ॥

मुखचीरी । स्त्री० रसनायाम् । जिह्वायां ।

मुखतोय: । त्रि० मुखतोजाताद्दौ ॥ आद्यादित्वात्तसौ०मुखपार्श्वतसीर्लोपश्चेतिष्ठ: ॥

मुखदूषण: । पुं० पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न० आस्यप्रक्षालने ॥ पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीनवपल्लवे: । पञ्चपल्लव: श्रेष्ठ: कषायो मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

मुखनिरीक्षक: । पुं० अलसे ॥

मुखपूरणम् । न० गण्डूषे ॥

मुखप्रिय: । पुं० ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न० ताम्बूले ॥

मुखमण्डनक: । पुं० तिलकवृक्षे । त्रि० आस्यभूषणे ॥

मुखामोद: । पुं० शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न०कविकायाम् । खलीने ॥

मुखयोनि: । पुं० आसेक्ये ॥

मुखर: । त्रि० दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितंमुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यश्चपसङ्ख्यानम् । मुखशब्दोचवच

ययावचनपर : ॥ निरन्तरभाषिणि ॥ मुखं वामस्यास्ति । पूर्ववद्रः ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरस्तृणकलकपिं चइति ॥ पुं॰ काके ॥ शङ्खे ।

मुखरता । स्त्री॰ वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री॰ वचने ॥

मुखरित : । त्रि॰ कीर्त्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं॰ वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणांनिदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्यगदान्कुर्युः क्रुद्धादोषाकफोत्तरा : तेषांसङ्ख्यायथा । स्युरष्टावोष्ठयोर्दन्तमूलेतुदशषट् तथा । दन्तेष्वष्टौरसज्ञायांपञ्चस्युर्नवतालुनि । कण्ठे त्वष्टादशप्रोक्तास्त्रय : सर्वसरा : स्मृता : । एवं मुखामया : सर्वे सप्तषष्टिर्मतावुधै : ॥ तक्कुन्नीयकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनांक्षारोहिङ्गुलमागरम् । शुष्कंचतुर्गुणं दद्यात्तेनमेतं विपाचयेत् ॥ बाधिर्यकर्णशूलस्रपूयस्रावश्चकर्णयो : । पूरणादस्यतैलस्यक्रमय : कर्णयो : क्षिपा : ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति प्रमाह्कृतमीश्वर प्रारते यन्निदं ।

श्चंमुखदन्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गल : । पुं॰ शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखं लाङ्गलं यस्य ॥

मुखवल्लभ : । पुं॰ दाडिमवृक्षे ॥ त्रि॰ मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न॰ वक्त्रनालवाद्ये । वांकइति गौ॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य॰मुखेनचवाद्ये ॥

मुखवास : । पुं॰ गन्धद्रव्ये ॥

मुखवासन : । पुं॰ मुखसुगन्धकारकद्रव्ये । आमोदिनि ॥ मुखंवासयति । वस॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री॰ अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री॰ तैलपायिकायाम् ।

मुखशफ : । पुं॰ दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री॰ वक्त्रशोधने ॥ यथा । अभावेदन्तकाष्ठानांप्रतिषिद्धदिनेतथा । अपांद्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं॰ कटुरसे ॥ न॰ त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री॰ जम्बीरे ॥

मुखशील : । त्रि॰ दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ मुखात्सम्भवोऽस्य ॥

मुखसिद्ध : । पुं० मुखकर्म्मणिसिद्धे
पूव ॥ यथोक्तं रैवतोत्तरे । स्त्राध
रोष्ठसितर्फ नवलाभिरामफूत्कारवा
युपदमुन्नतकम्बरायम् । नीत्वोप
कुञ्चितमुखेनवलीढसाम्यमपूर्व चतु
र्ष्कसमयेमुखसिद्धिमाहुरिति ॥
मुखसुरम् । न० ताम्बूलम् । स्मरा
सवे । ताडी ० दू० प्रसिद्धमद्ये ॥
गण्डूषमद्ये ॥ मुखस्यसुरा । विभा
षासेनासुरेतिक्लीवता ॥
मुखस्राव : । पुं० लालायाम् । ला
ल० दू० भा० ॥
मुखाग्नि : । पुं० दावाग्नौ ॥
मुखामय : । पुं० मुखरोगे ॥
मुखार्जक : । पुं० बर्ब्बरे । श्वेतम
र्षासे ॥
मुखास्त्र : । पुं० कर्कटे ॥
मुखाल्का । स्त्री० दावाग्नौ । भूतस
ङ्घायाम्
मुख्य : । पुं० आद्यविधौ । शास्त्रोक्त
प्रथमकल्पे ॥ यथा व्रीहिभिर्य
जेत । श्रुतिमात्रे यथाश्रुततादर्थ्यं
मवसीयते । तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते ।
त्रि० श्रेष्ठे । वरे ॥ प्रधाने ॥ मुख
मिव । शाखादित्वाद्य : ॥ मुखे
त्पन्ने ॥ मुखेभव : । दिगादित्वा
द्यत् ॥
मुख्यक्रम : पुं० प्रमाणविशेषे । प्रधान-
क्रमेणयोङ्गानांक्रम : समुख्यक्रम:

येनहिक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेने
वक्रमेण० तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते ०
तदासर्वेषामङ्गानांस्वै : स्वै : प्रधा-
नैस्तुल्य व्यवधानंभवति । व्युत्क्र-
मेणानुष्ठानेकेषाञ्चिदङ्गानांस्वै : प्र-
धानैरत्यन्तमव्यवधानम् ० केषाञ्चि-
दत्यन्तं व्यवधानंस्यात् । तच्चायुक्त-
म् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधा
पत्ते : । अत : प्रधानक्रमोप्यङ्ग-
क्रमेहेतु : । अतएवप्रयाजशेषेणाघा
रावाग्नेयहविषोभिघारणम् ० पश्चा
दैन्द्रस्यदध्न : । आग्नेयैन्द्रयागयो
पौर्वापर्यात् । एवञ्चद्वयोर्द्वयोरभि
घारणयो : स्वस्वप्रधानेनतुल्यमेका
न्तरितंव्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभि
घारणे चाग्नेयहविरभिघारणाग्ने-
ययागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐ-
न्द्रदध्यभिघारणैन्द्रयागयोर्द्व्यन्त-
रितं व्यवधानं ० तच्चायुक्तमित्युक्तमे
व । सचमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दु-
र्बल : । मुख्यक्रमोहिप्रमाणान्तर-
सापेक्षप्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्ष-
तयाविलम्बितप्रतिपत्तिक : । पा-
ठक्रमस्तुनिरपेक्षत्वाऽध्यायपाठक्रम
मात्रसापेक्षतयाऽतएवबलवान् ।
प्रवृत्तिक्रमाच्चबलवान् । प्रवृत्तिक्रमे
हिबहूनामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षा
त् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ।
मुद्गसर्ग : । पुं० व्यावरसृष्टौ ॥ मु-

स्यसर्गस्तुर्यस्तुमुख्यास्तेस्थावरा : स्मृताइ॰वराहपुराणात् ॥
मुख्यार्थ : । पुं॰ शब्दश्रवणमात्राद्ग-म्यर्थे यथा । श्रुतिमात्रेणयत्रा-स्यतादर्थ्यमवसीयते । त मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्र तिपाद्यार्थे ॥
मुगूह : । पुं॰ दात्यूहपक्षिणि ॥
मुग्ध : । पुं॰ भिक्षुकविशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणाञ्चसमर्थोऽविक लेन्द्रिय : । सुप्तवद्वर्त्ततेनित्यं भिक्षु र्मुग्ध : सउच्यते ॥ त्रि॰रम्ये । सु न्दरे मूढे विवेकविकले विप र्यस्त श्रुत्यर्थपरिशीलनविधुरे नवे
मुग्धा । स्त्री॰ नायिकाप्रभेदे उदय द्यौवनामुग्धालज्जाविदितमन्मथा । इ॰लक्षणम्
मुचिर : । त्रि॰दातरि ॥ मुच्यते । मु-च्लृ॰ । इषिमदिमुदीत्यादिनाकि रच् ॥ पुं॰ धर्मे ॥ वायौ ॥ देवे ॥
मुचकुन्द : । पुं॰ मान्धातृनृपतेः पु त्र ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । क्षत्रवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकन्द-फूल॰इ॰भा॰ । मुचुकुन्द : शिर : पीडापित्तास्रविषनाशन : ॥
मुचटी । स्त्री॰ मुकुट्याम् ॥ मुष्टौ । मुट्ठीइ॰भाषा ॥
मुष्कक : । पुं॰ मुष्कवृक्षे ॥

मुञ्ज : । पुं॰ तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । वाणे । स्थूलदर्भे । मूंज॰इ॰भा॰ ॥ मुञ्जद्वयन्तुमधुरंतुवरंशिशिरंतथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोग जित् । दोषत्रयहरंवृष्यंमेखलासूप युज्यते ॥ मुञ्जद्वयम्॰मुञ्जभद्रमुञ्जौ ॥
मुञ्जकेशी । पुं॰ विष्णौ ॥
मुञ्जरम् । न॰ शालूके ॥
मुञ्जातक : । पुं॰ मुञ्जे ॥ पुष्पशाकप्रभेदे ॥
मुञ्जावट : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥ यत्रमहादेवस्तिष्ठति ॥ तीर्थान्तरे ॥
मुण्ड : । पुं॰ दैत्यविशेषे राहुग्रहे ॥ मुण्डितसमस्तशिर : केशेब्रह्मचा-रिविशेषे ॥ सशिखकेशश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं॰न॰मूर्द्धनि न॰बोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि॰मुण्डिते ॥ मुण्डाते । मुण्डिखण्डने । घञ् ॥
मुण्डक : । पुं॰ नापिते ॥ न॰मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे ।
मुण्डचणक : । पुं॰ कलाये ॥
मुण्डनम् । न॰ वपने । परिवापने । चौरे । केशच्छेदने ॥ मुण्डनंचोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंविधि : । व र्जयित्वागयांगङ्गांविशालांविरजां तथा ॥ मुडि॰ । ल्युट् ॥
मुण्डफल : पुं॰ नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाकाराणिफलानियस्यस: । मुण्डं फलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न० मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समग्रं विदहेन्मुण्डमग्निनास्थूलरेतिना । प्रक्षाल्यतप्तपानीये लोमान्यपिच घर्षयेत् ॥ खण्डयित्वापचेत्तैले घृते वोपस्करान्विते ॥ मुण्डामिषं वातहरं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पश्चोर्यस्यहियन्मुण्डं तन्मांसं कगुणावहम् ॥

मुण्डशालि: । पुं० शालिप्रभेदे । मुण्डनकी । त्रि: शूके ॥

मुण्डा । स्त्री० मुण्डीरिकायाम् ॥ मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री० महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् । न० लौहे ॥

मुण्डितम् । न० लौहे ॥ त्रि० परिवापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डास्यास्य । मुडि० । क्त: ॥

मुण्डितिका । स्त्री० मुण्डीर्याम् । कदम्बपुष्पायाम् ॥

मुण्डी । पुं० नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डमिश्रे तिणिच् । यत्वादित्वाणिनि: ॥ मृत्तहीनेक्षगविशेषे ॥ योक्षग: मृत्तहीन: स्यात्समुण्डीतिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुश्वरकासासक्षयश्वासामयोहिम: ॥

मुण्डिनिका । स्त्री० श्रावण्याम् । मुण्डीर्याम् ॥

मुण्डी । स्त्री० मुण्डायाम् । गोरक्षमुण्डीतिख्यातौषधौ ॥ मुण्डीतिक्ताकटु: पाकेवीर्योष्णामधुरालघु: । मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्यर्त्तिपाण्डुनुत् ॥ श्लीपदारुच्यपस्माराप्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षिभि: ॥

मुण्डीरिका । स्त्री० मुण्डायाम् ॥

मुत्, -द् । स्त्री० हर्षे ॥ मोदनम् । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥

मुदा । स्त्री० हर्षे । सुखे ॥

मुदित: । पुं० समस्यांश्लिष्टे ॥ त्रि० आनन्दिते । हर्षिते । विहारादिभि: सन्तुष्टे । मुद० । क्त: । उदुपधादिति० वाक्तित् ॥ न० आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायिकयानायकस्ययामपार्श्वेउषित्वावामपादंतस्योरुद्वयमध्येस्थापयित्वोभौमिलित्वायदवस्थानमितिकामशास्त्रं ॥

मुदिता । स्त्री० हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मुदितांभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानुमोदनेनहर्षं कुर्यात् । न तु विद्वेषमन्वीयेयाम् ॥

मुदिर: । पुं० मेघे । वारिवाहे ॥ मोदस्तेनेन । मुद० । इषिमदिमुदो-

तिकिरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्ग : । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । इत्यानन्दे ॥ मुद्गोरूक्षोलघुर्ग्राही कफपित्तहरोहिम : । स्वादुरल्पानिलोनेत्र्योज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गो महामुद्गोहरित : पीतकस्तथा । श्वेतोरक्तस्तेषान्तुपूर्वं : पूर्वोलघु : स्मृत : ॥ सुश्रुतेनपुन : प्रोक्तोहरित : प्रवरोगुणै : । चरकादिभिरप्युक्तएषएवगुणाधिक : ॥ मुद्गस्यफलंमुद्ग : । बिल्वादिभ्योण् । तस्यफलपाकेतिलुपियुक्तवद्भाव : ॥ यद्वा । मोदयति । मुद॰ । मुदिग्रोर्गग्गाविति गक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्प्यपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वादुश्चक्रपाला । चक्षुष्याक्षतशोथघ्नीग्राहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् ॥ मुद्ग : पर्णमस्या : । मुद्गशब्देनमुद्गपर्णसदृशंलक्ष्यते । पाककर्णेतिङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदक : । पुं॰ मुद्गमोदके ॥

मुद्गर : । पुं॰ लोष्टादिभेदने ॥ कर्मारद्रव्ये ॥ मोगरा॰इ॰भा॰प्र॰पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपर्णे । अ-

तिगन्धे । जनेष्टे । स्वनामख्यातप्रसिद्धे॰ अस्त्रविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके ॥ न॰ मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गृनिगरणे । अच् । मुद्गोगर : ॥

मुद्गरक : । पुं॰ कर्मारद्रव्ये । कमरख इतिभाषा ॥

मुद्गल : । पुं॰ गोत्रकारकेमुनिविशेषे ॥ हर्यश्वराजपुत्रे ॥ न॰ रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटक : पुं॰ । मूंगवरा॰इतिलोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रे मज्जितालघवोहिमा : । संस्कारजप्रभावेणत्रिदोषशमनाहिता : ॥

मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिकास्तद्वद्रचितासाधितास्तथा । पथ्यारुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणा : स्मृता : ॥ तद्वत् ॰माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवट : । पुं॰वटकविशेषे । अदेवरा॰इ॰भा॰ ॥ आदावडा॰इ॰गौ॰भा॰ ॥ मुद्गपिष्ट्याविरचितान् वटकांस्तैलपाचितान् । हस्तेनचूर्णयेत्सम्यक्तस्मिंश्चूर्णेविनिक्षिपेत् । भृष्टहिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मंमरिचंजीरकंतथा । निम्बूरसयवानीभ्यांयुक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टींपचेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्येपूरणंक्षिपेत् ॥ तैलेतान्गोलकान्पक्वाक्वाथितायांनिमज्जयेत् । गोल-

का : पाचकैः प्रोक्तास्तेस्वाद्र्ककव टाश्चपि ॥ मुद्राद्र्ककवटास्त्वाचा लघवोवलकारका : । दीपना स्तर्पणापथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजि ता : ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छा प० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोद- तेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्ग- तलिपिविशेषे । छापाअचरइति- भा०प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे मुद्रालिपि : शिल्पलिपिर्लिपिर्ले- खनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भू- तालिपय : पञ्चधास्मृता : ॥ एता भिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदाहरे ति ॥ मुण्डमालातन्त्रे पियथा । लेखन्यालिखितंविप्रैर्मुद्राभिरङ्कित ञ्चयत् । शिल्पादिनिर्मितंयच्चपा- ठ्यंधार्यञ्चसर्वदा ॥ इ० ॥ लोकप्र सिद्धा । स्वर्णरौप्यमुद्रकयो : ॥ पु राणाद्युक्ता । शरीरेधारणीयेभगव- तश्चायुधादिचिह्ने ॥ कृष्णायुधाङ्कि तंदेहंगोपीचन्दनमृत्स्नया । प्रया- गादिषुतीर्थेषुसगत्त्वाकिंकरिष्य- ति ॥ यदायस्यप्रपश्येतदेहंशङ्खा दिचिह्नितं । तदातदाजगत्स्वामी- तुष्टोहरतिपातकम् ॥ भवतियस्यदे- हेतुमहीराचंदिनेदिने । शङ्खच क्रगदापद्मंलिखितंसोऽच्युत : स्व यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मा नंकलौयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमे रुतुल्यानितस्यवै ॥ शङ्खादिना- ङ्कितोभूत्वाश्राद्धंय : कुरुतेद्विज : । विधिहीनन्तुसम्पूर्णं पितृणाञ्चगया- समम् । यथाग्निर्दहतिकक्षंवायुनाप्रे रितोभृशम् । तथादहन्तिपापानि दृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै ॥ देवताप्रीति जनिकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मो- दनात्सर्व्वदेवानांद्रावणात्पापस- न्ततेः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्याता- सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कित: । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपि : । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्ग तलिपिविशेषे । छापेकाअचर० इतिभाषा ॥

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्म्मि- तमुद्रायाम् ॥

मुद्रित : । त्रि० अप्रफुल्ले । सङ्कुचि ते । निद्राणे । मीलिते । मुंदा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते ॥

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति । मुह वैचित्ये । काप्रत्यय : । पृषोदरा दित्वात्हस्यध : ॥

मुनि : । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सन्न्या

सिनि। परमार्थतत्त्वस्यमननान्मु निरितिशास्त्रकर्तांव्युत्पत्तेर्नेतरो जनः शास्त्रविदपितत्त्वज्ञानाभावात्। सदामननशीलेजीवन्मुक्तामुनिः सहि। स्थितप्रज्ञादिभिः शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषुवर्ण्यते ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषुविगतस्पृहः। वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्मुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः। स्वलक्षणन्तुयोवेदसमुनिः श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते। मन ज्ञाने। मनेरुच्चतीन्० उपधाया उत्त्वञ्च। किदित्यनुवर्त्तनान्नगुणः ॥ वङ्गसेने। अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति। पियाले किंशुके ॥ दमनकवृक्षे ॥ सप्ताङ्के ॥

मुनिखर्ज्जूरिका। स्त्री० खर्जूरीप्रभेदे ॥

मुनिच्छदः। पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरुः। पुं वकवृक्षे ॥

मुनिद्रुमः। पुं० वकपुष्पे। वङ्गसेने। अगस्तिया० इ० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञकोद्रुमः। शाकपार्थिवादिः ॥

मुनिनिर्म्मितः। पुं० डिण्डिशे। डिंडसी० टिंडा० इ० प्र० फलशाके ॥ मुनिनानिर्मितः ॥

मुनिपिप्पलम्। न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्रः। पुं० दमनकद्रुमे ॥ ऋटषिसुते ॥

मुनिपुत्रकः। पुं० भद्रनामनि। खञ्जने ॥

मुनिपुष्पः। पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे।

मुनिपूगः। पुं० रामपूगे। कामीने ॥

मुनिभेषजम्। न० आगस्त्यहरीतक्याम्। अगस्तिपथ्यायाम्। लङ्घने ॥

मुनिव्रतः। त्रि० उपशान्ते। मुनीनांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रतः। पुं० सुव्रताख्येबुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम्। न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्रः। पुं० श्रीघने। बुद्धे। जिने ॥ मुनिष्विन्द्रः श्रेष्ठः ॥

मुन्यन्नम्। न० नीवारादौ ॥ मुनेर्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षुः। पुं० यतौ। संसारग्रन्थिभेदनैकृतप्रयत्ने। साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा। काव्यनाटकतर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम्। विजिगीषुर्यथातद्वन्मुमुक्षुः स्वंविचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता। स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथंस्यान्मेकथाविधे। इतियासुदृढाबुद्धिर्

त्व्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भावः तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न० मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यञ्चमुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्यतुविद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा० तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावेत्वः ॥

मुमुचानः । पुं० मेघे ।

मुमुषिषुः । त्रि० चौरे ।

मुमूर्षुः । त्रि० आसन्नमृत्यौ । मर्तुमिच्छौ । सन्नन्तान्मृङः सनाशंसभिक्षउः ॥

मुरः पुं० दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्कः ॥ न० वेष्टने ॥

मुरजः । पुं० मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मुर० । तुदादिः । घञर्थेकविधानमितिकः । मुरंवेष्टनंजातमस्य ॥

मुरजफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मुरजसदृशानिफलानियस्य सः ॥

मुरजबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्डः । पुं० लम्पाकदेशे ॥ तद्देशस्थे तुमुरण्डाः ॥

मुरन्दला । स्त्री० मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दनः । पुं० विष्णौ ॥

मुररिपुः । पुं० विष्णौ । मुरस्यरिपुः ॥

मुरला । स्त्री० मुरन्दलायांसरिति ॥

मुरली । स्त्री० वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधरः । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मुरहा । पुं० केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री० स्वनामाप्रसिद्धगन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी । मुरति । मुर० । इगुपधत्वात्कः टाप् ।

मुरारिः । पुं० श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरिः । मुरः क्लेशेचसन्तापेकर्मभोगेचकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषां मुरारिस्तेनकीर्त्तितः ॥

मुरुः । पुं० लोहविशेषे ॥

मुर्मिणी । स्त्री० अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्मुरः । पुं० तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ॥

मुलतानः । पुं० देशविशेषे ॥ करतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे । मुलतानदेशोदेवेशिमक्षाम्लेच्छपरायणः ॥

मुशटी । स्त्री० सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशलः । पुं० न० मुसले । मुश्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्ततोवृषादित्वात्कलः ॥

मुशलिका । स्त्री० पन्नगाम् ॥ इतिहलायुधः ॥

मुषली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥
मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषखण्डने । मुषखण्डने० इतिधातोर्दन्त्यान्तो षमूर्द्धन्यान्त षवबोपदेवाचे यादिभि : पठितत्त्वात्कल : ॥
मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥
मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते ॥ मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : ॥ नमुषितांस्त्रियंप्रचक्षते । अथमुषितेवमुषिताचौरैर्हृतवस्त्रेव० नग्नेत्यर्थ इतिव्याख्येयम् ॥
मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । स्त्रभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते ॥ मोचकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कश्चस्तुद्विविध : श्वेतकृष्णप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥
मुष्कक : । पुं० घण्टापाटलौ । गोलीठे । मुष्के । भाटले । मोखे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्णा : कफवातहृत् । विषमेहगुल्मकण्डूवस्तिरुक्कृमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुषे : ककन्तात्० स्वार्थे कन् ॥
मुष्कर: । पुं० समुष्के । प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोण्ड : । सोस्यास्ति । ऊषसुषीतिर : ॥
मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥
मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषेक्त : ॥
मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुट्ठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । घासमुष्टिंपरगवेसाद्यं दद्याच्चय : सदा । अकृत्वाखयमाहारं स्वर्गलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुडवाष्टभागे । छटांक० इ०भा० ॥ मोषणे । सङ्गोपने । मुष्यतेनया । मुष० । स्त्रियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रहारविशेषे । मुक्की इतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्त्तस्य तिलादीनांमुष्टिग्रहणे चौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्त्तैर्नान्यथा विप्रविधिविद्भिरितिस्थिति: ॥
मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्यमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥
मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यअन्तक : ॥
मुष्टिद्यूतम् । न० चुबके । द्यूतप्रभेदे ॥
मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । धेट् पाने । नाडीमुष्ट्यो श्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्धः । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ अहोसन्नस्यमुष्टिबन्धः ॥ मुष्टेर्बन्धः ॥ मुष्टिनाबन्धोदृढग्रहणं वा ॥

मुसलः । पुं० न० अयोग्रे । कण्डनीयदण्डे । मूसर० मूसल० इ० भा० ॥ मुस्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चेतिकलः ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनाविति ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतुविद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वेताचापरसंज्ञका । श्वेताल्पगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरा वृष्यावीर्योष्णाबृंहणीगुरुः । तिक्तारसायनीहन्तिगुदजान्यनिलंतथा ॥ आखुपर्ण्याम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुस्यति० मुसतिसंशयं वा । मुस० । वृषादिभ्यश्चित्कलः । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

मुसलीय: । त्रि० मुसल्ये ॥ मुसलायहितः । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षे छः ॥

मुसल्यः । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहितः । अपूपादित्वात्पक्षे यत् ॥

मुस्तः । पुं० न० मुस्तके । मोथा० इ० भा० ॥

मुस्तकः । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० इ० भा० ॥ मुस्तं कटुहिमंग्राहितिक्तंदीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातंमुस्तकंतत्प्रशस्यते । तत्रापिमुनिभिः प्रोक्तंवरंनागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । ण्वुल् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यतृणे ॥ मुस्तयति । मुस्त० अच् टाप् ॥

मुस्तादः । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० इ० भा० ॥

मुस्तुः । पुं० मुष्टौ ॥

मुस्लम् । न० अशुचि ॥ मुस्यति । मुस० । मुसेरक्वाकुलकात् ॥ मुसली ॥

मुहिरः । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहवैचित्त्ये । इषिमदि

मुदीत्यादिनाक्तिरच् ॥
मुहुर्भाषा । स्त्री० पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष० अच् ॥
मुहुः । अ० पौनःपुन्ये । मोहनम् । मुह० । मुहेः किच्चेत्युसिः ॥ पुनरर्थे ॥
मुहूर्त्तः । पुं० न० द्वादशक्षणात्मकेकाले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दण्डद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तंघटिकाद्वयमित्युक्तः ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौनिमेषौत्रुटिर्नाम द्वे त्रुटीतुलवः स्मृतः ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्तः काष्ठाप्रोक्ताद्दशक्षणः । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलात्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्रः श्वेतस्तथामैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगन्धर्वः कुतपस्तथा । रोहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिर्ऋतिस्तथा ॥ संवरोवरुणश्चैवभगः पञ्चदशस्मृतः ॥ इति दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रातः कालोमुहूर्त्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धंतत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हिता सर्वकर्मसु ॥ हूर्छति । हूर्छाकौटिल्ये । अस्माल्लिङ्चोर्द्ध्वंमौहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनिष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनगुणविशेषे । लक्षणयातदुपलक्षितेकाले ॥
मुहिरः । त्रि० मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह० । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥
मुह्यमानः । त्रि० अनेकानर्थप्रकाररविवेकतयाविच्छिन्नचित्ततयाचिन्तामापद्यमाने ॥
मूः । स्त्री० बन्धने ॥
मूकः । पुं० जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि० अवाचि । वर्णानुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमितिकायति । कै० । आतोनुपेतिकः ॥
मूढः । त्रि० तन्द्रिते ॥ बाले । जडे ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविपर्ययमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते ।.तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायाम्भूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह० । गत्यर्थेतिक्तः ॥ आकाशादिषुस्थलेषुकेचित्तमः प्रधानतयामूढाः मोहप्रकाशकाः विषमाः गुरवः केचिद्विशेषास्ते मूढाः कथ्यन्ते ॥
मूढग्राहः । पुं० अविवेकातिशय

मूढम् | मूत्रकृच्छ्रम्

क्रतिदुराग्रहे ॥ यासोग्रहणम् । मूढानांग्राह : ॥
मूढता । स्त्री० अकार्यपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानं चितीयानगलश्चदेहोदेहेपिचान्य : पुरुषोनिविष्ट : । ममत्वमुर्व्यां नतथा यथाऽस्मिन्देहेऽतिमात्रं वतमूढतैषेति ॥
मूढहक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥
मूढयोनि : । पुं० पश्वादौ ॥
मूढा । स्त्री० तामस्यांमनसोहत्तौ ॥
मूत : । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्त : ॥ आलानपाशे ॥
मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत०पिसाव० इ०भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमित्याहुरद्रूकांवस्तोर्या जिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुचलृ० । सिविमुच्योष्टेरू चेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणा : । गोमूत्रं कटुतीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरक्रिमि पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीत मपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रं गरं हन्तिसेवितं तद्रसायनम् । रक्तापामाहरं तीक्ष्णं सक्षारलवणं स्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणां मूत्रं प्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानां पुंसांमूत्रं हितं मतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरं मूत्रं रक्तं नीलञ्चपित्तत : । रक्तमेवभवेद्रक्ताद् धवलं कफेनिलंकफादिति ॥
मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् । कृच्छ्रे ॥ मूत्रेकृच्छ्रमत्र ॥ अथास्यचिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्या : । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थमृत्योरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथ : ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमेर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यग्रमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरज :

सूक्ष्मपिष्टंमधुनासहयोजितम्। मूत्रकृच्छ्रंनिहन्त्याशुसंलीढंदिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेनमिश्रितंक्षीरंकटूष्णंकामतःपिबेत्। मूत्रकृच्छ्रेषुसर्व्वेषुशर्करायाश्चनिश्चयः ॥ ४ ॥ धात्रीरसंचेक्षुरसंपिबेद्वाकृच्छ्रेसरक्तेमधुनाविमिश्रम्। शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रेकार्याक्रियामारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथोगोक्षुरवीजस्ययवक्षारसमन्वितः। पीतःप्रशमयत्येवकृच्छ्रंविड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाःसुपिष्टायाःकल्कंकोलसमन्वितम्। वारिणालवणीकृत्यपिबेन्मूत्ररुजापहम् ॥ कोलंबदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकंवृष्यंश्रमघ्नंतर्पणंप्रियम्। पित्तासृग्दाहशूलघ्नंमूत्रकृच्छ्रहरंपरम् ॥ ८ ॥ सपादश्राणतुलितोयवक्षारःसितायुतः। भक्षितोनाशयत्येवमूत्रकृच्छ्रंनसंशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कःपीतःकर्षमितोनरैः ॥ मस्तुनापलमात्रेणमूत्रकृच्छ्रंव्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथःसितामाक्षिकसंयुतः। नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणितथैवोष्णसमीरणम् ॥ उष्णसमीरणंउष्णवातंमूत्राघातविशेषम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

मूत्रदोषः। पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः। पुं० मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा। पिष्ट्वैवमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम्। साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम्। हरेन्मूत्रनिरोधञ्चहरेद्वैपाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतनः। पुं० गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम्। न० नाभेरधोभागे। मूत्राशये ॥

मूत्रफला। स्त्री० कर्वट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम्। न० त्रपुषे ॥ त्रि० मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला। स्त्री० कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः। पुं० प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायोमूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः। जायन्तेकुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्दात्पुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनांरूक्षाशनादीनाञ्चग्रहणम्। मूत्रविघाताद्यैःकुपितैर्दोषैरित्यन्वयः। ननुमूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयोःकोभेदः। उच्यते। मूत्रकृच्छ्रेकृच्छ्रमधिकंविबन्धोऽल्पः। मूत्राघातेतुविबन्धोबलवान्कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्यचिकित्सायथा। नलकुशकाशेक्षुवलाक्वाथंप्रातःसुशीतलंससितम्। पिबतोनश्यतिनियतंमूत्रग्रहइत्युवाचकविः ॥ कविःशुक्रः। कर्पूरर-

जसायुक्तावबद्धवर्त्तिः शनैः शनैः । मेढ्रमार्गान्तरेन्यस्तामूत्राघातंव्यपोहति ॥ धान्यगोक्षुरकः क्वाथः कल्कसिद्धं हितंघृतम् । मूत्राघाते मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषेचदारुणे ॥ धान्यगोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रे स्मरोरोगेभेषजंयत्प्रकीर्त्तितम् । मूत्राघातेषु सर्व्वेषुतत्कुर्य्याद्दोषकालवित् ॥

मूत्रातिसारः । पुं० प्रस्रावातिसरणरोगे ॥ तस्यौषधंयथा । बलामूलत्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशयइति ॥

मूत्रातीतः । पुं० मूत्ररोगविशेषे ॥ यथाहुः । चिरंधारयतोमूत्रंत्वरयानप्रवर्त्तते । मेहमानस्यमन्दंवामूत्रातीतःसउच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशयः । पुं० वस्तौ । मूत्रपुटे ॥

मूत्राशयपुटः । पुं० वस्त्याम् । मूत्रपुटे ॥

मूत्रितः । त्रि० कृतमूत्रोत्सर्गे । मीढे ॥ मूत्र्यतेस्म । मूत्र० । क्तः ॥

मूर्खः । पुं० पुरीषमे । माषे ॥ गायचीरहिते । सार्थगायचीरहिते ॥ त्रि० अज्ञे । वैधेये । बालिशे ॥ शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥ देहात्मवादिनि अधीत्यवेदशास्त्राणिसंसारेरागिणश्चये । तेभ्यः परोनमूर्खोस्तिसधर्मःश्वानशूकरैः ॥ समइतिशेषः । मानुष्यंदुर्लभंप्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच । बध्यतेयदिसंसारेकोविमुच्येतमानवः ॥ मुह्यति । मुह० । मुहःखोमूर्च ॥ मूर्खोविषप्रवासीसतिनिजविभवेसख्ययोनास्तिगेहेनानाधान्यौषधीनांसतिपितरिगृहेनार्जितायेनविद्या । भार्यांत्यक्त्वासुरूपांरतिमिहकुरुतेभर्त्तमत्यांचदास्यांवाण्यांवैराभिलाषीकुमतिजनरुचिर्व्वक्तिराजन्नसोयम् ॥ वाण्याम्० गीर्व्वाणभाषायाम् उत्कृष्टपुरुषार्थलाभेसम्भवत्यधमंकामयमानोमूर्खः ॥ मूर्खसहस्रंयोगोविषादपिसुदुर्जरः । विद्वज्जनसहस्रंयोगःसुधारससमःस्मृतः ॥ अत्रमूर्खनिन्दादेवीभागवतेद्रष्टव्या ।

मूर्खता । स्त्री० मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलाविति तल् ॥

मूर्खत्वम् । न० मूर्खतायाम् । अज्ञत्वे । मूरखपन० इ० भा० ॥ मूर्खत्वंसुलभंभजस्वकुमतेमूर्खस्यचाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजकोतिमुखरोरात्रिंदिवास्वप्नभाक् । कार्य्याकार्य्यविचारणादिरहितोमानापमानेसमोदत्त्वासर्व्वजनस्यमूर्ध्निचरणौमूर्खश्चिरंजीवतु ॥

मूर्च्छनम्। न० मूर्च्छाग्राम्॥ मूर्च्छापित्ततमः प्राया।

मूर्च्छना स्त्री० गीताङ्गविशेषे। ग्रामस्य सप्तमभागे॥ चतुर्दशविधा याम्। षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम्। तदुक्तं शाण्डिल्येन। यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णा मूर्च्छनाऽऽस्त्यु दाहृतेति॥ अन्यत्र मूर्च्छनालक्षणं यथा। क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहश्चावरोहणम्। सा मूर्च्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएताः सप्तसप्त च। ग्रामत्रयेऽपि प्रत्येकं सप्तसप्ततु मूर्च्छना०इत्येकविंशतिमूर्च्छनाभवंति।

मूर्च्छा। स्त्री० कश्मले। मोहे॥ संज्ञावहासुनाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः। तमोऽभ्युपैतिसहसासुखदुःखव्यपोहकृत्॥ सुखदुःखव्यपोहाच्चनरः पततिकाष्ठवत्। मोहोमूर्च्छेतितांप्राहुः षड्विधा साप्रकीर्त्तिता॥ मूर्च्छनम्। मूर्च्छामोहसमुच्छ्राययोः। गुरोः श्चहलइत्यः। उपधायाश्चेतिदीर्घः। टाप्॥ इन्द्रियैः सहमनस उपप्लवोमूर्च्छेतिव्याख्यातारः॥

मूर्च्छायः। पुं० मूर्च्छाधाम्॥

मूर्च्छालः। त्रि० मोहयुक्ते। मूर्च्छा। मूर्छास्यास्ति। सिध्मादिषु० क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेतिपठितात्त्वात्। प्राणिस्थादातइतिनभवति० प्राक्षुद्रङ्गादेवेतिव्याख्यानात्॥

मूर्च्छितः। त्रि० मूर्त्ते। मूर्च्छायुक्ते। मूर्छासि। विचेतने॥ सोच्छ्रये॥ मूढे॥ वृद्धे॥ मूर्च्छितस्य। मूर्च्छा०। गत्यर्थेतिक्तः॥ मूर्च्छासञ्जातास्यवा। तारकादित्वादितच्॥

मूर्त्तः। त्रि० मूर्च्छिते। मूर्च्छिते॥ कठिने॥ मूर्त्तिमति। सन्निवेशविशेषवद्द्रव्यं यस्य तन्मूर्त्तमुच्यते। चिक्यम्बुग्निवयं मूर्त्तममूर्त्तं त्वितरद्वयम्॥ मूर्च्छतिस्म। मूर्छा०। अकर्मकत्वात्क्तः। राल्लोपः। नध्याख्येतिनत्वंन॥ न्यायमते० पृथिवी० जलं० तेजः० वायुः मनश्च। एषांगुणाः रूपं० रसः० गन्धः स्पर्शः० परत्वम्० अपरत्वम्० गुरुत्वम्० स्नेहः० वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः। सङ्ख्या० परिमितिः० पृथक्त्वम्० संयोगः० विभागश्च इतिभाषापरिच्छेदः०॥

मूर्त्तवित्। त्रि० आगमिके॥ त्रिशूलधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति। तच्चतेषां कल्पनम्० भ्रान्तिमात्रम्। अस्मदादिशरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

तिकत्वात्लीलाविग्रहकल्पनञ्च० विग्रहाभावेलीलायोगादयुक्तमेव ॥
मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्यद्रव्यस्यपरिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयोयथा । सर्वंचिति : समुद्दिष्टाभवोजलमुदाहृता । रुद्रोग्निरुग्रोवायुः स्यात्भीमआकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानोमहादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्यइत्येतामूर्त्तयोष्टौप्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्हिधर्मस्यपत्नी । यथा । मूर्त्तिस्धर्मपत्नीसाकान्तिरूपामनोहरा । कान्तिरूपाशोभारूपा । परमात्माचविश्वौघोनिराधारोयथाविना ॥ शोभांविनापरात्मापिनिराधारोनिरर्थकइत्यर्थः ॥ सर्वंचशोभारूपाचलक्ष्मीर्मूर्त्तिमतीसती । श्रीरूपामूर्त्तिरूपाचमान्याधन्यातिपूजितेतिभागवते ९ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेनविलक्षणाविविधसंस्थानासुतनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छतेिवा । मूर्च्छा० । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लग्ने ॥
मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्० मूर्त्तिमती । उगित्वान्ङी

प् ॥ न० शरीरे ॥
मूर्त्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥
मूर्द्धकः । पुं० क्षत्रिये ॥
मूर्द्धकर्परी । स्त्री० जलच्छायायाम् ॥
मूर्द्धखोलम् । न० छत्रे ॥
मूर्द्धजः । पुं० केशे ॥ त्रि० मूर्द्धिजाते ॥
मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्चपिचुर्बस्तिरितिक्रमात् । मूर्द्धतैलंचतुर्धास्याद्बलवत्तद्यथोत्तरं ॥
मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छाचाः कारेः शिरोभिस्तुनृपानिस्त्रिंशिराधनी । चिपिटैस्तु पितुर्मृत्युर्गंभाव्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापापरुचिर्धनाढ्यैः परिवर्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्नुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घोधोन्तादेशोरमागमश्च ॥
मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनिभवे ॥ शरीरावयवाच्चेतियत् । येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥
मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥
मूर्द्धरसः । पुं० भक्तफेने ॥
मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥
मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्धि॰ अभिषिच्यतेऽस्मिन् । विवक्षार्थे । क्तः । राज्यदानसमये॰ मूर्द्धन्यभिषिच्यते॰ तत्प्रभवत्वात्सर्वोपि क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्त उच्यते ॥ मन्त्रिणि ॥ प्रधाने ॥ मूर्द्धन्यभिषिक्तः । वर्णसङ्करजातिविशेषे विप्रात् क्षत्रियायाम् जाते ॥

मूर्धावसिक्तः । पुं॰ ब्राह्मणात् परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ अस्यवृत्तिस्तु । हस्त्यश्वरथशिक्षा च अस्त्रधारणं तथा । मूर्धावसिक्तस्य वृत्तिः प्रोक्ता उशनसा शुभा ॥

मूर्वा । स्त्री॰ लताविशेषे । देव्याम् । मधुरसायाम् । मोरटायाम् । सुरङ्गा॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । धनुर्गुणोपयुक्ता॰ सुरगा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ प्र॰ मूर्वासरा गुरुः स्वादुस्तिक्ता पित्तास्रमेहनुत् । त्रिदोषतृष्णाहृद्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा । मूर्वति । मूर्वी बन्धने । घञ् ॥

मूर्विका । स्त्री॰ मूर्वायाम् ॥ मूर्वैव । स्वार्थे कन् ॥

मूलम् । न॰ शिफायाम् ॥ ब्रध्ने । चड् छिनामके । जड॰ इ॰ भा॰ ॥ मूलमात्रे ॥ यथा । अर्थस्य मूलं निकृतिः क्षमा च कामस्य मूलञ्च वपुर्वयश्च । धर्मस्य यागादिदयादमश्च मोक्षस्य सर्वोपरमः क्रियाश्च ॥ आद्ये । प्रथमे ॥ यथा । मूलप्रकृतिः । मूलवित्ते ॥ भे ॥ निकुञ्जे ॥ निजे ॥ चरणे । टीकाईग्रन्थे ॥ शूरणे । पिप्पलीमूले ॥ पुष्करमूले । विशेषमूलस्यान्वेषणे निषेधो यथा । नदीनामग्निहोत्राणां भारतस्य कुलस्य च । मूलान्वेषो न कर्त्तव्यो मूलाद्दोषेण हीयते ॥ पुं॰ न॰ अश्विके । पार्श्वे । नक्षत्रविशेषे ॥ यथा । हस्ताखातिश्रवणाश्वनीषु मृगशिरोन पुंसि स्यात् । पुंसि पुनर्वसुपुष्यौ मूलन्त्वश्लेषा स्त्रियां शेषाः ॥ निर्ऋतिदेवताके नक्षत्रे ॥ अस्मिन् जातस्य फलं यथा । मूलं विरुद्धावयवं समूलं कुलं दहत्येव वदन्ति धन्याः । चेदन्यथातः पुरुषाविशेषात् सौभाग्यमायुश्च कुलानुवृद्धिः ॥ मूलमन्त्रे ॥ मूलति । मूलप्रतिष्ठायाम् मूलरोहणे वा । इगुपधेति कः ॥ भवते । मूङ् बन्धने । मूयत्यस्मिन्निव्य : क्तः ॥

मूलकः । पुं॰ स्थावरविषप्रभेदे ॥

मूलकम् । न॰ मूलविशेषे । राजालुके । महाकन्दे । हस्तिदन्तके । मूली॰ इतिभाषाप्रसिद्धे कन्दे ॥ अस्य गुणाः । मूलकं द्विविधं प्रोक्तं तत्रैकं लघुमूलकम् । शालामर्कटकं विस्रं शालेयं मरुसम्भवम् ॥ चाणक्यमूलकं तीक्ष्णं तथा मूलकपोतिका । नेपालमूलकं चान्यत्

कासविकृतदन्तवत् ॥ लघुमूलकमु-
ष्णं स्वादुच्यं लघुचपाचनम् । दोष-
चयहरं स्वर्यं ज्वरश्वासविनाशनम् ॥
नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयना-
शनम् । महत्तदेवरूक्षोष्णं गुरुदोष-
चयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेवस्यादो-
षत्रयविनाशनम् । तत्पुष्पं श्लेष्मपि-
त्तघ्नं फलं वातकफप्रदमिति ॥ मूल-
ति । मूल० । क्वुन् । यद्वा मूलय-
ति । मूलरोहणे । चु० । ण्वुल् ।
संज्ञायांकन् ॥ यद्वा । मूलेजात :
। पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषा-
वस्करादुन् ॥

मूलकदण्ड : । पुं० गांडर० गण्डक०
द्व० प्र० मूलकावयवे ॥ सपच :
खण्डितलवणदण्डोमूलकसूक्ष्मक :
। छृतेनभृष्टस्विन्नोवालवणेनवि-
मिश्रित : ॥ गुरुच्यं मूलकं शाकं
विष्टम्भिकफकारकम् । वातपित्त-
हरं श्लेष्मकृच्छ्रंसुगुणावहम् ॥

मूलकपत्रम् । न० मूलकस्यपर्णं ॥
पाचनं लघुरूच्योष्णं पत्रं मूलकजं न-
वम् । स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नमसिद्धं
कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी । स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला । स्त्री० चीरकञ्चुक्या-
म् । चोरीशब्दे ॥

मूलकर्म्म । न० कार्म्मणे । टौना०
इ० भा० प्र० कर्म्मविशेषे । मूलै-

रोषधीमूलै : कर्म० वासनोच्चाट-
नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म्म
। उपपातकविशेषएतत् । यथा ।
सर्वाकरेष्वधीकारोमहायन्त्रप्रवर्त्त-
नम् । हिंसौषधीनांस्त्र्याजीवोऽ-
भिचारोमूलकर्म्म च ॥ इतिमनु: ।
मूलकर्म्म ०मन्त्रौषधादिनावशीकर-
णमितिकुल्लूकभट्ट : ॥

मूलकार : । पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि ॥
मूलंकरोति । कृञ : कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका । स्त्री० चुल्ल्याम् ॥
मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूल-
धनस्यवृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्र : । पुं० न० एकादशविध-
पर्णकृच्छ्रव्रतान्तर्गतव्रतविशेषे ।
यदाक्वथितानिकेवलमूलानिमासंपी-
यन्ते ० तदामूलकृच्छ्रव्यपदेशंलभ-
न्ते । यथाहमार्कण्डेय : । फलैर्मा-
सेनकथित : फलकृच्छ्रोमनीषिभी:
। श्रीकृच्छ्र : श्रीफलै : प्रोक्त: पद्मा-
क्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवं-
श्रीकृच्छ्रमपरंस्मृतम् । पत्रैर्मत :
पत्रकृच्छ्र : पुष्पैस्तत्कृच्छ्रउच्यते ॥
मूलकृच्छ्र : स्मृतोमूलैस्तोयकृच्छ्रो-
जलेनतु० इति ॥

मूलज : । पुं० उत्पलादौ ॥ न० आ-
र्द्रके ॥ त्रि० मूलोद्भवे ॥

मूलत्रिकोणभवनम् । न० सूर्यादिग्रहा-
णांराशिरूपगृहविशेषे ॥ यथा । सिंह

गोमेषवनिताधमुर्यूकघटास्तथा। मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादितः क्रमात्॥ एतेराशयः क्रमात् सूर्यादीनांमूलत्रिकोणभवनान्याहुः। यथा। सिंहः सूर्यस्यमूलत्रिकोणभवनम्। एवंवृषश्चन्द्रस्य॰मेषः कुजस्य॰कन्याबुधस्य॰धनुर्गुरोः तुलाशुक्रस्य॰कुम्भः शनेरिति॥

मूलत्रिकोणांशः। पुं॰ रव्यादीनांत्रिकोणभागे॥ य॰। खयुग्मभार्कादिक्पालदिक्पञ्चदशविंशतिः। मूलत्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनांयथाक्रमात्। यथा। सिंहराशौसूर्यस्यविंशत्यंशाममूलत्रिकोणभागाःस्युः। एवंचन्द्रस्यवृषेत्रयमतुङ्गांशत्रयादूर्ध्वंसप्तविंशत्यंशाः कुजस्यमेषेद्वादशांशाः बुधस्यकन्यायांतुङ्गपञ्चदशांशादूर्ध्वंदशांशाःपञ्चविंशत्यंशपर्यन्तम्॰गुरोर्धनुषिदशांशाःशुक्रस्यतुलायांपञ्चदशांशाःशनेःकुम्भेविंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति॥

मूलदेवः। पुं॰ मूलभद्रे। कंसासुरे॥

मूलद्रव्यम्। न॰ मूलधने॥

मूलधनम्। न॰ वणिङ्मूलवित्ते। नीव्याम्। परिपणे। पूंजी॰इ॰भा॰॥ मूलधतवनस्य॥

मूलनगरम्। न॰ राजधान्याम्॥

मूलपर्णी। स्त्री॰ मण्डूकपर्ण्याम्॥

मूलपुष्करम्। न॰ पुष्करमूले॥

मूलपोती। स्त्री॰ शाकप्रभेदे। क्षुद्रपल्ल्याम्। क्षुद्रपोतिकायाम्॥

मूलप्रकृतिः। स्त्री॰ आद्यायांशक्तौ। प्रधाने॥ प्रकृतिःप्रधानम्। मूलञ्चासौप्रकृतिश्चेतिविग्रहः। विश्वस्यकार्य्यकलापस्यसामूलम्॰नत्वस्यामूलान्तरमस्तिअनवस्थाप्रसङ्गात्। अचानवस्थायामस्तिप्रमाणम्॥

मूलफलदः। पुं॰ पनसे। कण्टकिफले॥ मूले॰फलंददाति। डुदाञ्॰। कः॥

मूलबन्धः। पुं॰ राजयोगाङ्गविशेषे॥ यन्मूलंसर्वभूतानांयन्मूलंचित्तबन्धनम्। मूलबन्धःसदासेव्योयोग्योराजयोगिनाम्॥

मूलभद्रः। पुं॰ कंसासुरे॥

मूलरसः। पुं॰ मोरटलतायाम्॥

मूलविभुजः। पुं॰ रथे॥ मूलानि विभुजति। भुजोकौटिल्ये। मूलविभुजादित्वात्कः॥

मूलस्तम्भः। पुं॰ स्थितिहेतौ॥

मूला। स्त्री॰ शतावर्याम्॥ मूलभे॥

मूलाधारः। पुं॰ गुह्यलिङ्गयोर्मध्ये ऽङ्गुलिद्वयमितस्थाने। शरीरस्थसकलनाडीनांमूलस्थाने॥ मूलमाधारषट्कानाम्मूलाधारंततोविदुरितिदेवीगीतोक्तेः॥

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेके ॥ अयंजीवोनकूटस्थंविविनक्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठाम् ॥

मूलेर: । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधु: ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वस्त्रे । मोल ० निरख० हि० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीना० भाडा० हि० भा० ॥ मूलेनआनाम्यम्०मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् चि० मूलतउत्पाटनयोग्येमुद्गादौ ॥ मूलमावर्हियस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूष: । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्तन्यां ॥

मूषक: । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोप्यस्ति । भ्वादि: । ण्वुलसंज्ञायांकुनवा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकाराति: । पुं० ओतौ । विडाले ॥

मूषली । स्त्री० पल्ल्यां ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्तन्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्त: शुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । इगुपधेतिक: ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्र्यादिमूषावहनमितिमहीव्रह्मिभूमिभूमिभृत्सुहर्म्येरम्येष्टमूषेचतुरविरचितेशल्यशालाविशाले । इत्यादिलीलावत्यांक्षेत्रव्यवहार: ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुत्थे ॥

मूषिक: । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणा: । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविलेशया: कथिता: । श्वासानिलकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्येविलेशयायेस्यु: केङ्किडोन्दुरुकादय: । गर्हितंतस्यमांसञ्चमद्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुर: स्निग्धोव्यवायीवलवर्धन: ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवेसतिमैवासिनदद्दातिजुहोतिच । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलदन्तविशेषे । चित्रायाम् । उपचित्रायाम् । न्यग्रोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता

याम् । इन्दुरकानीपामा०टू०गौ० दे०भा० ॥ मूषिकपर्णमस्याः मूषिककर्णाकारपर्णत्वात् । पाकर्णेतिङीष् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्णाम् ॥ मूषकस्त्रियाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्कः । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चनः । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकारः । पुं० आखौ । उन्दुरौ ॥ मूषिकायाः पुमान् । आरक्पुंसीत्यारक् ।

मूषिकारातिः । पुं० विडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० सुतश्रेण्याम् । मूषिकपर्णाम् ॥

मूषितः । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषस्तेये । क्तः ॥

मूषिपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्णाम् ॥

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीकः । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीककर्णी । स्त्री० मूषिकपर्णाम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ ॥

मृकण्डः । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ अयमदन्तोमृगय्वादयश्चेतिसूत्रे० उज्ज्वलदत्तग्रन्थे स्पष्टः ॥ मृकण्डस्यमुनेस्तीर्थंतदाख्यामतिनिर्मलमितिस्कान्दोक्तेश्च ॥

मृकण्डुः । पुं० मृकण्डमुनौ

मृगः । पुं० आरण्यपशुमात्रे । करिविशेषे ॥ मृगशिरोनक्षत्र ॥ यथा मृगेगत्वाशिवेस्थित्वाऽदितौगच्छन्जयेद्दरिपूनिति ॥ एकदेशप्रयोगात् ॥ अन्वेषणे ॥ याञ्चायाम् ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे ॥ मृगनाभौ ॥ मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनामप्रसिद्धपशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसप्रकारगुणाः । मार्गमांसंबहुशकलितंस्विन्नमीषच्चतोयेलग्नस्नेहैर्लवणसहितैपाचितंशब्दमुच्चैः । सान्द्रंसार्द्रंलवणसहितंदाडिमेनातियुक्तंखादन्खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम् ॥ ऐणंमांसंहिमंग्राहिरुच्यंदोषत्रयापहम् । षड्रसंबलदंपथ्यंवृष्यंलघुज्वरापहम् ॥ मृग्यते । मृगअन्वेषणे । अदन्तः । घञ् । मृगोनवविधोयथा । सम्बरोरोहितोन्यङ्कुः कुरङ्गः सुदृशोरुरुः । एणश्चहरिणश्चेतिमृगाः नवविधामताः ॥ पाठान्तरंयथा । समूरुरोहितोन्यङ्कुः सम्बरोबभ्रुणोरुरुः । अशेणहरिणाश्चेतिमृगाःनवविधामताः ॥ हरिणश्चापिविज्ञेयः पञ्चभेदोत्रभैरव । ऋष्यः खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्चमृगस्तथा ॥ एतेवलिप्रदानेचचर्म

दानेचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिका पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरीचा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामहीन्द्राणांतेषांलच्यामिलचणम् ।। पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधा भिद्यन्ते नैकभेदास्तु ममस्तामृगजातय : ।। तद्यथा । येगन्धिन: चीणशरीरकर्णास्ते पार्थिवागन्धमृगा प्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाश्चमांसलाश्लौक्ष्णखुराःदेशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वंचदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ धावन्तियेवातमिवान्तरीचेदीर्घास्तुतेवातमृगा : प्रदिष्टा : । तेयत्रयत्र वभवन्तिशक्तास्तत्रैवमर्वाणिशुभानिसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणा : । तेगागनावेगकरानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीचणीया : ॥ येकृष्णवर्णा गुरुदीर्घशृङ्गा : क्रुद्धाभृशंयान्तिचवायुवेगा : । तेकृष्णसारा : खलु तैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ भोजोप्याह । पार्थिवादिमृग: सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातय : । क्रुद्धा : पञ्चरिशृङ्गाश्चचत्रिया : खरलोमशा: । चावक्तशृङ्गास्तनवो

हरिणावैश्यजातय: । कुशृङ्गाश्चाप्यशृंगाश्चाशूद्रा: खरतनूरुहा: । अश्वानांयेगुणादोषा स्ते ज्ञेयाहरिणेष्वपि ।। तथापिदोषा : पश्चामीवच्यन्ते हरिणाश्रया : । नेत्रयोरन्तरेयस्यलोमावर्त्ता : सपापकृत् ॥ विषमौविकृतौशृङ्गौयस्यसत्त्वेमनाशन : । आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यआनाभिमभिविन्दति ॥ पश्चार्द्धेयस्यवावर्त्तस्तौस्थाज्यौभयकारकौ । वर्णेनेत्रपदादीनांवैकृताङ्गनाशन : ॥ गार्ग्य : । दोषवन्मृगजातीनांविजातोनामथापिवा । दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धादानाच्चपोषणात् ॥ भवेयुर्विपद : सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात् ॥ शङ्खोपि । हरिणपोषणतो धरिणीभुजांनहिभवेन्मरुदुद्भवपीडनम् । नपविवह्निरुजारिपुजंभयंतदवतंहरिणंगुणिनंनृप: ॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे ॥ तल्लचणं यथा । वदतिमधुरवाणीदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवेगोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी । वृषभे शङ्खिनी तुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी ।। पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गलौ । चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथाविधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस्येवगमनशीलायाम् ॥

मृगघर्म्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ चि० मृगघर्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्यथा । सीमागतावन्यमृगारुवन्तः स्थितावजन्तोयसमापतन्तः । सम्प्रत्यतीतेभयानिदीप्ताः कुर्वन्ति शून्यंपरितोभ्रमन्तः ॥ दीप्ताः भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वंचान्वयेबोध्यः ॥ तेग्राम्यसत्त्वैरनुवाच्यमानाभयायरोधायभवन्तिवन्याः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्तेवन्दिग्रहायैवमृगारुवन्ति ॥ वन्येसत्त्वेद्वारसंस्थेपुरस्यरोधोवाच्यःसंप्रविष्टेविनाशः । सूतेमृत्युः स्याद्भयंसंस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजहुः पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । ण्यासंस्तियुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषायस्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मेमरुदेशेसिकतासुसूर्यरश्मयः प्रतिफलितादूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्तासुमृगतृष्णायस्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरंचरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखेमृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्म्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायांकन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु-तेनत्वंविदुषांमध्येपङ्केगौरिवसीदसि । मृगेनक्षत्रविशेषेणनेतायस्याः । नेतुर्नक्षत्रेऽब्वक्तव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रेइवनेत्रेचञ्चलेयस्याः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लुः । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । हि

मांशी ॥
मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥
मृगवधाजीव : । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवो यस्य स : ॥ मृगवधेनाजीवति वा । जीव० । इगुपधेति कः ॥
मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थं जालविशेषे । खावल्‌० इ० पर्वत भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगो बध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।
मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥
मृगमद : पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मद : ॥
मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥
मृगमातृक : । पुं० मृगविशेषे ॥ स्वल्प : पृथूदरोच्चै य : शरभो मृगमातृक : । गुणै: शशेन सदृशो गदितो मृगयमातृक : ॥
मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवलम्ब्य कुलाशिनो झषान् निजनीडद्रुमपीडिन : खगान् । अनवद्यतृणार्दिनो मृगान् मृगयाघायनभूभृतां मता ॥ इति श्रीहर्ष : ॥ मृग्यन्ते मृगा अस्याम् । मृग० । घु० अदन्त : । परिचर्य्यापरिसर्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमिति साधु : ॥
मृगयु : । पु व्याधे । लुब्धके । हिंडिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थं मृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान् वधार्थं याति । या० । मृगय्वादित्वात् कु : ॥ गोमाये । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥
मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥
मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषु राजते । राज्‌० । क्विप् ॥
मृगराज : पुं० सिंहे ॥ मृगाणां राजा । राजाह : सखिभ्यष्टच् ॥
मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥
मृगरिपु : । पुं० सिंहे ॥ मृगाणां रिपु: ॥
मृगरोमजम । न० राङ्कवे । मृगरोमजे वस्त्रे ॥
मृगलाञ्छन : । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगो लाञ्छनं यस्य ॥
मृगवल्लभ : । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥
मृगवाहन : । पुं० वायौ ॥ मृगो वाहनं यस्य ॥
मृगव्ययम । न० मृगयायाम् ॥ मृगा व्ययन्तेऽत्र । व्ययगतौ । बाहुलकादपीतिड : ॥
मृगशिरा : । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृग : शिरोऽस्य ॥
मृगशिर : । न० मृगशीर्षे । पंचमे नक्षत्रे ॥ अत्र जातस्य फलम् । शरासनाभ्यासरतो विनीत: सदानुरक्तो गुणिनां गुणेषु । भक्तानुपक्त इभरे

णपूर्णः सन्मार्गवर्त्तीमृगजन्मभागी ॥
आक्रान्त्यामृगः शिरोऽस्य ॥
मृगशिरा । स्त्री० आग्रहायण्याम् ॥
मृगशिरसि ॥
मृगशीर्षम् । न० मृगशिरसिनक्षत्रे
॥ आक्रान्त्यामृगः शीर्षंयस्य ॥
मृगशीर्षा । स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥
मृगा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥
मृगाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ।
विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांराक्षौ
॥ मृगलोचनायांनार्याम् ॥ मृगस्य
अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥
मृगाङ्कः। पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥
कर्पूरे। वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृ
गोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणंप्राप्य
परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमु
खंदर्पणगतमिवपश्यन्ति०एवंचन्द्र
मण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्त्वदोषा
त्०पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्ड
लगतांपश्यन्ति०सएवचन्द्रेमृगचि
ह्नमित्युपचर्यते० इतिव्याख्याता
रः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥
यथा। स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्वि
गुणंभवेत्। गन्धकस्तुसमस्तेनरस
पादस्तुटङ्कणः॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा
काञ्जिकेनविशोधयेत्। भाण्डेल
वणपूर्णेथपचेद्यामचतुष्टयम् ॥ मृ
गाङ्कसंज्ञकोज्ञेयोरोगराजनिकृन्त
नः ॥ अपिच। रससभस्मनोहेम

पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत्। गुञ्जाचतुष्ट
यञ्चाज्यमरिचैर्भक्षयेद्वरः ॥ इति
मधुमती ॥
मृगाजीवः। पुं० व्याधे ॥
मृगाण्डजा। स्त्री० कस्तूर्याम् ॥
मृगादनः। पुं० तरक्षौ। तेंदुवावाघ
०तरख इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति
। अद०। ल्युः ॥
मृगादनी। स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्।
गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदे
व्याम् ॥
मृगादिः। पुं० मार्गशीर्षे ॥
मृगादी। पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशी
लंयस्य। णिनिः ॥
मृगाधिपः। पुं० सिंहे ॥
मृगान्तकः। पुं० चित्रव्याघ्रे। चीता
० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तकः ॥
मृगारातिः। पुं० मृगस्यशत्रौ ॥
कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥
मृगारिः। पुं० कण्ठीरवे। सिंहे
॥ शार्दूले। व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः
॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥
मृगावित्। पुं० व्याधे ॥
मृगास्यः। पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य
आस्यमिवआस्यंयस्यसः ॥
मृगितः। त्रि० अन्वेषिते। ढूंढा०
इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म। मृग०
। क्तः। इट् ॥
मृगी। स्त्री० वनिताविशेषे ॥ मृग

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्गलोत्था नांच्छागोक्षीरगुणंपय : ॥ कश्यपकन्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरिणादिमृगाणांमातरि ॥ मध्यावृत्तिप्रभेदे । रोमृगी० इतिलक्षणलक्षिते ॥ यथा । सामृगीलोचना । राधिकाश्रीपते : ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेक्षणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

मृगेन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेकोनसंस्कार : सिंहस्यक्रियतेवने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्रता ॥ मृगाणामिन्द्र : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । वृथाविलपानि ॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ । ऽ० ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लग्ने शुक्र : शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगोविख्यातोयातु : सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक : । पुं० श्येने ॥ चटकानांमृगेन्द्र : ॥ राजदन्तादि : ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौजरौग : ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदांन्धायुधिसमुपेत्यनदानवाजिजीवु : । क्षुधितमृगेन्द्रमुखंमृगाउपेत्यक्वनुखलबिभ्रतिजीवनस्ययोगम् ॥

मृगेन्द्राशी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु : । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्याम् । मृगाक्ष्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट : । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य : । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज : । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दारुजे । मादल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छनादिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयोश्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य : । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड : । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसुखने । मृड्णातिवा । मृडचचात्चोदे । इगुपधत्वात्क : ॥

मृडङ्कण : । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड : कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण : प्रत्यय : ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अम्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक : । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृडति । मृड:कीकच्कङ्कणाविति कीकच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न० वर्से । पद्मनाले ॥ मृणालंशी तलंवृष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्ग्राहिमधुरंरूक्षं शालूकमपितद्गुणम् । विसाङ्कुराश्चन्द्रकलानुकाराविभाविता: सैन्धवनिम्बुकाभ्याम् । विकीर्णखण्डीकृतशृङ्गवेराज लेपिवह्निं लघुदीपयन्ति ॥. मृण्यते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिविडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यो देशइतीनि: ॥

मृणाली । स्त्री० विसे । जलादिमूले ॥ अपचयविवक्षायामगौरादित्त्वान्ङीष् ॥ स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृत: । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्त्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० इ० भा० ॥ यथा । धर्म: प्रव्रजितस्तप: प्रवसितं सत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजना: कपटिनो लौल्येस्थिताब्राह्मणा: । मर्त्या: स्त्रीवशगा: स्त्रियश्चचपला: नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृता: ॥ इतिगारुडे ११५ अध्याय: ॥ न० मृत्यौ ॥ याचिते ॥ मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनु: । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदु: खजनकत्त्वान्मृतमुच्यते ॥ म्रियते स्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्त: तनिमृङ्भ्याकिच्चेति तन्वा ॥

मृतकम् । न० शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यान्मृतकेसूतिर्मृतके चमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरह्न: शेषे द्विरात्रकम् ॥

मृतकल्प: । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृत: । ईषदसमाप्ताविति कल्पप्प्रत्यय: ॥

मृतकान्तक: । पुं० शृगाले ॥

मृतजीव: । पुं० तिलकवृक्षे ॥

मृतमत्त: । पुं०)

मृतमत्तक: । पुं०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गौरक्षदुग्धायाम् ॥ मृत: सञ्जीव्यतेऽनया । जीव प्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नात: । त्रि० अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नात: । सप्तमीतिसमास: ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्वमोक्ता । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

मंख्यया । संज्ञायांकन् ॥
मृतिः । स्त्री॰ मरणे ॥ मृङ्प्राण त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृतिः प्राणवियोगः स्यान्नतुनाशः सतो मतः । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्टः कथंत्यजेत् ॥
मृत्करः । पुं॰ कुम्भकारे ॥
मृत्कांस्यम् । न॰ शरावे ॥
मृत्किरा । स्त्री॰ जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥
मृत्क्षारम् । न॰ मूलके ॥
मृत्खलिनी । स्त्री॰ सप्तलायाम् । चमकषायाम् ॥
मृत्तालम् । न॰ तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्या: ॥
मृत्तालकम् । न॰ मृत्ताले ॥ स्वार्थे कन् ॥
मृत्तिका । स्त्री॰ मृदि ॥ माटी॰ इ॰ भा॰ ॥ मृदेव । स्वार्थे॰ मृदस्तिकन् । प्रत्ययस्यादित्त्वं वसिद्ध॰इकारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभिः क्रीतः पञ्चमृत्तिकः पटः ॥
मृत्फली । स्त्री॰ कुष्टौषधे ॥
मृत्युः । पुं॰ मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भककर्मक्षय निमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनरूपे॰ शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसा जगत्कर्तास्वयंप्रभुः ॥ चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसेकिल । पतन्ति भवनात्पञ्चनवचेन्द्रास्तथापुनः तथैवद्विगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्पते ॥ तथैवद्विगुणेकालेशङ्करः शान्तिमेतिच ॥ काचिन्तामरणे मूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । महीमध्ये धराणाञ्चनाशः सूर्य्यशशाङ्कयोः ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयशः स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्यायः ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णोः पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्यायः ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविकेकर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्येविनाशहेतौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ् । भुजिमृङ्भ्यां

युक्तावुकाविति त्यक् ॥ योगविशेषे ॥ यथा । रवावनुराधा० सोमे उत्तराषाढा० कुजे शतभिषा० बुधे अश्विनी० गुरौ मृगशीर्षम्० भृगौ श्लेषा० शनौ हस्त नक्षत्रे मृत्युयोगो भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यचेच गाविकर्भे वाकविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायकः ॥

मृत्युजरे । स्त्री० द्वि० प्रज्वारस्यप्रियाप्रिययोः ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्यप्रियाप्रिये । याभ्यां जगत्समुच्छिन्नं विधात्रा निर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपि कालादुत्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्वम् । ते मृत्युजरे कालस्य कन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्य प्रियाप्रियेपत्न्यौ भवतः । प्रियातो प्रियेऽतिशयितप्रियेद्वस्यर्थः ॥

मृत्युञ्जयः । पुं० कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताशश्वच्छिवे न गुरुणा मम । न मृत्युनाजितः शम्भुः कल्पे कल्पे श्रुतौ श्रुतम् ॥ मृत्युं जयति । जिजये । संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः । इतिखच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमोगुरुश्छिद्रे षष्ठस्थानेच भास्करः । मृत्युञ्जयसमा

ख्योयं सर्वशत्रुनिबर्हणः ॥

मृत्युनाशकः । पुं० पारदे ॥ त्रि० मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाशः । पुं० अधर्माज्ञानरागद्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्पः । पुं० इक्षौ ॥

मृत्युफलः । पुं० महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री० कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गुरकः । पुं० भवरुति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युमृत्यः । पुं० रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि० मृते ॥

मृत्युवञ्चनः । पुं० शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युवीजः । पुं० वंशे ॥

मृत्युसूतिः । स्त्री० कर्कट्याम् । सागमायाम् ॥ मृत्युर्वे सूतिः प्रसवो यस्याः ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः ॥

मृत्सा । स्त्री० प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामितिसः । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूवर० इ० भा० ॥ मृत्सास्त्यस्याः चेत्वेन । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री० प्रशस्तायां मृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्ता मृत् । सस्नौ प्रशंसायामितिस्नः । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूवर० इ० भा० ॥

मृत्‚ द् । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥ शौचे मृद्विशेषो यथा विष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातां मृदमन्तर्जलां तथा । शौचावशिष्टां गेहाच्च नादद्याल्लेपसम्भवाम् ॥ अन्तः प्राण्यवपन्नाच्च हलोत्खातां च पार्थिव । परित्यजेन्मृदस्त्वेताः सकलाः शौचसाधने इति ॥ अन्तः प्राण्यवयन्मासकीटाम् ॥ मृदति० मृद्यते वा । मृदश्चोदेः सम्पदादित्वात् क्विप् । काच्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुरः । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्गः । पुं० स्वनामप्रसिद्धे वाद्ये । मुरजे ॥ अथ मृदङ्गादिविवरणम् । मर्द्दलः खादिरः श्रेष्ठो हीनः स्यादन्यदारुजः । रक्तचन्दनजो वाद्यो गभीरध्वनिरुच्चकैः ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणन्तु दैर्घ्यमस्य विधीयते । त्रयोदशाङ्गुलं वाममथवा द्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्च भवेत्तेन मेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेन वा । करणानन्ववदनो मध्ये चैव पृथुर्भवेत् । षण्मासीयो भवेद्वत्सस्तच्चर्मकरणं मतम् । मृत्तिकानिर्म्मितश्चैव मृदङ्गः परिकीर्त्तितः ॥ पातयेत् खर्ल्लं वाद्यवादनार्थं च मर्द्दले । विभूतिर्गैरिकं भक्तं किन्दुकीनचसंयुतम् ॥ यद्वा चिपीटकं देयं कौविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकत्र पिष्टं तल्लेपः खरलिरुच्यते ॥ वामास्ये पूरिकां कृत्वा लेपं दद्याच्च दक्षिणे । एवं मर्द्दलकः प्रोक्तः सर्ववाद्योत्तमो मतः ॥ अस्य संयोगमासाद्य सर्ववाद्यं च शोभते । एतद्धि वीजकाष्ठे दलमर्द्धाङ्गुलं विदुः ॥ इति । विशेषः सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्यः ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥ मृत् अङ्गमस्येति वा ॥

मृदङ्गकः । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफलः । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गवत्फलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री० कोषातक्याम् ॥

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्याम् । श्वेतघोषा इति गौ० दे० भा० ॥

मृदरः । पुं० विषे ॥ त्रि० विलससति ॥ म्रियतेऽनेन० मृणाति वा । मृङ् मद० वा । कुदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तो निपातितः ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकरः । पुं० वज्रे ॥

मृदितः । त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यते स्म । मृद० । क्तः । इट् । क्ङिति चेति न गुणः ॥ चौरे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

मृदुः । त्रि॰ कोमले ॥ अतीक्ष्णे ॥ मृदुः सर्वंत्रबाध्यते ॥ मृद्यते । मृद मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणं च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्व-गुणमुक्त्वातद्द्रव्यमविधत्ते इतिगुणवचनोमृदुशब्दः । तेनस्त्रियांङीष-भावे॰मृदुः ॥ न॰ विशेषनत्रत्रा-दौ ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णा-श्वमृदुमैत्रं तयाभृगुः । तत्रगीता-म्बरक्रीडामित्रकार्यंचशोभनम् ॥ स्त्री॰गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न॰ सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री॰ हंस्याम् ॥ त्रि॰मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्मा । पुं॰ भूर्ज्जवृक्षे । त्रि॰कोमलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छदः। पुं॰ भूर्जे ।कुक्कुरद्रुमे ॥ शीताले ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री॰ मृदुत्वे ॥

मृदुताल : पुं॰ शीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं॰ भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्वगस्य ॥

मृदुत्वचः । पुं॰ नृदुत्वचि ॥ मृद्वी-त्वचायस्यसः ॥

मृदुन्नकम् । न॰ सुवर्णे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्रः । पुं॰ नले॥न॰कोमपत्रर्णे ॥ त्रि॰कोमलपर्णवति॥ मृदूनिपत्राणियस्यसः ॥

मृदुपत्री । स्त्री॰ घिल्लीशाके ॥

मृदुपर्वकः । पुं॰ वेत्रे ॥ त्रि॰ कोमलपर्ववति ॥

मृदुपुष्पः । पुं॰ शिरीषवृक्षे ॥ त्रि॰ कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपुष्पाणियस्यसः ॥

मृदुफलः । पुं॰ मधुनारिकेले ॥ विकङ्कते ॥ त्रि॰ कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यसः ॥

मृदुबल्वः । पुं॰ सात्त्विकराजसवृत्ति हये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री॰ मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुलः ।त्रि॰ कोमले मृदुर्गुणोस्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न॰ जले ॥

मृदुलोमकः । पुं॰ शशके॥ त्रि॰कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न॰ नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न॰ वङ्गे ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि॰तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री॰ कपिलद्राक्षायां ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वा॰मृदुत्वगुणयुक्तं द्रव्यमभिधत्ते इतिगुणवचनत्वे न॰वोतोगुण-वचनादितिपाक्षिकोङीष् ॥

मृद्वीका । स्त्री॰ गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् । मुनक्का॰ इ॰ भा॰ ॥ मृद्नाति । मृदु॰ । अलीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । वाहुलकात्० भावे० घञर्थेवाक: ।

मृन्मय : । त्रि० मृदोविकार ॥ मयट् ॥ स्त्री० मृन्मयी ॥

मृन्मरु : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ० इ० भा० ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं० वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहृते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर:। कूर्म्मक्षीमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालक : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टट्टर्याम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूर्य मृषोद्ये त्यादिनामृषोपपदाद्वदे: कर्म्मणिनित्यं क्यब्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म । मंजूशुद्धौ । क्त: । न०

मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं० अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं० ऋष्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री० नर्मदायांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षे रद्रेर्वाकन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री० सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी० । ड : ॥

मेचणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ।

मेखलकन्यका स्त्री० रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेश्चर्मादिनिर्मिते कटिबन्धने ॥ युद्धे हस्तात्पतनवारणायमसिबन्धे प्रक्षिप्यमाणे चर्म्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु० एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक: ॥ इतिपठन्ति० इइत्थभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांवस्त्रग्रन्थने ॥ श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे ॥ उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला । क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभेतुकर्त्तव्या : कुशाश्मान्तकवल्वजै : । त्रिवृताग्रन्थिनैकेनत्रिभि: पञ्चभिरेववा ॥ इ०मनु : ॥ होमकुण्डोपरिमृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तंवशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान्कुण्डस्यविस्तार : खननंतावदिष्यते । हस्तेकेमेखलास्तिस्रोवेदाग्निनयनाङ्गुला : ॥ कुण्डेद्विहस्तेतात्रेयारसवेदगुणाङ्गुला : । चतुर्हस्ते तुकुंडे तावसुतर्कयुगाङ्गुला : ॥ मेखलाब्रह्मचारिमेखलावत्कुण्डवेष्टिताम्‌द्घटिता:तास्वखातदेशाद्याएकाङ्गुलिरूपंकण्ठंपरित्यज्योच्छायेणविस्तारेणचेत्यादिक्रमेणवेदाद्यङ्गुला : एतद्विपरीतास्तन्त्रान्तरोक्ताव्यवहारविरुद्धा : ॥ पिङ्गलामतेपि । खातादेकाङ्गुलंत्यक्त्वा मेखलानांविधिर्भवेदिति ॥ मखंगतिंलाति । ला० । आतइतिक : । पृषोदरादि : ॥ मांलक्ष्मीम् ईखति ०माईखतिवा । माशब्दोनिषेधेईखगतौ । बाहुलकात् कलच् ॥ यद्वा । माइंखलति । खलसञ्चयेसिस्वनेच । मूलविभुजादित्वात् क: । अणितु०वृद्धि : स्यात् ॥ नर्मदायाम् ॥ प्रश्निपर्ण्यां ॥

मेखलिक : । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठक् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिके । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

मेघ : । न० अभ्रे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्त्रिविधास्तत्रवह्निजाधूमयोनय: । निश्वासजास्तुजीमूतास्तेज्ञेयाजीवरूपिण : ॥ यज्ञजास्तुघनाघोरा : पुष्करावर्त्तकादय : । इतिविशेषउक्त : शब्दार्णवे ॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसे ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोथवसन्तश्चनटोनारायणस्तथा । श्रीरागोमेघरागश्चषडेतेपुरुषाह्वया : ॥

मेघकफ : । पुं० करकायाम् ॥

मेघकाल : । पुं० वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तक : । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्कर : । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्करोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञ : खल्प्रत्यय : । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

मेघज : । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मेघावल्यौ ॥

मेघजीवन : । पुं० चातके ॥ मेघेजीवनमस्य ॥

मेघज्योतिः । पुं॰ इरम्मदे । वज्राग्नौ ॥ मेघस्यज्योतिः ॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्निः स्त्यम्बाद्यादीयो ज्योतिरग्निः पततिसः ॥

मेघडम्बरः । पुं॰ मेघगर्जने ॥ मेघस्यडम्बरः ॥

मेघतिमिरम् । न॰ मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीपः । पुं॰ विद्युति ॥

मेघध्वनिः । पुं॰ गर्ज्जिते । मेघनिर्घोषे ॥

मेघनादः । पुं॰ वरुणे ॥ रावणात्मजे । इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य ॥ मेघशब्दे ॥ पलाशवृक्षे ॥ तण्डुलीयशाके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ मेघस्यनादः ॥

मेघनादजित् । पुं॰ रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ मेघनादमजैषीत् । जि॰ । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मेघनादानुलासकः । पुं॰ मयूरे ॥

मेघनादानुलासी । पुं॰ मयूरे ॥ मेघनादेनअनुलसति॰ तच्छील: । लसश्लेषणक्रीडनयोः । सुप्यजातावितिणिनिः ॥

मेघनामा । पुं॰ मुस्तके ॥ मेघनामानिनामास्य ॥ आदिलघौपञ्चमात्रके॰ ।ऽऽ॥

मेघनायकः । पुं॰ आवर्त्ताद्दौ ॥ यथा । वियुतशाकवर्षे तुचतुर्भिः शोधितेक्रमात् । आवर्त्तविद्धिसंवर्त्त पुष्करद्रोणमम्बुदम् ॥ फलंयथा । आवर्त्तीनिर्ज्जलीमेघः संवर्त्तश्चबहूदकः । पुष्करोदुष्करजलोद्रोणः सस्यप्रपूरकइति ॥

मेघनिर्घोषः । पुं॰ स्तनिते । गर्ज्जिते ॥ मेघस्यनिर्घोषः ॥

मेघपर्यायः । पुं॰ आदिलघौपञ्चमात्रके॰ ।ऽऽ॥ मुस्तके ॥ मेघोमेघवाचकः शब्दः पर्यायोऽस्य ॥

मेघपुष्पम् । न॰ पिण्डाभ्रे । वर्षोपले ॥ अम्बुनि ॥ नदीजले ॥ पुं॰ इन्द्रस्याश्वे ॥ कृष्णस्यघोटके ॥ मेघइवपुष्पमिव ॥

मेघप्रसवः । पुं॰ जले ॥

मेघभवः । त्रि॰ मेघोत्पन्नवस्तुनि ॥

मेघभूतिः । पुं॰ वज्रे ॥

मेघमालः । पुं॰ प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे ॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे ॥

मेघमाला । स्त्री॰ कादम्बिन्याम् । मेघानांमाला ॥

मेघयोनिः । पुं॰ धूमे ॥

मेघरागः । पुं॰ रागविशेषे ॥ मेघसंज्ञकोरागः ॥

मेघवर्णा । स्त्री॰ नीलीवृक्षे ॥ त्रि॰ घनसमानवर्णवति ॥

मेघवर्त्म । न॰ नभसि । गगने ॥

मेघवह्निः । पुं॰ वज्राग्नौ । इरम्मदे ॥

मेघवाह: । पुं० इन्द्रे ॥ यथा। राजा त्वर्थान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमाहवेदितिदण्डनीति: ॥

मेघवाहन: । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ।। मेघा: महामेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्यु: ॥ इन्द्रोहिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागम: ॥

मेघविस्फूर्ज्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्द: १९ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । रसर्त्वश्वैर्य्यौन्मौररगुरुयुतामेघविस्फूर्ज्जितास्यात् ॥ यथा। कदम्बामोदाढ्याविपिनपवना: केकिन: कान्तकेका: ॥ विनिद्रा: कन्दल्योदिशिदिशिमुदाददुराद्दृप्तनादा: । निशान्त्यहिद्युद्विलसितलसन्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रिय: स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न० खे ॥

मेघसार: । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे ॥ मेघ: सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भव: । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश । पुं० अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न० मुस्तके ॥

मेघागम: । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० वलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ॥

मेघान्त: ॥ पुं० शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्त: । पुं० शरदृतौ ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाह्लदम् । न० आकाशे ॥

मेघोदर: । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्य: । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचक: । पुं० मयूरपुच्छचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचक: कृष्णनील: स्यादतसीपुष्पसन्निभ: । इतिशब्दार्णवभेद: ॥ वर्हिकण्ठसमंवर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकात्य: मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण। मच मुचिकल्कने । कृञादिभ्य: संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया इतीत्वे लघूपधगुण: ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम ॥

मेटुला । स्त्री० चामलक्याम् ॥

मेठ : । पुं० हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्र : पुं० मेहने । शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री० मेषशृङ्गीवृचे ॥

मेण्ठ : । पुं० हस्तिपके ॥

मेण्ड : पुं० मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढ : । पुं० मेषे ॥

मेथि : । पुं० मेधिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनार्थकाष्ठे ॥ मेथ्यन्तेपशवोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री० मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धशाके ॥ मेथिकावातशमनी श्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रिमिशुक्रनुत् ॥ रूक्षोष्णांततफलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत् ॥

मेथिनी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री० मेथिकायाम् । गौरादित्वात्कृदिकारादितिवाङीष् ॥

मेद : । पुं० मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते०अन्त्यजविशेषे ॥

मेद : पुच्छ: । पुं० दुम्बके । दुम्बा० दुम्बा० इ० भा० प्र० मेषविशेषे ॥ मेद : पुच्छोद्भवंमांसंहृद्यंवृष्यश्रमापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ॥

मेद : सारा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदक : । पुं० जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा० । क्वुनादिभ्यो वुन् ॥

मेदज: । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि० मेदोभवे ॥

मेद: । न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदस : स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वंतन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यतिबृंहणम् ॥ स्थानंयथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धि : प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविन : । मधुरोऽन्नरस : प्राय : स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरस: ० आमद्रव: अस्वस्थैवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातव : मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्त : सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा० । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न० मांसे ॥

मेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे ।

मेदोद्भवायाम् । जीवन्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादिर्यथा । शुक्लकन्दो नखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः सर्वा मेदेति विज्ञेयो जिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगं गुरुस्वादु वृष्यं स्तन्यकफावहम् । बृंहणं शीतलं पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् । मेदा महामेदे ॥ मेदामहामेदास्थाने शतमूलीं प्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री० काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलग्नो मेदः कुक्षौ विशालिकोचे ऽदन्तोपि मेदः शब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा० । ग्रह्यादित्वाणिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं० पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि० सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा० । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री० काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न० अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदोध्रुः । पुं० वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेधः । पुं० यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृ सङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं० मेधोभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री० धारणावत्यां बुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधा तत्कालग्राहिणी मतिः । शुभाशुभविचारज्ञा प्रज्ञा धीरैरुदाहृता ॥ इतिविशेषः ॥ साचेयं ज्ञानस्य भार्या । यथा । ज्ञानस्यतिस्रो भार्यास्तु बुद्धिर्मेधा धृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वं मूढं मत्तसमं सदेति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधं यथा । शङ्खपुष्पी वचासोमा ब्राह्मी ब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतं प्रस्थं विपाचयेत् । कण्टकार्यारसं प्रस्थं बृहत्याच समन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतं नाम स्मृतिमेधाकरं परम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं० मेधाजनकेगणविशेषे । यथा । सतताध्ययनं तत्त्वज्ञानं च कथा सदा । श्रेष्ठानां तत्त्वशास्त्राणामवलोकनमेव च । सद्द्विजाचार्यसेवा च गणो मेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत स्त्री० सुनिषण्णके । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥
मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥
मेधातिथि: । पुं० मुनिविशेषे । कण्वर्षे : पुत्रे ।
मेधारुद्र : । पुं० कालिदासे ॥
मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्० मेधावत्० द्र० पुंनपुंसकयो : ॥
मेधाविकम् । न० तीर्थविशेषे ॥
मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ ॥ मदिरायाम् ॥ त्रि०मेधान्विते ॥ प्रज्ञातिशयवति । जहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसाधनवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकांनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कांचिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा०तयानित्यंयुक्ते०स्थितप्रज्ञे०विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि : ॥
मेधाविनी । स्त्री०ब्रह्मण : पत्न्याम् ब्राह्म्याम् ॥
मेधि : । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे ॥ पुंसिमेधि: खलेदारुन्यस्तंयत पशुबन्धने ॥ मेध्यन्तेपशवोत्र । मेधृ० । इन् ॥

मेधिर : । त्रि० मेधाविनि ॥
मेध्य : । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि०पवित्रे । शुचौ । शुद्धे ।यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा ।उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादिभ्योयत् ॥ मेधइववा शाखादिभ्योय : ॥ ज्ञानेनमेध्यमखिलममेध्यंज्ञानतोभवेत् । ब्रह्मज्ञानेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥
मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोम :शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्शुभांगिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यत : ॥
मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥
मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्मजा ॥
मेनकापति : । पुं० हिमालये ॥
मेनकापुत्र : । पुं० मैनाके ॥ मेनकाया : पुत्र : ॥
मेनकाप्राणेश : । पुं० हिमालये ॥
मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्य्यायाम् ॥

मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥

मेनादः । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥

मेनाधवः । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥

मेनासुतः । पुं० मैनाके ॥

मेयः । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धिः ॥ मीयते । माङ् माने । अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ मातुंपरिच्छेत्तुं योग्योवा ॥

मेयाभः । त्रि० मेयसमानाकारे ॥ मेघस्याभेवाभायस्य सः ॥

मेरकः । पुं० विष्णौ ॥ असुरभेदे

मेरुः । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां शिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपं क्षितेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्षयोजनम् । क्षाराब्धिनापरिक्षिप्तम् परिवृत्तमतावता ॥ तस्यमध्ये स्थितः शैलराजराजोहिरण्मयः । तिरस्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरुःसुरनिषेवितः सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमहीतलात् । तदूनमुन्नतोलक्षं मूलेषोडशविस्तृतः ॥ समेरुर्भूमेरन्तःषोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्टः महीतलादारभ्यऊर्द्ध्वं यावच्चतुरशीतियोजनसहस्रोन्नतिः मूलेचषोडशसहस्रविस्तारः । ऊर्द्ध्वतोऽस्यशरावा-

कृतिविस्ताराधिक्येनद्वैगुण्यम् । उक्तञ्चश्रीमत्स्वतन्त्रे । षोडशैकसहस्राणिबुध्नभागेप्ररोपितः । तान्यस्यमूलेविस्तारः स्यादूर्द्ध्वं द्विगुणस्तु सः ॥ सशरावाकृतिर्देविमेरुर्देवाश्रयोऽद्रिराट् । इति । विषुपादान्तरेष्वस्यचतुर्व्विषुपर्व्वसु । नेमयः कटकाकारानिर्गतादीप्तिमत्तराः ॥ एकादशसहस्रातुमनुसाहस्रकोपरा । नेमिर्य्यामस्तकोपान्तेलोकपालसमाश्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहुः सर्व्वरत्नप्रभावतीम् । अस्यमेरोःस्वोच्छ्रायपादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्तरंयेषांतेषु तथाविधेषूत्तरंचतुःसहस्रविस्तृतेषु पर्व्वसुभागसन्धिषु कटकाकाराः सुष्ठुदीप्तास्तिस्रोनेमयोमेखलानिर्गताः । तदेवेषु विषुस्थानेषुचतुर्ष्वत्यंदर्शयति । एकादशसहस्रेत्यादिना । एकाचाद्याद्वादशसहस्रप्रमाणा । द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्द्दशसहस्रा । चतुर्द्दशत्वोक्तेश्च । तृतीयाऽष्टादशसाहस्रविस्तृता । सानेमिर्य्यामस्तकसमीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्नप्रभाभासुराच । तांचक्रवाटोक्त्याआगमज्ञाआहुः । एवञ्चप्रागुक्तचतुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमेरोः पर्व्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेकैकस्य त्रिसहस्रमानकत्वमित्यागमज्ञाः । सिद्धगन्धर्वमरुतां तद्वः पर्वसु स्थितिः । चक्रवाटाधःस्थितेषु त्रिषु पर्वसु सिद्धादीनामास्पदम् । या तु चक्रवाटाख्योर्द्ध्वमेखला तस्यामष्टसु शृङ्गेषु पुर्य्योऽष्टौ समवस्थिताः । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां-नामतस्तानि बोधत ॥ नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृता हरेः । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टा रुक्मभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकारगोपुरा । वह्नेस्तेजोवती वह्नितुल्यभूतनिषेविता ॥ मृत्योः संयमनी तुङ्गलोहप्राकारमण्डला कालपाशपिशाचव्याधिप्रेतमारीनिषेविता ॥ कृष्णा दैत्यपतेर्नैरृत्योर्धाम बहुदैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूषणा ॥ शुद्धवत्यम्बुनाथस्य स्फटिकोपलनिर्म्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादःसेविता भाति धामभिः ॥ वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्वरत्नविनिर्म्मिता ॥ महोदया चन्द्रमसः श्वेतामुक्तादिनिर्म्मिता । द्विजसङ्घस्तुता भाति पुरैर्हिमगिरिप्रभैः ॥ ज्वलल्ललाटदृग्दग्धस्मरमृत्युयशोभृतः । पुरी यशोवती सर्वरुद्रजारुद्रसेविता ॥ इति सर्वासु सुखदा चक्रवाटार्द्धविस्तृताः । पुर्य्योऽष्टावनिलोद्धूतपारिजातरजोरुणाः ॥ चक्रवाटार्द्धेन नवसहस्रात्मकेन विस्तीर्णाः ॥ वेधसा निर्म्मिता लोकपालचक्रानुवर्त्तिनाम् । भूतये स्वर्गदुस्थे ता गीयन्ते कविभिः क्षितौ ॥ अथ ब्रह्मणः पुरी । चतुर्द्दशसहस्राणि योजनानां स्वयम्भुवः । मध्ये मनोवती नाम पुरी लोकेशवन्दिता ॥ या च कारारुणानुच्चैर्वियन्मार्गान् महः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेव स्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासते देवा मुनयश्च महौजसः । महायोगीश्वरं सिद्ध्यै यमाद्यैर्भूतवेधसम् ॥ तदीशभागे तस्याद्रेः शृङ्गमादित्यसन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्याहुः सदा पशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य सानुषु हैमेषु रत्नचित्रेषु संस्थिताः । स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणेश्वराः ॥ मूर्ध्नि देवादिदेवस्य स्थानं त्रिपुरविद्विषः । रुद्रायुतगणैर्जुष्टं ब्रह्माद्यैश्च सुरोत्तमैः ॥ इति मृगेन्द्रसंहितायां विद्यापादे भुवनाध्वप्रकरणे मेरोर्वर्णनम् ॥ जपमालाग्रवर्त्तिन्येकस्मिन् मणौ ॥ मिनोति क्षिपति ज्योतींष्युच्चत्वात् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । मिपीभ्यां रुः ॥ माचामात्रे ।०।० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेः पत्न्याम् ॥

भगवतऋषभस्यजनन्याम् ॥

मेरुसावर्णः । पुं० एकादशेमनौ ॥

मेल : । पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलक : । पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेक : ॥

मेलकलवणम् । न० सौवर्चलवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलके ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धू : । स्त्री० मेलानन्दायाम् ॥

मेलाम्बु : पुं० मस्याधारे ॥

मेष : । पुं० हुडौ । मेढ्रे । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा० इ० भा० ॥ मेषस्यमांसंपुष्ट्यैस्यात्पित्तश्लेष्मकरंगुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्यमांसंकिञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपि चाश्वमांसगुणा: । मेषमांसंगुरुस्निग्धंबल्यंवातकफप्रदम् । मेद:पुच्छामिषंवृष्यंकफवातकरंगुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । अच् । भेषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्यफलंयथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानीधनीशुभ: क्रोधीस्वजनहन्ताचविक्रमीपरवत्सल : ॥

मेषक : । पुं० जीवशाके ॥

मेषकम्बल : । पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृत : कम्बल : । शाकपार्थिवादि : ॥

मेषलोचन : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥ मेषस्य लोचनमिवलोचनमस्य॰तत्तुल्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक : ॥ चि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्ग : । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० नन्दीवृक्षे । मेढ्रशृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसेतिक्तावातलाश्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटु : पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलंतिक्तंकुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनंस्रंसनंकासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेष : शृङ्गमस्या : । मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिक : ॥ गौरादि : ॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्ष : । पुं० चक्रमर्द्दके ॥ मेषस्याक्षीवाक्षियस्य॰ तत्सदृशपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । अक्षिशब्द: पुष्पेलाक्षणिक : ॥

मेषाक्षिकुसुम : । पुं० चक्रमर्द्दके ॥

मेषाण्ड : । पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिप : । पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्य मेषराशे : अधिप : ॥

मेषाण्डी । स्त्री० वस्तान्त्रीवृक्षे ॥
मेषालु : । पुं० वर्ब्बरावृक्षे ॥
मेषाह्वय : । पुं० चक्रमर्द्दे ॥
मेषिका । स्त्री० मेष्याम् ॥
मेषी । स्त्री० मेषस्त्रियाम् । भेड० भेडी० हू० भा० ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥
मेसूरणम् । न० दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानञ्चदशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥
मेहः । पुं० प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥
मेहघ्नी । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥
मेहन् । त्रि० मूत्रयति ॥ मेहति । मिह० । शतृ ॥
मेहनः । पुं० मुष्कवृक्षे ॥ न० मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिह० । करणेल्युट् ॥
मैत्रः । पुं० ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्य्ये ॥ न० अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषनक्षत्रादौयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्चमृदुमैत्रंतथाभृगुः । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्य्यञ्चशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायुसम्बन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ यथाह्मपस्तम्बः । मूत्रपुरीषेकुर्य्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्० गत्वेतिशेषः ॥ तथा अस्तमितेचबहिर्ग्रामादाराश्चावसथान्मूत्रपुरीषयोः कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठैः पत्रैर्वेणुदलैर्नवा । मृन्मयैर्भाजनैर्वापिचान्तर्धायवसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रोच्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्य्यादुदङ्मुखः । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्चयथादिवेतिमनुः ॥ त्रि० मित्रसम्बन्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता० तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदेवतेत्यण् ॥
मैत्रभम् । न० अनुराधानक्षत्रे ॥
मैत्रायणीयः । पुं० यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥
मैत्रावरुणः । पुं० पुरोनुवाक्यायावक्तरि० ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणेनपुरोवाक्यायामुक्तायां तत्प्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्य्युर्होतृपठितयाज्यान्तेवषट्कारेयसोमादिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥
मैत्रावरुणिः । पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च० मित्रावरुणौ । देवताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पीत्वागर्जन्नृत्यपत्ते० ॥
मैत्री । स्त्री० सौहार्द्दे ॥ स्निग्धतायां

म् ॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्ने षु० साध्वेतन्ममैतेषांसुखित्त्व मितिमैत्रींभावयेन्नत्वीर्ष्याम्॥ अण न्तान्मैत्रशब्दान्ङीप् ॥ विद्विष्टप तितोन्मत्तवङ्कुवैरातिकीटकैः । ब न्धकीबन्धकीभर्तृक्षुद्रानृतकथैः स ह ॥ तथातिव्ययशीलैश्चपरीवादकै रैः शठैः । बुधोमैत्रींनकुर्वीत० नैकः यत्यन्तकौटवत्पीडकः ॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयद्व च्छिलासुसिकतासुजलेषु रेखा । वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषुयद्वच्छि लासुसिकतासुजलेषु रेखेव्युइटः॥ उपकारित्वे ॥ अनुराधाभे ॥

मैत्रीबलः । पुं० बुद्धे ॥ मैत्रीबलंयस्य सः ॥

मैत्रेयः । पुं० ग्लावाभिधर्षौ । बके । चैकितायने ॥ मुनिविशेषे ॥ मि त्रायाः अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चे तिढञ् । दाण्डिनायिनेतिनिपात नाद्युलोपः ॥ वैदेहादायोगव्यां जाते० सङ्करजातिविशेषे ॥ मैत्रे यकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नॄ न्प्रशंसत्यजस्रंयोघण्टाताडोरुणो दये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धिविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री० मित्रयुद्धे ॥ मित्रयू नांभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्या कारतदवेतेष्वितिवुञ् । कैकयमि त्रयुप्रलयानामितियादेशः ॥

मैत्रेयी । स्त्री० याज्ञवल्क्यस्यर्षेः पत्न्याम् ॥

मैथिलः । पुं० जनकनृपे ॥ त्रि० मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री० जानक्याम् ॥ सीता याम् ॥

मैथिलेयः । पुं० सीतापुत्रे ॥ अप त्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न० मिथुनसाध्येऽग्न्याधा नपुत्रोत्पादनादौ ॥ सङ्गते ॥ रते । सुरते । धर्षिते । व्यवाये । ग्रा म्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मर णंकीर्त्तनंकेलिः प्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्ति रेवच । एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्ति मनीषिणः ॥ अशास्त्रीयेस्त्रीपुंस व्यतिकरे॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घा युरन्यथाल्पायुः ॥

मैथुनी । पुं० सारसे ॥

मैथुन्यः । त्रि० मिथुनायहिते । त स्मैहितमितियत् ॥ न० मिथुनी भावसुखे ॥

मैनाकः । पुं० पर्वतविशेषे । हिमा लयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमै नाकोनामपर्वतः । मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मैनाकस्वसा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ मैनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मैनिकः । पुं॰ मात्स्यिके ॥ मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येतिठक् ॥

मैन्दः । पुं॰ वानरविशेषे ॥ विष्णु वध्यासुरविशेषे ॥

मैन्दहा । स्त्री॰ विष्णौ ॥

मैरेयम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्बुसहितमितिमाधवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे॰ औषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् ॥ वारुण्येवमैरेयमितिव्याख्यातारः । तेषांमैरेयदोषेणाविषमीकृतचेतसाम् । निम्लोचतिरत्रावासीद्वैघूनामिवमर्द्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्षः । पुं॰ पाटलिद्रुमे ॥ मोक्षणे मृतौ ॥ कृत्स्नदेहापवर्गइतिचार्वाकः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वात न्त्र्यसम्प्राप्ताबुद्ध्वपदासादनंमोक्षइत्यनेकान्तवादिनः । यदाहुः । लोहपञ्जरविच्छेदात्प्लवतेऽलावुकं यथा । आरोहतितथामोक्षंजीवो मोहादिसंक्षयात् ॥ नित्यबोधसुखाद्यैःस्वधर्मैर्युक्तः सतिष्ठतीति ॥ मुक्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । अपवर्गे । तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । निरवशेषानर्थनिवृत्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहादावात्माभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदाकर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुःप्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तंनिर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालौहमयैःपाशैःपाशैःस्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीवःकर्मभिश्चाशुभैःशुभैः ॥ कुर्वाणःसततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावद्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षअसनेचुरादिः । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचेःसन्नन्तादकर्मकाण्णिजन्ताद्घञ् ॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा ॥

मोक्षकः । पुं॰ सुष्कवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न॰ मोचने ॥

मोक्षधर्म्मः । पुं॰ शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायणः । त्रि॰ सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्षःपरमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि॰ परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न॰ ज्ञाने ॥ कर्मणा-

त्वन्तु : करणशुद्धिद्वाराज्ञानेऽप्युपयोगीनत्वेषांसाक्षान्मोक्षसाधनत्त्वम् । । यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञानन्तुपरमागतिः । कषायेकर्मभिः पक्वे ततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति । उपासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् नकैवल्यमुपासनात् । तथाचमोक्षप्राप्तौचयोमार्गाः । तत्रज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः ।

मोक्षी । त्रि॰ मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावराः क्रमयश्चाब्जाः पक्षिणः पशवोनराः । धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वामुक्तासहस्रशः । सुकृतान्मानवोभूत्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतुरशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्वज्ञानन्तुलभ्यते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपिपार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानुष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमोक्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्तारयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोऽत्रकः ॥ नरः प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचेन्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंवस्तुसभवेद्ब्रह्मघातकः ॥ इतिश्रीकुलार्णवेप्रथमोल्लासः ॥

मोक्षोपायः । पुं॰ विविदिषासन्न्यासे ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोगः । पुं॰ जलचरपक्षे ॥

मोघः । पुं॰ प्राचीरे ॥ त्रि॰ हीने ॥ इ॰ हे॰ चन्द्रः ॥ हीने ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह॰ । हलश्चेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥

मोघकर्म्मा । पुं॰ सकामकर्म्मणि ॥ मोघानिश्रममात्ररूपाणिअग्निहोत्रादीनिकर्म्माणियस्यसः ॥

मोघज्ञानः । त्रि॰ कुतर्कज्ञानविशिष्टे ॥ मोघम् ईश्वराप्रतिपादककुतर्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री॰ वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्तिः । त्रि॰ व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री॰ पाटलावृक्षे मोहयति । मुह॰ । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ विडङ्गे ॥

मोघाशः । त्रि॰ कर्मिणि ॥ ईश्वरमन्तरेणकर्म्माण्येवनःफलंदास्यन्तीत्येवंरूपामोघानिष्फलैवआशाफलप्रार्थनायस्यसः ॥

मोघोलिः । पुं॰ प्राचीरे ॥

मोचः । पुं॰ शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ॰ । णिच् । अच् । न॰ कदलीफले ॥

मोचकः । पुं॰ कदल्याम् ॥ शिग्रौ ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ वि॰ निर्मोचके ॥

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचणे ॥ त्रि० मोच कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यास : । पुं० मोचरसे ॥

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकल्याम् ॥

मोचरस : । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसार : । पुं० मोचरसे ॥ मोचस्रावोहिमोग्राहीस्निग्धोवृष्य:कषायक : । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ॥

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ नीलीवृक्षे ॥ मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाट : । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये ॥ मोचाफलं स्वादुशीतं विष्टम्भिकफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रतृट्दाहचतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्वादुहिमं पाकेस्वादुवृष्यञ्चबृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्याभेदा: कदल्याबहवोपिसन्ति । उक्तागुणा स्तेष्वधिकाभवन्ति निर्दोषतास्याल्लघुताचतेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोड्० इतिख्याते ॥ मोचिकावातहृद्बल्या वृंहणीमधुरागुरु: । पित्तहृत्कफकृद्रुच्यावृष्यादीप्ताग्नयेहिता ॥

मोचित : । त्रि० मुक्ते । मोक्षंप्रापिते ॥

मोटकम् । न० पितृदानार्थद्विगुणभुग्नकुशचये ॥

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ॥

मोटन : । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे ॥ पाक्षिमे ॥

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्द: ११ प्रभेदे ॥ यथा । स्यान्मोटनकंतजजाश्चलगौ ॥ रङ्गेखलुमल्लकलाकुशलश्चाणूरमहाभटमोटनकम् । य: केलिलवेनचकारसमेसंसाररिपुं परिमोटयतु ॥

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणांस्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । मोट्टायितंप्रियस्मृत्यासाङ्गभङ्गंविजृम्भणम् ॥ अपिच । कान्तस्मरणवार्त्तादौहृदितद्भावभावत : । प्राकट्यमभिलाषस्यमोट्टायितमुदीर्यते ॥ इ० ॥ मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । बाहुलादुपजस्तुट् । भृशादिभ्य

न्ताद्गावेक्ष : ॥
मोण : । पुं॰ शुष्कफले । वाने ॥ नक्र मक्षिकायाम् ॥ सर्पकरण्डे ॥
मोद : । पुं॰ हर्षे ॥ सन्तोषे ॥
मोदक : । पुं॰ क्षत्रियाच्छूद्रायांजा तेवर्णसङ्करजातिविशेषे । मयरा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्रसिद्दे ॥ पुं॰ न॰ खाद्यविशेषे । लड्डुके । यवासश र्करायाम् ॥ शर्करादिद्वारापक्वौष धविशेषे ॥ न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमाहर । सुन्दरिसर्वजनी नमनोहरमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा । मानसमेतदनुक्षणमिच्छति गोपकुलेयदिहरिरागच्छति । तत् करवैप्रणतिंमुरविद्विषिसर्वसपत्नज नेविहततृत्विषि ॥ त्रि॰ हर्षके ॥
मोदनम् । न॰ सिक्थके ॥ मोदे ॥
मोदनीय : । त्रि॰ हर्षणीये । श्रात्म नि ॥
मोदमान : । त्रि॰ श्रानन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते ।' श्रष्टम्यांसिद्धौ ॥
मोदमोदिनी । स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥
मोदयन्ती । स्त्री॰ वनमल्लिकायाम् । कठचेंवेली॰इ॰भा॰ ॥
मोदा । स्त्री॰ श्रजमोदायाम् ॥
मोदाख्य : । पुं॰ श्राम्रवृक्षे ॥
मोदाढ्य : । त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥
मोदाढ्या । स्त्री॰ मोहिन्याम् । श्रजमो दायां ॥
मोदित: । त्रि॰ सुरभीकृते । हर्षिते । हृष्टे ॥ मुदहर्षे । कर्त्तरिक्त : ॥
मोदिनी । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ यूथि- कायाम् । मदिरायाम् ॥ कस्तूरि कायाम् ॥ श्रजमोदायां ॥
मोरट : । पुं॰ लताप्रभेदे । कर्णपुष्पे । पीलुपर्णे । मधुस्रवे । दीर्घमूले- क्षीरमोरटे ॥ न॰इक्षुमूले ॥ श्रङ्को ठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ न ष्टदुग्धभवंनीरंमोरटंसैव्यटीऽब्रवी- त् ॥ मुरति । मुरसंवेष्टने । शका- दिभ्योऽटन् ॥ श्रङ्कोठमूले ॥
मोरटकम् । न॰ इक्षुमूले ॥
मोरटा । स्त्री॰ मूर्विकायाम् । मुरह रा॰इ॰भा॰ । टाप्
मोष : । पुं॰ चौरधने ॥ मुष्यते । मु षस्तेये । घञ् ॥
मोषक : । पुं॰ तस्करे ॥ मुष्णाति । मुष॰ । ण्वुल् ॥
मोषणम् । न॰ लुंटने । मोसना॰लूट ना॰इ॰भा॰ ॥ छेदने ॥ वधे ॥
मोषिता । त्रि॰ चोरे । मोषणकर्त्त रि ।
मोह : । पुं॰ मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यथ कुण्ठीभवे द्बुद्धि: समोहइतिलौकिका: ॥ चि त्तविभ्रमे ॥ श्रविद्यायाम् । विपर्य ये । श्रस्मितायाम् । तम : कार्ये ।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये ।
तमसि । अज्ञानकृतविपर्य्यये । नि
र्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेताव
विवेके ॥ मोहेनभवतिभेदः क्लेशाः
सर्वेपितन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधाभे
दः । देवाह्यष्टविधमैश्वर्य्यमासा-
द्यामृताभिमानिनः • अणिमादि
कमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति
• सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्य्यवि-
षयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मु-
ह्वैचित्त्ये । घञ् ॥ धर्मविमूढ-
त्वे ॥ मोहोधर्मविमूढत्वंमानस्त्वा
त्माभिमानिता ॥ मोहवृक्षोयथापा
द्मे । सुमनोवाच । श्रूयतामभिधा-
स्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूप-
मुपदेशस्यसर्वविज्ञानदर्शनम् ॥
लोभः पापस्यबीजोऽयंमोहोमूलन्तु
तस्यहि । असत्यं तस्य स्कन्धोमा
याशाखासुविस्तरः ॥ दम्भःकौटि
ल्यपत्राणिकुबुद्ध्यापुष्पितः सदा ।
पैशुन्यं तस्यसौगन्ध्यमज्ञानं फल-
मेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्चकू
टाः क्रूराश्चपापिनः । पक्षिणोमो
हवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिताः ।
अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्मः फल
स्यहि । भावोद्रेकोमसंकल्पस्तस्यसत्त्वा
वसन्तुप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः
क्रोदस्यमधुरायते । तादृशैस्यफलैश्च
वसुफलोलोभपादपः ॥ तस्यच्छा

यांसमाश्रित्ययोनरः परिवर्त्तते ।
फलानितस्ययोऽश्नातिसुपक्वानिदि
नेदिने ॥ फलानान्तुरसेनैवअधर्मे
णतुपोषितः । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्त्यः
पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥
मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालु
ष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानवि
लसिते ॥ रजस्तमोमले ॥
मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे
॥ धुस्तूरवृक्षे । गर्व्वे । म० ग्राम्य
धर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादि
द्वारामुग्धताकरणे । त्रि० मोहका
रके ॥
मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ॥
मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । म
कन्मालायाम् । पृक्कायाम् ॥
मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटप-
त्र्याम् ॥
मोहपक्षः । पुं० विपर्य्ययसंशयतर्कमा
नप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपक्षः ॥
मोहरात्रिः । स्त्री० जन्माष्टम्याम् ॥ कृ
ष्णजन्मनियाप्रोक्तामोहरात्रिस्तुसा
मता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशा
निमोहरात्रिः [illegible]र्त्तिता ॥ दैनन्दि
नप्रलये ॥ यथा । सर्वंपञ्चाशदब्देग
तेतुब्रह्मणोनृप । दैनन्दिनस्तुप्रलयंवे
देषुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्च
साप्रोक्ताविद्वद्भिः पुरातनैः ।
तत्रसर्वेप्रणष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिगी-

ष्वरा: ॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ महाप्रलये० इ० कश्चित् ॥
मोहशास्त्रम् । न० अविद्याजनकग्रन्थे ॥
मोहान्धकार: । पुं० अज्ञानध्वान्ते ॥
मोहित: । त्रि० विवेकायोग्यत्वमापादिते। निर्णयासामर्थ्यंप्राप्ते ॥ मोह: सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥ अनात्मसुदेहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे ॥
मोहिनी । स्त्री० त्रिपुरमालिकापुष्पे॥ पृक्कायामोषधौ ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंसहेतुभूतायांप्रकृतौ ॥ समुद्रमथनकालेदेवानाममृतपानायासुराणांमोहनायचभगवदवतारविशेषे॥ स्वर्वेश्याविशेषे
मौक्तिकम् । न० मुक्तायाम् । इन्दुरत्ने । मुक्ताफले । मोती० इ० भा० ॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यंचक्षुष्यंबलपुष्टिदम् ॥ अपिच । मौक्तिकञ्चमधुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषापहम् । राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम् ॥ अस्यलक्षणंयथा । नक्षत्राभंशुभमत्यन्तमुक्तंस्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च । न्यस्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यं मौक्तिकंसौख्यदायि ॥ अस्यदोषलक्षणंयथा । शुक्तिच्छायंमौक्तिकंत्र्यस्रकायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते । मत्स्याक्ष्यङ्कंरूक्षमुत्ताननम्रंनैतद्धार्यं धीमतादोषदायि ॥ अष्टधामौक्तिकंयथा । मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिरसस्त्वक्सारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्चमौक्तिकमणि:स्पष्टंभवत्यष्टधा॥ मौक्तिकविशेषोयथा । छायापाटलनीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यत: सप्तानांबहुशोनलब्धिरितिचेच्छौक्तेयकंतूल्वणम् ॥ अस्यपरीक्षायथा । लवणक्षाररक्षोदिनिपात्रेऽजगोमूत्रपूरितेक्षिप्तम् । मर्दितमपिशालितुषैर्यद्विकृतंतन्मौक्तिकंजात्यं । मुक्तैव । विनयादिभ्यष्ठक् ।
मौक्तिकतण्डल: । पुं० धवलयावनाले॥
मौक्तिकदाम । न० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिकलाधरवत्किलषोडशदेहि । भुजङ्गपतेहृदिमौक्तिकदामसुवृत्तमिदंशृणु मौक्तिकदाम ॥ यथा । मयातवकिङ्किरकारिकदापिविलासिनिरासमनुस्मरतापि । तथापिमनस्तवनाश्वसनायव्रजामिकथंभवतीमपहाय॥
मौक्तिकप्रसवा । स्त्री० शुक्तौ ॥
मौक्तिकयोनि: । पुं० शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु ॥ यथा । शुक्ति: शङ्खोगज: क्रोड: फणीमत्स्यश्चदर्दुर: । वेणुरेतेसमाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनय: ॥ अगस्त्योप्याह । जीमूतकरिमत्स्याहिवंशशङ्खवराहजा: । शुक्त्युद्भवाश्चविज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनय: । इति

मौखर्य्यम् । न० मुखरत्वे ॥
मौञ्जी । स्त्री० मुञ्जनिर्मितमेखलायां॥
मौञ्जीतृणाख्य: । पुं० मुञ्जे ॥
मौञ्जीनिबन्धनम् । न० उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥
मौञ्जीपत्रा । स्त्री० बल्वजायाम् ॥
मौञ्जीबन्ध: । पुं० उपनयने ॥
मौञ्जीबन्धनम् । न० उपनयने ॥
मौढ्यम् । न० मोहे ॥ मूढस्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्य: कर्मणिचेतिष्यञ् ॥
मौदकिक: । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मोदका: पण्यमस्यातदस्यपण्यमितिठक् ॥
मौद्ग: । त्रि० मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादण् । मुद्गै: संसृष्टोऽन्नेमुद्गादण् ॥
मौद्गलि: । पुं० काके ॥
मौद्गल्य: । पुं० मुद्गलनिमुचे० गोत्रकारके ॥
मौद्गीनम् । न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षे० खञ् ॥
मौनम् । न० अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुने चैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानभोजनकालेचषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनहेतुमौनंवाचंयमत्वं- भगवतोविभूति: । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांमध्येसन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्मनोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगवतोविभूति: । मौनञ्चैवास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्ते: ॥ मुनिभावे । एकाग्रतयात्मचिन्तने० निदिध्यासनाख्ये वाङ्मयसंयमहेतौ ॥ मन: संयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुने:कर्मणि० ज्ञानाभ्यासलक्षणे० निदिध्यासनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्ते अप्राप्यमनसासह । यन्मौनंयोगिभिर्गम्यं तद्भवेत्सर्वदाबुध: ॥ वाचोयस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्यते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्य: सोपिशब्दविवर्जित: ॥ इतिवातद्भवेन्मौनं सतांसहजसंज्ञितम् । गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तं ब्रह्मवादिभि: विवादस्थागे ॥ मुने: कर्म भावोवा । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥
मौनधर: । त्रि० मौनिनि ॥ धरति । धृञ्० । अच् । मौनस्यधर: ॥ मौनंधरतिवा ॥
मौनी । पुं० मुनौ ॥ त्रि०संयतवाचि । मौनवति ॥ यथा । सिनीवाल्यांकुहूः [illegible] भवेत् । मौसहस्र [illegible] मौनिनाकृतम् । एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंतत्स्नानकालमात्रे ॥ मौनमस्यास्ति । अतइनिठनाविति॰नि: ॥

मौनेय : । पुं० गन्धर्वगणविशेषे ॥

मौरजिक : । त्रि० मार्दङ्गिके । मुरजवादके ॥ मुरज: लक्षणयातद्वादनंशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

मौर्ख्यम् । न० जाड्ये ॥ मूर्खस्यभाव: । वर्णदृढादिभ्य: ष्यञ्चेतिष्यञ् ॥

मौर्वम् । न० काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वाया: विकार: अवयवोवा । अण् ॥

मौर्वी । स्त्री० ज्यायाम् धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकार: । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । ङीप् । अजस्त्र ङ्ग्याम् कौं० गा० द्रु० गौ० भा० ॥

मौल : । पुं० वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशावस्थायिनि ॥ भूम्यादेर्मूलस्यात रि । लोडल० द्रु० गौ० भा० ॥ यथा । वंशपरम्परयामौला : सामन्ता : स्वामिनंविदु: । तदन्वयस्यागतस्यराज्यागोचरैर्सही । तल्लक्षणंयथा । वेतचपूर्वन्सामन्ता: पश्चाद्येमान्तरंगता: । तन्मूलत्वात्तुतेमौलाऋषिभि: परिकीर्त्तिता : ॥ मन्विहृदये ॥ मूलादागत: । मूलेभवोवा । अण् ॥

मौलि : । पुं० स्त्री० किरीटे ॥ धम्मिले संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं० अशोकपादपे ॥ स्त्री० भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥ यद्वा । मूलस्यापत्यम् । अतइञ ॥

मौषलम् । न० मुषलतुल्ये ॥ यथा । गङ्गायांमौषलंस्नानंमहापातकनाशनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥

मौष्टा । स्त्री० क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टि : प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यां प्रहरणमितिण : । टाप् ॥

मौहूर्त : । पुं० ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥

मौहूर्त्तिक : । पुं० गणके । ज्योतिर्विदि ॥ मुहूर्त्तमधीते० वेदवा । क्रतूक्थादिरितिठक् ॥

म्रक्ष : । पुं० स्वदोषगूहने ॥ म्रक्षणे ॥

म्रक्षणम् । न० स्नेहने । अभ्यङ्गे ॥ तैले ॥ स्निग्धताकारणे ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेण संयोजने ॥

म्रदिमा । पुं० मार्दवे । मृदुत्वे ॥ मृदोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥

म्रदिष्ठ : । त्रि० म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥

म्रदीयान् । त्रि० अतिसुकुमारे । अतिशयेनमृदौ ॥ ईयसुन् ॥ * ।

म्लातकम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥

म्रियमाण : । त्रि० मरणासन्ने ॥

म्लक्कम् । न० चोरिते ॥

म्लान: । त्रि० मलिने । कश्मरे । मलीमसे क्लेदप्रक्षये । क्त: । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यन: ॥

म्लाना । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ म्लायतिस्म म्लै० । गत्यर्थेतिक्त : । संयोगादेरितितस्यन : । टाप् ॥

म्लानिः । स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति । म्लै० । बाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अस्पष्टवाक्ये ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्टभाषिते ॥ म्लाने ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । धृष्टस्वान्तध्वान्तादिना निपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशवरपुलिन्दादि पामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तां प्रतिज्ञां स्वगुरोर्वाक्यं निशम्य च । धर्मं जघान तेषां वेशान्यत्वं चकार ह । अर्द्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्ज्जयत् । यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ शका यवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषा दार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना ॥ शकानां शकदेशे भवानां च क्रियाणाम् । एवं यवनादीनाम् ॥ ते चात्मधर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं ययुरिति विष्णु० पुरा० बौधायनः गोमांसभक्षको यस्तु विरुद्धं बहु भाषते । सर्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीयते ॥ पामरः । [illegible] अपभाषणे ॥ अपशब्दे [illegible] अपशब्द

इतिभाष्यम् ॥ न० हिङ्गुनि ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥

म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहित-खशादिदेशे । प्रत्यन्ते यज्ञियदेशादन्यस्मिन् देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते । तं म्लेच्छविषयं प्राहुरार्यावर्त्तमतः परम् ॥ अत्रापि विशेषो यथा । नद्याश्रीसफला यज्ञर्माविधास्तु स सौदलम् । तं म्लेच्छदेशं जानीयात् यवनायान्तिवेषाताः ॥ म्लेच्छानां देशः

म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न०-यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् न० ताम्रे । शुल्बे । ताम्बा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशो मुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमिव वा ॥

म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेश आस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्यास्यमिव वा ॥

म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु नाप्राकृतं वदेत् । सङ्कीर्णनाभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छतेस्म । म्लेच्छ० क्तः । दृष्ट

श्रीएकलिंगोविजयते

शंभुर्जगत्सुखकर: प्रभुरेकलिङ्ग :
शैलप्रधानशिखरस्थसुशैवपुर्य्याम् ॥
रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां
संराधितोद्विजगणैरवतात्सुवंशम्
॥ १ ॥
सुमेदपाटप्रवरोनृपोय:शिवावतारं
परिगृह्यराज्यम् ॥ करोतितन्मं
दिरमागतश्चन् शिवार्चनंपुत्रवदात
नोति ॥ २ ॥
भूप: श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं
वर्द्धयनराजतेयंसर्वाविद्यासु,सूग्य:
सकलजनमनो गह्वरंशोभयन्त्य :
द्रष्टुंचक्षुर्नृपाल : भवतुसुनगरे
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्येव
रिष्ठस्तदखिलसुमत : सर्वराज्येप्र
वीण : ॥ ३ ॥
श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्सकलहितकरो
राज्यकार्ये सुदक्ष : स्वीयंवृत्तं
विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयि
ष्णु : सहिष्णु : ॥ तिष्ठन्गच्छन्स
दायो नयजनसहितोभव्यकर्मप्रव
त्त:कोशाद्दौखितिहासंविवरिषति
धियास्वीयवांछानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीवाप्पो योहि वापा सकल जन
ततो रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्र
कूटं विदित सुनयतोभूपमानाख्य
मौर्यात् ॥ तेसंतद्वंशभूपागजमत
वतमेवं क्रमेरावलीयास्ते सर्वेभाग्य

स्ववंशवर्णनम्

वन्तोवहुवलिगुणिनो राज्यकार्येसु
दक्षा : ॥ ५ ॥
श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे
श्री राहपो नरपति र्बहुभाग्य
शाली ॥ तेनादि रावल पदाद्वि
धृताद्विराणातत् संज्ञया नृपतय:
प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥
तेषांहि वंशे जयसिंह भूप : श्रील
क्ष्मणोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्ना
ऽरि हम्मीर नृपा बभूताम् श्रीक्षेत्र
सिंहोऽवनिपोवभूव ॥ ७ ॥
श्रीलक्षसिंहो बहुवीर योद्धावीर-
प्रतापोसकलारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो
मोकल ववीरधर्मा धमार्थकामादि
ककर्मकर्ता ॥ ८ ॥
शून्याऽङ्काऽब्धीन्दु वर्षे सचिव
जनहित : कुंभकर्णो भिषिक्तो
राज्ये श्रीमोकलीये नयपद रचना
दक्ष वीर प्रतापी ॥ येनस्वीयेन ना
म्ना वरतम नगर : कुंभलो मेरुदु
र्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौतद
वनिप यश : कीर्तयन् भाति
साम्ब : ॥ ९ ॥
पञ्चवेदाब्धिन्दु वर्षे उदय पतिनृपो
राज्यसिंहासनस्थ : सस्तोये नैव
दुष्टा चरण पदहतो भूल्कनिष्ठ :
चितोश: ॥ शून्यवेदाब्धिन्दुवर्षेसक
लजनमतो रायमल्लोवभूव संग्राम
स्तत्पुत्रोरसल्तुशरचेराज्यसिंहा

सनस्थ : ॥ १० ॥
बाणाष्टे ष्विन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
ष्विन्दु वर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्यभ्राता ॥ द्व्यङ्के ष्विन्दौषि
हत्वा समय नरपतिंबाणवीर :
कुदासी वेदाङ्के ष्विन्दु वर्षे उदय
नरपति स्तंनिराकृत्यभूप : ॥ ११
षट् चन्द्र स्विन्दु वर्षे बृहदुदय
महा सागरस्यास्यपुर्यां : प्रारम्भंवै
महीप : श्रम धनतनुत स्तत्पूर्णों
चकार ॥ वेदषड्केन्दु वर्षे उदय
नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शशाहो अकबर यवन : संजिगा
यातियुद्धे नागषड्केन्दुवर्षेनवतपन
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२
वीष्वङ्के न्दौमितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ : शास्त्राषड्केन्दु
वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टस्विन्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोह्युदारोनन्दा
श्वान्द्रीन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्सरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरम्स्वराज
सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थं कर्मणा सुरम्य
कूलेभवने : सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्यद्रीन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रीन्दु
वर्षे ह्यपर नरपति : राज्यदक्षो
द्वितीय: सप्तत्वंद्रीन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या ऽश्वा ऽद्रीन्दु वर्षे ह्यपरनृप
जगत्सिंहभूपस्तुतस्थौ ॥ सप्ताश्वाष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नन्दष्टेन्दु वर्षे ह्यपरनरपती
राजसिंहो नृपालो नागेन्द्वष्टेन्दु
वर्षे कुजन कुपयहन्तारिसिंहोबदा
न्य : ॥ १७ ॥
नन्दवष्टेन्दुवर्षेऽपरनरपतिहम्मीर
सिंहोनृपालो वेदव्यष्टेन्दु वर्षे वहु
बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा-
णाष्टाष्टेन्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाङ्काष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाङ्काष्टेन्दु वर्षे प्रवलभटहित:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्तिं : ॥ श्रीशु त्यागी स्वराज्यं
गज हय धनत : पूर्णयन् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधंनयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागेन्द्वङ्केन्दु वर्षेगुणिजनसुखद:
शंभुसिंहोबभूव भोगीदानीकृपालु

श्री १०८ श्रीसज्जनसिंह:

बहुविध रसिको रूप लावण्य युक्त: । अल्पायुर्भोगभोक्तानिखिलजनहितो धर्मशील: स्वलोकाच्चभूमौ खलीलां निखिलसुखकरीं संविधायाश्रयात: ॥ २० ॥

इन्द्वत्यङ्केन्दुवर्षे सकल सुखकरे सर्वसंपन्निधामे श्रीमच्छ्रीसज्जनेश्वर जनसचिवयुक्राज्यसिंहासनस्थ: । सर्वंकार्यं विजानन्सुनयगुणधिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाद्भ्यास्सुयोग्यानखिलजनहितान्स्थापयन्राजतेयम् ॥ २१ ॥

स्वीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनयगुणान् ध्यानसंवीक्ष्य सर्वान् राज्यांचिन्तानुकूलंनिखिल समयकं प्रेमपूर्वानुभाषम् ॥ नित्यानन्दप्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्कापूर्तिं भावा भावप्रकारं प्रकटयति नरोय: समेवास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपालास्संतिकेचित्स्वसुखरसरतास्वार्थभाजश्चभाज: केचिद्दित्तानुषक्ता: स्वपुरजनधनंकर्षयन्तीयतंत: सम्यगरीत्यासुनीत्या निखलजनपदंपालयन् लालयन्वै श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोकेयमेक: ॥ २३ ॥

लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया स्वाज्ञपूर्वानुकूलं मत्वायं राजकीयं सघनजनपदध्वंसनाभेकमूलम् । यावदार्यंकुलकमलमन्त्री तत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनेश्वो यतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतां राजतेमध्यवर्ती ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिसिद्धितत्त्वाष्टसिद्धैकपूर्वं स्वसद्दौमन्त्रिवर्योमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मानुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामलाख्योनिखिल जनमनो भारती भावदक्ष: पन्नालालोद्वितीय:सकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*++*

लोभान्मोहाद्विरक्तो निखिलजनहितो राज्यलाभानुरोधी संपदापक्षरुष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्योद्वियोग्य: ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौ सोयंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेमंचिराज: ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवर: श्यामलोवीरसिंह: शास्त्रव्यासंगसक्तोगुणिगणरसिक: कोशपूर्णाभिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंतामणिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्तं तत्संग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्ट्वा नृसीयमिषात् ॥ २७ ॥

प्रशिवपश्चादुत्पन्नातम्

समाष्टाष्टेन्दुवर्षे उदयपुरपुरे श्री अवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्ये सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ ।

कोशविषयकप्रश्नो

दैवादागत्यगौड द्विजकुलतिलकः श्रीसुखानंदनाथः कोशंशब्दार्थचिंता मणिमतिफलदं च्चसंरव्यवान्सः ॥ २८ ॥

पश्चाशद्वर्षंभागा अतिगहनतरा स्वाख्यग्रन्थस्तनूनं तेषामेकैकवर्ण स्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीतः॥ शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिविदिततरे कोशसंघेव्दिष्ट्वा चेत्थं विंशन्मितावदाः श्रमसुरचनया संगताः कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्वयमुद्रित मित्यत्रोच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्तारपूर्वक्रमतोयथावत् ॥ वात्सल्यमेवानुवदेयमेत द्विस्तारतः संवद बोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभवद्भिः स्वमुद्रालये कोषएषः॥ सुसंमुद्रणीयस्तुतः प्रीतिभावात्तदाचोत्तरंतन्मया संव्यलेखि॥ ३१ ॥

भवत्कीकृपापूर्णपत्रं सुलब्धम् पठंस्तन्निजानंदपूर्णोलिखामि॥ मदीयाद्विशक्तिर्नवित्तस्यहृष्ट्या सहायेस्तिशक्तिस्ततोदीर्घभूता॥ ३२ ॥

तदारब्धचिंता सुकोशार्थमेषामदीयेहृदिव्यापिनीभव्यभावा॥ कथंकोनकस्साधनं संप्रयाचे जगत्यालिकेपूरिता शैम्बहित्वम्॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामकथनम्

दैवात्सुरम्ये यमुनानिकूले यथा दिगौरस्थितताजगंजे ॥ श्रीघासिरामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मित्रंप्रसन्ना ननभृत्यसैव्यं सानन्द आयान्त ममंदगत्या ॥ अस्मामिदानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाद्विलुब्धा नद्विदानशूराः ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिंकथितंभवद्भिः सर्वं स्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्यापिवाहुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वमन्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिःशूरा नसंतीदमसत्यवाक्यम् ॥ शौर्येण कश्चि द्धनतोद्विकश्चिन्न वर्तितः कः कतरोद्विशूरः ॥ ३७ ॥

शूरंधनाढ्यं च्छसि कार्यदत्तं मत्तो यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृपातोधनतः समर्थो हंतावकीनो निजभृत्यमुख्यः ॥ ३८ ॥

जानामिसन्मित्र मुदारभावंत्वांसादरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ इन्द्रस्यपुर्यांतवमातुलोस्ति विद्वद्वरोधी तसमस्तविद्यः ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोद्भुतोसौ विंशन्मिताब्दे नवहुप्रयासात् ॥ द्रव्यव्ययीलोक हितार्थकारिन् तन्मुद्रणंकारयभोसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् सखेस्मिन् सुकृते हिकार्ये

द्रव्यं कियत्स्यं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रु-
त्वातदाविंशतिकंसहस्रं देयंभवद्भि
र्नततोधिकञ्च । ३९ ॥
एतन्मितद्रव्य सुदानकार्ये शक्तिर्म
दीयाभवतःप्रसादात् ॥ प्रात : स-
मागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु
मांसनाथम् ॥ ४० ॥
प्रातर्घासीय रामस्थलमति रमुलं
प्राप्यहृष्टः कृतञ्चस्तं मांसंवीच्यशी
घ्रान्निजजनसहितश्चासनादुत्थितश्चा
न् ॥ गाढंव्यालिंग्यमोदाद्दतिनमन
तयास्थापयन्दक्षभागेस्थित्वाग्रेवद्धह
स्त : सगदतिधनदस्तद्धनंसंगृहाण
॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वाखधनस्यकोश
यत्रस्थिता : सन्तिधनस्यपेटा : ॥
नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धिवित्तम् वां
छाङ्मेतन्नहृयेनवांछा ॥ ४२ ॥
घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधर
स्येन्द्रपुर्य्यांगमनम् ॥
इत्थंविचारेयदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभ
वन्तंनयग्रन्यकारम् ॥ यास्यामि
संकल्पकरस्तदङ्घि वित्ताङ्कितंपत्र
मवाप्ययात : ॥ ४३ ॥
इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवशतोमुख्य
मित्रेचणाय चायान्तंदूरदेशाद्विबु
धवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ च
भ्युत्थानंहिदत्त्वानिजजनसहित : स्था
पयन्नग्रभागे धन्योस्मिस्वीय मित्रं
निज भवमगतं लोकयामि प्रस

न्नम् ॥ ४४ ॥
धन्योस्मिवीच्य कुशलाङ्गसमस्तदे
हं श्रीमन्तमद्यदययासहगच्छचा
यम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधौकुरुयत्न
माशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागि
नेय : ॥ ४५ ॥
सिद्धिःकृता भगवता खिलविश्वरू
पा तस्मात्त्वमुगत्य कृपयागमनार्थमे
कम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मकृ
त्वा यास्याम्यहंजवतयाभवदंघ्रिकु
लम् ॥ ४६ ॥
कृत्वापत्रं स्वपुरतस्तव भागिनेया
यातोस्मिकार्यमभिधायजवाद्व्रजे
यम् ॥ दास्यामिचाद्यदिवसेनिज
हस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमा
गम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम
सुहृदस्यसुपत्रहस्तं मांवीच्यपत्रनि
खिलाशयमाभिगम्य ॥ सानन्दतो
ह्यभिवदन् किमुकार्यं मद्यपत्रं
सुप्रेषययतस्त्वबुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥
पत्रं विलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे
ततप्राप्यपण्डितवरस्य समागतोत्र
सर्वं सुसाधन मयत्वरया गृहीत्वा
कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंत
त् ॥ ४९ ॥
दत्ताहना दधिकदान सुशक्त्यभावे
कोशस्यकार्यमरुधद्धितदर्द्धजाते ॥
पश्चाहनी सद्विबुधोपि परत्रगत्वा
शोकस्तयो स्त्वमभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थस्थवासीहितवरजगदानन्द
नाथोमहात्मातच्छिष्योधीरवृत्तिः
सकल बुधजनेभ्योविनीतो शीघ्रवर्ती
श्रीशग्रन्थानुपूर्त्यैबहुतरनगरेभ्राम्य
मासःप्रयासी ॥ ५१ ॥

तच्छिष्यपण्डितवरो जगदानिम-
न्द : सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्र
प्रस्थ : ॥ श्रीशार्ह मुद्रणकरेबहु
धनकारी द्रव्यव्ययैबहुकृतैनृपराज
हृष्टि : ॥ ५२ ॥

राज्ञार्थकार्य विचार परप्रधाना
श्रीजप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥
यत्कार्यसिद्धिकठिनंपरमंदुरूहं स-
म्पादयतेसुगमतःपरयाहितेच्छा॥५३
देशेहितस्मिन्दबीधनपालपाला :
श्रीशस्यपूर्णकरणेकृतबुद्धिचित्ताः ॥
कस्यापिशक्तिरभवन्नहिपूर्णचिन्ता
पूर्णेहितस्मकृतधी : कविराजमं
त्री ॥ ५४ ॥

श्रीयादवार्यकुलपद्मजसूर्यभूपःश्री
श्यामलाल्कविवराहितनिशम्यचिन्ता
म् ॥ श्रीशस्यलोकसुखदस्यसमस्त
वृत्तमांश्वादहाति कृतकोशसमाप्ति
यत्नम् ॥ ५५ ॥

श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणगौरवपूर्णे
विद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥
श्रीसूर्यवंशयशपकीर्तिविशालमूर्त्तौ
कोशस्य पूर्तिरिहसंरचिताविधा

श्री १०८ श्रीसज्जनेशयशःकीर्तनम्

या ॥ ५६ ॥

श्रीश्यामवीनकविराजवरेण नूनं
श्रीधराहुधवराजितदेवभव्यात् ॥
एवं कियज्जनमितं बहुसाधनाढ्यं
सर्वे विचार्य धनतः परिपूरि
तश्च ॥ ५७ ॥

पश्चादुर्यावनगराहिजकेष्टरामाद्धर्मा
दिसीसकमय कलकात्तपौरात् ॥
लाला मनोहर सुदास कराचटैप
मिथीय साहिब कराहनु मूल्य
मात्तम् ॥ ५८ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्य जनसुखकरो
राज्यसिंहासनस्थ स्नावन्मासावि
लातानिखिलसुखकरायासरायाम्ति
न्नितम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्ताउचि
तमनुचितमुचीन्यकुर्वन्तिविज्ञा
स्थानंस्थानंविभिन्नंनिखिलजनगत
तत्त्वकार्यस्यपूर्ति : ॥ ५९ ॥

यंत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं
तत्त्वमुद्रालिपश्च दैवीदेशीसुपासौ
मितहिनरचितैर्ग्लिशडभाषाक्षरा-
णि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनिय
तनिदेशूर्द्धंशा वलिंब श्रीमच्छ्री
श्यामलास्यो विरचयतिकविस्वर्ये
वृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥

देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरज
वस्तुजायातिसर्वे श्रीमच्छ्री सज्जना
ज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निष्ठ
ताया ॥ तस्मादाढ्यैहिवृद्धासकल

अनगणादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्या
त्सर्वे मनुष्या नृपवरविहितांजीवि
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्तः स्वसुखरसपराः
स्वेननाम्नाप्यकार्षु रम्यंस्थानं सम
न्तात् निजमहिमधिया वर्तयन्त :
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहु
समयवशात्क्वेनदृष्टिर्नदृष्टा तत्सर्वे
सज्जनेशो विपुलधनचयाद्भव्यवत्सं
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पङ्क्तिन्नाति भृष्टोदयपुरनगरीये-
महेष्टःपुरायस्तस्मिन् सर्वत्रवीथ्यांवि
विधनगलतादृश्यतेसर्वभागे ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुद्धा पुलिस जनगणै
र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्याति
ष्ठः ॥ ६३ ॥

दत्तानिपदानि प्रतिष्ठायाः

श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नेनहवर्ति
ना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठाया : कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् । तृतीयंस्वर्णं चाङ्कं चतुर्थं
पादभूषणम् ॥ ६५ ॥
हैमादिकंचतत्सर्वंबोटीदानंचपञ्च
मम् ॥ सुआसनस्यावकरत : षष्ठंद
त्ताश्चिमुद्रिका ॥ ६६ ॥

मुद्रिकाशय :

राणा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज

श्री १०८ श्रीसज्जनेशयशःकीर्तनम्

प्रसादत : ॥ कविराज पदस्यात
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ॥
दूत्यायन्याःपदव्योपि बहुसम्मान
सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्य हिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति ॥ विश्वासभूतासत्याङ्गीनत
थान्यत्रदृश्यते ॥ ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्रेरणात : कोश : शब्दा
र्थचिन्तामणिगुणनिकर : । स्यं श
क : पूर्तिमागात् ॥ षभाव्याङ्के
न्दु वर्षे बहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्ल
पक्षेदैवाचार्ये चितिथ्यांसकलसुख
करेसार्द्धवर्षद्वयेन ॥ ६९ ॥
श्रीभूप : सज्जनेशो निखिल जन
हितोराज्यकर्मप्रवीणो विद्याशो
स्वैकदक्ष : सुभटसचिवयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो
गःशिवविधिकमला स्वामितुष्टोब
बाली मार्कण्डेयोऽस्य जीवी वर
वरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी ॥ ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयेबहुलबलतया
वीरलक्ष्मीस्थुजाग्रो जिह्वायां दक्ष
वाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारय
न्ती ॥ राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवकोशागेहेप्रपूर्णाचित्यंधान्यैर्धं
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णवित्तंवि
धेहि ॥ ७१ ॥

कोशशब्दार्थचिन्तामर्णे स्तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डीचवाल प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री मद्धरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग : स्तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामै :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यावदार्यकुलकमल दिवाकरै : मेदपाटदेशाधीशै: अखिल भूपाल मौलिमणिभि : श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि वंशीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचशोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजै : वर्णक्रमेणदर्भितः सर्दारवेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रित:

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा
न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर
कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य
प्रबन्धतोमुद्रित:

शुद्धाशुद्धविषयकचिह्नानि

॥ नमः श्रीगुरवेनमः मुद्रीकृता अनेकेषांकर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थिरत्वात्स्यादेवाशुद्धिसम्भवः १ अतोमुद्रीकृतेग्रन्थे ह्यपिपण्डितशोधिते । अशुद्धोद्घाटकस्यास्यपत्रस्यावश्यकंमतम् २ तदेतस्यमुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामणिकोश शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेखः तत्राशुद्धिर्द्वेधा । शब्दाशुद्धिः १ शब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति ॥ सोभयत्रपञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः १ वर्णाशुद्धिः २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अत्रशब्दाशुद्धौसर्वत्रपूर्वस्मिन्नेवचिह्नमेतत्० । व्याख्यानाशुद्धौतुपूर्वत्रचिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततोमात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरंलिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखेतुसमस्ताः शब्दालिख्यन्ते , तत्र । मात्रायांशुद्धाक्षरस्योपरिलक्षणमेवं—क्रियते वर्णेतुशुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौपूर्वपरपार्श्ववर्णयोर्वायत्पूर्वपरमुत्थितरेखादिस्थानस्यतस्यलेखः तत्रमध्येलक्ष्मचेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखेतुन्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्थमधः—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौतुपूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखेचिह्नं कृतम् । शुद्धलेखेतुयथार्थस्यैवलेखः ॥ अपिच । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौतु पूर्ववदशुद्धलेखेपूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेखः । शुद्धिलेखेतुलिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देश देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा

— —

रेखाकृष्यते । अनेकवर्णाधिक्येतु । अशुद्धलेखएवाधिकाक्षराणांलेखः । नीचैस्तावतीदीर्घारेखाच । शुद्धौतुशून्यादि ॥ वर्णव्यत्यासाशुद्धौतु । अशुद्धलेखेवर्णयोरुपरिद्विकाङ्कयोः क्षेपः २ १ । शुद्धलेखेतुयथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानांक्रमेणलेखः । तत्र स्तम्भलेखे प्र० द्वि० इतिपूर्ववर्णयोर्लेखेयावत्प्रथममधोधः शून्यमेव लिख्यतेतथायावद्द्वितीयम् ॥ अतोविशेषप्रकाराशुद्धौतु तत्रतत्रविशेषो लेखः कृतोदर्शनीयः ॥ यदिसद्भिरेकवारं पुस्तकवद्भिः क्रियेतशुद्धमिदम् ॥ दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुकृतम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
२१ - न्ह्यो:। र्म्ये	धूमवह्न्यो : सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रालीककारे	३	प्र०	९
- ध	घञ्	४	०	२६
-मु	जल्युक्तपङ्के	४	०	२७
- यि	निशामपि०	४	द्वि०	२१
- ब्	कुञ्ज०	५	०	२४
- ङ्	अपाङ्क्तेये ।	५	०	२५
- न्या	अग्र्या :	६	प्र०	४
- ल्पे	अङ्गवैकल्येन	६	०	१३
- र्षि	ह्यर्थिभ्योऽतच्	६	०	२८
- म्य	पचम्पचा ।	६	०	९
- ता	ममतांदेहे	७	०	२८
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
का - ॥	निदिग्धिकाप्रदंष्ट्रासमिलितसु	८	०	१८
- चं	पलमाचं स्नाद्	८	०	२३
- भा	भण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णि	पौर्णमास्याम्	९	०	३
० -	पञ्चपर्णिका } स्त्री० गोरचीचुपे ॥	९	०	२२
० -	पञ्चपर्णी	९	०	२३
- सो	सरसीरुहम् ।	१०	प्र०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
षा्	पेषण्युपस्करं	११	०	१०
- र्मौ०	बलिर्भौतो	११	०	१६
- त्त्व	उग्राद्यौ ॥	११	०	२४
- त्ता	महत्तिक्तं	१२	प्र०	१२
- प्य-वे	प्यभावेतु०	१२	द्वि०	२
- गु	गड	१२	०	२३
- धा	दाचीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंशति	१३	०	११
- द्र	द्रावणं	१४	०	१०
- भा	प्रभवाना	१४	०	२६
- न्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतःनं०	१५	०	२९
- हि- ॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- चो	अत्राञ्चो	१८	०	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटहृति०	१९	०	२१
- वा	वाग्	१९	०	२७
- पिं	०पञ्जराखिटः	१९	द्वि०	२४
- ञ्चो	पञ्चीकरः	१९	०	२४
- पा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं० सु	पुं०न०सुचेलकी	२०	०	२८
-च	चित्र०	२०	०	२६
-च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि०	६
-चा	चित्तैरा	२०	०	११
-क	वलीकि।	२१	प्र०	२६
-पुं०अं	वस्त्रगृहे॥पटवासःपुं०अंशुका०	२१	द्वि०	४
-प	चचेडाँ	२२	द्वि०	२२
-ही	पट्टार्ही	२३	०	१७
-व्यं	पुण्यद्रव्यै	२५	प्र०	५
-य	पण्याख्यते	२५	०	६
-पंडा	पराडुते	२५	०	२४
-त्म-ज्ञा	निर्णयात्मकज्ञाने	२५	द्वि०	६
-व्य-नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	०	१५
-म्य-द	व्यसनिनो	२५	०	१७
-कौ	कटकोलि	२७	प्र०	७
-मा-र	समाचरन्	२७	०	१७
-।पुं०,न०	पत्रमन०	२६	द्वि०	१०
-लि-का:	लिखकः	३०	०	२१
-ध	०पत्रघना।स्त्री०	३४	प्र०	२४
-रि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि०	६
-यं	लज्जायां	३४	०	१२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- र्याम्	कर्तव्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाधटे	३५	प्र०	६
ह -	हारौ	३६	द्वि०	२१
- मृ - त्त्व	अमृतत्त्व	३७	प्र०	१८
- । - वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
- । - कार्यं०	उभयमित्याह	३९	०	१२
- ता	उभयथा	३९	०	१३
- र्शं	विमर्श :	४०	०	२
- ॥-प्रतिज्ञा	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थिति:सिद्धान्त: ६	४०	०	५
- प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
- क्रा	पिकोङ्गपक्षिणि	४२	०	२४
- त - रं	वातकरं	४४	प्र०	१२
- रे०	भार्याम्	४४	०	२२
- र	चारिण्याम्	४४	०	२४
- र्त्ता	द्वत्तार्हन्मातरि	४४	०	२८
- पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
- सु - ज्ये	सुरज्येष्ठे	४६	प्र०	८
- धे :	बुधो :	४६	०	१५
- दे-वि	तदेवविष्टभि	४६	द्वि०	१४
- तित	पित्तकफापह :	४६	०	१८
- दि	दीपे ॥	४८	०	६
- ग	पराधीने ॥	५०	०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- पुं०	०परन्तप : त्रि०	५१	प्र०	३
- ण	नारायणं ॥	५२	द्वि०	५
- चा	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
- क	कारणम् ॥	५३	०	२४
- घ	घायोजनं	५३	द्वि०	४
- नाश	नाशात्	५३	०	११
-शि-नि	अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
- रो - ल्क	मुत्तरोत्तरोत्कर्षं०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायु : न०	५४	०	२८
- विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्ति : स्त्री०	५५	द्वि०	४
- न	दोषानास्कंदिते।	५५	द्वि०	१७
- र - त्वा	परमश्वासावीश्वरश्च	५५	०	१७
- ति-ष्ठा	तिष्ठति। ष्ठा० ।	५५	०	२६
- ऽपग	उगवादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
- भ्यो	खनिशृभ्यां ड्विचेतिकु :	५७	द्वि०	२
-तां। ब-ती	अथ चेतायुगादाववतीर्णः॥ अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
- य	जमदग्निमंहातपाः।	५७	०	१४
- सातऽस्मात्	००००	५७	०	१८
- द - स्य	पदस्यस्य	५८	प्र०	२५
- त	भोजनम्	५९	०	३
- पराऽजऽयऽनम्	००००	६०	०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-जि	पराचिती ॥	६०	०	११
०ङा	०पराङीनम् । न०	६०	०	१५
-न्ती	जीवन्तीपिचतीस्मृता :	६०	द्वि०	६
-च-न्त	०परान्तकाल: । पुं०	६०	०	१६
-तित्प	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
-ससो	ससोऽग्निमान्	६२	०	२४
-टं	परं हैरण्य०	६२	द्वि०	१७
-प	अवरश्चपरावरम्	६२	०	१८
०ह्णः	०पराह्णः : पुं०	६३	द्वि०	२०
-ह्णे	अपराह्णे ॥	६३	०	२०
-त	दीपताभिधानात्	६४	प्र०	१८
-ष्ठा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
-य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
-ष्ठा	अनूढज्येष्ठे०	६४	०	२८
-ष्ठा	कनिष्ठ०	६४	०	२८
-र्मा	परिकर्मा ०भाषाशुद्धि:	६४	द्वि०	१८
-ष्टि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
-ष्ठ	०रूपविष्टने	६५	०	७
-र्मा	पुंसां०	६५	०	२५
-ह	विरहे	६५	०	२६
-स्त्र	शास्त्राऽनिषिद्ध०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- धा	फलंयथा	६५	०	१०
- वा	०परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	१३
- तीत	परिचरतीति	६६	०	१
- ठ्यं	शाठ्य०	६७	प्र०	२३
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	०	२५
- स्थ	रूपस्य०	६८	प्र०	८
- धो - तै	धीयते	७०	०	१३
- प्र	वर्हप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्त्ति	वर्तुले ॥	७२	०	११
- र्घे	दीर्घं	७३	प्र०	९
- ध्व	महत्त्वमिति	७३	०	९
- उ	परिमाणजमुच्यते	७३	०	१५
टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
व	द्वन्द्वद्विन्द्वौ	७५	द्वि०	१
- न्त्प्	स्प् :पश्येत्	७५	०	६
- त	अर्थात	७५	०	१५
- ढ	अनूढज्येष्ठे	७६	प्र०	७
- न - फ	वस्तुवर्गेनशुभफलमाह ।	७६	०	२७
- णां - वा	यद्वाणानलक्षणावापृथक्	७७	०	१३
- स्य	पार्थिवस्य	७७	०	२१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- वि	दृष्टियुद्धं	७७	द्वि०	५
- स्ना	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ठ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- च - क	अवचकथनं०	८१	प्र०	६
- स्व - दो	अस्मिंश्चदोषत्रयेदोषत्रयं	८१	द्वि०	१९
- व	सएषलोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- ट	डुवप्	८४	०	३
० रि	०परीशार : । पुं०	८४	०	५
- का - णे	उपकरणे	८४	०	६
- प	पाश्चिकीदीर्घ :	८४	०	२३
- ह	वाहुलकाद् : ॥	८४	०	२८
- न्त	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- णा - च	व्राह्मणेतिच	८४	०	१९
- ष	द्वेषात्	८४	०	२०
- सू	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ञ्ज	०पर्ज्जन्यवर्ष : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्या	॥ पृणाति । पृणप्रीणनेप०अप् ॥ यद्वा । पर्यायति ।	८६	द्वि०	१०
- ॥ - प	॥ केशसमूहे इंते	८७	प्र०	२९
- प्य	खर्प्यशिल्पमर्प्ये०	८७	द्वि०	७
- त	पितपापड़ा०भाषाशुद्धि :	८७	०	९
- ० - ॥	०ष्ठन् ॥	८८	प्र०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-व्या-म्	षटाव्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
-स्य	प्राप्तस्यानियहे ॥	८८	०	१५
-न्तर्कक	शीन्तकर्मणि ॥	८९	प्र०	७
-मा	भुज्यमाने	८९	०	२४
-भु	पद्भ्यांभुक्ता०	९०	०	११
-क्रा । म्	बक्रान् तद्वाचार्या०	९०	०	१२
-ष्ठ-ज्ये	तिष्ठतिज्ये०	९१	०	२४
-का ः	कालेन ।	९१	द्वि०	१५
०र्वं-श्र	०पर्वताश्रयदेशः । पुं०	९२	०	१९
-र्वं ऽ	पर्व्यं वेवा ।	९३	प्र०	१४
रश्यका	रोश्यारकालः	९४	०	२८
-नम् २ १	निवर्त्तकम् ॥	९५	०	१९
-सीपी	पीसी०गौ०भाषाशुद्धिः	९५	०	२७
-क	शून्यधान्यनाशी ॥	९६	०	५
-शा	शय्याम् ।	९६	द्वि०	८
-व्य	परिहरष्यते नेनवा ।	९६	०	२९
-ड्ड्च	तण्डुलाड्डुशचषा०	९८	०	१०
-।-बहु	। पञ्चपञ्चमेवाबहुल०	९८	०	२०
-ष्टो	ज्योतिष्टोमे०	९९	प्र०	२४
-क्त	क्त ः ।	९९	द्वि०	१२
-का	कारवी ॥	९९	०	१५
-च-द्दु	माचकुशपचद्दुघे	९९	०	२२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।-प	पूयतेनेनपुरःसंज्ञायांमितीचःयद्वा। पवते	१००	प्र०	१
-चो।चौ०	अग्नि र्चा दिम्यइ्चोचौ॥	१००	०	३
२ १ -मद्	दमनकि॥	१००	०	५
-या	कुर्याम्मनसा०	१०१	०	२६
-व-ध्रु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
-घ्व-प	पश्वसुपर्वसु	१०१	०	२७
-शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
-वि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
ना-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
-क्ता	भुक्तां	१०८	प्र०	१६
-धुं	पातिर्वलिजुट्चेत्यसुन्।	१०८	द्वि०	९
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
-षा-स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
-ल्य-व	पाटल्याचयवे॥	१०९	द्वि०	१०
-न-क्रा	येनद्विक्रमेण	११०	०	२९
-र्दा-ना	पदार्थानां०	१११	प्र०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	०	२
-त्य-स्य	आयप्रत्ययस्यलुक्च॥	११२	द्वि०	२५
-था	पथः	११३	प्र०	१९
ऽ -ससम	समस्यतद्गति०	११३	द्वि०	१६
-वी	चित्रद्व्योष०	११४	०	२४
-भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्ष	क्षायोदके	११५	०	२८
२ १ - मद	दमनकाद्यचे ॥	११५	द्वि०	२५
अथपाण्डराशब्दे पाण्डारामित्युत्पत्त्यायं पाण्डूनामित्यादिपूर्वेऽस्मिन्पाण्डुशब्दे यल्लिखितं तच्छोधनीयम्		११६	प्र०	११
- तो । श्रि	आश्रये ।यस्त्रसः ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातिड्ति :	११७	०	८
- क	कुठेरके ।	११७	०	१९
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पायसिधरः ॥	११९	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेददो	११९	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ द्युतिकर्मणि घञ्प्रयती	११९	०	१२
- त	पादच्छपे ॥	१२०	०	१७
- घा । पा	पदाती ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
ष	अमानुषंयुद्धं०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदाती	१२१	०	१५
ऽ - मंनमं	कूनक्राक्ष०	१२१	०	२१
२ १ - हिन	उग्रानहि	१२२	प्र०	३
ऽ - तेनेन	पद्यतेनथा।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेहरेः ।	१२२	०	१४
- कं	एकैकं०	१२४	०	७
- त्वे	परश्वेषु	१२६	०	५
- अजे	अन्त्यजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
- फ	पलम्	१२८	०	२७
-॥ - म	॥ पायतेदेहो ऽस्माद्वा । पारत्वगे० विवतिदेहंवाममनिनन्दन्०	१२८	द्वि०	८
- यो	रोगस्य	१३०	०	१८
- ष्टं	वह्निकुष्ठं०	१३०	०	२७
- पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
- रा	जलान्विते : ।	१३१	०	२२
- न्त्र	दोलायन्त्रे	१३१	द्वि०	१४
- वि	सर्वमलैर्विमुच्यते ॥	१३२	प्र०	४
- क :	क्रशेोद्विलितिट् :	१३५	०	१
- न्	ठञ्	१३५	०	२९
- न्थं	परिपन्थं	१३७	०	२४
- मे	शोयमेद :	१३७	द्वि०	१७
- ग	गजहृण्ड०गौ०भाषाशुद्धि :	१३८	प्र०	२८
- ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
० ऽट :	० पार्वट :पुं०	१३९	प्र०	१९
- न	विधानात्	१४०	०	२
- तो	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
- वा - । पा०	पाल्यतेवाश्वानयावा पाल०	१४२	०	१५
- स्र्व०	शूलास्त्रे ॥	१४४	प्र०	२१
- ऽडा	कड्डार :	१४६	०	१७
- तु	तूलि ।	१४७	०	२८
- या	नपुंषि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क.	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-।- चन्यै०	। टीकागतौचन्यै०	१४७	०	१८
० ङ्क	०पिटङ्काश : पुं०	१४८	०	५
० का०	०पिटङ्काकी । स्त्री०	१४८	०	६
ऽ - श्वविशे	श्राद्धशेष०	१४८	०	२६
- ते	दृश्यन्ते	१५०	०	२३
- ॥ - ॥	॥ स्वार्थक : ॥	१५०	०	२८
- डी	भक्तपिंडी०	१५१	प्र०	२३
ऽ ० रक :	०पिंडीतगर : पुं०	१५१	०	२८
- ह : - ॥	पितामह : पितृपिता ॥	१५१	द्वि०	२६
२ १ - त्प	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र०	२
- ॥ - सच०	॥ मन्त्रदेसच०	१५२	०	५
- त्य	समेत्याचु०	१५२	०	१३
- च	मन्त्रदमिति	१५२	०	१६
ऽ - कादिचि	नेष्टकाचिते	१५२	द्वि०	१२
- ते - पि	चितेदेवपितॄंस्तपयेत्	१५२	०	१२
- ठ	टक्	१५४	प्र०	२३
- क	पिनाकियोगोविज्ञेयो	१५५	०	१३
- थ	च्छे दितोश्चत्य :	१५५	द्वि०	२२
- लि	बालवैधव्य०	१५६	प्र०	८
- चो	गुड़ोच	१५६	द्वि०	२
- क	मुद्गमसूरादिपिष्टे ।	१५८	प्र०	१८
- त्य	कृतगन्धद्रव्यचूर्णे	१५८	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-नी	वासिनीं	१६०	•	१
-वो। क्रि	भैरवैक्रिंयते	१६१	प्र॰	२६
॰क	॰पीठकेलिः। पुं॰	१६१	द्वि॰	११
-म	वृन्दामहे	१६१	•	२१
-रडो	पिराडीतक॰	१६३	•	१
•-। आ	॰पीतपुष्पा। स्त्री॰ आढक्याम्।	१६३	•	५
ऽ -पुष्याम्	अपुष्याम्	१६३	द्वि॰	१०
-ण	लक्ष्मणाकान्ते॥	१६८	•	२
-भू	कोष्ठं भूषा।	१६८	•	२५
-ल्प	कल्पस्य	१६९	•	१२
-व्या	वाङ्गुलिमाचकम्	१६९	•	१५
२१ -मद	दमनकद्वत्ते	१७०	•	२८
॰ म	॰पुण्यजनः। पुं॰	१७२	प्र॰	१८
-सुः	सुखिनतिष्ठति॥	१७४	द्वि॰	१७
-भ्या	अध्यायः	१७६	प्र॰	१०
-ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि॰	७
-ना	धनंधान्यञ्च	१७६	•	२५
॰चे	॰पुत्रैषणा। स्त्री॰	१७८	•	६
॰र्भ	॰पुनर्नवः। पुं॰	१८०	प्र॰	२
ऽ -नर्नवा-जा	पुनर्वारजाते॥	१८०	•	२८
-स्त	अरिगुप्ते।	१८२	•	१८
-स्रा	पूर्वस्रांवा	१८२	•	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ल्प	॰पुराकल्प : । पुं॰	१८३	द्वि॰	१२
२ १ - श्यदि	उपदिश्यन्ते ।	१८३	॰	२१
- स	संपूर्ण :	१८५	प्र॰	६
- चे	पत्ने ॰	१८५	प्र॰	१०
- सा	॰पुरुदंशा । पुं॰	१८५	द्वि॰	६
- त्सु	आपत्सु मूढो॰	१८५	॰	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र॰	२३
- स	सांश्रौर्यान॰	१८६	द्वि॰	८
- न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र॰	१३
- ष - घ :	॰पुरुषदघ्न : । त्रि॰	१८७	॰	२६
- व	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि॰	२५
- च	क्षमाच	१८८	प्र॰	५
- मा	॰पुरुषोत्तम : । पुं॰	१८८	॰	१३
- बे	वेदेच	१८८	॰	२३
- ति - भा	द्युतिदेवीभाग॰	१८८	द्वि॰	११
- या	पुरूरवा॰	१८८	॰	१०
- मे	अयगे	१८८	॰	१६
- प	पुरोधसि ।	१८९	प्र॰	२२
- य	मनोबुद्धि॰	१८९	द्वि॰	१५
- मे	क्रमिभेदे ॥	१८९	॰	२४
- गो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि॰	३
- ष : पं॰	॰ पुष्करेचणास्त्री॰	१९२	प्र॰	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पुष्पघातकः पुं०	अस्याग्रिमध्ये ऽस्यार्थं शब्दद्वयं चोल्लंघ्य तृतीयशब्दस्यार्थलिखोजातः अतअशुद्धम्। यथा वंशे। त्वक्सारे॥ पुष्पचापः पुं० कामदेवे॥ पुष्पचामरः पुं०	१६३	०	१६
- ष्य	पुष्पंधनुरस्य	१६३	प्र०	२७
- ण	लक्षण	१६४	०	८
- र	रक्तः	१६४	०	१०
- ने ०	वचनेन०	१६४	प्र०	२१
- पु - शि	पुष्पविशिष्टे ॥	१६४	०	२८
- ष्प	पुष्कर०	१६४	द्वि०	६
- ता	पित्तहरी०	१६४	०	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१६४	०	२७
- णा - र	भ्रमणार्थेरथे	१६५	०	१६
- विपत् - रो	दैववित्पुरोधोभ्याम्।	१६५	०	२७
- र्मा	कर्मणि॥	१६६	प्र०	५
- त	सुमनोहरैः	१६६	०	२०
- न्द्रे	द्वन्द्वे।	१६६	द्वि०	६
- स्त्र	शास्त्रं	१६७	प्र०	२६
- गे	रोहितवृक्षे	१६६	०	११
- या	कर्ण०	१६६	०	२२
- ॥ -	॥ दुर्गस्वरूपायै ॥	२००	०	६
- सो	गर्भेण	२००	०	१५
- सा	अग्रहायणी	२००	०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न	दक्षिणनासा०	२००	द्वि०	२२
-गे	पूरीआप्यायन्	२०१	प्र०	१
-का -दे	कालदेश०	२०१	०	२
-स	०पूरण :। पुं०	२०१	०	४
-खि	खिन्नं	२०१	०	७
-शा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
-सावर्वाचा २ १	पूर्वाचासावषाढाच ॥	२०५	प्र०	२
-जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
-ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
-नः	तन्	२०६	प्र०	१
-॥-	॥ अन्येषामितिदीर्घः	२०६	०	४
-ष	चित्रपर्ण्याम्	२०६	०	२७
-पृथक्	०पृथक् । ष०	२०६	द्वि०	२१
ऽ म॥त्वह।म्-क्	महत्यामृत्वक्पत्न्याम्	२०८	०	५
ऽ -रपयु	पयोधरयुता	२०८	०	१४
-त्वा	वृहदेलायाम्	२०८	०	२४
-पुं-श	दंशभीरौ।	२१०	०	११
-॥-खे	। तृड्ज्वरानिलदौर्बल्यकुक्षिरोग विनाशिनी	२११	०	१६
-॥-ष	॥ खड्गप्रधाने । मांसपिण्डाम् । अण्ड	२१२	०	१९
-म	०पैत्तिकम् । चि०	२१३	प्र०	२९
पा की	कीनिपातके।	२१५	०	१९
-ट-दु	जीमातमातृपितृदुहित	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-न०	पौन : पुन्यम् । च०	२१७	०	६
भुं	पुनर्भूत्वा	२१७	०	१७
-पुं	रामकर्पूर०द्रु०ख्याते ॥	२१७	०	२०
-नि	पौराणिकोक्ति०	२१८	प्र०	११
-चि०-पू०	चि०पूर्वाह्णे तने ॥ पूर्वा०	२१९	०	२४
-म-त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१९	द्वि०	३
-त्-र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	०	६
-श-त्रा	प्रकाशकस्यत्रातरि ॥	२२३	प्र०	११
-ण्ड	भाण्डा०	२२३	द्वि०	१
-मध्यमे-वर्त०	रजसिक्रमतिशब्दस्तामस: स्मृत:। त्रिगुणात्मस्वरूपाया। सर्वशक्तिसमन्विता। प्रधानासृष्टिकरणे प्रकृतिस्तेनकथ्यते।प्रथमेवर्त०	२२४	प्र०	२५
-ऽचल	अपराचेचलचणा ।	२२५	प्र०	६
-प्र	विकृतिरिति०	२२५	०	१९
-वा-पृ	वीजादयोवानपृथिव्या०	२२५	द्वि०	२
-:-। वै०	लय : प्रकृतिलय : । वैराग्यात्	२२५	०	१३
-।-प्र	। प्रकृते : सरूपम् चि०प्रकृते:	२२६	प्र०	२
०म्-	०प्रत्तपणमन० ।	२२६	द्वि०	२८
-ता	अप्रकृतरे ॥	२२७	प्र०	८
-ऽखी-ऽप्रकृष्टाऽयाम्।	० ० ० ० ० ० ० ० ०	२२७	०	२६
-श्मौ-सु	रश्मौ सुवर्णा०	२२८	०	२१
-त्रणा	सुवर्णालु०	२२८	०	२२
-ऽष्पा	वृषादीनां०	२२८	०	२९

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति
- व॰	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि॰	१०
- न्य	प्रहृष्यते	२२८	॰	११
- ये - पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	॰	५
- ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	॰	१३
- वा	सङ्गमाज्॰	२३१	प्र॰	१९
- ष्ठ	त्वष्टरि	२३१	द्वि॰	२०
- ष्ठी	परमेष्ठी	२३१	॰	२८
- च	दक्षादीनां॰	२३२	प्र॰	७
- ज्ञा - धी	रत्नाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि॰	२८
- ख	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र॰	२१
- नि - घ॰	स्पन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव।	२३३	॰	२५
- णा	पुराणे	२३३	द्वि॰	२५
- श्र	प्रश्रये	२३४	प्र॰	६
- ष्ठ	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र॰	१३
- र्म	कर्मणि	२३४	॰	२५
- न्ट	कण्टोरप्	२३४	॰	२७
- श्र	प्रत्यर्पणे	२३५	॰	११
- ति	कृदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि॰	२६
- ब - मा	अवधमाचे वा	२३६	॰	१६
- । - वा	प्रापूरणे। प्रथप्रस्थाने आवाहुल॰	२३७	प्र॰	१२
॰अत्रप्रतिकर्म। शब्दाग्रे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धि : यथा॰प्रतिकाय: । पुं॰ -शरव्यं । लक्ष्यं' प्रतिरूपके । प्रतिकृतौ॥		२३७	॰	२४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ञ् :	क्तञ :	२३७	द्वि०	१४
- णि	घटिकायाम् ॥	२३८	०	१५
- ग	गादाधरी ॥	२३८	०	२१
- ल्य	ल्युट्	२३९	प्र०	२२
- क्ता - क्त०	। ल्यु,क्ता० अयमर्थविशेषणत्वेनच परेणप्रत्य,क्तो०क्त०	२३९	द्वि०	१७
- स	संन्यास :	२४०	प्र०	११
- त्रि	प्रतिवार्य	२४०	द्वि०	२३
- कर	क्तातद्वतिमनु :	२४१	०	१९
- ऽश्वप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
ऽधे ॥ य	विधेयतयावा०	२४१	०	२९
- त - सा	विपरीतसाध्वसा०	२४२	प्र०	३
- ट - मा	घाटस्वमार्तण्डविम्ब : ।	२४२	०	२८
- २उप१प्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
- के	बोधने	२४२	०	२१
- पा - र	पालरक्षणे	२४२	०	२९
- रे	मनोहरते ॥	२४३	प्र०	२२
० क	०प्रतिभयाकार:। पुं०	२४३	द्वि०	१७
- भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
- ऽदोघस्था	प्रतिवादोऽस्थास्ति	२४५	द्वि०	२३
- ते	विशिष्टे ॥	२४९	प्र०	१४
- पुं०	०प्रतिहति : स्त्री०	२४९	०	१९
- । - नि	। अपेक्षायाम् निर्ज्ञात०	२४९	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रा	प्रतिपाल्ये॰	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	०	२६
- न - प्रा	,पमानप्रयोजकधूर्बहत्त्वं नोपमान प्रातिलोम्यात्	२५१	०	१३
ऽ केतवात	केतवात्	२५१	०	१७
०।- अपा	॰प्रत्यकपर्णी। स्त्री॰अपामार्गे ॥	२५२	द्वि०	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	०	४
- ख्य	तत्त्वोल्लिखपूर्वकज्ञानम् ।	२५५	०	१७
- ख्वा	अर्थयाञ्चायाम् ।	२५६	प्र०	१५
० व	॰प्रत्युवस्थानम् । न०	२५६	द्वि०	१४
० पुं०	॰प्रत्यासत्तिः। स्त्री०	२५७	०	१८
- व - दे	ऽऽशयावेवनदेहमानिने	२५८	०	१८
- ख्य	प्रथप्रख्याने	२५९	प्र०	१८
ऽ - दप्रदप्र	तुष्टिदप्रदच्चिषम्	२५९	द्वि०	२१
ऽ दारर	द्दविदारणे ।	२६०	०	४
- व	दीप.वृत्ताख्या०	२६०	०	२५
ऽ - धंदेव्या	सार्द्धं देवं निशामुखे	२६१	०	१६
- म्न	अन्नालाभा०	२६२	प्र०	३
- सा	रयस्यचक्रान्ते०	२६२	०	२६
- या	राचार्या०	२६३	प्र०	१९
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छौपतते:०	२६४	०	२७
- टे - द्वि	पश्चाटे ॥ द्वि०	२६४	द्वि०	३
- द	दुग्धे	२६४	०	१४

अशुद्धिलेख.	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति
-ष्ये -पु	चक्षुर्ष्ये सुपुष्पेपु०	२६४	०	१७
-त्रि०	त्रिफला०	२६४	०	२६
-य -क	अभिधेयस्यकाल्पना०	२६५	प्र	८
-र्भा०	भार्येयम्	२६६	द्वि०	१४
-स्न	धातुस्न्न	२६६	०	१७
-न	विरतिन्	२६६	०	२४
-ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र०	११
-ऽलिकाना	मालिनाम०	२६७	०	२३
-श्व	परमेश्वरे	२६७	द्वि०	२२
-र्थ्ये	पत्न्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥	२६९	०	२९
र्षो	सन्निकर्षो०	२७०	प्र०	११
-ऽनंस्यात्त	ज्ञानंतद्वद्विशिष्यकम् ॥	२७०	०	१८
-ष्ट -म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
-। -हा	। यथाहास्तिनमुदकम्०	२७१	०	१४
-। -त०	०प्रमाणाबाधितार्थकः पुं०तर्कवि०	२७१	द्वि०	१७
-घा	वानरान्तरे	२७२	०	१४
-ष -नु	अनुष्ठान०	२७२	०	१७
-णि -क्ताः	कर्मणिक्तोक्त :	२७३	०	१२
-मू	सूक्ष्मम्	२७४	प्र०	१२
ऽमोदकः	०प्रमोकः पुं०	२७४	०	१७
सा-र	अहिंसादिरवे	२७४	द्वि०	२३
-र	शरीरे	२७५	प्र०	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्शं - श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशका०	२७५	द्वि०	१२
- भ्य न्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
०अप्रयुक्त	शब्दार्थसकालशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थः।पुं०प्रतात्क्रमेःप्र क्लिष्टयुद्धसर्थीः॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांश ऽ	प्रयोगप्रांशुभास्वेधकी	२७७	०	२५
- यंप्रप्र	पर्यायंप्रयोग०	२७७	०	२८
- कोभाकोभा	सात्त्विकोभावद्वत्युक्तं	२७८	०	३
- क	विद्यमानस्यैव	२७८	०	५
- त्यं	नित्य :	२७८	०	१५
- तु	सिद्धेषु	२७८	द्वि०	१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा ऽ	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतं दे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्हस्पत्या :	२८१	द्वि०	३
- र्या	पार्श्वा	२८१	द्वि०	१८
-। आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- ख	कात्यायन	२८२	०	२४
- न	वल्लकीनाम्	२८२	प्र०	१८
-ष्ठ्यांनासत्वा	ज्यैष्ठ्यांसमतीतायां-	२८३	प्र०	२४
- स्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१०
वं	वायोरूर्ध्व स्थित :	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- शिञ्त्तिरो	नीतिशिरोमणि :॥	२८४	प्र०	१०
- थी - ह्व	स्त्रियोवहनायथानविशेषे ।	२८४	०	२३
- प्रा	हिंसादानेषु ।	२८४	द्वि०	१
- ज	प्राजापत्यैस्तरन्तीतिवाक्यं न०	२८६	प्र०	२४
- गा	सोनामूंग० भाषाशुद्धि :	२८७	प्र०	६
- न्त	निष्क्रान्तं ॥	२८७	द्वि०	८
- । शश	शद्लशातनै।	२८७	०	२७
-॥प्रस्तावे ॥	००००००	२८८	०	२१
- प्र	अप्राधान्यम्	२९०	प्र०	११
- वि	प्रधानता	२९०	०	११
- न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
- कु	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
- ध्रि	अर्तिरुध्रि,०	२९०	०	२८
- त्य	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
- म	व्याप्यमिह०	२९२	०	२५
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	द्वि०	१२
- प्रा	प्रसविष्ट ।	२९३	०	२३
० जनम्	०प्रसूतिजम् । न०	२९३	०	२६
- का	वीणाप्रा	२९४	०	१०
- का - णां	० विदूषकादीनांपरस्पर ०	२९५	प्र०	२४
० र - क	०प्रहरणकलिका । स्त्री०	२९७	प्र०	२७
० । - घा	०प्रहार : । पुं० घाघाते।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-फ	थोट०फोट० भाषाशुद्धिः	२९८	०	२
-हूनि : ॥-	हूण् । डिम्ब	२९८	०	१०
-न्त	स्तान्तं ॥	२९८	०	१६
- हु	प्रभ्रूत्याम्	२९८	द्वि०	७
-। - तु	उदये । तुर्ने ॥	२९९	०	१
-घि	घिंसायाम् ।	२९९	०	१६
- विंशति	षोडश	२९९	०	२०
- र्घे	दीर्घं०	३००	प्र०	१
-म	संयोगएव	३००	०	२५
०ती	०प्राखर्यम् । न०तीक्ष्णतायाम्० ।	३०१	०	२३
- स्थे	विद्यमानस्थैव	३०१	द्वि०	१
- दोष :	देश :	३०२	०	१५
-क्षुन्	खुल्	३०२	०	२९
-श्च - ङी	उगितश्चेतिङीप्	३०३	प्र०	८
-प्रा	प्रति०	३०६	प्र०	७
-वर्तते	ह्रन्मध्ये	३०६	०	२९
-दिकांसं	पानादिसक्तां०	३०६	द्वि०	४
-। - वलि	॥ चनिले । वले ॥	३०६	०	१०
-न्तो - पु	उच्यन्ते नपुनरेकै०	३०६	०	२२
-या	प्राणायाम :	३०८	०	२६
-दुव	भगवदुक्त	३०९	प्र०	२९
-न्म	जन्मिनि	३०९	द्वि०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	मन्निचितंतथा	३१०	प्र०	१४
- ।। - अह	चि० अहमुखे०	३१०	०	२८
- स - म्बि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	क्त्वेत्यर्थे	३१२	प्र०	८
- ग	०श्चर्यान्तर्गतै०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देशमन्दिरे ।।	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसाखतरी	३१८	०	२२
- नि ह०	रोमभियुक्तोस्त.दूच०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - ह्रि	प्रुषद्राह्ने	३२१	०	१२
- ब	स्वखिनजलदानै	३२२	०	६
- ही	प्रभासी०	३२३	प्र०	८
- भ्रु	देवत्वभ्रुच्यर्थे	३२३	०	१४
- । - हूं०	हूंषवच्चहूंष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - क्लो	प्रैष :। पुं क्लो घे।	३२४	०	१७
- त	त.लक्ष्य०	३२५	०	१
- गुड	ग्रवङ्	३२८	प्र०	१९
- स्व	पश्वकालस्व०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	स्तुतिः	३२९	०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- जं	जृम्भायाम्	३२९	०	१९
- । - फणा	फणभारो । पुं० फणाभृतिः ॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञक :	३३०	द्वि०	३
- कू	कीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एच	एवच	३३१	द्वि०	७
-ऽन्निधाधा	सन्निव०	३३२	प्र०	२२
- ल - तुं	•फलवतुंलम् । न०	३३३	०	२४
- ल	फलंवत्ति०	३३३	द्वि०	१
- स	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
-गति - ल्गु	मतिवल्गु०	३३४	०	२५
- त्यनु	चेत्युनन्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु-न्यो:	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्योः	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्यते।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फणगतौ ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्याटविहगे ।	३३६	०	१७
-ऽदमनं	कदनं०	३३७	०	६
त्का	फूत्कारणाम् ।	३३७	०	१९
- टु	कटुणाम् ।	३४२	०	१५
- ध्या-चा । ऽदा	वध्याद्दाचार्यं मुख्यागुरवस्तयेवेति ॥	३४३	प्र०	४
-ध्या	वध्र्याम् ।	३४३	०	१०
- च	तत्रासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-प-त्वा	हृप त्वादासुरसम्पदुत्पादकत्वाच्च०	३४३	०	२१
-न	चोयमानेषन्ध:	३४३	द्वि०	६
-सां-क	पुंसांसुखकराश्चैव	३४३	०	२६
-श	कार्श्यं	३४४	प्र०	११
-तं-प्र	तंत्व प्रकाशं०	३४४	प्र०	१०
-स	सषट्त्रिंश्च :	३४४	द्वि०	१६
-स	सर्पदर्प०	३४५	०	१०
-ष्टा । या	स्पष्टामाया :	३४६	प्र०	२०
-त्रि०	पारिभाषिक०	३४६	द्वि०	२६
-सं	समासा०	३४८	०	१८
-द्द	बलात्सन्दूषयेद्द	३४९	प्र०	२३
-स्था	पूर्वपदस्थश्च :	३४९	द्वि०	२४
-र	शराङ्कुरै	३५०	प्र	२९
-कं	कुन्दवत्ते	३५०	द्वि०	१०
-लि	बलीमुखे ॥	३५१	प्र०	१४
-धं	क्रोधेहि	३५१	द्वि०	१८
-नि०	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र०	९
-पुं०	०बहुतल्पीक: । त्रि०	३५३	द्वि०	१०
-धावा ॥	विधार्थधा ॥	३५४	प्र०	३
-॥-च०	॥ चिश्वातिशय०	३५४	०	११
-तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि०	३
-ष्मां०	श्लेष्मातकि	३५६	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- चिताक्षा-म	कुञ्चिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्नानद्वयं	३५८	०	६
- ज्ञ	नवाज्ञे	३६१	प्र०	१
- ह्वाग्र	बालग्र ह्वा०	३६१	०	१८
- री - ति	करणेचेतिक्वि :	३६१	०	२६
- क्षि	भिक्ष्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	कालाशंस्या०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - क्षि	स्त्रीक्षिराप्रष्ठास्त्रेक्षिय०	३६२	०	११
- बा	वलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- म	बलीयामाच् गौ०भाषाशुद्धिः	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिकी	३६३	०	६
- मांसा	सांमाईवम् ।	३६३	०	२१
- द	कच्चाद्यङ्ग्ल्य०	३६४	०	१७
- पुं०	सगणे ॥ ऽ ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठएवकुर्वंद्रूपाख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ।	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
- । - म०	प्रज्ञायाम् । शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
- । शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्च	३६८	०	१३
- मा	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-॥-द्दू	॥ दृष्टानिष्टविपत्ति : दृष्टानिष्टानां॰	३६८	॰	२५
-र्यवस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	द्वि॰	२५
-ष्ठ	पञ्चैषां	३६९	॰	१०
-घ	घटद्गति	३७०	॰	११
-।-॥	।चुद्रवार्ताव्यास।चुद्राग्राम्	३७१	॰	१८
-पुं॰-पा	पुं-हिन्ताली॥वृहत्तिला स्त्री-पाठायाम्	३७२	प्र॰	१०
-म	घण्टारवायाम्	३७२	॰	२५
-ध्या	अरण्याध्ययनादितदा॰	३७२	द्वि॰	६
-स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि॰	९
-ब	॰वृहद्वनम् न॰	३७२	॰	२७
-देवव	देवगुरोर्मनुष्य :॥	३७३	प्र॰	२८
-टक :	॰विकट :।	३७१	द्वि॰	३
-॥-बो	॥ वैतालिकैर्बोधंकरोति	३७४	प्र॰	१३
-ध्ये	मिथ्यैव॰	३७४	द्वि॰	१२
-न॰	पुं॰श्रीकण्ठो।	३७७	प्र॰	१४
-येप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि॰	३७७	॰	१६
-सं-तम्	संस्थितम्।	३७७	द्वि॰	२२
-णो	ब्राह्मणस्त्वविशेषस्य॰	३७८	प्र॰	१०
-खि॰	शिखरान्वित :	३७८	॰	२२
-श्य	दृश्यते॰	३७८	द्वि॰	२
-च	लच्यते॰	३७९	॰	८
-लापथ	कालापरिच्छिन्न॰	३७९	॰	२०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ज्ञ	सर्वज्ञं ०	३७९	०	२३
-त । तृ	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	-	१६
-र । ह्म	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोल्लासेपरब्रह्मो०	३८१	प्र०	१२
-र । श	निरतिशयमहत्त्व०	३८१	द्वि०	२
-योतोजा	योजायते	३८२	प्र०	६
-ह्म	ब्रह्मैव	३८२	०	२२
-ग	संयोगंपतितैर्गत्वा०	३८३	०	१८
-स । यो	सादैःसहस्रयुगे०	३८३	द्वि०	५
-ग्य । नञ्ज	भोग्यंश्ननीयसम्भञ्जनीयम् ॥	३८४	प्र०	२८
-तो - ।	उत्पातोवा ।	३८४	द्वि०	१०
-र	पराश्विद्यायाम्	३८५	०	११
-स्था	यस्तुस्थामोहितोगर्भ :	३८८	प्र०	६
-दा -ति	पूर्वपदाद्दितिणत्वे	३८८	०	२०
-मर्पणि	वह्न्यभिसर्पणे ॥	३८९	०	५
-ल	एतेषांर्गलिकैर्भागै :	३८९	द्वि०	२४
- ॥ -व	॥ चेतिकल्पद्रु०	३९०	प्र०	९
-ब्राह्मणाज्जातो	० ० ० ० ० ०	३९१	०	२१
-न	नश्रुतंनबहु०	३९१	द्वि०	४
-य :	अध्यापयतिनोशिष्यान्	३९२	०	१५
० च्छ	ब्राह्मणाच्छंसी । पुं०	३९३	प्र०	३
-ण -व	ब्राह्मणमाणववाडवादान्	३९३	द्वि०	७
-ध	मधुर	३९४	०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- व्यम्	चीनकधान्यं	३९५	०	११
- पो	योटकविशेषे ।	३९६	प्र०	२
- । - अ०	। पङ्क्त्याम् ।। अवायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- भ्रनर	भवेन्नर : ।	३९७	प्र०	१९
- ध्ये	तन्मन्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिण :	३९७	द्वि०	७
- भ	दुर्लभत्वानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्त	सर्वमुक्तं	३९९	०	१६
- ना	न्यादे ।	४००	प्र०	२४
- क	मथितं	४००	प्र०	२७
- स्तु०	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्धय	शुद्ध्यस्त०	४०२	प्र०	६
- त	तथायत्नं	४०२	०	१०
- क	यथापाकं	४०२	०	११
० वि०	०भगवान पूं०	४०२	०	२२
- पा :	रनुवादरूपा	४०३	०	१
- ह०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- त	संयोगास्य	४०३	०	२३
- च-ट्-	नचवषट्की ॥	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ।। - मं	वि०भंगाहं ॥	४०५	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथादिच्च च	४०५	०	१५
-य - था	व्यापयोरैककारणात् ।	४०५	०	१८
- शराणे	पुराणे	४०५	०	२५
- ॥ - मन०	भवन्ति । मङ्गो० । खलु । । भङ्गनचि० वर्तमानभजायै॥ भन-	४०६	प्र०	२०
- च - त्रि	चयिचादिभ्यश्च चोर्वाचिति०	४०६	द्वि०	१४
- ज्ञि०	पूज्ये ॥	४०७	प्र०	२
- क्ता	नाव्योक्त्या	४०७	०	७
- ज्ञे	पूज्ये ।	४०७	०	८
- च०	आदिष्यवारे	४०७	०	१४
- क्ता	नाव्योक्त्या	४०७	०	१७
- ट	खंजरीटे	४०८	०	२२
- : - ।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ङ्का	भङ्का यं म्	४११	०	८
- मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	८
- याभव	यावन्नयमनागतम्	४११	०	१६
- ककरी	भवेत्करीति	४११	०	२१
- ले०	जले विलासी०	४१२	०	१८
- ण्ये	शरण्यौ ॥	४१३	प्र०	१०
- त्त्व - भ	ऽधिष्ठानत्त्वे नभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिरामै०	४१५	०	१०
- षु - ई०	प्रभृतिषु भमेइति०	४१५	०	१२
दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- धेश	मविवक्षचशेषधर्मे	४१८	द्वि०	१२
- र	पुराणविशेषे	४२१	०	१
- श	शाजनम्।	४२२	०	२२
- ।-।।	छादिभ्य क्विप्। श्वनुनासिकस्येति दीर्घः।	४२३	प्र०	२४
- तांतांगां	तांगाविप्रायदास्यं म्	४२४	०	१०
- मा	मानंचितोऽचित :	४२४	०	२६
- स्ययस्य स :	मायस्स :	४२४	द्वि०	२१
- य	स्वमस्तया	४२६	प्र०	५
- मस्यत्रपा०	कृतपायना :	४२६	०	१२
- व्य	चिचोल्पला	४२६	द्वि०	१६
- लां	पुण्यजला :	४२६	०	२५
- मै०	मासवाश्चैव	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२९	०	५
- प	उपासमीपायसाधवी।	४३१	प्र०	१९
- ङ्ग	यतीलिङ्ग०।	४३२	०	६
- स्व	रामस्येत्थेव	४३२	०	१२
- तृष	तन्वादिष्वादमसु।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभिः काल :	४३२	०	२९
०तषभ०	०मावन्नः चि०	४३२	द्वि०	८
- याम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
प	दिग्यान्तर०	४३२	०	२७
-।-ख्या	।ब्रह्माख्या०।	४३३	प्र०	७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ए म	एवमन्यथानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
- ऽशीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	६
- ञ्च	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
- ऽडीमार्षा	द्राविडीयांड्रादेशीच	४३५	०	२६
- ऽमाभग०	मागधी ।	४३५	०	२८
- भि :	भित्तेधर्मं,	४३८	०	५
- र	भैक्षापगतैर्हि०	४३९	प्र०	१३
- व्याधिर्मे	नातिबाधीभवेत्	४३९	द्वि०	५
- ण्डी	भिण्डाल्लोष्टा०	४३९	०	२०
- मि	मि.द्र०	४४०	प्र०	२६
- ऽद्ग्रुदुत्वा	मर्म स्कृजात्यन्तरे	४४१	०	१९
- मी- वृ	भीमे । वृकोदरे	४४२	द्वि०	२०
- ष-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- क्षु :	क्रु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तमुज्झित : ।	४४४	०	२४
- मे	रुग्णे ॥	४४४	द्वि०	८
- ऽग्रौनीनौ	वृत्तौपौनौनरेश्वरे	४४४	०	१८
- च्	वृजिप्रत्यय :	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४९	प्र०	२०
- मु०	सु.चतृष्णा	४४९	०	२१
- विऽशेशे	विशेषेषु	४४९	द्वि०	११
	उत्तरोत्तरराज्यलक्ष्म्या:विवृद्धौ ॥			
॥ -भ०	भवनम्०	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
मेरहारस्रोप्रवेश मे ॥	....	४५५	०	१७
-म-भू०	सप्तमभूमिका	४५६	०	१४
-प्त्व	याताख्वे	४५७	द्वि०	८
-शो	अतिशायमे	४५८	प्र०	२७
० -वारं०	०भूयोभूयः। च०शारं०	४५८	द्वि०	३
-वा	उखर्वं लक्षणे ॥	४५८	०	१८
-अ-न-प	भोजपत्र०	४५९	प्र०	२२
-ङ्का	लङ्कांप्रति०	४५९	द्वि०	२४
-म-त:	हिमवतः	४६१	०	३
-ङ्ग	षिङ्ग ॥	४६१	०	१५
-स्य	अल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र०	१०
-भृ०	भसज्जपाकि	४६३	०	११
-ष्य	च३ष्यं०	४६३	०	१६
-मि०	भ्रमिंभ्रमणशीलं	४६३	द्वि०	२७
-॥-शो०	॥ मुहुरर्थे॥ शोभने॥	४६४	प्र०	५
-ति-वि	रितिनोतिविदांमतम्	४६५	द्वि०	७
-ष्ठा	द्विष्ठोयद्यपिरूस्वम्भः	४६५	०	१७
-ट्ट	मेट्टभये।	४६६	द्वि०	१२
-यासस	प्रायासस्मा।रणार्थं०	४६७	प्र०	७
-ष्टि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि०	९
-या-तत	मनुयातस्य	४६८	प्र०	२६
-स्य	नोस्य।	४६८	द्वि०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ते०	जीर्यति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
-स्थां	अमोशाख्या	४७२	द्वि०	२
-अआभ	अभ्रुकुंसादीना०	४७२	०	२९
-गी	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	९
-मु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
-ष्टा	०भष्टतीर्थं०	४७४	द्वि०	२१
-२००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	९
-क	क्रोष्ट्वामुखम्	४७५	द्वि०	१७
-त्रा	सभ्रान्तिमान्	४७६	प्र०	१२
-च -वा	काविस्थचत्यवार्ति०	४७७	०	१९
-भ्रु०	भ्रुकुंसि०	४७७	०	२१
-त्या । त्व	ऽ नित्यत्वान्नसुम्	४७८	द्वि०	२८
-श	शूलं	४७९	प्र०	२३
-द्दे	मखगतौ ।	४७९	द्वि	१५
-ख्य०	भ्रह्मीयस्त्रा :	४८०	प्र०	२२
कविरितिमनोरमायांस्पष्टम् ॥	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	० मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
- ॥ -य०	॥ प्रत्ययस्यादितीत्वमयथा	४८३	०	१
-का -ह०	कामचर्चिकायाहूढि०	४८३	प्र०	२
-भे	मे दोमज्जविवर्द्धन : ।	४८३	०	२०
- । -- अ०	अतिशयेनमज्ज : । अति०	४८४	०	१६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ट	कुठरे	४८४	०	२०
०ञ्जरीरा	० मञ्जीरा । स्त्री०	४८४	०	२३
-व०	सौम्याननयुक्तो	४८४	द्वि०	२७
-औ	दर्पारव्यौ ॥	४८५	प्र०	११
-वृ०	वृंहणो ।	४८५	०	२४
-प्रि	अपरेपियै	४८५	०	२७
-पं	सर्वलोकोस्त्रियः	४८६	द्वि०	५
-स्थ	मणिवर्ध्वे ।	४८७	प्र०	१३
-ड	मंडाते	४९०	द्वि०	१२
-सु	मुनिविशेषे ॥	४९०	०	१६
-समृक्ता । या-॥	सूर्यभक्तायाम् ॥	४९१	प्र०	२
-नो०	ततोहीनं	४९१	०	८
-नै	ज्ञाते ॥	४९१	०	१३
-ग्यमहा भा	इतिच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि०	२५
-पुं०	० मत्कुणा । स्त्री०	४९२	प्र०	२०
-ना	प्राङ्गणावर्णो	४९२	द्वि०	११
-सय	यत्तगामत्तमयूरः	४९२	०	१३
-त्त	स्मरतहरि०	४९३	प्र०	२७
-ना	प्राङ्गणावर्ण ।	४९३	०	२९
-गी	प्रग्रीवे	४९३	द्वि०	१
-ल्या:-भू०	मल्ला: पुं० भू०	४९४	प्र०	१५
-सु-दे	० सुनादेयाः ॥	४९५	प्र०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	चिपिशान्यं	४९५	०	२६
- स	मांसं	४९६	०	३
- स्व - श	तुरुडांश्वसशल्कांश्चैर०	४९६	०	१३
- ड्गौ	जलमङ्गौ० ।	४९७	०	१६
- भ्य	विध्यते	४९७	०	२३
- स्वासाव	स्वापयते	४९७	द्वि०	१२
- रो	सर्वजिते०	४९८	प्र०	१४
- स्वा	स्वांमदात्	४९८	द्वि०	१३
- स्थ	कामावस्थायाम्	५००	०	९
लटःशत्र। -॥	कार्त्तिरितश्च तल्लीलादार्यस्तुल्वः ॥	५०१	प्र०	२
- रे - त्रो०	मन्त्रान्तरेभ्योच्चातव्याः ॥	५०१	द्वि०	१९
- दै	देशिकोपदेशं	५०१	०	२९
- र्यां	गर्भोत्तमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	२
- ते०	धूपितोरसः	५०३	०	२९
- त	वान्तपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
- वि - ग्र	शिड्ग्रहान्	५०६	०	१५
- द्य	चाध्यं मौद्दा०	५०६	०	१८
० म - धू	मधुधूलिः	५०७	द्वि०	१३
- ध	घनमदन०	५०७	०	२६
- ने	चातोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
- ललगं	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- स्थौ	स्थैर्यश्लो०	५१०	प्र०	३
- र	चीरामृतं	५१०	द्वि०	७
- कोमल्	कोमलम्	५१०	०	९
- मो०	मेदायाम्	५१०	०	२५
- का	काकोल्याम्	५१०	०	२६
- टुः	मधुरः	५१२	प्र०	५
- र्ग - की	मार्गप्रवर्तके	५१२	०	२२
- स्ये - सा	उलूकादयस्येतिसाधुः	५१३	०	१
- व्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ॥	५१३	०	१०
- मे - ॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	०	१४
मधध्य -	मध्यमे ॥	५१४	द्वि०	२८
- द्य	[illegible] ।	५१५	०	२६
- य - वा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र०	४
- गा०	पञ्चवेगस्य	५१६	द्वि०	२१
- त्या	प्राग्गृह्यात्यविका०	५१७	०	२८
- तो - नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि०	५१८	०	७
- त्का	जरत्कारुमुनेः	५१८	०	२०
- मे :	मुनेर्मता	५१८	०	२४
- न्दा	परनिन्दा	५१९	प्र०	१९
- म०	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि०	१
- नृपय	नृयज्ञे ॥	५२२	प्र०	६
- बा - स०	कर्तृकरणेतिसमासः ॥	५२२	०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-॥-॥०	॥ आवर्तक्याम् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदिततं चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	९
-सु। रि-स०	सुररिपोस्तनुः	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ह्व	शब्देनह्वयते	५२४	द्वि०	१०
-र्थ-स्म	नवदृष्टार्थस्यार्थस्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकारः	५२५	०	१२
-न्व	मन्यते	५२५	०	२२
-स्तपथि	चरत्यपि निः शलाकेवा	५२६	०	१४
-त्व	सम्यतत:	५२६	०	२१
-प्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	९
-म	समुद्रे ॥	५३०	द्वि०	१
-त-वि	मन्मनं तद्विदुर्बुधाः	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स	सहस्राङ्घ्रिर्म०	५३२	०	१५
०र	०मयूरिका। स्त्री०	५३२	०	१८
-ध्र	ध्रृध्रुवायसः	५३४	प्र०	५
-घ-स	स्वच्छस्यगुरुसच्छायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-वृत्ति	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तस्यकूटस्थनित्यत्वात् ॥	५३४	०	२०
-ग्ना-ष्ट	लग्नादष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिश्श०।	५३५	प्र०	४

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- ए	भाविन् पविष्टेषि ॥	५३६	प्र०	४
- तिग्टहय	स्तोऽप्यतिग्टहमेधा०	५३६	द्वि०	१७
- ज्म०	फणिज्मवे	५३७	प्र०	१९
- ष्ट	असिदंष्ट्र के ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मत्स्यमुख : । पुं०	५३८	०	९
- वा	स्युर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
- यू	मलपू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
- ऽलस्व	रजस्वलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - म०	वि०मलिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	दीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- ल्य	मल्लातेशा ।	५४४	०	३
-दृथ।ती-विघेद्विवि	विशुगते०विघेद्वि०	५४४	०	११
- क	विवेकिनि	५४४	०	१२
- कि - पि०	मल्लिकेतिपिङ्गले०	५४४	०	१८
- ष्णा	कृष्णाचित्रतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	।। श्यामलतायाममसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- म्य	जनम्य यान्ति	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्याद्वा	यस्यांयथाचा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-क्	मनाग्मग्नो	५५१	प्र०	२५
-प्रान्तोपि	० स्वांतोविमूढः	५५१	०	२८
-थो-मे	त्थथोनमज्जतीति	५५१	०	२६
-शो	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
-को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
-ह्या	लक्षणंबाराह्यांम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महापौरुषिकः। पुं०	५५७	द्वि०	४
-२दे १वै	वैदेह्यो०	५५८	द्वि०	१७
-ज्ञा	नृपोजातः	५५८	०	२७
-नानऽनां	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
-रो-भू०	स्थितिंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-ह	। वृंहणं०	५६१	०	३
-२ह १र्अ	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
-य-यु	अतिशययशोयुक्तो ॥	५६१	द्वि०	२०
-स्ता०	प्रवीणस्य०	५६२	प्र०	१७
-थो	पारसीकादयोमताः	५६३	०	३
० रा	०महारोगः। पुं०	५६३	०	१३
०।-ना	महालक्ष्मीः।स्त्री०नारा०	५६३	द्वि०	१३
-र्थं	तीर्थंमहाभागा०	५६३	०	१९
-त्ति	सक्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥	५६४	प्र०	२२
विषम्	०महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पा	पञ्चाभ्यां॰	५६५	॰	३
-ति-सै	मीतिदिशार्धच्छिन्नानतीर्थेहनिष्यामीति॰सैव॰	५६५	द्वि॰	१८
-समया	तत्राहिंसया॰	५६६	प्र॰	१३
-हा	हरौ ॥	५६६	॰	२२
-ष्टे	विपष्ठे	५६६	द्वि॰	५
-ग्र-स्थे	गृहस्थे	५६७	प्र॰	७
॰पुं॰	॰महाशुक्तिः। स्त्री॰	५६७	॰	१४
-प-तु॰	परितुष्यते	५६७		२८
-स्त्री॰	ससर्वलोव्याधि॰	५६७	द्वि॰	१
-श्यां	काश्याम्	५६७	द्वि॰	४
-ज:	द्युतिद्विजाः	५६७	॰	७
-श्या-ल्या	श्यामवल्याम्	५६७	॰	११
-रेऽयह॰	परेऽहनि।	५६८	प्र॰	२२
-ञ्जी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	॰	२४
॰सन्ता	॰महासांत्वपनम्।	५६८	द्वि॰	१॰
-॥-॰	॥ चौरे	५६८	॰	२६
-ष्टि	हव्यष्वसृष्टविण्॰	५७॰	प्र॰	१५
-जि॰	मोचिकायाम्	५७१	॰	१६
-सौ॰	सावर्णं॰	५७१	॰	२८
-ह्यति	मञ्चारोहति।	५७१	द्वि॰	१६
-हा	महोत्सवम्	५७२	प्र॰	७
-द्या	सदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	॰	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि॰	२८
-क्र	प्राप्नुवन्त्युत्तमां गतीः पुनः॥	५७६	प्र॰	१२
-द	भवेदेव नसंशयः।	५७६	द्वि॰	२८
-ष्ट	तद्भृष्टं॰	५७८	प्र॰	६
-ष	सर्पिषिसम्भृष्टं	५७८	॰	८
-क	इक्कारउच्चारणार्थः	५७८	॰	२१
॰या	॰माकीटः। पुं॰	५७९	॰	२
॰शु॰	॰माचीकशर्करा। स्त्री॰	५७९	प्र॰	२७
-रा	पुरवासि॰	५८०	॰	२
-नवरा	जनयाभासपण्नरान्	५८१	॰	१७
-त्व-ष्ट	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः॥	५८१	॰	२८
-मा	भ्रात्तलगामा॰	५८१	द्वि॰	१७
-क्या	॰माणिक्यम्। न॰	५८२	प्र॰	८
-द्रं	सुरद्रुदसमाङ्गम्।	५८२	॰	१३
-लं	मार्कण्डिलभिन्न॰	५८२	॰	१६
-च	पितुर्दशगुणं	५८३	॰	१५
-रा	पुत्रवद्व	५८३	द्वि॰	७
-पु	परादेव्या	५८५	प्र॰	१२
-या	सेवनीय	५८५	॰	१४
॰कर्णो	करणो	५८५	द्वि॰	१२
-मा	अधिमित्रांश॰	५८६	प्र॰	८
॰स्रे	॰मातृष्वसेयः। पुं॰	५८६	॰	१७

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
० से	०मातृषुसं यो । स्त्री०	५८६	०	२०
० त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
० स्थ	०माध्यस्थ्याम् । न०	५८९	प्र०	१७
- मा	याम्याद्रिमूले	५९१	०	२२
- द्य	विद्याभवति	५९३	द्वि०	३
- प्रभेदे	अभयप्रदे	५९३	०	२१
- क्ष	मायान्तुप्रकृतिं	५९५	०	५
- तेय	पावकस्रोषात्तैवेय०	५९५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५९६	प्र०	५
- लि	नरश्ली ।	५९६	द्वि०	५
- या	माययां	५९७	प्र०	१०
- म	मारुतस्य०	५९८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५९९	०	१६
- र्णं मा	पौर्णमास्यस्मिन्मासि । सास्मिन्पौर्णमासीत्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्गं	६००	०	२०
० थी	०मार्गवीथी । स्त्री०	६००	०	२१
- श	देव्याश्चत्तुथ :	६०१	प्र०	४
- क्र	शुक्र०	६०१	०	४
- मार	मार्जारा०	६०१	०	२४
- र प	नपरचार्य०	६०१	द्वि०	२
- ल	मृजेरालीयच्	६०१	०	२६
- शी	मृजूशीचालका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-न्ती	वृत्रे रामाला०	६०२	द्वि०	२२
-न्त०	दुगम्भ्वाच्चित्यण् ॥	६०२	०	२८
-स	रामाहारा०	६०३	प्र०	२०
-का	चिक्की	६०४	०	२६
-दणानि	दणान्यस्त्र	६०४	द्वि०	१६
०ला	०मालोय :। त्रि०	६०५	०	२२
०सा०	०मालु :। पुं०	६०५	०	२४
-ऽक्षस	राक्षसभेदे०	६०६	प्र०	२८
-।-भोज	पिष्टभोजने	६०६	द्वि०	१०
-ष	माषाणां	६०७	०	२४
-ण्	महाकुलाद्ञ् खञौ०	६०८	प्र०	२
-म	माहेन्द्रयो०	६०८	द्वि०	२३
-क्त	अनुरक्तो०	६११	प्र०	२७
-मिथुने	जतुम्	६१२	०	२०
-घू०	बिनाधूर्त०	६१२	द्वि०	१०
-ये	वीजवाप्	६१५	प्र०	११
०ट	०मीढुष्टम :। पुं०	६१६	प्र०	२१
-त	चोदिता :	६१७	द्वि०	१८
-रा	पुरोडाशे	६१८	प्र०	६
-ङ्ग-लिङ्ग	मङ्गल्यलिङ्गे	६१८	द्वि०	१७
-मु	निर्मुक्ते।	६२०	प्र०	१३
-ति	परिणतदाडिम०	६२१	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ट्काका	चाट्कारमिति ०	६२२	द्वि०	१४
-गे	प्रयोगेऽस्ते	६२२	०	२२
-स्फ०	० मुक्तास्फोटः। पुं०	६२३	प्र०	८
-स्फ०	मुक्तास्फोटा। स्त्री०	६२३	प्र०	११
-च	मोचि	६२३	०	१४
-त्य	मुक्त्युक्तासर्वं०	६२३	द्वि०	६
० त्मु	ग्रहणान्मुक्तिरि०	६२३	०	१३
-लाप	प्रक्षालने	६२४	०	१०
-पुं०	०मुखशफः। त्रि०	६२५	०	१९
-व्य	व्युत्क्रमेण	६२६	०	१५
-ष	दूषिमदि ०	६२७	प्र०	२०
-स	निम्बूरसं	६२९	द्वि०	२४
-क्ता	क्वथितायां०	६२९	०	२९
-ग्र	सङ्ग्राहे।	६३४	प्र०	३
० चे - ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकल:॥	६३४	०	१०
- दि - क	वृषादिभ्यश्चिदितिकल:	६३४	प्र०	२६
-॥-मु०	। मुस्तयतिमुस्त०	६३४	द्वि०	१५
० म०	०मुस्तुः। पुं०	६३४	द्वि०	२४
० षां	० मुहुर्भाषा। स्त्री०	६३५	प्र०	२
-ड	जडे।	६३५	द्वि०	१६
-स्थ	स्थूलेषु ०	६३५	द्वि०	२५
-काय	चकार्यं परिज्ञानन्तु॥	६३६	प्र०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- दू	कटुष्णं	६३७	०	३
- वि०	कोविमुच्येतमानव : ॥	६३८	द्वि०	४
- र्द्धि	मूर्द्धिजाते	६४०	०	६
- क्षा । चा :	कृच्छाकारे :	६४०	०	१२
- दा - स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
- ले	०मुत्पन्ने ॥	६४१	०	६
- धा	मधुरसायाम् ।	६४१	०	१४
- मा	वर्त्तनपार्श्वे ।	६४५	०	२०
- च	मृगशिरोनक्षत्रे ॥	६४५	द्वि०	३
- वे	पशुविशेषे	६४५	०	६
- दं	वदति०	६४६	०	२२
- ष्णा - ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते । मृगाणांतृष्णायस्य०	६४७	०	३
० पुं०	०मृगनाभि : स्त्री०	६४७	०	१८
- गथमा	मृगमातृक : ॥	६४८	प्र०	१६
- म	मृगरोमजम् । न०	६४८	द्वि०	१४
- ॥ - मध्य०	। हरिंनभजामि मध्य०	६५०	०	१६
- ल०	खलुविभक्ति०	६५०	०	२८
- व	विसे ।	६५१	०	१
- व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
- म	चर्मकषायाम्	६५२	०	१२
- ष्टौ । धौ	कुष्ठौषधे ॥	६५२	०	२६
- भ	भुजिमृङ्भ्यां	६५२	द्वि०	२८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-गी	मृत्युयोगी०	६५३	प्र०	६
-रा-मृ	जरायामृत्यो	६५३	प्र०	१५
-तो-प्रि	प्रियातोपिप्रिये	६५३	०	१९
-जी	रक्तचन्दनजी०	६५४	०	१७
-दे	चिपीटकन्दे यं	६५४	०	२८
-द्ये	घोषे	६५४	द्वि०	८
-ग्नि	मलत्वग्विशिष्टे	६५५	प्र०	१६
२१ -पल	कोमलपर्णी ॥	६५५	०	२०
-घि	चिल्लीशाके	६५५	द्वि०	१
-दु	मृद०	६५५	०	२६
-मे	मेवजनके	६५७	०	२२
-ल्	खच्	६५७	०	२३
-व	पुष्कर	६५८	०	१
-र्य्यौ	रसत्वं श्वैयर्मौ०	६६८	प्र०	१३
-श्च ऽ	निलश्लेष्म	६६०	०	२१
-दमस्थ	मेदोस्थस्याम्	६६१	०	१२
-पि	सामशायिका०	६६२	०	१५
-ख्य-वी	ध्यासनाख्यफलोपकाङ्क्युक्तौ नच श्रवणाख्ये०	६६२	०	१६
-॥-मे	। श्वेतवचायाम् ॥ शस्याम्॥ मण्डुक्याम् ॥ मेधा०	६६२	द्वि०	१४
-घ	मेयूथ	६६३	प्र०	१३
-ख्ये	माखदम् ।	६६४	०	४
-मं	निर्मिता०	६६४	द्वि०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- न्द्र	स्कन्दनन्द्रि •	६६४	•	१८
॥ पीत्वागर्जन् च्यपलि• ॥	• • • • • •	६६६	•	२७
- क :च•	नैक: पन्थानमाश्रयेत् अतिकीटक: च त्व•	६६७	प्र०	८
- ल	जलेषु	६६७	प्र०	१३
- । - ग	। खीश्योढक् ॥ यद्‌ । । मित्रयोरपत्यम् । गध्या •	६६७	•	१८
- मे - का ।	मैनाकोनामपर्वत : ।	६६७	द्वि०	२७
• स्त्री •	• मैन्दहा । पुं •	६६८	प्र•	७
- ष्का	निष्कलि	६६८	द्वि•	६
- ला - द्	बाहुलकाद्यत्रसुट् ।	६७०	•	२८
- ह्रि	मेदिन्याम् ।	६७१	प्र•	२८
- या	मापादिति ।	६७२	•	'
- यो	मौनपोचि•	६७३	द्वि०	२
- क्ष	भक्षुतोनासु•	६७३	•	३
- तद्द	भुजङ्गपतेद्द्दि•	६७३	•	१७
- मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	•	१०

॥ शुभमस्तु ॥